

Akademia Ekonomiczna w Poznaniu
Wydział Ekonomii

Justyna Majewska

**Samorząd terytorialny w kształtowaniu
funkcji turystycznej gminy**

rozprawa doktorska

Promotor:
Prof. dr hab. Grzegorz Gołembski

Poznań 2008

Mojemu Mężowi i moim Rodzicom

Spis treści

Wstęp.....	3
1. Konsekwencje rozwoju turystyki w ujęciu lokalnym	11
1.1. Turystyka jako sektor gospodarki i czynnik rozwoju lokalnego	12
1.2. Obszar recepcji turystycznej, produkt turystyczny obszaru i podmioty uczestniczące w jego kształtowaniu	22
1.3. Funkcja turystyczna w strukturze funkcjonalnej gmin	39
1.4. Koncepcje rozwoju obszaru recepcji turystycznej	47
2. Miejsce samorządu terytorialnego w rozwoju turystyki w gminie	70
2.1. Samorząd terytorialny na szczeblu gminy jako podmiot zarządzania lokalnego	71
2.2. Przesłanki zaangażowania samorządu terytorialnego w kształtowanie funkcji turystycznej gminy.....	83
2.3. Instrumenty oddziaływania samorządu gminnego na procesy rozwojowe w turystyce.....	94
3. Badanie zróżnicowania funkcji turystycznej gmin.....	133
3.1. Procedura badawcza i delimitacja obszaru badań empirycznych.....	134
3.2. Wyznaczanie etapów ukształtowania funkcji turystycznej gmin	147
3.2.1. Poziom natężenia i dynamika funkcji turystycznej gmin.....	148
3.2.2. Typologia gmin ze względu na stadium rozwoju funkcji turystycznej	165
3.3. Funkcja turystyczna w gospodarce lokalnej wybranych gmin	184
4. Zakres i charakter instrumentów oddziaływania samorządu gminnego na rozwój turystyczny obszaru w ujęciu dynamicznym.....	200
4.1. Metodyka badań zaangażowania samorządu gminnego w procesy rozwojowe w turystyce.....	201
4.2. Działalność samorządu terytorialnego wybranych gmin na rzecz turystyki	207
4.3. Związki między zaangażowaniem instrumentów gminnych a stadium rozwoju funkcji turystycznej gmin.....	229
5. Zróżnicowanie polityk gminnych w zakresie turystyki	248
5.1. Typologia gmin ze względu na prowadzoną politykę turystyczną	248
5.2. Determinanty zaangażowania samorządu terytorialnego w kształtowanie funkcji turystycznej gminy.....	252
5.3. Znaczenie lokalnej polityki turystycznej dla cyklu rozwoju obszarów recepcji turystycznej.....	271
Zakończenie	280
Bibliografia	286
Spis tabel.....	314
Spis rycin	315
Aneks.....	316

Wstęp

Wraz z rozwojem społeczno-gospodarczym społeczeństwa wykazują coraz większe zapotrzebowanie na usługi zagospodarowania czasu wolnego. Rośnie w związku z tym znaczenie usług turystycznych, a ich upowszechnianiu się towarzyszy proces różnicowania i specjalizacji tych usług. Jednocześnie ruch turystyczny rozwija się na obszarach niejednorodnych pod względem atrakcyjności turystycznej, postrzeganej w tradycyjnym ujęciu głównie przez pryzmat walorów przyrodniczych i kulturowych. Można zauważyć, że w dobie głębokich przeobrażeń stylu życia współczesnych społeczeństw, zachowań konsumpcyjnych, zmian w modelu wypoczynku i spędzania czasu wolnego, a także oczekiwań w zakresie standardu obsługi, o atrakcyjności turystycznej niektórych obszarów mogą w większym stopniu decydować zasoby infrastruktury turystycznej i rekreacyjnej (noclegowej, żywieniowej, komunikacyjnej, towarzyszącej) niż tradycyjne walory.

Różne są przy tym uwarunkowania kształtowania się funkcji turystycznej gmin¹. Coraz częściej i w coraz większym stopniu wpływ na nie wywiera polityka prowadzona przez władze samorządu terytorialnego – której wyrazem jest stosowanie określonych ekonomicznych i pozaekonomicznych instrumentów² oddziaływania na procesy rozwojowe w turystyce – oraz działania podejmowane przez społeczność lokalną. W związku z tym mogą zachodzić i często zachodzą przypadki wprowadzania funkcji turystycznej w jednostkach administracyjnych (gminach) bez tradycji obsługiwanego turystów. Wprowadzenie nowej funkcji ma przyczynić się do wzrostu konkurencyjności obszarów, a jednocześnie do zapewnienia mieszkańcom możliwości atrakcyjnego spędzenia czasu wolnego.

Turystyka stanowi przy tym nieraz instrument osiągnięcia szerszych celów rozwojowych gminy, jak: zwiększenie zatrudnienia, spójność gospodarcza i społeczna, zrównoważony rozwój i in. Wiąże się to z różnorodnością oczekiwań władz samorządowych wobec turystyki jako dziedziny gospodarki (nowa baza ekonomiczna rozwoju lokalnego, regeneracja czy dywersyfikacja lokalnej struktury gospodarczej, czynnik poprawy wizerunku, rewaloryzacji dziedzictwa kulturowego i przestrzeni gminnej, podniesienia jakości życia, czynnik sprzyjający lokalizacji działalności gospodarczej itd.). Rośnie przy tym zainteresowanie ekonomicznymi skutkami rozwoju turystyki w gminie. Wiele zależy przy tym od postaw włodarzy lokalnych wobec procesów rozwojowych w turystyce na obszarze gminy, które mogą przejawiać się w: kreowaniu popytu turystycznego, reagowaniu na popyt turystyczny

¹ Przyjmując dwa podstawowe aspekty pojęcia funkcji turystycznej, tj. działalność na rzecz turystów oraz efekty tej działalności dla danego obszaru, przez funkcję turystyczną gminy rozumie się wszelką działalność społeczno-ekonomiczną jednostki samorządu terytorialnego skierowaną na obsługę turystów, którą jednostka ta spełnia w systemie gospodarki narodowej oraz skutki i konsekwencje tej działalności dla struktury przestrzennej i życia gospodarczego gminy (A. Matczak 1989, S. Liszewski 1989, A. Kowalczyk 2002).

² Instrumenty (narzędzia) te to prawnie określone możliwości dostępne dla publicznych władz samorządowych dla sterowania procesami, w wyniku których następuje osiągnięcie pożądanego efektów bądź też mogą to być wielkości, za pomocą których można wpływać na procesy w celu osiągnięcia pożądanego sytuacji (L. Patrzalek 1996).

(wspieranie bądź osłabianie) czy pasywności, obojętności władz gminnych. Wyrazem tych postaw jest prowadzona polityka lokalna.

Obecne trendy w turystyce, a także trendy konkurencyjne w regionach, przemiany w sferze lokalnej administracji samorządowej oraz procesy decentralizacji i integracji międzynarodowej stwarzają nowe szanse i wyzwania dla jednostek samorządu terytorialnego, w szczególności na szczeblu gminnym. Poszukiwanie coraz to nowych przestrzeni turystycznych (w tym rekreacyjnych)³ o różnej skali i różnym profilu usług może być w takich warunkach sposobem na nadanie lokalnej gospodarce nowych impulsów rozwojowych. Stąd wiele jednostek samorządu terytorialnego dostrzega możliwości wynikające z rozwoju turystyki. W efekcie na turystycznej mapie Polski pojawiają się miejscowości, których wcześniej ze zwiedzaniem czy wypoczynkiem nie kojarzono. Jednocześnie wobec nowych wyzwań rozwojowych stają jednostki o dużej tradycji obsługi ruchu turystycznego, znajdujące się w dojrzałej fazie turystycznego rozwoju. W związku z tym pojawia się pytanie o znaczenie lokalnej polityki samorządowej w kształtowaniu funkcji turystycznej gminy, o zakres i charakter zaangażowania samorządu terytorialnego (instrumentów oddziaływania), z uwzględnieniem stadium rozwoju funkcji turystycznej gminy.

Cel i zakres rozprawy

Ponieważ jednostki samorządu terytorialnego charakteryzują się różnym natężeniem i dynamiką zmian funkcji turystycznej, istotne jest zbadanie zakresu i charakteru ich zaangażowania (stosowanych instrumentów oddziaływania) w kształtowanie procesów rozwojowych w turystyce z uwzględnieniem fazy rozwoju turystycznego gminy. Ponadto istotnym wydaje się ustalenie, jakie znaczenie w tym zaangażowaniu ma tradycja występowania turystyki w gminie, a jakie uwarunkowania ekonomiczne jednostki samorządowej (zamożność gminy) i inne, jak np. nastawienie przedsiębiorcze władz lokalnych, ciągłość władzy, tradycja lub brak dobrej samorządności i in. Można postawić tezę, że wraz z rozwojem funkcji turystycznej charakter zaangażowania samorządu gminnego zmienia się. Ponadto, im gminy są biedniejsze, tym mniejsze mają możliwości kreowania od podstaw popytu turystycznego. Natomiast gminy zamożne są w stanie formułować cele związane z rozwojem turystyki nawet jeśli nie są jeszcze rozpoznawane jako obszary recepcji turystycznej (miejsca, do których kieruje się ruch turystyczny).

Wobec tego problem naukowy pracy zawiera się w pytaniu: w jaki sposób zaangażowanie samorządu terytorialnego (instrumentów oddziaływania) w kształtowanie procesów rozwojowych w turystyce różni się ze względu na fazę rozwoju funkcji turystycznej gminy? Co determinuje zakres i charakter tego zaangażowania?

³ Kształtowanie funkcji turystycznej przez samorząd gminny następuje często poprzez wprowadzenie atrakcji rekreacyjnych, służących początkowo mieszkańcom, które z czasem przyciągają odwiedzających spoza gminy – turystów; rozwijanie funkcji rekreacyjnej może prowadzić do ukształtowania funkcji turystycznej gminy.

W związku z powyższym głównym celem rozprawy jest określenie relacji między zaangażowaniem samorządu gminnego (instrumentów oddziaływania) w kształtowanie procesów rozwojowych w turystyce a fazą rozwoju funkcji turystycznej gminy. W szczególności – określenie zakresu i charakteru oraz determinant tego zaangażowania.

Dla osiągnięcia wyżej wyznaczonych celów przyjęto do realizacji następujące zadania badawcze:

- opracowanie metody identyfikacji stadium ukształtowania funkcji turystycznej gmin (z wykorzystaniem koncepcji ewolucyjnego rozwoju obszarów turystycznych),
- określenie miernika syntetycznego dla opisu funkcji turystycznej gminy (parametryzacja funkcji turystycznej gminy) i na tej podstawie wyznaczenie poziomu natężenia oraz dynamiki zmian tego poziomu dla gmin w Polsce,
- przeprowadzenie typologii gmin ze względu na etap rozwoju funkcji turystycznej i klasyfikacja gmin w Polsce,
- wyodrębnienie w ramach wytypowanych województw gmin odpowiadających dwóm skrajnym typom klasyfikacyjnym, tj. nowych potencjalnych obszarów recepcji turystycznej oraz tradycyjnych gmin turystycznych⁴,
- przeprowadzenie analizy porównawczej gmin w Polsce (w ramach będących podstawą rozważań dwóch typów jednostek) pod względem, opisujących funkcję turystyczną, miernika ogólnego i mierników cząstkowych oraz w ujęciu przestrzennym i z uwzględnieniem czynnika czasu,
- identyfikacja potencjalnych i – na podstawie badań terenowych – stosowanych w gminach instrumentów oddziaływania władz samorządu terytorialnego na procesy rozwojowe w turystyce,
- zestawienie gmin pod względem zakresu i struktury stosowanych przez samorząd terytorialny instrumentów z fazą ukształtowania funkcji turystycznej tych gmin,
- przeprowadzenie analizy korelacji między zamożnością jednostek samorządu terytorialnego a dynamiką zmian poziomu natężenia funkcji turystycznej gmin,
- zestawienie gmin pod względem poziomu zamożności oraz zakresu i charakteru zaangażowania władz lokalnych w kształtowanie funkcji turystycznej obszaru.

Za główną hipotezę pracy przyjęto stwierdzenie, że zaangażowanie samorządu terytorialnego (instrumentów oddziaływania) w kształtowanie funkcji turystycznej gminy różni się ze względu na etap rozwoju turystycznego gminy. We wstępnej fazie cyklu życia obszaru recepcji turystycznej charakterystyczne jest bezpośrednie zaangażowanie władz samorządowych w procesy rozwojowe w turystyce, z wykorzystaniem głównie „twardych”, bezpośrednich instrumentów oddziaływania (tj. związanych z funkcją inicjatora i inwestora rozwoju turystyki), a w przypadku dojrzałych gmin

⁴ Gminy we wstępnej fazie rozwoju turystycznego nazywane będą w rozprawie nowymi potencjalnymi obszarami recepcji turystycznej lub gminami „nie-turystycznymi”, w odróżnieniu od jednostek dojrzałych pod względem rozwoju turystycznego, czyli tradycyjnych gmin turystycznych. Podstawą ich wyodrębnienia jest poziom i dynamika zmian pełnionej przez obszar tych gmin funkcji turystycznej.

turystycznych przeważa zaangażowanie pośrednie, bazujące na instrumentach „miękkich” (tj. związanych z pełnieniem funkcji koordynacyjnej w zakresie spraw rozwoju turystyki w gminie).

Z tego wynika kolejna hipoteza badawcza mówiąca o tym, że stosując odpowiednie instrumentarium (z dużym udziałem narzędzi „twardych”, bezpośrednich), samorząd terytorialny może wprowadzić gminę na ścieżkę turystycznego rozwoju (zainicjować wstępną fazę cyklu życia obszaru recepcji turystycznej). Sformułowano także hipotezę uzupełniającą, którą jest stwierdzenie, że czynnikiem warunkującym i/lub determinującym zakres i charakter zaangażowania władz samorządowych w kształtowanie funkcji turystycznej obszaru jest zamożność gmin (względnie dysponowanie zewnętrznymi środkami finansowania działalności).

Osiągnięciu celu rozprawy oraz realizacji zadań badawczych podporządkowane zostały podstawowe zakresy pracy. Zakres przedmiotowy pracy wynika z jej tematu i obejmuje działalność jednostek samorządu terytorialnego podstawowego szczebla administracyjnego podziału kraju na rzecz rozwoju turystyki w gminach. Zakres i charakter tej działalności określony jest dla obszarów o różnej skali ukształtowania funkcji turystycznej. Wspieranie rozwoju turystyki polega na stosowaniu instrumentów oddziaływania pośredniego i bezpośredniego na podmioty systemu podaży usług turystycznych w gminie oraz kształtowaniu przestrzeni gminnej w celu dostosowania jej do pełnienia funkcji turystycznej. Zakres przestrzenny pracy obejmuje celowo dobrane gminy z obszaru województwa dolnośląskiego, wielkopolskiego i śląskiego. Są to małe i średnie jednostki terytorialne o liczbie mieszkańców z przedziału od 5 do 40 tys. Zakres czasowy pracy obejmuje okres funkcjonowania odrodzonego samorządu terytorialnego w Polsce do roku 2008, a więc analiza dotyczy sytuacji od 1990 r. z uwzględnieniem etapów czasowych wyznaczonych wprowadzeniem reformy administracyjnej kraju oraz wstąpieniem Polski w struktury Unii Europejskiej. Sfera empiryczna pracy obejmuje lata 1998-2008, w szczególności analiza szeregów czasowych zmian natężenia funkcji turystycznej gmin dotyczy okresu do roku 2006. Badania terenowe w wybranych jednostkach samorządu terytorialnego przeprowadzono w okresie od listopada 2007 r. do lutego 2008 r.

Źródła informacji i procedura badawcza

Heterogeniczność ujętej w pracy problematyki wymagała szerokiego podejścia do rozważanych zagadnień i przeprowadzenia wieloaspektowych analiz. Stąd dla osiągnięcia celu pracy posłużono się literaturą z zakresu: ekonomiki turystyki, geografii turystyki, zarządzania regionalnego i lokalnego, prawa i administracji, stosowania mierników statystycznych do badania dynamiczno-przekrojowego obiektów społeczno-gospodarczych, taksonomii struktur w badaniach regionalnych. Podstawę rozważań teoretycznych stanowi literatura polsko-, niemiecko- i anglojęzyczna. Wykorzystano zarówno opracowania zwarte, jak i artykuły z czasopism naukowych, a także inne źródła w postaci aktów

prawnych, dokumentów, raportów, analiz i zestawień o charakterze statystycznym i innych opracowań publikowanych przez różne instytucje rządowe i pozarządowe. Przydatne okazały się również niektóre strony internetowe (zwłaszcza Głównego Urzędu Statystycznego, Ministerstwa Finansów oraz witryny internetowe poszczególnych gmin), monografie gmin oraz artykuły z czasopism branżowych.

Analiza literaturowa przeprowadzona na potrzeby rozprawy wykazała, że bogate piśmiennictwo zarówno z zakresu możliwości oddziaływania samorządu gminnego na procesy rozwojowe, w tym w turystyce, jak i omawiające przemiany obszarów recepcji turystycznej oraz funkcji turystycznej gmin nie jest jednak wyczerpujące. Brakuje opracowań łączących zagadnienia instrumentarium kształtowania procesów rozwojowych w turystyce z typologią funkcjonalną gmin w ujęciu dynamicznym. Potrzeba bardziej kompleksowego podejścia do analizy zakresu i struktury narzędzi gminnej polityki w sferze turystyki, które zaproponowano w niniejszej rozprawie.

Przeprowadzone w pracy rozważania mieszczą się w nurcie opisowym zjawisk (ekonomia opisu) występujących w wybranych, skrajnie różnych stadiach rozwoju obszaru recepcji turystycznej (faza początkowa i pełnej dojrzałości). Uzupełnione są elementami ekonomii wyjaśniania, co przejawia się w próbie formułowania przyczyn omawianych procesów i zachowań w gminnej gospodarce.

Można wyróżnić dwie zasadnicze części procedury badawczej. Pierwsza związana jest z wyborem gmin do badań terenowych i bazuje na wieloaspektowych analizach statystycznych zróżnicowania poziomu rozwoju funkcji turystycznej gmin w Polsce w ujęciu przestrzenno-czasowym, z uwzględnieniem podziału na określone typy jednostek. Druga odnosi się do studiów przypadków nad wykorzystaniem instrumentów oddziaływania gmin na procesy rozwojowe w turystyce w wybranych na podstawie wcześniej przeprowadzonej typologii i klasyfikacji jednostkach terytorialnych.

W pierwszej kolejności procedury badawczej określono miernik syntetyczny opisujący funkcję turystyczną gmin i na tej podstawie wyznaczono poziom natężenia i tempo zmian poziomu natężenia funkcji turystycznej dla gmin w Polsce. Służyło to przeprowadzeniu typologii, a następnie klasyfikacji gmin (z wykorzystaniem dwóch metod grupowania obiektów: metody *k*-średnich i metody trzech średnich) ze względu na stopień ukształtowania ich funkcji turystycznej, w nawiązaniu do etapów rozwoju obszaru recepcji turystycznej. Jako kontekst rozważań na temat kształtowania się funkcji turystycznej gmin wykorzystano główne założenia koncepcji ewolucyjnego rozwoju obszarów turystycznych (występowanie faz rozwoju obszaru recepcji turystycznej) zaproponowanej przez R. Butlera (1980). W nawiązaniu do tej koncepcji opracowano autorską, uproszczoną metodę wyznaczania etapów cyklu życia na podstawie poziomu ukształtowania funkcji turystycznej gminy i dynamiki jej przebiegu w założonym horyzoncie czasu. Zastosowano ją jako narzędzie opisowe do wyjaśnienia zjawisk w gospodarce lokalnej.

Wybór jednostek samorządu terytorialnego do badań empirycznych – analizy wybranych przypadków – w zakresie instrumentów oddziaływania gmin na kształtowanie funkcji turystycznej

obszaru dokonany został w sposób celowy, przy stopniowym zawężaniu liczby jednostek w wyniku kolejnych kryteriów doboru. Do właściwego badania wybrano dwa typy klasyfikacyjne gmin: z jednej strony jednostki wchodzące na rynek turystyczny, potencjalne nowe obszary recepcji turystycznej, z drugiej – dojrzałe, posiadające tradycje obsługi ruchu turystycznego gminy turystyczne. Następnie przeprowadzono delimitację regionów (województw) do badań terenowych przy zastosowaniu kryterium rodzajowego wyboru. W rozważaniach uwzględniono województwa o najwyższych w skali kraju i zbliżonych wskaźnikach poziomu rozwoju gospodarczego, stosunkowo wysokiej zamożności i sprawności finansowej gmin położonych na ich terenie oraz względnie zróżnicowane z punktu widzenia natężenia funkcji turystycznej gmin. Ponadto są to obszary o określonym kontekście historycznym i charakterystyce społecznej – istotnych z punktu widzenia aktywności mieszkańców i władz lokalnych, poziomu kapitału społecznego, sprawności instytucji samorządowych itp.). Z obszaru wytypowanych województw wybrano gminy małe i średnie (o liczbie mieszkańców w przedziale między 5 a 40 tys.), które spełniały dalsze kryteria: co najmniej średnia krajowa (w skali wszystkich gmin małych i średnich w Polsce) wartość poziomu natężenia funkcji turystycznej gmin w ostatnim okresie analizy statystycznej (2006 r.) oraz fakt uwzględniania turystyki w zamierzeniach rozwojowych gmin (zamieszczenie jej w dokumentach strategicznych rozwoju jednostki terytorialnej).

W tak wybranych do analizy jednostkach terytorialnych przeprowadzono wnikliwe studia przypadków w celu ustalenia:

- zakresu i charakteru instrumentów oddziaływania gmin na procesy rozwojowe w turystyce,
- czynników wpływających na zaangażowanie samorządu gminnego w kształtowanie funkcji turystycznej obszaru,
- postaw władz samorządowych wobec turystyki w gminie (i przesłanek ich przyjęcia) w opinii lokalnych włodarzy.

Poszukując determinant zaangażowania samorządu gminnego w sferze rozwoju turystycznego gminy, przeprowadzono analizę współwystępowania w gminach procesów rozwojowych w turystyce z zamożnością jednostek samorządowych. W tym celu posłużono się m. in. analizą korelacji, którą przeprowadzono na podstawie danych statystycznych dla gmin w skali kraju, z uwzględnieniem typu jednostek terytorialnych (wyznaczonego przez etap ukształtowania funkcji turystycznej gmin).

Jako podstawową dla identyfikacji stosowanych w gminach instrumentów przyjęto procedurę badawczą typu diagnostycznego. Przeprowadzono analizę wtórnych danych źródłowych, tj. dokumentów związanych z funkcjonowaniem badanych gmin, takich jak: opracowania planistyczne (studium uwarunkowań i kierunków zagospodarowania przestrzennego w gminach, miejscowe plany zagospodarowania przestrzennego, programy rozwoju gmin, plany inwestycyjne), dokumenty dotyczące sfery finansowej (uchwały budżetowe, uchwały rad gmin, sprawozdania z wykonania budżetu, plany

i analizy finansowe), inne dokumenty i opracowania (opracowania monograficzne gmin, analizy zasobów turystycznych, ruchu turystycznego, materiały promocyjne gmin i in.).

Z kolei aby określić postawy władarzy lokalnych wobec procesów rozwojowych w turystyce oraz determinanty ich zaangażowania w kształtowanie rozwoju funkcji turystycznej gmin, w wybranych do badań jednostkach przeprowadzono wśród przedstawicieli władz samorządowych wywiady bezpośrednie standaryzowane przy użyciu kwestionariusza ankietowego, złożonego z pięciu części. Udzielono w nim odpowiedzi na pytania poprzez ocenę zjawisk, deklarowane postawy i wartościowanie określonych aspektów związanych z kształtowaniem funkcji turystycznej w gminie.

Układ i treść rozprawy

Treść rozprawy ujęto w pięciu rozdziałach poprzedzonych wstępem i podsumowanych w zakończeniu. Poruszaną w nich problematykę podporządkowano osiągnięciu założonych celów.

Pierwszy rozdział ma charakter wprowadzający w problematykę kształtowania gospodarki turystycznej i dotyczy konsekwencji rozwoju turystyki w ujęciu lokalnym. Przedstawiono i zdefiniowano w nim pojęcia stosowane w dalszej części pracy związane ze zjawiskiem turystyki i gospodarki turystycznej, w tym pojęcie funkcji turystycznej gminy oraz produktu turystycznego obszaru. Wskazano także na miejsce i rolę podmiotów w systemie podaży usług turystycznych w gminie oraz przeprowadzono rozważania na temat znaczenia turystyki i gospodarki turystycznej w rozwoju lokalnym. W rozważaniach ujęto także zagadnienie przestrzeni turystycznej, dokonując następnie przeglądu koncepcji dotyczących rozwoju obszarów recepcji turystycznej i zarządzania nimi.

Rozdział drugi dotyczy miejsca i roli samorządu terytorialnego w rozwoju turystyki na szczeblu gminy i w pierwszej części stanowi wprowadzenie w problematykę funkcjonowania samorządu lokalnego w sferze gospodarki turystycznej. Rozdział ten zawiera m. in. przegląd prawnych podstaw działalności samorządu gminnego w Polsce oraz analizę przemian związanych z funkcjonowaniem administracji lokalnej, z uwzględnieniem nowych koncepcji zarządzania gminą. Traktuje o przesłankach zaangażowania władz lokalnych w kształtowanie funkcji turystycznej gminy, w tym zadaniach samorządu terytorialnego w zakresie turystyki w gminie. Szczególne miejsce w tej części pracy poświęcono zagadnieniom rozwoju lokalnego w warunkach funkcjonowania samorządu terytorialnego w Polsce na tle trendów konkurencyjnych w regionach oraz w turystyce. Na tej podstawie określono znaczenie samorządu terytorialnego w zarządzaniu turystyką na poziomie gminy i wskazano możliwe do zastosowania (potencjalne) instrumenty oddziaływania na procesy rozwojowe w turystyce. Rozdział drugi wieńczy klasyfikacja narzędzi (z punktu widzenia ich charakteru) w dyspozycji władz gminnych, którymi mogą się one posłużyć w zakresie kształtowania funkcji turystycznej obszaru.

Trzeci rozdział rozprawy zawiera opis procedury badawczej oraz metodologii przeprowadzonych badań empirycznych, wraz z uzasadnieniem doboru próby. W szczególności dotyczy

on pierwszego etapu badań empirycznych poświęconych typologii i klasyfikacji jednostek samorządu terytorialnego z punktu widzenia stadium dojrzałości rozwoju turystycznego obszaru. Rozdział ten prezentuje autorską metodę identyfikacji faz cyklu życia obszarów recepcji turystycznej, którą zastosowano do pogrupowania gmin ze względu na położenie na ścieżce turystycznego rozwoju. Pozwoliło to w kolejnym rozdziale pracy przeanalizować zakres i charakter zaangażowania instrumentów oddziaływania samorządu gminnego w ujęciu dynamicznym, tj. w odniesieniu do jednostek znajdujących się w początkowym oraz w dojrzałym stadium ukształtowania funkcji turystycznej gminy. Rozdział trzeci rozprawy koncentruje się na analizie zróżnicowania funkcji turystycznej gmin na podstawie wyznaczonych w wyniku przeprowadzonej wieloaspektowej analizy statystycznej mierników i typów klasyfikacyjnych jednostek samorządu terytorialnego.

Rozdział czwarty to empiryczna ilustracja uwarunkowań kształtowania funkcji turystycznej gmin oraz zakresu i charakteru instrumentów oddziaływania samorządu gminnego na procesy rozwojowe w turystyce. W tym fragmencie rozważań ujęto metodykę oraz wyniki przeprowadzonych w gminach badań. Zaprezentowano formularz gromadzenia instrumentów oddziaływania władz gminnych na turystykę oraz uzyskane w tym względzie rezultaty, a także omówiono wyniki przeprowadzonych wywiadów z przedstawicielami samorządu terytorialnego, prezentując wcześniej zastosowany instrument pomiaru – formularz ankietowy. Końcowe rozważania tego rozdziału dotyczą relacji między stadium rozwoju funkcji turystycznej gmin a zestawem stosowanych instrumentów oddziaływania samorządu gminnego. W efekcie przeprowadzonych prac badawczych przedstawiono zakres i charakter tych narzędzi w ujęciu dynamicznym.

W piątym rozdziale sformułowano ogólne wnioski dla polityki lokalnej w zakresie turystyki na podstawie przeprowadzonych analiz w części literaturowej oraz empirycznej pracy. W rozdziale tym wyróżniono i scharakteryzowano typy gmin ze względu na prowadzoną politykę turystyczną (zakres i charakter interwencjonizmu lokalnego). Przeprowadzono także analizę determinant zaangażowania samorządu terytorialnego w kształtowanie funkcji turystycznej gmin, w szczególności rozważono zamożność gmin jako czynnik wpływający na aktywność samorządu terytorialnego w dziedzinie turystyki. Omówiono przeprowadzoną analizę korelacji oraz zaprezentowano wnioski z tego badania oraz wnioski z analizy wybranych przypadków gmin w zakresie relacji między zamożnością gmin a zakresem i charakterem zaangażowania samorządu terytorialnego w kształtowanie funkcji turystycznej gminy. Ostatni rozdział pracy podsumowują wnioski na temat znaczenia lokalnej polityki turystycznej dla przebiegu cyklu życia obszaru recepcji turystycznej. Wskazano w tym miejscu na tendencje i kierunki oddziaływania samorządu gminnego na procesy rozwojowe w turystyce oraz implikacje w zakresie zarządzania zasobami lokalnymi dla rozwoju turystyki w gminie.

1. Konsekwencje rozwoju turystyki w ujęciu lokalnym

Dynamizacja procesów rozwoju społeczno-gospodarczego oraz intensyfikacja i zmienność zjawisk turystycznych w wymiarze lokalnym⁵ wymagają podjęcia nowych aspektów rozważań w dziedzinie rozwoju turystycznego obszarów i układów lokalnych poprzez turystykę. Dotyczy to m. in. pojawiania się nowych przestrzeni turystycznych i nowych wyzwań ich kształtowania. Analiza występujących na obszarach koncentracji ruchu turystycznego procesów rozwojowych wiąże się natomiast z zagadnieniami kształtowania i oferowania produktu turystycznego, na który należy patrzeć z perspektywy całościowego produktu obszaru, do którego kieruje się ruch turystyczny. Ponieważ tworzy go wiele podmiotów gospodarczych, nieodzowne jest uwzględnianie skomplikowanych relacji między nimi. Podmioty te działają w konkurencyjnym otoczeniu, w którym oprócz turystycznej występują jeszcze inne funkcje (rolnicza, przemysłowa). Umiejętne wkomponowanie funkcji turystycznej w strukturę funkcjonalną gmin wymaga operowania w dłuższym horyzoncie czasowym, a badanie zjawisk zachodzących w ramach lokalnej gospodarki turystycznej – ujęcia dynamicznego.

Bazą teoretyczną takich rozważań może być koncepcja cyklu życia obszaru turystycznego (ewolucyjnego przebiegu jego rozwoju) przedstawiona przez R. Butlera⁶ wraz z rozwinięciami i modyfikacjami modelu. Przy tym szczególnie istotne wydaje się rozpatrywanie przyczyn wywołujących przemiany obszarów recepcji turystycznej. W tym kontekście zwraca uwagę polityka lokalna, która staje się przedmiotem analiz jako jeden z aspektów zaburzających lub wzmacniających przebieg tego cyklu.

⁵ W wielu jednostkach terytorialnego podziału kraju można zaobserwować w ostatnim czasie tendencję wzrostu ruchu turystycznego. Jednocześnie zwraca uwagę zarówno pojawianie się (wobec zmieniających się potrzeb współczesnego człowieka oraz różnicowania się postrzegania atrakcyjności turystycznej obszarów) nowych form turystyki, jak i wykorzystywanie nowych, nietypowych przestrzeni do świadczenia usług turystycznych i rekreacyjnych (S. Liszewski, *Nowe przestrzenie turystyczne i rekreacyjne w Polsce i ich rola w rozwoju kraju i regionu* [w:] *Turystyka w ujęciu podmiotowym i przestrzennym. Człowiek – przestrzeń – przedsiębiorstwo*, red. G. Gołembski, Wydawnictwo Akademii Ekonomicznej w Poznaniu, Poznań 2006, s. 124-125). Rośnie przy tym znaczenie obszarów rozwiniętych gospodarczo w obsłudze ruchu turystycznego (M. W. Kozak, *Konkurencyjność turystyczna polskich regionów*, „Studia Regionalne i Lokalne” 2006, 3 (25), s. 49-65). Wówczas zamiast zmniejszać różnice międzyregionalne w poziomie rozwoju społeczno-gospodarczego turystyka może przyczyniać się do ich pogłębiania – zgodnie z koncepcją rozwoju zależnego (ang. *dependency theory*) i w ramach teorii rozwoju turystycznego (zob. A. Kowalczyk, *Geografia turystyki*, Polskie Wydawnictwo Naukowe, Warszawa 2002, s. 40).

⁶ Koncepcja ta, zaprezentowana przez R. Butlera w: *The concept of a tourist area cycle of evolution: implications for management of resources*, „Canadian Geographer” 1980, XXIV, s. 5-12, nawiązuje do modeli przestrzennego rozwoju i przemian funkcjonalnych obszarów recepcji turystycznej, opisujących ich ewolucyjną naturę, a także koncepcji dyfuzji innowacji, gdzie innowacją jest pojawienie się na danym obszarze funkcji turystycznej (A. Kowalczyk, *Geografia...*, op. cit., s. 45). Jest najczęściej stosowanym podejściem badawczym do rozwoju obszarów turystycznych.

Zakreślone powyżej zagadnienia stanowią podstawę do dalszych rozważań dotyczących zróżnicowania gminnych polityk w sferze turystyki na obszarach charakteryzujących się odmiennym stopniem ukształtowania funkcji turystycznej. Wprowadzają w problematykę zarządzania gospodarką turystyczną w ujęciu lokalnym, koncentrując się na zjawiskach i procesach związanych z przeobrażeniami i funkcjonowaniem obszarów recepcji turystycznej.

1.1. Turystyka jako sektor gospodarki i czynnik rozwoju lokalnego

Gospodarka turystyczna

Turystyka w wymiarze ekonomicznym rozumiana jest przede wszystkim jako sektor gospodarki oraz jako czynnik rozwoju społeczno-gospodarczego. Mówiąc zatem o efektach gospodarczych w turystyce czy wywoływanych przez turystykę należy odnieść się do pojęcia gospodarki turystycznej.

Termin ten wprowadzony przez Światową Radę Podróży i Turystyki (*World Travel and Tourism Council* – WTTC) ma bardzo szerokie znaczenie wyznaczone przez rozlegle rozumiany popyt turystyczny. Obejmuje on nie tylko dobra i usługi służące bezpośrednio konsumpcji turystycznej, ale także takie rodzaje działalności gospodarczej, które są ściśle lub częściowo uzależnione od ruchu podróżnych i których rozwój nie byłby możliwy lub byłby znacznie ograniczony, gdyby nie turystyka⁷. W zakres szeroko rozumianej gospodarki turystycznej wchodzi więc te rodzaje działalności gospodarczej, które są bezpośrednio i pośrednio rozwijane w związku z turystyką.

W innym ujęciu, rozpatrując gospodarkę turystyczną od strony podażowej, można przyjąć, że kategoria ta ma charakter umowny i jest pojęciem utworzonym na użytek polityki gospodarczej, niezbędnym dla ustalenia znaczenia i roli turystyki w tej polityce. Stanowi bowiem termin dla różnych zadań działów i gałęzi gospodarki narodowej wykazujących bezpośrednio i pośrednio określone związki z obsługą turystów⁸. Ich wyróżnikiem jest to, że działające w ich obrębie podmioty oferują dobra i usługi zaspakajające szeroko rozumiane potrzeby związane z ruchem turystycznym⁹.

W. Gaworecki przez gospodarkę turystyczną rozumie kompleks różnorodnych funkcji gospodarczych i społecznych bezpośrednio lub pośrednio rozwijanych w celu zaspokojenia wzrastającego zapotrzebowania człowieka na dobra i usługi turystyczne¹⁰. Wśród typowych usług turystycznych wymienia się przy tym: usługi hotelarskie, transportowe, żywieniowe, pilotażu i przewodnictwa turystycznego, organizacji i pośrednictwa turystycznego czy informacji turystycznej. Natomiast usługi o uzupełniającym charakterze, tj. takie które turyści nabywają jedynie jako jedna

⁷ www.wttc.org, za: *Kompendium wiedzy o turystyce*, red. G. Gołębski, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa-Poznań 2002, s. 134-135.

⁸ R. Łazarek, *Ekonomika turystyki: wybrane zagadnienia*, Wyższa Szkoła Ekonomiczna, Warszawa 2004, s. 161.

⁹ *Turystyka*, red. W. Kurek, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa 2007, s. 340-341.

¹⁰ W. Gaworecki, *Turystyka*, Polskie Wydawnictwo Ekonomiczne, Warszawa 2007, s. 161-162.

z grup konsumentów (usługi paraturystyczne lub okołoturystyczne) to np. usługi fryzjerskie, medyczne, ubezpieczeniowe itd.

Wobec takiego rozróżnienia można mówić o dwóch podejściach do rozumienia pojęcia gospodarki turystycznej: szerokiego i wąskiego¹¹. W ujęciu szerokim gospodarkę turystyczną tworzą podmioty, z których produktów lub usług korzysta turysta, niezależnie od tego, czy jest on jedynym, czy jednym z wielu odbiorców. W wąskim rozumieniu pojęcia gospodarki turystycznej tworzą ją te rodzaje przedsiębiorstw, których głównym lub jedynym odbiorcą są turyści, które nie istniałyby bez turystyki i turystów (np. przewoźnicy, hotelarze i in.).

Podobnego rozróżnienia dokonała Światowa Rada Podróży i Turystyki (WTTC), definiując obok gospodarki turystycznej pojęcie przemysłu turystycznego. Przy tym gospodarka turystyczna jest pojęciem *sensu largo* i obejmuje nie tylko dobra i usługi ściśle związane z konsumpcją turystów, ale także produkcję dóbr i usług ściśle lub częściowo uzależnioną od ruchu turystycznego¹², a przemysł turystyczny dotyczy *stricte* działalności turystycznej (zakwaterowania, wyżywienia, usług rekreacyjnych, transportu itp.)¹³. Przy czym przemysł turystyczny nazywany jest również sektorem usług turystycznych¹⁴.

W literaturze przedmiotu podmioty funkcjonujące na obszarze recepcji turystycznej wyodrębnia się także z punktu widzenia ich przynależności do bezpośredniej i pośredniej gospodarki turystycznej. W pierwszym przypadku są to podmioty wyróżnione analogicznie jak gospodarka turystyczna w wąskim ujęciu (lub przemysł turystyczny), natomiast pośrednią gospodarkę turystyczną tworzą te z nich, dla których działalność w sferze turystyki ma charakter poboczny (np. banki i instytucje ubezpieczeniowe, sieć handlowa, rzemiosło i in.)¹⁵.

Pomimo faktu znaczenia ekonomicznego turystyki dla rozwoju gospodarki na różnych jej poziomach, określenie precyzyjnych efektów gospodarczych płynących z turystyki tak w skali krajowej, jak i regionalnej jest problemowe. Wpływ na to ma m. in. międzysektorowy charakter działalności gospodarczej w zakresie turystyki oraz trudności związane z ewidencją ruchu turystycznego czy niedoskonałością statystyczną. Ponieważ system rachunków narodowych nie zaspokaja wszystkich potrzeb statystycznych i analitycznych w odniesieniu do gospodarki turystycznej, opracowywane są

¹¹ A. Konieczna-Domańska, *Gospodarka turystyczna. Zagadnienia wybrane*, Wydawnictwo KANON, Warszawa 2007, s. 43.

¹² Gospodarkę turystyczną identyfikuje się z działalnością zaliczaną do 10 spośród 17 działów gospodarki narodowej, tj. hotele i restauracje, transport, gospodarka magazynowa i łączność, pośrednictwo finansowe, obsługa nieruchomości, wynajem i działalność związana z prowadzeniem interesów, edukacja, budownictwo, handel hurtowy i detaliczny, pozostała działalność usługowa: komunalna, socjalna, indywidualna, administracja publiczna, organizacje i instytucje międzynarodowe (zob. *Turystyka...*, op. cit., s. 343).

¹³ *Kompendium...*, op. cit., s. 134.

¹⁴ *Konkurencyjność małych i średnich przedsiębiorstw na polskim rynku turystycznym*, red. M. Bednarczyk, Wydawnictwo Uniwersytetu Jagiellońskiego, Kraków 2006, s. 19-20.

¹⁵ *Turystyka...*, op. cit., s. 341.

rachunki uzupełniające, tj. rachunki satelitarne turystyki, których głównym celem jest wyodrębnienie wkładu turystyki w gospodarkę danego kraju oraz regionu¹⁶.

Regionalna (lokalna) gospodarka turystyczna w znacznie większym stopniu niż inne sfery życia gospodarczego nie może być rozpatrywana z pominięciem dziedzin, które są z nią związane lub pozostają pod jej wpływem. Może ona przynosić wiele korzyści ekonomicznych i pozaekonomicznych na obszarze występowania, ale jednocześnie z jej funkcjonowaniem wiążą się pewne straty, niedogodności, zagrożenia¹⁷. Wśród negatywnych skutków rozwoju turystyki wymienia się m. in.: „przeciążenie” gospodarcze i społeczne, wzrost kosztów zewnętrznych (np. gromadzenie i utylizacja odpadów, utrzymanie atrakcji turystycznych zagrożonych nadmiernym zatłoczeniem czy wandalizmem), wzrost przestępczości i patologii społecznych, degradację środowiska, wypływanie dochodów z turystyki poza lokalny układ gospodarczy, inflację i spekulacje ziemią na obszarze recepcji turystycznej, niski zwrot z inwestycji z powodu sezonowości popytu turystycznego, nadmierne uzależnienie gospodarki lokalnej i zarobków od turystyki, koszty alternatywne związane z wykorzystaniem zasobów lokalnych na rzecz rozwoju turystyki kosztem innej dziedziny gospodarki¹⁸.

Turystyka a teorie rozwoju gospodarczego i społeczno-gospodarczego

Obserwowany i przewidywany rozwój ruchu turystycznego¹⁹ przyczynia się do coraz większego zainteresowania turystyką jako sposobem aktywizacji lokalnych społeczności i pobudzania gospodarki. Przy czym turystyka nie zapewnia jednego modelu rozwoju, co jest zależne od zróżnicowanych lokalnych uwarunkowań. Podobnie, nie istnieje jeden właściwy sposób na nieprzerwany i zrównoważony rozwój lokalny, który można uznać za wypadkową wysiłków ponoszonych przez daną społeczność w oparciu o zasoby miejscowe. Bowiem każda jednostka terytorialna jest niepowtarzalną kombinacją czynników ludzkich, ekonomicznych, przyrodniczych i zagospodarowania przestrzennego.

Postrzeganie turystyki jako czynnika rozwoju lokalnego, przyjmując za L. Wojtasiewicz, że rozwój lokalny oznacza proces pozytywnych jakościowych i ilościowych zmian mających miejsce w danym systemie lokalnym, zgodny z potrzebami, preferencjami i hierarchią wartości właściwą temu

¹⁶ Zob. *Metodologia regionalnego rachunku satelitarnego turystyki dla Polski. Wstępne założenia metodologiczno-organizacyjne*, Instytut Turystyki, Warszawa 2004; *Rachunek satelitarny turystyki dla Polski*, red. E. Dziedzic, ALMAMER, Wyższa Szkoła Ekonomiczna, Warszawa 2007.

¹⁷ M. Słodowa-Hełpa, *Warunki i czynniki rozwoju turystyki w gminie*, „Problemy Turystyki” 2002, XXV, 3-4, s. 10-11.

¹⁸ M. Kachniewska, *Celowość i metody pomiaru efektu ekonomicznego rozwoju funkcji turystycznej w gminie* [w:] *Samorządowa koncepcja rozwoju turystycznego gminy*, Akademia Wychowania Fizycznego, Wydział Turystyki i Rekreacji, Poznań 1996, s. 69; A. Mathieson, G. Wall, *Tourism: Economic, Physical and Social Impacts*, Longman, London 1982, s. 86-89.

¹⁹ Według prognoz Instytutu Turystyki (www.intur.com.pl, 2008) w Polsce ogólna liczba przyjazdów turystów wzrosła do około 19 mln w latach 2012 i 2013, co oznacza średnioroczną dynamikę liczby przyjazdów turystycznych w latach 2007-2013 na poziomie 2,7%. Wielkość międzynarodowego ruchu turystycznego na świecie (dane UNWTO, www.unwto.org, 2008) wzrosła w 2007 r. w stosunku do poprzedniego roku o 6,6% osiągając 903 mln. Jest to zgodne z dotychczasową ścieżką wzrostu międzynarodowego ruchu turystycznego, którego średni roczny poziom w latach 2000-2006 wyniósł 3,6%. Natomiast prognozy wskazują, że do 2010 r. w międzynarodowym ruchu turystycznym uczestniczyć będzie na świecie 1 bilion turystów, a do 2020 r. ich liczba osiągnie niemal 1,6 biliona (przy tym średni roczny wzrost liczby odwiedzających w latach 1995-2020 wyniesie 4,1%).

systemowi²⁰, związane jest z teoriami rozwoju gospodarczego i szerzej rozwoju społeczno-gospodarczego. Do najbardziej rozpowszechnionych z nich należą: teoria bazy eksportowej, sektorowa teoria rozwoju, teoria warunków życia, teoria biegunów wzrostu, model metropolia-peryferie²¹ i inne.

Zgodnie z teorią bazy eksportowej (ekonomicznej) podstawą rozwoju jednostki terytorialnej jest występowanie zewnętrznego popytu na dobra i usługi wytwarzane wewnątrz danego układu. Uzyskane ze sprzedaży na zewnątrz środki pozwalają na zaspokojenie potrzeb wewnętrznych danej jednostki. Siła gospodarcza jednostki i jej wzrost uwarunkowany jest zatem rozwojem sektora egzogennej gospodarki lokalnej (w odróżnieniu od sektora endogennej obsługującego rynek wewnętrzny), wyposażonego w mnożnikowy mechanizm rozwojowy²². Sektorem tym może być turystyka, tj. przyjmowanie i obsługiwanie przez dany obszar przyjazdowego ruchu turystycznego.

Z kolei teoria biegunów wzrostu wyjaśnia przestrzenne nierówności dynamiki wzrostu gospodarczego na bazie wykorzystywania ekonomicznych korzyści, jakie daje koncentracja działalności w przestrzeni. Zakłada ona, że dany region rozwija się poprzez oddziaływanie bieguna wzrostu na gospodarkę terenów otaczających²³. Branża turystyczna może natomiast stanowić biegun wzrostu w rozumieniu klasycznej teorii F. Perroux, spełniając założone kryteria (wysoka dynamika rozwoju, duża skala wytwórczości, liczne powiązania z innymi gałęziami gospodarki itd.)²⁴.

Teoria metropolia-peryferie zakłada, że turystyka może przyczynić się do rozwoju obszarów peryferyjnych²⁵, nieprzydatnych innym dziedzinom gospodarki, poprzez transfer (redystrybucję) środków z bogatych obszarów, które zamieszkują turyści²⁶. W literaturze wyróżnia się dwie strategie rozwoju endogenicznego dla regionów peryferyjnych: unowocześnienie zasobów endogenicznych oraz

²⁰ L. Wojtasiewicz, *Ekonomiczne uwarunkowania rozwoju lokalnego* [w:] *Rozwój lokalny i lokalna gospodarka przestrzenna*, red. J. J. Parysek, Bogucki Wydawnictwo Naukowe, Poznań 1996, s. 100-101; L. Wojtasiewicz, *Czynniki rozwoju lokalnego – nowe ujęcie metodologiczne* [w:] *Problematyka rozwoju lokalnego w warunkach transformacji systemowej*, red. W. Maik, Biuletyn KPZK PAN, z. 177, Warszawa 1997, s. 7-18.

²¹ E. Dziedzic, *Obszar recepcji turystycznej jako przedmiot zarządzania strategicznego*, „Monografie i Opracowania” Szkoły Głównej Handlowej, nr 442, Warszawa 1998, s. 9, s. 54.

²² K. Dziewoński, *Studium rozwoju pojęć, metod i ich zastosowań* [w:] *Baza ekonomiczna i struktura funkcjonalna miast*, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa 1971, s. 9; A. Matczak, D. Szymańska, *Studia nad strukturą przestrzenno-funkcjonalną miasta – przykład Brodnica*, Uniwersytet Mikołaja Kopernika, Toruń 1997, s. 123.

²³ W. M. Gaczek, *Innowacyjność jako czynnik podnoszenia konkurencyjności gospodarki regionu* [w:] *Innowacje w rozwoju regionu*, red. W. M. Gaczek, „Zeszyty Naukowe” Akademii Ekonomicznej w Poznaniu, nr 57, Wydawnictwo Akademii Ekonomicznej w Poznaniu, Poznań 2005, s. 19-20.

²⁴ Zob. M. Derek, *Od wioski rybackiej do turystycznej enklawy? Turystyka a rozwój lokalny na przykładzie Mikołajek*, „Studia Regionalne i Lokalne” 2007, 2(28), Wydawnictwo Naukowe „SCHOLAR”, s. 113 oraz szerzej: J. Grzeszczak, *Bieguny wzrostu a formy przestrzeni spolaryzowanej*, „Prace Geograficzne” nr 173, Wydawnictwo Continuo, Wrocław 1999.

²⁵ Obszary te definiuje się przyjmując różne kryteria peryferyjności: są to obszary oddalone od centrów gospodarczych i trudno dostępne pod względem komunikacyjnym, o niskim poziomie gęstości zaludnienia oraz słabej urbanizacji, charakteryzujące się niskim poziomem rozwoju gospodarczego oraz zależnością ekonomiczną i polityczną od centrów gospodarczych (T. Grosse, *Wybrane koncepcje teoretyczne i doświadczenia praktyczne dotyczące rozwoju regionów peryferyjnych*, „Studia Regionalne i Lokalne” 2007, 1 (27), s. 27-28).

²⁶ W. Christaller, *Some considerations of tourism location in Europe: The peripheral regions – underdeveloped countries recreation areas*, Lund Congress, “Regional Science Association Papers” 1963, 12, s. 95-105; D. Telfer, *Tourism and Regional Development Issues*, [w:] *Tourism and Development. Concepts and Issues*, red. R. Sharpley, D. Telfer, Aspects of Tourism 5, Channel View Publications, Clevedon-Buffalo-Toronto-Sydney 2002, s. 121; D. G. Pearce, *Tourism and peripherality: Perspectives from Asia and South Pacific*, “Tourism Hospitality Research” 2002, 3 (4), s. 295-309.

budowanie nowego zasobu endogenicznego²⁷. Obie strategie mogą dotyczyć turystyki jako dziedziny przyczyniającej się do rozwoju regionów peryferyjnych, z jednej strony przykładowo poprzez poprawę infrastruktury komunikacyjnej i zwiększenie dostępności turystycznej czy unowocześnienie miejscowych przedsiębiorstw, z drugiej – wprowadzenie i wypromowanie „sztucznej” atrakcji (stworzonej przez człowieka), która stanie się rdzeniem produktu turystycznego obszaru²⁸. Należy przy tym uwzględniać zarówno występowanie czynników przyczyniających się do pomyślnego rozwoju turystyki w regionach peryferyjnych, jak również barier tego rozwoju²⁹.

Mówiąc o implikacjach ekonomicznych rozwoju turystyki na określonym terenie warto jednocześnie zwrócić uwagę na możliwość ujawnienia się negatywnego zjawiska wypływania części pieniędzy zarobionych dzięki turystyce na danym obszarze poza jego obręb w związku z funkcjonowaniem dużych międzynarodowych przedsiębiorstw obsługujących ruch turystyczny na tym terenie. Może to osłabiać działanie pozytywnego dla lokalnej gospodarki efektu mnożnikowego, związanego z wprowadzeniem do obiegu dodatkowego pieniądza pochodzącego z zewnątrz (od turystów)³⁰. Ma to związek z teorią dwóch sektorów turystycznych E. Cohena, tj. występowaniem na obszarze recepcji turystycznej z jednej strony małej, lokalnej przedsiębiorczości, często nierejestrowanej (*informal sector*) oraz dużych, zwykle sieciowych, międzynarodowych firm (*formal sector*) obsługujących ruch turystyczny³¹. Wraz z rozwojem obszaru recepcji turystycznej udział tych sektorów w gospodarce lokalnej zmienia się (pod względem liczebności podmiotów tworzących te sektory). Sektor lokalnej przedsiębiorczości z czasem kurczy się wypierany przez duże, zewnętrzne w stosunku do danego terytorium podmioty gospodarki turystycznej³². Stąd największe pozytywne efekty ekonomiczne rozwoju turystyki dla społeczności lokalnej pojawiają się (zgodnie

²⁷ T. Grosse, *Wybrane...*, op. cit., s. 28 i nast.

²⁸ Rdzeniem produktu turystycznego obszaru określa się podstawową korzyść mającą na celu zaspokojenie potrzeb turystów (szerzej – zob. podrozdział 1.2.).

²⁹ Zob. np. A. Blackman i in., *Factors Contributing to Successful Tourism Development in Peripheral Regions*, „The Journal of Tourism Studies” May 2004, 15, 1, s. 59-70.

³⁰ W ekonomii mnożnik definiuje się jako współczynnik określający rozmiary całkowitego wpływu, jaki zmiana jednej wielkości ekonomicznej wywiera na drugą wielkość, której ta pierwsza jest składnikiem (*The MIT Dictionary of Modern Economics*, red. D. W. Pearce, Cambridge 1986). Przy czym zmiana ta jest większa od początkowego impulsu, który tą zmianę spowodował. A. Mathieson i G. Wall definiują mnożnik turystyczny jako liczbę, przez którą należy pomnożyć wstępny wydatek turystyczny, aby otrzymać łączny efekt przychodów w określonym horyzoncie czasu (A. Mathieson, G. Wall, *Tourism...*, op. cit., za: N. Vanhove, *The Economics of Tourism Destinations*, Elsevier Butterworth-Heinemann, Oxford 2005, s. 182). Zgodnie z teorią ekonomiki turystyki, badanie całkowitego efektu mnożnikowego turystyki powinno uwzględniać bezpośredni, pośredni i indukowany efekt związany z dopływem strumienia pieniądza do lokalnej gospodarki (S. Medlik, *Leksykon podróży, turystyki i hotelarstwa*, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa 1995), gdzie bezpośredni efekt wiąże się z funkcjonowaniem podmiotów bezpośredniej gospodarki turystycznej, pośredni efekt dotyczy zakupów dokonywanych przez podmioty sektora turystyki u swoich kooperantów zlokalizowanych w obszarach recepcji turystycznej, a indukowany efekt ekonomiczny polega na ogólnym wzroście wydatków w lokalnej gospodarce – dzięki zwiększonym dochodom ludności zatrudnionej w bezpośredniej i pośredniej obsłudze ruchu turystycznego. Są to efekty dochodowe i zaopatrzeniowe, które prowadzą do wzrostu dochodów lokalnej społeczności oraz zwiększenia wpływów podatkowych do lokalnych budżetów (*Turystyka...*, op. cit., s. 352).

³¹ Zob. B. M. Kermath, R. N. Thomas, *Spatial Dynamics of Resorts, Sosúa, Dominican Republic*, „Annals of tourism Research” 1992, 19, s. 177-180; M. Oppermann, *Tourism space in developing countries*, „Annals of Tourism Research” 1993, 20, 3, s. 535-556.

³² B. M. Kermath, R. N. Thomas, *Spatial...*, op. cit., s. 186-187.

z terminologią R. Butlera) w fazie wprowadzania (*involment stage*) cyklu życia obszaru turystycznego³³, gdy kontrola obsługi turystów znajduje się w rękach lokalnych przedsiębiorców. Jednocześnie A. Mathieson i G. Wall wskazują na dodatkowe czynniki, od których zależy zakres wytwarzanych przez sektor turystyczny więzi z lokalną przedsiębiorczością. Są to: typy dostawców i producentów, z którymi związany jest popyt turystyczny, zdolność lokalnych dostawców do zaspokojenia tego popytu, tradycja rozwoju turystyki na danym obszarze recepcji turystycznej oraz typ rozwoju turystyki³⁴.

Analizując natomiast przemiany dobrobytu społecznego wraz ze zmianami etapów cyklu życia obszaru recepcji turystycznej L. A. Tooman zauważa, że kluczowa dla dobrobytu społecznego jest nie tyle faza rozwoju obszaru, ale poziom dywersyfikacji gospodarczej. Stąd, aby lokalna społeczność mogła skorzystać z rozwoju turystyki na danym obszarze, konieczne wydaje się prowadzenie polityki kontrolowania wzrostu i oddziaływania na dywersyfikację gospodarczą³⁵.

Z kolei zgodnie z sektorową teorią rozwoju turystyki może być wykorzystana jako metoda dywersyfikacji lokalnej bazy produkcyjnej, w związku z odchodzeniem współcześnie od dziedzin związanych z produkcją w stronę usług oraz rozwoju nauki i badań. W szczególności, turystyka postrzegana jest jako dziedzina zdolna do regeneracji obszarów przemysłowych³⁶. Przeobrażenia miast i obszarów przemysłowych w centra rozrywkowe tworzone dla celów turystycznych są widoczne zarówno w praktyce gospodarczej, jak i coraz szerzej dyskutowane w literaturze³⁷. Poprzez interwencje sektora publicznego podejmowana jest na szeroką skalę rewitalizacja przestrzeni miejskich dla celów turystycznych, służąca zarówno turystom, jak i mieszkańcom³⁸.

Zgodnie z teorią lokalizacji rozwój rozważa się z punktu widzenia decydujących o wyborze miejsca czynników lokalizacji działalności gospodarczej³⁹. Obecnie następują przeobrażenia w kierunku wzrostu znaczenia jakościowych czynników lokalizacji (cech jednostki terytorialnej), do których można

³³ Koncepcję ewolucyjnego rozwoju obszaru turystycznego omówiono w podrozdziale 1.4.

³⁴ A. Mathieson, G. Wall, *Tourism...*, op. cit., s. 82.

³⁵ L. A. Tooman, *Applications of the life-cycle model in tourism*, "Annals of Tourism Research" 1997, 24, 1, s. 230-232.

³⁶ Zob. J. Stobart, R. Ball, *Tourism and Local Economic Development. Beyond the conventional view*, "Local Economy" November 1998, s. 228-238; M. Caravelis M, R. Ivy, *From mining community to seasonal visitor destination: the transformation of Sotiras, Thasos, Greece*, "European Planning Studies" 2001, 9, 2, s. 187-199. Por. M. A. Murzyn, K. Gwosdz, *Dilemmas encountered in the development of tourism in a degraded town. The case of Chełmsko Śląskie in Lower Silesia* [w:] *Issues of tourism and health resort management*, red. W. Kurek, "Prace Geograficzne", Instytut Geografii i Gospodarki Przestrzennej, Uniwersytet Jagielloński, z. 111, Kraków 2003, s. 183-198; R. Hudson, *Institutional Change, Cultural Transformation and Economic Regeneration: Myths and Realities from Europe's Old Industrial Areas* [w:] *Globalization, Institutions and Regional Development in Europe*, red. A. Amin, N. Thrift, Oxford University Press, s. 196-216.

³⁷ *Trends in Outdoor Recreation, Leisure and Tourism*, red. W. C. Gatner, D. W. Lime, Wallingford: CABI 2000.

³⁸ S. Wanhill, *The Ownership and Evaluation of Visitor Attractions* [w:] *Tourism development. Issues for a vulnerable industry*, red. J. Aramberri, R. Butler, Aspects of Tourism 20, Channel View Publications, Clevedon – Buffalo – Toronto 2005, s. 102; zob. M. Górczyńska, U. Jusis, P. Siłka, *Wpływ rewitalizacji na rozwój miasta na przykładzie Cork w Republice Irlandii*, "Studia Regionalne i Lokalne" 2006, 3 (25), s. 117-135.

³⁹ H. Godlewska, *Lokalizacja działalności gospodarczej: wybrane zagadnienia*, Wyższa Szkoła Handlu i Finansów Międzynarodowych, „Elipsa”, Warszawa 2001, s. 29 i nast.; J. J. Parysek, *Podstawy gospodarki lokalnej*, Wydawnictwo Naukowe Uniwersytetu im. Adama Mickiewicza w Poznaniu, Poznań 2001, s. 58-60.

zaliczyć m. in.: kompetencje lokalnej administracji publicznej, występowanie instytucji otoczenia biznesu, stan infrastruktury społecznej, stan środowiska przyrodniczego, poziom życia – w tym warunki do zaspokajania potrzeb rekreacji i wypoczynku⁴⁰. Dwa ostatnie z wymienionych aspektów dotyczą bezpośrednio tworzenia warunków dla rozwoju turystyki, które z kolei odnoszą się do możliwości rozwoju innych dziedzin gospodarowania na danym obszarze. Występujące na określonym terenie warunki do zaspokajania potrzeb rekreacji i wypoczynku można zatem postrzegać z jednej strony jako jakościowy czynnik lokalizacji i rozwoju działalności przedsiębiorstw różnych branż, związany z podwyższeniem jakości życia na danym obszarze, a tym samym poprawą jego konkurencyjności, a z drugiej – jako czynnik wzmacniający występującą lokalną funkcję gospodarczą lub stanowiący zaczątek zmian i przekształceń funkcjonalnych.

Na znaczeniu zyskuje bowiem teoria, zgodnie z którą motorem rozwoju może być zapewnienie atrakcyjnych warunków życia i przyciągnięcie na dany obszar pożądanych grup ludności (tj. specjalistów oraz osób dysponujących kapitałem), poszukujących atrakcyjnych lokalizacji⁴¹. Atrakcyjne warunki tworzy m. in. wysoka jakość środowiska, dostęp do dóbr kulturalnych, oświatowych itp. Odpowiednio kształtowana turystyka może stworzyć środowisko atrakcyjne z tego punktu widzenia.

Wiąże się z tym teoria rozwoju gospodarczego, odnosząca się do kształtu współczesnej polityki miejskiej – miasto jako maszyna rozrywki (*city as an entertainment machine*) T. N. Clarka⁴². W koncepcji tej podkreśla się znaczenie konsumpcji, a nie czynników lokalizacji tradycyjnie łączonych z warunkami produkcji – to kultura widziana jest jako dźwignia rozwoju gospodarczego, „maszyna rozrywki”⁴³. W ten sposób także turystyczne wydarzenia kulturalne stają się częścią pakietu miejskich atrakcji. Współcześnie często to jakość życia, możliwości rekreacji i spędzania czasu wolnego (ogólna estetyka miasta, unikatowe atrakcje, występowanie kawiarni, galerii, restauracji itd.) są decydującą zachętą dla nowoczesnej siły roboczej do zamieszkania i podjęcia pracy zarobkowej na danym, atrakcyjnym terenie, co w konsekwencji powoduje rozwój lokalnej gospodarki. Nowoczesne miasta muszą zapewnić mieszkańcom możliwość zachowywania się we własnym mieście tak, jak tradycyjnie zachowują się turyści podczas urlopu. W ten sposób turystyka staje się najważniejszą i największą gałęzią współczesnej gospodarki, a przyciągnięcie odwiedzających oraz nowych mieszkańców – jednym z głównych wyznaczników polityki rozwoju wielu miast. Stąd pojawiają się nowoczesne projekty rozwojowe wspomagane lub finansowane przez władze samorządowe (np. budowa stadionów, centrów kongresowych, muzeów, parków rozrywki itp.)⁴⁴. Warto przy tym podkreślić, że wiele jednostek

⁴⁰ L. Wojtasiewicz, *O potrzebie zmian w modelu działalności samorządu terytorialnego w Polsce*, w: *Ruch Prawniczy, Ekonomiczny i Socjologiczny*, Zeszyt 2, Poznań 2004, s. 121; *Decentralizacja terytorialnej organizacji kraju: założenia, przygotowanie, ustawodawstwo*, red. G. Gorzelak, Raporty CASE nr 21, Centrum Analiz Społeczno-Ekonomicznych, Warszawa 1999, s. 17.

⁴¹ E. Dziedzic, *Obszar...*, op. cit., s. 55.

⁴² T. N. Clark, *The City as an Entertainment Machine*, Elsevier 2003.

⁴³ P. Swianiewicz, *Nowe interpretacje teoretyczne polityki miejskiej*, „*Studia Regionalne i Lokalne*” 2005, 4 (22), s. 18.

⁴⁴ Ibidem, s. 19.

terytorialnych na całym świecie jest obecnie zaangażowanych w rozwijanie zasobów kulturowych jako atrakcji turystycznych, także w kontekście rewitalizacji przestrzeni miejskiej, na co wskazuje m. in. M. Jansen-Verbeke⁴⁵.

Koncepcja miasta jako maszyny rozrywki powstała na bazie krytyki teorii maszyny wzrostu (*growth machine*)⁴⁶, zgodnie z którą proces wzrostu ekonomicznego wspólnoty jest często wykorzystywany jako platforma osiągania celów politycznych nakreślanych przez wpływowych członków społeczności, elit lokalnych, gdzie charakterystyczny jest imperatyw ekonomiczny rozwoju. Polityka samorządowa (w tym inwestycyjna) widziana jest w tym ujęciu jako środek oddziaływania na gospodarkę lokalną. W powiązaniu z teorią maszyny wzrostu przedstawia się w literaturze także polityczne aspekty wzrostu, które pojawiają się wraz z rozwojem turystyki przechodzącego różne stadia rozwoju obszaru⁴⁷. T. N. Clark kwestionuje tradycyjną „maszynę wzrostu” w polityce lokalnej (miejskiej), zwracając uwagę na nieadekwatność jej założeń wobec współczesnych procesów rozwoju. Przedstawia on polemiczną koncepcję koncentrującą się na mechanizmach lokalnego rozwoju gospodarczego i jego związku z kształtem polityki miejskiej, gdzie w miejsce „maszyny wzrostu” pojawia się „maszyna rozrywki”.

Dynamikę wzrostu obszaru recepcji turystycznej analizuje się również z wykorzystaniem koncepcji zarządzania wzrostem (*growth management*), w której istotnego znaczenia nabiera pełny udział społeczności lokalnej w tworzeniu atmosfery miejsca, planowania turystyki i zarządzania rozwojem obszaru oraz wzrasta waga współzależności między społecznością i biznesem⁴⁸. Zgodnie z tym, coraz częściej w literaturze promuje się partnerstwo międzysektorowe jako model na którym powinien bazować rozwój turystyki na danym obszarze. Jak wskazują T. B. Jamal i D. Getz, osiągnięcie koordynacji pomiędzy agencjami rządowymi, pomiędzy sektorem publicznym i prywatnym oraz między samymi przedsiębiorcami prywatnymi jest wyzwaniem do zrealizowania, które wymaga rozwoju nowych mechanizmów i procesów łączących zróżnicowane elementy systemu turystyki na danym obszarze⁴⁹.

⁴⁵ *Tourism development...*, op. cit., s. 257; M. Jansen-Verbeke, E. Lievois, *Analyzing heritage resources for urban tourism in European Cities* [w:] *Contemporary Issues in Tourism Development: Analysis and Applications*, red. D. G. Pearce, R. Butler, Routledge, London & New York 1999, s. 81; C. Murphy, E. Boyle, *Testing a conceptual model of cultural tourism development in the post-industrial city: A case study Glasgow*, „Tourism and Hospitality Research” 2006, 6, 2, s. 111-128.

⁴⁶ Zob. H. Molotch, *The city as growth machine: Towards a political economy of place*, „American Journal of Sociology” 1976, 82, s. 309-331.

⁴⁷ Np. B. Martin, *The TALC Model and Politics* [w:] *The Tourism Area Life Cycle. Applications and Modifications*, Vol. 1, Aspects of Tourism 28, red. R. Butler, Chanel View Publications, Clevedon, Buffalo, Toronto 2006, s. 237-249; P. Canan, M. Hennessy, *The growth machine, tourism and the selling of culture*, „Sociological Perspective” 1989, 32, s. 227-243; A. Gill, *From growth machine to growth management: the dynamics of resort development in Whistler, British Columbia*, „Environment and Planning A” 2000, 32, s. 1083-1084.

⁴⁸ A. Gill, *From growth...*, op. cit., s. 1087; C. Tosun, D. J. Timothy, *Arguments for Community Participation in the Tourism Development Process*, „The Journal of Tourism Studies” 2003, 14 (2), s. 2-15.

⁴⁹ T. B. Jamal, D. Getz, *Collaboration theory and community tourism planning*, „Annals of Tourism Research” 1995, 22, s. 187.

Inną teorią ekonomiczną wykorzystywaną do planowania i wyjaśniania roli turystyki w rozwoju lokalnym jest koncepcja J. A. Schumpetera⁵⁰, kładąca nacisk na innowacje i przedsiębiorczość, rozwinięta m. in. przez P. Druckera⁵¹. Zgodnie z nią kluczową rolę dla rozwoju ekonomicznego odgrywają czynniki społeczne i psychologiczne warunkujące przedsiębiorczość, podatność na przyjmowanie innowacji itd. Aby mówić o przedsiębiorczości potrzebny jest bowiem przedsiębiorczy potencjał, występujący zarówno w ramach organizacji podążających za innowacyjnymi rozwiązaniami, jak i w ramach społeczeństw poszukujących dróg własnego rozwoju. Potencjał ten wiąże się z obecnością przedsiębiorczej jednostki oraz jednocześnie z istnieniem sposobności, okazji do występowania przedsiębiorczości⁵². Omawiana teoria może opisywać mechanizm aktywizowania danej gospodarki również poprzez rozwój funkcji turystycznej⁵³. Jedną z propozycji literaturowych w tym zakresie jest rozpatrywanie obszaru recepcji turystycznej w ujęciu modelowym jako systemu innowacji⁵⁴.

Podczas gdy aktywność przedsiębiorcza jest coraz bardziej poszukiwana jako istotny czynnik rozwojowy w wielu dziedzinach gospodarki, należy zauważyć, że rozwojowi turystyki towarzyszyła ona stale⁵⁵. Inicjatywę przedsiębiorczą można odnaleźć we wszystkich obszarach recepcji turystycznej o zróżnicowanej skali, a w wielu przypadkach jest ona siłą decydującą o sukcesie danego obszaru⁵⁶. Przedsiębiorczość w turystyce może przejawiać się m. in. w tworzeniu nowych obszarów recepcji turystycznej na terenach o dominacji innej funkcji gospodarczej (np. przemysłowej) i wszędzie tam, gdzie potrzebna jest przedsiębiorcza aktywność oraz innowacyjność, aby zainicjować proces zdecydowanych przemian ukierunkowanych na rozwój turystyczny obszaru. Również w fazie dojrzałości lub stagnacji obszaru na ścieżce jego turystycznego rozwoju potrzeba szerszego, antycypacyjnego spojrzenia na zmiany rynkowe i pojawiające się wyzwania. Wówczas przetrwanie i dalszy rozwój takich obszarów zależy często od zdolności do przemiany, nowego pozycjonowania rynkowego, któremu towarzyszą innowacyjne strategie marketingowe, efektywnego zarządzania obszarem. Na proces przemiany obszaru recepcji turystycznej można bowiem spojrzeć z perspektywy

⁵⁰ J. Schumpeter, *The Economic and Sociology of Capitalism*, New York 1991.

⁵¹ Zob. P. F. Drucker, *Innowacja i przedsiębiorczość*, Państwowe Wydawnictwo Ekonomiczne, Warszawa 1992; P. F. Drucker, *Natchnienie i fart czyli innowacja i przedsiębiorczość*, Wydawnictwo Studio EMKA, Warszawa 2004.

⁵² F. Delmar, *The entrepreneurial process: emerge and evolution of new firms in the knowledge-intensive economy* [w:] *Entrepreneurship Research in Europe. Outcomes and Perspectives*, red. A. Fayolle, P. Kyrö, J. Ulijn, Edward Elgar Publishing, Cheltenham, Northampton 2005, s. 74; *Przedsiębiorczość i kapitał intelektualny*, red. M. Bratnicki, J. Strużyna, „Prace Naukowe” Akademii Ekonomicznej w Katowicach, Katowice 2001, s. 40.

⁵³ A. Kowalczyk, *Tourism as a factor of local development* [w:] *Geographical Space at the Turn of the Century. Theoretical and Methodological Challenges*, red. A. Kowalczyk, Warsaw University, Faculty of Geography and Regional Studies, Warszawa 2003, s. 218; zob. szerzej: M. Oppermann, *Tourism...*, op. cit., s. 535-556.

⁵⁴ Zob. A. Flagestad, Ch. A. Hope, B. Svensson, S. Nordin, *The tourist destination; a local innovation system? The creation of a model* [w:] *Innovation in Tourism – Creating Customer Value*, Vol. 47, red. P. Keller, T. Bieger, AIEST, St. Gallen 2005, s. 245-259; J. Mattsson, J. Sundbo, C. Fussing-Jensen, *Innovation Systems in Tourism: The Roles of Attractors and Scene-Takers*, „Industry and Innovation” September 2005, 12, 3, s. 357-381.

⁵⁵ R. Russel, P. Murphy, *Entrepreneurial Leadership in Times of Uncertainty: Implications for Tourism Research and Education* [w:] *Tourism development...*, op. cit., s. 75.

⁵⁶ R. Russel, B. Faulkner, *Movers and shakers: Chaos makers in tourism development*, „Tourism Management” 1999, 20, 4, s. 411-423.

zarówno marketingowej, rozwoju produktu, poprawy infrastruktury, jak i przedsiębiorczości i zarządzania obszarem⁵⁷.

Koncepcją odnoszącą się do ekonomicznego rozwoju obszarów, którą zastosowano na gruncie turystyki jest teoria klastrów, rozumianych jako geograficzne skupisko wzajemnie powiązanych przedsiębiorstw i instytucji w ramach określonej dziedziny⁵⁸. Klastry w odniesieniu do turystyki obejmują zatem skoncentrowane na danym obszarze atrakcje turystyczne, przedsiębiorstwa i instytucje bezpośrednio oraz pośrednio związane z turystyką. Zgodnie z sugestią M. Portera, tworzenie klastrów turystycznych może mieć pozytywny wpływ na oddalone urządzenia infrastruktury i rozproszoną aktywność gospodarczą⁵⁹.

Należy także podkreślić, odnoszące się do koncepcji rozwoju lokalnego i regionalnego nowe trendy planowania turystyki zgodnie z zasadami rozwoju zrównoważonego (*sustainable tourism development*). Zgodnie z najbardziej rozpowszechnioną definicją według Raportu Brundtland rozumiany jest on jako „rozwój gospodarczy i społeczny, który zapewni zaspokojenie potrzeb współczesnego społeczeństwa bez naruszania potrzeb przyszłych pokoleń”⁶⁰. Turystyka może być natomiast narzędziem umożliwiającym osiągnięcie celu jakim jest rozwój zrównoważony; należy ją postrzegać jako nieodłączny element szerszej polityki rozwoju i jako jedno z potencjalnych narzędzi służących osiągnięciu optymalnej alokacji zasobów⁶¹.

Powyższy przegląd wybranych teorii rozwojowych pozwala uchwycić znaczenie funkcji turystycznej obszaru dla rozwoju lokalnego, niezależnie od wyboru koncepcji jako przesłanki i wyznacznika kierunków tego rozwoju. Ważnym aspektem analizowanych przypadków jest przy tym udział turystyki w kształtowaniu wizerunku obszaru⁶². Motywem podejmowania działań zmierzających do ożywienia lokalnej gospodarki poprzez turystykę są z kolei oczekiwania, że odpowiednio ukształtowany produkt turystyczny pozwoli odtworzyć osłabioną tkankę życia społeczno-gospodarczego⁶³.

Podsumowując rozważania na temat turystyki jako czynnika rozwoju lokalnego na tle szerszych koncepcji rozwojowych obszarów, można stwierdzić, że turystyka jest specyficzną dziedziną, która z jednej strony może stanowić narzędzie kształtowania rozwoju obszarów problemowych, z drugiej strony może stanowić biegun wzrostu, stając się bodźcem dla rozwoju okolicy, pobudzającym inne dziedziny lokalnej gospodarki. Może być instrumentem restrukturyzacji i dywersyfikacji gospodarki

⁵⁷ *Reinventing a Tourism Destinations. Facing the Challenge*, red. S. Weber, R. Tomljenović, Institut of Tourism, Zagreb 2004, s. 1.

⁵⁸ M. Porter, *Clusters and the new economics of competition*, „Harvard Business Review” November/December 1998, za: N. Vanhove, *The Economics...*, op. cit., s. 108.

⁵⁹ M. Porter, *Clusters...*, op. cit., za: D. Telfer, *Tourism...*, op. cit., s. 121.

⁶⁰ *Our Common Future*, World Commission on Environment and Development, 1987.

⁶¹ A. Niezgoda, *Obszar recepcji turystycznej w warunkach rozwoju zrównoważonego*, „Prace Habilitacyjne” Akademii Ekonomicznej w Poznaniu, nr 24, Wydawnictwo Akademii Ekonomicznej w Poznaniu, Poznań 2006, s. 46.

⁶² E. Dziedzic, *Obszar...*, op. cit., s. 55.

⁶³ Zob. C. Law, *Urban Tourism and Its Contribution to Economic Regeneration*, „Urban Studies” 1992, 3-4, s. 599-618.

lokalnej, w szczególności zdegradowanych lub poszukujących nowych impulsów rozwojowych obszarów miejskich, a także szansą na wzmocnienie endogenicznych zasobów tkwiących na danym obszarze, w tym na terenach wiejskich. Powtarzając za G. Gołębskim i in., można zatem zauważyć, że: „Turystyka jest aktywnością spinającą regiony, łączącą obszary miejskie z wiejskimi, aktywizującą wieś dziedziną przyczyniającą się do rewitalizacji obszarów zdegradowanych, nadającą nowy sens obszarom podmiejskim z funkcjami turystyczno-rekreacyjnymi. Rozwój turystyki jest szansą na wzmocnienie pozycji ośrodków metropolitalnych, a równocześnie nadanie nowej dynamiki rozwoju ośrodkom mniejszym, peryferyjnym oraz ośrodkom o wyczerpanych dotychczasowych potencjałach rozwojowych”⁶⁴.

To wszystko sprawia, że kształtowanie turystyki jako czynnika ogólnego rozwoju obszaru stanowi wyzwanie dla polityki władz lokalnych odpowiedzialnych za całokształt spraw zarządzanego przez nie terytorium. Dotyczy to już nie tylko obszarów tradycyjnie odwiedzanych przez turystów, ale także nowych przestrzeni turystycznych i rekreacyjnych, kreowanych w celu osiągnięcia określonych korzyści jakie niesie ze sobą rozwój turystyki jako dziedziny gospodarki lokalnej, w przypadku gdy korzyści te przekraczają przewidywane koszty związane z zainicjowaniem procesów rozwojowych w turystyce na danym terenie w określonym horyzoncie czasu.

1.2. Obszar recepcji turystycznej, produkt turystyczny obszaru i podmioty uczestniczące w jego kształtowaniu

Obszar recepcji turystycznej

Turystyka jest zjawiskiem społeczno-gospodarczym, a przy tym przestrzennym, związanym z przemieszczaniem się osób uczestniczących w ruchu turystycznym. Większość konsumpcji turystycznej odbywa się w miejscach docelowych podróży, gdzie turyści korzystają z różnego rodzaju atrakcji, bazy materialnej turystyki, infrastruktury ogólnej, lokalnych instytucji handlowych i usługowych itd. Powoduje to, że skutki rozwoju turystyki występują przede wszystkim w miejscach, do których kieruje się ruch turystyczny, tj. na obszarach recepcji turystycznej⁶⁵. Zachodzące w nich procesy decydują z kolei o perspektywach rozwoju gospodarki turystycznej w danym kraju⁶⁶.

⁶⁴ G. Gołębski, *Założenia do Umiejscowienia Turystyki w Narodowym Planie Rozwoju na lata 2007-2013 oraz Założenia do Strategii Rozwoju Turystyki na lata 2007-2013*, Poznań 2004, maszynopis; *Narodowe Strategiczne Ramy Odniesienia 2007-2013 wspierające wzrost gospodarczy i zatrudnienie. Narodowa Strategia Spójności*, Ministerstwo Rozwoju Regionalnego, Warszawa, maj 2007, s. 69-70.

⁶⁵ Sformułowanie to stosowane jest analogicznie w terminologii literatury niemiecko- i anglojęzycznej (*destination*) jako powszechne i niebudzące zastrzeżeń (A. Niezgoda, *Rola marketingu terytorialnego w rozwoju obszaru recepcji turystycznej* [w:] *Turystyka...*, op. cit., s. 155).

⁶⁶ M. Kachniewska, *Celowość...*, op. cit., s. 66.

Pod pojęciem obszaru recepcji turystycznej rozumie się fragment przestrzeni, którą jako cel podróży wybiera turysta i która pełni funkcję przyjmującą (recepcyjną), także gdy stanowi etap migracji turystycznej. Zapewnia ona niezbędne do wypoczynku, zaspakajające potrzeby turystów udogodnienia i usługi związane z zakwaterowaniem, wyżywieniem, rozrywką itp.⁶⁷

Pojęciem nadrzędnym do wszystkich przejawów turystyki występujących na danym obszarze jest natomiast przestrzeń turystyczna⁶⁸. Można ją wydzielić ze względu na funkcje pełnione przez ujmowaną szeroko przestrzeń geograficzną, na którą składają się: środowisko przyrodnicze, środowisko gospodarcze (związane z trwałymi efektami działalności ekonomicznej człowieka) oraz środowisko społeczne (będące wynikiem działalności terytorialnych zbiorowości społecznych). W ten sposób przestrzeń turystyczna rozumiana jest jako część przestrzeni geograficznej i społeczno-ekonomicznej, w której zachodzą zjawiska turystyczne, którą człowiek przekształca z wykorzystaniem środowiska geograficznego i społecznego dla zaspokojenia potrzeb związanych z wypoczynkiem, poznaniem i doznaniem przeżyć⁶⁹. Jej granice jako kategorii funkcjonalnej wyznaczają natomiast pobyt turystów i/lub infrastruktura turystyczna⁷⁰, na którą składa się zespół urządzeń i instytucji, stanowiących bazę materialną i organizacyjną turystyki: urządzenia transportowe, baza gastronomiczna, baza noclegowa i infrastruktura umożliwiająca korzystanie z walorów turystycznych⁷¹. W związku z różnorodnością aktywności turystycznej człowieka i funkcjami realizowanymi w przestrzeni przez działalność turystyczną, S. Liszewski wydziela pięć typów przestrzeni turystycznej o określonych fazach rozwoju czy zawłaszczania przestrzeni geograficznej przez tę działalność. Obejmują one kolejne etapy rozwoju realnej przestrzeni turystycznej (tj. o charakterze obiektywnym, w odróżnieniu od przestrzeni percepcyjnej – mentalnej), od odkrywania turystycznego przez człowieka lub grupę ludzi, po zmianę funkcji i przekształcenie obszarów turystycznych na tereny stałego osadnictwa o charakterze zurbanizowanym⁷². Są to: przestrzeń eksploracji turystycznej (przejawem aktywności turystycznej

⁶⁷ T. Bieger, *Management von Destinationen*, 6. Auflage, R. Oldenbourg Verlag, München, Wien 2005, s. 56; *Tourism. Principles and Practice*, Second Edition, red. R. Shepherd, Pearson Education, Harlow 1998, s. 102.

⁶⁸ Z tego względu do koncepcji przestrzeni turystycznej nawiązują inne koncepcje badawcze, w tym m. in. koncepcja funkcji turystycznej, która omówiona zostanie w dalszej części rozdziału (podrozdział 1.3).

⁶⁹ J. Warszńska, A. Jackowski, *Podstawy geografii turystyki*, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa 1979, s. 31; S. Liszewski, *Przestrzeń turystyczna*, „Turyzm” 1995, 5, 2, s. 87-103; A. Kowalczyk, *Geografia...*, op. cit., s. 33; *Kompedium...*, op. cit., s. 78.

⁷⁰ A. Matczak, *Model badań ruchu turystycznego. Studium metodologiczne*, Wydawnictwo Uniwersytetu Łódzkiego, Łódź 1992, s. 27.

⁷¹ Walory turystyczne to specyficzne cechy i elementy środowiska naturalnego oraz przejawy działalności człowieka, które stanowią przedmiot zainteresowania turystów (T. Lijewski, B. Mikułowski, J. Wyrzykowski, *Geografia turystyki Polski*, Polskie Wydawnictwo Ekonomiczne, Warszawa 1998, s. 16). Cechy walorów mają, atrakcyjne z punktu widzenia turystycznego, środowisko przyrodnicze oraz elementy pozaprzyrodnicze (antropogeniczne), jak: zabytki kultury materialnej i niematerialnej, obiekty współczesnego budownictwa itp. Przystosowane do potrzeb walory turystyczne tworzą atrakcje turystyczne. W literaturze używa się również bardziej pojemnego terminu – zasoby turystyczne, który uwzględnia tzw. walory potencjalne, a więc odnosi się do atrybutów środowiska przyrodniczego i społecznego, które stają się faktycznymi walorami turystycznymi w momencie ich pozytywnej weryfikacji, tj. gdy postrzegane są jako atrakcyjne przez turystów. Oznacza to, że niektóre zasoby nie muszą być dla wszystkich turystów walorami (zob. A. Kowalczyk, *Geografia...*, op. cit., s. 34).

⁷² S. Liszewski, *Przestrzeń turystyki i ich transformacja we współczesnym świecie*, „Turyzm” 2006, 16, 2, s. 17.

człowieka jest odkrywanie nieznanymi terenów; brak infrastruktury turystycznej), penetracji turystycznej (dominującym przejawem działalności człowieka jest poznawanie; krajoznawstwo i krótkotrwały wypoczynek), asymilacji turystycznej (dłuższe pobyty wypoczynkowe w środowisku autochtonicznym i kontakt z miejscową ludnością jako przejaw aktywności turystycznej człowieka), kolonizacji turystycznej (zagospodarowanie turystyczne nowych ziem i trwałe ich zajmowanie, zmieniające ich pierwotne użytkowanie) oraz najbardziej zagospodarowana i zarazem przekształcona forma przestrzeni turystycznej – przestrzeń urbanizacji turystycznej (przekształcanie zagospodarowanych turystycznie obszarów – części przestrzeni kolonizacji turystycznej – na tereny stałego zamieszkania)⁷³. Można je ogólnie scharakteryzować pod względem natężenia ruchu turystycznego, zagospodarowania turystycznego, głównej funkcji turystycznej oraz wpływu działalności turystycznej na środowisko naturalne, co ujmuje syntetycznie Tab. 1⁷⁴.

Tab. 1. Charakterystyka typów przestrzeni turystycznej

Typ przestrzeni	Charakterystyczne cechy			
	Natężenie ruchu turystycznego	Zagospodarowanie turystyczne	Główna funkcja turystyczna	Wpływ działalności turystycznej na środowisko naturalne
Przestrzeń eksploracji	minimalne	brak	poznawcza	nieszkodliwy
Przestrzeń penetracji	zróżnicowane od małego do masowego	niewielkie	poznawczo-wypoczynkowa	uciążliwy
Przestrzeń asymilacji	średnie	ograniczone	wypoczynkowo-poznawcza	obojętny
Przestrzeń kolonizacji	duże	duże	wypoczynkowa	przekształcający (szkodliwy)
Przestrzeń urbanizacji	średnie	duże	mieszkaniowa	degradujący

Źródło: S. Liszewski, *Przestrzeń...*, op. cit., s. 99.

Kształt, struktura i charakter przestrzennych układów społeczno-gospodarczych podlega ciągłym zmianom, zarówno pod wpływem czynników zewnętrznych w stosunku do tego układu, jak i uwarunkowań wewnętrznych – sił endogenicznych tkwiących w obszarze. Turystyka w swym ekonomicznym wymiarze silnie oddziałuje na funkcjonowanie systemu społeczno-gospodarczego, wzbudzając określone procesy przestrzenne, w wyniku których powstają nowe lub ulegają przekształceniom już istniejące miejsca recepcji turystycznej. Turystyka sama w sobie może być czynnikiem sprawczym kreowania i przekształceń obszarów recepcji turystycznej – co dotyczy miejsc szczególnie atrakcyjnych turystycznie, gdzie kluczowe z punktu widzenia gospodarki turystycznej jest reagowanie na już istniejący lub pojawiający się popyt turystyczny. Jednocześnie występują i takie

⁷³ S. Liszewski, *Przestrzeń...*, op. cit., s. 94-98.

⁷⁴ *Kompendium...*, op. cit., s. 87.

obszary, które ten popyt same kreują, aby wkroczyć na rynek turystyczny jako nowe miejsca recepcji turystycznej. Przy tym skala uzależnienia regionu od turystyki jest tym większa, im wyższy jest poziom atrakcyjności turystycznej obszaru, wyrażający się zarówno poprzez wysoką rangę walorów turystycznych, jak i duże natężenie infrastruktury turystycznej i okołoturystycznej.

W zależności od przedmiotu analiz w konkretnej sytuacji obszar recepcji turystycznej może oznaczać np. miejscowość, ośrodek wypoczynkowy, gminę, region, lokalizację w regionie, kraj⁷⁵. W szczególności można też mówić o lokalnych obszarach recepcji turystycznej (*local tourism destination*), zgodnie z definicją przyjętą przez Światową Organizację Turystyki (*World Tourism Organisation*), która zawęża pojęcie obszaru recepcji turystycznej do jednostki lokalnej, którą może być miejscowość, miasto, region (z wyłączeniem z jednej strony np. ośrodków wypoczynkowych, turystycznych, a z drugiej – stanów, państw czy wielonarodowych aglomeracji). Zgodnie z powołaną definicją, lokalny obszar recepcji turystycznej oznacza przestrzeń fizyczną, która zapewnia atrakcje i walory turystyczne oraz wszelkie udogodnienia i usługi dla turystów, posiada wyodrębnione granice fizyczne i administracyjne, wyznaczające zakres zarządzania tym obszarem oraz wizerunek określający jego konkurencyjność na rynku. Gromadzi wiele podmiotów współtworzących ofertę turystyczną obszaru, często z uwzględnieniem lokalnej społeczności i może łączyć się i tworzyć formy większych obszarów recepcji turystycznej. Skupia oferowane turystom produkty, do niego odnosi się wdrażana polityka turystyczna⁷⁶.

Ponieważ turystyka, której rozwój w bezpośredni sposób zależy od istniejących w danym miejscu zasobów walorów turystycznych oraz elementów zagospodarowania turystycznego⁷⁷, słusznie uznawana jest za domenę gospodarki lokalnej, szczególnie rola w jej stymulowaniu przypada w warunkach polskich jednostkom samorządu terytorialnego najniższego szczebla, tj. gminom⁷⁸. Przy tym warunkiem wykorzystania szans płynących z recepcji ruchu turystycznego jest prowadzenie przez te jednostki przemysłanej polityki i zarządzania obszarem, które mogłyby zapewnić stabilny i trwały

⁷⁵ E. Dziedzic, *Obszar...*, op. cit.; W. Mundt, *The Branding of Myths and the Myths of Branding: Critical Remarks on the Branding of Destinations* [w:] *Reinventing a Tourism Destinations. Facing the Challenge*, red. S. Weber, R. Tomljenović, Institut of Tourism, Zagreb 2004, s. 45.

⁷⁶ *Think Tank Enthusiastically Reaches Consensus on Frameworks for Tourism Destination Success*, World Tourism Organization, Madryd 2002, za: A. Lew, B. McKercher, *Modeling Tourist Movements. A Local Destination Analysis*, "Annals of Tourism Research" 2006, 33, 2, s. 405.

⁷⁷ Zagospodarowanie turystyczne określa się jako zespół urządzeń turystycznych (infrastruktura turystyczna lub baza materialna turystyki), stanowiących wyposażenie określonego obszaru, miejsca, szlaku, umożliwiających zaspokojenie potrzeb turystycznych (A. Kowalczyk, *Geografia...*, op. cit., s. 110; O. Rogalewski, *Zagospodarowanie turystyczne*, Wydawnictwa Szkolne i Pedagogiczne, Warszawa 1974, s. 7; T. Lijewski, B. Mikułowski, J. Wyrzykowski, *Geografia...*, op. cit., s. 17). Elementy zagospodarowania turystycznego tworzą: baza noclegowa (obiekty i urządzenia zakwaterowania turystycznego), baza gastronomiczna (obiekty zapewniające możliwości wyżywienia), baza komunikacyjna (sieć dróg i połączeń komunikacyjnych, szlaków i wyciągów, zapewniających dostępność komunikacyjną oraz komunikację w miejscu pobytu turysty), baza towarzysząca (urządzenia sportowo-rekreacyjne, umożliwiające turystom uprawianie różnych form rekreacji).

⁷⁸ A. Rapacz, *Organizacja i zarządzanie turystyką w Polsce na szczeblach lokalnym i regionalnym*, „Prace Naukowe” Akademii Ekonomicznej we Wrocławiu, nr 839, Wydawnictwo Akademii Ekonomicznej we Wrocławiu, Wrocław 1999, s. 16.

rozwój⁷⁹. Stąd przyjęto, że będąca przedmiotem analiz w rozprawie podstawowa jednostka administracyjnego podziału kraju – gmina stanowi potencjalny lub rzeczywisty obszar recepcji turystycznej, co wiąże się z pełnieniem przez nią w określonym stopniu funkcji turystycznej⁸⁰ (na temat funkcji turystycznej gminy traktuje podrozdział 1.3.). Uznając jednocześnie za prawdziwą tezę, że wobec coraz większej różnorodności form turystyki w zasadzie każda gmina może być w jakimś stopniu atrakcyjna turystycznie i ma możliwość wykreowania adekwatnej do swoich warunków oferty⁸¹, przyjęto, że dla każdej jednostki terytorialnej możliwe jest określenie, w jakim stopniu pełni ona rolę obszaru recepcji turystycznej (tj. wyznaczenie charakterystycznego dla niej poziomu zagospodarowania turystycznego i wielkości ruchu turystycznego występującego na jej terenie) i jakie wykazuje tendencje w tym zakresie. Należy przy tym odróżnić gminy o silnej koncentracji ruchu turystycznego od tych, które dopiero wkraczają na rynek turystyczny czy takich, dla których turystyka nigdy nie będzie wiodącą, lecz co najwyżej uzupełniającą dziedziną lokalnej gospodarki, przy jednoczesnym występowaniu takich obszarów terytorialnego podziału kraju, które nie są w ogóle lub prawie wcale odwiedzane przez turystów i nie są wyposażone w podstawowe elementy infrastruktury turystycznej.

Trzeba także pokreślić, że motywacje turystyczne wpływające na wybór określonego miejsca pobytu turystycznego dotyczą często walorów i usług, których występowanie nie ogranicza się do terytorium jednej gminy. O potencjale turystycznym decydują walory nie tylko samej miejscowości czy gminy, lecz również terenów położonych w jej sąsiedztwie. Stąd tak ważne wydaje się kształtowanie relacji kooperacji i współpracy między poszczególnymi jednostkami terytorialnego podziału kraju.

Omawiając zagadnienie przestrzeni turystycznej oraz procesów koncentracji ruchu turystycznego na wybranych obszarach warto podkreślić, iż obecnie można zaobserwować pojawianie się nowych obszarów recepcji turystycznej tam, gdzie dotąd turystyka nie występowała w strukturze funkcjonalnej jednostek przestrzenno-administracyjnych. Są to często obszary nietypowe z punktu widzenia walorów stanowiących o ich atrakcyjności, wychodzące poza ramy tradycyjnego postrzegania terenów predestynowanych do pełnienia funkcji turystycznej. Niemniej można zauważyć pojawianie się ich na rynku turystycznym, również w następstwie działań podejmowanych przez władze samorządowe, poszukujące nowych dróg rozwoju gmin. Działania te wiążą się wówczas nieraz z koniecznością ponoszenia znacznych nakładów finansowych o długim okresie zwrotu. Nowe przestrzenie turystyczne i rekreacyjne pojawiają się w różnych obszarach środowiska geograficznego, zwykle w symbiozie

⁷⁹ A. Niezgoda, *Obszar...*, op. cit., s. 6.

⁸⁰ Pojęcie funkcji w znaczeniu językowym dotyczy m. in. czynności, roli, działania, podporządkowanego jakimś zadaniom lub celom. W odniesieniu do obszaru, funkcja turystyczna oznacza zdolność przyjęcia na danym terenie i zaspokojenia potrzeb turystów wraz z efektami społecznymi, gospodarczymi i przestrzennymi dla tego obszaru, które powoduje ruch turystyczny i jego obsługa. Funkcja turystyczna określa znaczenie turystyki w strukturze gospodarczej jednostki przestrzennej, do której kieruje się ruch turystyczny.

⁸¹ M. Słodowa-Hełpa, *Warunki i czynniki rozwoju turystyki w gminie (na szczeblu lokalnym)* [w:] *Możliwości wykorzystania turystyki jako stimulatora rozwoju kraju i regionów*, Forum dyskusyjne, Międzynarodowy Salon Turystyczny TOUR SALON, Poznań 2002, s. 85.

z innymi, często wiodącymi na danym terenie działalnościami⁸². Niekoniecznie wynikają one z występowania na danym obszarze tradycyjnych przyrodniczych walorów turystycznych. Jak zauważa S. Liszewski, współczesny turysta, obok penetracji terenów atrakcyjnych przyrodniczo, kieruje swoje zainteresowania także na tereny zurbanizowane. Wiąże się to nie tylko z występowaniem na obszarach miejskich walorów historycznych czy kulturowych, ale też z faktem koncentracji ludności i różnorodnych obiektów usługowych, co staje się celem podróży turystycznych⁸³.

Coraz częściej walory i atrakcje turystyczne są kształtowane przez władzę i społeczność lokalną (centra rozrywki, aquaparki, pola golfowe itp.)⁸⁴. W związku z tym mogą zachodzić i często zachodzą przypadki wprowadzania funkcji turystycznej w jednostkach administracyjnych (gminach) bez tradycji obsługiwanego turystów. Wprowadzenie nowej funkcji ma zwykle przyczynić się do wzrostu konkurencyjności obszarów gminnych, a jednocześnie do zapewnienia mieszkańcom wspólnoty samorządowej możliwości atrakcyjnego spędzania czasu wolnego. Można zaobserwować, że najważniejsze obszary generujące ruch turystyczny na tereny tradycyjnej koncentracji turystycznej zaczynają same oferować swoim mieszkańcom, a z czasem przyjezdnym spoza danego obszaru, warunki atrakcyjnego spędzania czasu wolnego, dostarczając rozrywki. Jak bowiem stwierdza J. Warszńska, dynamiczny rozwój turystyki stwarza coraz większe zapotrzebowanie na tereny rekreacyjne, co odnosi się zwłaszcza do społeczeństw na określonym poziomie rozwoju cywilizacyjnego, dla których zabezpieczenie obszarów dla turystyki i związanej z tym infrastruktury stanowi jedną z podstawowych potrzeb (obok potrzeb przestrzennych budownictwa mieszkaniowego, stanowisk pracy, podstawowej sieci usługowej itp.)⁸⁵.

Obecnie wiele jednostek samorządu terytorialnego dostrzega możliwości tworzenia nowych przestrzeni turystycznych i rekreacyjnych jako podstawy rozwoju lokalnego⁸⁶ wobec potrzeby uzupełniania oferty tradycyjnych obszarów recepcji turystycznej dla realizacji szerokiej gamy zainteresowań i potrzeb współczesnego człowieka, przy uwzględnieniu norm chłonności i pojemności

⁸² S. Liszewski, *Nowe przestrzenie...*, op. cit., s. 124-125.

⁸³ S. Liszewski, *Przestrzeń turystyczna miasta (przykład Łodzi)*, „Turizm” 1999, 9, 1, s. 51.

⁸⁴ W wielu przypadkach decydujące znaczenie dla pojawienia się i rozwoju turystyki na danym obszarze mają położenie geograficzne i zasoby turystyczne, a nie działalność miejscowych przedsiębiorców, władz lokalnych czy firm zajmujących się promocją i marketingiem. Tym niemniej obecnie przyjmuje się, że o atrakcyjności turystycznej coraz częściej decyduje nie tyle położenie geograficzne czy walory przyrodnicze, co stworzone współcześnie atrakcje, takie jak: pola golfowe, kasyna gry, parki rozrywki, centra konferencyjno-hotelowe, parki wodne (A. Kowalczyk, *Koncepcja zależności od ścieżki (path dependency) w badaniach wpływu turystyki na rozwój regionalny i lokalny* [w:] „Zeszyty Naukowe” WSG w Bydgoszczy, t. 1, Turystyka i rekreacja, nr 1, 2004, s. 186; A. Rapacz, *Parki wodne elementem wzbogacającym ofertę turystyczną obszaru* [w:] *Gospodarka turystyczna. Wybrane zagadnienia jej funkcjonowania*, „Prace Naukowe” Akademii Ekonomicznej we Wrocławiu, nr 924, Wydawnictwo Akademii Ekonomicznej we Wrocławiu, Wrocław 2001, s. 57-69).

⁸⁵ J. Warszńska, *Główne problemy badawcze geografii turystyki*, „Turizm” 1999, 9, 1, s. 42.

⁸⁶ *Tourism and Economic Development. Western European Experiences*, red. A. M. Williams, G. Show, Belhaven Press, London, New York 1991, s. 7; R. Hudson, A. Townsend, *Tourism employment and policy choices for local government* [w:] *Perspectives on Tourism Policy*, red. P. Johnson, B. Thomas, Mansell, London 1993, s. 50.

turystycznej⁸⁷ obszarów koncentracji ruchu turystycznego. Jak pokazują wyniki badań przeprowadzonych przez S. Bródkę, zmiany warunków turystyki i rekreacji analizowanych przez nią miast są odwrotnie proporcjonalne do poziomu rozwoju funkcji turystycznej. Najwyższe tempo przemian w tym zakresie odnotowują ośrodki o relatywnie niskich wartościach wskaźników rozwoju funkcji turystycznej w przyjętym okresie⁸⁸. Analizując strategie rozwoju gmin polskich można zauważyć, że turystyka i rekreacja zaczynają odgrywać coraz większą rolę, także na terenach wzmożonej aktywności gospodarczej, gdzie w znacznym stopniu ujawniają się potrzeby związane z wolnym czasem (rozrywką, czynną rekreacją, uczestniczeniem w wydarzeniach kulturalnych i sportowych itp.) i w związku z tym rozwijaniem możliwości rekreacyjnych, co w konsekwencji podnosi atrakcyjność turystyczną gminy w miejscu lub w pobliżu miejsca zatrudnienia. Gminy te starają się zdefiniować swoje miejsce na rynku turystycznym i określić związane z tym potrzeby inwestycyjne – w ślad za tym podejmowane są konkretne projekty, często realizowane ze środków budżetu Unii Europejskiej. W efekcie na turystycznej mapie Polski pojawiają się miejscowości, których wcześniej ze zwiedzaniem czy wypoczynkiem nie kojarzono. Poszukiwanie coraz to nowych przestrzeni turystycznych (w tym rekreacyjnych) o różnej skali i różnym profilu usług staje się źródłem dochodów tych społeczności lokalnych, w których pojawiają się pomysły, inicjatywy, gdzie ludzie potrafią zgromadzić środki na zainwestowanie w kreowanie nowych impulsów rozwojowych. Może to być i nieraz jest wskazówką dla władz samorządowych poszukujących sposobu na rozwój swoich gmin⁸⁹.

Trwały trend w postaci nowych form turystyki oznacza, z punktu widzenia polityki rozwoju lokalnego, pojawienie się nisz, które można wykorzystać dla zdynamizowania aktywności ekonomicznej obszarów często dotąd nieuznawanych za atrakcyjne dla tradycyjnie pojmowanej turystyki. Dlatego też coraz więcej takich jednostek przestrzennych angażuje się w rozwijanie bazy materialnej turystyki, wpływając na kształtowanie funkcji turystycznej i rozwój przedsiębiorczości w gminie. Przy tym wzrost dochodów dyspozycyjnych mieszkańców gmin oraz charakter współczesnych zachowań konsumenckich, a także upowszechnienie się mody na czynny wypoczynek wywołują potrzebę zwrócenia przez władze samorządowe uwagi (w kontekście rozwoju turystycznego gminy) nie tylko na turystów z zewnątrz, ale i miejscową ludność. Popyt realizowany na obszarze recepcji turystycznej (gminy) nie ogranicza się bowiem do popytu zewnętrznego. Występuje również popyt reprezentowany przez mieszkańców obszaru recepcji turystycznej. Może mieć on charakter turystyczny (mieszkańcy

⁸⁷ Chłonność i pojemność turystyczna to wskaźniki określające maksymalną liczbę uczestników ruchu turystycznego, mogących równocześnie korzystać z poszczególnych urządzeń, nie powodując pogorszenia warunków wypoczyniania i dezorganizacji życia społeczno-gospodarczego (J. Warszńska, A. Jackowski, *Podstawy...*, op. cit.).

⁸⁸ S. Bródka, *Zmiany przestrzeni rekreacyjnej wybranych miast województwa wielkopolskiego w latach 1975-1997*, Prace Komisji Geograficzno-Geologicznej, Tom 35, Wydawnictwo Poznańskiego Towarzystwa Przyjaciół Nauk, Poznań 2004, s. 112-113.

⁸⁹ S. Liszewski, *Nowe przestrzenie...*, op. cit., s. 113.

mogą uprawiać turystykę na własnym terenie) lub może dotyczyć innych dóbr⁹⁰. Istnieje więc potrzeba równoległego kształtowania przestrzeni rekreacyjnej z turystyczną.

Produkt turystyczny obszaru

Produkt turystyczny w ujęciu teoretycznym rozpatrywany jest w literaturze w różnych aspektach, na co wpływ ma fakt, że oferta na rynku turystycznym może dotyczyć zarówno pojedynczego produktu materialnego, usługi, jak i pakietu zespolonych świadczeń⁹¹. Można zatem mówić o produkcie turystycznym w wąskim oraz w szerokim znaczeniu (produkt turystyczny *sensu stricte* oraz *sensu largo*), z punktu widzenia poszczególnych przedsiębiorstw oferujących turystom usługi, dobra materialne lub pakiet usług oraz konsumentów je nabywających. Zgodnie z tym V. Middleton wyróżnił dwa typy produktów turystycznych: specyficzne produkty turystyczne (poszczególne dobra i usługi) oraz ogólny (całkowity) produkt turystyczny (utożsamiany z całościowym doświadczeniem turysty), z których ten ostatni ma charakter nadrzędny⁹².

W pierwszym przypadku za produkty turystyczne uznaje się wszystkie dobra i usługi wytwarzane i kupowane w związku z wyjazdem poza miejsce stałego zamieszkania przed rozpoczęciem i w trakcie podróży oraz podczas pobytu poza miejscem stałego zamieszkania⁹³. Są to dobra i usługi wytwarzane wyłącznie z myślą o turystach oraz inne, nabywane zarówno przez osoby niebędące turystami, jak i przez turystów⁹⁴. Należą do nich liczne świadczenia cząstkowe, które zestawione łącznie tworzą specyficzną wiązkę usług turystycznych⁹⁵. Można przy tym wyróżnić trzy poziomy tak pojmowanego produktu turystycznego: rdzeń produktu (podstawowa korzyść mająca na celu zaspokojenie potrzeb turystów), produkt rzeczywisty (składniki warunkujące uprawianie turystyki; konkretna oferta za daną cenę) oraz produkt poszerzony (dodatkowe korzyści uatrakcyjnijające produkt rzeczywisty)⁹⁶.

Z punktu widzenia potencjalnego konsumenta, produkt turystyczny może być natomiast zdefiniowany jako pakiet składników materialnych i niematerialnych, opartych na możliwościach spędzenia czasu wolnego w miejscu docelowym⁹⁷, który jak żaden inny produkt konsumencki składa się z licznych wielowymiarowych atrybutów⁹⁸. Należą do nich: atrakcje i środowisko miejsca docelowego (przyrodnicze, polityczne/prawne, technologiczne, ekonomiczne, kulturowe, społeczne), infrastruktura i usługi miejsca docelowego (baza noclegowa, gastronomiczna, transport w miejscu docelowym, obiekty

⁹⁰ A. Niezgoda, *Obszar...* op. cit., s. 101.

⁹¹ *Kompendium...*, op. cit., s. 61.

⁹² V. T. C. Middleton, *Marketing w turystyce*, Polska Agencja Promocji Turystyki, Warszawa 1996, s. 92 za: A. Niezgoda, *Rola...*, op. cit., s. 160-161.

⁹³ G. Gołembski, *Przedsiębiorstwo turystyczne w gospodarce wolnorynkowej*, Wydawnictwo Akademii Ekonomicznej w Poznaniu, Poznań 1998, s. 24.

⁹⁴ *Tourism...*, op. cit., s. 104.

⁹⁵ T. Bieger, *Management...*, op. cit., s. 16.

⁹⁶ J. Altkorn, *Marketing w turystyce*, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa 1994, s. 100-102.

⁹⁷ V. T. C. Middleton, *Marketing...*, op. cit., s. 87 i nast.

⁹⁸ Y. Hu, J. R. B. Ritchie, *Measuring destination attractiveness: A contextual approach*, „Journal of Travel Research”, 1993, 32.

i urządzenia służące turystom, różne oferty spędzania czasu wolnego, sieć sprzedaży detalicznej i inne usługi), dostępność miejsca docelowego (infrastruktura transportowa, środki i organizacja transportu, regulacje rządowe), wizerunek miejsca docelowego⁹⁹. Produkt turystyczny obejmuje zatem całość przeżyć, doświadczeń związanych z uprawianiem turystyki, które w odniesieniu do obszaru recepcji turystycznej można zawrzeć w dwóch grupach komponentów: środowiska danego obszaru oraz usług infrastruktury, które stanowią atrybuty miejsca koncentracji ruchu turystycznego¹⁰⁰. W takim ujęciu istotny jest fakt ostatecznego wpływu na kształt definicji produktu turystycznego samego turysty, dokonującego wyboru składników oferowanych przez dany obszar recepcji turystycznej, na co zwraca uwagę P. Zmysłony¹⁰¹.

Na tej podstawie pojęcie produktu turystycznego w odniesieniu do obszaru recepcji turystycznej (gminy) – ważne z punktu widzenia zagadnień podjętych w rozprawie – można sformułować za E. Dziedzic jako całość złożoną z elementów materialnych i niematerialnych, stanowiących postawę istniejącego w umyśle turysty wyobrażenia i oczekiwań związanych z pobytem w danym miejscu¹⁰². Przy czym ten sam obszar może oferować różne grupy produktów, w zależności od segmentu nabywców. Produkt turystyczny obszaru składa się z wielu komplementarnych elementów, częściowo podobnych, częściowo heterogenicznych¹⁰³. Obejmuje on tzw. łańcuch korzyści wynikający z potrzeb turysty oraz różnorodność składowych zapewniających ich zaspokojenie, tworząc jednolitą całość – zintegrowany produkt turystyczny.

Produkt ten można traktować jako subprodukt funkcjonalny, występujący obok innych wyodrębnionych produktów na obszarze recepcji turystycznej (gminy), których rola zależy od przyjętych (w gminie) priorytetów rozwoju¹⁰⁴. Należy bowiem zwrócić uwagę na wyróżnianie w literaturze, obok produktu turystycznego, którego potencjalnymi odbiorcami są turyści, kompleksowego produktu obszaru, którego potencjalnymi odbiorcami są mieszkańcy, inwestorzy, przedsiębiorcy itd. W ramach tak pojętego produktu można wydzielić subprodukty funkcjonalne (np. produkt turystyczny, oświatowo-kulturalny, rekreacyjno-sportowy, inwestycyjny, socjalny itd.)¹⁰⁵.

⁹⁹ Wizerunek obszaru recepcji turystycznej można zdefiniować jako sumę przekonań, idei i wrażeń osób w odniesieniu do danego miejsca (Ph. Kotler, D. H. Heider, I. Rein, *Marketing Places*, The Three Press, New York 1993).

¹⁰⁰ P. Murphy, M. P. Pritchard, B. Smith, *The destination product and its impact on traveler perceptions*, "Tourism Management" 2000, 21, s. 44-45.

¹⁰¹ P. Zmysłony, *Partnerstwo i przywództwo w regionie turystycznym*, Wydawnictwo Akademii Ekonomicznej w Poznaniu, Poznań 2008, s. 20.

¹⁰² E. Dziedzic, *Obszar...*, op. cit., s. 23-24; S. J. Page, C. M. Hall, *Managing Urban Tourism*, Pearson Education Ltd., Edinburgh 2003, s. 298.

¹⁰³ B. Hołderna-Mielcarek, *Regionalizacja produktu turystycznego, część 1: koordynacja i kooperacja w kształtowaniu produktu; funkcje organizacji turystycznych*, „Rynek Turystyczny” 1998, nr 12.

¹⁰⁴ Zob. A. Niezgoda, *Obszar...*, op. cit., s. 68-69.

¹⁰⁵ Zob. S. J. Page, C. M. Hall, *Managing...*, op. cit., Ph. Kotler, D. H. Heider, I. Rein, *Marketing...*, op. cit., G. Ashworth, B. Goodall, *Marketing tourism places*, Routledge, London 1990, E. Dziedzic, *Obszar...*, op. cit., za: A. Niezgoda, *Rola...*, op. cit., s. 159-160.

W ten sposób produkt turystyczny, jako jeden z subproduktów obszaru recepcji turystycznej, ujmowany jest w koncepcji marketingu terytorialnego¹⁰⁶. Jednak A. Niezgoda zwraca uwagę na konieczność traktowania obszaru recepcji turystycznej jako jednorodnej całości, bez izolowania produktu turystycznego od innych subproduktów i zarządzania obszarem w sposób kompleksowy, a nie sektorowy¹⁰⁷. Trudno bowiem wyodrębnić obszary oferujące tylko jeden typ produktu (produkt turystyczny) wobec złożoności ich struktury. Jest to zgodne z kompleksowym ujmowaniem produktu obszaru, gdzie miejsce zaspokajania potrzeb turysty traktowane jest jako całość, a produkt nie jest już tylko wiązką różnorodnych świadczeń zgodnych z potrzebami turysty zgłaszanymi w związku z wyjazdem poza miejsce stałego zamieszkania. To bowiem konkretne miejsce jako całość o określonej charakterystyce (kulturze, klimacie, specyficznej atmosferze itd.) stanowi źródło oferowanych turystyce korzyści¹⁰⁸.

Takie podejście nabiera na znaczeniu zwłaszcza wobec pojawiania się nowych obszarów recepcji turystycznej tam, gdzie dotąd turystyka nie występowała w strukturze funkcjonalnej jednostek przestrzenno-administracyjnych. W obecnych uwarunkowaniach rozwoju społeczno-gospodarczego gmin, powiatów, województw w Polsce wiele jednostek samorządu terytorialnego różnych szczebli realizuje w mniejszym lub większym stopniu zadania związane z kształtowaniem produktu turystycznego, co wynika z faktu, że turystyka często postrzegana jest jako opcja rozwoju lokalnego obok innych dziedzin aktywności gospodarczej. Wiele bowiem celów ogólnych rozwoju lokalnego można osiągnąć dzięki turystyce i poprzez nią, a więc w drodze kształtowania funkcji turystycznej gminy. Ma to z kolei wspomagać konkutowanie pomiędzy gminami o turystów, ale także o nowych mieszkańców i inwestorów, a więc służyć osiąganiu przewagi konkurencyjnej (zarówno w odniesieniu do produktu turystycznego, jak też w kontekście kompleksowego produktu obszaru) oraz podnoszeniu poziomu jakości życia w gminie. Turystykę należy przy tym postrzegać jako element szerszej polityki rozwoju i jako jedno z potencjalnych narzędzi służących osiągnięciu optymalnej alokacji zasobów, nie zaś jako dziedzinę konkurującą o dostęp do tych zasobów¹⁰⁹. To wszystko sprawia, że szczególnego znaczenia nabiera całościowe zarządzanie obszarem o zróżnicowanej strukturze funkcjonalnej, w tym charakteryzującym się koncentracją ruchu turystycznego.

Podmioty kształtujące produkt turystyczny obszaru

Środowisko społeczno-gospodarcze układów przestrzennych, także obszarów recepcji turystycznej, tworzą podmioty trzech sektorów: publicznego, prywatnego i społecznego. Ze względu na

¹⁰⁶ Por. A. Szromik, *Marketing terytoria – geneza, rynki docelowe i podmioty oddziaływania* [w:] *Marketing terytorialny*, red. T. Domański, Instytut Studiów Międzynarodowych, Uniwersytet Łódzki, Łódź 1997, s. 41.

¹⁰⁷ A. Niezgoda, *Rola...*, op. cit., s. 162.

¹⁰⁸ Zob. C. M. Echtner, J. R. B. Ritchie, *The measurement of destination image: An empirical assessment*, "Journal of Travel Research" 1993, 31, s. 3-13.

¹⁰⁹ Zob. A. Niezgoda, *Obszar...* op. cit., s. 46.

interdyscyplinarny charakter turystyki, w jej rozwój na danym obszarze zaangażowanych jest wiele różnych podmiotów, które pozostają we wzajemnych relacjach¹¹⁰ między sobą jako wytwórcy i kreatorzy produktu turystycznego obszaru, ale które jednocześnie tworzą swoiste grupy interesów o wspólnych celach, problemach rozwojowych oraz sposobach oddziaływania na swoje otoczenie¹¹¹. Obsługują one ruch turystyczny zarówno w sposób bezpośredni, gdy zgłaszany popyt wynika bezpośrednio z uczestnictwa w podróży i pobycie turystycznym, jak i pośrednio, gdy popyt uczestników ruchu turystycznego jest taki, jak zgłaszany w miejscu zamieszkania¹¹². Do podmiotów tych należy zaliczyć: przedsiębiorstwa turystyczne, instytucje otoczenia rynkowego, administrację turystyczną, mieszkańców obszaru recepcji turystycznej i władze terytorialne¹¹³.

Przedsiębiorstwa produkujące dobra służące turystom oraz świadczące usługi turystyczne dla osiągnięcia efektów ekonomicznych działalności, umownie nazwane turystycznymi, należą do wielu sektorów gospodarki narodowej, a ich poziom zaangażowania w tworzenie oferty turystycznej jest bardzo zróżnicowany. Należą tu przedsiębiorstwa zajmujące się bezpośrednio obsługą turystów (przedsiębiorstwa: noclegowe, gastronomiczne, transportowe, przewodnicy turystyczni, biura podróży, instytucje informacji turystycznej, wypożyczalnie sprzętu sportowego, turystycznego, rekreacyjnego, rzemiosło artystyczne, przedsiębiorstwa wytwarzające pamiątki turystyczne), przedsiębiorstwa tworzące tzw. pośrednią gospodarkę turystyczną¹¹⁴, obejmujące szeroką gamę podmiotów, dla których turyści są tylko jedną z grup odbiorców produktów i usług (jednostki kulturalne, instytucje sportowe, rekreacyjne i rozrywkowe, ponadregionalne przedsiębiorstwa transportowe, instytucje finansowe i punkty wymiany walut, przedsiębiorstwa naprawcze sprzętu turystycznego i sportowego), przedsiębiorstwa mieszane (np. administrujące lub posiadające ośrodki wczasowe, przedsiębiorstwa uzdrowiskowe), a także przedsiębiorstwa, których działalność jest związana pośrednio z obsługą ruchu turystycznego (lokalny transport publiczny, przedsiębiorstwa handlu detalicznego, przedsiębiorstwa świadczące usługi społeczne, stacje paliw, przedsiębiorstwa świadczące usługi komunalne, przedsiębiorstwa budowlane i projektowe, działające w zakresie inwestycji turystycznych).

W sposób bezpośredni lub pośredni procesy rozwoju gospodarczego, w tym rozwoju turystyki na danym terenie wspierają utworzone w tym celu organizacje i instytucje rozwoju gospodarczego,

¹¹⁰ P. Zmyślony wyróżnia pięć typów relacji wiążących (tj. takich, kiedy między podmiotami występuje oddziaływanie – w odróżnieniu od relacji neutralnych, niewiążących), zachodzących pomiędzy elementami systemu turystyki w regionie: finansowe, administracyjne, partnerskie (kooperacyjne), konkurencyjne, transformacyjne (zob. P. Zmyślony, *Partnerstwo...*, op. cit., s. 41-42).

¹¹¹ S. Wodejko, *Polityka turystyczna a grupy interesu* [w:] *Gospodarka turystyczna a grupy interesu*, red. S. Wodejko, Szkoła Główna Handlowa w Warszawie, Warszawa 2006, s. 13-21.

¹¹² J. Gieźgała, *Turystyka w gospodarce narodowej*, Państwowe Wydawnictwo Ekonomiczne, Warszawa 1977, s. 72.

¹¹³ Przegląd podmiotów współtworzących ofertę turystyczną obszaru przeprowadzono na podstawie: P. Zmyślony, *Partnerstwo...*, op. cit., s. 21-31, *Kompendium...*, op. cit., passim, J. Gaj, *Dzieje turystyki w Polsce*, Wyższa Szkoła Ekonomiczna, ALMAMER, Warszawa 2006, s. 177 i nast.

¹¹⁴ A. Rapacz, *Przedsiębiorstwo turystyczne. Podstawy i zasady działania*, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa 1994, s. 35; *Przedsiębiorstwo turystyczne w gospodarce rynkowej*, red. A. Rapacz, Wydawnictwo Naukowe AE we Wrocławiu, Wrocław 2001, s. 33.

tworzące kolejną grupę podmiotów kształtujących produkt turystyczny – instytucje otoczenia rynkowego. W ogólnym ujęciu instytucje otoczenia biznesu tworzą, zgodnie z teorią E. J. Blakeley’a, bazę rozwoju, która jest jednocześnie jednym z czterech filarów rozwoju lokalnego¹¹⁵. Przyjmują one różne formy organizacyjno-prawne, działają na zasadzie non profit lub prowadzą działalność o charakterze komercyjnym. Przede wszystkim do omawianej grupy należą jednak instytucje trzeciego sektora (instytucje pozarządowe) nazywane tak dla odróżnienia od sektora prywatnego i publicznego, chociaż część tych podmiotów ma związki organizacyjno-prawne lub finansowe z administracją rządową lub samorządową¹¹⁶. Można wyróżnić następujące rodzaje instytucji otoczenia rynkowego wpływające na procesy rozwoju turystyki w gminach: stowarzyszenia i zrzeszenia o charakterze społecznym i gospodarczym (np. lokalne i regionalne stowarzyszenia agroturystyczne, Polskie Towarzystwo Turystyczno-Krajoznawcze, Polskie Towarzystwo Schronisk Młodzieżowych, Polskie Zrzeszenie Hoteli, Polska Federacja Campingu i Caravaningu – na zaspokajanie potrzeb turystów na obszarze recepcji turystycznej mogą wpływać oddziały terenowe tych organizacji), agencje i fundacje rozwoju (np. Polska Agencja Rozwoju Turystyki S.A., agencje rozwoju regionalnego i lokalnego), ośrodki przedsiębiorczości i centra wspierania biznesu, organizacje samorządu gospodarczego (oddziały terenowe Polskiej Izby Turystyki i innych izb gospodarczych pośrednio zaangażowanych w rozwój turystyki na danym obszarze, np. izby rolnicze), a ponadto instytucje naukowe, edukacyjne, doradcze i informacyjne oraz firmy i ośrodki świadczące usługi konsultingowo-szkoleniowe.

Z kolei struktury administracji turystycznej dotyczą instytucji rządowych oraz oddziałów narodowych organizacji turystycznych. Na szczeblu regionalnym i lokalnym strukturę wspomagającą zarządzanie turystyką tworzą Regionalne i Lokalne Organizacje Turystyczne (ROT i LOT), stanowiące płaszczyznę współpracy wszystkich podmiotów zainteresowanych wspieraniem inicjatyw ukierunkowanych na aktywizację regionalnej i lokalnej gospodarki turystycznej. Podstawowym zadaniem ROT-ów jest koordynacja działań promocyjnych oraz stymulowanie tworzenia i rozwoju oferty turystycznej w województwach, podczas gdy zadania LOT-ów powinny koncentrować się na integracji społeczności lokalnej w celu tworzenia i rozwijania produktów turystycznych wokół lokalnych atrakcji turystycznych oraz ich zintegrowanej promocji¹¹⁷.

Mieszkańcy obszaru recepcji turystycznej to kolejna z wydzielonych grup podmiotów uczestniczących w kształtowaniu produktu turystycznego obszaru, od których postaw i aktywności zależy przebieg procesów rozwojowych w turystyce na danym terenie. Wiąże się to z faktem ich bezpośredniego i pośredniego zaangażowania w tym zakresie – z jednej strony poprzez zatrudnienie w przedsiębiorstwach turystycznych, z drugiej – poprzez tworzenie lokalnej kultury, folkloru, a więc

¹¹⁵ E. J. Blakeley, *Planning Local Economic Development. Theory and Practice*, Sage Publications, Thousand Oaks – London – New Delhi 1994, s. 59-62.

¹¹⁶ *Ekonomiczne i środowiskowe aspekty zarządzania rozwojem miast i regionów*, red. T. Markowski, D. Stawasz, Wydawnictwo Uniwersytetu Łódzkiego, Łódź, 2001, s. 124.

¹¹⁷ Polska Organizacja Turystyczna, *Nowe struktury zarządzania turystyką*, Warszawa 2003.

specyficznej atmosfery miejsca, której doświadcza turysta w bezpośrednim kontakcie z mieszkańcami obszaru recepcji turystycznej oraz wypracowane w społeczności lokalnej formy współdziałania i współpracy. Warto bowiem podkreślić znaczenie czynników społeczno-kulturowych, jak mobilizacja społeczna, import kulturowy, wykształcenie dla lokalnego rozwoju gospodarczego, na co wskazuje J. T. Hryniewicz wykazując, że mają one nawet większy wpływ niż czynniki infrastrukturalne¹¹⁸.

Na rozwój gospodarki lokalnej, a także kształt turystycznej oferty obszaru recepcji turystycznej istotny wpływ w systemach zdecentralizowanych mają władze terytorialne, w Polsce na szczeblu lokalnym (samorząd gminny i powiatowy) oraz regionalnym (samorząd województwa), będące częścią składową władz publicznych, reprezentujące interesy społeczności lokalnej. Wraz z demokratyzacją wzrasta bowiem zaangażowanie publiczne w różnych aspektach życia społecznego, w tym w odniesieniu do rozwoju turystyki na danym obszarze¹¹⁹.

Samorząd gminny, choć jest jednym z wielu podmiotów współtworzących system podaży usług turystycznych¹²⁰, zajmuje w nim miejsce szczególne. Jest bowiem gospodarzem obszaru, do którego kieruje się ruch turystyczny¹²¹, podmiotem zarządzającym gminą o dużym potencjale środków i znacznym zakresie kompetencji¹²², wyposażonym w najszerszy wśród jednostek samorządu terytorialnego wachlarz instrumentów (sposobów) oddziaływania na przebieg procesów lokalnych, w tym w zakresie turystyki, w odniesieniu do podmiotów prywatnych, społeczności lokalnej, organizacji pozarządowych, inwestorów zewnętrznych oraz w zakresie bezpośredniego kształtowania przestrzeni gminnej (co będzie przedmiotem rozważań w kolejnym rozdziale – podrozdział 2.3).

Jedną z płaszczyzn działalności samorządu gminnego, obok związanej z funkcjami władczymi, jest działalność gospodarcza rozumiana szeroko jako dostarczanie dóbr i usług w celu zaspokojenia zbiorowych potrzeb ludności. Ta z kolei z jednej strony dotyczy sfery użyteczności publicznej (obejmującej zadania publiczne, zgodnie z głównym kryterium zaspokojenia potrzeb społecznych), z drugiej zaś działalności zarobkowej (związanej z kryterium osiągnięcia zysku)¹²³. Przy czym kryterium opłacalności ma w przypadku działalności komercyjnej gmin znaczenie drugorzędne lub pomocnicze¹²⁴ wobec głównego celu działalności gospodarczej gmin, jakim jest nieprzerwane

¹¹⁸ J. T. Hryniewicz, *Endo- i egzogenne czynniki rozwoju gospodarczego gmin i regionów*, „Studia Regionalne i Lokalne” 2000, nr 2(2), s. 54.

¹¹⁹ W. C. Gartner, *A Synthesis of Tourism Trends* [w:] *Tourism development...*, op. cit., s. 13.

¹²⁰ System podaży turystycznej w ujęciu zaprezentowanym przez G. Gołębskiego (*Kompendium...*, op. cit., s. 127-128) należy rozumieć jako układ wzajemnie powiązanych ze sobą podmiotów i obiektów wyodrębnionych na podstawie pełnionych przez nie funkcji w procesie kształtowania produktu turystycznego obszaru (P. Zmyślony, *Partnerstwo...*, op. cit., s. 34).

¹²¹ *Developing Tourism Destinations. Policies and Perspectives*, red. L. Lickorish i in., Longman, Harlow 1994, s. 121.

¹²² W. Dziemianowicz i in., *Wspieranie przedsiębiorczości przez samorząd terytorialny*, Polska Agencja Rozwoju Przedsiębiorczości, Warszawa 2001, s. 131.

¹²³ *Usługi bankowe dla samorządu terytorialnego*, red. E. Denek, Biblioteka Menedżera i Bankowca, Warszawa 2000, s. 16; E. Wojciechowski, *Samorząd terytorialny w warunkach gospodarki rynkowej*, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa 1997, s. 14.

¹²⁴ *Jak władze lokalne mogą wspierać przedsiębiorczość*, red. E. Bończak-Kucharczyk, Polska Agencja Rozwoju Przedsiębiorczości, Warszawa 2001, s. 41.

zaspokajanie zbiorowych potrzeb ludności w drodze świadczenia usług powszechnie dostępnych, w ramach realizowanych zadań własnych. Możliwość bezpośredniego lub pośredniego prowadzenia działalności wykraczającej poza zadania o charakterze użyteczności publicznej pozwala jednostkom samorządu terytorialnego najniższego szczebla współuczestniczyć w tworzeniu materialnych podstaw obsługi ruchu turystycznego w gminie. Zasadność podejmowania przez gminy komercyjnej działalności gospodarczej jest jednak kwestią sporną. W literaturze wskazuje się zarówno korzyści uzasadniające jej prowadzenie, jak i zagrożenia doprowadzenia do zakłócenia mechanizmów rynkowych oraz wypaczenia idei samorządności¹²⁵. Jednak wydaje się, że przy przemyślanej polityce w tym zakresie, ukierunkowanej na rozwiązanie najważniejszych problemów lokalnej gospodarki czy wykorzystania pojawiających się szans, działalność ta może wywołać pozytywne zjawiska gospodarcze w jednostce samorządowej.

Samorząd gminny może pełnić funkcję ważnego inwestora turystycznego, zarówno w odniesieniu do przedsięwzięć infrastrukturalnych, jak i społeczno-usługowych, może być wytwórcą oferty turystycznej gminy i regionu, tj. atrakcji turystycznych, imprez kulturalnych, wielkich wydarzeń (np. sportowych) zwiększających atrakcyjność turystyczną obszaru, skierowanych zwykle zarówno do turystów, jak i członków społeczności lokalnej, w uzasadnionych, ograniczonych prawem przypadkach może podejmować działalność gospodarczą na swoim terenie. W związku z powyższym D. R. Vaughan, A. Jolley i P. Mehrer identyfikują trzy główne role samorządu lokalnego w rozwijaniu turystyki: jako głównego podmiotu koordynującego planowanie strategiczne rozwoju sektora turystyki, właściciela, wykonawcę i promotora w odniesieniu do własnych zasobów turystycznych i infrastruktury oraz jako promotora obszaru recepcji turystycznej i w konsekwencji prywatnego sektora usług turystycznych¹²⁶. Z kolei P. Zmyślony i Ł. Nawrot wyróżniają dwa główne obszary aktywności samorządu terytorialnego w dziedzinie turystyki na obszarze recepcji turystycznej. Ich zdaniem działania władz lokalnych wspierające rozwój turystyki koncentrują się z jednej strony na realizowaniu inwestycji samorządowych, a z drugiej na podejmowaniu roli synergetyka, która przejawia się w inicjowaniu i stymulowaniu działań innych podmiotów na rzecz rozwoju turystycznego zarządzanego obszaru oraz ich integracji i koordynacji¹²⁷. Autorzy ci stwierdzają, że każda z powyższych ról (inwestora i synergetyka) powinna być spełniana przez samorząd gminny w równym stopniu, bez przeceniania bądź nieoceniania którejkolwiek z nich¹²⁸. Warto jednak w tym miejscu przywołać opinię R. Pawlusińskiego, który

¹²⁵ Zob. np. C. Rudzka-Lorentz, J. Sierak, *Zarządzanie finansami w gminach* [w:] *Zarządzanie gospodarką i finansami gminy*, red. H. Sochacka-Krysiak, Szkoła Główna Handlowa w Warszawie, Warszawa 2006, s. 234; *Usługi bankowe...*, op. cit., s. 21.

¹²⁶ D. R. Vaughan, A. Jolley i P. Mehrer, *Local authorities in England and Wales and the development of tourism Internet sites*, "Information Technology and Tourism" 1999, 2, 2, s. 118.

¹²⁷ Ł. Nawrot, P. Zmyślony, *Inwestor czy synergetyka: rola samorządu terytorialnego w rozwoju turystyki* [w:] *Rola i zadania samorządu terytorialnego w rozwoju gospodarki turystycznej*, red. G. Gałęcki, Mazowiecka Wyższa Szkoła Humanistyczno-Pedagogiczna w Łowiczu, Łowicz 2004, s. 48-49.

¹²⁸ Por. Ibidem, s. 62.

stwierdza, że chociaż powszechnie uznaje się, że samorząd terytorialny powinien przede wszystkim koncentrować się na kreowaniu warunków do rozwoju lokalnej gospodarki, a nie pełnieniu funkcji realizatora przedsięwzięć o typowo gospodarczym charakterze, to jednak może to nieść ze sobą pewne ograniczenie. Obszary bowiem, które cechuje brak tradycji w obsłudze turystów oraz niski poziom zagospodarowania turystycznego powinny (przynajmniej w początkowej fazie rozwoju funkcji turystycznej) przyjmować na siebie obowiązki promotora i realizatora działań w tym zakresie¹²⁹. Przy czym do pewnego stopnia zaangażowanie (interwencja) samorządu terytorialnego jest wyrazem przyjętej przez władze lokalne filozofii rozwoju bądź stanowi odzwierciedlenie okoliczności, w których sektor prywatny nie podejmuje się (z powodu braku możliwości lub chęci) inwestycji w zakresie urządzeń i atrakcji turystycznych¹³⁰. Zatem w pewnych przypadkach turystyka nie rozwinęłaby się na danym obszarze bez znaczących bezpośrednich działań sektora publicznego, ponoszonych przez niego nakładów inwestycyjnych i jasnej polityki w zakresie jej rozwoju. Ponadto, jak zauważa L. Lickorish, rola sektora publicznego i prywatnego w kształtowaniu rozwoju turystyki na danym obszarze znacznie okresowo różni się w zależności od etapu ekspansji turystyki¹³¹.

W związku z powyższym postanowiono zweryfikować przedstawiony wcześniej pogląd i ustalić, czy wskazane poszczególne role samorządu terytorialnego w odniesieniu do kształtowania rozwoju turystyki w gminie nie ujawniają się w większym lub mniejszym stopniu na różnych etapach turystycznego rozwoju gminy i w zależności od tradycji występowania ruchu turystycznego na danym obszarze. W tym celu w dalszej części pracy dokonano przeglądu odpowiednich sposobów oddziaływania gmin na procesy rozwojowe w turystyce w ujęciu dynamicznym, tj. z uwzględnieniem stopnia rozwoju gminy jako obszaru recepcji turystycznej. Wiele natomiast zależy od samych postaw władz gminnych, które wyrażają się w prowadzonej przez nie polityce lokalnej. Przejawem tej polityki jest: reagowanie na popyt turystyczny (wspieranie go bądź osłabianie), kreowanie popytu turystycznego w gminie lub brak reakcji, obojętność, których źródłem jest brak zainteresowania kształtowaniem rozwoju turystyki przez daną gminę. W literaturze wyróżnia się dwie formy zaangażowania władz w rozwój turystyki na swoim obszarze: aktywną i pasywną¹³². Aktywne zaangażowanie przejawia się w przemyślanych działaniach władz wprowadzających preferencje dla sektora usług turystycznych. Wiąże się nie tylko z identyfikacją odpowiednich potrzeb w zakresie wsparcia turystyki, ale również czynnym włączeniem się w osiągnięcie założonych celów, w tym nieraz przyjęciem postawy przedsiębiorczej (o czym będzie mowa w następnym rozdziale – podrozdział 2.1). Natomiast pasywne zaangażowanie pojawia się wówczas, gdy rząd (samorząd) wykorzystując swoje władztwo podejmuje

¹²⁹ R. Pawlusiński, *Samorząd lokalny a rozwój turystyki. Przykład gmin Wyżyny Krakowsko-Częstochowskiej*, Instytut Geografii i Gospodarki Przestrzennej, Uniwersytet Jagielloński, Kraków 2005, s. 107-108.

¹³⁰ *Developing...*, op. cit., s. 64.

¹³¹ *Ibidem*, s. 139.

¹³² *Ibidem*, s. 64 i nast.

działania, które chociaż mają swoje implikacje dla turystyki, to jednak nie są ściśle ukierunkowane na oddziaływanie na jej rozwój.

Wciąż aktualne jest pytanie o wpływ na otoczenie gospodarcze w gminie bezpośredniego zaangażowania sektora publicznego (w tym władz samorządu terytorialnego) w tworzenie infrastruktury turystycznej i dysponowanie nią. Czy inwestycje publiczne skupiają wokół siebie inwestorów prywatnych, inicjując w ten sposób rozwój przedsiębiorczości w turystyce, czy raczej powodują ich odpływ¹³³. Wydaje się, że efekty te mogą być różne na różnych obszarach o różnych charakterystykach ekonomicznych i tradycjach obsługiwanego ruchu turystycznego, także przyjmując za kryterium zróżnicowania etap rozwoju obszaru recepcji turystycznej.

Za punkt wyjścia do poszukiwań w tym zakresie mogą posłużyć poddawane pod dyskusję w literaturze przedmiotu implikacje występowania różnych form własności atrakcji turystycznych. Własność publiczna (w dyspozycji rządu centralnego, agencji rządowych, samorządu terytorialnego czy różnych organizacji) często dotyczy atrakcji antropogenicznych (wytworzonych przez człowieka), m. in. ze względu na ich dziedzictwo historyczne¹³⁴. Ale władze publiczne są odpowiedzialne także za dostarczanie innych elementów produktu turystycznego, jak np.: parki, ogrody, udogodnienia i usługi rekreacyjne, baseny, korty tenisowe i pola golfowe, kempingi, miejsca parkingowe, transport lokalny, a także wydarzenia kulturalne i sportowe, punkty informacji, sztucznie wytworzone kompleksy rozrywkowe, centra konferencyjne, wystawowe, teatry, galerie sztuki i inne atrakcje, a zwłaszcza tych o charakterze dóbr publicznych¹³⁵. Zwraca się przy tym uwagę na rozróżnienie atrakcji stworzonych wyłącznie dla potrzeb turystów oraz służących zarówno turystom, jak i mieszkańcom. Wskazuje się, że choć niektóre z nich wznoszone przez sektor publiczny mogą być nieefektywne z ekonomicznego punktu widzenia, to jednak przynoszą one dużą wartość kulturową, a także mogą wpłynąć pozytywnie na wizerunek obszaru, co uzasadnia nierynkową alokację zasobów dla pojawienia się tego typu atrakcji. Samorząd terytorialny jako podmiot sektora publicznego nie jest ograniczony przymusem wypracowywania zysków, co umożliwia szerokie spojrzenie na rozwój obszaru, którym zarządza, a jedną z przesłanek podejmowania decyzji inwestycyjnych jest, obok rachunku efektywności, rachunek społeczny (poprawa jakości życia, wzrost zatrudnienia, zmiana wizerunku obszaru, integracja społeczności lokalnych wokół wspólnego celu itd.)¹³⁶, a także zysk (kapitał) polityczny. Ważna jest przy tym właściwa ocena spodziewanych efektów w kontekście priorytetów wielu strategicznych celów

¹³³ Zob. *Global Economic Prospects and the Developing Countries. Investing to Unlock Global Opportunities*, The International Bank for Reconstruction and Development, World Bank 2003, s. 104.

¹³⁴ S. Wanhill, *The Ownership...*, op. cit., s. 92.

¹³⁵ Dobra publiczne są konsumowane egalitarnie przez wszystkich członków danej zbiorowości, zaspokajają potrzeby zbiorowe i potencjalnie służą wszystkim. Cechuje je równy do nich dostęp, korzystanie z nich przez jedną osobę nie wyklucza z konsumpcji innych osób, nie ma możliwości uzależnienia dostępu do dóbr publicznych od zapłaty za korzystanie z nich. Dobra te nie mogłyby być efektywnie dostarczane przez sektor prywatny (*Leksykon polityki gospodarczej*, red. U. Kalina-Prasznica, Oficyna Ekonomiczna, Kraków 2005, s. 44).

¹³⁶ J. Tribe, *The Economics of Leisure and Tourism*, Butterworth Heinemann, Oxford 2003, s. 144-146.

rozwojowych obszarów i zestawienie ich z bieżącymi potrzebami, tak by uniknąć ewentualnych konfliktów¹³⁷.

Należy przy tym zauważyć, że obecnie za jeden z głównych wewnętrznych czynników rozwoju lokalnego (obok tendencji rozwojowych warunkowanych czynnikami zewnętrznymi, jak np. podłoże historyczne, transformacja gospodarcza po 1989 r.) uznaje się aktywnego lidera lokalnego¹³⁸, skupiającego wokół siebie inne podmioty w celu realizacji wizji rozwoju. Podmiotem tym może być samorząd gminny, który posiada znaczące predyspozycje, by być skutecznym przywódcą w regionie turystycznym¹³⁹ (obszarze recepcji turystycznej). Mówiąc zatem o samorządzie terytorialnym na szczeblu gminnym jako podmiocie systemu podaży usług turystycznych¹⁴⁰ (lub systemu obszarów recepcji turystycznej¹⁴¹ czy systemu turystyki w regionie¹⁴²), należy zauważyć za P. Zmyślonym, że w wielu przypadkach przejmuje on rolę przywódcy na obszarze recepcji turystycznej i jest jednym z najbardziej predysponowanych podmiotów do pełnienia tej roli w warunkach polskich¹⁴³. W tym celu wykorzystuje on instrumenty, którymi dysponuje dla realizacji przypisanych mu zadań publicznych, spełniając funkcje przywódcze: koordynatora, aktywizatora, analityka, reprezentanta i informatora¹⁴⁴. Odnosi się to głównie do samorządu gminnego, który może jednak zwiększać swoje możliwości działania poprzez integrację pionową władz gminnych i władz wyższego szczebla oraz integrację poziomą w postaci związków samorządów gminnych.

Samorząd gminny jako reprezentant sektora publicznego i specyficzny podmiot systemu podaży usług turystycznych w obszarze koncentracji ruchu turystycznego stanowi podmiot rozważań podjętych w rozprawie i to jemu zostanie poświęcona szczególna uwaga. Trzeba mieć jednak na względzie, że w tworzeniu zintegrowanego produktu turystycznego obszaru niezbędne są relacje partnerskie różnych podmiotów wpływających na kształt oferty turystycznej obszaru koncentracji ruchu turystycznego. Z tego też względu formalne i nieformalne sieci powiązań między samorządem terytorialnym i sektorem prywatnym oraz pozostałymi podmiotami są przedmiotem licznych analiz literaturowych w kontekście ich wpływu na rozwój turystyki i implikacji dla zarządzania lokalnymi obszarami recepcji

¹³⁷ S. Wanhill, *The Ownership...*, op. cit., s. 118.

¹³⁸ *Gmina pasywna*, red. W. Dziemianowicz, P. Swianiewicz, Polska Akademia Nauk, Komitet Przestrzennego Zagospodarowania Kraju, Studia Tom CXVII, Warszawa 2007, s. 12; zob. P. Swianiewicz, U. Klimska, A. Mielczarek, *Nierówne koalicje – liderzy miejsc w poszukiwaniu nowego modelu zarządzania rozwojem*, Centrum Europejskich Studiów Regionalnych i Lokalnych, Uniwersytet Warszawski, Wydawnictwo Naukowe „SCHOLAR”, Warszawa 2004, s. 25; *Koniunktura gospodarcza i mobilizacja społeczna w gminach*, red. G. Gorzelak, B. Jałowiecki, „Studia Regionalne i Lokalne”, 25 (58), Europejski Instytut Rozwoju Regionalnego i Lokalnego, Warszawa 1998, s. 149-151.

¹³⁹ P. Zmyślony, *Przywódtwo w regionach turystycznych: utopia czy konieczność?* [w:] *Turystyka w ujęciu globalnym i lokalnym*, red. G. Gołębowski, „Zeszyty Naukowe” Akademii Ekonomicznej w Poznaniu, nr 53, Wydawnictwo Akademii Ekonomicznej w Poznaniu, Poznań 2004, s. 140; szerzej o predyspozycjach przywódczych samorządu terytorialnego i ograniczeniach w tym zakresie – zob. P. Zmyślony, *Partnerstwo...*, op. cit., s. 114-121.

¹⁴⁰ *Kompendium...*, op. cit., s. 127-128.

¹⁴¹ A. Niezgoda, *Obszar...*, op. cit., s. 105.

¹⁴² P. Zmyślony, *Partnerstwo...*, op. cit., s. 33.

¹⁴³ P. Zmyślony, *Przywódtwo...*, op. cit., s. 140.

¹⁴⁴ *Ibidem*, s. 134-135.

turystycznej¹⁴⁵. Nie można więc pominąć tych aspektów (w tym zagadnień partnerstwa publiczno-prywatnego¹⁴⁶) w rozważaniach nad rolą samorządu terytorialnego w kształtowaniu funkcji turystycznej obszarów w różnych fazach turystycznego rozwoju.

1.3. Funkcja turystyczna w strukturze funkcjonalnej gmin

Pojęcie funkcji turystycznej gmin

Pojęcie funkcji obszaru ewoluowało od klasycznych teorii funkcjonalnych do ujęć strukturalno-funkcjonalnych (neofunkcjonalnych), nawiązujących do podejścia systemowego. Początkowo termin ten w odniesieniu do jednostki osadniczej miał informować o jej indywidualnych, wyróżniających cechach, stanowił pewną jej uogólnioną charakterystykę. Funkcję danego obszaru można było ustalić na podstawie głównych dziedzin działalności jego mieszkańców, stanowiących o istnieniu i rozwoju jednostki osadniczej¹⁴⁷. Nadanie relatywnego charakteru pojęciu funkcji obszaru w toku rozwoju jego treści sprawiło, że nabrało ono znaczenia bardziej ogólnego i abstrakcyjnego. Zgodnie z nim funkcje obszaru zależały przede wszystkim od wielkości i rodzaju zlokalizowanych w nim działalności, dzięki którym jednostka pełniła określone zadania w systemie osadniczym, przyczyniając się do jego istnienia i zmian¹⁴⁸. Z kolei w podejściu strukturalno-funkcjonalnym funkcja rozumiana jako działanie przynosi pewne skutki ekonomiczno-społeczne dla jednostek osadniczych, uruchamiając określone mechanizmy rozwoju, upadku lub nie powodując zmian¹⁴⁹.

Jak już wcześniej zauważono można przyjąć, że jednostki terytorialnego podziału kraju (w tym gminy) stanowią rzeczywiste lub potencjalne obszary recepcji turystycznej na podstawie wyodrębnienia przestrzeni pod względem funkcjonalnym (tj. pełnionej funkcji turystycznej) w granicach administracyjnych tych jednostek. Wówczas funkcję turystyczną można określić jako obiektywny miernik realnej przestrzeni turystycznej, w której zachodzi aktywność turystyczna – jest obserwowany

¹⁴⁵ Zob. np. D. Dredge, *Policy networks and the local organisation of tourism*, "Tourism Management" 2006, 27, s. 269-280; T. B. Jamal, D. Getz, *Collaboration...*, op. cit., s. 186-204; E. B. Rubies, *Improving public-private sectors cooperation in tourism: A new paradigm for destinations*, "Tourism Review" 2001, 56, 3(4), s. 39-41; T. Żabińska, *Partnerstwo jako determinanta rozwoju turystyki w regionie. Dylematy teorii i praktyki* [w:] *Turystyka w badaniach naukowych: prace ekonomiczne*, red. A. Nowakowska, M. Przydział, Wyższa Szkoła Informatyki i Zarządzania w Rzeszowie, Rzeszów 2006, s. 409-423.

¹⁴⁶ Partnerstwo publiczno-prywatne polega na włączaniu podmiotów prywatnych w proces zaspokajania potrzeb społecznych, co ma w założeniach przyczyniać się do osiągania wysokiej jakości usług i poprawy ich efektywności. Jest to jednak wciąż mało wykorzystywana forma w gospodarce samorządu terytorialnego w Polsce.

¹⁴⁷ A. Suliborski, *Funkcje i struktura funkcjonalna miast. Studia empiryczno-teoretyczne*, Rozprawy Habilitacyjne Uniwersytetu Łódzkiego, Wydawnictwo Uniwersytetu Łódzkiego, Łódź 2001, s. 42.

¹⁴⁸ Ibidem, s. 43.

¹⁴⁹ Ibidem, s. 45.

ruch turystyczny oraz istnieje zagospodarowanie turystyczne o różnym stopniu natężenia, będące efektem działań na rzecz turystyki¹⁵⁰.

W literaturze przedmiotu przyjmuje się zwykle kryterium gospodarcze definiowania funkcji turystycznej. W takim ujęciu rozumie się ją jako działalność społeczno-ekonomiczną danego obszaru (gminy) skierowaną na obsługę ruchu turystycznego dla zaspokojenia potrzeb turystów¹⁵¹. Stanowi ona jedną z funkcji gospodarczych, zapewniających rozwój lokalny i spełniających potrzeby bytowe mieszkańców¹⁵². Te dwa aspekty pojęcia funkcji turystycznej, tj. działalność na rzecz turystów oraz efekty tej działalności dla danego obszaru akcentuje również S. Liszewski, przyjmując, że funkcję turystyczną opisują „wszelkie działania i zachęty, jakie jednostka przestrzenna, będąca żywym organizmem gospodarczym, emituje pod adresem turystyki przyjazdowej, jak również skutki i konsekwencje tej działalności dla jej struktury przestrzennej i życia gospodarczego”¹⁵³. Zwraca on przy tym uwagę, że dotyczy to działalności skierowanej na zewnątrz, czyli takiej, która stanowi podstawę rozwoju danej jednostki osadniczej i stwarza niezbędne warunki do jej egzystencji¹⁵⁴.

Często uznaje się, że dany obszar (gmina) pełni funkcję turystyczną wówczas, gdy turystyka stanowi dominującą formę działalności gospodarczej na tym terenie¹⁵⁵. W rozważaniach w ramach rozprawy przyjęto jednak, że każdą gminę można scharakteryzować z punktu widzenia poziomu natężenia funkcji turystycznej i jej przebiegu w czasie (a na tej podstawie określić etap rozwoju gminy jako obszaru recepcji turystycznej). W tym miejscu warto zwrócić uwagę na konieczność rozróżnienia między stadium ukształtowania funkcji turystycznej gmin (opisującym etap rozwoju gminy jako obszaru recepcji turystycznej) a strukturą i specjalizacją funkcjonalną gmin (występowaniem tej funkcji w roli dominującej w strukturze gospodarczej gminy), co jest konsekwencją przyjętego podejścia do definiowania funkcji turystycznej gmin, zgodnie z którym dotyczy ona nie tylko jednostek, dla których stanowi wiodącą formę działalności gospodarczej. Wynika to z kolei z potrzeby uwzględniania nowych tendencji związanych z pojawianiem się turystyki jako uzupełniającej, choć nie mniej ważnej dziedziny lokalnej gospodarki, współwystępującej z innymi wiodącymi funkcjami danej jednostki samorządu terytorialnego. Coraz częściej bowiem dochodzi do skojarzeń kilku funkcji, czego efektem jest wielofunkcyjność jednostek osadniczych (zwłaszcza miejskich), których specyfikę określa kilka

¹⁵⁰ B. Włodarczyk, *Przestrzeń...*, op. cit., s. 44-45 i 56.

¹⁵¹ A. Matczak, *Problemy badania funkcji turystycznej miast Polski*, [w:] *Funkcja turystyczna*, Acta Universitatis Lodziensis, Turyzm, 5, 1989, s. 29, A. Kowalczyk, *Geografia...*, op. cit., s. 37, *Turystyka...*, op. cit., s. 40.

¹⁵² J. Bański, *Geografia polskiej wsi*, Polskie Wydawnictwo Ekonomiczne, Warszawa 2006, s. 155.

¹⁵³ *Funkcja turystyczna Augustowa*, red. S. Liszewski, Instytut Turystyki, Warszawa 1989, s. 4.

¹⁵⁴ Wiąże się to z omówioną wcześniej koncepcją bazy ekonomicznej jednostki osadniczej, zgodnie z którą gospodarka lokalna dzieli się na sektor endogeniczny, podtrzymujący egzystencjalne potrzeby jednostki oraz sektor egzogeniczny, który wytwarza impulsy rozwojowe w całej gospodarce lokalnej (A. Matczak, D. Szymańska, *Studia...*, op. cit., s. 123).

¹⁵⁵ J. Warszńska, A. Jackowski, *Podstawy...*, op. cit., s. 205.

wzajemnie ze sobą powiązanych i uzupełniających się dziedzin gospodarki. Jednocześnie zachodzą procesy sukcesji funkcjonalnej, czyli zastępowania starych funkcji przez nowe¹⁵⁶.

W zależności od motywów podróży turystycznej i form aktywności turystycznej na danym obszarze można mówić o różnym charakterze funkcji turystycznej – związanej z motywacją poznawczą, religijną, uzdrowiskową, wypoczynkową (rekreacyjno-sportową), biznesową itd.¹⁵⁷ W rozprawie funkcja turystyczna gmin traktowana jest jednak jako kategoria ogólna – nie rozróżnia się jej charakteru, choć dotyczy zróżnicowanych przypadków gmin. Badania prowadzono bowiem na wyższym poziomie ogólności.

Nieraz funkcję turystyczną gminy kształtuje wprowadzenie atrakcji rekreacyjnych, służących początkowo mieszkańcom, które z czasem przyciągają odwiedzających spoza gminy – turystów. W takim przypadku rozwój możliwości rekreacyjnych i funkcji rekreacyjnej prowadzi do ukształtowania funkcji turystycznej gminy – realizowanych w ramach przestrzeni czasu wolnego¹⁵⁸. Warto zatem zwrócić uwagę na odrębność i jednocześnie współzależność obu wymienionych kategorii, która jest konsekwencją relacji zachodzących między pojęciem turystyki i rekreacji, co do których definicji i cech odróżniających nie ma w literaturze jednoznaczności¹⁵⁹. Konkluzją w jednej z płaszczyzn dyskusji prowadzonych w literaturze nad relacjami między terminami turystyka i rekreacja może być uznanie rekreacji za pojęcie szersze, nadrzędne. Jednak, jak już wcześniej wskazywano, ogólne trendy w turystyce, które prowadzą w kierunku fuzji turystyki i rekreacji oraz zachowania nabywcze współczesnych społeczeństw, pozwalają w pewnym stopniu traktować funkcję turystyczną oraz rekreacyjną jako kategorie nieraz komplementarne lub wzajemnie przenikające się.

Wśród podstawowych mierników wyznaczania poziomu rozwoju funkcji turystycznej obszaru przyjmuje się¹⁶⁰:

- wielkość turystycznej bazy noclegowej (wskaźnik według Baretje’a i Deferta) mierzonej liczbą turystycznych miejsc noclegowych przypadających na 100 stałych mieszkańców (rzeczywista funkcja turystyczna zaczyna się wykształcać, gdy wskaźnik osiąga wartość 100, tj. gdy pojemność

¹⁵⁶ J. J. Parysek, *Miasta polskie na przełomie XX i XXI wieku. Rozwój i przekształcenia strukturalne*, Bogucki Wydawnictwo Naukowe, Poznań 2005, s. 99.

¹⁵⁷ J. Warszńska, *Główne...*, op. cit., s. 45-46.

¹⁵⁸ Czynności rekreacji i turystyki łączą określone relacje przestrzenne. W związku z tym M. Bachvarov i E. Dziegieć uznają, że można mówić o „rekreacji turystycznej”, która zawiera w sobie cechy obu tych zjawisk (M. Bachvarov, E. Dziegieć, *Relacje pomiędzy pojęciami „rekreacja” i „turystyka”*, „Turizm” 2005, 15, 1-2, s. 79).

¹⁵⁹ Na niedoskonałość definicyjną odznaczających się istotną specyfiką zjawisk turystycznych zwraca przykładowo uwagę A. Kowalczyk, wskazując jednocześnie na konieczność przyjęcia podejścia postmodernistycznego w badaniach nad turystyką, tj. wykluczającego możliwość prostej identyfikacji problemów i znalezienia ich prostych rozwiązań (A. Kowalczyk, *Podejście postmodernistyczne w geografii turystyki – nieuchronność czy/i moda?*, „Turizm” 2006, 16, 2, s. 31-40). Często przyjmowane są robocze, umowne definicje turystyki, rekreacji, aktywności związanych z czasem wolnym (zob. J. Tribe, *The Economics...*, op. cit., s. 2-4).

¹⁶⁰ J. Warszńska, A. Jackowski, *Podstawy...*, op. cit., s. 205-208; T. Lijewski, B. Mikułowski, J. Wyrzykowski, *Geografia...*, op. cit., s. 23-25; A. Kowalczyk, *Geografia...*, op. cit., s. 58-59; S. Bródka, *Zmiany...*, op. cit., s. 9-11; *Turystyka w województwie dolnośląskim w latach 2001-2003*, Informacje i opracowania statystyczne, Urząd Statystyczny we Wrocławiu, Wrocław 2004, s. 11-12.

bazy noclegowej jest równa liczbie stałych mieszkańców; w warunkach polskich przyjmuje się, że funkcja turystyczna jest dobrze rozwinięta, gdy wskaźnik ten przekracza 50¹⁶¹),

- wskaźnik intensywności ruchu turystycznego według Schneidera (mierzonego liczbą przyjezdnych turystów przypadających na 100 stałych mieszkańców; przyjmuje się, że w polskich warunkach funkcja turystyczna jest już dobrze rozwinięta, gdy wskaźnik ten przekracza 500¹⁶²) oraz według Charvata (mierzonego liczbą udzielonych noclegów przypadających na 100 stałych mieszkańców),
- wielkość zatrudnienia w sektorze turystycznym (o funkcji turystycznej mówi się wówczas, gdy zatrudnienie związane z obsługą turystów stanowi ponad 50% ogółu zatrudnionych na danym obszarze, a często 70% i więcej)¹⁶³,
- wskaźnik gęstości ruchu turystycznego (liczba turystów przypadających na 1 km²) oraz gęstości bazy noclegowej (liczba miejsc noclegowych przypadających na 1 km²),
- wskaźnik rozwoju bazy turystycznej (liczba turystów w stosunku do liczby miejsc noclegowych),
- wskaźnik wykorzystania pojemności noclegowej (liczba udzielonych noclegów w odniesieniu do nominalnej – tj. faktycznie oferowanej w każdym dniu przyjętego okresu – liczby miejsc noclegowych),
- wskaźnik rozwoju bazy gastronomicznej (liczba turystów powiększona o liczbę ludności miejscowej w stosunku do liczby miejsc konsumpcyjnych,
- współczynnik lokalizacji (odsetek miejsc noclegowych (lub liczba turystów, liczba zatrudnionych w usługach turystycznych itp.) w jednostce przestrzennej w stosunku do wielkości zjawiska na całym badanym obszarze).

Dla obszarów dysponujących niewielką bazą noclegową i wykazujących małe zatrudnienie w usługach turystycznych, a charakteryzujących się dużą koncentracją wypoczywających stosuje się m. in. wskaźnik rozwoju funkcji letniskowej mierzony liczbą drugich domów przypadających na 100 stałych mieszkań. A. Kowalczyk przyjmuje, że wysoko rozwiniętą funkcję letniskową związaną z drugimi domami charakteryzuje wartość tego wskaźnika powyżej 20¹⁶⁴.

Trzeba jednak pamiętać, że część wymienionych powyżej wskaźników, w szczególności tych uwzględniających liczbę stałych mieszkańców danego obszaru, „preferuje” małe pod względem

¹⁶¹ J. Warszyńska, *Funkcja turystyczna Karpat Polskich*, „Folia Geographica”, Geographica-Oeconomica, 1985, XVIII, s. 79-104.

¹⁶² Loc. cit.

¹⁶³ W praktyce bardzo trudno jest precyzyjnie wyznaczyć odsetek ludności zatrudnionej w sektorze turystycznym ze względu na specyfikę zjawiska turystyki oraz ograniczenia w zakresie gromadzonych danych statystycznych (zob. M. Derek, *Funkcja turystyczna – refleksje nad zagadnieniem i jej związek z dochodami gmin w Polsce* [w:] *Społeczności lokalne a turystyka. Aspekty społeczne, kulturowe, ekonomiczne*, red. L. Mazurkiewicz, A. Kowalczyk, Studia i Monografie Akademii Wychowania Fizycznego w Warszawie, nr 128, Wydawnictwo AWF w Warszawie, Warszawa 2008, s. 226-227.

¹⁶⁴ A. Kowalczyk, *Geograficzno-społeczne problemy zjawiska „drugich domów”*, Uniwersytet Warszawski, Wydział Geografii i Studiów Regionalnych, Warszawa 1994, s. 165, za: R. Faracik, *Turystyka w strefie podmiejskiej Krakowa*, Instytut Geografii i Gospodarki Przestrzennej Uniwersytetu Jagiellońskiego, Kraków 2006, s. 64.

potencjału ludnościowego jednostki. Badania pokazują, że przykładowo wskaźnik wielkości bazy noclegowej według Baretje'a i Deferta eksponuje miejscowości o niewielkiej liczbie mieszkańców, a jego konstrukcja jest niekorzystna dla jednostek dużych¹⁶⁵. Stosowanie tego typu wskaźników daje zatem porównywalne wyniki wówczas, gdy miary te odnoszone są do względnie jednorodnych wielkościami terytoriów (szerzej będzie o tym mowa w części empirycznej pracy).

Funkcja turystyczna przedstawiana jest również w postaci syntetycznej zestawionych kilku wymienionych wyżej lub innych miar. Zwykle cechy uwzględniane przy ocenie stopnia rozwoju funkcji turystycznej danego obszaru charakteryzują trzy aspekty zjawisk turystycznych: zagospodarowanie turystyczne, ruch turystyczny i walory turystyczne¹⁶⁶.

Bardzo duży wpływ na spełnianie przez gminy funkcje (np. górnicze, rolnicze, turystyczne, uzdrowiskowe itp.) mają czynniki endogeniczne¹⁶⁷, zwykle niezależne od aktywności gmin. Jednak na niektóre z nich władze samorządowe mogą mieć pośredni wpływ. Funkcje pełnione przez samorząd nie zawsze wynikają bowiem z procesów ewolucyjnych, ale mogą też być następstwem przemyślanej, konsekwentnej polityki gmin¹⁶⁸. W szczególności dotyczyć to może wprowadzania funkcji turystycznej w gminach nie posiadających tradycji obsługiwanego ruchu turystycznego, czyli nietypowych, potencjalnych obszarach recepcji turystycznej, gdzie bezpośrednie zaangażowanie lokalnych władz samorządowych w tworzenie warunków dla rozwoju turystyki w gminie może stać się impulsem do przekształceń struktury gospodarczej jednostki terytorialnej.

Wiele polskich gmin posiada na swoim terenie wartości, które można zaliczyć do walorów turystycznych, rekreacyjnych lub uzdrowiskowych. Są wśród nich zarówno gminy i miejscowości posiadające unikalne walory turystyczne, które od lat stanowią ośrodki recepcji ruchu turystycznego, jak i takie, które dopiero podejmują działania mające na celu zaistnienie na rynku turystycznym¹⁶⁹. Przy

¹⁶⁵ A. Szwichenberg, J. Borzyszkowski, *Dyskusja nad miernikami funkcji turystycznej miejscowości*, „Problemy turystyki”, 1-2, rok XXIII, s. 5-11; G. Rak, *Przestrzenne zróżnicowanie poziomu rozwoju turystyki Polski w świetle nowych wskaźników funkcji turystycznej* [w:] *Nowe trendy rozwoju turystyki*, red. G. Gołębski, Wydawnictwo PWSZ, Sulechów 2008, s. 427-438.

¹⁶⁶ Zob. M. Derek, *Gmina turystyczna – ujęcie metodologiczno-metodyczne* [w:] *Geograficzne, społeczne i ekonomiczne aspekty rozwoju turystyki. Studia nad turystyką. Prace ekonomiczne i społeczne*, red. W. Kurek, R. Pawlusiński, Instytut Geografii i Gospodarki Przestrzennej, Uniwersytet Jagielloński, Kraków 2007, s. 27-32; M. Durydiwka, *Kształtowanie się funkcji turystycznej na obszarach wiejskich w Polsce* [w:] *Geograficzne, społeczne i ekonomiczne aspekty rozwoju turystyki. Studia nad turystyką. Tradycje, stan obecny i perspektywy badawcze*, red. W. Kurek, M. Mika, Instytut Geografii i Gospodarki Przestrzennej, Uniwersytet Jagielloński, Kraków 2007, s. 261-269; *Turystyka zrównoważona na obszarze Beskidów Zachodnich. Studium uwarunkowań i barier rozwoju*, red. J. Warszńska, Wydawnictwo IGSMiE PAN, Kraków 2006, s. 171.

¹⁶⁷ Wśród nich można wymienić następujące czynniki: powierzchnia gminy, bogactwa naturalne, jakość rolniczej przestrzeni produkcyjnej, walory turystyczno-uzdrowiskowe, a także podmioty gospodarcze oraz dynamika i struktura ludności (określająca z jednej strony skalę potrzeb społeczności lokalnych, z drugiej wpływająca poprzez swoją aktywność na dochody gmin – podatki i opłaty lokalne, udziały w podatkach dochodowych).

¹⁶⁸ M. Miszczuk, *Potencjał finansowy gmin w opinii przedstawicieli samorządu terytorialnego* [w:] *Samorząd lokalny w Polsce. Społeczno-polityczne aspekty funkcjonowania*, red. S. Michałowski, A. Pawłowska, Wydawnictwo Uniwersytetu Marii Curie Skłodowskiej, Lublin 2004, s. 237.

¹⁶⁹ W. Alejski, *Metodologia programowania rozwoju turystyki na szczeblu lokalnym i regionalnym* [w:] *Polityka samorządu terytorialnego w dziedzinie turystyki*, red. M. Boruszcak, Zbiór materiałów pokonferencyjnych, Gdańsk 2000, s. 35.

czym każda gmina posiada specyficzne warunki do rozwoju turystyki. Dlatego też należy poszukiwać właściwych, indywidualnych dróg rozwoju. Wybór tych kierunków musi poprzedzać analiza uwarunkowań, potencjału oraz możliwości lokalnej społeczności.

Wiele walorów turystycznych Polski nie jest potencjałem dostatecznie wykorzystanym turystycznie, często ze względu na zapóźnienia rozwojowe i brak wystarczających środków finansowych w miejscach najbardziej atrakcyjnych turystycznie. Niemniej można zauważyć działania zamożniejszych gmin, choć niekoniecznie bogatych w walory przyrodnicze czy kulturowe, a często zdominowanych przez inną niż turystyczna funkcję, zabiegających o stworzenie warunków dla rozwoju turystyki i rekreacji na swoim obszarze. Są to gminy, które brak wyróżniających się walorów przyrodniczych lub kulturowych próbują wypełnić swoją aktywnością i innowacyjnością, a także podejściem przedsiębiorczym. W regionach pełniących zróżnicowane funkcje, turystyka i wypoczynek mogą być wykorzystywane jako dodatkowe kryterium lokalizacji innowacji¹⁷⁰.

Miejsce turystyki w strukturze funkcjonalnej gmin

Między poszczególnymi rodzajami funkcji gminy istnieją związki określające proporcje (strukturę ilościową) między wszystkimi ich rodzajami na terenie danej jednostki osadniczej. Należy przy tym odróżnić od siebie funkcje dominujące, które określają wagę danego rodzaju działalności w strukturze gospodarczej jednostki osadniczej oraz tzw. funkcje egzogeniczne, będące odbiciem działalności jednostki zorientowanej na rynek pozalokalny, które precyzują jej specjalizację w strukturze społeczno-gospodarczej regionu lub kraju (taką funkcją jest m.in. turystyka czy lecznictwo uzdrowiskowe), o czym była już wcześniej mowa¹⁷¹.

Znaczenie funkcji turystycznej gminy wśród jej pozostałych działalności gospodarczych jest trudne do precyzyjnego określenia, przede wszystkim z powodu aktualnego stanu statystyki lokalnej oraz istniejącego ustawodawstwa¹⁷². Można by tego dokonać na podstawie dokładnej analizy zatrudnienia w poszczególnych dziedzinach gospodarczych, dochodów uzyskiwanych z tych działalności, nakładów inwestycyjnych lub oceniając wielkość strat, jakie przynosi dana funkcja gospodarcza dla środowiska przyrodniczego lub społeczności lokalnej¹⁷³, jednak jest to znacznie utrudnione.

W stosunku do innych funkcji społeczno-gospodarczych gminy turystyka może pełnić rolę wiodącą, równorzędną, uzupełniającą lub dodatkową¹⁷⁴. Dla określenia miejsca turystyki w strukturze

¹⁷⁰ U. Szubert-Zarzęczyński, *Ekonomiczne uwarunkowania rozwoju turystyki w Polsce. Wybrane aspekty regionalne* [w:] *Warunki rozwoju turystyki w regionie*, red. J. Karwowski, Wydawnictwo Zachodniopomorskiej Szkoły Biznesu w Szczecinie, Szczecin 2002, s. 20.

¹⁷¹ R. Broń, M. Maj, D. Strahl, *Metody typologii miast*, Skrypty Akademii Ekonomicznej we Wrocławiu, Wrocław 1990, s. 68-69.

¹⁷² A. Szwichenberg, *Gospodarka turystyczna polskiego wybrzeża*, Politechnika Koszalińska, Koszalin 2006, s. 191.

¹⁷³ Loc. cit.

¹⁷⁴ J. Warszńska, *Główne...*, op. cit., s. 45.

funkcjonalnej gmin badacze często posługują się wskaźnikiem opisującym możliwości recepcyjne gmin w odniesieniu do liczby ich stałych mieszkańców (liczba miejsc noclegowych na 100 mieszkańców). Według J. Warszyńskiej wartość progowa omawianego miernika równa 50 określa w pełni rozwiniętą funkcję turystyczną, co pozwala uznać ją za główną lub jedną z głównych funkcji obszaru. Pozostałe przedziały klasowe dla niższych od wartości progowej wskaźników, wyróżnione na zasadzie postępu geometrycznego, to: 25-50 (funkcja turystyczna równorzędna z innymi funkcjami lub dodatkowa), 6,25-25 (funkcja dodatkowa), 0,78-6,25 (w początkowej fazie rozwoju), a wskaźnik poniżej 0,78 oznacza, że rozwój funkcji turystycznej jeszcze się nie rozpoczął¹⁷⁵.

Niewielkie znaczenie turystyki w strukturze funkcjonalnej gmin (słabo rozwinięta baza recepcyjna) może wynikać z charakteru turystyki na danym obszarze (np. turystyka weekendowa, jednodniowa) czy wielofunkcyjnego z założenia charakteru pewnych obszarów (np. stref podmiejskich), gdzie turystyka nigdy nie będzie miała funkcji dominującej lub nawet równorzędnej z innymi w strukturze gospodarczej¹⁷⁶, ale może ona stanowić ważny impuls rozwojowy obszaru. Stąd w badaniach nad procesami rozwojowymi w turystyce warto uwzględniać z jednej strony uwarunkowania pojawiania się funkcji turystycznej gmin na nowych obszarach, a z drugiej strony efekty lokalne współwystępowania funkcji turystycznej z innymi dziedzinami gminnej gospodarki.

Metody badania struktury funkcjonalnej jednostek osadniczych bazują zwykle na analizie zatrudnienia, czyli ludności funkcjonalnie związanej z danym działem gospodarowania. W jednej z tych metod strukturę funkcjonalną gminy można utożsamiać z jej strukturą zatrudnienia, obliczając procentowe wskaźniki zatrudnienia. Aby określić typ funkcjonalny danej jednostki można m.in. zastosować metodę dominacji funkcjonalnej M. Jerczyńskiego, która polega na agregacji wielkości zatrudnienia w ramach poszczególnych działów gospodarki narodowej do trzech głównych sektorów: rolnictwa i leśnictwa, przemysłu i budownictwa oraz usług. Na tej podstawie uzyskuje się dziesięć podstawowych typów funkcjonalnych jednostki (rolniczy, rolniczo-przemysłowy, rolniczo-usługowy, przemysłowy, przemysłowo-rolniczy, przemysłowo-usługowy, usługowy, usługowo-rolniczy, usługowo-przemysłowy, brak dominującej funkcji)¹⁷⁷. Typ rolniczy charakteryzuje się minimum 50-cio procentowym udziałem pracujących w pierwszym sektorze i maksymalnie 40-sto procentowym udziałem w pozostałych dwóch, typ przemysłowy i usługowy – analogicznie, a typy łączone (rolniczo-przemysłowy, rolniczo-usługowy, przemysłowo-rolniczy, przemysłowo-usługowy, usługowo-rolniczy i usługowo-przemysłowy) cechują następujące udziały pracujących w sektorach: stanowiącym pierwszy człon nazwy typu funkcjonalnego – w przedziale od 37 do 60%, w sektorze – drugim członem nazwy – w przedziale od 25 do 50% i pozostałym sektorze na poziomie maksimum 25%.

¹⁷⁵ J. Warszyńska, *Funkcja...*, op. cit., s. 79-104.

¹⁷⁶ R. Faracik, *Turystyka...*, op. cit., s. 60.

¹⁷⁷ M. Jerczyński, *Funkcje i typy funkcjonalne polskich miast. Statystyczna charakterystyka miast. Funkcje dominujące*, Statystyka Polski, nr 85, GUS, Warszawa 1977, za: S. Bródka, *Zmiany...*, op. cit., s. 9-10.

Inną metodą identyfikacji i pomiaru funkcji ponadlokalnych w gminach, pozwalającą uchwycić związki przestrzenne między badanymi jednostkami, jest metoda wskaźnika nadwyżki pracowników. Polega ona na wyznaczeniu wielkości zatrudnienia grupy związanej z funkcjami egzogenicznymi jednostki (także turystyki) w drodze porównania rzeczywistej struktury zatrudniania w gminie ze strukturą przyjętą za podstawę odniesienia (np. w gospodarce kraju, regionu, przyjętego obszaru badań)¹⁷⁸.

Typologię funkcjonalną przeprowadza się również przy zastosowaniu kryterium struktury gospodarki lokalnej¹⁷⁹. Najprostszym rozwiązaniem jest wyznaczenie udziału procentowego poszczególnych rodzajów działalności (struktury rodzajowej podmiotów gospodarczych funkcjonujących na terenie gminy). Rodzaj działalności podmiotów gospodarczych istniejących na danym terenie wskazuje na dziedziny życia gospodarczego, które z różnych względów częściej dominują w strukturze niż inne¹⁸⁰. Nie jest to jednak wystarczające dla określenia szczegółowej specjalizacji jednostek gminnych. Wykorzystując dane o podmiotach gospodarczych i na temat wieloelementowej struktury, jaką tworzą poszczególne sekcje Polskiej Klasyfikacji Działalności (PKD), można natomiast zastosować miernik specjalizacji lokalnej P. S. Florence'a. Polega on na porównaniu udziałów procentowych cechy danej jednostki (gminy) z udziałem procentowym tej samej cechy, ale dla jednostki hierarchicznie wyższej (np. grupy gmin małych i średnich). Metoda ta pozwala na wyznaczenie elementów dominujących w zbiorze i analizę podobieństwa¹⁸¹.

Strukturę funkcjonalną gmin można określić także na podstawie zagospodarowania infrastrukturalnego, w szczególności stopnia zagospodarowania turystycznego. Wiąże się to z przyjęciem określonych mierników funkcji turystycznej obszaru, których przykłady wymieniono we wcześniejszym fragmencie tego podrozdziału.

Można ponadto zastosować metodę jakościową oceny znaczenia turystyki na tle innych funkcji gospodarczych w gminie, tj. przyjmując za wyznacznik w tym zakresie deklaracje władz lokalnych¹⁸². Docelowe, pożądane miejsce turystyki w strukturze funkcjonalnej gmin, w kilku- kilkunastoletniej perspektywie określane jest przez jednostki samorządu terytorialnego zainteresowane rozwijaniem tej dziedziny w ich programach rozwojowych. Z nich wynika umiejscowienie turystyki względem innych dziedzin wśród priorytetów rozwoju lokalnego. Dynamiczny rozwój turystyki oraz wzrost jej znaczenia w gospodarce wielu gmin i całych regionów powodują, że staje się ona ważnym elementem coraz większej liczby programów rozwoju społeczno-gospodarczego, także w tych gminach, które dotąd nie

¹⁷⁸ R. Brol, M. Maj, D. Strahl, *Metody...*, op. cit., s. 75.

¹⁷⁹ Z. Więckowicz, O. Kempa, *Typologia funkcjonalna gmin Makroregionu Południowo-Zachodniego* [w:] *Przekształcenia obszarów wiejskich Makroregionu Południowo-Zachodniego. Typologia gmin pod względem poziomu i warunków rozwoju, tom 1*, red. Z. Więckowicz, Wydawnictwo Akademii Rolniczej we Wrocławiu, Wrocław 1998, s. 263.

¹⁸⁰ E. Zuzańska-Żyśko, *Małe miasta w okresie transformacji. Studium w regionie śląskim*, Wydawnictwo Naukowe „Śląsk”, Katowice 2006, s. 126.

¹⁸¹ Ibidem, s. 114-115.

¹⁸² Zob. A. Szwichtenberg, *Gospodarka...*, op. cit., s. 191.

rozwijały funkcji turystycznej. Nie zawsze turystyka może jednak pełnić rolę wiodącą w gospodarce lokalnej, czasem należy szukać innych dróg rozwoju, albo też traktować turystykę jedynie jako komplementarny kierunek rozwoju¹⁸³. Preferowane kierunki rozwoju muszą mieć swoje uzasadnienie ekonomiczne. Przy określaniu pożądanej struktury gospodarczej gminy należy mieć jasny zestaw czynników, które za tym przemawiają i sprawią, że inwestycje w tej dziedzinie będą mogły być uznane za bardziej efektywne niż w dziedzinie alternatywnej¹⁸⁴.

W zależności od istniejących potencjałów, zróżnicowanych na poszczególnych obszarach, w dokumentach programowych jednostek terytorialnych rozwój turystyki w skali lokalnej można określić jako: główny (wiodący) cel rozwoju gminy (nieraz dodatkowo rozpisany w postaci planu strategicznego), uzupełniający cel rozwoju lub narzędzie realizacji sformułowanych celów gminy (ale nie cel sam w sobie). Poza tym turystyka może w ogóle nie być uznana za dziedzinę istotną dla rozwoju gminy, a tym samym nie zostać wpisana w dokumenty planistyczne na szczeblu lokalnym. Jednak biorąc pod uwagę potencjał rozwoju usług turystycznych oraz wspomniane już oddziaływanie turystyki na inne sektory gospodarki można przypuszczać, że prestiż turystyki w strukturze czynników rozwoju (a także w strukturze funkcjonalnej gmin) będzie się zwiększał i umacniał¹⁸⁵. Ważne jest przy tym powiązanie rozwoju turystyki z innymi obszarami działalności oraz funkcjami gospodarczymi, co jest – zdaniem A. Niezgody – warunkiem właściwych proporcji i przebiegu procesów rozwojowych pomiędzy różnymi dziedzinami gospodarki istniejącymi na danym obszarze¹⁸⁶.

1.4. Koncepcje rozwoju obszaru recepcji turystycznej

Przemiany obszaru recepcji turystycznej

Zaproponowane w literaturze modele przestrzennego rozwoju obszaru recepcji turystycznej często opisują ich ewolucyjną naturę¹⁸⁷. Zasadniczo bazują one na powiązaniu liczby przyjazdów z charakterem rozwoju danego terenu, podkreślając przy tym różne aspekty przemian na obszarach turystycznych. Przykładowo model R. I. Wolfe’a dotyczy koncepcji zmian równowagi między

¹⁸³ Ibidem, s. 36.

¹⁸⁴ L. Wojtasiewicz, *Problemy rozwoju lokalnego w aktualnej polityce gospodarczej* [w:] *Problemy polityki ekonomicznej. Studia i szkice na jubileusz Profesora Zdzisława Dąbrowskiego*, red. J. Tarajkowski, Akademia Ekonomiczna w Poznaniu, Poznań 1998, s. 187.

¹⁸⁵ W. W. Gaworecki, *Miejsce turystyki w strategii i polityce rozwoju regionalnej i lokalnej wspólnoty samorządowej* [w:] *Polityka...*, s. 11.

¹⁸⁶ A. Niezgoda, *Zarządzanie strategiczne i orientacja marketingowa w regionie turystycznym – wyzwania dla regionalnych i lokalnych organizacji turystycznych*, „Rocznik Naukowy” nr 6 Wyższej Szkoły Turystyki i Rekreacji im. M. Orłowicza w Warszawie, Wydawnictwo Wyższej Szkoły Turystyki i Rekreacji w Warszawie, Warszawa 2007, s. 70-71.

¹⁸⁷ W. Christaller, *Some considerations...*, op. cit., s. 95-105; S. C. Plog, *Why destination areas rise and fall in popularity*, „The Cornell Hotel and Restaurant Administration Quarterly” 1973, 14, 55-58; C. Stansfield, *Atlantic City and the Resort Cycle: Background to the Legalization of Gambling*, „Annals of Tourism Research” 1978, 5, 2, s. 238-251; E. Cohen, *Towards a sociology of international tourism*, „Social Research” 1972, 39, s. 164-182; R. I. Wolfe, *Recreational travel, the new migration revisited*, „Ontario Geography” 1983, 19, s. 103-124.

wpływami środowiskowymi a ekonomicznymi. Zakłada on, że wczesny etap rozwoju turystyki na danym obszarze wiąże się z pozytywnym oddziaływaniem zarówno aspektów środowiskowych, jak i ekonomicznych, jednak wraz ze wzrostem liczby turystów pojawiają się negatywne efekty środowiskowe, co w konsekwencji może prowadzić do pogorszenia warunków ekonomicznych. Z tego względu priorytety rozwojowe w przedstawionej perspektywie powinny zmieniać się w czasie.

Jak już wspomniano, najczęściej stosowanym podejściem badawczym do rozwoju obszarów recepcji turystycznej jest model cyklu życia obszaru turystycznego – *Tourism Area Life Cycle* (TALC) opracowany przez R. Butlera¹⁸⁸ na gruncie teorii peryferii Christallera, dyfuzji innowacji oraz ekonomicznej teorii cyklu życia produktu¹⁸⁹. Koncepcja cyklu życia, zaadoptowana do wyjaśnienia rozwoju obszaru recepcji turystycznej, jest dobrze rozwinięta w marketingu, gdzie cykl życia produktu oznacza ewolucję produktu przechodzącego przez kolejne fazy rozwoju: wprowadzenie, wzrost, dojrzałość i upadek¹⁹⁰. W koncepcji ewolucyjnego rozwoju obszaru turystycznego przyjęto analogicznie, że obszar recepcji turystycznej przechodzi określony cykl, w którym można wyróżnić charakterystyczne etapy. Pod wpływem wzrostu wielkości ruchu turystycznego na jego terenie oraz zmian wielkości zagospodarowania turystycznego, a wraz z nimi postępującej degradacji walorów turystycznych oraz przeciążenia infrastruktury, osiąga on kolejne poziomy na ścieżce turystycznego rozwoju, przechodząc od stadium początkowego do pełnej dojrzałości i spadku atrakcyjności związanego ze znacznym zmniejszeniem popytu turystycznego, zgodnie z przebiegiem krzywej logistycznej o charakterystycznym kształcie litery S¹⁹¹ (Ryc. 1). Towarzyszy temu zmiana obsługiwanych segmentów rynku turystycznego – od turystyki elitarniej do masowej. W koncepcji tej początkowo uwzględniano trzy podstawowe etapy rozwoju: fazę odkrycia, wzrostu i upadku¹⁹². Natomiast R. Butler zaproponował pełny model długookresowej zmiany, wyróżniając sześć odmiennych etapów ewolucji obszaru recepcji turystycznej: faza eksploracji, wprowadzenia, rozwoju, konsolidacji, stagnacji oraz upadku lub odrodzenia¹⁹³.

Początkowe stadium rozwoju zjawisk turystycznych na danym obszarze określone zostało jako faza eksploracji (*exploration stage*), charakteryzująca się niewielką liczbą turystów (określonego typu, tj. nastawionych na przygodę) zachęconych do przyjazdu dzięki występującym na odwiedzanych terenie

¹⁸⁸ R. Butler, *The concept...*, op. cit., s. 5-12.

¹⁸⁹ A. Kowalczyk, *Geografia...*, op. cit., s. 45.

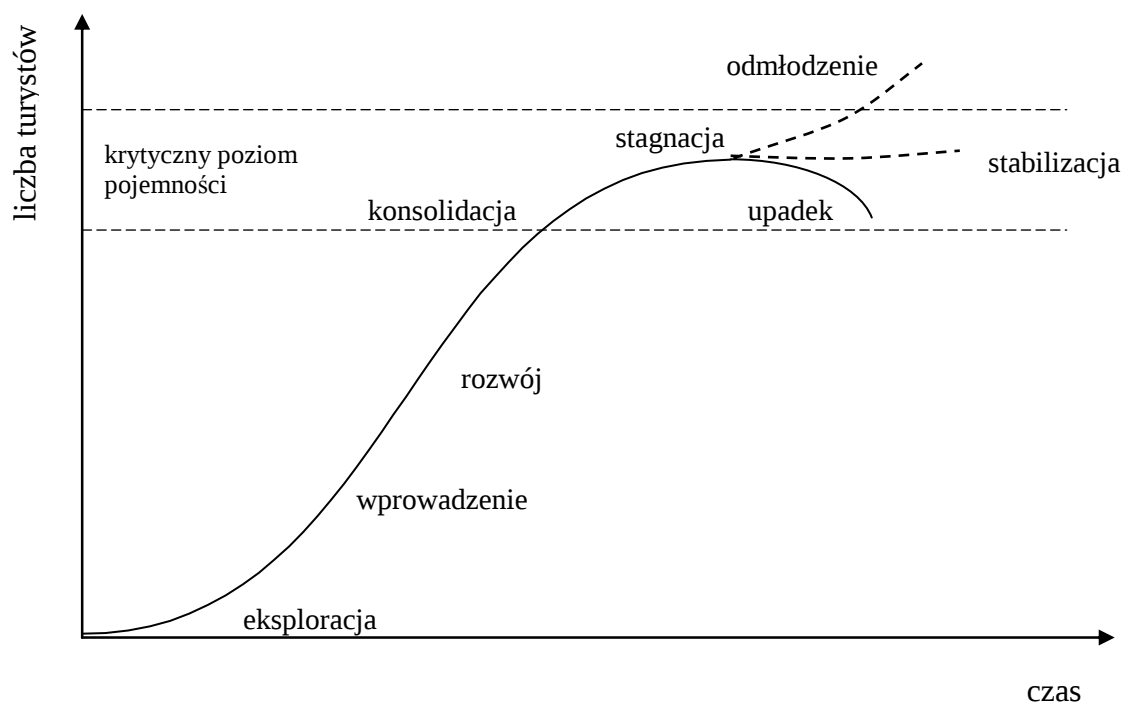
¹⁹⁰ Zob. G. S. Day, *The product life cycle: analysis and applications issues*, "Journal of Marketing" 1981, 45, s. 60-67; D. R. Rink, J. E. Swan, *Product life cycle research: literature review*, "Journal of Business Research" 1979, 78, s. 219-242.

¹⁹¹ Y. Karplus, S. Krakover, *Stochastic multivariable approach to modeling tourism area life cycles*, "Tourism and Hospitality Research" 2005, 5, 3, s. 236; M. Haywood, *Can the tourist area life cycle be made operational?*, "Tourism Management" 1986, 7, s. 156.

¹⁹² Zob. W. Christaller, *Some considerations...*, op. cit.; S. C. Plog, *Why destination...*, op. cit.; E. W. Gilbert, *The growth of inland and seaside health resorts*, "England, Scottish Geographical Magazine" 1939, 55, s. 16-35, za: Ch. Cooper, S. Jackson, *Destination life cycle. The Isle of Man case study*, "Annals of Tourism Research" 1989, 16, s. 378; S. Krakover, *Development of tourism resort areas in arid regions [w:] Desert Development*, red. Y. Gradus, Reidel Publishing Company, Beer-Sheva, 1985, s. 271-284.

¹⁹³ R. Butler, *The concept...*, op. cit., s. 7.

walorom przyrodniczym lub kulturowym. Liczba turystów jest ograniczona dostępnością oraz poziomem zagospodarowania turystycznego, wysoki jest kontakt odwiedzających z miejscową ludnością. Obsługę turystów zapewnia drobna lokalna przedsiębiorczość. Atrakcyjność obszaru recepcji turystycznej w tej fazie rozwoju polega na tym, że jest on jeszcze niezmieniony przez turystykę.

Ryc. 1. Hipotetyczna krzywa ewolucji obszaru turystycznego

Źródło: R. Butler, *The concept...*, op. cit., s. 7.

Faza wprowadzenia (*involment stage*) charakteryzuje się rosnącą regularnie liczbą turystów, z czym wiąże się podejmowanie lokalnych inicjatyw ukierunkowanych na ich obsługę oraz promocję obszaru recepcji turystycznej. Powstaje presja na zapewnienie (w dużej mierze przez sektor publiczny) odpowiedniej infrastruktury i udogodnień dla odwiedzających, gdyż rośnie zapotrzebowanie na usługi noclegowe, gastronomiczne, transportowe i in.

Etap rozwoju (*development stage*) wiąże się z dużą liczbą przybywających turystów i intensywną rozbudową bazy turystycznej oraz rozwijaniem działań promocyjnych (głównie reklamy). Organizacja turystyki zmienia się, ponieważ kontrola przechodzi z rąk lokalnych na rzecz wkraczających przedsiębiorstw zewnętrznych, zapewniających nowoczesną infrastrukturę, która może zmienić wygląd obszaru recepcji turystycznej. Na tym etapie rozwoju zachodzą największe przekształcenia środowiska przyrodniczego. Pierwotne atrakcje przyrodnicze i kulturowe są uzupełniane przez udogodnienia i urządzenia stworzone przez człowieka. Rosną antagonizmy między rezydentami i turystami.

W fazie konsolidacji (*consolidation stage*) poziom przyrostu liczby turystów zmniejsza się, choć ogólna ich liczba wciąż rośnie i przekracza populację stałych mieszkańców. Świadczy to jednak o zbliżaniu się wielkości ruchu turystycznego do wartości granicznych. Większa część gospodarki obszaru jest powiązana z turystyką i jest to w pełni rozwinięty obszar recepcji turystycznej, z wyraźnie rozpoznawalną enklawą turystyczną. Znacząco zmniejsza się ilość nowo powstających obiektów zagospodarowania turystycznego. Działania promocyjne są kontrolowane przez podmioty zewnętrzne. Podejmowane są lokalne wysiłki zmierzające do wydłużenia sezonu turystycznego.

Na etapie stagnacji (*stagnation stage*) osiągana jest szczytowa liczba turystów, obszar ma dobrze ukształtowany wizerunek, ale przestaje być modny. Jest on zależny już tylko od lojalności bardziej konserwatywnych podróżujących, stąd liczba odwiedzających utrzymywana jest z wielkim trudem. Liczne budynki i urządzenia turystyczne muszą znaleźć nowe zastosowania (m. in. wykorzystanie przez biznes). Atrakcje przyrodnicze i kulturowe zostają zastępowane atrakcjami „sztucznymi”. Obszar recepcji turystycznej narażony jest na wystąpienie problemów środowiskowych, społecznych, ekonomicznych związanych z przekroczeniem poziomu pojemności turystycznej. Jeśli liczba odwiedzających obszar przekroczy jego pojemność (obojętnie jak definiowaną – fizyczną, ekonomiczną, przyrodniczą czy psychologiczną), wówczas pogorszy się jakość przeżyć turystów, jakość życia mieszkańców i baza materialna turystyki. Zmniejszy się w ten sposób atrakcyjność obszaru recepcji turystycznej, co w efekcie może spowodować spadek liczby turystów.

Obszar recepcji turystycznej w szóstej fazie – upadku (*decline stage*) nie jest w stanie sprostać konkurencji nowszych atrakcji na innych obszarach, które wybierają turyści, gdyż w większym stopniu odpowiadają one ich potrzebom. Staje się zależny od jednodniowych wycieczek oraz wizyt świątecznych i weekendowych, przez co zaczyna tracić swoją wiodącą funkcję turystyczną. Zagospodarowanie turystyczne, w tym obiekty zakwaterowania, są przekształcane do pozaturystycznego wykorzystania (użytkowanie na cele mieszkaniowe lub inne niż turystyczne usługi).

Alternatywnie może wystąpić faza odrodzenia/odmłodzenia (*rejuvenation stage*), gdy dojdzie do całkowitej zmiany atrakcji, na których bazował dotychczasowy rozwój turystyki na danym obszarze. Można wyróżnić dwa sposoby osiągnięcia tego celu – poprzez wprowadzenie dodatkowych atrakcji stworzonych przez człowieka lub uwypuklenie wcześniej niewykorzystanych zasobów przyrodniczych. Może to spowodować wykształcenie nowego rynku i ponowny wzrost wielkości ruchu turystycznego zamiast upadku obszaru recepcji turystycznej.

Na podstawie kształtu krzywej logistycznej obrazującej przebieg cyklu życia obszaru turystycznego można zaobserwować różną dynamikę zmian wielkości ruchu turystycznego w poszczególnych fazach rozwoju obszaru. W początkowym etapie występuje mała dynamika wzrostu i niewielka liczba turystów, na etapie wprowadzenia i rozwoju widoczna jest średnia i duża dynamika wzrostu przy odpowiednio niskim i średnim poziomie natężenia ruchu turystycznego. Etap konsolidacji

i stagnacji (faza dojrzałości) charakteryzuje się niewielką dynamiką wzrostu (lub ewentualnie spadku w przypadku stagnacji) oraz dużą liczbą turystów, podczas gdy ostatnia faza (odmłodzenia lub upadku) – średnią i dużą dynamiką wzrostu (bądź spadku) oraz jeszcze wyższą lub wciąż jeszcze względnie wysoką liczbą turystów na danym obszarze. Tą obserwację przyjęto w części empirycznej pracy (rozdział 3) za podstawę wyznaczenia (w znacznym uproszczeniu) etapów rozwoju obszarów recepcji turystycznej, zamkniętych granicami administracyjnymi gmin w Polsce oraz przeprowadzenia ich typologii i klasyfikacji.

Trzeba w tym miejscu zauważyć (o czym będzie mowa w dalszej części podrozdziału), że koncepcja sekwencji i „automatycznego” przebiegu faz jest szeroko krytykowana w literaturze przedmiotu. Zwraca się również uwagę na fakt, że przebieg procesów rozwojowych w turystyce nie zawsze jest zbliżony do krzywej logistycznej – czasem dany etap trwa znacznie dłużej lub przebiega znacznie szybciej niż założono w modelu. Niemniej faktem jest, że obszary recepcji turystycznej rozwijają się w różnym tempie przy określonym wyjściowym poziomie natężenia zjawisk turystycznych w danym okresie. Zatem uwalniając założenie o sekwencyjnym przebiegu faz cyklu życia oraz postulowanym kształcie krzywej i tak można przyjąć, że w pewnym przedziale czasowym dany obszar znajduje się w określonym stadium rozwoju, jeżeli charakteryzuje się jednocześnie określonym poziomem i dynamiką zmian natężenia tych zjawisk, np. znajduje się w stadium dynamicznego początkowego lub stabilnie wysokiego rozwoju. Spostrzeżenie to zostanie wykorzystane w części empirycznej pracy przy wyznaczaniu etapów rozwoju turystycznego gmin w Polsce, tj. typologii gmin ze względu na poziom natężenia ich funkcji turystycznej oraz dynamikę zmian tego natężenia w przyjętym okresie badawczym.

Podejście zaprezentowane przez R. Butlera do wyjaśniania rozwoju obszarów recepcji turystycznej jest w literaturze stale analizowane, poddawane empirycznej weryfikacji, rozwijane i rozszerzane o różne aspekty¹⁹⁴. Omawiana koncepcja doczekała się wielu nawiązań uzasadniających użyteczność jej podstaw w opisie, wyjaśnianiu wzrostu i upadku obszarów recepcji turystycznej. Jednak równie często jest ona krytykowana¹⁹⁵, zwłaszcza w kontekście licznych problemów i ograniczeń w jej zastosowaniu, w tym wykorzystania tego modelu jako narzędzia prognostycznego i służącego do

¹⁹⁴ Szeroki przegląd w tym zakresie prezentuje R. M. Lagiewski w: *The Application of the TALC Model: A Literature Survey* [w:] *The Tourism Area Life Cycle. Applications...*, op. cit., s. 27-39.

¹⁹⁵ Zob. G. R. Hovinién, *A tourist cycle in Lancaster County, Pennsylvania*, „Canadian Geographer” 1981, 25 (3), s. 283-286; P. Wilkinson, *Tourism in small island nations: a fragile dependence*, „Leisure Studies” 1987, 26 (2), s. 127-146; Ch. Cooper, S. Jackson, *Destination...*, op. cit.; P. Keller, *States of peripheral tourism development – Canada’s Northwest Territories*, „Tourism Management” 1987, 8, s. 20-32; M. Haywood, *Can the tourist...*, op. cit., s. 154-167; M. Oppermann, *What is new with the resort cycle?*, „Tourism Management” 1998, 19, 2, s. 179-180; S. Agarwal, *The resort cycle revisited: implications for resorts*, „Progress in Tourism Recreation and Hospitality Management” 1994, 5, J. Wiley, Chichester, London, s. 194-207; B. Faulkner, R. Russel, *Chaos and complexity in tourism: In search of a new perspective*, „Pacific Tourism Review” 1997, 1, 2, s. 93-102.

perspektywicznego planowania¹⁹⁶. Formułując główne aspekty podejmowanej krytyki modelu TALC można wymienić za G. Prosser¹⁹⁷: ograniczenia koncepcyjne modelu cyklu życia, wątpliwości co do występowania pojedynczego modelu rozwoju obszaru recepcji turystycznej, ograniczenia w zakresie zagadnień pojemności obszaru, ograniczoną użyteczność praktyczną modelu.

Wiele przeprowadzonych studiów przypadków ujawniło odchylenia od podstaw koncepcyjnych powołanego modelu cyklu życia zarówno po stronie popytu, jak i podaży procesu rozwoju obszaru turystycznego¹⁹⁸. Niemniej trzeba mieć na względzie, że oryginalny model powstał w okresie, kiedy tworzenie koncepcji w turystyce było dopiero we wstępnej, podstawowej fazie (początek lat 80-tych). W przeciągu następnych niemal trzech dekad turystyka podlegała fundamentalnym zmianom, co miało wpływ na pojawienie się alternatywnych ujęć i modyfikacji koncepcji rozwoju obszaru recepcji turystycznej.

W ujęciu modelowym obszar recepcji turystycznej podlega procesom ciągłych zmian, nieuchronnie prowadzących w kierunku jego potencjalnego zaniku. Nieuchronność upadku obszaru recepcji turystycznej wiąże się z przyjęciem założenia, że identyfikacja cyklu życia ilustruje sytuację, gdy rozwój obszaru przebiega w sposób nieplanowy i niekontrolowany, a więc wówczas, gdy nie są podejmowane odpowiednie działania, gdy abstrahuje się od zarządzania. Zdaniem R. Butlera, przeprowadzone badania i analizy w większości dowodzą zgodności co do ogólnej ścieżki ewolucyjnego rozwoju obszarów recepcji turystycznej i chociaż poziom wzrostu oraz zmiany przebiegu cyklu mogą znacznie się różnić, to ostateczny efekt będzie podobny w niemal wszystkich przypadkach¹⁹⁹.

Autor koncepcji zauważa jednocześnie, że należy spodziewać się zróżnicowania kształtu krzywej wyznaczonej dla różnych obszarów, będącego odzwierciedleniem takich czynników, jak: poziom rozwoju, liczba turystów, dostępność obszaru, polityka rządowa czy liczba istniejących podobnych konkurencyjnych obszarów²⁰⁰. Ale mogą to być także inne czynniki determinujące kształt indywidualnych cykli życia, jak np. zmiana profilu turystów, gdy rynek obszaru recepcji turystycznej ewoluuje wraz z rozwojem strony podażowej (co może dać podstawę zmiany krzywej przebiegu cyklu z powodu wykorzystania nowych rynków)²⁰¹, pojawienie się nowych form aktywności turystycznej np.

¹⁹⁶ Warto wspomnieć w tym miejscu, że silny wpływ na zastosowanie modelu R. Butlera jako narzędzia predykcji w różnych regionach tego samego kraju mają przykładowo wielopłaszczyznowe powiązania lokalnego systemu turystyki z różnymi elementami turystyki międzynarodowej (D. Ioannides, *Tourism development agents: The Cypriot resort cycle*, "Annals of Tourism Research" 1992, 19, 4, s. 711-731).

¹⁹⁷ G. Prosser, *Tourism destination life cycles: Progress, problems and prospects*, National Tourism Research Conference, Melbourne 1995, za: R. Butler, *The Future and the TALC*, [w:] *The Tourism Area Life Cycle. Conceptual and Theoretical Issues*, Vol. 2, Aspects of Tourism 29, red. R. Butler, Chanel View Publications, Clevedon, Buffalo, Toronto 2006, s. 287.

¹⁹⁸ S. Lundrop, S. Wanhill, *The resort life cycle theory: Generating processes and estimation*, "Annals of Tourism Research" 2001, 28, 4, s. 947-964.

¹⁹⁹ R. W. Butler, *The concept...*, op. cit., s. 6.

²⁰⁰ Ibidem, s. 11.

²⁰¹ M. Oppermann, *What is new...*, op. cit.; N. Douglas, *Applying the life cycle model to Melanesia*, "Annals of Tourism Research" 1997, 24, 1, s. 1-22; Ch. Cooper, S. Jackson, *Destination...*, op. cit., s. 379.

w wyniku wprowadzenia nowej atrakcji²⁰² i wiele innych (także incydentalnych) czynników, z których każdy może opóźniać lub przyspieszać rozwój poszczególnych etapów cyklu. Z tego względu istotna krytyka koncepcji dotyczy potrzeby lepszego rozpoznania przyczyn zróżnicowania indywidualnych ścieżek przebiegu cyklu życia obszarów.

Badacze nawiązujący do modelu R. Butlera ze znacznie większym naciskiem wskazują na specyfikę przebiegu cyklu życia dla każdego obszaru recepcji turystycznej. Obok konstatacji, że cykl może różnić się długością każdego z etapów rozwoju i kształtem krzywej obrazującej ten rozwój podkreśla się, że wzrost, który nie jest procesem ciągłym, w pewnym momencie może ustać, przejść w stagnację lub upadek niezależnie od stopnia dojrzałości obszaru recepcji turystycznej. Ponadto może on mieć charakter skokowy – co oznacza pominięcie niektórych faz występujących w hipotetycznym modelu rozwoju.

Jak zauważa R. Russel, kształt krzywej logistycznej obrazującej przebieg cyklu życia obszaru recepcji turystycznej w skali makro sprawdza się w przypadku wielu obszarów. Jednak podejmując bardziej precyzyjną analizę na poziomie mikro wyraźnie widoczne jest, że przebieg procesu rozwoju obszaru recepcji turystycznej nie jest tak uproszczony jak z dalszej perspektywy. Zdarzenia i okoliczności pojawiające się od momentu zainicjowania cyklu mogą zmodyfikować i przekierować rozwój obszaru recepcji turystycznej odmiennie niż zakłada model²⁰³.

Krytyka koncepcji dotyczy także nieścisłości definicyjnych, zakresu przestrzennego obszaru recepcji turystycznej i odpowiedniej jednostki czasu jako podstawy rozważań – badacze modelują przebieg rozwoju obszarów recepcji turystycznej przyjmując różny zakres czasowy, z zastosowaniem danych najczęściej w ujęciu rocznym. Ponadto w koncepcji TALC brakuje wyraźnego odróżnienia między samym obszarem a oferowanymi na nim produktami turystycznymi. Neguje się brak sprecyzowania stosownych rynków²⁰⁴ – typów (np. turystyka krajowa a zagraniczna) oraz segmentów rynku. Część badaczy wyraża sceptycyzm co do możliwości wyjaśniania przez ogólny model wszystkich form rozwoju turystyki²⁰⁵.

Odniesienia i zastosowania modelu R. Butlera dotyczą różnych poziomów przestrzennych: od skali mikro (pojedynczy kurort, poszczególne atrakcje turystyczne), poprzez regiony do skali makro (kraje, wyspy). Mówiąc o cyklu życia obszarów recepcji turystycznej ważne jest natomiast, by uwzględnić odpowiedni zakres przestrzenny, do którego odnosi się model. Każdy kraj jest bowiem mozaiką obszarów turystycznych i kurortów, w których z kolei funkcjonują cykle życia poszczególnych składowych produktu turystycznego obszaru (tj. hoteli, parków rozrywki itp.) i w zależności od przyjętej

²⁰² B. Włodarczyk, *Przemiany form aktywności turystycznej. Przykład krawędzi Wyżyny Łódzkiej*, Łódzkie Towarzystwo Naukowe, nr 29, Łódź 1999, s. 148.

²⁰³ R. Russel, *Chaos Theory and its Application to the TALC Model* [w:] *The Tourism Area Life Cycle. Conceptual...*, op. cit., s. 164.

²⁰⁴ R. M. Lagiewski, *The Application...*, op. cit., s. 39.

²⁰⁵ D. J. L. Choy, *Life cycle models for Pacific island destinations*, "Journal of Travel Research" 1992, 30, 3, s. 26-31; C. Cooper, *The life cycle concept and strategic planning of coastal resorts*, "Built Environments" 1992, 18, 1, s. 57-66.

skali (jednostki przestrzennej) jako punktu odniesienia, każdy z nich może być na różnym etapie cyklu życia²⁰⁶. Na występowanie w ramach „makrocyklu” obszaru recepcji turystycznej swoistych „mikrocykli” poszczególnych produktów składających się na całościowy produkt turystyczny obszaru wskazuje T. Bieger²⁰⁷. Podobnie jest z ustaleniem segmentu badanych turystów, bowiem krzywa przebiegu cyklu życia może wyglądać zupełnie odmiennie w przypadku uwzględniania różnych grup turystów²⁰⁸.

W odniesieniu do aspektów operacyjnych zastosowania modelu podnosi się także wątpliwość, czy liczba turystów jest właściwą miarą determinującą wzrost obszaru recepcji turystycznej. Przyjęcie za miernik określający fazy cyklu życia liczbę przyjazdów budzi zastrzeżenia badaczy²⁰⁹. Wynika to z faktu, że właściwym celem rozwoju turystyki na danym obszarze jest nie tyle wzrost liczby przyjazdów, co maksymalizacja związanych z tym korzyści²¹⁰.

Jednocześnie krytyka podejścia ewolucyjnego rozwoju obszaru recepcji turystycznej bazuje na trudnościach w przewidywaniu ścieżki zmian rozwoju turystycznego obszaru na postawie wielkości ruchu turystycznego. Jeśli jednak ścieżka ta potraktowana zostanie nie jako zmienna niezależna, ale zależna od marketingu i działań menedżerskich (podejmowanych w gminie), wówczas cykl życia może być wykorzystany jako podstawa analityczna do zbadania ewolucji obszarów recepcji turystycznej w ramach ich kompleksowego otoczenia – środowiska ekonomicznego, społecznego i kulturowego. Działania takie mogą spowodować przejście obszaru recepcji turystycznej do kolejnego etapu cyklu²¹¹, bądź zainicjować ten cykl na nowych obszarach.

Istotna krytyka dotyczy ponadto niedostarczania przez paradygmat cyklu życia dostatecznego wglądu w planowanie czy politykę turystyczną obszaru (jako narzędzia wskazującego kierunki rozwiązań). Z jednej strony argumentuje się to faktem, że cykl życia po prostu odzwierciedla podjęte decyzje polityczne, z drugiej, że jest on specyficzny dla każdego obszaru recepcji turystycznej, z etapami i punktami zwrotnymi widocznymi dopiero *ex post*²¹². Przy tym identyfikacja etapów cyklu oraz punktów zwrotnych jest wysoce problemowa²¹³, co łącznie z brakami długookresowych danych oraz trudnościami z agregacją ograniczają znaczenie koncepcji.

W kontekście krytyki paradygmatu cyklu życia jako modelu służącego projektowaniu przewidywanej przyszłej ewolucji obszaru recepcji turystycznej zwrócono również uwagę na konieczność włączenia do analizy wymuszonych presją społeczną, zasad zrównoważonego rozwoju

²⁰⁶ Ch. Cooper, S. Jackson, *Destination...*, op. cit., s. 381.

²⁰⁷ T. Bieger, *Management...*, op. cit., s. 104.

²⁰⁸ Zob. D. Brownlie, *Strategic marketing concepts and models*, „Journal of Marketing Management” 1985, 1, s. 157-194.

²⁰⁹ *The Economic Geography of the Tourist Industry: A supply-side analysis*, red. D. Ioannides, K. G. Debbage, Routledge, London, New York 1998, s. 277; M. Haywood, *Can the tourist...*, op. cit., s. 158-159.

²¹⁰ E. Dziedzic, *Obszar...*, op. cit., s. 128.

²¹¹ Ch. Cooper, S. Jackson, *Destination...*, op. cit., s. 382.

²¹² *Ibidem*, s. 382.

²¹³ D. Brownlie, *Strategic...*, op. cit.; M. Haywood, *Can the tourist...*, op. cit., s. 157-158.

w planowaniu strategicznym rozwoju obszarów koncentracji ruchu turystycznego²¹⁴. Natomiast wskazując na potrzebę regulowania użytkowania zasobów turystycznych (w szczególności przyrodniczych) w celu dopasowania przepływu turystów na danym obszarze, D. B. Weaver zaproponował komplementarny do omawianego model scenariuszy rozwoju obszaru recepcji turystycznej w szerokim kontekście, w którym sekwencja R. Butlera jest tylko jedną z możliwych wersji rozwoju obszaru²¹⁵.

Pomimo jednak szerokiej krytyki, model rozwoju obszaru recepcji turystycznej R. Butlera jest powszechnie uznawany za podstawę studiów nad rozwojem i zmianami obszaru recepcji turystycznej oraz ceniony za swój potencjał jako paradygmat badawczy zasilający podstawę ogólnej teorii turystyki²¹⁶. Świadczą o tym liczne nawiązania literaturowe i analizy badawcze potwierdzające jego zasadność. Sam autor modelu po ponad dwóch dekadach od opracowania koncepcji stwierdza, że jest ona obecnie w co najmniej równym stopniu przydatna i możliwa do zastosowania. Argumentując to podnosi następujące kwestie²¹⁷:

- istnieją dowody na to, że obszar recepcji turystycznej nie może rozwijać się bezgranicznie i w sposób ciągły bez przemyślanego zarządzania i kontroli tego procesu,
- w turystyce istnieje wciąż niewiele modeli, które mogłyby stanowić rzeczywistą alternatywę dla TALC,
- zarządzanie turystyką w praktyce jest mało rozpoznawane i rzadko stosowane w większości obszarów recepcji turystycznej, zwykle zastępowane promocją turystyczną,
- w momencie powstawania modelu istniała określona liczba miejsc, które mogły rozwinąć się jako obszary turystyczne,
- koncepcja rozwoju zrównoważonego znalazła szerokie zastosowanie i jako powiązana z modelem TALC jeśli ma być zastosowana na obszarach recepcji turystycznej, konieczne jest zrozumienie procesu rozwoju obszaru turystycznego.

W wielu przypadkach badacze nawiązujący do koncepcji R. Butlera raczej opisują niż wyjaśniają obserwowane ścieżki rozwoju, odnotowując różnice w odniesieniu do oryginalnego modelu, jednak nie interpretując ich znaczenia. Ponadto traktują odrębnie każdy z przypadków zastosowań modelu cyklu życia bez próby ujęć całościowych. Warto zatem w nawiązaniach do omawianej koncepcji, rozszerzających dotychczasowy dorobek naukowy, w większym stopniu poszukiwać przyczyn przemian obszarów recepcji turystycznej, dążąc do ujęć kompleksowych.

²¹⁴ J. R. O. Rodriguez, E. Parra-Lopez, V. Yanes-Estevez, *The sustainability of island destinations: tourism area life cycle and teleological perspectives. The case of Tenerife*, "Tourism Management" 2008, 29, s. 53-65.

²¹⁵ D. B. Weaver, *A Broad Context Model of Destination Development Scenarios*, "Tourism Management" 2000, 21, 3, s. 217-224.

²¹⁶ Zob. L. S. Mitchell, *Tourism research in the United States: a geographical perspective*, "GeoJournal", 1989, 9, 1, s. 5-15; D. Pearce, *Tourism today: a geographical analysis*, J. Wiley, New York 1987, za: S. Agarwal, *What is new with the resort cycle? Reply*, "Tourism Management" 1998, 19, 2, s. 181-182.

²¹⁷ R. Butler, *The Future...*, op. cit., s. 287.

Uznano, że dla osiągnięcia celów rozprawy wystarczająca jest ogólna perspektywa spojrzenia na przebieg rozwoju obszarów recepcji turystycznej, tj. ujęcie w skali makro, w pewien sposób uproszczone, lecz jednocześnie kompleksowe, obejmujące cały zbiór jednostek przestrzennych (gmin) w kraju. Nie jest konieczne zatem wyróżnianie cykli życia poszczególnych produktów turystycznych na danym terenie (biorąc w rozważaniach pod uwagę szeroko ujęty produkt turystyczny obszaru, a nie jego składowe), czy wyodrębnianie w ramach prowadzonej analizy poszczególnych typów i segmentów rynku turystycznego. Potrzebna jest bowiem szersza perspektywa, z której można dostrzec ogólne procesy rozwoju turystycznego gmin i gmin poprzez turystykę. Te z kolei są przedmiotem zainteresowania władz lokalnych i oddziaływania prowadzonej przez nie polityki, co stanowi zakres przedmiotowy rozprawy. W pracy wykorzystano podstawowe założenia koncepcji TALC, niemniej uwzględniając słabości i ograniczenia modelu posłużono się jego ogólnym ujęciem opisowym, zmodyfikowanym na potrzeby rozprawy. Przykładowo przy wyznaczaniu przebiegu cyklu uwzględniono nie tylko wielkość ruchu turystycznego, ale również mierniki po stronie podażowej, konstruując ogólny miernik syntetyczny funkcji turystycznej gminy. Zrezygnowano natomiast m. in. z precyzyjnego wyznaczania punktów zwrotnych przebiegu cyklu życia obszarów recepcji turystycznej (szerzej na ten temat w części empirycznej pracy – rozdział 3).

Nawiązania literaturowe do opracowania R. Butlera można pogrupować w kilka zagadnień podejmowanych w analizach badawczych, które dotyczą²¹⁸: zastosowań, operacjonalizacji i zasadności omawianego modelu w odniesieniu do całego cyklu, jak również poszczególnych jego etapów²¹⁹, także z zastosowaniem stochastycznego modelowania przebiegu cyklu²²⁰, typologii turystów, segmentów konsumentów i ich zachowań podczas przebiegu cyklu²²¹, wewnętrznej dynamiki obszaru recepcji turystycznej z uwzględnieniem aspektów przestrzennych rozwoju, użytkowania terenu, rozwoju transportu i urządzeń (udogodnień) turystycznych, przemysłu i struktury własności, jak również przemian społeczno-ekonomicznych na danym obszarze turystycznym w ramach jego cyklu życia²²²,

²¹⁸ Zob. K. Weiermair, M. Peters, M. Schuckert, *Destination Development and the Tourist Life-cycle: Implications for Entrepreneurship in Alpine Tourism*, "Tourism Recreation Research" 2007, 32, 1, s. 83-93.

²¹⁹ Np. S. Agarwal, *The Resort Cycle and Seaside Tourism: An Assessment of its Applicability and Validity*, "Tourism Management" 1997, 18, 2, s. 65-73; D. B. Weaver, *Grand Cayman Island and the Resort Cycle Concept*, "Journal of Travel Research" 1990, 29, 2, s. 9-15; N. Douglas, *Applying...*, op. cit.; G. Priestley, L. Mundet, *The Post-Stagnation Phase of the Resort Cycle*, "Annals of Tourism Research" 1998, 25, 1, s. 85-111; E. N. Berry, *An Application of Butler's (1980) Tourist Area Life Cycle Theory to the Cairns Region, Australia 1876-1998*, rozprawa doktorska, James Cook University of North Queensland, Cairns 2001, maszynopis.

²²⁰ W. Moore, P. Whitehall, *The Tourism Area Life-cycle and Regime Switching Models*, "Annals of Tourism Research" 2005, 32, 1, s. 112-126; Y. Karplus, S. Krakover, *Stochastic...*, op. cit.

²²¹ Np. S. C. Plog, *Why Destination Areas Rise and Fall in popularity: An Update of a Cornell Quarterly Classic*, "Cornell Hotel and restaurant Administration Quarterly" 2001, 42, 3, s. 13-24; M. Oppermann, *Travel Life Cycle*, "Annals of Tourism Research" 1995, 22, 3, s. 535-552.

²²² Np. B. Prideaux, *The Resort Development Spectrum: The Case of The Gold Coast*, "Tourism Geographies" 2004, 6, 1, s. 28-58; B. Prideaux, C. Cooper, *Marketing and Destination Growth: A Symbiotic Relationship or Simple Coincidence?*, "Journal of Vacation Marketing" 2002, 9, 1, s. 35-51; R. Bianchi, *Tourism Development and Resort Dynamics: An Alternative Approach*, "Progress in Tourism, Recreation and Hospitality Management" 1994, 5, J. Wiley, Chichester, London, s. 181-193; D. Getz, *Tourism Planning and Destination Life Cycle*, "Annals of Tourism Research" 1992, 19, 4, s. 752-770; D. Ioannides, *Tourism...*, op. cit.; K. G. Debbage, *Oligopoly and the Resort Cycle in the Bahamas*, "Annals of

strategii, scenariuszy i działań wpływających na pojedyncze etapy lub całościowy rozwój cyklu życia obszaru recepcji turystycznej – w celu identyfikacji przyczyn wydłużania wybranych faz rozwoju lub podtrzymania i zmiany fazy spadkowej poprzez odmłodzenie i zapobiegnięcie upadkowi obszaru recepcji turystycznej²²³.

Większość tych odniesień dotyczy raczej strony popytowej niż podażowej, jak zauważają powołani wcześniej autorzy (K. Weiermair, M. Peters, M. Schuckert). W szczególności podkreślają przy tym zaniedbanie w analizach badawczych – biorąc pod uwagę siły napędowe cyklu życia obszaru turystycznego czy dyskutowane formy restrukturyzacji obszarów (przykładowo przez transformację produktu, reorganizację obszaru, poprawę jakości, pozycjonowanie, współpracę czy innowacje) – roli przedsiębiorcy w kontekście jego możliwości oddziaływania na przebieg cyklu życia obszaru turystycznego (inicjowanie, rozwój, podtrzymywanie, koordynowanie i odmłodzenie obszaru poprzez zachowania i działania przedsiębiorcze)²²⁴. Jednocześnie podejmują te kwestie w swoim opracowaniu.

W literaturze nawiązującej do koncepcji cyklu życia obszarów turystycznych zwraca się uwagę na niedocenianie znaczenia rynku i proponuje się nowe podejście modelowe do tej kwestii – *Resort Development Spectrum*²²⁵. Zgodnie z nim rozwój obszaru turystycznego odbywa się na bazie pojemności (wydajności) strony podażowej rynku turystycznego. Rozwój związany jest ze wzrostem nowych sektorów rynku i rozszerzeniem zasięgu oddziaływania; postulowane są następujące modelowe fazy rozwoju: turystyka lokalna, regionalna, krajowa, międzynarodowa oraz faza upadku lub stagnacji, względnie odmłodzenia²²⁶. Każdy obszar turystyczny może charakteryzować się różną ścieżką rozwoju pojemności podażowej w zależności m. in. od działań wspierających władz samorządowych.

W innym ujęciu zorientowanym na kwestie rynkowe w analizie rozwoju obszaru recepcji turystycznej M. Haywood wskazuje na potrzebę dodatkowego powiązania z przebiegiem cyklu życia obszarów wskaźników koniunktury gospodarczej. Popyt turystyczny w danym kraju i ogólna sytuacja gospodarcza (ożywienie gospodarcze lub recesja) są bowiem zsynchronizowane, przy uwzględnieniu pewnego opóźnienia krajowego popytu turystycznego²²⁷. Faza cyklu koniunkturalnego pokrywa się z wahaniami popytu na usługi turystyczne. Koniunktura gospodarcza wpływa zatem na dynamikę i charakter przebiegu cyklu życia obszaru recepcji turystycznej²²⁸.

Tourism Research” 1990, 17, 3, s. 513-527; T. Knowles, S. Curtis, *The Market Viability of European Mass Tourist Destinations: A Post-Stagnation Life-cycle Analysis*, “International Journal of Tourism Research” 1999, 1, s. 87-96.

²²³ Np. M. K. Smith, *Seeing a New Side to Seaside: Culturally Regenerating the English Seaside Town*, “International Journal of Tourism Research” 2004, 6, s. 17-28; S. Agarwal, *Restructuring Seaside Tourism: The Resort Life-cycle*, “Annals of Tourism Research” 2002, 29, 1, s. 25-55; B. Faulkner, *Rejuvenation of Maturing Tourist Destination: The Case of the Gold Coast*, “Current Issues in Tourism” 2002, 5, 6, s. 472-520; D. B. Weaver, *A Broad...*, op. cit.

²²⁴ K. Weiermair, M. Peters, M. Schuckert, *Destination...*, op. cit., s. 87.

²²⁵ B. Prideaux, *The Resort Development Spectrum: A New Approach to Modeling Resort Development*, “Tourism Management” 2000, 21, 3, s. 225-240.

²²⁶ Ibidem, s. 232.

²²⁷ *The Economic...*, op. cit., s. 280-281.

²²⁸ W Polsce, w przyjętym w rozprawie łącznym okresie badawczym (lata 1998-2008), w pierwszej jego części popyt turystyczny wykazywał tendencję spadkową równoległą do spowolnienia wzrostu gospodarczego – ogólny kryzys w polskiej

Poza właściwą sobie wewnętrzną dynamiką rozwoju obszaru recepcji turystycznej, wywołującą jego ewolucyjne przemiany (zgodnie z podejściem deterministycznym do rozwoju), na przekształcenia obszarów turystycznych wpływać mogą także inne elementy. Należą do nich: zmienne środowiskowe (geograficzne, ekonomiczne, polityczne, społeczne), ideologie i przekonania grup i jednostek w obszarze recepcji turystycznej, dostępność zasobów, osiągnięcia i wyniki w przeszłości oraz założone cele i strategie, wysiłki pojedynczych przedsiębiorców i menedżerów lokalnych, jak również przypadkowe zdarzenia, potencjał rynkowy, aspiracje dotyczące pozycji konkurencyjnych na istniejących i potencjalnych rynkach itd.²²⁹. Stąd, zamiast przyjmować, że obszar recepcji turystycznej jest przedmiotem ściśle określonej, konsekwentnej zmiany, przypisanej wewnętrznemu procesowi przekształceń każdego obszaru recepcji turystycznej, coraz częściej uznaje się – zgodnie z modelem „teleologicznym” (*teleological model*) – że ewolucja obszaru recepcji turystycznej warunkowana jest szeregiem zmiennych, włączając w to decyzje instytucjonalne, cele, planowanie strategiczne, strukturę społeczną itd. Połączony efekt tych wszystkich elementów wpływa na ścieżkę rozwoju właściwą dla każdego obszaru recepcji turystycznej. Pierwotny model cyklu życia R. Butlera zakłada samoczynny, konsekwentny rozwój według ściśle określonej wewnętrznej ścieżki obszaru recepcji turystycznej, podczas gdy model teleologiczny uwzględnia decydujący wpływ zewnętrznych czynników (zmiana poprzez projekcję i kształtowanie) obszaru recepcji turystycznej²³⁰. Zgodnie z tym ostatnim, przykładowo różne działania menedżerów publicznych czy różne ważne wydarzenia mogą prowadzić do rozwoju obszaru recepcji turystycznej – bardziej niż nieuchronność przebiegu cyklu²³¹.

Te przyczyny, czynniki przemian obszarów recepcji turystycznej w czasie (gdzie działania zarządcze stanowią odpowiednik przyczyn umyślnie wywołanych, podczas gdy przypadkowe przyczyny odpowiadają chaosowi i turbulencji w systemie turystyki), choć kluczowe dla podstaw idei modelu TALC, zostały niezbyt dobitnie sprecyzowane w pierwotnym opracowaniu R. Butlera. Stąd najbardziej znaczącym rozwinięciem omawianej koncepcji było uwzględnienie zmian powodujących rozwój obszaru recepcji turystycznej. W tym kontekście pojawiła się m. in. teoria chaosu, wprowadzona

turystyce, którego oznaki zaczęły się nasilać już od 1998 r., kiedy zahamowany został wzrost liczby przyjazdów zagranicznych, wystąpił w okresie zmniejszenia aktywności gospodarczej w kraju. Od 2003 r. nastąpiło natomiast zahamowanie wielu niekorzystnych tendencji i systematyczna poprawa na rynku turystyki przyjazdowej (*Raport o stanie gospodarki turystycznej w latach 2001-2003*, Departament Turystyki Ministerstwa Gospodarki i Pracy, Warszawa 2004, s. 5-6; *Informacja Głównego Urzędu Statystycznego w sprawie rewizji rachunków narodowych za lata 1999-2006*, GUS, Warszawa 2007). Rozwojowi turystyki w tym okresie sprzyjała zatem faza ożywienia gospodarczego w kraju. Przeprowadzona w dalszej części rozprawy analiza rozwoju obszarów recepcji turystycznej (gmin) w Polsce dotyczyła wspólnego dla wszystkich jednostek terytorialnych okresu, a więc jednakowych ogólnych warunków wyznaczonych poziomem rozwoju gospodarczego. Zróżnicowanie dotyczyło jednak polaryzacji poziomu i tempa rozwoju gospodarczego w poszczególnych regionach, co zostało uwzględnione przy delimitacji względnie jednorodnego obszaru badań empirycznych na poziomie województw.

²²⁹ *The Economic...*, op. cit., s. 279; M. Haywood wyróżnia siedem głównych sił strukturalnych determinujących rozwój obszaru recepcji turystycznej (*Can the tourist...*, op. cit., s. 164-166).

²³⁰ J. R. O. Rodriguez, E. Parra-Lopez, V. Yanes-Estevéz, *The sustainability...*, op. cit., s. 55.

²³¹ Ch. Cooper, S. Jackson, *Destination...*, op. cit. s. 395.

przez Faulknera i Russela²³². Teoria ta zakłada zmianę i niestabilność w każdej fazie cyklu, pozwalając uwzględnić wcześniej niedostrzegane, pomijane aspekty. Stanowi w ten sposób konieczną, dodatkową podstawę koncepcyjną, która ma wzgląd na znaczenie wydarzeń, często przypadkowych, w oddziaływaniu na rozwój obszaru recepcji turystycznej²³³. Przez połączenie koncepcji R. Butlera z założeniami teorii chaosu możliwe jest pełniejsze zrozumienie rozwoju obszaru recepcji turystycznej.

Teoria chaosu odniesiona do modelu TALC pozostaje w pewnej zgodności z założeniami innej koncepcji wzbogacającej teorię R. Butlera, a mianowicie koncepcji zależności od ścieżki (*path dependency theory*), którą – zdaniem A. Kowalczyka – można z powodzeniem zastosować do badania roli turystyki w rozwoju regionalnym i lokalnym²³⁴. Zgodnie z nią dla przebiegu wielu procesów podstawowe znaczenie mają okoliczności związane z jego początkiem, wydarzenia mające miejsce w jego pierwszej fazie²³⁵. Podstawowe założenie stanowi zatem pogląd, że w wielu sytuacjach rozwój danego obszaru (także obszaru recepcji turystycznej) zapoczątkowany jest przez przypadkowe zdarzenie, które pojawia się w sposób trudny do przewidzenia i powoduje powstanie ciągu zdarzeń o charakterze przyczynowo-skutkowym, tj. istotnie wpływających na wydarzenia późniejsze. Zatem w przypadku badań nad rozwojem turystycznym obszaru koncepcja zależności od ścieżki może być pomocna w wyjaśnianiu okoliczności, które doprowadziły do zainicjowania procesów rozwojowych w turystyce, jak również mechanizmu przechodzenia z jednej fazy do drugiej oraz prognozowaniu zmian, które powinny wystąpić po fazie stagnacji²³⁶.

Z kolei podejście dynamiczne w odniesieniu do wyróżnionych przez S. Liszewskiego pięciu typów przestrzeni (eksploracji, penetracji, asymilacji, kolonizacji, urbanizacji) zaproponował B. Włodarczyk, prezentując cykl rozwoju przestrzeni turystycznej²³⁷. Stwierdził on, że typy przestrzeni mogą mieć charakter hierarchiczny ze względu na poziom zagospodarowania turystycznego oraz ze względu na zachodzące w nich procesy, dzięki którym mogą występować bezpośrednio po sobie (z wyjątkiem podprzestrzeni asymilacji, która może pojawić się alternatywnie w różnych fazach rozwoju danego obszaru). Następujące po sobie typy przestrzeni turystycznej mogą być zatem fazami jej rozwoju przy założeniu, że rozwój ten nie musi obejmować wszystkich wyróżnionych typów przestrzeni (faz rozwoju). Ponadto trzeba jednocześnie zaznaczyć, że wraz z przekształceniami przestrzeni turystycznej, podobnie jak z przebiegiem cyklu życia obszaru turystycznego, następują pewne przemiany form aktywności turystycznej, tzn. w poszczególnych fazach rozwoju obszaru i zawłaszczania przestrzeni przez turystykę mogą występować specyficzne formy aktywności.

²³² B. Faulkner, R. Russel, *Chaos...*, op. cit.

²³³ R. Russel, *Chaos...*, op. cit., s. 164-179.

²³⁴ A. Kowalczyk, *Koncepcja...*, op. cit., s. 180.

²³⁵ J. Mahoney, *Path dependency in historical sociology*, "Theory and Society" 2000, 29, 4, s. 507-548; P. Pierson, *Increasing returns, path dependency and the study of politics*, "American Political Science Review" 2000, 94, 2, s. 251-266, za: A. Kowalczyk, *Koncepcja...*, op. cit., s. 179.

²³⁶ Ibidem, s. 184.

²³⁷ B. Włodarczyk, *Przestrzeń turystyczna – cykliczność, „aktorzy”, determinanty rozwoju*, „Turizm” 2006, 16, 2, s. 41-64.

W nawiązaniu do zmieniających się wraz z rozwojem obszaru recepcji turystycznej typów turystów (w zależności od poziomu orientacji na przygodę) w literaturze proponuje się, jako uzupełnienie modelu cyklu życia obszaru, narzędzie planowania i zarządzania zasobami turystycznymi (naturalnymi) obszaru – *Tourism Opportunity Spectrum* (bazujące na wcześniejszej koncepcji *Recreation Opportunity Spectrum*)²³⁸. Narzędzie to łączy zarówno aspekty popytowe rynku turystycznego, jak i elementy infrastruktury turystycznej obszaru, umożliwiając maksymalizację wykorzystania zasobów i związanych z nimi rynków oraz rozpoznanie ograniczeń rozwojowych.

Należy jednak w szczególności podkreślić, że w literaturze przedmiotu dostrzega się rosnące znaczenie lokalnej polityki w rozwijaniu turystyki na określonym terenie²³⁹, w odniesieniu do specyficznych uwarunkowań różnych etapów cyklu życia obszarów turystycznych. Stwierdza się, że decyzje menedżerów i podmiotów planujących rozwój danego terytorium mają zasadniczą wagę dla przebiegu cyklu życia obszaru turystycznego. Silne przywództwo polityczne lokalnych liderów (prezydentów miast, burmistrzów, wójtów) poparte dostępem do kluczowych zasobów, tj. kapitału i przedsiębiorczości uznaje się przy tym za jeden z głównych elementów warunkujących uzyskanie długich cykli życia obszarów recepcji turystycznej²⁴⁰. Argumentuje się, że każda faza cyklu wymaga odmiennej polityki turystycznej, dopasowanej do zmieniających się interakcji między pojemnością turystyczną, pożądaną pozycją obszaru czy poprawą nieakceptowanych przez społeczność lokalną warunków bytowych, na które oddziałuje wzmożony ruch turystyczny i podobnych czynników. Zwraca się przy tym uwagę na potrzebę zarządzania zmianą zwłaszcza podczas etapu wzrostu i dojrzałości obszaru, tak by zapobiec pojawieniu się negatywnych procesów²⁴¹. W literaturze podkreśla się także potrzebę różnicowania przyjmowanych na danym terenie strategii marketingowych i działań planistycznych ze względu na etap rozwoju obszaru recepcji turystycznej, przy zastosowaniu całego szeregu narzędzi marketingowych w komunikacji z konsumentami i dostawcami. Ma to swoją przyczynę w odmiennym kształtowaniu się relacji popytu i podaży w różnych stadiach rozwoju obszaru. Sugeruje się przy tym, że w początkowym etapie przebiegu cyklu życia strategie marketingowe powinny koncentrować się na budowaniu świadomości istnienia produktu turystycznego danego obszaru i jego promocji, podczas gdy w ostatniej fazie rozwoju konieczna jest zmiana wizerunku i przekształcenie

²³⁸ R. Butler, L. A. Waldbrook, *A New Planning Tool. The Tourism Opportunity Spectrum*, "The Journal of Tourism Studies" 2003, 14, 1, s. 21-32.

²³⁹ S. Agarwal, *The public sector: planning for renewal* [w:] *The Rise and Fall of British Coastal Resorts*, red. G. Shaw, A. Williams, Mansell, London 1997, s. 137-158, *Restructuring and local economic development: implications for seaside resort regeneration in southwest Britain*, "Tourism Management" 1999, 20, s. 511-522; D. G. Pearce, *Tourism development in Paris. Public Intervention*, "Annals of Tourism Research" 1998, 25, 2, s. 457-476; C. M. Hall, *Tourism...*, op. cit.

²⁴⁰ Zob. M. Peters, K. Weiermair, *Innovation und Innovationsverhalten im Tourismus*, „Schweizer Jahrbuch für Tourismus 2001/2002“ St. Gallen 2002, s. 157-178; K. Weiermair, *Überlegungen zum Wachstumsverhalten der Tourismusbranche* „Jahrbuch der Schweizerischen Tourismuswirtschaft 2000/2001“, St. Gallen 2001, s. 125-139; K. Weiermair, *Neue Rahmbedingungen der Individualhotellerie und Gastronomie des 21. Jahrhunderts* [w:] K. Weiermair, M. Peters, H. Pechlaner, M.-O. Kaiser, *Unternehmertum im Tourismus. Führen mit Erneuerungen*, Erich Schmidt, Berlin 2004, s. 7-18.

²⁴¹ B. Martin, M. Uysal, *An Examination of the Relationship between Carrying Capacity and the Tourism Life-Cycle: Management and Policy Implications*, "Journal of Environmental Management" 1990, 31, s. 327-333, za: D. Getz, *Tourism...*, op. cit., s. 753.

oferty turystycznej²⁴². Syntetyczną charakterystykę obszaru recepcji turystycznej w różnych fazach jej rozwoju i odpowiednio poszczególnych aspektów działań marketingowych prezentuje Tab. 2.

Tab. 2. Charakterystyka marketingowych aspektów związanych z przebiegiem cyklu życia obszaru recepcji turystycznej na tle ogólnej charakterystyki stadiów rozwojowych

Analizowane aspekty	Wprowadzenie	Wzrost	Dojrzałość	Nasycenie	Upadek
Sytuacja w poszczególnych etapach rozwoju	Nowy modny obszar recepcji turystycznej	Wzrost zainteresowania turystów; inwestycje w infrastrukturę	Maksymalny poziom popytu; zwiększanie infrastruktury	Nadmierna podaż; zmiana pierwotnego popytu	Zmniejszenie popytu; oferty specjalne dla zwiększenia wizyt turystycznych
Charakterystyka obszaru recepcji turystycznej					
Liczba turystów	Niewielka	Duża	Zbyt duża	Duża	Duża
Dynamika wzrostu	Niski	Szybki wzrost	Szybki wzrost	Powolny wzrost	Spadek
Pojemność bazy noclegowej	Bardzo niska	Niska	Wysoka	Bardzo wysoka	Bardzo wysoka
Wykorzystanie bazy	Niskie	Bardzo wysokie	Bardzo wysokie	Wysokie	Niskie
Ceny usług	Wysokie	Bardzo wysokie	Wysokie	Niskie	Bardzo niskie
Wydatki per capita	Wysokie	Bardzo wysokie	Bardzo wysokie	Niskie	Bardzo niskie
Wizerunek i atrakcyjność	Niskie	Bardzo wysokie	Wysokie	Niskie	Bardzo niskie
Postrzeganie turystów	Goście	Goście	Klienci	Klienci	Obcy
Charakterystyka działań marketingowych					
Cel marketingowy	Uświadomienie	Informowanie	Nakłanianie	Nakłanianie	Budowanie lojalności/nowy rynek
Wiodąca strategia	Ekspansja	Penetracja	Obrona	Obrona	Ponowne wprowadzenie
Wydatki marketingowe	Rosnące	Wysokie	Wysokie	Spadające	Skonsolidowane
Rozwój produktu	Poziom podstawowy	Wzbogacanie/ulepszenie	Najwyższy poziom rozwoju	Pogorszenie	Rozpad
Rozwój działań promocyjnych	Niski poziom wykorzystania	Głównie reklama	Kontrolowane przez podmioty zewnętrzne	Kontrolowane przez podmioty zewnętrzne	Kontrolowane przez podmioty zewnętrzne
Cena	Wysoka	Wysoka	Niższa	Niska	Poniżej kosztów
Dystrybucja	Niezależna	Niezależna	Kontrolowana/prowadzona przez podmioty zewnętrzne (tour operatorów)	Kontrolowana/prowadzona przez podmioty zewnętrzne (tour operatorów)	Kontrolowana/prowadzona przez podmioty zewnętrzne (tour operatorów)

Źródło: D. Buhalis, *Marketing...*, op. cit., s. 105.

Biorąc pod uwagę trzy główne etapy cyklu życia obszaru (eksploracji i zapoczątkowania rozwoju, rozwoju oraz konsolidacji i dojrzałości) L. Lickorish zwraca uwagę, że w początkowej fazie pojawienia się i wzrostu funkcji turystycznej charakterystyczny jest brak specjalnych urządzeń infrastruktury

²⁴² D. Buhalis, *Marketing the competitive destination of the future*, "Tourism Management" 2000, 21, s. 104.

turystycznej, prywatna przedsiębiorczość w turystyce dopiero powstaje, co wiąże się ze znaczną potencjalną rolą sektora publicznego w inicjowaniu procesów rozwojowych w turystyce²⁴³. Wówczas często od bezpośredniego zaangażowania władz samorządowych w proces rozwoju turystyki zależy, czy gmina rozwine się pod względem turystycznym. Potrzebne jest wówczas, zanim sektor prywatny będzie mógł odegrać aktywną rolę w turystyce, zmniejszenie ryzyka rozpoczynania działalności w sektorze nie występującym dotąd na danym terenie. Przy czym w początkowej, pionierskiej fazie turystyka w większym stopniu dotyczy „namacalnych” aspektów jej rozwoju (jak tworzenie miejsc zakwaterowania i tradycyjnej infrastruktury turystycznej, inwestycje w rozwój udogodnień i urządzeń), w mniejszym zaś tworzenia nieuchwytnych korzyści w kontekście turystycznych przeżyć i doświadczeń²⁴⁴ (środowisko i jakość estetyczna, poziom gościnności itp.). Wskazuje to na charakter potencjalnego zaangażowania władz publicznych w proces inicjowania rozwoju turystyki na danym obszarze – raczej z wykorzystaniem twardych instrumentów ekonomicznych, finansowych. Bezpośrednie ekonomiczno-finansowe zaangażowanie władz samorządowych w sferze turystyki jest tak istotne na obszarach początkowego rozwoju funkcji turystycznej, gdyż pozwala uniknąć sytuacji „błędnego koła”, gdy wzrost popytu turystycznego zależy od odpowiednio wysokiej ilości i poziomu świadczonych usług turystycznych w gminie, co nie jest możliwe bez kosztownych inwestycji, na które w warunkach niewielkiego popytu nie ma wystarczających środków finansowych²⁴⁵. Ten etap rozwoju obszaru różni się od fazy stabilizacji już występującej funkcji turystycznej, kiedy widoczny jest proces uzupełniania zagospodarowania turystycznego, gdy można mówić o profesjonalnej ofercie z udziałem dużych koncernów i sieci, a sektor prywatny ma pozycję dominującą. Wówczas znacznie mniejsza jest potrzeba zaangażowania władz publicznych²⁴⁶ – choć wciąż istotna jest ich odpowiedzialność przez planowanie i kontrolę przebiegu procesów gospodarczych ze strategią długoterminową, a także rola koordynatora i integratora działań i wysiłków wielu różnych podmiotów zaangażowanych w kształtowanie produktu turystycznego obszaru.

Szczególnie interesująca z punktu widzenia kształtowania procesów rozwojowych w turystyce wydaje się być faza początkowa, wymagająca znacznego bezpośredniego zaangażowania podmiotów publicznych (przynajmniej w krajach zaliczanych do rozwijających się). Podobnie, ingerencja władz publicznych wydaje się konieczna w ostatniej fazie cyklu – stagnacji, kiedy pojawia się potrzeba strategicznej reorientacji dla utrzymania znaczenia turystyki w przyszłości, kiedy to szczególnie ważne dla dalszego rozwoju gospodarki turystycznej wydaje się być stymulowanie przez samorząd terytorialny zachowań przedsiębiorczych i wspieranie innowacji w regionie, a także wychodzenie z inicjatywą

²⁴³ *Developing...*, op. cit., s. 139.

²⁴⁴ J. R. B. Ritchie, G. I. Crouch, *Competitiveness in international tourism: A framework for understanding and analysis* [w:] *Competitiveness of long haul tourist destinations*, AIEST, Vol. 35, St. Gallen 1993, s. 23-71, za: M. Peters, K. Weiermair, *Tourist Attractions and Attracted Tourists: How to satisfy today's „fickle” tourist clientele?*, „The Journal of Tourism Studies” 2000, 11 (1), s. 23.

²⁴⁵ *Kompendium...*, op. cit., s. 181.

²⁴⁶ D. Jeffries, *Governments and Tourism*, Butterworth-Heinemann, Oxford, 2001, s. 112-113.

w celu zapoczątkowania procesu odnowienia obszaru recepcji turystycznej, utrzymania i zwiększenia wielkości ruchu turystycznego poprzez podniesienie atrakcyjności turystycznej, przykładowo prowadząc inwestycje turystyczne na danym obszarze oraz jego promocję. Samorząd terytorialny może zatem odgrywać istotną rolę w inicjowaniu pionierskich aktywności w zakresie turystyki w gminie, adaptując rolę przedsiębiorczą w przypadku braku lub słabości sektora prywatnego.

Mówiąc o rosnącej wadze polityki lokalnej w rozwijaniu turystyki na określonych obszarach warto zauważyć, że sam autor koncepcji cyklu życia obszaru turystycznego przyznaje, że polityka rozwoju jest jednym z aspektów, do których wprost nie odnosił się oryginalny artykuł prezentujący koncepcję. Natomiast na przestrzeni lat stało się jasne, że należy zwrócić znacznie większą uwagę na relacje między polityką a rozwojem, zarówno w odniesieniu do wpływu tej polityki na różnych szczeblach na charakter i skalę rozwoju, jak również wpływu tego rozwoju na sytuację polityczną obszaru recepcji turystycznej²⁴⁷.

Stało się to impulsem i jednocześnie uzasadnieniem podjęcia rozważań w ramach rozprawy na temat kształtowania przez samorząd terytorialny (na szczeblu gminy) procesów rozwojowych w turystyce na różnych etapach ukształtowania rozwoju turystycznego obszaru. Można bowiem założyć, że rola sektora prywatnego i publicznego w kształtowaniu rozwoju obszaru turystycznego różni się znacznie w zależności od fazy tego rozwoju.

Pomimo krytyki wiążącej się z trudnościami w praktycznym ujęciu i parametryzacji modelu oraz posługiwania się nim do prognozowania czy podejmowania decyzji rozwojowych, jest on użytecznym opisowym narzędziem analizy rozwoju obszarów koncentracji ruchu turystycznego oraz ewolucji ich rynków²⁴⁸ i jako taki został wykorzystany w rozprawie (zob. rozdz. 3). Założenia teoretyczne modelu ewolucyjnego rozwoju obszarów recepcji turystycznej posłużyły do delimitacji jednostek do badań, tj. określenia stadium rozwoju obszarów recepcji turystycznej (gmin) w celu dalszej analizy instrumentów oddziaływania samorządu gminnego na procesy rozwojowe w turystyce, podejmowanych na określonych etapach rozwoju (wprowadzenia oraz dojrzałości obszaru recepcji turystycznej). Uznano przy tym, że cykl życia obszaru recepcji turystycznej może zależeć od działań menedżerów publicznych (samorządu gminnego) i podjęto próbę zbadania zakresu i charakteru tego oddziaływania oraz oceny stopnia wpływu polityki lokalnej na przebieg cyklu rozwoju gminy jako obszaru recepcji turystycznej, w szczególności zainicjowania pierwszego jego etapu. Zwrócono bowiem uwagę, zgodnie z zaprezentowanymi nawiązaniem do koncepcji cyklu życia obszaru turystycznego, na możliwość wprowadzenia jednostki terytorialnej na ścieżkę turystycznego rozwoju poprzez aktywną postawę

²⁴⁷ Butler R., *The TALC and Local Involvement* [w:] *The Tourism Area Life Cycle. Applications ...*, op. cit., s. 181.

²⁴⁸ Ch. Cooper, S. Jackson, *Destination...*, op. cit., s. 382; M. Oppermann, *What is new...*, op. cit., s. 180.

samorządu gminnego. Początkowe fazy rozwoju nowego obszaru recepcji turystycznej mogą być bowiem wynikiem nie tylko reakcji na pojawiający się popyt turystyczny związany z walorami przyrodniczymi czy kulturowymi (jak ma to miejsce w oryginalnym modelu R. Butlera), ale także mogą być zapoczątkowane poprzez wykreowanie popytu turystycznego na bazie „sztucznych” atrakcji turystycznych i inwestycji w infrastrukturę. Aktywne działania z wykorzystaniem odpowiednich środków i narzędzi mogą zatem wpłynąć na zapoczątkowanie cyklu życia nowego obszaru recepcji turystycznej, który będzie przechodził kolejne fazy rozwoju. W przypadku mało znanych potencjalnych obszarów turystycznych inwestorem i inicjatorem procesów rozwojowych w turystyce, w polskich uwarunkowaniach prowadzenia działalności gospodarczej, jest często sektor publiczny, w szczególności samorząd terytorialny na szczeblu gminnym.

Przy tym w podjętych rozważaniach nie chodziło o postulowanie umiejętnego przewidywania przez samorząd gminny zmian etapu cyklu życia obszaru recepcji turystycznej w celu podejmowania odpowiednich działań z wykorzystaniem stosowanych instrumentów. Przeprowadzony wywód służył natomiast określeniu zakresu i charakteru zaangażowania samorządu gminnego w kształtowanie (inicjowanie, wzmacnianie, osłabianie) funkcji turystycznej na jego terenie, co może mieć z kolei wpływ na przebieg cyklu życia obszaru recepcji turystycznej.

Podjęte w rozprawie rozważania mieszczą się w nurcie opisowym zjawisk (ekonomia opisu traktująca o tym, jak w życiu gospodarczym jest²⁴⁹) występujących w wybranych, skrajnie różnych stadiach rozwoju obszaru recepcji turystycznej (faza początkowa i pełnej dojrzałości). Uzupełnione są elementami ekonomii wyjaśniania, co przejawia się w próbie formułowania przyczyn omawianych procesów i zachowań w gminnej gospodarce. Rozważania dotyczą polityki rozwoju lokalnego i instrumentów jej wdrażania stosowanych przez samorząd gminny w ujęciu dynamicznym (tj. we wstępnej i dojrzałej fazie rozwoju obszaru recepcji turystycznej, w dziesięcioletniej perspektywie czasowej). Obserwacja dotycząca zakresu i charakteru zaangażowania gmin w kształtowanie rozwoju turystycznego obszaru na tle jego przemian na ścieżce turystycznego rozwoju stanowi z kolei podstawę formułowania wniosków na temat możliwości wpływu samorządu gminnego na przebieg cyklu życia obszaru recepcji turystycznej.

Zarządzanie obszarem recepcji turystycznej

Z funkcjonowaniem i ciągłą przemianą obszarów recepcji turystycznej wiąże się potrzeba równoległego uwzględniania w analizach dotyczących tych procesów zagadnienia zarządzania danym terenem. Jest to zasadne z punktu widzenia konieczności ciągłego poszukiwania możliwości i sposobów skutecznego kształtowania pozytywnych efektów rozwojowych w miejscach koncentracji turystycznej. Rozpatrując

²⁴⁹ Zob. W. Balicki, *Wykłady z metodologii nauk ekonomicznych*, Wydawnictwo Wyższej Szkoły Bankowej w Poznaniu, Poznań 2002, s. 15 i nast.

procesy rozwoju obszaru recepcji turystycznej w ujęciu modelowym należy zatem przyrzeć się również ogólnym teoretycznym koncepcjom zarządzania nim²⁵⁰. Pewne aspekty tego zagadnienia sygnalizowano już w toku rozważań dotyczących rozwinięć i nawiązań do koncepcji ewolucyjnego rozwoju obszaru turystycznego. Natomiast modele zarządzania jednostką samorządu terytorialnego na szczeblu gminnym – podmiotu systemu podaży turystycznej i jednocześnie gospodarza obszaru odpowiedzialnego za całokształt spraw społeczno-gospodarczych i administracyjnych na przynależnym mu terenie – omówione zostaną w kolejnym rozdziale pracy.

Mówiąc o zarządzaniu obszarem recepcji turystycznej należy mieć na uwadze szczególnie stopień skomplikowania tego procesu. Wynika to z konieczności uwzględniania celów rozwoju turystycznego i ogólnych celów rozwojowych danej jednostki przestrzennej oraz wielości grup podmiotów wpływających na kształt złożonego produktu turystycznego obszaru, których jednostkowe zamierzenia nakładają się na wyżej wymienione cele i które reprezentują nieraz sprzeczne interesy jako podmioty podaży turystycznej. Produkt turystyczny obszaru jest natomiast wypadkową mniej lub bardziej świadomych działań podejmowanych przez te podmioty, wpisanych w określonym stopniu bądź nie w przyjęte ogólne cele rozwojowe obszaru. Niemniej faktem jest, że działania wspierające rozwój turystyki na danym terenie w wielu przypadkach znajdują odniesienie do innych dziedzin życia określonej jednostki przestrzennej (np. poprawa wyglądu miejscowości, zapewnienie lepszej komunikacji, wykorzystanie sprawnego systemu promocji turystycznej do promowania także innych dziedzin lokalnej gospodarki), a rozpoznanie i wykorzystanie synergii między nimi może służyć ogólnemu rozwojowi jednostki jako całości²⁵¹.

We wcześniejszych etapach rozwoju turystyki i społeczeństw można było mówić w ogólnym ujęciu o dwóch podstawowych podejściach do zarządzania obszarem recepcji turystycznej: podejście żywiołowe, oparte na grze różnych sił gospodarczych i politycznych oraz planistyczne, oparte na świadomym jego kształtowaniu, przy uwzględnieniu występowania form pośrednich²⁵². Podejście żywiołowe do rozwoju produktu obszaru recepcji turystycznej wiąże się z pozostawieniem pełnej inicjatywy siłom wolnego rynku reprezentowanym przez sektor prywatny. W podejściu żywiołowym

²⁵⁰ Zarządzanie w ogólnym ujęciu można zdefiniować jako proces polegający na podejmowaniu przez kierujące organy wielu różnych wzajemnie powiązanych decyzji i działań (związanych z planowaniem, organizowaniem, kierowaniem, koordynowaniem i kontrolą), które zmierzają do zapewnienia takiego funkcjonowania organizacji, aby w sposób skuteczny, efektywny i sprawny były osiągnięte jej cele (*Zarządzanie rozwojem regionalnym i lokalnym. Problemy teorii i praktyki*, red. W. Kosiedowski, Wydawnictwo „Dom Organizatora”, Toruń 2001, s. 144). Można mówić o różnych formach i rodzajach zarządzania – w ujęciu podmiotowym (np. zarządzanie gminą/obszarem recepcji turystycznej), przestrzennym (np. zarządzanie rozwojem lokalnym), horyzontalnym (np. zarządzanie przyszłością), rodzajowym (np. zarządzanie zmianami, finansami, budżetem). Za kategorię nadrzędną wobec wszelkich form i rodzajów zarządzania można przyjąć zarządzanie rozwojem, rozumiane jako kompleksowe działanie składające się z funkcji cząstkowych, polegające na przechodzeniu od form mniej doskonałych do bardziej doskonałych (B. Piontek, *Rola i znaczenie planowania w zarządzaniu rozwojem* [w:] *Zarządzanie rozwojem: aspekty społeczne, ekonomiczne i ekologiczne*, red. B. Piontek, F. Piontek, Polskie Wydawnictwa Ekonomiczne, Warszawa 2007, s. 371-373).

²⁵¹ E. Dziedzic, *Obszar...*, op. cit., s. 127.

²⁵² Ibidem, s. 70. Przegląd ogólnych podejść do zarządzania obszarem przeprowadzony został na podstawie cytowanego opracowania.

podstawową grupę podmiotów odpowiedzialnych za kształt produktu turystycznego tworzą przedsiębiorcy podejmujący niezależne, indywidualne decyzje. Jednak w obecnej rzeczywistości gospodarczej nie można jednocześnie nie uwzględnić oddziaływania (nawet minimalnego) sektora publicznego, zwłaszcza władz lokalnych, które sprawują choćby ograniczone funkcje regulacyjne, np. w zakresie wykorzystania przestrzeni.

Skrajne podejście – planowy rozwój produktu obszaru recepcji turystycznej oznacza z kolei, że podstawową rolę w zarządzaniu obszarem przejmuję sektor publiczny, bez którego zaangażowania nie jest możliwe prowadzenie skoordynowanego procesu kształtowania produktu obszaru recepcji turystycznej. Określa on ramy i warunki tego procesu, traktując turystykę albo jako wyizolowaną dziedzinę działalności lub ujmując ją w formie zintegrowanej. W podejściu tym stosuje się planowanie przestrzenne²⁵³ i programowanie rozwoju, które wyrażają się w przyjęciu głównych założeń rozwojowych i przedsięwzięć (mogą to być bezpośrednie inwestycje sektora publicznego, propozycje zachęt i bodźców dla przedsiębiorców, współfinansowania i współudziału w promocji obszaru itp.).

Jednak dla skutecznego tworzenia i oferowania produktu obszaru turystycznego konieczne jest współdziałanie i integracja wszystkich grup podmiotów podaży turystycznej. Stąd obie powyższe modelowe koncepcje związane z tradycyjnym planowaniem nie odpowiadają współczesnym wyzwaniom jako metody zarządzania obszarem recepcji turystycznej. Pojawiają się zatem nowe propozycje.

Wzrastająca konkurencja w układach regionalnych i lokalnych przyczynia się do poszukiwania rozwiązań wynikających z przyjęcia zasad i reguł zapewniających większe powodzenie w osiąganiu celów, w tym nadrzędnego, którym jest dobrobyt społeczności zamieszkującej dany obszar²⁵⁴. Przewaga konkurencyjna obszarów recepcji turystycznej nie może już tylko w prosty sposób bazować na istniejących, tradycyjnych atrakcjach, ale bardziej na zarządzaniu tymi obszarami z uwzględnieniem nowych uwarunkowań w turystyce w odniesieniu do zasobów ludzkich, technologii i adaptacji zasad zrównoważonego rozwoju²⁵⁵. Aby obecnie skutecznie konkurować na rynku usług turystycznych, obszary recepcji turystycznej muszą zapewniać produkt możliwie zindywidualizowany, odpowiadający potrzebom wielosegmentowego, zmiennego i wymagającego rynku. Musi on być przy tym wkomponowany w całość funkcji społeczno-gospodarczych jednostki przestrzennej. Stworzenie konkurencyjnego produktu turystycznego powinno być bowiem zgodne z nadrzędnymi celami rozwoju obszaru, tak by wykorzystać synergię między różnymi produktami jednostki przestrzennej i uzyskać większą efektywność wykorzystania środków²⁵⁶. Ponadto, ze względu na zintegrowany charakter

²⁵³ Obecnie, wobec wyzwań dla planowania przestrzennego związanych m. in. z przejściem od metod tradycyjnego rządzenia (*government*) do zarządzania (*governance*) mówi się raczej o zarządzaniu przestrzenią – zob. *The Governance of Place. Space and planning processes*, red. A. Madanipour, A. Hull, P. Healey, Ashgate, Aldershot 2001.

²⁵⁴ A. Niezgoda, *Obszar...*, op. cit., s. 8.

²⁵⁵ *Tourism. Principles...*, op. cit., s. 117.

²⁵⁶ E. Dziedzic, *Obszar...*, op. cit., s. 127.

produktu turystycznego potrzebna jest koordynacja działań i zasobów na obszarach rozwoju turystyki. Stąd szczególnego znaczenia w turystyce nabiera potrzeba przyjęcia w jednostkach terytorialnych (w szczególności w gminach) metod zarządzania strategicznego, o czym szeroko pisze A. Niezgoda²⁵⁷. Zarządzanie strategiczne jest z kolei kluczowym elementem nowego zarządzania publicznego (*New Public Management* – NPM), co będzie przedmiotem rozważań w drugim rozdziale pracy (podrozdział 2.1).

Zarządzanie strategiczne (konceptcja przeniesiona z teorii i praktyki funkcjonowania przedsiębiorstw) jest obecnie uznawane za najbardziej użyteczną i skuteczną koncepcję sterowania rozwojem obszaru recepcji turystycznej. Stanowi rozwinięcie tradycyjnych metod planistycznych; jest kompleksowym, ciągłym procesem zarządzania nastawionym na formułowanie i wdrażanie skutecznych strategii sprzyjających wyższemu stopniowi zgodności organizacji i jej otoczenia oraz osiągnięcie celów strategicznych²⁵⁸. W odniesieniu do obszaru recepcji turystycznej głównym celem zarządzania strategicznego jest zapewnienie jego konkurencyjności w długim okresie, przy uwzględnieniu równoważnych celów gospodarczych, społecznych i ekologicznych rozwoju²⁵⁹, tj. zgodnie z założeniami koncepcji rozwoju zrównoważonego²⁶⁰. Proces zarządzania strategicznego charakteryzuje się dalekim horyzontem czasowym, koniecznością dokonywania wyboru w warunkach niepewności, ustaloną hierarchią celów i zadań, kontrolą procesu wdrażania podjętych decyzji i ich rezultatów²⁶¹.

Podsumowując ten fragment rozważań należy podkreślić rosnącą wielopłaszczyznowość prowadzonych analiz badawczych, wynikających z poziomu skomplikowania relacji między podmiotami rzeczywistości społeczno-gospodarczej już istniejących i potencjalnych obszarów recepcji turystycznej oraz turbulencji i tempa zmian otoczenia. Odnosi się to zarówno do zagadnień dotyczących koncepcji rozwojowych obszarów recepcji turystycznej, jak i zarządzania nimi.

Wśród teorii opisujących i wyjaśniających przemiany obszarów recepcji turystycznej największe znaczenie odgrywa ewolucyjna teoria cyklu życia (TALC) wraz z szeregiem koncepcji uzupełniających, rozwijających o dodatkowe aspekty oryginalny model. Zwłaszcza istotne są te, które uwzględniają przyczyny wywołujące procesy zmian obszaru recepcji turystycznej, w tym kładą nacisk na politykę lokalną jako element kształtowania przebiegu cyklu życia obszaru turystycznego. Należy zwrócić uwagę na możliwość identyfikacji licznych czynników, które uruchamiają bądź wpływają na ścieżkę

Podobnie, propozycje oparte na podejściu uwzględniającym konieczność zintegrowania funkcji gospodarczych występujących na danym obszarze i postulat włączenia strategii rozwoju turystyki w kompleksową strategię rozwoju prezentuje w cytowanej wyżej pracy A. Niezgoda.

²⁵⁷ A. Niezgoda, *Obszar...*, op. cit.

²⁵⁸ R. W. Griffin, *Podstawy zarządzania organizacjami*, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa 2002, s. 233.

²⁵⁹ T. Bieger, *Management...*, op. cit., s. 111-112.

²⁶⁰ Obecnie wszystkie formy działalności gospodarczej na danym obszarze należy rozważać w kontekście rozwoju zrównoważonego, także wprowadzane na danym terenie formy turystyki powinny zachowywać podstawowe zasady takiego rozwoju – szeroko temat zagadnień turystyki zrównoważonej i rozwoju zrównoważonego rozpatruje A. Niezgoda w: *Obszar...*, op. cit.

²⁶¹ E. Dziedzic, *Obszar...*, op. cit., s. 77.

ewolucyjnego rozwoju obszaru recepcji turystycznej²⁶². Przy czym każdy z nich może opóźniać bądź przyspieszać przebieg całego cyklu życia obszaru turystycznego lub odrębnych jego faz. W pracy skoncentrowano uwagę na polityce lokalnej w sferze turystyki jako sile oddziałującej na wprowadzanie i przebieg cyklu życia obszaru recepcji turystycznej. Zastosowano przy tym analizę porównawczą dwóch skrajnych faz: dynamicznego, początkowego oraz stabilnego, dojrzałego rozwoju turystycznego obszaru.

Z drugiej strony należy podkreślić znaczenie zintegrowanego, strategicznego zarządzania obszarem recepcji turystycznej. Dynamika zjawisk rynkowych każe natomiast poszukiwać coraz to nowych rozwiązań odpowiadających bieżącym wyzwaniom. Wynika z tego potrzeba rozpatrywania w ujęciu funkcjonalnym zagadnień rozwoju turystyki na danym obszarze bez izolowania turystyki od innych dziedzin lokalnej gospodarki oraz analizowania możliwości i efektów rozwoju jednostki terytorialnej poprzez turystykę w stale zmieniających się uwarunkowaniach.

Przeprowadzone w pierwszej części rozprawy rozważania dotyczące konsekwencji rozwoju turystyki w ujęciu lokalnym wskazują na istotne i rosnące znaczenie tej dziedziny gospodarki dla jednostek terytorialnych o różnych charakterystykach ekonomicznych i odmiennej strukturze funkcjonalnej. Wiąże się to m. in. z faktem pojawiania się nowych przestrzeni wykorzystywanych w celach turystycznych dla zaspokojenia coraz szerszych i bardziej zróżnicowanych potrzeb współczesnego człowieka związanych z wypoczynkiem, rekreacją, spędzaniem czasu wolnego. W rozważaniach podkreślono fakt częstego współwystępowania turystyki z innymi dziedzinami działalności lokalnej oraz funkcjami gospodarczymi obszaru. Ich umiejętne powiązanie jest przy tym warunkiem właściwego przebiegu procesów rozwojowych na określonym terenie. Stąd zwrócono uwagę na kwestie zarządzania jednostką przestrzenną, do której kieruje się ruch turystyczny. Scharakteryzowano podmioty uczestniczące w kształtowaniu produktu turystycznego obszaru, zaznaczając specyficzną rolę samorządu terytorialnego na szczeblu gminnym jako gospodarza obszaru, na którym koncentruje się ruch turystyczny.

²⁶² Wśród tych czynników, obok polityki samorządu terytorialnego (stopień regulacji oraz wsparcia finansowego – zakres interwencjonizmu samorządowego), można wyróżnić czynniki: zasobowe (kapitał, praca, zdolność obszaru do przyjęcia ruchu turystycznego – pojemność, technologie, urozmaicenie zasobów), popytowe (wielkość rynku, trendy, segmenty turystów, ścieżka wzrostu rynku), produktowe (pojedynczy produkt – specjalizacja, wyjątkowy produkt, imitacja lub łatwe do imitowania, zróżnicowane produkty – dywersyfikacja, jakość), nastawienie mieszkańców obszarów recepcji turystycznej, struktura przemysłu turystycznego i kultura (wielkość udzielonych noclegów, własność lokalna/zagraniczna, zależni/niezależni lokalni dostawcy usług turystycznych, małe i średnie przedsiębiorstwa *versus* przedsiębiorstwa sieciowe, globalne, duch przedsiębiorczości, *know-how*, innowacje, współpraca i rywalizacja między podmiotami rynku turystycznego), fizyczna i wirtualna dostępność obszaru, konkurencja i rozwój innych obszarów recepcji turystycznej, czynniki zewnętrzne (pogoda, zagrożenia, światowa ekonomia) – K. Weiermair, *Destination Lifecycle: Fact or Fancy? Destination Rejuvenation Strategies: The Potential Future for new Tourism Products/Services or Experiences*, referat konferencyjny, Phuket, 05.-06.03.2006.

Kluczowe z punktu widzenia dalszych rozważań zagadnienia podjęte w tej części pracy odnoszą się do koncepcji rozwoju obszarów recepcji turystycznej. Przyjęcie założeń najbardziej rozpowszechnionego w tym zakresie modelu cyklu życia obszaru turystycznego stanowiło następnie podstawę wyodrębnienia jednostek samorządu terytorialnego do badań empirycznych. To umożliwiło z kolei przeprowadzenie zasadniczych rozważań nad zróżnicowaniem zaangażowania (zakresu i charakteru instrumentów oddziaływania) samorządu terytorialnego w kształtowanie funkcji turystycznej gmin na różnych pod względem dojrzałości turystycznej obszarach, tj. w ujęciu dynamicznym. W kolejnym rozdziale rozprawy rozwinięto w związku z tym zagadnienia dotyczące możliwości i sposobów oddziaływania władz samorządowych na procesy rozwojowe w turystyce na zarządzanym przez nie terenie. Rozważania te służyły przyjęciu do dalszych badań katalogu instrumentów kształtowania funkcji turystycznej gmin w dyspozycji jednostek samorządu terytorialnego w Polsce.

2. Miejsce samorządu terytorialnego w rozwoju turystyki w gminie

Samorząd gminny jako podmiot publiczny trójszczeblowego podziału administracyjnego kraju stanowi podstawowy segment polityki prowadzonej na rzecz mieszkańców określonego terytorium. Jednocześnie jednostka samorządu gminnego jest najbliższym miejscem oferowania produktu turystycznego obszaru, na jej terenie koncentruje się ruch turystyczny, wywołując określone konsekwencje dla życia społeczno-gospodarczego mieszkańców. Stąd samorząd terytorialny na szczeblu gminnym zajmuje szczególne miejsce w systemie turystyki w regionie, a korzystając z władztwa administracyjnego i przyznanego mu zakresu kompetencji jest podmiotem, który może wywierać znaczny wpływ na poszczególne dziedziny lokalnej gospodarki, w tym turystykę.

Prowadząc lokalną politykę, władze samorządowe dążą do osiągnięcia założonych celów, w tym również rozwoju turystycznego gminy oraz gminy poprzez turystykę, z wykorzystaniem dostępnego zestawu instrumentów oddziaływania na procesy rozwojowe. Kierują się przy tym określonymi przesłankami zaangażowania w kształtowanie funkcji turystycznej gminy. Jednocześnie stają wobec pojawiających się wyzwań, nasilających się procesów decentralizacji i integracji międzynarodowej, poddawane zarówno przemianom form lokalnej administracji publicznej, jak i sposobów zarządzania, a także zmianom w zakresie podejścia do zaspokajania zbiorowych potrzeb społeczności lokalnej. Zjawiska te stanowią kontekst rozwoju turystyki w gminie, nie sposób więc ich pominąć w rozważaniach nad miejscem samorządu terytorialnego w rozwoju turystyki w gminie. Tym bardziej, że pod wpływem nowych warunków działania jednostek terytorialnego podziału kraju oraz pojawiających się wyzwań rozwojowych w turystyce²⁶³ postępuje dynamizacja przemian w skali lokalnej i regionalnej.

Rozdział drugi stanowi analizę ram prowadzenia lokalnej polityki w sferze turystyki przez samorząd gminny. Jest podstawą dalszych rozważań nad zaangażowaniem władz samorządowych w kształtowanie funkcji turystycznej gminy z wykorzystaniem określonych grup instrumentów oddziaływania na procesy rozwojowe w turystyce w ramach przyjętej koncepcji zarządzania gminą (obszarem recepcji turystycznej). Badanie stopnia i przyczyn zróżnicowania tego zaangażowania wymaga rozpatrzenia ogólnych możliwości podejmowania przez włodarzy lokalnych samodzielnych

²⁶³ Te wyzwania to m. in. szybkie zmiany w popycie turystycznym, trend wzmożonego indywidualizmu turystów, wzrastające zapotrzebowanie na wypoczynek świąteczny, weekendowy oraz usługi związane z utrzymaniem zdrowia i dobrej kondycji, potrzeba poszukiwania nowych obszarów recepcji turystycznej, większa różnorodność form turystyki i ofert spędzania czasu wolnego, postrzeganie turystyki jako szansy na dywersyfikację struktury gospodarczej obszaru i in.

działań wpływających na procesy rozwojowe w turystyce na danym obszarze. Należy zatem uwzględnić uwarunkowania formalno-prawne, finansowe, organizacyjne, w tym instytucjonalne i inne podejmowania działań na rzecz rozwoju turystyki na zarządzanym przez władze samorządowe terenie, poszukując współzależności między zakresem i charakterem ich zaangażowania a etapem ukształtowania funkcji turystycznej gminy. Przyjęta klasyfikacja instrumentów gminnych z punktu widzenia ich charakteru, stanowiąca zwieńczenie tego rozdziału, w empirycznej części pracy posłużyła do analizy i oceny zaangażowania władz samorządowych w oddziaływanie na rzecz rozwoju turystyki w ujęciu dynamicznym, tj. z uwzględnieniem różnych faz przebiegu cyklu życia obszaru turystycznego w odniesieniu do badanych jednostek. Pozwoliło to z kolei w dalszej części pracy zweryfikować, w toku przyjętej procedury badawczej, hipotezę o istnieniu specyficznego zróżnicowania zakresu i struktury tych narzędzi stosowanych przez jednostki gminne, znajdujące się w skrajnych fazach turystycznego rozwoju (początkowej i dojrzałej).

2.1. Samorząd terytorialny na szczeblu gminy jako podmiot zarządzania lokalnego

Funkcjonowanie samorządu terytorialnego we współczesnych krajach charakteryzują daleko idące powiązania z państwem, które wyposaża go w odpowiedni zakres uprawnień i obowiązków, przekazując kompetencje w drodze wydania regulacji prawnych²⁶⁴. To z kolei implikuje odpowiedni zakres samodzielności samorządu terytorialnego w różnych płaszczyznach (zadań i kompetencji, gospodarki finansowej²⁶⁵), która wyraża się w prawie do decydowania o sprawach wspólnoty poprzez działania władz samorządowych w imieniu społeczności lokalnych i zbiorowe występowanie wobec rządu centralnego. Prawo to stanowi natomiast źródło i przyczynę podejmowania w badaniach problematyki kształtowania przez przedstawicieli samorządu terytorialnego procesów rozwojowych na zarządzanym

²⁶⁴ J. Szolno-Koguc, *Samodzielność finansowa gmin* [w:] *Samorząd lokalny...*, op. cit., s. 210.

Samorząd terytorialny stanowi organizacyjnie i prawnie wyodrębniony w strukturze państwa, powstały z mocy prawa, związek lokalnego społeczeństwa, powoływany do samodzielnego wykonywania administracji państwowej, wyposażony w materialne środki umożliwiające realizację nałożonych zadań. Z faktu wyodrębnienia wspólnot terytorialnych wynika ich niezależność od aparatu państwowego oraz odrębna podmiotowość (osobowość) prawna. Z kolei z faktu samodzielnego wykonywania administracji państwowej wynika możliwość stosowania przezeń władztwa administracyjnego oraz podległość nadzorowi państwa, ale tylko w granicach określonych ustawami (*Samorząd terytorialny. Ustrój i gospodarka*, red. Z. Niewiadomski, Wydawnictwo „Branta”, Bydgoszcz – Warszawa 2001, s. 22).

²⁶⁵ W efekcie decentralizacji finansów publicznych, dla zapewnienia efektywnego funkcjonowania systemu finansów publicznych i adekwatnie do potrzeb zbiorowości lokalnych, przeniesiono istotną część kompetencji, obowiązków i decyzji o alokacji środków pieniężnych na szczebel lokalny. Obecnie, spośród wszystkich szczebli samorządu terytorialnego w Polsce, faktycznymi uprawnieniami w zakresie władztwa finansowego dysponuje jedynie gmina, która może w zasadniczy sposób samodzielnie oddziaływać na rozwój jednostki terytorialnej, kształtować jej strukturę gospodarczą. To władztwo finansowe wyraża się m. in. w uprawnieniach do rezygnacji z części dochodów, pozyskiwania przychodów budżetowych, występowania z inicjatywą do innych dysponentów środków publicznych o przekazanie środków, podejmowania własnych inicjatyw gospodarczych (E. Kornberger-Sokołowska, *Decentralizacja finansów publicznych a samodzielność finansowa jednostek samorządu terytorialnego*, „Liber”, Warszawa 2001, s. 40, 78, E. Chojna-Duch, *Finanse publiczne i polskie prawo finansowe. Zarys wykładu*, Instytut Studiów Samorządowych, Warszawa 2000, s. 160-163).

przez nich obszarze²⁶⁶. Obecnie istnienie samorządu terytorialnego przyjmuje się za element składowy demokratycznego państwa i wartość samą w sobie. Powszechna zgoda na decentralizację nie oznacza jednak zbieżności poglądów na rolę i pozycję samorządu we współczesnym państwie²⁶⁷. W literaturze przedmiotu można niemniej spotkać sugestię występowania zjawiska globalnego upodabniania praktyk zarządzania jednostkami samorządowymi, co powoduje przenoszenie się między krajami impulsów powodujących przemiany modeli funkcjonowania administracji lokalnej²⁶⁸.

Decentralizacja systemu zarządzania, a w konsekwencji reaktywowanie w 1990 r. samorządu terytorialnego w Polsce (na szczeblu podstawowym) stworzyło warunki dla silniejszego oddziaływania władz gminnych na procesy gospodarcze i społeczne zachodzące w terenie²⁶⁹. W wyniku tych przemian wzmocniona została rola gospodarzy lokalnych w kształtowaniu rozwoju swojego obszaru zgodnie z obiektywnymi uwarunkowaniami tego rozwoju, w oparciu o założenie, że mieszkańcy pewnego obszaru stanowią wspólnotę świadomą swych potrzeb i celów, zdolną do samodzielnego zarządzania własnymi sprawami lokalnymi²⁷⁰.

Należy zauważyć, że w ramach ustawowo wydzielonych i upodmiotowionych jednostek administracyjnych istnieją struktury organizacyjne, gospodarcze i polityczne, które pod warunkiem prawidłowego ukształtowania i wykorzystania zgodnego z celami, do których zostały powołane,

²⁶⁶ Zarządzanie oznacza tu w ogólnym ujęciu zespół działań podejmowanych przez władze samorządowe w celu spowodowania pożądanego przebiegu zjawisk i procesów, którego rezultatem ma być poprawa środowiska życia mieszkańców (*Nowe zarządzanie publiczne w polskim samorządzie terytorialnym*, red. A. Zalewski, Szkoła Główna Handlowa w Warszawie, Warszawa 2005, s. 76).

²⁶⁷ P. Swianiewicz, *Wpływ instytucji samorządowych na politykę i demokrację lokalną w Europie Środkowo-Wschodniej*, „Samorząd Terytorialny” 2004, 10, s. 5.

²⁶⁸ Na podstawie podjętej generalizacji modeli samorządu terytorialnego w krajach Europy Zachodniej oraz Środkowo-Wschodniej P. Swianiewicz doszedł do wniosku, iż należy oczekiwać stopniowej konwergencji tych drugich z systemami znanymi z Europy Zachodniej (umacnianej przez procesy integracji europejskiej), w odniesieniu zarówno do pozycji instytucji samorządowych, jak i praktyk zarządzania oraz polityki lokalnej (P. Swianiewicz, *Modele samorządu terytorialnego w krajach Europy Zachodniej oraz Środkowo-Wschodniej – próba generalizacji*, „Studia Regionalne i Lokalne” 2002, 4 (10), s. 64).

²⁶⁹ Reforma samorządowa na mocy ustawy z dnia 8 marca 1990 r. o samorządzie gminnym, Dz. U. z 2001 r. Nr 142, poz. 1591 z późn. zm., rozstrzygnęła fundamentalne sprawy dla ustroju gmin jako jednostek samorządu terytorialnego. Najważniejsze z nich to (S. Owsiak, *Finanse Publiczne. Teoria i praktyka*, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa 2005, s. 432-433): nadanie gminom osobowości prawnej (formalna podstawa samodzielności gmin), określenie zakresu działania i zadań gmin, ustalenie zadań własnych gmin, możliwość zlecania gminom zadań przez władze państwowe (z koniecznością zapewnienia środków finansowych na realizację tych zadań), uzyskanie przez gminy możliwości prowadzenia działalności gospodarczej (obecnie znacznie ograniczona), wyposażenie gmin w mienie komunalne, określenie podstawowych rodzajów dochodów, ustalenie samodzielności finansowej gmin (samodzielność ta wyraża się oddaniem części dochodów gminy do wyłącznej jej dyspozycji, pozostawieniem całkowitej samodzielności władzom gminnym w sprawach budżetowych, tzn. w zakresie planowania budżetowego oraz rozdysponowywania środków budżetowych, z zachowaniem prawa do akumulacji nadwyżek budżetowych), prawo do ustalania przez gminy stawek podatków lokalnych (jednak nie wyższych niż określone przez władze centralne stawki maksymalne).

²⁷⁰ Jak zauważa J. Reguński, samorząd terytorialny może działać efektywnie jedynie wówczas, gdy takie wspólnoty istnieją, a więc w społeczeństwie obywatelskim. Jednak zdaniem powołanego autora w Polsce nastąpiło odtworzenie struktur społeczeństwa obywatelskiego, ale jego rozwój jest opóźniony w stosunku do transformacji, jaka się dokonała w innych sferach. Słusznie zauważa więc, że powstała demokracja reprezentatywna, ale nie powstała jeszcze demokracja partycypacyjna. Jest to przyczyną licznych ograniczeń funkcjonowania samorządu terytorialnego w Polsce i wyzwaniem w kształtowaniu samorządności w kolejnej fazie jej rozwoju (*Samorząd i demokracja lokalna. Osiągnięcia, zagrożenia, dylematy*, red. J. Reguński, referat, Fundacja Rozwoju Demokracji Lokalnej, Warszawa 2002, maszynopis, s. 3).

pozwalają w praktyce na sprawne zarządzanie²⁷¹, w tym także rozwojem turystycznym gmin. Wynika to z nierozzerwalności rozwoju turystyki z układem przestrzennym kraju i związków tej dziedziny gospodarki z działalnością samorządu terytorialnego, który może odgrywać kluczową rolę w rozwoju gospodarki turystycznej na zarządzanym obszarze. W jednostkach terytorialnych o rozwiniętej funkcji turystycznej lub w tych, które pretendują do wprowadzenia jej w swojej strukturze gospodarczej konieczne jest przyjęcie rozwiązań dotyczących zarządzania turystyką²⁷². Przy tym rola gmin w poszukiwaniu rozwiązań praktycznych z zakresu zarządzania w jednostkach przestrzennych wynika z następujących przesłanek²⁷³:

- okres funkcjonowania samorządu podstawowego szczebla jest relatywnie długi w porównaniu z samorządami powiatowym i wojewódzkim²⁷⁴, co pozwoliło wykształcić metody i narzędzia w zarządzaniu aktywami gmin,
- funkcje i kompetencje samorządu szczebla podstawowego są rozbudowane i obecnie dotyczą zadań z wielu obszarów życia społecznego i gospodarczego²⁷⁵,
- gminy mogą prowadzić działalność wykraczającą poza zadania o charakterze użyteczności publicznej (na mocy ustawy z dnia 20 grudnia 1996 r. o gospodarce komunalnej²⁷⁶), co umożliwia pełniejsze realizowanie zarówno zadań obligatoryjnych, jak i fakultatywnych²⁷⁷,
- gmina i jej władze, w porównaniu z władzami wyższych szczebli podziału administracyjnego kraju, mogą najlepiej zidentyfikować potrzeby społeczności lokalnych,
- władza lokalna jako reprezentacja społeczności lokalnej jest przez tą społeczność najpełniej kontrolowana,

²⁷¹ A. Niezgoda, *Rola marketingu...*, op. cit., s. 155.

²⁷² A. Niezgoda, *Zarządzanie...*, op. cit., s. 70.

²⁷³ T. Cholewa, *Marketing terytorialny a marketing relacyjny*, „Marketing i Rynek” nr 12, 2000, s. 12, za: A. Niezgoda, *Obszar...*, op. cit., s. 55-56.

²⁷⁴ Reforma samorządowa z 1999 r. wprowadziła trójszczeblowy podział władzy i administracji publicznej z dominującą pozycją gminy jako podstawowej jednostki samorządowej oraz powiatem i województwem jako jednostkami pomocniczymi, które mają wzajemnie się uzupełniać w działaniach zmierzających do wspólnego celu, jakim jest rozwój społeczno-gospodarczy danego obszaru (Ustawa z dnia 24 lipca 1998 r. o wprowadzeniu zasadniczego trójstopniowego podziału terytorialnego państwa, Dz. U. Nr 96, poz. 603 z późn. zm.; Ustawa z dnia 5 czerwca 1998 r. o samorządzie województwa, Dz. U. Nr 91, poz. 576 z późn. zm.; Ustawa z dnia 5 czerwca 1998 r. o samorządzie powiatowym, Dz. U. Nr 91, poz. 578 z późn. zm.). Pojęcie „szczebel” jest nieco mylące; między poszczególnymi organami nie ma zależności hierarchicznych, co wynika z zasady pomocniczości (zob. E. Malinowska-Misiąg, W. Misiąg, *Finanse publiczne w Polsce*, Wydawnictwo Prawnicze LexisNexis, Warszawa 2006, s. 20).

²⁷⁵ Do zakresu zadań samorządu gminnego należą wszystkie sprawy publiczne o znaczeniu lokalnym, niezastrzeżone ustawami na rzecz innych podmiotów (art. 6 ust. 1 ustawy o samorządzie gminnym..., op. cit.). Wyrażona w tym artykule klauzula kompetencji ogólnej pozostawia jednostkom samorządu gminnego istotną swobodę realizacji inicjatyw. Są one samodzielne w kierowaniu własnych środków budżetowych na zadania, które dotyczą lokalnej społeczności i wpływają na rozwój lokalny.

²⁷⁶ Ustawa z dnia 20 grudnia 1996 r. o gospodarce komunalnej, Dz. U. z 1997 r. Nr 9, poz. 43 z późn. zm.

²⁷⁷ Część zadań własnych gmin ma charakter obligatoryjny (są to zadania nałożone na gminy mocą prawa, chociaż dla ich realizacji przyjęto dużą swobodę wyboru dziedziny zainteresowania, zakresu rzeczowego i rozwiązań), ale większość stanowią zadania fakultatywne, których realizacja wynika z jednej strony z potrzeb wspólnoty samorządowej, a z drugiej – z możliwości finansowych gminy. Są to przykładowo: stymulowanie rozwoju poprzez stworzenie różnego rodzaju ułatwień i udogodnień, podejmowanie działań promocyjnych i marketingowych, udostępnianie lokalnych zasobów, stosowanie ulg, zachęt, udzielanie subsydiów itp., pozyskiwanie środków finansowych, utworzenie struktur organizacyjnych rozwoju lokalnego, rozwój kooperacji z miejscowymi podmiotami, tworzenie przedsiębiorstw komunalnych z udziałem kapitału lokalnego i wiele innych.

- gminy dysponują własnymi źródłami dochodów (podatki i opłaty lokalne), które wydatkowane są według potrzeb i własnego uznania gminy na realizację jej zadań.

Natomiast nadrzędny cel funkcjonowania samorządu terytorialnego, tj. tworzenie jak najlepszych warunków życia ludności mieszkającej na danym terenie można osiągnąć poprzez różne wymiary rozwoju społeczno-gospodarczego układów lokalnych, którego zapewnianie stanowi istotę samorządności terytorialnej²⁷⁸. Najczęściej wskazuje się na trzy płaszczyzny (podsystemy rozwoju lokalnego): społeczno-kulturalną, ekologiczną i gospodarczą²⁷⁹, z których każda może mieć bezpośredni lub pośredni związek z turystyką.

Pierwszy z podsystemów dotyczy interesów grupowych społeczeństwa, realizowanych poprzez poprawę warunków codziennego życia m.in. w dziedzinie kultury, która może być czynnikiem atrakcyjności turystycznej obszaru. Drugi – rozwój ekologiczny – obejmuje poprawę lub utrzymanie dotychczasowego stanu środowiska przyrodniczego m. in. poprzez współudział gminy w inwestycjach proekologicznych, utrzymanie stanu zieleni, wprowadzanie prawnych form ochrony obszarów przyrodniczo cennych, a także włączanie się w działalność ponadlokalną w zakresie ochrony środowiska. Dbałość o stan środowiska przyrodniczego może z kolei jednocześnie przyczynić się do zachęcenia turystów do przyjazdu na dany teren. Z kolei rozwój podsystemu gospodarczego polega głównie na inicjowaniu i rozwijaniu indywidualnej i zbiorowej przedsiębiorczości z wykorzystaniem miejscowych zasobów²⁸⁰, w szczególności może to być, odnosząca się do gospodarki turystycznej, przedsiębiorczość w turystyce.

Ponieważ rozwój lokalny jest przedmiotem oddziaływania polityki lokalnej, rozumianej jako długofalowe działania władz publicznych najniższego szczebla administracji, które mają doprowadzić do osiągnięcia zamierzonych celów za pomocą odpowiednio dobranych środków, zorientowane na pobudzanie rozwoju gospodarczego i społecznego w gminach²⁸¹, w ramach szerszej polityki rozwoju lokalnego można wyróżnić lokalną politykę społeczną, środowiskową i gospodarczą²⁸². Te z kolei

²⁷⁸ Należy przy tym zauważyć, że dbałość o lokalny rozwój gospodarczy nie jest obligatoryjnym zadaniem samorządu terytorialnego ani w Polsce, ani w większości krajów europejskich. Jednak wielu decydentów lokalnych, podejmując odpowiedzialność nie tylko za wykonywanie przydzielonych na mocy ustaw zadań publicznych, ale także za całość problemów dotyczących dobrobytu społeczności lokalnych, coraz większą wagę przywiązuje do możliwości stymulującego oddziaływania na rozwój gospodarczy (P. Swianiewicz, J. Łukomska, *Władze samorządowe wobec lokalnego rozwoju gospodarczego. Które polityki są skuteczne?*, „Samorząd Terytorialny” 2004, 6, s. 14; T. N. Clark, *Old and new paradigms for urban research*, „Urban Affairs Review” 2000, 36, 1, s. 3-45; R. Hambleton, *Competition and contracting in UK local government* [w:] *Cities, Economic Competition and Urban Policy*, red. N. Oatley, Paul Chapman, London 1998, s. 58-76).

²⁷⁹ D. Śniegowska, *Samorząd terytorialny a rozwój gospodarki lokalnej* [w:] „Zeszyty Naukowe” Akademii Ekonomicznej w Poznaniu, nr 205, Wydawnictwo Akademii Ekonomicznej w Poznaniu, Poznań 1992.

²⁸⁰ K. Pająk, *Rola samorządu terytorialnego w kształtowaniu rozwoju lokalnego*, Wydawnictwo Akademii Ekonomicznej w Poznaniu, Poznań 2005, s. 62.

²⁸¹ W. Alejski, *Polityka turystyczna* [w:] *Nauki o turystyce*, red. R. Winiarski, „Studia i Monografie” nr 7, cz. II, Akademia Wychowania Fizycznego w Krakowie, Kraków 2004, s. 43; T. Grosse, *Zmierzch decentralizacji w Polsce*, Instytut Spraw Publicznych, Warszawa 2003, s. 7.

²⁸² A. Sztando, *Obszary lokalnej polityki gospodarczej* [w:] *Gospodarka lokalna i regionalna w teorii i praktyce*, „Prace Naukowe” Akademii Ekonomicznej we Wrocławiu, nr 1083, Wrocław 2005, s. 233-234.

składają się na politykę gminy w sferze turystyki²⁸³, wyrażającą proces, w którym szczególne znaczenie ma koordynacja działalności wielu instytucji funkcjonujących w różnych sektorach gospodarki. Wynika to z interdyscyplinarności i heterogeniczności turystyki jako dziedziny gospodarki.

Pytanie o rolę samorządu terytorialnego w rozwoju gospodarczym w przekroju gmin jest wciąż aktualne – czy i w jakim zakresie powinien on uczestniczyć w kształtowaniu tego rozwoju. Wydaje się, że dla zaspokojenia rosnących potrzeb i oczekiwań społeczności lokalnych samorząd terytorialny powinien prowadzić politykę, której celem jest harmonijny rozwój gminy²⁸⁴. Jednocześnie, ze względu na wszechobecny w nowej ekonomii przymus konkurencyjności, także w odniesieniu do jednostek terytorialnych i obszarów recepcji turystycznej, każda gmina powinna inwestować w rozwój, aby sprostać wzmożonej konkurencji w przestrzeni. W Polsce jednak więcej uwagi warunkom rozwoju gospodarczego poświęcają te jednostki terytorialne, które uporały się już z najpilniejszymi problemami bytowymi²⁸⁵. Obciążenie odrodzonych samorządów terytorialnych ogromem spraw bieżących sprawia, że w warunkach polskich główna działalność gmin to realizacja doraźnych inicjatyw dla przezwyciężenia najbardziej dokuczliwych dla mieszkańców trudności. Kompleksowo rozumiany, odpowiednio zaplanowany i finansowany rozwój lokalny odkładany jest na dalszy plan²⁸⁶. Jednak należy stwierdzić, że pomimo wielu barier rozwoju gmin w Polsce, jednostki samorządu terytorialnego coraz mocniej i lepiej wpisują się w rozwiązywanie bieżących i perspektywicznych problemów lokalnego środowiska życia i jego mieszkańców²⁸⁷. Poświęcają też więcej uwagi kwestiom jakości życia miejscowej ludności, w tym możliwościom wypoczynku i rekreacji.

Na znaczeniu wśród kierunków przemian w sposobie działania samorządu terytorialnego nabierają także nowe jakościowe czynniki lokalizacji przedsiębiorstw, czyli jakościowe cechy jednostek terytorialnych (instytucje otoczenia biznesu, kompetencja lokalnej administracji publicznej, stan infrastruktury społecznej, stan środowiska oraz poziom życia, w tym warunki do zaspokajania potrzeb rekreacji i wypoczynku)²⁸⁸. Władze samorządowe koncentrują zatem swoją uwagę na podaży dóbr publicznych, takich jak np. środowisko kulturowe sprzyjające jakości życia w mieście czy warunki

²⁸³ Przez politykę turystyczną można rozumieć świadome popieranie i kształtowanie turystyki przez różnego rodzaju organizacje i instytucje, w tym lokalne wspólnoty samorządowe, wpływające swą działalnością na to wszystko, co jest ważne dla turystyki (W. W. Gaworecki, *Miejsce turystyki w strategii i polityce rozwoju regionalnej i lokalnej wspólnoty samorządowej* [w:] *Polityka...*, op. cit., s. 10). Istnieje przy tym potrzeba prowadzenia zintegrowanej polityki turystycznej, tj. takiej, która jest wyrazem dbałości o rozwój nie tylko funkcji ściśle turystycznej, ale także kulturalnej, naukowej, handlowej oraz transportowej (A. Kowalczyk, *Rozwój funkcji turystycznej jako cel polityki miejskiej*, [w:] *Kierunki rozwoju badań naukowych w turystyce*, red. G. Gołębski, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa 2003, s. 193). Polityka turystyczna nie powinna być zatem traktowana w ujęciu sektorowym, lecz kompleksowym, łączącym różne dziedziny działalności.

²⁸⁴ E. Denek, J. Rolewicz, *Budżetowe instrumenty samorządu terytorialnego w polityce rozwoju przedsiębiorczości w małych miastach*, [w:] *Problemy polityki ekonomicznej. Studia i szkice na jubileusz Profesora Zdzisława Dąbrowskiego*, red. J. Tarajkowski, Akademia Ekonomiczna w Poznaniu, Poznań 1998, s. 137-138.

²⁸⁵ P. Swianiewicz, *Zróżnicowanie polityk finansowych władz lokalnych*, Transformacja Gospodarki, nr 73, Instytut Badań nad Gospodarką Rynkową, Warszawa 1996, s. 163.

²⁸⁶ J. J. Parysek, *Podstawy gospodarki lokalnej*, Uniwersytet im. Adama Mickiewicza w Poznaniu, Poznań 2001, s. 217.

²⁸⁷ Ibidem, s. 230.

²⁸⁸ L. Wojtasiewicz, *O potrzebie...*, op. cit., s. 121.

środowiska przyrodniczego. Jednym z powodów zmiany nastawienia władz samorządu lokalnego do inwestycji służących podniesieniu jakości życia w jednostkach terytorialnych i ich walorów turystycznych – a więc zwiększonej aktywności służącej także podnoszeniu atrakcyjności turystycznej gmin – są niewątpliwie fundusze unijne i możliwość uzyskania znacznych środków finansowych na rewitalizację obszarów i obiektów, tworzenie instytucji kultury, ochronę dziedzictwa kulturowego itd. Rośnie także znaczenie zgodnej z tzw. rozwojem „od dołu” mobilizacji regionalnych i lokalnych czynników rozwoju, ze szczególnym uwzględnieniem tzw. czynników „miękkich” (jak tradycja, kultura, postawy obywatelskie itd.). Czynniki te mogą stać się elementem decydującym i różnicującym poszczególne obszary przy ogólnie podobnym zestawie przedsięwzięć podejmowanych na rzecz intensyfikacji rozwoju gospodarczego²⁸⁹.

Zmiany w modelu funkcjonowania administracji lokalnej

W kontekście analizowania warunków podejmowania przez samorząd terytorialny działalności na rzecz turystyki w gminie warto przyjrzeć się współczesnym formom lokalnej administracji, które – podobnie jak w poprzednich okresach – podlegały w ostatnich latach istotnym zmianom. Kolejne modele administracji publicznej nie zrywały jednak całkowicie z wcześniejszymi koncepcjami, ale – jak zauważa H. Izdebski – włączały pewne ich elementy w nowszy, zwracający uwagę na inne kwestie sposób widzenia administracji. Koncepcje te tworzyły zatem nakładające się na siebie „warstwy”, składające się na współczesną wizję administracji publicznej²⁹⁰, w tym samorządu terytorialnego najniższego szczebla. Postępujące przemiany wiązały się z coraz większą krytyką biurokratycznego modelu organizacji oraz rosnącą świadomością konieczności przeprowadzenia istotnej przebudowy zasad funkcjonowania samorządu terytorialnego wobec wyzwań rozwojowych i dynamiki otoczenia.

Wobec powszechnie zakwestionowanego tradycyjnego modelu dostarczania usług lokalnych przez samorząd, R. Hambleton wskazuje na trzy główne strategie odpowiedzi na jego niedostatki²⁹¹: jak najszersze stosowanie mechanizmów rynkowych i stwarzanie konsumentom większego wyboru w zakresie usług tradycyjnie świadczonych przez samorząd, „samonaprawa” administracji lokalnej stosującej nowoczesne techniki zarządzania (łączone zwykle z koncepcją nowego zarządzania w sektorze publicznym – *New Public Management*, NPM), doskonalenie demokracji poprzez zwiększenie bezpośredniego udziału w podejmowaniu decyzji i mechanizmu społecznej kontroli nad świadczeniem usług. Odejście od tradycyjnej roli sektora publicznego (samorządu terytorialnego najniższego szczebla) wiąże się z przyjęciem roli gospodarza terytorium, wykorzystującego nowe mechanizmy i instrumenty nakierowane na wspieranie lokalnego rozwoju gospodarczego

²⁸⁹ Ibidem..., op. cit., s. 125.

²⁹⁰ H. Izdebski, *Od administracji publicznej do public governance*, „Zarządzanie Publiczne” 2007, 1, s. 18.

²⁹¹ P. Swianiewicz, *Życzliwa obojętność. Władze lokalne i reforma samorządowa w oczach opinii publicznej w krajach Europy Środkowej*, Local Government and Public Service Reform Initiative of the Open Society Institute, Warszawa 2001; P. Swianiewicz, *Nowe...*, op. cit., s. 8.

i kształtowanie warunków świadczenia usług publicznych, dywersyfikującego stosowane instrumenty, poszukującego nowych stylów zarządzania, a także realizującego politykę lokalną poprzez działania innowacyjne i proces uczenia się, a nie działania rutynowe²⁹². Wyzwania, ale też zagrożenia stojące przed polskim samorządem terytorialnym wobec nowych warunków funkcjonowania struktur samorządowych oraz pojawiających się procesów zauważa L. Wojtasiewicz, wskazując na potrzebę zmian w dotychczasowym modelu działalności samorządu terytorialnego w odniesieniu do przedmiotu i zakresu, form i sposobów oraz narzędzi i środków tej działalności²⁹³. Wśród postulowanych kierunków przeobrażeń powołana autorka wymienia: wzrost funkcji menedżerskich samorządu terytorialnego, eksponowanie aspektów jakościowych przeobrażeń, szczególną troskę o rozwój zrównoważony z uwzględnieniem wartości regionalnych i lokalnych oraz znaczenie wiedzy i informatyzacji.

Przegląd współczesnych trendów w funkcjonowaniu samorządów europejskich, ważnych z punktu widzenia krystalizujących się kierunków prowadzenia polityki lokalnej, w tym w sferze turystyki, można przeprowadzić za P. Swianiewiczem, grupując je w trzech płaszczyznach: gospodarczej, politycznej i związanej z technikami zarządzania²⁹⁴. W pierwszym wymiarze (gospodarczym) zwraca się uwagę na: rosnące zainteresowanie samorządu wspieraniem lokalnego rozwoju gospodarczego, a nie tylko wykonywaniem przypisanych mu usług, wpływ zmian zachodzących w gospodarce (jak pojawienie się nowych czynników lokalizacji) na zachowania samorządu, zmianę instrumentów oddziaływania samorządu na gospodarkę – od instrumentów bezpośrednich (zazwyczaj kosztowych) do pośrednich (koncentracja na podaży dóbr publicznych zamiast na dobrach prywatnych, jak ulgi podatkowe dla poszczególnych przedsiębiorców). Z kolei w grupie zmian politycznych podkreśla się m.in. spadek znaczenia polityki o charakterze klientelistycznym oraz odejście od rozumienia władzy jako opartej na zdolności do wydawania i egzekwowania poleceń na rzecz zdolności do osiągania wyznaczonych celów. Ostatnia płaszczyzna zmian odnosi się natomiast do stylu zarządzania i wiąże się ze wspomnianą koncepcją nowego zarządzania publicznego (NPM). Wśród najważniejszych jej elementów P. Swianiewicz wyróżnia: urynkowienie jako najważniejszy punkt odniesienia dla jednostki samorządowej (porównanie jej funkcjonowania do firmy prywatnej), przejmowanie przez sektor publiczny metod charakterystycznych dla sektora prywatnego (np. planowanie strategiczne, techniki planowania finansowego, zarządzanie przez cele), oddzielenie w zarządzaniu usługami odpowiedzialności za usługi od ich bezpośredniego wykonywania, zwiększenie możliwości wyboru przez konsumentów usług samorządowych, zmiana kultury organizacyjnej, w wyniku której mieszkańców traktuje się analogicznie jak firmy prywatne traktują klientów, ubieganie się o formalne certyfikaty jakości zarządzania (np. ISO) – jako efekt

²⁹² A. Ochojski, *Przedsiębiorczość sektora publicznego w strukturach samorządu terytorialnego* [w:] *Przedsiębiorcze i konkurencyjne regiony w perspektywie spójności przestrzeni europejskiej*, red. A. Klasik, „Prace Naukowe” Akademii Ekonomicznej w Katowicach, Katowice 2006, s. 297.

²⁹³ L. Wojtasiewicz, *O potrzebie...*, op. cit., s. 115-128.

²⁹⁴ P. Swianiewicz, *Nowe...*, op. cit., s. 8-12.

naśladownictwa metod zaobserwowanych w sektorze prywatnym, poszukiwanie wskaźników efektywności usług publicznych, podejmowanie współpracy z podmiotami poza sektorem samorządowym (przedsięwzięcia z sektorem prywatnym, w tym partnerstwo publiczno-prywatne oraz z organizacjami pozarządowymi), spłaszczenie tradycyjnie rozbudowanych hierarchicznych struktur zarządzania w celu przystosowania do działania w poziomych sieciach współpracy, decentralizacja wewnątrz jednostek samorządowych, tj. delegowanie zadań do jednostek pomocniczych, coraz szersze zaangażowanie we współpracę międzynarodową. Trzeba jednak zaznaczyć, że pomimo tych zarysowujących się w różnych krajach tendencji²⁹⁵ wiele europejskich jednostek samorządowych w praktyce funkcjonuje w tradycyjny sposób. Niemniej dla bardziej przedsiębiorczych władz lokalnych przemiany te stają się impulsem do wprowadzania nowych rozwiązań i stosowania nowoczesnych instrumentów oddziaływania na procesy rozwojowe w gminach. Jest to także udziałem jednostek samorządu terytorialnego prowadzących lokalną politykę w sferze turystyki, w szczególności gmin wprowadzających funkcję turystyczną na obszarach bez tradycji obsługiwanego ruchu turystycznego.

Jednym z ujęć teoretycznych interpretujących powyższe trendy jest koncepcja przejścia od funkcjonowania samorządu lokalnego w swej klasycznej postaci do szerszego procesu zarządzania lokalnego (*from local government to local governance*)²⁹⁶. R. Hambleton określa tę zmianę jako przejście od postrzegania samorządu jako podmiotu wytwarzającego i dostarczającego usługi publiczne do perspektywy, w której najważniejsze jest przywództwo w samorządzie dla rozwoju społeczności lokalnej²⁹⁷. Z kolei P. John definiuje zarządzanie lokalne (*local governance*) jako elastyczny model podejmowania decyzji oparty na luźnych powiązaniach poziomych pomiędzy różnymi podmiotami (publicznymi, prywatnymi, społecznymi)²⁹⁸. Bez tych sieciowych działań i powiązań nie jest natomiast możliwe (wskazane w poprzedniej definicji) przywództwo dla osiągnięcia rozwoju. Zgodnie z tym istotą działania samorządu staje się więc nie tyle podejmowanie działań w oparciu o uprawnienia władcze, co tworzenie warunków współpracy różnych aktorów lokalnych dla osiągnięcia wspólnych celów²⁹⁹. W koncepcji zmiany tradycyjnego modelu samorządu terytorialnego w kierunku zarządzania lokalnego podkreśla się m. in. rolę procesów rynkowych i znaczenie rozwoju gospodarczego dla procesów politycznych jednostek samorządowych, występowanie nowych form partycypacji społeczności

²⁹⁵ Zob. np. T. N. Clark, *Old...*, op. cit.; *Comparing Local Governance: Trends and Developments*, red. B. Denters, L. Rose, Palgrave, London 2005; H. Wollmann, *Local government reforms in Great Britain, Sweden, Germany and France: between multi-function and single-purpose organizations*, "Local Government Studies" 2004, Special Issue, za: P. Swianiewicz, *Nowe...*, op. cit., s. 12.

²⁹⁶ P. Swianiewicz, U. Klimska, A. Mielczarek, *Nierówne...*, op. cit., 25; H. Izdebski, *Od administracji...*, op. cit., s. 7-19; D. Osborne, T. Gaebler, *Rządzić inaczej. Jak duch przedsiębiorczości przenika i przekształca administrację publiczną*, Media Rodzina, Poznań 2005; P. McDonagh, P. Commins, *Governance and Institutional Innovations: The Need for Strategic Management*, referat na: 38th Congress of the European Regional Science Association, Wien 1998.

²⁹⁷ R. Hambleton, *Leadership in local government*, University of the West of England, Bristol 1996; R. Hambleton, *Competition...*, op. cit., s. 58-76; R. Hambleton, *The new city management* [w:] *Globalism and Local Democracy*, red. R. Hambleton, H. Savitch, M. Steward, Palgrave, London 2001.

²⁹⁸ P. John, *Local Governance in Western Europe*, Sage Publications, London 2001, s. 17.

²⁹⁹ P. Swianiewicz, U. Klimska, A. Mielczarek, *Nierówne...*, op. cit., s. 25.

lokalnych, obecność krytycznie nastawionych mieszkańców (w miejscu biernych obserwatorów) oraz pojawienie się nowych grup nacisku i spadek znaczenia klientelizmu w polityce lokalnej³⁰⁰.

W tym przejściu od tradycyjnego funkcjonowania samorządu lokalnego do szerszego procesu zarządzania lokalnego, swoje miejsce zaznacza koncepcja nowego zarządzania publicznego, ukształtowana pod wpływem neoliberalnych nurtów w teorii ekonomii i polityce gospodarczej. Nowe zarządzanie publiczne wprowadza podejście menedżerskie do zarządzania sektorem publicznym, adaptując metody i techniki zarządzania stosowane w sektorze prywatnym. Ma to na celu nastawienie organizacji publicznych na osiąganie wyników, decentralizację zarządzania nimi, przyjęcie przez nie perspektywy strategicznej oraz wykorzystanie mechanizmów rynkowych. W efekcie ma to zapewnić gospodarność, efektywność, skuteczność i sprawność organizacji publicznych, lepszą realizację zadań, wydajniejsze użytkowanie ograniczonych zasobów czy bardziej rygorystyczne egzekwowanie odpowiedzialności³⁰¹. Mając na względzie wyraźną specyfikę władz publicznych i dostrzegając różnice w obu dziedzinach można przyjąć, że samorząd terytorialny – działając w coraz bardziej konkurencyjnym otoczeniu – będzie przejmował coraz więcej elementów typowych dla sektora prywatnego, na co zwraca uwagę m. in. E. Wojciechowski³⁰². Zdaniem badaczy, to występowanie konkurencji przesądza o większej wydajności sektora prywatnego w stosunku do publicznego³⁰³ – stąd wydajność i skuteczność działań prowadzonych przez gminne jednostki samorządu terytorialnego może podnieść wykreowanie takich mechanizmów w sektorze publicznym. Może to być jednak co najwyżej działanie zbliżone do przedsiębiorstwa prywatnego z powodu istniejących odrębności stanowiących o istocie sektora prywatnego i publicznego (motywy działania, sposób finansowania, charakter podejmowanych decyzji, cel działania, bodźce postępowania itd.), które może stanowić inspirację do usprawnień działania administracji lokalnej.

Krytyka modelu NPM dotyczy przede wszystkim niedostatecznego uwzględniania zasadniczych różnic między sektorem publicznym i prywatnym, co ogranicza lub uniemożliwia – zdaniem przeciwników koncepcji – adaptację metod i technik zarządzania stosowanych w sektorze prywatnym przez sektor publiczny. Wśród głosów krytycznych wskazuje się ponadto na trudności w udowodnieniu skuteczności reform w dziedzinie ograniczania wydatków publicznych, a także na odchodzenie od traktowania mieszkańców jako obywateli³⁰⁴. Obecnie odstępuje się już od ogólnych założeń NPM na rzecz nowego (sygnalizowanego już we wcześniejszych rozważaniach) podejścia do administracji

³⁰⁰ P. Swianiewicz, *Nowe...*, op. cit., s. 17-18.

³⁰¹ *Nowe zarządzanie...*, op. cit., s. 66; *Diagnoza stanu terytorialnej administracji publicznej w Polsce*, Instytut Badań nad Gospodarką Rynkową „Samorząd Terytorialny” 2004, 1-2, s. 159.

³⁰² E. Wojciechowski, *Zarządzanie w samorządzie terytorialnym*, Difin, Warszawa 2003, s. 40.

³⁰³ J. E. Lane, *The Public Sector. Concepts, Models, Approaches*, Sage Publications, London; Newbury Park, CA 1998, s. 191.

³⁰⁴ J. F. Nowak, *Modernizacja lokalnej administracji publicznej a rozwój lokalny*, „Prace Habilitacyjne” Akademii Ekonomicznej w Poznaniu, nr 25, Wydawnictwo Akademii Ekonomicznej w Poznaniu, Poznań 2006., s. 46.

publicznej – *public governance*³⁰⁵. Nie oznacza to jednak, że określone instrumenty NPM nie są wciąż aktualne i stosowane. Analizy możliwości wykorzystania w zarządzaniu gminą różnych rozwiązań rynkowych proponowanych przez nowy model zarządzania sektorem publicznym dokonuje przykładowo A. Zalewski, który formułuje warunki racjonalności zmian modelu zarządzania gminą, również w odniesieniu do sytuacji w Polsce³⁰⁶. Natomiast J. F. Nowak wykazuje związek między modernizacją lokalnej administracji lokalnej a dynamiką rozwoju lokalnego na przykładzie polskich miast, uwzględniających w swojej działalności pewne aspekty omawianej koncepcji³⁰⁷.

Jednym z kluczowych elementów nowego zarządzania publicznego jest koncepcja zarządzania strategicznego, która wraz z koncepcją marketingu terytorialnego³⁰⁸ z coraz większym powodzeniem stosowana jest w jednostkach przestrzennych, nabierając szczególnego znaczenia w turystyce – na co wskazuje A. Niezgoda³⁰⁹. Impulsem do poszukiwania możliwości zastosowania tych nowych rozwiązań jest z pewnością rosnąca konkurencja w układach lokalnych i regionalnych oraz konieczność zapewnienia wspólnotom zamieszkującym dany obszar jak najlepszych warunków życia przy rosnących potrzebach i oczekiwaniach w tym zakresie, w dynamicznym otoczeniu rynkowym. Obecnie wydaje się, że nie wystarcza już tylko proste dostarczanie usług publicznych przez samorząd terytorialny. Oczekuje się raczej, że będzie on siłą motoryczną rozwoju lokalnego przy możliwie najszerzej reprezentacji interesów lokalnej społeczności, których współcześnie należy upatrywać w wykreowaniu i utrzymaniu rozwoju całego kompleksu walorów użytkowych i sił wytwórczych układu lokalnego. Wobec tego konieczne wydaje się rozwinięcie stosowanych dotąd tradycyjnych metod planistycznych tak, by uchwycić nie tylko analizę stanu, ale i procesów w długim horyzoncie czasu po to, by reagować w dynamicznie zmieniającym się otoczeniu³¹⁰. Takie podejście wydaje się szczególnie korzystne dla jednostek terytorialnych stanowiących rzeczywiste lub potencjalne obszary recepcji turystycznej z uwagi na specyficzne cechy turystyki i produktu turystycznego świadczonego na danym obszarze oraz wyzwań w zakresie rozwoju zrównoważonego. Już samo dotarcie do potencjalnego nabywcy i przekazanie mu informacji o ofercie turystycznej gminy, co jest warunkiem sukcesu na wolnym rynku, nawiązuje do działań uznanych powszechnie za domenę sektora prywatnego³¹¹.

³⁰⁵ Zob. szerzej: H. Izdebski, *Od administracji...*, op. cit., s. 14-18.

³⁰⁶ Zob. *Nowe zarządzanie...*, op. cit.

³⁰⁷ Zob. J. F. Nowak, *Modernizacja...*, op. cit.

³⁰⁸ Marketing terytorialny może dotyczyć miasta, gminy, regionu. Stanowi próbę zaadaptowania koncepcji zarządzania marketingowego wypracowanych w sektorze prywatnym do sektora publicznego. W ujęciu tym nie można ograniczyć działania do celowo wybranych w procesie segmentacji grup odbiorców, gdyż dotyczą one wszystkich odbiorców związanych z szeroko rozumianym produktem obszaru. Przyjęcie orientacji marketingowej pozwala na bezkonfliktowe w stosunku do rozwoju innych dziedzin gospodarki kształtowanie rozwoju turystyki na danym obszarze (A. Niezgoda, *Zarządzanie...*, op. cit., passim).

³⁰⁹ Ibidem, s. 71.

³¹⁰ Ibidem, s. 72.

³¹¹ J. Sikora, *Promocja regionu i miejscowości* [w:] *Samorząd w Polsce. Istota. Formy. Zadania*, red. S. Wykrętowicz, Wydawnictwo Wyższej Szkoły Bankowej w Poznaniu, Poznań 1998.

Trendy te wskazują na charakter nowoczesnych sposobów oddziaływania współczesnego samorządu gminnego na życie społeczno-gospodarcze na podległym mu terenie. Pozwalają zaobserwować tendencje w zakresie wykorzystywanego instrumentarium przez najbardziej aktywne i nowatorskie jednostki samorządu terytorialnego. Rozszerzają one możliwości prowadzenia polityki lokalnej, także w sferze turystyki³¹². W ten sposób mogą stanowić o specyfice kształtowania funkcji turystycznej na nowych, wchodzących na rynek turystyczny obszarach w porównaniu z sytuacją początkowego rozwoju funkcji turystycznej obecnych dojrzałych miejsc koncentracji ruchu turystycznego. Jednocześnie stanowią wyzwanie dla wszystkich jednostek samorządu terytorialnego podejmujących działania na rzecz rozwoju turystyki w gminie, niezależnie od stadium ukształtowania funkcji turystycznej na ich obszarze.

Ponieważ w wyniku przemian teorii rozwoju terytorialnego przyjmuje się, że władza samorządowa spełnia obok funkcji wykonawczych i administracyjnych także funkcję podmiotu zarządzającego rozwojem lokalnym czy regionalnym, uprawnione wydaje się mówienie o koncepcji władzy przedsiębiorczej³¹³. Zagadnienie przedsiębiorczości w sektorze publicznym jest szeroko dyskutowane w literaturze z zakresu przedsiębiorczości, zarządzania oraz administracji publicznej³¹⁴. Rozpatrywane są także odniesienia i zastosowania *stricte* praktyczne tego ujęcia³¹⁵. Podobnie jak w przypadku nowego zarządzania publicznego i wprowadzania pewnych elementów typowych dla sektora prywatnego, podejście to ma swoich przeciwników, którzy wskazują na brak zasadności przenoszenia koncepcji przedsiębiorczości na grunt organizacji publicznych, m. in. ze względu na różnice występujące między sektorem publicznym i prywatnym³¹⁶.

Współczesne wyzwania rozwojowe dotyczące obszarów recepcji turystycznej i działalności samorządu terytorialnego, w tym zmieniające się potrzeby i wymagania nabywcze turystów, mogą być potraktowane w dwojaki sposób: jako szanse na zdobywanie nowych rynków oraz wzmocnienie

³¹² Implikacje zmian w brytyjskim modelu zarządzania lokalnego dla rozwoju turystyki stały się podstawą studium przeprowadzonego przez H. Thomas, R. Thomas (*The Implications for Tourism of Shifts in British Local Governance*, "Progress in Tourism and Hospitality Research" 1998, 4, J. Wiley & Sons, s. 295-306). Podjęto je ze względu na rosnące zainteresowanie samorządu terytorialnego tym rozwojem oraz fakt, że turystyka jest dziedziną, której rozwojowi zdają się służyć podstawowe wymiary przemian modelu administracji lokalnej. Niemniej w przeprowadzonych badaniach nie zaobserwowano pod ich wpływem wzrostu zaangażowania samorządu lokalnego w rozwój turystyki. Biorąc pod uwagę powyższy przykład brytyjski, warto natomiast przeanalizować stopień wykorzystania nowoczesnych sposobów kształtowania lokalnej polityki przez jednostki samorządu terytorialnego w Polsce, w zakresie oddziaływania na procesy rozwojowe w turystyce w grupie gmin wchodzących na rynek turystyczny oraz wśród dojrzałych obszarów recepcji turystycznej. Może bowiem okazać się, że etap ukształtowania funkcji turystycznej gminy ma wpływ na implikacje zmian w sposobie zarządzania lokalnego dla rozwoju turystyki.

³¹³ T. Żabińska, *Orientacja marketingowa gminy (podstawy, kierunki rozwoju)* [w:] *Orientacje marketingowe podmiotów gospodarczych. Podstawy teoretyczno-metodyczne. Kierunki badań*, red. L. Żabiński, „Prace Naukowe” Akademii Ekonomicznej w Katowicach, Katowice 1999, s. 76-77.

³¹⁴ S. Zerbinati, V. Souitaris, *Entrepreneurship in the public sector: a Framework of analysis in European local governments*, „Entrepreneurship & Regional Development” January 2005, 17, s. 44-46.

³¹⁵ Zob. D. Osborne, T. Gaebler, *Rządzić...*, op. cit.

³¹⁶ L. D. Terry, *Why we should abandon the misconceived quest to reconcile public entrepreneurship with democracy: a response to Bellone & Goerl's Reconciling Public Entrepreneurship and Democracy*, „Public Administration Review” 1993, 53, 4, s. 393.

potencjału ekonomicznego lub jako zagrożenia, trudności w funkcjonowaniu. Przy czym to pierwsze – a więc pozytywne postrzeganie zmiany – jest właśnie oznaką przedsiębiorczości. Otwartość na szanse i okazje, rozumiana nie tylko jako gotowość ich podjęcia, ale świadome poszukiwanie, wiąże się z niepewnością wynikającą z dużej złożoności oraz zmienności otoczenia. W konsekwencji, wychwytywanie tych okazji i szans oraz odpowiednie ich wykorzystywanie pozwala traktować przedsiębiorczość jako czynnik uaktywniający konkurencyjny potencjał jednostki terytorialnej i przekształcający go w rezultaty, które można odnieść do zachodzących na danym obszarze procesów rozwoju³¹⁷.

Za przedsiębiorczość w sektorze publicznym przyjmuje się proces tworzenia wartości społecznej poprzez poszukiwanie, łączenie i rekombinację zasobów na nowy sposób przez podmioty sektora publicznego, korzystające z dostrzeżonych okazji i szans. Przy tym zasoby niezbędne do uruchomienia procesów przedsiębiorczych mogą znajdować się zarówno po stronie sektora publicznego, jak i prywatnego czy społecznego³¹⁸. Ch. Edwards i in. wskazują na trzy obszary, wokół których najczęściej koncentrują się działania sektora publicznego noszące znamiona przedsiębiorczości: wprowadzanie praktyk konkurencyjnych na rynek lokalnych usług (dostarczanie nowych dóbr i usług lub zmiana sposobu ich dostarczania, wchodzenie na nowe rynki), aktywne partnerstwo (z sektorem publicznym, prywatnym lub społecznym), przywództwo społeczne (tworzenie kapitału zaufania)³¹⁹.

Przedsięwzięcia przedsiębiorcze podejmowane z perspektywy lokalnej samorządu terytorialnego mogą przejawiać się w takich działaniach, jak: formułowanie celów rozwoju lokalnego, wspomaganie i rozwijanie lokalnego biznesu, organizowanie szkoleń zawodowych, tworzenie i utrzymywanie miejsc pracy itp.³²⁰ Szczególnym ich wyrazem jest współdziałanie samorządu terytorialnego z sektorem prywatnym i obywatelskim (społecznym) w ramach współzarządzania lokalnego³²¹. Wyrazem przedsiębiorczości władz lokalnych może być ciągła skłonność do kojarzenia, kombinowania różnych czynników, możliwości zasobowych i ofert sprzyjających rozwojowi społeczności lokalnej, poszukiwaniu nowych zastosowań do posiadanych zasobów, wyznaczania celów działalności z uwzględnieniem nie tylko dostępnych zasobów, ale także możliwości ich wzrostu, identyfikowania i kreowania nowych potrzeb, przewidywania przyszłych kierunków rozwoju potrzeb i technik

³¹⁷ J. Biniecki, W. Frenkiel, *Konkurencyjność – przedsiębiorczość – rozwój: podstawowe dylematy pojęciowe i metodyczne* [w:] *Przedsiębiorczy i konkurencyjny region w teorii i polityce rozwoju regionalnego*, red. A. Klasik, Biuletyn KPZK PAN, z. 218, Warszawa 2005, s. 40.

³¹⁸ M. H. Morris, F. F. Jones, *Entrepreneurship in established organizations: the case of the public sector*, "Entrepreneurship Theory & Practice" Fall 1999, s. 74; A. Ochojski, *Przedsiębiorczość...*, op. cit., s. 298.

³¹⁹ Ch. Edwards, G. Jones, A. Lawton, N. Llewellyn, *Public Entrepreneurship: Rhetoric, Reality and Context*, „International Journal of Public Administration” 2002, 25, 12, s. 1539-1554, za: A. Ochojski, *Przedsiębiorczość...*, op. cit., s. 298-299.

³²⁰ J. Strojny, *Przejawy identyfikacji przedsiębiorczości na terenie gmin w woj. podkarpackim* [w:] *Przedsiębiorczość i innowacyjność małych i średnich przedsiębiorstw – wyzwania współczesności*, red. A. Kaleta, K. Moszkowicz, L. Woźniak, „Prace Naukowe” Akademii Ekonomicznej we Wrocławiu, nr 1030, Wrocław 2004, s. 254.

³²¹ A. Ochojski, B. Szczupak, T. Zieliński, *Regionalne środowisko przedsiębiorczości. Problematyka badawcza* [w:] *Przedsiębiorczy...* op. cit., s. 69.

wytwarzania oraz dostosowywania do nich potencjału gospodarczego³²². Ponadto przedsiębiorczość ta może przejawiać się w prowadzeniu inwestycji, wyrażających pewien głębszy koncept strukturalny zaangażowanych dzięki „przedsiębiorczej kompetencji” polityków gminnych, zręcznych w unikalnej kompozycji inicjatyw i inwestycji³²³. Jednocześnie istnieje potrzeba postrzegania samorządu jako podmiotu aktywnego, który ma nie tylko dzielić, ale zdobywać, poszukiwać środki, w tym zarabiać, jeżeli będzie to korzystne dla wspólnoty samorządowej. Zgodnie z koncepcją przedsiębiorczości w sektorze publicznym, władze samorządowe mogą zatem i powinny podejmować inicjatywy na rzecz rozwoju lokalnego oraz poszukiwać alternatywnych rozwiązań finansowych prowadzenia swojej działalności³²⁴.

Wydaje się zatem, że aby wpływać na kształtowanie przedsiębiorczości i szerzej rozwoju lokalnego na zarządzanym przez siebie obszarze, samorząd terytorialny (gmina jako obszar recepcji turystycznej) powinien sam wykazywać przedsiębiorczość i podejmować wyzwania wynikające z wyłaniania się nowego modelu działania w turbulentnym otoczeniu. Realizując bowiem zadania użyteczności publicznej, samorząd terytorialny może – jak coraz częściej się podkreśla – być inicjatorem zmian proinnowacyjnych, może wykazywać cechy przedsiębiorcze, podczas gdy jego podstawową rolę pozostaje zaspokajanie potrzeb wspólnoty. Pewna grupa jednostek samorządu terytorialnego zmienia zatem swoje podejście i sposób działania zgodnie z nowym modelem funkcjonowania – bardziej przedsiębiorczym niż administracyjnym. Może to być z kolei impulsem inicjującym wstępną fazę rozwoju funkcji turystycznej gminy lub przekształcenia w ramach dalszych etapów przebiegu cyklu życia obszarów turystycznych.

2.2. Przesłanki zaangażowania samorządu terytorialnego w kształtowanie funkcji turystycznej gminy

Działalność samorządu terytorialnego jako instytucji władzy publicznej można rozpatrywać z punktu widzenia możliwości rozwoju lokalnego poprzez kształtowanie określonych dziedzin życia, w tym turystyki. Wiele jednostek samorządu terytorialnego zainteresowanych wspieraniem lokalnego rozwoju szuka obecnie nowych potencjalnych dróg i dźwigni tego rozwoju, dostrzegając możliwości jakie daje turystyka, sport i rekreacja³²⁵. Jest to zgodne z rosnącym znaczeniem czynnego wypoczynku, rekreacji

³²² W. Janik, *Przedsiębiorczość i przedsiębiorstwo*, Wyższa Szkoła Przedsiębiorczości i Administracji w Lublinie, Lublin 2004, s. 13-14.

³²³ Z. Barczyk, *Przedsiębiorczość gminna wobec dylematów demokracji i problemów rozwoju lokalnego. Refleksje na podstawie doświadczeń szwedzkich* [w:] *Przedsiębiorczość, samorządność, rozwój lokalny*, red. Z. Barczyk i in., „Prace Naukowe” Akademii Ekonomicznej w Katowicach, Katowice 2001, s. 24.

³²⁴ E. Wojciechowski, *Zarządzanie...*, op. cit., s. 50.

³²⁵ C. Hautbois, C. Durand, *Public strategies for local development: the effectiveness of an outdoor activities model*, „Managing Leisure” 2004, 9, s. 212-226; N. Johns, J. Mattsson *Destination development through entrepreneurship: a comparison of two cases*, „Tourism Management” 2005, 26, 4, s. 605-616; C. Gratton, S. Shibli, R. Coleman, *Sport and*

i to nie tylko w aspekcie społecznym i kulturowym, ale także ekonomicznym. Jednocześnie turystyka oddziałuje szeroko na inne sektory gospodarki lokalnej i regionalnej, co wynika z kompleksowości produktu turystycznego obszaru. Stąd może być ona i powinna być motorem rozwoju różnych dziedzin gospodarowania, wywierając bezpośredni i pośredni wpływ na osiąganie celów rozwojowych w skali kraju, regionów i mniejszych jednostek terytorialnych.

Wobec tego przyciąganie nowych turystów staje się jednym z częstych wyznaczników polityki rozwoju gmin i wiąże się nieraz z dążeniem do realizacji nowoczesnych projektów rozwojowych wspomaganych lub wręcz finansowanych przez władze samorządowe. Dotyczy to nie tylko tych miejsc, na których tradycyjnie koncentruje się ruch turystyczny, ale także potencjalnych nowych obszarów recepcji turystycznej. Wśród nich szczególne miejsce zajmują tereny zdominowane przez przemysł oraz inne obszary poszukujące nowych impulsów rozwojowych, dla których wprowadzenie funkcji turystycznej (zwykle na bazie rozwijanej początkowo oferty rekreacyjnej) może być sposobem na zmianę wizerunku i dywersyfikację struktury gospodarczej. Miejsca wypoczynku, spędzania czasu wolnego, centra sportowe i rekreacyjne, miejsca wydarzeń kulturowych itp. są w takich przypadkach materialnym dowodem inicjatyw dla lokalnego rozwoju gospodarczego poprzez turystykę i rekreację³²⁶. Wydaje się przy tym, że lokalna polityka powinna uwzględniać postępujące zmiany zachowań konsumenckich w sferze turystyki i rekreacji oraz potrzeb współczesnych społeczeństw, które chcą czerpać z możliwości rekreacyjnych i wypoczynkowych także w miejscu zamieszkania i codziennej pracy. Rośnie w związku z tym znaczenie funkcji rekreacyjno-rozrywkowej gmin (która może wspomagać i uzupełniać, a także poprzedzać, w pewien sposób inicjować funkcję turystyczną) w związku z potrzebą obsługi społeczności lokalnych, poszukujących w miejscu zamieszkania możliwości spędzania wolnego czasu.

Wiąże się to z jednym z ogólnych trendów w turystyce, który prowadzi od atrakcji „naturalnych” do „sztucznych” w swym charakterze, wytworzonych specjalnie dla celów turystycznych i w kierunku fuzji turystyki i rekreacji. Zauważalną tendencją jest też stopniowe dołączanie sztucznie wytworzonych elementów oferty turystycznej do atrakcji przyrodniczych, stopniowe integrowanie ich z naturalnym otoczeniem³²⁷. Obiekty i urządzenia rekreacyjne, sportowe, rozrywkowe wznoszone są z jednej strony w pobliżu miejsc już atrakcyjnych turystycznie (szczególnie przyrodniczo) – dla przekształcenia popytu turystycznego lub w reakcji na zmianę tego popytu, a z drugiej strony w miejscach niepełniących dotąd funkcji turystycznej – dla ich zaktywizowania.

Economic Regeneration in Cities, "Urban Studies" May 2005, 42, 5/6, s. 985-999; C. Hautbois, L. Ravenel, C. Durand, *Sport Tourism and Local Economic Development: The Importance of an Initial Diagnosis of Supplier's Geographical Concentration: A Case Study of France*, "Journal of Sport Tourism" 2003, 8 (4), s. 240-259.

³²⁶ C. M. Hall, J. M. Jenkins, *Tourism and public policy*, Routledge, London 1995; B. Bramwell, *User satisfaction and product development in urban tourism*, "Tourism Management" 1998, 19, 1, s. 35-48.

³²⁷ R. Butler, D. Pearce, *Change in tourism*, Routledge, London and New York 1995, s. 25-26.

Motywy podróży zmieniają się bardzo szybko. Obecnie dostrzegany jest m.in. trend wzmożonego indywidualizmu, wielości i różnorodności oferty, maksymalizacji doznań przy optymalizacji czasu korzystania z wypoczynku, coraz większa różnorodność form spędzania czasu wolnego, organizacja wyjazdowych konferencji i kongresów dla firm, wzrastające zapotrzebowanie na wypoczynek świąteczny, weekendowy oraz usługi związane z utrzymaniem zdrowia i dobrej kondycji (np. organizacja wczasów relaksacyjnych dla pracowników różnych firm i instytucji zlokalizowanych na danym terenie), moda na zdrowy styl życia. Korzystanie np. z usług typu *wellness* oraz urządzeń sportowo-rekreacyjnych, zarówno podczas urlopu, jak i na co dzień, staje się coraz popularniejsze w związku z potrzebą szybkiej regeneracji sił psychofizycznych współczesnego człowieka³²⁸ oraz w związku ze zmianami społecznymi. Wydaje się zatem, że działania w zakresie rozwijania oferty rekreacyjnej i sportowej będą w przyszłości coraz częstsze i coraz bardziej oczekiwane. Chociaż obiekty sportowo-rekreacyjne służą głównie mieszkańcom regionu, to jednocześnie zwiększają atrakcyjność turystyczną obszaru dla osób przyjezdnych, stanowiąc uzupełnienie lub czasem nawet sam rdzeń produktu turystycznego. To wszystko wraz z szybkimi zmianami w popycie turystycznym, większą różnorodnością form turystyki czy potrzebą poszukiwania nowych przestrzeni turystycznych sprawia, że coraz więcej jednostek terytorialnych widzi możliwości wykreowania pewnej formy oferty turystycznej w większej lub mniejszej skali (czego wyrazem są dokumenty strategiczne i operacyjne jednostek samorządowych). Wiele z nich przekształca swój wizerunek i zmienia swoją ofertę dla przedsiębiorców, odwiedzających i potencjalnych mieszkańców, poszukując nowych czynników wzrostu ekonomicznego – w tym również uwzględniając możliwości rozwoju turystycznego gminy. Nowoczesne samorządy mają zatem mocne motywy oddziaływania na turystykę³²⁹.

Zainteresowanie turystyką jako sektorem gospodarki lokalnej wiąże się w dużej mierze z faktem, że wiele celów ogólnych rozwoju obszarów można osiągnąć właśnie dzięki i poprzez turystykę, odgrywającą rolę czynnika aktywizacji społeczno-gospodarczej gmin. Te cele to przykładowo: poprawa jakości życia mieszkańców (m. in. poprzez wzbogacenie w różne ważne społecznie dobra i urządzenia oraz poprawę warunków bytowania społeczeństwa), rozwój infrastruktury, poprawa wizerunku oraz estetyki miejscowości, rozwój usług oraz infrastruktury komunalnej czy rekreacyjnej, napływ inwestycji oraz kapitału, ożywienie lokalnej przedsiębiorczości w sektorze turystycznym lub w innych z nim powiązanych, wzrost dochodów mieszkańców dzięki zatrudnieniu w obsłudze ruchu turystycznego lub też podjęciu samodzielnych działań przedsiębiorczych, wzrost budżetów lokalnych, edukacja ekologiczna w duchu zrównoważonego rozwoju i inne, które są uzasadnieniem dla traktowania turystyki jako ważnej dziedziny lokalnej (w szczególności gminnej) gospodarki.

³²⁸ T. Bieger, *Management...*, op. cit., s. 7.

³²⁹ D. Jeffries, *Governments...*, op. cit., s. 112.

Rozwijana zatem na danym obszarze funkcja turystyczna może być postrzegana przez władarzy lokalnych w aspekcie: społecznym (poprawa jakości życia mieszkańców), ekonomicznym (aktywizacja gospodarki lokalnej, dywersyfikacja struktury gospodarczej, utrzymanie lub wzrost poziomu dochodów mieszkańców, utrzymanie lub wzrost wpływów do budżetu lokalnego, utworzenie nowych miejsc pracy lub zachowanie już istniejących), kulturowym (rewaloryzacja dziedzictwa historycznego, promowanie większej świadomości kultury lokalnej), przestrzennym i przyrodniczym (rewaloryzacja przestrzeni, zarządzanie zasobami przyrody oraz walorami turystycznymi dla zachowania podstaw rozwoju zrównoważonego), psychologicznym (wzbogacenie lub zmiana wizerunku obszaru), a nawet politycznym³³⁰. Stąd różne mogą być podejścia planistyczne związane z jej wprowadzaniem lub rozwijaniem na określonych obszarach formułowane przez władze samorządowe. Wśród nich jako główne można wskazać następujące podejścia: polegające na reklamowaniu, zachwalaniu danej jednostki terytorialnej, zorientowane na korzyści dla miejscowych przedsiębiorców świadczących usługi turystyczne, stawiające główny nacisk na kwestie przestrzenne, sprowadzające się przede wszystkim do uwzględniania potrzeb mieszkańców oraz nawiązujące do koncepcji turystyki zrównoważonej, gdzie nacisk położony jest na dążenie do uwzględniania potrzeb zarówno turystów, jak i mieszkańców wraz z działającymi na danym obszarze przedsiębiorcami przy zachowaniu ładu planistycznego³³¹. Odpowiednią politykę turystyczną implikuje przy tym faza rozwoju obszaru recepcji turystycznej.

Planując rozwój turystyki na danym terenie trzeba jednak brać pod uwagę nie tylko korzyści ekonomiczne i pozaekonomiczne, jakie może zapewniać turystyka obszarowi recepcji turystycznej, ale także koszty alternatywne jej rozwoju, zwłaszcza tam, gdzie dotyczy to rozwoju na dużą skalę. Trzeba mieć świadomość niekorzystnych zjawisk towarzyszących rozwojowi turystyki i miejsc, w których ten rozwój następuje (m. in. wzrost patologii społecznych, degradacja walorów środowiska przyrodniczego i kulturowego, skutkujące obniżeniem jakości walorów turystycznych obszaru i inne zjawiska przedstawione w poprzednim rozdziale). Stąd wiele lokalnych obszarów recepcji turystycznej liczy na czerpanie korzyści ekonomicznych z turystyki rozwijanej na małą skalę, stanowiącej element szerszej strategii rozwoju³³².

Rozwój turystyki na szczeblu lokalnym jest natomiast konsekwencją zarówno uwarunkowań wewnętrznych, na które gmina ma bezpośredni lub pośredni wpływ, jak i zewnętrznych, w tym wynikających z polityki społeczno-gospodarczej państwa i województwa, systemu ekonomicznego, uregulowań prawnych oraz związanych z ekologiczno-społecznym i gospodarczym potencjałem powiatu, ościennych gmin, aktywnością ich władz, a także instytucji i organizacji na tym szczeblu (związki gmin). Nie można przy tym pominąć uwarunkowań międzynarodowych, a nawet

³³⁰ A. Kowalczyk, *Rozwój...*, op. cit., s. 184; S. J. Page, C. M. Hall, *Managing...*, op. cit., s. 105.

³³¹ D. Getz, *Tourism Planning and Research: Traditions, Models and Futures*, referat na: Australian Travel Research Workshop, Bunbury, Australia, November 1987, s. 5, za: A. Kowalczyk, *Rozwój...*, op. cit., s. 187; S. J. Page, *Urban tourism*, Routledge, London and New York 1995, s. 178.

³³² *Tourism and Economic...*, op. cit., s. 272.

globalnych³³³. Rozwój zaś każdej społeczności lokalnej powinien być rozpatrywany z uwzględnieniem całości uwarunkowań.

Jednocześnie o sile i zasięgu oddziaływania organów samorządu terytorialnego na rozwój lokalnej gospodarki turystycznej decyduje wiele różnych aspektów. Do najważniejszych można zaliczyć: przekonanie samorządów terytorialnych o znaczeniu turystyki w gospodarce gminy, a więc o korzyściach płynących z tego rozwoju, istniejące powiązania między samorządem terytorialnym i organami administracji rządowej, możliwości finansowe samorządów, wyznaczające bezpośrednio ich możliwości inwestycyjne, będący w dyspozycji organów samorządowych zbiór narzędzi oddziaływania na podmioty gospodarcze, współpracę samorządów terytorialnych z samorządami gospodarczymi i inne³³⁴.

Jak wspomniano, wiele w zakresie kształtowania rozwoju turystycznego gminy zależy od samych postaw władarzy lokalnych wobec wyzwań i procesów rozwojowych w turystyce, które wyrażają się w prowadzonej przez nich polityce lokalnej. Mogą to być następujące postawy:

- reagowanie na popyt turystyczny (wspieranie bądź osłabianie rozwoju turystyki), gdzie istotne jest pytanie o to, co stanowi impuls do podjęcia działań w tym zakresie (czynniki społeczne, ekonomiczne, ekologiczne itp.),
- kreowanie popytu turystycznego w regionie (wynikające z mody lub potrzeby podejmowania tego typu działań przez współczesne jednostki terytorialne),
- brak reakcji, obojętność (która może wynikać z różnych przyczyn, różne mogą być źródła braku zainteresowania rozwijaniem gospodarki turystycznej przez daną gminę).

Z jednej strony działania podejmowane przez władzę i społeczność lokalną (związane z organizacją, zagospodarowywaniem przestrzeni i przystosowaniem jej do potrzeb turystyki) mogą stanowić reakcję na obserwowaną aktywność turystyczną na danym obszarze, mogą być w pewien sposób wymuszone napływem turystów. Z drugiej jednak strony to działania podejmowane przez władze i społeczności lokalne (inwestycje turystyczne, nowe formy zagospodarowania turystycznego itp.) mogą stymulować w określonych okolicznościach aktywność turystyczną jednostek lub grup społecznych³³⁵.

Tak zidentyfikowane postawy władz gminnych wobec kształtowania funkcji turystycznej obszaru stanowią podstawę wyodrębnienia w empirycznej części pracy typów gmin ze względu na prowadzoną politykę turystyczną. W zestawieniu z zakresem wykorzystywanego instrumentarium pozwalają one scharakteryzować udział samorządu terytorialnego w kształtowaniu funkcji turystycznej gminy, tj. ocenić możliwy wpływ decyzji i działań podejmowanych przez władarzy lokalnych na przebieg cyklu życia obszaru recepcji turystycznej (gminy).

³³³ M. Słodowa-Helpa, *Warunki...* op. cit., s. 90.

³³⁴ A. Rapacz, *Organizacja...*, op. cit., s. 17.

³³⁵ B. Włodarczyk, *Przestrzeń...*, op. cit., s. 54.

W zarządzaniu rozwojem turystyki na danym obszarze istotne znaczenie odgrywają z kolei czynniki wpływające na proces podejmowania decyzji w sferze turystyki przez władze lokalnych i szerzej – przesłanki postaw władz samorządowych wobec rozwoju turystyki w gminie. Przedstawiając determinanty decyzji władz samorządowych w zakresie rozwoju turystycznego gminy można posłużyć się typologią, którą zaproponował H. Richins³³⁶. Wyróżnił on trzy główne kategorie czynników wpływających na proces decyzyjny: międzypersonalne, wewnątrzpersonalne oraz środowiskowe (okoliczności). Pierwsza grupa dotyczy wewnętrznych i zewnętrznych w stosunku do organizacji samorządu lokalnego czynników społecznych i wiąże się z interakcjami międzyludzkimi, znajdującymi swój wymiar w naturze psychologicznej i zachowaniach jednostek. Są to: potencjał administracyjny oraz poglądy radnych, a także poglądy mieszkańców i wyborców oraz wyrażane w mediach, grupy nacisku wewnątrz wspólnoty lokalnej, opinie ekspertów, inwestorów branży turystycznej, poglądy władz publicznych wyższego szczebla itp. Grupa czynników wewnątrzpersonalnych obejmuje wewnętrzne, pozaspołeczne determinanty, jak podłoże osobowe jednostek, wartości, osobiste zainteresowanie daną kwestią osoby decyzyjnej. Dotyczy m.in. kwalifikacji formalnych osób, ogólnego doświadczenia i umiejętności, a także wiedzy w obszarze podejmowanych decyzji czy osobistego interesu. Wpływy środowiskowe z kolei obejmują zewnętrzne, pozaspołeczne determinanty, okoliczności oddziałujące na podejmowane przez jednostki decyzje w sferze turystyki. Czynniki te z jednej strony bazują na potrzebach wspólnoty (charakter i wizja rozwoju danej wspólnoty, niepewność rezultatów, wpływy pozytywne lub negatywne itp.), z drugiej dotyczą aspektów strukturalnych, odnoszących się do sfery regulacyjnej i proceduralnej (takich jak: informacja, kierunki planowania i polityki lokalnej, legitymizacja działań, mechanizmy regulujące itp.).

Wśród przesłanek postaw władz samorządowych wobec rozwoju turystyki w gminie można zatem wyróżnić zarówno wewnętrzne potrzeby i zamierzenia gmin, uwarunkowania wewnętrzne funkcjonowania jednostek samorządowych, jak i bodźce do rozwijania turystyki na danym obszarze płynące z otoczenia (zewnętrzne w stosunku do gminy). Zgodnie z przeprowadzonym powyżej wywodem, wśród ogólnych motywów postaw władz samorządowych można ostatecznie wymienić:

- spodziewane efekty gospodarcze, wizerunek gminy (postrzeganie korzyści ekonomicznych rozwoju turystyki jako dziedziny gospodarczej, dążenie do przekształcenia gminnej gospodarki, postrzeganie turystyki jako szansy na podniesienie atrakcyjności gminy dla inwestorów z zewnątrz, dostrzeganie zagrożeń odpływu zysków z turystyki wypracowanych w gminie poza miejscową gospodarkę, zorientowanie na promocję gminy poprzez turystykę itd.),
- potrzeby społeczne, kwestie przestrzenne (chęć szerszego zaspokojenia potrzeb społeczności lokalnej poprzez udogodnienia rekreacyjne i wypoczynkowe oraz inne związane

³³⁶ H. Richins, *Influences On Local Government Tourism Decision-Making: A study of authoritative opinion*, "The Journal of Tourism Studies" 2000, 11, 2, s. 4; H. Richins, P. Pearce, *Influences on Tourism Development Decision Making: Coastal Local Government Areas in Eastern Australia*, "Journal of Sustainable Tourism" 2000, 8, 3, s. 210-213.

z przystosowaniem gminy do obsługi turystów, dążenie do ograniczania negatywnych społecznych i przestrzennych efektów rozwoju turystyki, ochrona walorów przyrodniczych i kulturowych gminy, dbałość o ochronę dziedzictwa narodowego, uwzględnianie zasad zrównoważonego rozwoju obszaru przez turystykę oraz postrzeganie turystyki jako narzędzia osiągnięcia rozwoju zrównoważonego),

- wewnętrzne uwarunkowania (wysokość środków finansowych w dyspozycji gminy, konsekwencja przyjętej strategii i planów rozwoju gminy, ciągłość/brak ciągłości władzy lokalnej, możliwości kompetencyjne samorządu gminnego w zakresie sterowania procesami rozwojowymi w turystyce, przedsiębiorczość, aktywność, innowacyjność/pasywność, podejście zachowawcze, tradycyjne przedstawiciele władz samorządowych, osobiste przekonania, przychylność/uprzedzenia decydentów lokalnych w odniesieniu do rozwoju turystyki w gminie),
- bezpośrednie bodźce z otoczenia (zewnętrzny impuls finansowy – pozyskane przez gminę zewnętrzne środki finansowania działalności a przez to zwiększone możliwości finansowe gminy, nowe trendy w turystyce i możliwości kreowania popytu turystycznego na nowych potencjalnych obszarach recepcji turystycznej, inicjatywy ze strony różnych organizacji lokalnych, stowarzyszeń, przedsiębiorstw, inwestorów, mieszkańców i innych grup społecznych, naciski ze strony różnych grup interesu w gminie),
- inne przesłanki.

Wydaje się, że przesłanki postaw władz samorządowych wobec rozwoju turystyki mogą w określonym stopniu różnić się w wydzielonych ze względu na etap ukształtowania funkcji turystycznej typach gmin. Wobec tego poddano je weryfikacji w ramach badań empirycznych przeprowadzonych w wybranych jednostkach samorządu terytorialnego. Na ich podstawie określono z kolei potencjalne czynniki wpływające na zakres i charakter podejmowanych przez władze samorządu gminnego działań na rzecz turystycznego rozwoju obszaru.

Zaangażowanie samorządu terytorialnego w kształtowanie funkcji turystycznej gmin, niezależnie od zróżnicowanych motywów tego zaangażowania, jest efektem pozytywnej postawy władz lokalnych wobec rozwoju turystyki na zarządzanym przez nie terenie. Aktywność samorządowa w sferze turystyki podejmowana jest natomiast w określonych obszarach zadaniowych, ukierunkowanych na rozwijanie bądź stabilizowanie funkcji turystycznej jednostek samorządu terytorialnego.

Zadania samorządu terytorialnego w zakresie turystyki w gminie

Rozpatrywanie zadań samorządu terytorialnego w odniesieniu do turystyki w gminie warto rozpocząć od spostrzeżenia A. Gordona, że zaspokajanie zbiorowych potrzeb wspólnoty, jako główne ustawowe

zadanie samorządu gminnego³³⁷, odnosi się z jednej strony do potrzeb społecznych mieszkańców w sferze turystyki i rekreacji, a z drugiej do potrzeb wspólnoty i jej mieszkańców jako organizatorów turystyki³³⁸. Samorząd gminny ma zatem za zadanie tworzyć dla społeczności zamieszkującej dany obszar warunki do uprawiania turystyki i szerzej rekreacji (potrzeby w zakresie turystyki mogą odnosić się do mieszkańców gminy jako reprezentujących potencjalny popyt turystyczny we własnym regionie³³⁹), a także wspierać sferę obsługi ruchu turystycznego w gminie, czyli lokalną branżę turystyczną.

Początkowo samorząd terytorialny w świetle obowiązującego prawa nie otrzymał ustawowego wskazania do podejmowania zadań w sferze turystyki. Przepisy ustawowe były raczej neutralne w tym zakresie, na co wskazuje L. Butowski³⁴⁰. Na mocy nowelizacji ustawy o samorządzie gminnym³⁴¹ w 2001 r. w zakres zadań własnych gminy włączona została turystyka i promocja, co było usankcjonowaniem stanu faktycznie już istniejącego³⁴², gdyż jednostki terytorialne zainteresowane rozwojem turystyki podejmowały zadania w tym zakresie korzystając z klauzuli kompetencji ogólnej. Wprowadzone zapisy umocowiły ustawowo możliwość prowadzenia bezpośredniej działalności w dziedzinie turystyki na terenie gminy w celu zaspokojenia potrzeb wspólnoty.

Wśród standardów zaspokajania potrzeb mieszkańców w skali lokalnej wskazuje się – obok bezpieczeństwa publicznego, dostępu do instytucji edukacyjnych i oświatowych, dostępu do sieci handlowej i usługowej, istnienia i utrzymania szlaków komunikacyjnych i wielu innych – m. in. dostęp do terenów rekreacyjnych, potrzebę wypoczynku i uczestniczenia w kulturze oraz sporcie³⁴³. Rozwijanie w gminie możliwości wypoczynku i rekreacji (także jako jednego z nowych czynników lokalizacji działalności gospodarczej) może być z kolei podstawą bazy materialnej turystyki lub atrakcyjności turystycznej jednostki terytorialnej. Kształtowanie szeroko rozumianej sfery turystyki w gminie dotyczy zatem także zadań w zakresie polityki społecznej – np. wydatki samorządu gminnego na kulturę i ochronę dziedzictwa narodowego czy kulturę fizyczną i sport. Dążenie gmin, zwłaszcza tych bogatszych, które zaspokoiły już w znacznym stopniu pilne braki w zakresie potrzeb bytowych mieszkańców (w tym związane z infrastrukturą komunalną), do angażowania się w zapewnianie miejsc atrakcyjnych dla wypoczynku, rekreacji, a także turystyki można natomiast w pewien sposób odnieść do

³³⁷ Ustawa z dnia 8 marca 1990 r. o samorządzie gminnym..., op. cit., art. 7, ust. 1, pkt. 10.

³³⁸ A. Gordon, *Rozwijanie turystyki jako obowiązek prawny samorządów* [w:] *Turystyka w gminie i powiecie*, red. A. Gordon, Polska Organizacja Turystyczna, Warszawa 2003, s. 46.

³³⁹ A. Niezgoda, *Rola...*, op. cit., s. 125.

³⁴⁰ L. Butowski, *Organizacja turystyki w Polsce. Przegląd struktur*, Agencja Promocji Turystyki „MART”, Warszawa 1998, s. 59.

³⁴¹ Ustawa z dnia 11 kwietnia 2001 r. o zmianie ustaw: o samorządzie gminnym, o samorządzie powiatowym, o samorządzie wojewódzkim, o administracji rządowej w województwie oraz o zmianie niektórych innych ustaw, Dz. U. Nr 45, poz. 497.

³⁴² R. Pawlusiński, *Samorząd...*, op. cit., s. 21.

³⁴³ A. Lisowski, *Diagnozowanie potrzeb i realizacja globalnej polityki społecznej*, [w:] *Polityka społeczna globalna i lokalna*, red. A. Kurzynowski, Szkoła Główna Handlowa. Instytut Gospodarstwa Społecznego, Warszawa 1999, s. 114 i nast., za: K. Pająk, *Rola...*, op. cit., s. 45.

hierarchii potrzeb jednostki ludzkiej według A. H. Masłowa (teoria psychologii wzrostu i samorealizacji)³⁴⁴, uznając je za potrzeby wyższego rzędu jednostek samorządu gminnego.

Umiejscowienie turystyki bezpośrednio w ustawowym katalogu zadań własnych gmin, do których należą w szczególności zadania „kultury fizycznej i turystyki, w tym terenów rekreacyjnych i urządzeń sportowych”³⁴⁵ formalizuje wspieranie działań na rzecz rozwoju tej dziedziny miejscowej gospodarki (traktowanej także jako czynnik rozwoju lokalnego). Jednak jest to zadanie nieobowiązkowe, wynikające z przyjętych w gminie kierunków rozwoju. Możliwości rozwoju turystyki uzależnione są zatem od stopnia zainteresowania nią władz samorządowych oraz mieszkańców poszczególnych gmin oraz podejmowanych działań aktywizujących w tym zakresie.

Do podstawowych działań władz lokalnych ukierunkowanych na rozwój funkcji turystycznej gmin można zaliczyć³⁴⁶: dostosowanie lokalnego prawa do potrzeb rozwoju turystyki, tworzenie warunków dla rozwoju turystyki poprzez uwzględnianie jej specyfiki w dokumentach planistycznych (jak plany zagospodarowania przestrzennego, strategie rozwoju, wieloletnie plany inwestycyjne), stymulowanie rozwoju infrastruktury turystycznej w gminie, kreowanie lokalnego produktu turystycznego, wspomaganie rozwoju oferty kulturalnej i sportowej, ochrona i powiększanie walorów środowiska przyrodniczego i dziedzictwa kulturowego oraz ich udostępnianie dla turystyki (oznakowanie terenu, wytyczanie szlaków, ścieżek, miejsc biwakowych, parkingów), tworzenie struktur organizacyjnych działających na rzecz rozwoju turystyki w gminie, propagowanie idei rozwoju turystycznego gminy wśród mieszkańców i kształtowanie postaw społeczności lokalnej wobec turystów, tworzenie korzystnego klimatu dla napływu inwestycji turystycznych, promocję turystyczną gminy, rozwój infrastruktury komunalnej. Trzeba jednocześnie zaznaczyć, że skuteczniejsze wykonanie zadań, zwłaszcza o charakterze ponadlokalnym, umożliwia współdziałanie kilku lub kilkunastu gmin, co jednocześnie stwarza warunki do efektywniejszego wykorzystania środków finansowych.

Zadania samorządu gminnego w zakresie turystyki można za R. Pawłusińskim pogrupować w³⁴⁷: zadania bezpośrednio podporządkowane sferze turystyki i zmierzające do jej aktywizacji³⁴⁸,

³⁴⁴ Zgodnie z koncepcją A. H. Masłowa istnieje prawidłowość polegająca na kolejności zaspokajania poddających się hierarchizacji potrzeb – najpierw zaspakajane są potrzeby niższego rzędu (wyżywienie, potrzeby fizjologiczne), a w dalszej kolejności potrzeby wyższych rzędów, aż do potrzeby samorealizacji (A. Niezgoda, P. Zmysłony, *Popyt turystyczny. Uwarunkowania i perspektywy rozwoju*, Wydawnictwo Akademii Ekonomicznej w Poznaniu, Poznań 2006, s. 35; zob. także: K. Pająk, *Rola...*, op. cit., s. 41-42).

³⁴⁵ Zapis ten został jednak wprowadzony w ustawie o samorządzie gminnym dopiero w 2001 r. Wcześniej turystyka nie należała formalnie do zadań własnych gminy.

³⁴⁶ M. Mika, *Turystyka a przemiany środowiska przyrodniczego Beskidu Śląskiego*, Instytut Geografii i Gospodarki Przestrzennej Uniwersytetu Jagiellońskiego, Kraków 2004, s. 135; L. Butowski, *Organizacja turystyki w Polsce*, Wydawnictwo Akademickie Wyższej Szkoły Społeczno-Przyrodniczej w Lublinie, Warszawa – Lublin 2004, s. 47.

³⁴⁷ R. Pawłusiński, *Samorząd...*, op. cit., s. 21.

³⁴⁸ Należą do nich: programowanie rozwoju turystyki w gminie i kreowanie lokalnego produktu turystycznego, tworzenie struktur organizacyjnych działających na rzecz rozwoju turystyki w gminie, przystosowanie przestrzeni gminy do pełnienia funkcji turystycznej m. in. poprzez rozwój infrastruktury turystycznej, poprawę stanu walorów turystycznych gminy, propagowanie idei rozwoju turystycznego gminy wśród mieszkańców, promocja turystyczna gminy, kształtowanie właściwych postaw społeczności lokalnej wobec turystów, tworzenie korzystnego klimatu dla rozwoju lokalnej przedsiębiorczości turystycznej oraz wspieranie napływu inwestycji turystycznych z zewnątrz.

zadania, których realizacja ma przede wszystkim zaspokoić potrzeby miejscowej ludności (podnoszenie jakości życia w gminie poprawia z kolei możliwości rozwoju turystyki)³⁴⁹, a także – jako uzupełniające – zadania nałożone na gminy przez państwo w przepisach szczegółowych, tj. na mocy ustawy o usługach turystycznych³⁵⁰ oraz rozporządzeń Rady Ministrów w sprawie określania warunków bezpieczeństwa osób przebywających w górach, pływających, kąpiących się i uprawiających sporty wodne³⁵¹. Ponadto szczególne obowiązki i zadania względem gmin uzdrowiskowych oraz posiadających status obszaru ochrony uzdrowiskowej (zwykle pełniących jednocześnie funkcję turystyczną) nakłada ustawa o lecznictwie uzdrowiskowym, uzdrowiskach i obszarach ochrony uzdrowiskowej oraz o gminach uzdrowiskowych³⁵². Gminy te realizują dodatkowo zadania związane z zachowaniem funkcji leczniczych uzdrowiska, do których należą m.in. ochrona warunków naturalnych uzdrowiska lub obszaru ochrony uzdrowiskowej, tworzenie warunków do funkcjonowania zakładów i urzędów lecznictwa uzdrowiskowego oraz rozwoju infrastruktury komunalnej w celu zaspokojenia potrzeb osób przebywających w gminach w celu leczenia uzdrowiskowego, tworzenie i ulepszanie infrastruktury komunalnej i technicznej przeznaczonej dla uzdrowisk lub obszarów ochrony uzdrowiskowej.

Szerszy zakres zadań i obowiązków w zakresie turystyki odnosi się zatem do jednostek samorządu terytorialnego, które pełnią już w określonym stopniu funkcję turystyczną, a w szczególności do gmin uzdrowiskowych oraz posiadających status obszaru ochrony uzdrowiskowej. Natomiast zadania gmin wprowadzających funkcję turystyczną na swoim terenie koncentrują się na tworzeniu warunków wypoczynku i rekreacji, zaspokajających głównie potrzeby mieszkańców oraz na poprawie możliwości rozwoju turystyki poprzez podnoszenie jakości życia w gminie. Wiąże się to z koniecznością zastosowania odpowiednio dobranych narzędzi kształtowania funkcji turystycznej obszaru w obu typach gmin.

W kontekście zadań samorządu terytorialnego na szczeblu gminnym należy zauważyć, że współcześnie powszechnie uznaje się, że powinien on oddziaływać na swoje otoczenie, tj. podmioty nieobjęte gospodarką samorządową (firmy prywatne, spółdzielcze, państwowe, stowarzyszenia, fundacje, instytucje otoczenia biznesu itp.). Pozostaje jednak pytanie, jaki powinien być zakres tego

³⁴⁹ Takie jak: gospodarowanie przestrzenią i zapewnienie ładu przestrzennego, ochrona środowiska (wpływająca na jakość przyrodniczych zasobów turystycznych), rozwój infrastruktury społecznej i technicznej, rozwój infrastruktury komunikacyjnej (umożliwia dotarcie do atrakcyjnych turystycznie miejsc w gminie), działalność kulturalna oraz kultura fizyczna i sport (jako element produktu turystycznego gminy), zapewnienie bezpieczeństwa i porządku publicznego.

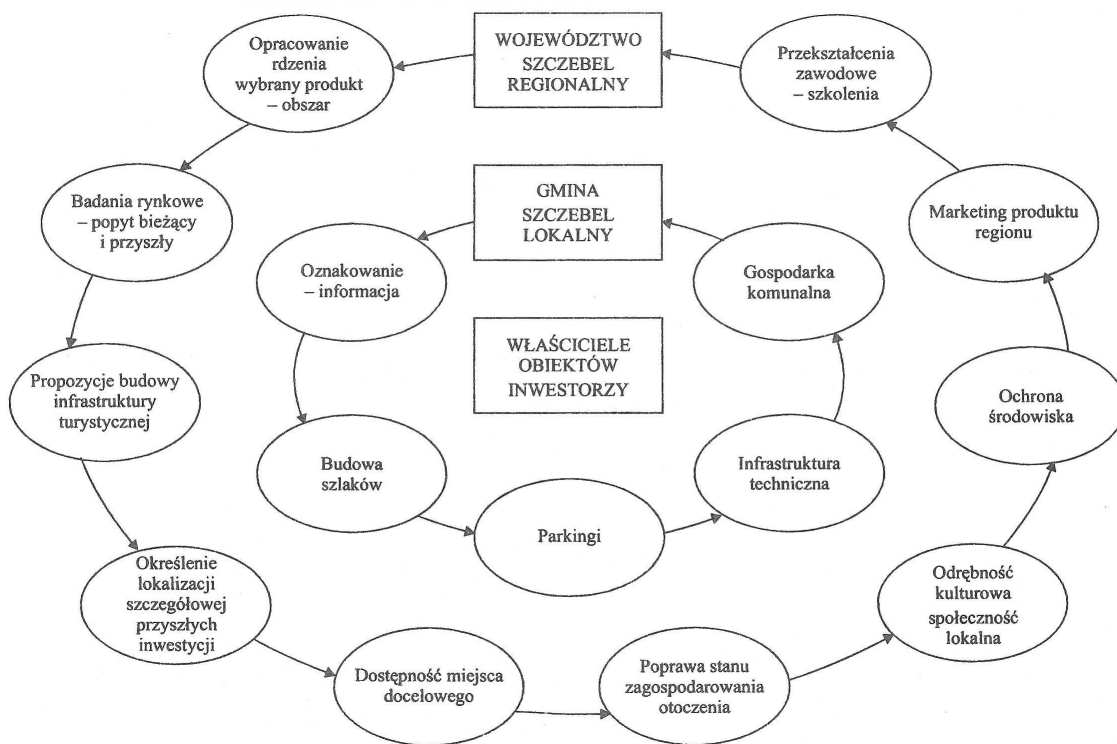
³⁵⁰ Ustawa z dnia 29 sierpnia 1997 r. o usługach turystycznych, Dz. U. z 2004 r., Nr 223, poz. 2268 z późn. zm.

³⁵¹ Są to następujące zadania: ewidencja obiektów noclegowych niepodlegających kategoryzacji, przeprowadzanie kontroli w obiektach hotelarskich i innych obiektach świadczących usługi hotelarskie, wraz z możliwością zastosowania nakazu wstrzymania świadczenia usług, zapewnienie bezpieczeństwa wszystkim osobom przebywającym w celach turystycznych na terenie gminy.

³⁵² Ustawa z dnia 28 lipca 2005 r. o lecznictwie uzdrowiskowym, uzdrowiskach i obszarach ochrony uzdrowiskowej oraz o gminach uzdrowiskowych, Dz. U. Nr 167, poz. 1399.

oddziaływania i przy użyciu jakich instrumentów³⁵³. W gminach stanowiących obszary recepcji turystycznej to otoczenie jednostki samorządu terytorialnego tworzą różne podmioty współtworzące produkt turystyczny obszaru i wpływające na występujące w gminie warunki wypoczynku i rekreacji (co było przedmiotem rozważań w podrozdziale 1.2.). Mogą być one ważną częścią polityki gminnej w sferze turystyki prowadzonej przez władze lokalne. Przy tym kompleksowy charakter zintegrowanego produktu turystycznego obszaru wymaga, aby strategia jego rozwoju opierała się na skoordynowanych działaniach tych wszystkich podmiotów³⁵⁴. Problematykę kompetencji w tym zakresie na szczeblu lokalnym i regionalnym porządkuje G. Gołembski, prezentując rolę sektora publicznego w tworzeniu strategii produktu turystycznego (Ryc. 2).

Wykonywanie zadań gmin związanych z kształtowaniem warunków dla rozwoju turystyki na danym obszarze jest możliwe, gdy jednostki samorządu terytorialnego dysponują odpowiednimi środkami i narzędziami ich realizacji. Stąd decydujące znaczenie ma zakres dostępnego instrumentarium oddziaływania władz terytorialnych na procesy rozwojowe w turystyce na zarządzanym obszarze, w tym dostęp do źródeł finansowania działalności gmin w sferze szeroko rozumianej turystyki.

Ryc. 2. Rola sektora publicznego w tworzeniu strategii produktu turystycznego

Źródło: G. Gołembski, *Rola jakości w formułowaniu strategii produktu turystycznego* [w:] *Turystyka w ujęciu globalnym...*, op. cit., s. 101.

³⁵³ E. Denek, *Płaszczyzny rozpatrywania samodzielności samorządu terytorialnego* [w:] *Samodzielność samorządu terytorialnego w Polsce*, red. E. Denek, „Zeszyty Naukowe” Akademii Ekonomicznej w Poznaniu, nr 7, Wydawnictwo Akademii Ekonomicznej w Poznaniu, Poznań 2001, s. 13-14.

³⁵⁴ G. Gołembski, *The role of public sector in developing tourism product strategies for tourism destination*, „The Poznań University of Economic Review” 2004, 4, 1, s. 12.

2.3. Instrumenty oddziaływania samorządu gminnego na procesy rozwojowe w turystyce

Samorząd gminny, który jest najbliżej miejsca powstawania produktu turystycznego obszaru i dysponuje największą spośród jednostek samorządu terytorialnego w Polsce gamą narzędzi oddziaływania na procesy rozwojowe na swoim terenie³⁵⁵, może odgrywać i odgrywa istotną rolę w kształtowaniu funkcji turystycznej gminy. Wynika to z faktu, że w obecnym stanie prawnym jednostki samorządu terytorialnego dysponują dostatecznie szerokim zestawem instrumentów umożliwiającym, z formalnego punktu widzenia, prowadzenie aktywnych działań stymulacyjnych w gminie³⁵⁶, także w sferze turystyki. Potwierdzają to sami przedstawiciele władz lokalnych, którzy wysoko oceniają swoje możliwości oddziaływania w zakresie kształtowania funkcji turystycznej gminy³⁵⁷. Powstaje jednak pytanie o znaczenie gminnej polityki samorządowej w kształtowaniu funkcji turystycznej obszaru, w szczególności o zakres i charakter, a także determinanty zaangażowania samorządu terytorialnego w oddziaływanie na procesy rozwojowe w turystyce w różnych stadiach rozwoju funkcji turystycznej gminy.

Wrażliwa na wahania sezonowe i spolaryzowana pod względem przestrzennym gospodarka turystyczna zwykle wymaga różnych form interwencji, także władz samorządowych. Jednocześnie zwiększenie w ostatnich latach kapitałochłonności przemysłu turystycznego dodatkowo wzmacnia presję na wsparcie ze strony władz publicznych³⁵⁸. Może być ono udzielane przykładowo w formie subsydiów dla sektora prywatnego, ulg podatkowych, dokapitalizowania, pożyczek i kredytów, poręczeń i gwarancji, preferencyjnego udostępniania obiektów lub terenu itd. (z uwzględnieniem prawa wspólnotowego i warunków udzielania pomocy publicznej^{359,360}) bądź bezpośrednich inwestycji

³⁵⁵ Instrumenty (narzędzia) te to prawnie określone możliwości dostępne dla publicznych władz samorządowych dla sterowania procesami, w wyniku których następuje osiągnięcie pożądaných efektów bądź też mogą to być wielkości, za pomocą których można wpływać na procesy w celu osiągnięcia pożądaney sytuacji (L. Patrzalek, *Funkcje ekonomiczne samorządu terytorialnego w okresie transformacji systemowej w Polsce*, „Prace Naukowe” Akademii Ekonomicznej we Wrocławiu, nr 714, Wydawnictwo Akademii Ekonomicznej we Wrocławiu, Wrocław 1996, s. 63). Narzędzia oddziaływania samorządu terytorialnego to katalog zróżnicowanych form i sposobów prowadzenia polityki wspierania rozwoju lokalnego i regionalnego, w tym poprzez turystykę.

³⁵⁶ W. Dziemianowicz i in., *Wspieranie...*, op. cit., s. 131.

³⁵⁷ Zob. wyniki badań opinii władz samorządowych przeprowadzone na cele niniejszej rozprawy (rozdz. 4).

³⁵⁸ *Tourism and Economic...*, op. cit. s. 269; C. M. Hall, *Tourism and Politics: Policy, Power and Place*, „Progress in Tourism Recreation and Hospitality Management” 1994, 5, J. Wiley, Chichester, London, za: A. Gill, *From growth...*, op. cit., s. 1085.

³⁵⁹ Pomoc publiczna w uregulowaniach przepisów wspólnotowych rozumiana jest jako wsparcie udzielane ze środków publicznych (transfer zasobów publicznych), polegające na przysporzeniu przez organy udzielające pomocy (w tym organy samorządu terytorialnego na szczeblu gminnym) korzyści ekonomicznych w zakresie prowadzonej przez wspierany podmiot działalności, bez względu na formę organizacyjno-prawną takiej działalności, na warunkach korzystniejszych niż oferowane na rynku, a przy tym selektywnie, oddziałując na konkurencję między podmiotami oraz wpływając na wymianę gospodarczą między krajami członkowskimi. Może być ona udzielana w formie bezpośrednich wypłat (dotacje, preferencyjne kredyty, gwarancje, poręczenia kredytów, inwestycje kapitałowe ze środków publicznych – zakup akcji lub udziałów, itp.) lub może sprowadzać się do obniżania obciążeń fiskalnych – pomoc publiczna pośrednia (zwolnienia i ulgi podatkowe, rozłożenie na raty podatku, odroczenia terminu jego spłaty, zrzeknięcie się egzekwowania środków pieniężnych itd.). Rola pomocy publicznej jako instrumentu polityki gospodarczej zmniejsza się, jest obecnie bardzo reglamentowana i dopuszcza się ją tylko

publicznych w infrastrukturę lub projekty turystyczne tam, gdzie pojawia się luka rynkowa niewypełniona przez sektor prywatny. Sytuacja taka może mieć miejsce przede wszystkim na obszarach wprowadzających funkcję turystyczną, nieposiadających tradycji w obsłudze ruchu turystycznego, gdzie prywatna przedsiębiorczość w turystyce dopiero się rozwija – w odróżnieniu od tradycyjnych miejsc koncentracji ruchu turystycznego (typowych gmin turystycznych).

Takie aktywne oddziaływanie władzy lokalnej na przebieg procesów społeczno-gospodarczych i przestrzennych w gminie określa się w literaturze mianem samorządowego interwencjonizmu lokalnego³⁶¹. Pojęcie to wiąże się z postępującym współcześnie procesem decentralizacji władzy i przyjętą logiką rozwoju – rozwoju terytorialnego, dzięki czemu to samorząd terytorialny stanowi nowy podmiot ingerencji w procesy rynkowe, jest ich aktywnym uczestnikiem (decentralizacja władzy ma przełożenie w decentralizacji interwencjonizmu)³⁶². Samorządowy interwencjonizm lokalny oznacza kompleks oddziaływań władz gminy realizowanych za pomocą określonego zestawu instrumentów, determinujących decyzje lokalnych i zewnętrznych w stosunku do gminy podmiotów gospodarczych oraz innych jednostek związanych z działalnością gospodarczą, z dodatkiem pewnej liczby bezpośrednich decyzji administracyjnych i alokacyjnych, zmierzających do wprowadzenia i utrzymania gminy na długofalowej ścieżce rozwoju lokalnego. Przy tym instrumenty interwencjonizmu sięgają tylko do granicy demokratyczno-rynkowej wolności podejmowania decyzji przez podmioty prywatne³⁶³. Lokalny interwencjonizm zmierza do osłabienia niedomagań lokalnych rynków oraz ich więzi z rynkami ponadlokalnymi, także do korygowania negatywnych dostosowań strukturalnych na lokalnych rynkach tak, aby wprowadzić gminę na długofalową ścieżkę restrukturyzacji i dynamicznego rozwoju³⁶⁴. Pomocna może okazać się w tym odpowiednio kształtowana funkcja turystyczna obszaru.

w ściśle określonych przypadkach, co ma związek z zaleceniami sformułowanymi w Strategii Lizbońskiej, dotyczącymi stopniowego ograniczania oraz ściślejszego kontrolowania pomocy publicznej.

³⁶⁰ W aktualnym stanie prawnym problematykę warunków i zasad udzielania pomocy publicznej przedsiębiorcom w Polsce regulują zarówno przepisy wspólnotowe (odnośnie do możliwości i warunków udzielania pomocy publicznej), jak i krajowe (normujące kwestie proceduralne). W polskim ustawodawstwie przepisy o pomocy publicznej przedsiębiorstwom pojawiły się w 2000 r. w konsekwencji ratyfikowania przez Polskę umów międzynarodowych, regulujących udzielanie pomocy. Do momentu wejścia Polski w struktury unijne obowiązywała ustawa z dnia 30 czerwca 2000 r. o warunkach dopuszczalności i nadzorowaniu pomocy publicznej dla przedsiębiorców, Dz. U. Nr 60, poz. 704 z późn. zm. Natomiast po akcesji do UE zagadnienia pomocy dla przedsiębiorców uregulowano na nowo ustawą z dnia 30 kwietnia 2004 r. o postępowaniu w sprawach dotyczących pomocy publicznej, Dz. U. Nr 123, poz. 1291. Z dniem 1 stycznia 2007 r. przepisy wspólnotowe oraz krajowe w zakresie pomocy publicznej dla przedsiębiorców uległy znacznej zmianie (szerzej omówienie tych zmian – J. Burzyński, *Pomoc publiczna – zmiana przepisów*, „Wspólnota” 2007, 18, s. 2-26).

³⁶¹ Zob. W. Grześkiewicz, *Znaczenie podatków w finansowaniu rozwoju lokalnego*, „Samorząd Terytorialny” 2004, 3, s. 34; A. Sztando, *Lokalny interwencjonizm samorządowy, czyli kształtowanie gminnego rozwoju gospodarczego*, „Studia Regionalne i Lokalne” 2000, 1 (1), s. 79-92; E. Wojciechowski, *Zarządzanie...*, op. cit., s. 40, 191; *Nowe zarządzanie...*, op. cit., s. 93; M. Kogut, *Zależności przyczynowo-skutkowe między interwencjonizmem rządowym i samorządowym we współdziałaniu na rzecz stymulowania rozwoju gospodarczego* [w:] *Finansowe aspekty rozwoju lokalnego i regionalnego u progu XXI wieku – doświadczenia i perspektywy*, „Zeszyty Naukowe” Wyższej Szkoły Zarządzania i Finansów we Wrocławiu, nr 15, Wrocław 2003, s. 203-226 i in.

³⁶² A. Sztando, *Lokalny...*, op. cit., s. 79.

³⁶³ Ibidem, s. 86.

³⁶⁴ L. Patrzalek, *Funkcje...*, op. cit. s. 129.

Potencjalna gama instrumentów pośredniego i bezpośredniego oddziaływania samorządu gminnego na gospodarkę lokalną, w tym również na procesy rozwojowe w turystyce jest szeroka – to pakiet wielu czynności i stymulant, zarówno ekonomicznych, jak i pozaekonomicznych. Oddziaływanie samorządu terytorialnego, kształtujące funkcję turystyczną gminy, przejawia się w: tworzeniu warunków funkcjonowania podmiotów gospodarczych i organizacji działających na rynku turystycznym, bezpośrednim wpływie na podmioty gospodarcze świadczące usługi turystyczne i okołoturystyczne, a także bezpośrednim zaangażowaniu władz samorządowych w przedsięwzięcia przystosowujące przestrzeń gminy do pełnienia funkcji turystycznej oraz innych inicjatywach związanych z obsługą ruchu turystycznego i zapewnianiem podaży usług turystycznych. Instrumenty władz gminnych stosowane są zatem w odniesieniu do społeczności lokalnej, podmiotów prywatnych, w tym inwestorów zewnętrznych i organizacji pozarządowych oraz polegają na bezpośrednim kształtowaniu przez władze samorządowe przestrzeni gminnej. Służą pobudzaniu do działań proefektywnościowych przedsiębiorstw turystycznych (poprzez zapewnienie przedsiębiorstwu większej opłacalności wskutek obniżki względnego poziomu kosztów lub wzrostu wykorzystania potencjału), zapewnianiu warunków do rozwoju kompleksowego produktu turystycznego na już istniejących i nowych potencjalnych obszarach recepcji turystycznej³⁶⁵, wzbogacaniu produktu turystycznego w gminach³⁶⁶, pobudzaniu do rozbudowy infrastruktury turystycznej (należącej do przedsiębiorstw zajmujących się świadczeniem usług turystycznych, jak i niespecjalizujących się w tej dziedzinie gospodarowania), tworzeniu warunków do dokonywania modernizacji majątku³⁶⁷.

Biorąc powyższe pod uwagę trzeba zauważyć, że instrumenty oddziaływania na sferę turystyki w gminie w części pokrywają się z instrumentami stymulowania ogólnej przedsiębiorczości (w wymiarze gospodarczym). Narzędzia te są bowiem skierowane do już funkcjonujących w gminie przedsiębiorstw oraz potencjalnych nowych jednostek rozpoczynających działalność gospodarczą na danym terenie. Ponadto mają na celu tworzenie klimatu dla przedsiębiorczości w odniesieniu do podmiotów różnych branż, także podmiotów gospodarki turystycznej. Dobry klimat dla rozwoju przedsiębiorczości w gminach często idzie w parze z tworzeniem dogodnych warunków dla rozwoju turystyki. Władze gminne mogą zatem wpływać na przedsiębiorczość w turystyce i na ogólną przedsiębiorczość poprzez turystykę³⁶⁸. Wspieranie rozwoju przedsiębiorczości nie oznacza przy tym

³⁶⁵ Głównie odnosi się to do rozwijania infrastruktury technicznej, usługowej, drogowej czy z zakresu ochrony środowiska – a więc dziedzin, które zwiększają zarówno atrakcyjność turystyczną, stanowiąc istotne uzupełnienie produktu turystycznego, jak i inwestycyjną, zmniejszając koszty inwestycji i eksploatacji obiektów.

³⁶⁶ Odbywa się ono w szczególności poprzez konserwację i wykorzystanie niesprywatyzowanych obiektów zabytkowych, organizację imprez kulturalnych, sportowych, festiwali, targów itd. – będących uzupełnieniem oferty turystycznej regionu bądź też nawet stanowiących rdzeń produktu turystycznego obszaru.

³⁶⁷ *Kompendium...*, op. cit., s. 183-186.

³⁶⁸ Zob. szerzej: J. Majewska, *Zaangażowanie samorządu terytorialnego w kształtowanie przedsiębiorczości na obszarach w początkowym etapie rozwoju funkcji turystycznej gmin*, [w:] *Uwarunkowania przedsiębiorczości i jakości w turystyce w świetle badań krajowych i międzynarodowych*, red. G. Gołembski, „Zeszyty Naukowe” Akademii Ekonomicznej w Poznaniu, nr 98, Wydawnictwo Akademii Ekonomicznej w Poznaniu, Poznań 2008, s. 123-144.

stwarzania preferencji dla pewnej grupy kosztem innych grup społecznych, ale stwarzanie warunków korzystnych dla pewnej grupy w celu poprawy warunków grup pozostałych³⁶⁹.

Odrębną kwestią jest natomiast skuteczność stosowanych przez gminy instrumentów i prowadzonej z ich wykorzystaniem polityki lokalnej. Zdaniem L. Patrzalka trudno jest jednoznacznie wykazać bezpośrednie związki między oddziaływaniem jednostek samorządu terytorialnego (mniejszym lub większym zakresem interwencji publicznej) a rozwojem podmiotów gospodarczych zlokalizowanych na danym terytorium, chociaż faktem jest, że w konkretnych sytuacjach właściwa interwencja samorządowa może znacznie wzmocnić makroekonomiczne narzędzia oddziaływania na procesy rozwoju w gminie³⁷⁰. Władze samorządowe nie mają dużego wpływu na ogólne parametry gospodarcze, ale ich rola w kształtowaniu przedsiębiorczości podmiotów gospodarki turystycznej, a także okołoturystycznej oraz przystosowywania przestrzeni gminy do pełnienia funkcji turystycznej może być kluczowa. Jak zauważają P. Swianiewicz i J. Łukomska, skuteczność narzędzi samorządu gminnego skierowanych na wspieranie lokalnej gospodarki rzadko bywa systematycznie testowana w Polsce czy szerzej – na obszarze Europy Środkowo-Wschodniej. Stąd wiedza dotycząca polityk, które przynoszą efekty i takich, które efektów nie przynoszą w polskiej rzeczywistości jest ograniczona³⁷¹. Zagadnienie to jawi się natomiast jako interesujące i ważne do podjęcia pole badawcze, dla którego punktem wyjścia mogą być rozważania i studia empiryczne przeprowadzone w ramach niniejszej rozprawy (dotyczące zakresu i struktury stosowanych przez gminy instrumentów oddziaływania na procesy rozwojowe w ujęciu dynamicznym).

Instrumenty gminnego oddziaływania służą z jednej strony umacnianiu już istniejących funkcji danego obszaru, a z drugiej mogą być użyte dla zainicjowania rozwoju funkcji nowych, dotąd niewystępujących w strukturze funkcjonalnej gminy³⁷². Wśród jednostek terytorialnych zamierzających wkroczyć na rynek turystyczny i rozwijających w związku z tym w określonym stopniu funkcję turystyczną na swoim obszarze można zaobserwować szczególny rodzaj aktywności i metody działania w gminnej przestrzeni. W inicjowaniu tych procesów rozwojowych w turystyce konieczny bowiem wydaje się szerszy zakres interwencjonizmu, umożliwiający przekształcenie jednostki terytorialnej w miejsce recepcji turystycznej lub obszar, gdzie możliwości wypoczynku i rekreacji stanowią jakościowy czynnik lokalizacji działalności gospodarczej. W początkowym etapie rozwoju, kształtowania się nowego czy mało jeszcze rozpoznanego miejsca recepcji turystycznej, istotne wydaje się być bezpośrednie zaangażowanie gospodarza obszaru w kreowanie popytu turystycznego, wychodzenie z inicjatywą, tworzenie warunków dla zapoczątkowania działań w ramach rozwijania

³⁶⁹ A. Bagińska, *Rola władz samorządowych w symulowaniu lokalnej przedsiębiorczości* [w:] *Przedsiębiorczość warunkiem rozwoju regionu i kraju w procesie globalizacji*, red. S. Jankiewicz, K. Pająk, Wydawnictwo Akademii Ekonomicznej w Poznaniu, Poznań 2006, s. 89.

³⁷⁰ L. Patrzalek, *Finanse samorządu terytorialnego*, Wydawnictwo Akademii Ekonomicznej we Wrocławiu, Wrocław 2004, s. 44.

³⁷¹ P. Swianiewicz, J. Łukomska, *Władze...*, op. cit., s. 16.

³⁷² E. Denek, J. Rolewicz, *Budżetowe...*, op. cit., s. 147.

lokalnej gospodarki turystycznej. Również specyficzne mogą być w takiej sytuacji cele lokalnej polityki turystycznej samorządu terytorialnego ze względu na poziom ukształtowania funkcji turystycznej na danym obszarze (mniej lub bardziej ekonomiczne/pozaekonomiczne). Konieczna jest zatem trafna ocena uwarunkowań rozwoju danej jednostki przestrzennej, inne są bowiem mechanizmy rozwoju w jednostkach profilujących już istniejące dziedziny gospodarcze, inne w jednostkach, których rozwój jest warunkowany ich istotną restrukturyzacją³⁷³.

W literaturze przedmiotu występuje wiele układów klasyfikowania i przedstawiania zakresu narzędzi oddziaływania władzy gminnej na lokalne procesy rozwojowe, także w sferze turystyki. Obok klasycznego podziału na bezpośrednie i pośrednie (przyjmując za podstawę oceny sposób wpływu na postawy podmiotów gospodarczych)³⁷⁴, instrumenty polityki lokalnej można ująć w inne względnie jednorodne grupy, używając różnych kryteriów podziału. Kompleksowo zagadnienie klasyfikacji instrumentów interwencjonizmu samorządowego porządkuje A. Sztando³⁷⁵, który dla uzyskania ogólnych klasyfikacji przyjmuje następujące kryteria podziału narzędzi: kryterium formy oddziaływania, warunku zastosowania, przedmiotu oddziaływania, związku z innymi instrumentami, złożoności charakteru oddziaływania, zobowiązania prawnego, samodzielności działania, rodzaju podmiotu współdziałającego. Tworzy on również typologię szczegółową przyjmując, że klasyfikacja według kryterium formy oddziaływania pozwala uzyskać największe walory poznawcze. W ramach tej klasyfikacji wyróżnia następujące grupy narzędzi: instrumenty przymusu administracyjnego, poznawcze, oddziaływania ekonomiczno-rynkowego, oddziaływania bezpośredniego, pobudzania infrastrukturalnego, informacyjne, edukacyjne, koncepcyjno-organizacyjne i pozostałe. Zwraca jednak uwagę, że klasyfikacja ta nie ma rozłącznego charakteru, co wynika z heterogenicznej natury znacznej części instrumentów³⁷⁶.

W piśmiennictwie autorzy często posługują się – zasadniczo zbieżną z przedstawioną powyżej – klasyfikacją instrumentów według kryterium charakteru oddziaływania, wyróżniając narzędzia³⁷⁷: planistyczne, organizacyjne, instytucjonalne, administracyjno-prawne, informacyjne, promocyjne, edukacyjne lub doradczo-szkoleniowe, ekonomiczno-finansowe, pobudzania infrastrukturalnego

³⁷³ A. Nowakowska, *Programowanie działalności turystycznej w jednostkach przestrzennych* [w:] *Polityka...*, op. cit., s. 15.

³⁷⁴ L. Patrzalek, *Narzędzia oddziaływania samorządów terytorialnych na rozwój lokalny i regionalny*, „Samorząd Terytorialny” 1996, 5; A. S. Kornak, A. Rapacz, *Zarządzanie turystyką i jej podmiotami w miejscowości i regionie*, Wydawnictwo Akademii Ekonomicznej we Wrocławiu, Wrocław 2001, s. 100.

³⁷⁵ *Ekonomika i zarządzanie miastem*, red. R. Bról, Wydawnictwo Akademii Ekonomicznej we Wrocławiu, Wrocław 2001, s. 122-156; A. Sztando, *Gminne instrumenty kształtowania rozwoju lokalnych podmiotów gospodarczych*, „Samorząd Terytorialny” 1999, 7-8, s. 79-108.

³⁷⁶ *Ekonomika i zarządzanie...*, op. cit., s. 126.

³⁷⁷ J. Dobrodziej, *Rola władz lokalnych w stymulowaniu rozwoju – aspekt teoretyczny* [w:] „Prace Naukowe” Akademii Ekonomicznej we Wrocławiu, nr 924, Wydawnictwo Akademii Ekonomicznej we Wrocławiu, Wrocław 2002., s. 72; *Współpraca i integracja w turystyce w euroregionie Nysa w perspektywie członkostwa w Unii Europejskiej*, red. A. Rapacz, Wydawnictwo Akademii Ekonomicznej we Wrocławiu, Wrocław 2004, s. 186; R. Pawlusiński, *Samorząd...*, op. cit., s. 26 i nast.; L. Patrzalek, *Narzędzia...*, op. cit.; *Studia nad samorządem terytorialnym*, red. A. Błaś, Kolonia Limited, Wrocław 2002, s. 400 i nast.; M. Miszczuk, *Lokalna polityka stymulowania przedsiębiorczości na przykładzie Biłgoraja* [w:] *Przedsiębiorczość i innowacyjność jako czynniki rozwoju regionalnego i lokalnego*, red. W. Kosiedowski, Włocławskie Towarzystwo Naukowe, Włocławek 2002, s. 201-207.

(kształtowania infrastruktury) i inne. W analizach literaturowych występują one w różnych, mniej lub bardziej pojemnych zestawieniach (połączeniach). Tak wyodrębnione narzędzia wskazują jednocześnie na pełnione przez nie funkcje w ramach oddziaływania na rozwój turystyczny gminy i mogą stanowić istotny walor poznawczy z punktu widzenia prowadzonych w rozprawie rozważań nad strukturą instrumentów stosowanych przez jednostki samorządu terytorialnego. W związku z tym powyższy podział zastosowano w dalszej, empirycznej części rozważań nad zakresem i charakterem zaangażowania władz gminnych w procesy rozwojowe w turystyce. Poniżej omówiono poszczególne grupy instrumentów, odnosząc się do ich potencjalnego znaczenia w zakresie kształtowania funkcji turystycznej obszaru w dwóch analizowanych typach gmin, tj. jednostkach znajdujących się w początkowym oraz w dojrzałym stadium turystycznego rozwoju.

Instrumenty planistyczne

Instrumenty planistyczne wiążą się ze stosowaniem przez daną jednostkę samorządową długofalowych rozwiązań strategicznych w zakresie rozwoju lokalnego (strategie rozwoju gminy), w tym związanych z zarządzaniem przestrzenią (dokumenty kształtowania ładu przestrzennego w gminie), inwestycjami (wieloletnie plany inwestycyjne), finansami (wieloletnie plany finansowe) oraz planowania średniookresowego (plany rozwoju lokalnego, lokalne programy rewitalizacji). Parametrem polityki władz samorządowych w tym zakresie są wszelkie opracowane w postaci dokumentów i przyjęte do realizacji plany i programy rozwoju gminy oraz poszczególnych aspektów funkcjonowania jednostki samorządu terytorialnego, kształtujące strukturę przestrzenną i gospodarczą gminy.

Instrumenty te, choć odgrywają istotne znaczenie w obu typach gmin: dojrzałych pod względem rozwoju turystycznego oraz nowych potencjalnych gminach turystycznych, wydają się mieć jednak szczególną wagę w sytuacji inicjowania rozwoju turystycznego danej jednostki samorządu terytorialnego, gdzie potrzebne jest (nieraz bardzo zdecydowane) przekształcenie przestrzeni gminy dla przystosowania jej do pełnienia funkcji turystycznej. Bez opracowanych planów i programów związanych z uruchomieniem procesów rozwojowych w turystyce trudno natomiast poszukiwać impulsów, pod wpływem których możliwe będzie wejście gminy na rynek turystyczny, a następnie jej umocnienie na tym rynku w długim okresie.

Powszechnie stosowanym przez władze gminne instrumentem sterowania procesami rozwoju gospodarczego, społecznego i przestrzennego jest strategia rozwoju lokalnego. Choć wydaje się ona niezbędna dla właściwego zarządzania gminą, jej opracowanie jest dla gmin dobrowolne. Strategia określa możliwości rozwoju poszczególnych dziedzin gospodarki gminnej, w tym turystyki, a w odniesieniu do nich – cele i drogi ich osiągania. Strategia rozwoju na poziomie gminy powinna być spójnym narzędziem zarządzania, w którym rola turystyki, określona na podstawie diagnozy możliwości

jej rozwoju, powinna być wpisana w strukturę tego dokumentu planistycznego³⁷⁸. Często na obszarach o silnie rozwiniętej funkcji turystycznej tworzona jest odrębna strategia dotycząca rozwoju samej turystyki jako dziedziny gospodarki lokalnej. Jednak nie zawsze wydzielanie strategii branżowej ze strategii ogólnej może być właściwe z punktu widzenia osiągania celów rozwoju zrównoważonego w gminie. Stąd w zaprezentowanych w dalszej części pracy badaniach terenowych przeprowadzonych w gminach w równym stopniu brano pod uwagę fakt ujęcia turystyki w ogólnej strategii rozwoju gminy oraz rozpisanie jej w formie odpowiedniego dokumentu strategicznego.

Obok formułowania programów gospodarczych (strategii), podstawy prawne dotyczące funkcjonowania samorządu terytorialnego umożliwiają mu tworzenie innych dokumentów planistycznych wynikających ze strategii lub powiązanych z nią, jak: kierunki zagospodarowania przestrzennego, wieloletnie plany inwestycyjne i finansowe³⁷⁹, plany rozwoju lokalnego, programy rewitalizacji obszarów gminy, ochrony środowiska, gospodarki odpadami, przeciwdziałania bezrobociu oraz aktywizacji lokalnego i regionalnego rynku pracy³⁸⁰ i inne plany, studia, programy i koncepcje rozwojowe. Stanowią one jednocześnie instrumenty informacyjne gminy w kontaktach z podmiotami lokalnej gospodarki i otoczenia jednostki samorządowej odnośnie do kierunków jej rozwoju i preferowanych działań³⁸¹.

Wymienione dokumenty mogą być formalną podstawą przekształceń gminy pod kątem rozwoju turystycznego, stanowiąc nieraz odważne koncepcje rozwojowe. Stąd wynika ich szczególne znaczenie dla jednostek znajdujących się w początkowym etapie rozwoju funkcji turystycznej. Trzeba jednak podkreślić, że opracowywanie tych dokumentów jest obecnie w dużym stopniu wymuszone procedurami związanymi z pozyskiwaniem środków zewnętrznych na finansowanie zadań własnych przez jednostki samorządu terytorialnego. Stąd systematycznie zwiększająca się w ostatnim czasie liczba gminnych opracowań planistycznych powstaje w jednostkach o różnych typach funkcjonalnych i charakterystykach społeczno-gospodarczych – gminach zainteresowanych pozyskaniem wsparcia finansowego w ramach projektów unijnych.

Fundamentalne znaczenie z punktu widzenia rozwoju turystyki na danym terenie, zarówno w gminach o dojrzałej, jak i początkowej fazie ukształtowania funkcji turystycznej, mają dwa dokumenty planistyczne: studium uwarunkowań i kierunków zagospodarowania przestrzennego gminy wraz z miejscowym planem zagospodarowania przestrzennego. Określają one zasady gospodarowania

³⁷⁸ A. Niezgoda, *Obszar...*, op. cit., s. 226.

³⁷⁹ Wieloletni plan finansowy jest dokumentem, w którym zapisana jest struktura finansowania zarówno zadań bieżących, jak i inwestycyjnych. Ma on charakter strategii finansowej, dzięki której jednostka samorządowa może racjonalnie zarządzać budżetem, a także w której zapisane są priorytety realizacji zadań, aby w największym stopniu przyczyniły się do rozwoju społeczno-gospodarczego.

³⁸⁰ *Samorząd terytorialny...*, op. cit., s. 184 i nast.

³⁸¹ R. Pawlusiński, *Samorząd...*, op. cit., s. 27.

przestrzenią zgodnie z ustawą o planowaniu i zagospodarowaniu przestrzennym³⁸², w odniesieniu do przyjętej koncepcji rozwoju gospodarczego jednostki terytorialnej. Studium uwarunkowań i kierunków zagospodarowania przestrzennego, na podstawie którego tworzy się plany zagospodarowania przestrzennego, wyznacza kierunki polityki przestrzennej i jest dokumentem, którego opracowanie i uchwalenie jest dla gmin obowiązkowe. Miejscowy plan zagospodarowania przestrzennego gminy, określający model struktury przestrzennej, posiada moc prawną – jest aktem prawa lokalnego, obowiązującym zarówno mieszkańców, jak i podmioty gospodarcze prowadzące działalność w danej gminie³⁸³. Powinien on określać obszary preferowane pod działalność turystyczną oraz ograniczenia możliwości rozwoju na tych terenach innych funkcji, które stoją w sprzeczności z funkcją turystyczną³⁸⁴. Może być ustalany dla całej gminy lub jej fragmentów, jednak brak aktualnych dokumentów dla obszarów przeznaczonych pod rozwój usług turystycznych znacznie wydłuża procedurę uzyskania decyzji o warunkach zabudowy i zagospodarowania terenu. Zatem opracowanie i przyjęcie przez samorząd gminny planu dla danego obszaru (jak najszersza realizacja zamierzeń planistycznych) może stanowić ważny instrument wspierania rozwoju turystyki na terenie gminy.

Instrumenty organizacyjne (w tym instytucjonalne) i administracyjno-prawne

Grupa narzędzi organizacyjnych łączy szeroki wachlarz instrumentów, które z jednej strony odnoszą się do organizacji własnej działalności gminy, także organizacji wewnętrznej urzędu gminy i przystosowania jego funkcjonowania do potrzeb społeczności, inwestorów i przedsiębiorców lokalnych oraz wsparcia organizacyjnego tych podmiotów³⁸⁵, z drugiej – wiążą się z tworzeniem przez samorząd terytorialny podmiotów działających na rynku turystycznym oraz dostarczaniem dóbr i usług, z których korzystają turyści. Oddzielną kategorię w tym zakresie stanowi ponadto organizowanie form współpracy gminy z innymi podmiotami publicznymi (w tym jednostkami samorządu terytorialnego), społecznymi i gospodarczymi, działającymi na rzecz rozwoju turystyki w gminie³⁸⁶. W związku ze zróżnicowaniem

³⁸² Ustawa z dnia 27 marca 2003 r. o planowaniu i zagospodarowaniu przestrzennym, Dz. U. Nr 50, poz. 717 z późn. zm. Oba wymienione dokumenty przewidziane były także w poprzedniej Ustawie o zagospodarowaniu przestrzennym (z 1994 r.), stąd w wielu gminach obecnie obowiązują zarówno stare, jak i nowe studia uwarunkowań i plany miejscowe. W 2003 r. wygasły tzw. „stare plany” (wykonane według poprzednich przepisów) uchwalone przed 1 stycznia 1995 r.

³⁸³ J. J. Parysek, *Systemy lokalne w gospodarce przestrzennej* [w:] *Współczesne problemy i koncepcje teoretyczne badań przestrzenno-ekonomicznych*, red. T. Czyż, H. Rogacki, Biuletyn KPZK PAN, z. 219, Warszawa 2005, s. 123.

³⁸⁴ R. Pawłusiński, *Samorząd...*, op. cit., s. 26-27.

³⁸⁵ Wsparcie to może polegać na: utworzeniu punktu obsługi przedsiębiorcy, „okienka przedsiębiorczości” czy inkubatora przedsiębiorczości, opracowaniu procedur lokowania inwestycji w gminie (w tym uproszczenie ich dla sektora turystyki) oraz stworzeniu dla nich innych udogodnień organizacyjnych, stosowaniu udogodnień organizacyjnych dla organizacji społecznych działających w sferze turystyki w gminie, prowadzeniu lub organizowaniu przez gminę usług doradztwa i szkoleń dla przedsiębiorców i mieszkańców zamierzających podjąć działalność turystyczną, wsparciu organizacyjnym jednostek ratownictwa lub podjęciu innych działań organizacyjnych na rzecz zwiększenia poziomu bezpieczeństwa na swoim terenie (np. wprowadzenie systemu monitoringu).

³⁸⁶ Do instrumentów tych zaliczono m. in.: przystąpienie gminy do związku międzygminnego lub innego stowarzyszenia samorządowego działającego na rzecz rozwoju turystyki, członkostwo gminy w regionalnych (lokalnych) organizacjach turystycznych, udział w strukturach euroregionalnych, w związkach bliźniaczych i partnerskich miast/gmin, a także współdziałanie gminy w realizacji programów rozwoju turystyki z instytucjami zarządzającymi prawnie chronionymi obszarami przyrodniczo cennymi, władzami samorządu terytorialnego wyższych szczebli, instytucjami turystycznymi (jak

wewnętrznym grupy instrumentów organizacyjnych, ich znaczenie dla gmin wkraczających na rynek turystyczny oraz tradycyjnych obszarów koncentracji ruchu turystycznego należy rozpatrywać oddzielnie dla poszczególnych, wymienionych wyżej podgrup.

Organizacyjny charakter oddziaływania gmin na rozwój turystyczny obszaru przyjmuje często formę zinstytucjonalizowaną. Polega bowiem m.in. na powoływaniu (w różnych formach organizacyjno-prawnych) jednostek organizacyjnych działających w zakresie osiągania celów i zamierzeń gospodarki turystycznej. Wiąże się z kreowaniem rozwoju instytucji wspierających gospodarkę turystyczną (w ramach wewnętrznych struktur samorządowych lub w odniesieniu do jednostek zewnętrznych utworzonych przez samorząd gminny) oraz z wykorzystywaniem możliwości udziału gminy w innych podmiotach (np. agencjach rozwoju lokalnego lub regionalnego, spółkach świadczących usługi rekreacyjne, sportowe czy kulturalne itp.), inicjowaniem i zawiązywaniem porozumień, tworzeniem struktur współpracy jednostki samorządu terytorialnego z innymi podmiotami (sektora publicznego, prywatnego, społecznego).

W celu wykonywania swoich zadań (także w sferze turystyki i rekreacji) gmina może tworzyć własne jednostki organizacyjne (niewyodrębnione ze struktury jednostki samorządowej, np. zakłady lub jednostki budżetowe), zakładać spółki prawa handlowego, a także przystępować do takich spółek i powoływać pozostałe komunalne osoby prawne (tworzone wyłącznie przez jednostkę lub jednostki samorządu terytorialnego: stowarzyszenia, fundacje, spółdzielnie, związki komunalne, samorządowe instytucje kultury itp.)³⁸⁷. Gminna jednostka samorządowa może też zawierać umowy z innymi partnerami i zlecać podmiotom prywatnym, społecznym, osobom fizycznym lub jednostkom organizacyjnym nieposiadającym osobowości prawnej realizację zadań publicznych (na zasadach ogólnych, z zastosowaniem przepisów o zamówieniach publicznych³⁸⁸). Nowatorskie podejście do efektywnego wykorzystania pieniędzy publicznych polega właśnie na przekazaniu ich tym podmiotom,

PTTK) działającymi na terenie gminy, organizowanie przez gminę spotkań z lokalną branżą turystyczną, realizację zadań gminy z zakresu turystyki poprzez działalność organizacji społecznych, funkcjonowanie na terenie gminy Lokalnej Grupy Działania.

³⁸⁷ M. Ciepiela, *Pośrednia działalność gospodarcza jednostek samorządu terytorialnego* [w:] *Samorząd lokalny* ..., op. cit., s. 266. Są to formy przewidziane ustawą o finansach publicznych (Ustawa z dnia 30 czerwca 2005 r. o finansach publicznych, Dz. U. Nr 249, poz. 2104 z późn. zm.) oraz w prawie handlowym (Ustawa z dnia 15 września 2000 r. Kodeks spółek handlowych, Dz. U. Nr 94, poz. 1037.), a także określone w ustawie o gospodarce komunalnej (Ustawa z dnia 20 grudnia 1996 r. o gospodarce komunalnej..., op. cit.), w której pominięto jednak istnienie formuły pośredniej pomiędzy zakładem budżetowym a spółką kapitałową świadczenia usług publicznych, funkcjonującej w zarządzie publicznoprawnym. Stąd funkcjonowanie instytucji tego rodzaju (np. samorządowych instytucji kultury) odbywa się na podstawie innych ustaw szczegółowych (np. Ustawa z dnia 25 października 1991 r. o organizowaniu i prowadzeniu działalności kulturalnej, Dz. U. z 2001 r. Nr 13, poz. 123 z późn. zm.) – C. Balasiński, M. Kulesza, *Ustawa o gospodarce komunalnej*. Komentarz, Dom Wydawniczy ABC, Warszawa 2002, System Informacji Prawnej Lex. Ponadto zasady gospodarki budżetowej oraz niektórych form gospodarki pozabudżetowej reguluje rozporządzenie w sprawie gospodarki finansowej jednostek budżetowych, zakładów budżetowych i gospodarstw pomocniczych oraz trybu postępowania przy przekształcaniu w inną formę organizacyjno-prawną (Rozporządzenie Ministra Finansów z dnia 29 czerwca 2006 r. w sprawie gospodarki finansowej jednostek budżetowych, zakładów budżetowych i gospodarstw pomocniczych oraz trybu postępowania przy przekształcaniu w inną formę organizacyjno-prawną, Dz. U. Nr 116, poz. 783).

³⁸⁸ Ustawa z dnia 29 stycznia 2004 r. Prawo zamówień publicznych, Dz. U. z 2006 r. Nr 164, poz. 1163.

które osiągną jak najlepsze (optymalne) społecznie użyteczne efekty³⁸⁹ (tzw. prywatyzacja zadań publicznych³⁹⁰).

Jednostki samorządu gminnego, dysponując swobodą wyboru form organizacyjno-prawnych oraz sposobów prowadzenia działalności w sferze turystyki w gminie³⁹¹ (działania o charakterze użyteczności publicznej oraz wykraczające poza jej obszar, prowadzone przez samorządowe jednostki organizacyjne lub powierzane podmiotom niesamorządowym), mają wiele różnych możliwości włączenia się w organizacyjne wsparcie procesów rozwojowych w turystyce i koordynowanie działań na rzecz lokalnej gospodarki turystycznej poprzez instytucjonalne formy zarządzania turystyką na swoim terenie. Świadczy to o szerokim potencjalnym zakresie instrumentów organizacyjnych możliwych do wykorzystania przez gminę na rzecz rozwoju turystyki. Zakres i charakter tego zaangażowania powinien jednocześnie odzwierciedlać (poza ogólną postawą władz lokalnych wobec rozwoju turystyki w gminie) etap ukształtowania funkcji turystycznej jednostki samorządowej. Z zastosowanego w gminie podejścia do wykorzystania różnych form organizacyjno-prawnych prowadzenia działalności w sferze turystyki oraz samego decydowania o tym, czy dana działalność powinna być prowadzona przez samorządowe jednostki organizacyjne lub powierzana podmiotom niesamorządowym wynika z kolei charakter zaangażowania władz gminnych w kształtowanie funkcji turystycznej obszaru, stopień ich samodzielnej, bezpośredniej aktywności, składający się na zakres samorządowego interwencjonizmu lokalnego w sferze turystyki.

Trzeba jednak podkreślić trudność związaną z jednoznacznym przesądzeniem, która z różnorodnych form organizacyjno-prawnych prowadzenia przez samorząd gminny działalności w sferze turystyki będzie w danym momencie bardziej skuteczna i pożądana z punktu widzenia rozwoju funkcji turystycznej gminy. Żadna z tych form nie musi też zostać uznana w danym momencie za

³⁸⁹ S. Owsiak, *Finanse...*, op. cit., s. 426, zob. także: D. Osborne, T. Gaebler, *Rządzić...*, op. cit., passim. W literaturze spotkać można także krytyczną ocenę możliwości wykonywania konstytucyjnych obowiązków związanych z zadaniami publicznymi przez rynek i w drodze powierzania wykonania tych obowiązków podmiotom prywatnym (por. *Administracja publiczna*, red. J. Boć, Wydanie czwarte, Kolonia Limited, Wrocław 2004).

³⁹⁰ Zob. S. Biernat, *Prywatyzacja zadań publicznych. Problematyka prawna*, Państwowe Wydawnictwo Naukowe, Warszawa – Kraków 1994.

³⁹¹ Przykładowo najpopularniejszą w Polsce formą prowadzenia ośrodków sportu i rekreacji przez jednostki samorządu terytorialnego jest zakład budżetowy (powiązany z budżetem gminy formą budżetowania netto) a ok. ¼ tych ośrodków prowadzona jest w formie jednostki budżetowej (powiązanej z budżetem gminy formą budżetowania brutto) – na temat istoty budżetowania brutto i netto oraz wad i zalet tych rozwiązań organizacyjno-prawnych – zob.: C. Kosikowski, *Zasady i problemy ogólne finansów publicznych* [w:] *Finanse publiczne i prawo finansowe*, red. C. Kosikowski i E. Ruśkowski, Warszawa 2006, s. 282-283; W. Wójtowicz i in., *Zarys finansów publicznych i prawa finansowego*, Kantor Wydawniczy „Zakamycze”, Kraków 2005, s. 51-52; E. Chojna-Duch, *Polskie prawo finansowe. Finanse publiczne*, Wydawnictwo Prawnicze „LexisNexis”, Warszawa 2007, s. 110.

Część OSiR-ów w Polsce zorganizowana jest w formie spółek prawa handlowego, wśród których przeważają spółki z ograniczoną odpowiedzialnością. Wśród zarządzanych przez gminę ośrodków tego typu widoczna jest tendencja związana z przekształceniami zakładów budżetowych właśnie w spółki kapitałowe. Przekształcenia gminnych ośrodków sportu i rekreacji w spółki handlowe o szerokim zakresie działalności, nieraz związanej z tworzeniem czy rozbudową bazy hotelowej i gastronomicznej (komercjalizacja) stają się nieraz impulsem do rozszerzania o sferę turystyki dotychczasowej działalności podmiotów komunalnych. Takie przekształcenia mogą stanowić ważny instrument wprowadzania funkcji turystycznej w gminach wchodzących dopiero na rynek turystyczny (zob. B. Mościcki, *MOSiR spółką*, „Współnota” 2008, 3, s. 26-28).

ostateczną i może podlegać dalszym przekształceniom ze względów efektywnościowych. Ostatecznie to warunki rynkowe weryfikują przydatność i efektywność wybranego rozwiązania³⁹². Trzeba jednak zauważyć, że występujące obecnie przeciążenie administracji samorządowej zadaniami powoduje konieczność przekształceń, polegających na podziale niektórych kompetencji władz gminnych i przekazaniu ich innym instytucjom. Przykładem może tu być powierzanie zadań programowania rozwoju gminy wyspecjalizowanym agencjom, stowarzyszeniom, instytucjom należącym do gminy lub mającym częściowo charakter publiczny, podmiotom z zaangażowaniem kapitału prywatnego, jak też przekazanie realizacji niektórych zadań organizacjom pozarządowym³⁹³. Podobnie zadania związane z zarządzaniem turystyką w gminie mogą być przekazywane (zlecane) podmiotom samorządowym (w ramach potencjału instytucjonalnego gmin) lub pozasamorządowym (zewnętrznym ośrodkom zarządzania turystyką)³⁹⁴.

Przyjęty w danej gminie system organizacji działalności samorządu terytorialnego na rzecz rozwoju turystyki, tj. powołanie struktur organizacyjnych do zajmowania się sprawami związanymi z rozwojem turystycznym gminy³⁹⁵ (wewnętrznych – w ramach struktury organizacyjnej administracji lokalnej i zewnętrznych – poza tą strukturą, ale działających w powiązaniu organizacyjno-prawnym, finansowym lub funkcjonalnym z samorządem gminnym) jest wyrazem stopnia jego instytucjonalnego zaangażowania w sterowanie rozwojem turystyki w gminie. Możliwość zaś samodzielnego sterowania rozwojem turystyki w gminie stanowi jeden z atrybutów podmiotu przywódczego³⁹⁶. W pewnym stopniu wskazuje, na ile samorząd gminny nie „ogranicza się” do pełnienia roli jednego z podmiotów systemu podaży usług turystycznych, ale przejawia cechy lokalnego lidera. Warto natomiast ustalić, czy te cechy lidera (i w jakim zakresie) są skłonne przejawiać władze samorządowe gmin o ustabilizowanej pozycji na rynku turystycznym oraz te jednostki, które znajdują się w początkowej, dynamicznej fazie rozwoju funkcji turystycznej.

W odniesieniu do potencjału wewnętrznego jednostek samorządowych, wobec szerokiego zakresu obowiązków samorządu gminnego względem turystyki ważne jest jej umiejscowienie w strukturze urzędu gminy, a także w działalności jednostek organizacyjnych samorządu gminnego. Przyjmuje się, że w gminach o silnie rozwiniętej funkcji turystycznej powinny to być samodzielne instytucje. Natomiast za najefektywniejsze rozwiązanie dla innych jednostek gminnych (w początkowej fazie rozwoju turystyki) uznaje się utworzenie jednostki organizacyjnej w formie etatu w ramach

³⁹² E. Wojciechowski, *Zarządzanie...*, op. cit., s. 168-170.

³⁹³ Zaletą agencji i fundacji rozwoju lokalnego działających na rzecz inicjatyw lokalnych (z którymi często współpracują jednostki samorządowe, będące zwykle ich udziałowcami, a także założycielami) – jako organizacji wyspecjalizowanych w rozwiązywaniu problemów rozwoju lokalnego i regionalnego – jest ograniczenie wpływu czynników politycznych na politykę rozwojową, co stwarza duże bezpieczeństwo realizacji przyjętej strategii.

³⁹⁴ R. Pawlusiński, *Samorząd...*, op. cit., s. 37; T. Kudłacz, *Programowanie rozwoju regionalnego*, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa 1999.

³⁹⁵ A. Rapacz, *Organizacja...*, op. cit., s. 9-22.

³⁹⁶ P. Zmyślony, *Partnerstwo...*, op. cit., s. 112.

struktury urzędu gminy³⁹⁷. W praktyce jednostki samorządowe stosują zróżnicowane rozwiązania w tym zakresie. Wśród nich można wymienić³⁹⁸: powierzanie spraw turystyki bezpośrednio przedstawicielom władz gminnych (co ogranicza jednak możliwości realizacji zadań operacyjnych w dziedzinie turystyki z uwagi na zakres odpowiedzialności władz samorządowych w pozostałych sferach zarządzania gminą i słabszą orientację w specyfice lokalnej gospodarki turystycznej), dołączanie tych spraw (w ramach różnych komórek organizacyjnych) do innych zadań, zwykle o wyższym priorytecie, tj. połączenie zagadnień turystyki z promocją czy rozwojem gminy i pozyskiwaniem środków zagranicznych, ale także z kulturą, sportem czy oświatą (co jest symptomatyczne w przypadku gmin o niewielkim znaczeniu turystyki w strukturze gospodarki lokalnej – gdy turystykę wiąże się częściej z kategorią socjalną niż gospodarczą), tworzenie samodzielnych stanowisk (komórek, referatów) do spraw turystyki, podczas gdy poza strukturą urzędu tworzone są zwykle biura promocji i centra informacji turystycznej, które jednak zawężają działalność w sferze turystyki do promocji i informacji, a znajdując się poza strukturą urzędu nie mają możliwości koordynowania działań na rzecz turystyki względem innych wydziałów i referatów. Z tego punktu widzenia konieczne zatem wydaje się powiązanie działań komórek w ramach urzędów gmin z jednostkami poza strukturą urzędu, którym powierzono sprawy turystyki. Odnosi się to jednak przede wszystkim do gmin o rozwiniętej funkcji turystycznej, w których istnieje potrzeba funkcjonowania rozbudowanych struktur organizacyjnych w zakresie prowadzenia spraw rozwoju turystycznego gminy. W dojrzałych gminach turystycznych, w których występuje większy w porównaniu z gminami w początkowym stadium turystycznego rozwoju stopień skomplikowania relacji między podmiotami już działającymi w sferze turystyki oraz zakresu spraw związanych z obsługą ruchu turystycznego i podmiotów rynku turystycznego, wewnętrzna organizacja urzędu gminy pod kątem dostosowania do potrzeb rozwoju turystycznego jednostki terytorialnej ma szczególne znaczenie.

Jednak trzeba mieć na uwadze, że różne przyjęte w gminach rozwiązania mogą okazać się w różnym stopniu skuteczne w odmiennych uwarunkowaniach rozwojowych jednostek samorządowych. Dla prawidłowego kształtowania funkcji turystycznej gminy konieczne jest natomiast w ogóle uwzględnienie tej formy oddziaływania i umiejscowienie spraw rozwoju turystyki w ramach wewnętrznych i/lub zewnętrznych względem lokalnej administracji struktur organizacyjnych.

Przejawem wewnętrznej organizacji gminy, istotnej z punktu widzenia oddziaływania na procesy rozwojowe (w tym w turystyce), jest m. in. wprowadzanie systemów jakości w urzędach czy udział gminy w programach mających na celu poprawę lokalnej administracji (np. ogólnopolska akcja społeczna „Przejrzysta Polska”) i realizacja zadań usprawniających działanie samorządu, sprzyjających

³⁹⁷ J. Sewerniak, *Działania aktywizacyjne pod kątem rozwoju turystyki w gminie*, Ośrodek Doradztwa Rolniczego w Zakrzewie, Włocławek 1995.

³⁹⁸ R. Pawlusiński, *Samorząd...*, op. cit., s. 125; A. Szwichtenberg, *Gospodarka...*, op. cit., s. 199-200.

przejrzystości oraz partycypacji społecznej³⁹⁹. Są to także ułatwienia procedur współpracy samorządu gminnego z biznesem. Warto przy tym zauważyć, że często warunkiem określającym możliwości skorzystania z szerokiego wachlarza dostępnych dla władz samorządowych sposobów oddziaływania na rozwój lokalny jest potencjał instytucjonalny jednostek lokalnej administracji publicznej (sprawna i efektywna administracja samorządowa). Jak przy tym pokazują badania, sprawność instytucjonalna jednostek samorządu gminnego w Polsce wykazuje charakterystyczne zróżnicowanie przestrzenne – najwyższą sprawnością charakteryzują się województwa Polski zachodniej, podczas gdy słabo pod tym względem wypada Polska wschodnia i centralna⁴⁰⁰.

Analizując kolejną podgrupę instrumentów należy stwierdzić, że wsparcie organizacyjne podmiotów społeczno-gospodarczych funkcjonujących w gminie, zarówno stricte związanych z branżą turystyczną, jak i pozostałych, powinno w równym stopniu odnosić się do obu typów gmin: turystycznych i „nie-turystycznych” z racji uniwersalności potrzeb tych podmiotów. Tworzenie udogodnień organizacyjnych w zakresie funkcjonowania administracji publicznej, w tym w ramach wspierania podmiotów społeczno-gospodarczych, wiąże się nieraz ze stosowaniem przez władze samorządowe nowoczesnych rozwiązań, zgodnych z nowym modelem funkcjonowania lokalnej administracji. Do ich wykorzystania często bardziej skłonne są natomiast gminy obsługujące wielu różnych przedsiębiorców i inwestorów (np. w ramach funkcjonujących na ich terenie specjalnych stref ekonomicznych⁴⁰¹), mające doświadczenie w tworzeniu udogodnień organizacyjnych dla przedsiębiorczości. Jednostki te wprowadzając funkcję turystyczną mogą uzyskiwać zatem przewagę w tym zakresie nad tradycyjnymi gminami turystycznymi, dla których początkowa faza rozwoju funkcji turystycznej przebiegała w zupełnie innych okolicznościach i przy innych uwarunkowaniach rynkowych, co może (choć nie musi) przekładać się na ich obecną skłonność do podążania za nowatorskimi rozwiązaniami organizacyjnymi. Niemniej otwarcie na zmianę i wyzwania płynące z otoczenia motywują zarówno dojrzałe, jak i znajdujące się w początkowej fazie rozwoju turystycznego gminy do stosowania różnych instrumentów związanych ze wsparciem organizacyjnym podmiotów gospodarczych i społecznych funkcjonujących w gminie.

³⁹⁹ W ostatnich latach uruchomiono różne programy mające na celu wypracowanie metody rozwoju instytucjonalnego jednostek administracji publicznej oraz wdrożenie zmian instytucjonalnych w wybranych jednostkach samorządu terytorialnego. Stało to przykładowo u podstaw realizacji (w latach 2002-2004) projektu: „Program Rozwoju Instytucjonalnego” (PRI) – Ministerstwo Spraw Wewnętrznych i Administracji.

⁴⁰⁰ Wg badań P. Swianiewicza gminy, których sytuacja pod względem sprawności instytucjonalnej samorządu jest lepsza od przeciętnej w kraju położone są w województwach: opolskim, lubuskim, śląskim, zachodniopomorskim, wielkopolskim, kujawsko-pomorskim, małopolskim, pomorskim, dolnośląskim i podkarpackim (P. Swianiewicz, W. Dziemianowicz, M. Mackiewicz, *Sprawność instytucjonalna administracji samorządowej – zróżnicowanie regionalne*, IBnGR, Warszawa-Gdańsk 2000).

⁴⁰¹ Są to wyodrębnione, niezamieszkałe tereny, na których może być prowadzona określona działalność gospodarcza. Nazywa się je także specjalnymi obszarami przemysłowymi lub parkami naukowo-technologicznymi. Celem ich tworzenia jest przyspieszenie rozwoju społeczno-gospodarczego tej części terytorium kraju, na której występują nasilone problemy społeczno-gospodarcze. Strefa z udogodnieniami dla przedsiębiorców, jakie oferuje, ma zachęcić inwestorów do podejmowania działalności gospodarczej na danym terenie. Zasady i tryb ustanawiania i funkcjonowania specjalnych stref ekonomicznych określa ustawa z dnia 20 października 1994 r. o specjalnych strefach ekonomicznych, Dz. U. z 2007 r. Nr 42, poz. 274 z późn. zm.

Z kolei powoływanie podmiotów działających w zakresie osiągnięcia celów i zamierzeń gospodarki turystycznej, obsługujących ruch turystyczny w gminie, także udział gminy w takich podmiotach może być (w pewnych okolicznościach) jedynym sposobem na nadanie impulsów rozwojowych w gminach pozbawionych tradycji turystycznych. Na obszarze dotąd niewykorzystanym pod kątem turystycznym takie bezpośrednie zaangażowanie samorządu terytorialnego w organizowanie rynku turystycznego – jeśli rozwój turystyki jest na tym terenie uzasadniony i może stanowić opcję rozwoju lokalnego – może być podstawą wypełnienia luki niezagospodarowanej przez sektor prywatny. Może także stanowić zachętę do uzupełniania oferty turystycznej przez ten sektor w przyszłości. Na dojrzałych rynkach turystycznych jest to domena podmiotów prywatnych i społecznych zaangażowanych w świadczenie usług turystycznych. Stosowanie tych instrumentów powinno być natomiast ograniczone tam, gdzie wiodącą rolę pełni sektor prywatny. Niemniej władze samorządowe mogą wybrać określoną opcję polityki gospodarczej w zakresie kształtowania funkcji turystycznej obszaru, polegającą z jednej strony na znacznym własnym zaangażowaniu i szerokim rozwoju sektora publicznego w dziedzinie turystyki, z drugiej – na rezygnacji z własnej aktywności gospodarczej gmin i popieraniu rozwoju firm prywatnych. Studium empiryczne pracy ma za zadanie m. in. wskazać na skłonność do stosowania tych poszczególnych rozwiązań w gminach o różnym stopniu turystycznego rozwoju.

Struktury organizacyjne turystyki na szczeblu lokalnym mogą ponadto przyjmować różne formy partnerstwa i współpracy, zarówno na płaszczyźnie współpracy poziomej (między podmiotami współtworzącymi system podaży usług turystycznych w gminie, w tym organami samorządu terytorialnego), jak i pionowej (między określonymi grupami podmiotów systemu podaży usług turystycznych w gminie, np. w formie stowarzyszeń gmin, organizacji samorządu gospodarczego)⁴⁰². Współpraca na rzecz rozwoju turystyki, poza nieformalnymi porozumieniami, przyjmuje formy zinstytucjonalizowane: związków gminnych⁴⁰³, lokalnych i regionalnych organizacji turystycznych⁴⁰⁴, struktur euroregionalnych⁴⁰⁵, związków bliźniaczych i partnerskich miast⁴⁰⁶. Jest ona również

⁴⁰² M. Mika, R. Pawlusiński, *Możliwości współpracy samorządów lokalnych na rzecz rozwoju turystyki w Polsce* [w:] „Zeszyty Naukowe” WSBiF w Bielsku-Białej, nr 1, s. 75.

⁴⁰³ Gminy mogą zrzeszać się w związkach międzygminnych (komunalnych) oraz stowarzyszeniach gmin. Związek komunalny tworzy oddzielny podmiot prawa wyposażony w osobowość prawną, powoływany do wykonywania (w przeciwieństwie do stowarzyszenia gmin) funkcji administracji publicznej na mocy ustawy o samorządzie gminnym. Rozwój turystyki jest często jednym z zadań statutowych zapisanych przez związki międzygminne – zob. L. Butowski, *Organizacja...*, op. cit., s. 36–43. Stowarzyszenie gmin działa w ramach Ustawy z dnia 7 kwietnia 1989 r. Prawo o stowarzyszeniach, Dz. U. z 2001 r. Nr 79, poz. 855 z późn. zm., a tworzone jest w celu wspierania idei samorządu terytorialnego oraz obrony wspólnych interesów zrzeszonych podmiotów.

⁴⁰⁴ Są to terenowe struktury organizacyjne odpowiedzialne za promocję turystyczną, wspomaganie funkcjonowania i rozwoju informacji turystycznej oraz inicjowanie, opiniowanie i wspieranie planów rozwoju i modernizacji infrastruktury turystycznej. System regionalnych i lokalnych organizacji turystycznych, stosowany z powodzeniem w wielu krajach unijnych, uznawany jest za bardzo efektywny, ułatwiający zarządzanie turystyką w gminach i regionach, w szczególności w zakresie tworzenia produktu turystycznego obszaru oraz jego skutecznej promocji i sprzedaży. Jednak dotychczasowe badania nad stanem funkcjonowania lokalnych i regionalnych organizacji turystycznych w Polsce wskazują, iż znajdują się one nadal w początkowej fazie swojej działalności (zob. np. J. Borzyszkowski, *Dotychczasowy stan funkcjonowania regionalnych organizacji turystycznych w Polsce*, „Rocznik Naukowy”..., op. cit., s. 36–45).

⁴⁰⁵ Są to zrzeszenia (organizacje, związki i stowarzyszenia) powoływane przez społeczności lokalne co najmniej dwóch państw (Ustawa z dnia 15 września 2000 r. o zasadach przystępowania jednostek samorządu terytorialnego do

nawiązywana w ramach partnerstwa publiczno-prywatnego⁴⁰⁷, różnego rodzaju porozumień komunalnych⁴⁰⁸, umów cywilno-prawnych oraz fundacji. Formy współpracy samorządowej w dziedzinie gospodarki turystycznej prezentuje Tab. 3.

Tab. 3. Formy współpracy samorządowej w dziedzinie gospodarki turystycznej

Formy współpracy	Formy organizacyjno-prawne	Zasięg działania	Zakres działania
Międzygminne związki turystyczne	związki komunalne, stowarzyszenia	lokalny, regionalny, krajowy, międzynarodowy	tworzenie prawnych oraz finansowych warunków dla rozwoju turystyki na terenie stowarzyszonych gmin
Euroregiony	umowy o współpracy transgranicznej między władzami samorządowymi lub stowarzyszeniami	międzynarodowy	opracowywanie projektów rozwojowych wybranych działów sektora turystycznego oraz pozyskiwanie źródeł finansowania dla ich realizacji z funduszy UE
Miasta partnerskie i bliźniacze	umowy o współpracy między miastami	międzynarodowy	turystyka podejmowana przy okazji współpracy (np. wymiany dwustronne)
Lokalne i Regionalne Organizacje Turystyczne	stowarzyszenia, spółki prawa handlowego	lokalny, regionalny	łączenie struktur samorządu terytorialnego z samorządem gospodarczym branży turystycznej
Fundacje	ustawa o fundacjach, statut fundacji	lokalny, regionalny, krajowy	wspieranie różnych form działalności turystycznej
Partnerstwo publiczno-prywatne	umowa cywilno-prawna	lokalny, regionalny	inwestycje turystyczne
Grupy partnerskie/Lokalne Grupy Działania	fundacje, stowarzyszenia, związki stowarzyszeń	lokalny	kreowanie lokalnych produktów turystycznych, promocja
Inne formy współpracy	porozumienia komunalne, umowy cywilno-prawne	lokalny, regionalny	szeroki

Źródło: M. Mika, R. Pawlusiński, *Możliwości...*, op. cit., s. 76 (wraz z uzupełnieniem).

Trzeba zauważyć, że w kształtowaniu procesów rozwojowych w turystyce na danym obszarze coraz częściej biorą udział lokalne i regionalne ośrodki zarządzania turystyką w formie związków gmin

międzynarodowych zrzeszeń społeczności lokalnych i regionalnych, Dz. U. Nr 91, poz. 1009 z późn. zm.). Euroregiony w Polsce tworzą związki gmin zarejestrowane jako stowarzyszenia oraz związki międzyregionalne z udziałem samorządu lokalnego, władz wojewódzkich i centralnych. Turystyka jest jedną z popularniejszych form współpracy przygranicznej, która wymieniana jest w większości dokumentów określających zakres współpracy w ramach poszczególnych euroregionów (T. Studniecki, *Organizacyjno-prawne uwarunkowania funkcjonowania euroregionów i rozwoju turystyki transgranicznej w Polsce* [w:] *Turystyka w ujęciu podmiotowym...*, op. cit., s. 233-249).

⁴⁰⁶ Turystyka stanowi często jeden z celów podejmowanej przez jednostki samorządu terytorialnego współpracy w ramach związków partnerskich i bliźniaczych – zob. *Związki bliźniacze. Współpraca międzynarodowa samorządów lokalnych*, red. A. Brzozowska, Związek Miast Polskich, Poznań 1998.

⁴⁰⁷ Są to wieloletnie partnerskie umowy, głównie inwestycyjne, wiążące podmiot publiczny z podmiotem prywatnym dla realizacji zadania o charakterze publicznym, z wykorzystaniem środków prywatnych.

⁴⁰⁸ Porozumienia te nie wiążą się z powstawaniem nowej struktury formalnej; mają miejsce gdy jedna z gmin przejmuje od innych określone zadania i wykonuje je na koszt gmin przekazujących dane zadanie; w tym przypadku nie powstaje nowa struktura formalna.

(struktury samorządowe) oraz lokalnych i regionalnych organizacji turystycznych (łączyjących sektor publiczny – samorządowy z sektorem prywatnym). Obserwuje się także wzrost znaczenia struktur niepodlegających bezpośrednio władzom gminy, tj. stowarzyszeń działających na rzecz rozwoju gminy⁴⁰⁹ (w tym także w zakresie turystyki). Partner społeczny w postaci organizacji pozarządowych może pozyskiwać dotacje z funduszy niedostępnych dla sektora finansów publicznych i realizować efektywnie oraz skutecznie pewne zadania samorządu terytorialnego na szczeblu gminnym, zlecane przez jednostkę samorządową w drodze otwartego konkursu ofert (na warunkach określonych w ustawie o działalności pożytku publicznego i o wolontariacie⁴¹⁰). Dotyczy to m.in. zadań w zakresie upowszechniania turystyki, kultury i rekreacji. Stąd jednostki samorządu terytorialnego coraz chętniej podejmują współpracę z tymi podmiotami, realizując zadania w sferze turystyki z ich pomocą. Przy tym im większy jest stopień turystycznego rozwoju gminy, tym więcej tego typu organizacji działających na terenie gminy ma w swoim statucie zapisane cele związane z turystyką. Wówczas samorząd terytorialny w tym większym stopniu może działać pośrednio poprzez te organizacje, zlecając określone zadania w sferze turystyki tym podmiotom. W początkowej fazie rozwoju funkcji turystycznej gminy, gdy nie ma wiele takich organizacji działających na rzecz turystyki, istnieje większa presja na realizację poszczególnych zadań bezpośrednio przez jednostki samorządu terytorialnego.

Podejmowanie współpracy przez sektor samorządu terytorialnego, niezależnie od form tej współpracy oraz form organizacyjno-prawnych, w jakich podmioty prowadzą działalność ukierunkowaną na rozwój turystyki, jest pożądane dla prawidłowego funkcjonowania każdego obszaru recepcji turystycznej. Jednak organizowanie form współpracy wydaje się mieć szczególne znaczenie w przypadku gmin o rozwiniętej funkcji turystycznej, gdzie widoczne są wieloaspektowe relacje między zróżnicowanymi podmiotami sektora publicznego, prywatnego i społecznego, działającymi w sferze turystyki w gminie. W gminach wchodzących na rynek turystyczny te powiązania dopiero zaczynają się wykształcać, choć trzeba zauważyć, że partnerstwo z udziałem gminy na rzecz turystyki może stać się impulsem inicjującym procesy rozwojowe w turystyce na danym terenie. Stąd, w ramach oceny wykorzystania instrumentów związanych z organizowaniem współpracy przez samorząd gminny w empirycznej części pracy, zbadano skłonność do podejmowania i organizowania przez samorząd terytorialny współpracy z różnymi podmiotami i w różnych formach, fakt przejawiania przez jednostki samorządu terytorialnego inicjatywy założycielskiej w zakresie tworzenia struktur partnerskich, zakres współpracy i jej intensywność w ramach różnych form instytucjonalnych oraz zlecanie zadań z zakresu turystyki organizacjom społecznym.

Przy rozpatrywaniu narzędzi o charakterze organizacyjnym uwzględniono także **instrumenty administracyjno-prawne**, czyli wszelkie decyzje wydawane przez organy gminy oraz normy

⁴⁰⁹ R. Pawlusiński, *Samorząd...*, op. cit., s. 127.

⁴¹⁰ Ustawa z dnia 24 kwietnia 2003 r. o działalności pożytku publicznego i o wolontariacie, Dz. U. Nr 96, poz. 873.

powszechnie obowiązujące w gminie (akty prawa miejscowego), organizujące przestrzeń legislacyjną, normatywną gminy. Można wśród nich wymienić: zezwolenia, zakazy, nakazy, przepisy gminne itd. W sferze turystyki odnoszą się one do wielu różnych zagadnień, jak: gospodarowanie przestrzenią, ochrona zasobów środowiska przyrodniczego, przekształcenia gruntów rolnych, zasady bezpieczeństwa czy lokalizacji określonych typów działalności gospodarczej w przestrzeni gminy. Do grupy tych narzędzi można także zaliczyć decyzje dotyczące zarządzania mieniem komunalnym, w szczególności jedną z podstawowych form mienia – nieruchomościami komunalnymi⁴¹¹.

Wykorzystanie w ramach prowadzonej polityki turystycznej mienia komunalnego może być wyrazem bezpośredniego zaangażowania władz samorządowych w dostarczanie dóbr i usług na powstającym lub dojrzłym rynku turystycznym (np. zaadaptowanie przez gminę budynku komunalnego na cele noclegowe lub prowadzenie przez instytucje podległe gminie obiektu noclegowego, utworzenie i/lub prowadzenie przez gminę jednostki muzealnej lub innych obiektów stanowiących element zagospodarowania turystycznego) lub udzielanego wsparcia organizacyjnego podmiotom gospodarczym i organizacjom społecznym, prowadzącym działalność w sferze turystyki (preferencyjne udostępnianie gminnych lokali i budynków użytkowych – w sytuacji, gdy gmina dysponuje wolnymi pomieszczeniami).

Instrumenty informacyjne, w tym promocyjne

Do tej grupy należą wszelkie formy zachęcania lub odstręczania od pewnych działań, w tym narzędzia informacyjne gminy w kontaktach z otoczeniem w postaci dokumentów planistycznych odnoszących się do danego obszaru. Są to instrumenty poznawcze o charakterze diagnostycznym dotyczące środowiska lokalnego, przedsiębiorstw, instytucji, realizowanych inwestycji, lokalnych produktów turystycznych, kształtowania wizerunku gminy, informujące o preferencjach produkcyjnych i lokalizacyjnych, zmianach warunków funkcjonowania i podejmowania przedsięwzięć gospodarczych, gospodarce zasobami przyrodniczymi, wielkości i strukturze kadr, itp. Ważnym narzędziem informacyjnym w ręku władz samorządowych – przydatnym w kontaktach z przedsiębiorcami i przy zatrudnianiu bezrobotnych może być tworzenie banków danych o kwalifikacjach. Informacje w nich zgromadzone mogą być wykorzystywane do opracowywania programów szkoleń, dostosowujących kwalifikacje miejscowej

⁴¹¹ Każdy rodzaj nieruchomości komunalnych spełnia określoną rolę strategiczną, służąc organom gminy za instrument realizacji różnych polityk społeczno-ekonomicznego rozwoju. W gospodarowaniu majątkiem nieruchomości gminnych można zatem wyróżnić takie funkcje komunalne, jak: wykorzystanie gruntów i budynków do świadczenia usług publicznych – także dla turystów (obiekty administracji samorządowej, biblioteki, teatry, parki, kąpieliska itp.), wykorzystanie gruntów oraz obiektów komunalnych dla celów lokalnego rozwoju społeczno-gospodarczego (np. budynki dla inkubatorów przedsiębiorczości, place targowe, zabytki, preferencyjne lokale użytkowe przeznaczone do wspierania przez gminę określonych rodzajów działalności lub kategorii podmiotów gospodarczych, możliwość bezpłatnego korzystania z mienia komunalnego) czy uczestnictwo w inwestycjach na rynku nieruchomości (*Efektywna polityka i administracja. Strategie i instrumenty zarządzania miastami*, red. J. Proniewicz, K. Szczepańska, Bogucki Wydawnictwo Naukowe, Związek Miast Polskich, Poznań 2005, s. 111).

ludności do obecnej i przewidywanej struktury gospodarki danego układu lokalnego⁴¹². Ponadto, szczególnie cenną dla potencjalnych inwestorów informacją, może być uzyskana przez gminę ocena wiarygodności kredytowej, czyli ocena ratingowa (dotyczy dużych jednostek samorządu terytorialnego)⁴¹³. Jednocześnie do tej grupy sposobów oddziaływania można zaliczyć tworzenie oraz prowadzenie przez samorząd gminny punktów informacji gospodarczej i turystycznej. Placówki informacji turystycznej powstają często jako zakłady budżetowe gmin, nieraz przy samorządowych biurach promocji, ale także przy muzeach, domach kultury, ośrodkach sportu i rekreacji itd.⁴¹⁴

Narzędziami o charakterze informacyjnym są instrumenty promocyjne. Obok kryterium adresata informacji (instrumenty skierowane do podmiotów gospodarczych, osób fizycznych oraz innych organów i instytucji), wyznacznikiem zróżnicowania instrumentów promocyjnych może być także kryterium przedmiotu promocji (instrumenty promocji walorów gospodarczych gminy oraz narzędzi lokalnej polityki gospodarczej, instrumenty promocji walorów turystycznych gminy oraz idei przedsiębiorczości – także w turystyce, działania ukierunkowane na organa państwowe i różne instytucje – w tym lobbying)⁴¹⁵. Lobbying może być prowadzony przez władze samorządowe w zakresie spraw dotyczących rozwoju turystycznego gminy, ale także np. na rzecz ustanowienia specjalnej strefy ekonomicznej na terenie gminy – a przez to wsparcie rozwoju ogólnej przedsiębiorczości, co nieraz skutkuje rozwojem przedsiębiorczości w turystyce⁴¹⁶.

Działania promocyjne są kierowane do wewnątrz (społeczność lokalna, podmioty gospodarcze oraz społeczne) i na zewnątrz gminy (potencjalni inwestorzy oraz turyści), a polegają na kształtowaniu zachowań tych podmiotów otoczenia jednostki terytorialnej z wykorzystaniem własnych struktur samorządowych lub instytucji zewnętrznych. Wśród działań skierowanych do wewnątrz gminy można wskazać m. in. propagowanie przez gminę rozwijania na swoim terenie turystyki i podejmowania działalności gospodarczej w turystyce poprzez prowadzenie działalności popularyzatorskiej wśród społeczności lokalnej (np. przez organizowanie konkursów związanych z lokalnym produktem turystycznym, organizowanie szkoleń i spotkań itp.), a także oddziaływanie na pożądane kierunki kształcenia młodzieży. Działania skierowane na zewnątrz mają na celu kreowanie lub umacnianie wizerunku gminy jako miejsca atrakcyjnego dla turystów oraz przedsiębiorców różnych branż –

⁴¹² J. Rolewicz, *Ekonomiczne instrumenty stymulowania przedsiębiorczości w małych miastach w Polsce po roku 1990*, Wydawnictwo Akademii Ekonomicznej w Poznaniu, Poznań 1999, s. 32.

⁴¹³ Ocena ta określa zdolność do terminowego i pełnego wywiązywania się z zaciągniętych zobowiązań, czyli stanowi pewien wskaźnik ryzyka, jakie ponosi potencjalny inwestor lub pożyczkodawca. Nota ratingowa daje dostęp do międzynarodowych rynków finansowych i pozwala pozyskiwać na nich środki na korzystnych warunkach, ale także może spełniać funkcję promocyjną i podnieść prestiż jednostki samorządu terytorialnego. W Polsce ocenę ratingową przyznano dotąd kilkunastu jednostkom samorządu terytorialnego.

⁴¹⁴ Z. Kruczek, B. Walas, *Promocja i informacja turystyczna*, PROKSENIA, Kraków 2004, s. 177.

⁴¹⁵ *Ekonomika...*, op. cit., s. 148.

⁴¹⁶ Warto podkreślić, że jednym z efektów wzrostu inwestycji w obszarze strefy jest często pobudzenie lokalnego rynku w obszarze usług, w tym m. in. poprzez rozbudowę dotychczasowej bazy noclegowej i gastronomicznej.

promocja proinwestycyjna gminy⁴¹⁷ oraz promowanie lokalnych produktów. Wśród instrumentów promocyjnych możliwych do zastosowania przez gminy można przykładowo wymienić: publikowanie materiałów promocyjnych, zapewnienie podmiotom lokalnym bezpłatnej reklamy w materiałach promocyjnych, wydawanie lokalnej prasy i prowadzenie aktualizowanej strony internetowej gminy, uczestnictwo w imprezach targowych, promocja w środkach masowego przekazu, organizacja imprez typu *study tour*, udział w stworzeniu filmu promocyjnego, rozsyłanie informacji o swojej ofercie turystycznej do różnych podmiotów, przesyłanie materiałów do punktów informacji turystycznej, nawiązanie kontaktów z gminami zagranicznymi itd. Wśród najchętniej wykorzystywanych przez gminy form promocji nie można pominąć prowadzenia własnej strony internetowej, skierowanej zarówno do turystów (również potencjalnych), mieszkańców, jak i inwestorów i przedsiębiorców lokalnych. Stopień wykorzystania tych narzędzi przez władze lokalne zweryfikowano następnie w ramach badań terenowych przeprowadzonych w gminach wprowadzających funkcję turystyczną oraz jednostkach terytorialnych dojrzałych pod względem rozwoju turystycznego. Miało to na celu uchwycenie specyfiki zakresu i charakteru stosowanego w tych dwóch typach gmin instrumentarium.

Instrumenty informacyjne i promocyjne nie związane stricte z walorami turystycznymi gminy, skierowane do podmiotów gospodarczych, organów i instytucji oraz społeczności lokalnej, zwykle szeroko stosowane są przez władze samorządowe gmin o wielofunkcyjnej strukturze gospodarczej (gdzie turystyka jest lub ma stanowić jedynie uzupełniającą dziedzinę gospodarki), które często aktywnie wspierają ogólną przedsiębiorczość na swoim terenie. Z kolei narzędzia promocyjne skierowane głównie do turystów są, co zrozumiale, znacznie szerzej stosowane w typowych gminach turystycznych. W tej grupie jednostek samorządowych, które uzyskują już wymierne korzyści z faktu rozwiniętej funkcji turystycznej obszaru, obserwuje się zwykle nie tylko większy stopień intensyfikacji instrumentów informacyjnych (promocyjnych), ale także ich profesjonalizmu. Ta grupa sposobów oddziaływania władz samorządowych na procesy rozwojowe w turystyce jest jednocześnie w szczególny sposób pożądana w przypadku jednostek jeszcze nieznanymi szeroko jako nowe wschodzące obszary recepcji turystycznej, chociaż gminy te są na ogół ostrożniejsze w doborze środków komunikacji marketingowej. W jednostkach wprowadzających funkcję turystyczną na swoim obszarze powyższe instrumenty muszą być jednak w równym stopniu kierowane do potencjalnych turystów, informując ich o kreowanej ofercie turystycznej gminy (oddziaływanie na stronę popytową) oraz do społeczności lokalnej, przedsiębiorców i inwestorów z zewnątrz – w celu nakłonienia ich do rozpoczęcia działalności na powstającym rynku turystycznym (wpływ na stronę podażową). W takich jednostkach wiele zależy od samych władz samorządowych, gdyż sektor prywatny jest jeszcze zbyt słaby, by przejąć

⁴¹⁷ Oznacza ona kreowanie pozytywnego wizerunku gminy jako miejsca do prowadzenia działalności gospodarczej. Może być prowadzona poprzez uczestnictwo jednostki samorządowej w różnych konkursach dla gmin, np. „Grunt na medal” (organizowany przez PAliIZ), „Profesjonalna gmina przyjazna inwestorom” (organizowany przez FRDL), „Gmina fair play – certyfikowana lokalizacja inwestycji” (organizowany przez Instytut Badań nad Demokracją i Przedsiębiorstwem Prywatnym) i wielu innych o randze krajowej i regionalnej.

szeroką działalność promocyjną na rzecz gminy jako nowego obszaru recepcji turystycznej, służącą wykreowaniu popytu turystycznego.

W ostatnim czasie obserwuje się wzmożoną działalność gmin w zakresie informacji (promocji) na rzecz rozwoju turystyki na ich terenie. Ma to m. in. związek z powstawaniem wielu nowych organizacji, stowarzyszeń, porozumień itp., ukierunkowanych na wspieranie (zwykle właśnie w formie wspólnej promocji) turystyki na konkretnych obszarach, a także zwiększonym dostępem gmin i podmiotów z ich udziałem do środków finansujących działalność informacyjną (promocyjną).

Instrumenty edukacyjne i doradczo-szkoleniowe

Inną grupę instrumentów stanowi organizowanie szkoleń, zapewnianie usług doradztwa oraz wspomaganie podmiotów naukowych, badawczo-rozwojowych i oświatowych – a więc wszelkie działania, których bezpośredni lub pośredni skutek stanowi wzrost poziomu wykształcenia społeczności lokalnej lub dostosowanie jej struktury kwalifikacyjnej do potrzeb rynku pracy⁴¹⁸. Potrzeby te dotyczą zaś zarówno obecnej, jak i przewidywanej struktury gospodarki lokalnej. Władze lokalne powinny organizować szkolenia (w tym dla bezrobotnych) o profilu zgodnym z zapotrzebowaniem już istniejących oraz potencjalnych firm tak, aby na danym terenie struktura zawodowa dostępnych zasobów pracy oraz kwalifikacje odpowiadały specyfice obszaru i potencjalnemu zapotrzebowaniu. Mogą one także oddziaływać na pożądane kierunki kształcenia młodzieży.

Instrumenty tej grupy mogą być również zaliczone do narzędzi o charakterze organizacyjnym (organizowanie szkoleń czy usług doradztwa, wspomaganie organizacyjne podmiotów naukowych, badawczo-rozwojowych, oświatowych), a w pewnej części też informacyjnym, w tym promocyjnym (propagowanie pożądanych na danym terenie kierunków kształcenia, w tym w zakresie gospodarki turystycznej). W dalszej części rozważań instrumenty wyróżnione powyżej jako edukacyjne i doradczo-szkoleniowe włączono do bardziej pojemnych grup narzędzi oddziaływania gmin: organizacyjnych oraz informacyjnych.

Instrumenty finansowe

Instrumenty finansowe (ekonomiczne, w tym pobudzania infrastrukturalnego)⁴¹⁹ są najczęściej i najszerzej omawianą w literaturze grupą narzędzi w dyspozycji władz samorządu gminnego. Wynika to z pojemności różnych aspektów parametrów finansowych polityki władz lokalnych oraz ich wagi w procesach stymulowania rozwoju poszczególnych dziedzin gospodarki gminnej. Z jednej strony dotyczą one instrumentów polityki dochodowej, w tym fiskalnej oraz wykorzystywanej w celach

⁴¹⁸ *Ekonomika...*, op. cit., s. 149.

⁴¹⁹ Ze względu na szeroki zakres grupy instrumentów finansowych oraz ich zróżnicowanie pod względem charakteru (instrumenty czynne i bierno) w literaturze wyróżnia się – jako dodatkową klasę – narzędzia kształtowania infrastruktury (pobudzania infrastrukturalnego).

stymulacyjnych polityki podatkowej, także polityki usług komunalnych i udostępniania zasobów gminy⁴²⁰ oraz polegają na preferencjach finansowych (bezpośrednim lub pośrednim przysporzeniu określonym przedsiębiorcom korzyści finansowych), przyjmując charakter pomocy publicznej. Ale także wiążą się z dostępem gmin do rynków kapitałowych, polityką pieniężno-kredytową, pozyskiwaniem zewnętrznych środków finansowych (są to m.in. instrumenty dłużne finansowania rozwoju) i wydatkami na wsparcie turystyki w gminie – pozainwestycyjnymi i inwestycyjnymi. Inwestycje własne i wspólne jednostki samorządowej w zakresie infrastruktury technicznej (remonty dróg, budowa sieci wodociągowej, kanalizacyjnej, itp.), społecznej (szpitale, ośrodki kultury, itp.), gospodarczej (banki, targi, itp.), pozwalają jednocześnie tworzyć bazę materialną rozwoju turystyki, a więc stanowią instrument rozwoju ruchu turystycznego oraz narzędzie stymulujące podmioty zajmujące się obsługą turystów do podejmowania lub rozwijania działalności na danym terenie.

Stosowane w odniesieniu do podmiotów świadczących usługi turystyczne bodźce obejmują zachęty fiskalne, czyli zwolnienia z podatków bądź ich obniżenie, ale także finansowe (po stronie wydatkowej budżetu), np. granty, pożyczki, kredyty oraz zachęty quasi-finansowe, np. tworzenie lokalnych funduszy poręczeniowych, gwarancje kredytowe⁴²¹. Głównym rezultatem bodźców fiskalnych jest dla otrzymującego zmniejszenie kosztów operacyjnych działalności, a bodźców finansowych – obniżenie kosztów inwestycji. Zadaniem bodźców quasi-finansowych jest zmniejszenie ryzyka inwestycyjnego⁴²².

Możliwość finansowego oddziaływania władz lokalnych na procesy rozwojowe w turystyce wiąże się z przyznaną samorządowi terytorialnemu na szczeblu gminnym, choć ograniczoną, samodzielnością finansową⁴²³. Jej zakres określany jest zazwyczaj na dwa sposoby: szeroki, oznaczający prawnie zagwarantowaną możliwość samodzielnego decydowania o przeznaczeniu posiadanych środków, niezależnie od źródeł tych dochodów i węższy, odnoszący się do tych publicznych środków finansowych, które gminy mogą pozyskać we własnym zakresie⁴²⁴. Inaczej, samodzielność finansową rozpatrywać można w aspekcie pozyskiwania dochodów i wydatkowania środków. Samodzielność dochodowa polega na zagwarantowaniu możliwości zwiększania dochodów i uzyskiwania ich z różnych

⁴²⁰ Z faktem występowania własności komunalnej i zaliczenia dochodów związanych z gospodarowaniem mieniem komunalnym do dochodów budżetowych gmin wiąże się istnienie **narzędzi polityki cenowej**. Organy stanowiące jednostek samorządu gminnego mogą ustalać wysokość świadczeń pieniężnych związanych z wynajmem czy dzierżawą gruntów i obiektów włączonych do mienia komunalnego. Stosując obniżki tych świadczeń stwarzają one instrument bodźcowy dla przedsiębiorczości. Innym narzędziem polityki cenowej może być sprzedaż pomieszczeń i terenów wchodzących w skład mienia komunalnego, w tym tzw. warunkowa sprzedaż pomieszczeń – przykładowo gdy organy gminy sprzedając nieruchomość zabytkową zobowiązują przyszłego właściciela do jej wyremontowania, aby przywrócić jej dawny wygląd (J. Rolewicz, *Ekonomiczne...*, op. cit., s. 42-43).

⁴²¹ Jednak obecnie w Polsce gminy są zbyt słabe, aby mogły samodzielnie stworzyć komunalny sektor usług bankowo-finansowych (B. Filipiak, M. Kogut, A. Szewczuk, M. Ziolo, *Rozwój lokalny i regionalny. Uwarunkowania, finanse, procedury*, Wydawnictwo Uniwersytetu Szczecińskiego, Szczecin 2005, s. 62).

⁴²² *Kompendium...*, op. cit., s. 183.

⁴²³ Szerzej zagadnienie to przedstawia np. S. Kańduła, *Samodzielność finansowa samorządu gminnego w Polsce po 1993 roku*, Wydawnictwo Akademii Ekonomicznej w Poznaniu, Poznań 2003.

⁴²⁴ J. Szołno-Koguc, *Samodzielność...*, op. cit., s. 212-213.

źródeł i różnymi metodami. Samodzielność wydatkowa oznacza natomiast swobodę decyzyjną gminy, co do sposobów i kierunków oraz zakresu wydatkowania zasobów budżetowych przy danych dochodach i środkach w dyspozycji.

Instrumenty finansowe są ściśle związane z polityką budżetową, gdyż dotyczą kształtowania dochodów i wydatków gminy. W tym miejscu warto wskazać na specyfikę powiązań turystyki z gminnym budżetem. Trzeba mieć na uwadze, że wpływ turystyki na dochodową stronę budżetu ma głównie charakter pośredni i wiąże się z występowaniem efektów mnożnikowych⁴²⁵ – pieniądź pochodzący z turystyki wprowadzony do obszaru recepcji turystycznej pobudza rozwój innych sektorów gospodarki lokalnej⁴²⁶. W ten sposób wpływy do budżetu gminy ze źródeł bezpośrednio związanych z występowaniem ruchu turystycznego w gminie są tylko częścią dochodów pozyskanych dzięki turystyce⁴²⁷. Jednocześnie wydatki samorządu terytorialnego na sferę turystyki w gminie można odnaleźć w różnych działach klasyfikacji budżetowej ze względu na heterogeniczność zjawiska turystyki oraz kompleksowość i komplementarność usług oferowanych turystom – dzięki czemu turystyka pobudza różne działy gospodarki lokalnej.

Wśród dochodów budżetowych samorządu gminnego, wyraźnie zależne od woli i decyzji władz lokalnych są dochody własne, które pochodzą z terenu danej gminy i wpływają do jej budżetu w całości, a znaczny ich udział stanowią podatki i opłaty lokalne⁴²⁸. Dochody własne uzyskane przez gminę w ramach polityki fiskalnej, obok pozyskanych przez gminę zewnętrznych środków finansowania, stanowią z kolei o wielkości zasobów pieniężnych, jakie mogą zostać przeznaczone na inną działalność, także tą związaną bezpośrednio z kształtowaniem przestrzeni turystycznej jednostki terytorialnej i podażą dóbr i usług turystycznych. Natomiast funkcja stymulacyjna wobec podatników (podmiotów gospodarczych i osób fizycznych) polega na odpowiednim oddziaływaniu – na podstawie posiadanego władztwa podatkowego⁴²⁹ – elementami konstrukcji podatków i opłat publicznych, do których można zaliczyć: obniżenia stawek podatkowych w stosunku do określanych przez ministra finansów stawek

⁴²⁵ Na temat wpływu polityki samorządowej na rozmiar efektu mnożnikowego pieniądza pochodzącego z turystyki transferowanego do obszaru recepcji turystycznej pisze m. in. R. Gałęcki: *Znaczenie efektu mnożnikowego wpływów z turystyki dla rozwoju regionu i miejscowości* [w:] *Rola i zadania...*, op. cit., s. 113-117.

⁴²⁶ C. M. Hall, S. J. Page, *The Geography of Tourism and Recreation. Environment, place and space*, Routledge, London and New York 2002.

⁴²⁷ Zob. P. Swianiewicz, *Pobudzanie rozwoju ekonomicznego a dochody gminy: korzyść dla budżetu czy kosztowny patriotyzm lokalny? Analiza na przykładzie budżetu miejscowości uzdrowiskowej*, „Samorząd Terytorialny” 1994, 9, s. 32.

⁴²⁸ W odniesieniu do tej kategorii w literaturze przedmiotu używane jest pojęcie podatków samorządowych, gdyż należą do niej nie tylko daniny regulowane ustawą o podatkach i opłatach lokalnych (Ustawa z dnia 12 stycznia 1991 r. o podatkach i opłatach lokalnych, Dz. U. z 2006 r. Nr 121, poz. 844 z późn. zm.), ale także inne świadczenia podatkowe o takich samych cechach, ale uregulowane w innych ustawach. Charakteryzują się one tym, że dochody z ich tytułu są oddane do wyłącznej dyspozycji jednostek samorządu terytorialnego, tzn. stanowią one dochód budżetu gminy i mogą być w pewnym zakresie kształtowane przez radę gminy bądź wójta (burmistrza, prezydenta).

⁴²⁹ W obowiązującym systemie podatkowym tylko gminy spośród wszystkich szczebli samorządu terytorialnego w Polsce mają podmiotowość podatkową (swoje podatki) i mogą wykorzystywać instrumenty podatkowe w ramach władztwa podatkowego (W. Grześkiewicz, *Znaczenie...*, op. cit., s. 30; Z. Ofiarski, *Wybrane aspekty władztwa podatkowego a możliwości prowadzenia lokalnej polityki podatkowej przez samorząd terytorialny*, [w:] *System finansów samorządu terytorialnego. Wybrane problemy*, red. L. Patrzalek, Wydawnictwo Wyższej Szkoły Bankowej w Poznaniu, Poznań-Wrocław 2003, s. 19).

maksymalnych (dotyczą wszystkich płatników obciążonych danym podatkiem), ulgi, zwolnienia, umorzenia części lub całości zobowiązań podatkowych (obejmujące tylko niektórych podatników)⁴³⁰. Należy przy tym zauważyć, że władze lokalne mają bardzo małe możliwości kształtowania podatków i opłat lokalnych, sprowadzające się do obniżenia podstawowych stawek podatkowych, ale tylko w zakresie pułapów określonych przepisami prawa. Jednocześnie, w warunkach braku wystarczających dochodów jednostek samorządu terytorialnego nie jest możliwy do utrzymania przez nie silny interwencjonizm samorządowy, wymuszający za pomocą podatków realizację pozafiskalnych funkcji.

Instrumenty finansowe w ramach polityki budżetowej można zatem rozpatrywać od strony dochodowej oraz wydatkowej budżetu gminy, który stanowi podstawowe narzędzie finansowe realizacji programu rozwoju gminy⁴³¹. Mówi się wówczas o formach pasywnych, pośrednich oddziaływania (czyli uszczuplenia wpływów do budżetu) oraz aktywnych, bezpośrednich (nastawionych na przekształcanie otoczenia przez samorząd gminny). Instrumenty dochodowe mają charakter bierny – ich zastosowanie nie powoduje aktywnego włączenia się gminy. W tym przypadku rolę samorządu terytorialnego jest tworzenie lepszych warunków do rozwoju podmiotów gospodarczych (napływ nowych inwestycji, podmioty lokalnej gospodarki turystycznej) i społecznych, które mogą przykładowo dzięki niższym obciążeniom podatkowym rozwinąć własną aktywność i zwiększyć inwestycje w ramach prowadzonej działalności lub zainwestować środki w rozbudowę lokalnej infrastruktury. Poprzez prowadzenie polityki podatkowej organy samorządu gminnego mogą zatem oddziaływać na poziom aktywności podmiotów gospodarki turystycznej oraz kierunki rozwoju gminy – także pod względem turystycznym, wpływając m.in. na poziom niektórych kosztów i ponoszonych przez podmioty działające na obszarze gminy wydatków⁴³².

W odróżnieniu od instrumentów dochodowych w ramach budżetu gminy, instrumenty wydatkowe przyjmują postać działań czynnych, nastawionych na aktywne przekształcanie przez jednostki samorządowe lokalnego otoczenia w celu dostosowania go do potrzeb społecznych i gospodarczych⁴³³, także przystosowywanie przestrzeni gminy do pełnienia funkcji turystycznej. W tym zakresie mieszczą się wydatki budżetowe na różnego rodzaju inwestycje dokonywane w gminie, które w sposób zasadniczy wpływają na rozwój turystycznej aktywności gospodarczej i działań przedsiębiorczych. Inwestycje dokonywane przez gminy dopiero tworzą warunki do tego, aby podmioty gospodarcze mogły zainwestować (bez stworzenia terenu odpowiednio przygotowanego dla

⁴³⁰ Decyzje dotyczące stawek podatkowych są przy tym znacznie bardziej przejrzyste w porównaniu z uznaniowymi zwolnieniami (których większość jako pomoc publiczną limitują przepisy unijne). Niemniej preferowanie wybranych podmiotów może być skuteczniejsze w inicjowaniu i kształtowaniu funkcji turystycznej gmin, gdyż pozwala wyróżnić takie z nich, które w szczególny sposób zaangażowane są w rozwój turystyki w gminie.

⁴³¹ B. Barczak, *Instrumenty zarządzania gminą*, „Zeszyty Naukowe” Akademii Ekonomicznej w Krakowie, nr 561, Kraków 2001.

⁴³² *Przedsiębiorczość w gminach. Stymulowanie inwestycji*, red. E. Wysocka, Zachodnie Centrum Organizacji, Warszawa – Poznań – Zielona Góra 1996, s. 143.

⁴³³ W. Dziemianowicz i in., *Wspieranie...*, op. cit., s. 61.

inwestorów, ci nie będą chcieli rozpocząć działalności na obszarze gminy), a także poprawiają standard życia mieszkańców.

Obok inwestycji oraz związanego z nimi rozwoju i udostępniania infrastruktury (w tym infrastruktury turystycznej), do wydatkowych instrumentów ekonomicznych wspierania rozwoju turystyki w gminie można zaliczyć⁴³⁴:

- wydatki na promocję gminy,
- wydatki na działalność kulturalną i sportową,
- wydatki na ochronę środowiska, konserwację zabytków itp.,
- dotacje, pożyczki i poręczenia majątkowe udzielane podmiotom sektora turystycznego,
- dotacje dla organizacji społecznych działających na rzecz szeroko rozumianego rozwoju turystycznego gminy,
- wydatki na szkolenia mieszkańców,
- wsparcie finansowe różnego rodzaju przedsięwzięć i instytucji służących rozwojowi gospodarstwu (m.in.: agencje rozwoju gospodarczego czy lokalnego, fundusze poręczeń wzajemnych i kredytowych nastawione na wsparcie małych i średnich przedsiębiorstw prywatnych oraz centra wspierania biznesu czy ośrodki wspierania przedsiębiorczości itp.).

Zmiany wielkości i kierunków wydatków budżetowych mogą spowodować rozwój lub zanik określonych dziedzin działalności, także turystyki. Warto w tym miejscu zwrócić uwagę, że spośród ogółu wydatków ponoszonych przez samorząd gminny, na podstawie istniejącej sprawozdawczości budżetowej gmin nieraz trudno wyselekcjonować te, które związane są z aktywizacją turystyczną gminy. Wprawdzie część gmin wyodrębnia dział „Turystyka” (dział nr 630 – np. wydatki na zadania z zakresu upowszechniania turystyki)⁴³⁵ w ramach klasyfikacji budżetowej (przed 2001 r. był to dział nr 88 – „Turystyka i wypoczynek”), jednak wiele z wydatków bezpośrednio i pośrednio związanych z rozwojem turystyki w gminie ujmowanych jest w innych działach budżetu, jak: „Kultura i ochrona dziedzictwa narodowego” (dział budżetowy nr 921 – np. wydatki na zadania z zakresu inwestycyjnego zagospodarowania turystycznego zabytkowych budowli oraz dotacje dla placówek kultury), „Kultura fizyczna i sport” (dział nr 926 – np. wydatki na zadania w zakresie upowszechniania kultury fizycznej i sportu oraz wsparcie działalności klubów sportowych przyczyniających się do promocji gminy), „Hotele i restauracje” (dział nr 550 – np. wydatki na zadania w zakresie prowadzenia schronisk turystycznych, kempingów oraz pól biwakowych), „Gospodarka komunalna i ochrona środowiska” (dział nr 900 – np. wydatki na zadania z zakresu inwestycyjnego zagospodarowania terenów i budowli o charakterze turystyczno-rekreacyjnym, zadania w sferze ochrony środowiska),

⁴³⁴ R. Pawlusiński, *Samorząd...*, op. cit., s. 32; W. Dziemianowicz i in., *Wspieranie...*, op. cit., s. 10.

⁴³⁵ W praktyce czasem jedyne wydatki ujmowane w tym dziale przez gminy dotyczą wyjazdów turystycznych określonej grupy społecznej mieszkańców wspólnoty samorządowej (np. emerytów) i nie mają związku z aktywizacją turystyczną obszaru jednostki samorządowej.

„Administracja publiczna” (dział nr 750, rozdział nr 75101 – gdzie zaliczane są często wydatki na promocję turystyczną gminy), „Rolnictwo i łowiectwo” (dział nr 010 – w którym nieraz umieszczane są wydatki na szkolenia z zakresu agroturystyki) i inne działy. Trzeba podkreślić, że część gmin traktuje wydatki związane z aktywizacją turystyczną jako wydatki promocyjne i zawiera je w ramach tej kwoty⁴³⁶.

Choć dział „Turystyka” tylko w niewielkim stopniu odzwierciedla rzeczywiste zmiany w przeznaczaniu przez gminę środków na rzecz rozwoju turystyki na jej obszarze⁴³⁷, z danych zawartych w sprawozdaniach budżetowych gmin w Polsce wynika, że wydatki ujęte w tym dziale klasyfikacji budżetowej w latach 2001-2006 wzrastały średniorocznie o prawie 38%, a w 2006 r. w porównaniu z rokiem poprzednim wydatki te zwiększyły się niemal o 124%. Może to świadczyć o rosnącym zainteresowaniu rozwijaniem turystyki przez jednostki samorządu gminnego, co potwierdzają również tendencje w ramach wydatków gmin w działach: „Kultura i ochrona dziedzictwa narodowego” (średnioroczne tempo wzrostu wynosiło 8,6%, a w 2006 r. w stosunku do 2005 r. nastąpił przyrost o 27,2%) oraz „Kultura fizyczna i sport” (tempo wzrostu na poziomie 12,4% oraz wzrost w stosunku do 2005 r. o 40%)⁴³⁸.

Mimo ograniczonego pola manewru finansowego, władze gmin są samodzielne w kierowaniu środków finansowych na cele rozwojowe uznane za priorytetowe. Jeszcze w drugiej połowie lat dziewięćdziesiątych tym priorytetem dla wielu gmin były inwestycje komunalne⁴³⁹. W pierwszych latach transformacji w gminach inwestowano głównie w budowę wodociągów, później w rozbudowę kanalizacji i utylizację odpadów, a od połowy lat dziewięćdziesiątych zaczęto systematycznie rozbudowywać infrastrukturę transportową⁴⁴⁰. Zauważają to również W. Dziemianowicz i in., podkreślając jednocześnie wzrost wydatków inwestycyjnych na zadania z zakresu turystyki i wypoczynku oraz bezpieczeństwa publicznego⁴⁴¹.

Od kilku lat utrzymuje się trend związany z dominacją wydatków gminnych na inwestycje transportowo-drogowe oraz z zakresu gospodarki komunalnej i ochrony środowiska. Wciąż niezbędne wydaje się bowiem dążenie do nadgonienia podstawowych braków i zapóźnień cywilizacyjnych w infrastrukturze technicznej i społecznej gmin w Polsce. Ponadto struktura wydatków inwestycyjnych gmin w ostatnich latach wynika ze wzmożonego wydatkowania pieniędzy z funduszy europejskich, w ramach których większość środków przeznaczana jest na transport i ochronę środowiska. Tendencja ta

⁴³⁶ R. Pawlusiński, *Samorząd...*, op. cit., s. 149.

⁴³⁷ Dział ten zawiera podrozdziały: ośrodki informacji turystycznej, zadania w zakresie upowszechniania turystyki oraz pozostała działalność.

⁴³⁸ Obliczenia własne na podstawie danych Ministerstwa Finansów (*Sprawozdania z wykonania budżetów jednostek samorządu terytorialnego*, www.mf.gov.pl).

⁴³⁹ *Koniunktura...*, op. cit., s. 24.

⁴⁴⁰ *Samorząd terytorialny w procesie rozwoju regionalnego i lokalnego*, red. W. Kosiedowski, Wydawnictwo „Dom Organizatora”, Toruń 2005, s. 241-242.

⁴⁴¹ W. Dziemianowicz i in., *Wspieranie...*, op. cit., s. 76.

z pewnością utrzyma się, co m. in. wynika z zaległości w tych obszarach zadaniowych na terenach gmin, konieczności ponoszenia poważnych nakładów inwestycyjnych w tym zakresie w ramach przygotowań do organizacji piłkarskich mistrzostw Europy (EURO 2012), a także z charakteru programów unijnych zatwierdzonych na lata 2007-2013, które przełożą się z pewnością na kształt struktury wydatków inwestycyjnych jednostek samorządu terytorialnego⁴⁴². Ale jednocześnie wśród dużych projektów inwestycyjnych pojawiają się w ostatnim czasie nakłady na zadania w zakresie kultury i ochrony dziedzictwa narodowego, sportu, rekreacji i wypoczynku, w sposób bezpośredni lub pośredni związane z poprawą atrakcyjności turystycznej gminy. Są to m. in. inwestycje w centra rekreacyjne, ośrodki kultury, ośrodki sportu i rekreacji, urządzenia turystyczne, systemy ścieżek rowerowych, a nawet parki wodne czy centra hotelowo-konferencyjne itd.

Ten kierunek zamierzeń inwestycyjnych przedstawicieli władz samorządu gminnego potwierdziły badania pilotażowe przeprowadzone przez autorkę w 2006 r.⁴⁴³ Na ich podstawie określono skłonność władz samorządowych do przeznaczenia dodatkowych środków w dyspozycji gminy na przedsięwzięcia związane z turystyką i rekreacją oraz w innych obszarach zadaniowych. Wśród deklarowanych kierunków wydatkowania ewentualnych dodatkowych środków pozyskanych przez gminę, decydenci lokalni najczęściej wskazywali na zadania z zakresu inwestycji komunalnych, ochrony środowiska oraz dróg, którym to wydatkom najczęściej nadawano najwyższą rangę wśród wybieranych kierunków inwestycji. Ponad połowa respondentów podała natomiast sport i rekreację, a także turystykę (odpowiednio 57% i 56%) jako preferowane kierunki wydatkowania nadwyżki pieniężnej. Przy tym 21% gmin, które deklarowały przeznaczenie potencjalnych dodatkowych środków finansowych na turystykę nadało temu celowi najwyższe rangi w hierarchii ważności. Wyniki sondażu pokrywają się zatem z wcześniej przedstawioną tendencją kształtowania się struktury wydatków inwestycyjnych w gminach, a także wskazują na zyskujące na znaczeniu zainteresowanie włodarzy lokalnych inwestycjami w sferze turystyki i rekreacji.

Jednak dla podejmowania zadań rozwojowych przez gminę – zważywszy na fakt, że w praktyce środków własnych z trudem wystarcza na działalność bieżącą samorządu, a przesunięcie ich na zadania inwestycyjne może spowodować zachwianie równowagi finansowej i doprowadzić do braku płynności finansowej gminy – koniecznością wydaje się pozyskiwanie przez gminę zewnętrznych środków finansowania działalności. W takiej sytuacji przykładowo montaż finansowy projektów inwestycyjnych

⁴⁴² Zob. A. Osiecki, *Priorytety inwestycyjne samorządów w 2008 r.*, „Wspólnota” 2008, 3, s. 16.

⁴⁴³ Był to sondaż pośredni z wykorzystaniem ankiety internetowej, który przeprowadzono w listopadzie 2006 r. wśród decydentów lokalnych gmin położonych w województwie dolnośląskim oraz wielkopolskim (łącznie 388 gmin z pominięciem miast na prawach powiatu). W badaniu wzięło udział 78 jednostek samorządowych, które wypełniły kompletnie kwestionariusze ankietowe (wskaźnik zwrotu wyniósł 20%). Przy czym reprezentacja poszczególnych województw w badanej próbie różniła się ze względu na różną stopę zwrotu ankiety (województwo dolnośląskie reprezentowało 29%, a wielkopolskie 71% respondentów). Były to w większości małe jednostki terytorialne – ponad 80% respondentów to gminy liczące do 20 tys. mieszkańców. Jednocześnie wśród respondentów przeważały jednostki wiejskie (53% ankietowanych) oraz miejsko-wiejskie (29%). Większość gmin charakteryzował niewielki stopień rozwoju funkcji turystycznej – zob. szerzej: J. Majewska, *Zaangażowanie...*, op. cit., s. 123-144.

pozwała zwiększyć prawdopodobieństwo uruchomienia inwestycji oraz rozłożyć związane z poszczególnymi źródłami finansowania ryzyko. Może więc stanowić ważny instrument stymulowania rozwoju turystycznego gminy.

Stosowanie przez władze gminne wydatkowych, w tym zwłaszcza infrastrukturalnych instrumentów kształtowania funkcji turystycznej obszaru wydaje się kluczowe na obszarach wchodzących na rynek turystyczny. Wiąże się to m.in. z potrzebami i możliwościami oddolnego (tj. bazującego na samodzielnej działalności sektora prywatnego i pozarządowego) tworzenia zagospodarowania turystycznego na terenie jednostki samorządowej. Ze względu na wagę tych narzędzi dla zapoczątkowania i dalszego rozwoju gminy jako miejsca koncentracji ruchu turystycznego, ich udział w strukturze stosowanego instrumentarium nowych potencjalnych obszarów recepcji turystycznej w porównaniu z tradycyjnymi gminami turystycznymi wydaje się być bardziej znaczący. Jednak trzeba mieć na względzie, że wobec zapóźnień w rozwoju infrastruktury technicznej i społecznej w Polsce, instrumenty pobudzania infrastrukturalnego są obecnie szeroko stosowane przez różne typy jednostek samorządu terytorialnego. Na większą skalę ich zastosowanie umożliwiają natomiast środki unijne w ramach różnych programów pomocowych. Polityka inwestycyjna gmin jest bowiem ograniczona zasobami finansowymi, którymi dysponują poszczególne jednostki (możliwości finansowania działalności gmin w sferze turystyki omówiono w dalszej części rozważań podjętych w tym podrozdziale).

Z kolei instrumenty oddziaływania pośredniego na zachowanie podmiotów tworzących rynek turystyczny po stronie dochodowej budżetu gminy wydają się odgrywać większe znaczenie wśród jednostek o silnie rozwiniętej funkcji turystycznej. Wynika to m.in. z faktu występowania w strukturze gospodarczej tych gmin wielu podmiotów branży turystycznej i okołoturystycznej, które jako silna grupa interesu w lokalnej gospodarce mogą oddziaływać na prowadzoną w stosunku do nich politykę wsparcia ekonomicznego. Zatem bezpośrednie finansowe (głównie w zakresie tworzenia infrastruktury i wydatków inwestycyjnych) zaangażowanie samorządu terytorialnego wydaje się pożądane przede wszystkim w gminach wprowadzających funkcję turystyczną na swoim obszarze, natomiast oddziaływanie pośrednie, z wykorzystaniem instrumentów ekonomicznych po stronie dochodowej budżetu gminnego – w grupie dojrzałych gmin turystycznych.

W stymulowaniu rozwoju turystycznego gminy władze samorządu terytorialnego mogą zastosować różne instrumenty polityki podatkowej (zob. Tab. 4), z których bezpośredni wpływ na rozwój turystyczny gminy mogą mieć: podatek od nieruchomości, podatek rolny (w odniesieniu do rolników prowadzących lub zamierzających rozpocząć działalność agroturystyczną) oraz opłata miejscowa lub uzdrowiskowa. Znaczenie tej ostatniej jako bodźca zmniejszającego koszt pobytu turystów na danym terenie ma przy tym raczej wymiar marketingowy niż finansowy (ze względu na

wysokość maksymalnych dopuszczalnych opłat), natomiast warto rozpatrzyć jej funkcję fiskalną w ramach prowadzonej polityki podatkowej gmin.

Tab. 4. Instrumenty polityki podatkowej gmin w zakresie wspierania rozwoju turystyki

Instrument oddziaływania	Charakter wpływu na rozwój turystyczny gminy	Skala wpływu instrumentu na działalność podmiotów sektora turystyki	Możliwości działania władz lokalnych	Cele działania władz lokalnych
Podatek od nieruchomości	bezpośredni	duża	- poziom stawki podatkowej, - zwolnienia podatkowe, - ulgi podatkowe, - zaniechanie poboru podatku, - umorzenie, - odroczenie terminu płatności	pobudzenie przedsiębiorczości, napływ inwestorów zewnętrznych
Podatek rolny	bezpośredni	duża (tereny wiejskie)	- poziom stawki podatkowej, - obniżka podstawy opodatkowania, - zwolnienia podatkowe, - ulgi podatkowe, - zaniechanie poboru podatku, - umorzenie, - odroczenie terminu płatności	rozwój gospodarstw agroturystycznych
Podatek leśny	pośredni	mała	- odroczenie terminu płatności	zwiększenie areálu terenów zalesionych
Podatek od środków transportu	pośredni	mała	- poziom stawki podatkowej	rozwój firm transportowych
Zryczałtowany podatek w formie karty podatkowej	pośredni	duża	podatki te pobierane są przez urzędy skarbowe i przekazywane gminom; urzędy skarbowe mogą na wniosek gmin obniżyć lub umorzyć należność wobec konkretnych podmiotów	pobudzenie przedsiębiorczości
Zryczałtowany podatek od przychodów osób fizycznych	pośredni	duża		pobudzenie przedsiębiorczości
Podatek od spadków i darowizn	brak	brak		brak
Opłata targowa	pośredni	mała	- wysokość opłaty, - zwolnienia z opłaty	pobudzenie działalności handlowej
Opłata miejscowa (uzdrowska)	bezpośredni	duża	- zmniejszenie stawki podatkowej, - ulgi i zwolnienia, - zaniechanie poboru opłaty	napływ nowych turystów (obniżenie kosztów pobytu na danym terenie) – znaczenie głównie marketingowe
Opłata administracyjna	pośredni	duża	- wysokość opłaty, - ulgi i zwolnienia, - zaniechanie poboru opłaty	obniżenie kosztów funkcjonowania podmiotów gospodarczych
Udziały w podatku dochodowym od osób fizycznych i prawnych	pośredni	duża	możliwość wykorzystania tych podatków w celu stymulowania przedsiębiorczości dostępna jest jedynie organom państwa	pobudzenie przedsiębiorczości na terenie gminy

Źródło: R. Pawłusiński, *Samorząd...*, op. cit., s. 30.

Podatek od nieruchomości jest w obecnym systemie finansowania samorządu terytorialnego w Polsce najważniejszym i najwydajniejszym⁴⁴⁴ z podatków lokalnych. Wynika to m. in. z faktu, że jest to powszechny podatek lokalny, obejmujący wszystkie rodzaje nieruchomości, obciążający zarówno osoby fizyczne, jak i przedsiębiorców, niezależnie od formy prawnej, w jakiej prowadzą oni działalność gospodarczą na terenie gminy. Przy tym obciążenia podatkowe są wyższe w przypadku nieruchomości wykorzystywanych do prowadzenia działalności gospodarczej⁴⁴⁵. Należy także zauważyć, że w rozumieniu ustawy o podatkach i opłatach lokalnych za działalność gospodarczą nie uważa się wynajmu pokoi gościnnych w budynkach mieszkalnych na terenach wiejskich osobom korzystającym z usług wypoczynkowych, jeżeli liczba wynajmowanych pokoi nie jest większa niż pięć. W innym przypadku osoba wynajmująca pokoje będzie opłacała podatek od nieruchomości na zasadach określonych dla nieruchomości związanych z prowadzeniem działalności gospodarczej⁴⁴⁶.

Obok istotnej funkcji fiskalnej podatek ten stanowić może instrument stymulacyjnego oddziaływania władz lokalnych na warunki działania podmiotów gospodarczych zlokalizowanych w gminie, w szczególności podmiotów funkcjonujących na rynku turystycznym. Wiąże się to z ustalaniem wysokości stawek podatkowych, mieszczących się w przewidzianym ustawowo przedziale stawek, a także upoważnieniem rady gminy do stosowania w drodze uchwały innych od przewidzianych ustawowo ulg i zwolnień podatkowych. Działania władz gminnych polegające na obniżce lub zwolnieniach z tego podatku mogą więc doprowadzić do napływu nowych inwestycji oraz obniżenia kosztów prowadzenia działalności na lokalnym rynku turystycznym.

Wysokość stawek podatku od nieruchomości ustalana przez radę gminy w drodze uchwały nie może przekroczyć rocznych maksymalnych stawek podatkowych określonych (podwyższanych corocznie przez Ministra Finansów o wskaźnik inflacji) w ustawie o podatkach i opłatach lokalnych, a do końca 2002 r. nie mogła być jednocześnie niższa niż 50% tych górnych granic stawek (od 2003 r. ograniczenie to już nie obowiązuje, a rady gmin mogą nawet podjąć uchwałę, w której obniżki stawek będą bardzo duże). Przy czym rada gminy przy określaniu wysokości stawek może różnicować ich

⁴⁴⁴ Podatek od nieruchomości stanowił w 2006 r. 30% udziału w strukturze dochodów własnych gmin (*Sprawozdanie Ministerstwa Finansów z wykonania budżetów jednostek samorządu terytorialnego w 2006 r.*, www.mf.gov.pl). Podatek ten ma szczególnie duże znaczenie jako dochód budżetowy w gminach miejskich oraz w gminach ze zlokalizowaną działalnością przemysłową (głównie przemysł wydobywczy). W przypadku niewielkich jednostek terytorialnych, na terenie których znajduje się duży zakład przemysłowy, przy stosunkowo małej liczbie stałych mieszkańców, dochody budżetu na jednego mieszkańca mogą należeć do najwyższych w kraju, właśnie ze względu na wpływające do budżetu gminy kwoty z podatku od nieruchomości. Dodatkowym wzmocnieniem budżetu gminy są wówczas na ogół dochody z udziałów w podatku dochodowym od osób prawnych oraz wpływy z opłaty eksploatacyjnej. W efekcie co druga gmina osiągająca najwyższe w Polsce dochody budżetowe na jednego mieszkańca czerpie je dzięki działalności klasyfikowanej w sekcji górnictwo i kopalnictwo (E. Pancer-Cybulska, *Kształtowanie systemu dochodów własnych regionów jako czynnik podnoszenia ich konkurencyjności* [w:] *Polityka budowy regionu konkurencyjnego. Strategie – modele – postęp technologiczny*, red. M. Klamut, Wydawnictwo Akademii Ekonomicznej we Wrocławiu, Wrocław 2000, s. 156).

⁴⁴⁵ Stawka za 1 m² powierzchni użytkowej budynku związanego z działalnością gospodarczą przekracza analogiczną stawkę od budynków mieszkalnych ponad trzydziestodwukrotnie.

⁴⁴⁶ Wówczas opodatkowana jest powierzchnia wszystkich wynajmowanych pokoi, a nie tylko tych wynajmowanych ponad limit (M. Kotylski, *Podatek od nieruchomości w praktyce i orzecznictwie*, Wydawnictwo Prawnicze LexisNexis, Warszawa 2002, s. 86).

wysokość dla poszczególnych rodzajów przedmiotów opodatkowania, uwzględniając w szczególności lokalizację, rodzaj prowadzonej działalności, rodzaj zabudowy, sposób wykorzystywania⁴⁴⁷.

Gminy stanowiące obszary recepcji turystycznej mają możliwość pobierania **opłaty miejscowej** od osób fizycznych, które przebywają czasowo w celach wypoczynkowych, szkoleniowych lub turystycznych w dwóch kategoriach miejscowości: o korzystnych właściwościach klimatycznych, walorach krajobrazowych oraz warunkach umożliwiających pobyt osób w tych celach, a także położonych na obszarach, którym nadano status obszaru ochrony uzdrowiskowej⁴⁴⁸ – za każdy dzień pobytu w takich miejscowościach. Opłata ta obciąża więc turystów, a nie mieszkańców danej gminy, pozwalając zwiększyć dochody budżetu gminy bez niepopularnego wśród mieszkańców angażowania finansowego społeczności lokalnej. Wprowadzenie opłaty miejscowej przez gminę możliwe jest jednak dopiero wtedy, gdy dana miejscowość zostanie umieszczona w specjalnym wykazie⁴⁴⁹. Przy tym jednostki, na terenie których będzie znajdował się obszar ochrony uzdrowiskowej mają prawo ustalić wyższą stawkę tej opłaty niż inne gminy. Organy gminy mogą zmniejszać maksymalne stawki tej opłaty określone przez Ministra Finansów oraz wprowadzać inne niż ustawowe ulgi i zwolnienia⁴⁵⁰ dla zwiększenia zachęt do przebywania osób spoza gminy na jej terenie w celach turystycznych, wypoczynkowych czy zdrowotnych.

Od 2 października 2005 r. funkcjonuje nowa opłata stanowiąca dochód gminy – **opłata uzdrowiskowa**⁴⁵¹, zbliżona w swej konstrukcji do omówionej wyżej opłaty miejscowej⁴⁵², która rozszerzyła katalog opłat regulowanych przepisami ustawy o podatkach i opłatach lokalnych. Opłata ta jest pobierana od osób fizycznych przebywających dłużej niż dobę w celach zdrowotnych, turystycznych, wypoczynkowych lub szkoleniowych w miejscowościach znajdujących się na obszarach, którym nadano status uzdrowiska na zasadach określonych w ustawie⁴⁵³ – za każdy dzień pobytu.

⁴⁴⁷ L. Patrzalek, *Finanse...*, op. cit., s. 87.

⁴⁴⁸ Na zasadach określonych w ustawie z dnia 28 lipca 2005 r. o lecznictwie uzdrowiskowym..., op. cit.

⁴⁴⁹ Do końca 2005 r. obowiązywały inne niż obecnie zasady ustalania miejscowości, w których pobiera się opłatę miejscową. Wszczęcie postępowania w sprawie umieszczenia danej miejscowości w wykazie następowało na wniosek rady gminy, na podstawie którego wojewoda, po uzgodnieniu z ministrem właściwym do spraw ochrony środowiska, ustalał miejscowości odpowiadające kryteriom zamieszczenia ich w wykazie uprawnionych do pobierania opłaty miejscowej. W 2002 r. takich miejscowości było w Polsce 359, a w 2003 r. 347 (M. Derek, *Opłata miejscowa – niewykorzystana szansa?*, „Finanse Komunalne”, 1-2, Warszawa 2006, s. 64). Obecnie Rada Ministrów określa w rozporządzeniu minimalne warunki, jakie powinna spełniać miejscowość, w której można pobierać opłatę miejscową, uwzględniając zróżnicowanie warunków regionalnych i lokalnych. Dopiero po wydaniu tego rozporządzenia rada gminy określa w drodze uchwały miejscowości, na terenie których ma obowiązywać opłata miejscowa, jednak muszą one odpowiadać warunkom wskazanym w ww. rozporządzeniu.

⁴⁵⁰ Do końca 2002 r. z opłaty miejscowej zwolnione były m. in. osoby przebywające w zakładach uzdrowiskowych lub sanatoriach. Zniesienie tego zwolnienia od 1 stycznia 2003 r. miało duże znaczenia dla budżetów gmin uzdrowiskowych (M. Derek, *Opłata...*, op. cit., s. 65).

⁴⁵¹ Szeroko postulowana do wprowadzenia w celu poprawy konkurencyjności polskich uzdrowisk (zob. T. Wołowicz, *Wpływ ograniczeń administracyjno-prawnych na rozwój polskich gmin uzdrowiskowych*, „Samorząd Terytorialny” 2007, 1-2, s. 82).

⁴⁵² W związku ze zmianą konstrukcji opłaty miejscowej oraz wprowadzeniem opłaty uzdrowiskowej, gminy o dotychczasowym statusie uzdrowiska straciły możliwość pobierania opłaty miejscowej, a zobowiązane zostały do wprowadzenia opłaty uzdrowiskowej.

⁴⁵³ Ustawa z dnia 28 lipca 2005 r. o lecznictwie uzdrowiskowym..., op. cit.

Wyrazem aktywności władz gminnych w zabieganiu o stworzenie możliwości finansowania różnych sposobów oddziaływania na sferę turystyki – w ramach instrumentów po stronie dochodowej budżetu jest też pozyskiwanie zewnętrznych środków pomocowych. Korzystanie z nich może stanowić instrument finansowy kształtowania funkcji turystycznej gminy. Są to źródła **bezzwrotne** (wszelkie transfery z budżetu państwa, innych jednostek samorządu terytorialnego oraz innych źródeł – np. budżetów unijnych, podmiotów prywatnych, społecznych czy mieszkańców) oraz **zwrotne** finansowania działalności (kredyty i pożyczki, obligacje komunalne), a także **nowe formy finansowania** – jak przedsięwzięcia publiczno-prywatne, leasing komunalny czy factoring⁴⁵⁴.

Wśród nowych form finansowania zadań publicznych warto podkreślić potrzebę podejmowania i znaczenie przedsięwzięć publiczno-prywatnych, także dla realizacji zamierzeń w sferze turystyki⁴⁵⁵. Forma ta oznacza nowe podejście do problemu pozyskiwania środków zewnętrznych, w ramach której finansowanie odbywa się poza budżetem jednostki samorządu terytorialnego. W świetle uregulowań prawnych jest to oparta na umowie o partnerstwie publiczno-prywatnym współpraca podmiotu publicznego i partnera prywatnego, służąca realizacji zadania publicznego na zasadach określonych w ustawie⁴⁵⁶. W praktyce idea partnerstwa publiczno-prywatnego w pewnym zakresie mogła być wykorzystywana także przed wejściem w życie powołanej ustawy, co umożliwiały przepisy ustawy o samorządzie gminnym (art. 9 ust. 1)⁴⁵⁷. Zgodnie z założeniami ma ona przynosić obu stronom korzyści większe niż alternatywne możliwości realizacji danego przedsięwzięcia. Po stronie podmiotu publicznego (samorządu terytorialnego) ma to być w szczególności oszczędność w wydatkach i możliwość podejmowania inwestycji bez nadmiernego obciążania budżetu lub powiększania długu publicznego, przeniesienie części ryzyka na podmiot prywatny, podniesienie standardu świadczonych usług lub obniżenie uciążliwości związanych z jego realizacją dla otoczenia⁴⁵⁸. Partnerstwo pomiędzy sektorami jest szczególnie korzystne dla finansowania przez samorząd terytorialny dużych, kapitałochłonnych inwestycji, które służą zaspokojeniu potrzeb społecznych, także w sferze turystyki.

Coraz większego znaczenia dla finansowania działalności rozwojowej gmin (w tym w sferze turystyki) nabierają środki pochodzące ze **źródeł zagranicznych**, w ramach których systematycznie rośnie udział środków pozyskanych przez gminy z funduszy europejskich. Jednocześnie środki unijne odgrywają coraz większą rolę jako źródło finansowania samorządowych inwestycji. Jednostki

⁴⁵⁴ *Nowe zarządzanie...*, op. cit., s. 176.

⁴⁵⁵ Zob. K. Czemek, *PPP – niewykorzystany potencjał poprawy stanu zagospodarowania turystycznego polskich regionów. Bariery partnerstwa publiczno-prywatnego w Polsce* [w:] *Polityka regionalna zagospodarowania turystycznego*, „Zeszyty Naukowe” Uniwersytetu Szczecińskiego, nr 465, Ekonomiczne Problemy Turystyki nr 8, Szczecin 2007, s. 43-50.

⁴⁵⁶ Ustawa z dnia 28 lipca 2005 r. o partnerstwie publiczno-prywatnym, Dz. U. Nr 169, poz. 1420, art. 1 ust. 2.

⁴⁵⁷ *Finanse lokalne po akcesji*, red. E. Ruśkowski, J. M. Salachna, Wolters Kluwer, Warszawa 2007, s. 187.

⁴⁵⁸ Szerzej na temat koncepcji partnerstwa publiczno-prywatnego jako instrumentu realizacji polityki władz publicznych (w tym samorządowych) – zob. B. P. Korbus, M. Strawiński, *Partnerstwo publiczno-prywatne. Nowa forma realizacji zadań publicznych*, Wydawnictwo Prawnicze LexisNexis, Warszawa 2006; W. Zaremba, *Partnerstwo publiczno-prywatne. Nowe możliwości zarządzania usługami publicznymi* [w:] *Partnerskie współdziałanie w sektorze publicznym i prywatnym*, red. B. Plawgo, W. Zaremba, Fundacja Współczesne Zarządzanie, Białystok 2005, s. 39-48.

samorządu terytorialnego są obecnie największym beneficjentem środków europejskich, do których w latach 2004-2006 trafiło blisko $\frac{3}{4}$ środków, z czego aż 80% do gmin⁴⁵⁹. Jednocześnie jednostki samorządu terytorialnego realizowały najwięcej projektów turystycznych (86%)⁴⁶⁰. Jak wynika z raportu Ministerstwa Rozwoju Regionalnego, w minionej perspektywie finansowej na projekty w obszarze turystyki (bezpośrednio z nią związane) zakontraktowano łącznie ponad 420 mln zł dofinansowania UE (prawie 1% całkowitej wartości dofinansowania). W tym około 40% projektów i 60% wydatków zostało przeznaczonych na inwestycje majątkowe, obejmujące m. in. budowę i modernizację infrastruktury turystycznej⁴⁶¹. Ponadto wśród projektów turystycznych, które nie mają charakteru inwestycyjnego znalazły się działania promocyjne (obszarów i produktów turystycznych), doradcze i szkoleniowe, a także szereg przedsięwzięć w dziedzinie kultury.

Ze środków pomocowych korzystają ciągle nowe gminy, a czołówki rankingów wykorzystania środków zagranicznych szybko się zmieniają na przestrzeni lat. Jak przy tym dowodzą badania przeprowadzone przez zespół W. Dziemianowicza, wykorzystanie tych środków przez gminy tylko po części może być tłumaczone zewnętrznymi uwarunkowaniami o charakterze obiektywnym. W większym stopniu wiąże się ono natomiast z postawami władz samorządowych – pasywnymi w przypadku części jednostek samorządowych, a aktywnymi w przypadku innych⁴⁶².

W okresie przejściowym samorząd terytorialny w Polsce korzystał ze środków przedakcesyjnych⁴⁶³. W ramach tych funduszy realizowano projekty wspierające sferę turystyki (dla których turystyka była jedną z dziedzin objętych współfinansowaniem), głównie jednak było to wsparcie polegające na poprawie warunków ogólnych rozwoju różnych dziedzin gospodarki⁴⁶⁴. Od momentu akcesji, w ramach realizowanej polityki regionalnej, polskie gminy mogą korzystać z unijnych funduszy strukturalnych, głównie z Europejskiego Funduszu Rozwoju Regionalnego (EFRR) i Europejskiego Funduszu Społecznego (EFS). Ponadto gminy mają dostęp do środków z Funduszu Spójności oraz Inicjatyw Wspólnoty – przede wszystkim program INTERREG (zajmuje się wzmacnianiem współpracy transgranicznej, międzyregionalnej i międzynarodowej) oraz LEADER (wspomaga wdrażanie

⁴⁵⁹ *Harmonizacja finansów publicznych w skali narodowej i europejskiej*, red. K. Piotrowska-Marczak, K. Kietlińska, Difin, Warszawa 2007, s. 462.

⁴⁶⁰ *Fundusze unijne wspierają rozwój turystyki*, Informacja prasowa, 12 lipca 2007, Ministerstwo Rozwoju Regionalnego, www.mrr.gov.pl.

⁴⁶¹ *Raport o rozwoju i polityce regionalnej*, Ministerstwo Rozwoju Regionalnego, Warszawa, listopad 2007, s. 134.

⁴⁶² *Gmina pasywna...*, op. cit., s. 81.

⁴⁶³ Głównie z funduszu PHARE (Program Spójności Społeczno-Gospodarczej Phare – w tym rozbudowa i modernizacja infrastruktury warunkującej prowadzenie działalności gospodarczej, Program współpracy przygranicznej Phare CROSSBORDER – w tym wsparcie działań służących poprawie i rozwojowi infrastruktury, ochronie środowiska, rozwojowi turystyki, przedsiębiorczości i współpracy okołobiznesowej, Programy rozwoju instytucjonalnego), SAPARD (wsparcie dla rolnictwa i rozwoju obszarów wiejskich) oraz ISPA (duże projekty inwestycyjne w zakresie ochrony środowiska i rozwoju transportu) – zob. L. Butowski i in., *Finansowanie rozwoju turystyki ze środków Unii Europejskiej. Poradnik dla samorządów terytorialnych i przedsiębiorców turystycznych oraz organizacji pozarządowych*, Polska Agencja Rozwoju Turystyki, Warszawa 2002, passim.

⁴⁶⁴ *Ibidem*, s. 133.

Jedynym programem pomocowym przeznaczonym wyłącznie do finansowania rozwoju i promocji turystyki był uruchomiony w pierwszej połowie lat dziewięćdziesiątych Program Rozwoju Turystyki TOURIN, finansowany ze środków Phare.

nowoczesnych strategii rozwoju terenów wiejskich), z których wykorzystaniem często realizowane są projekty turystyczne. Najistotniejszym przy tym źródłem finansowania z budżetu UE rozwoju turystyki przez jednostki samorządu terytorialnego jest EFRR.

Środki z funduszy uruchamiane są w ramach krajowych programów operacyjnych określonych w stosowanych dokumentach⁴⁶⁵. Szczególne znaczenie w zakresie możliwości finansowania przez sektor samorządowy w gminach rozwoju turystyki mają wśród nich: wdrażany na poziomie województw Zintegrowany Program Operacyjnego Rozwoju Regionalnego (ZPORR) z minionego okresu programowania budżetowego (do 2004 r.) oraz 16 Regionalnych Programów Operacyjnych w ramach funduszy strukturalnych na lata 2007-2013⁴⁶⁶. W nowej perspektywie finansowania środki na rozwój turystyki są dostępne także w ramach Programu Operacyjnego Innowacyjna Gospodarka (na wsparcie projektów promujących turystyczne walory Polski oraz inwestycje w produkty turystyczne o znaczeniu ponadregionalnym), a także w Programie Operacyjnym Rozwój Polski Wschodniej (na zadania związane z promocją dla przyciągnięcia większej liczby turystów oraz m. in. projekty z zakresu infrastruktury turystyki kongresowej i targowej oraz wytyczanie, budowa i oznakowanie tras rowerowych). Istotne znaczenie dla rozwoju turystyki ma też największy z programów operacyjnych – Infrastruktura i Środowisko (zwłaszcza w ramach priorytetów: ochrona przyrody i kształtowanie postaw ekologicznych, kultura i dziedzictwo narodowe, bezpieczeństwo transportu i krajowe sieci transportowe i in.).

Projekty wspierające rozwój turystyki współfinansowane ze środków UE charakteryzują się szerokim zakresem rzeczowym, co wiąże się z różnorodnością czynników mających wpływ na kształtowanie się tej dziedziny (czynniki przyrodnicze, infrastrukturalne, kulturowe i in.). Są wśród nich przedsięwzięcia bezpośrednio ukierunkowane na rozwój turystyki oraz takie, które pośrednio przyczyniają się do poprawy warunków jej rozwoju (podjęte w takich obszarach, jak: kultura i dziedzictwo narodowe, środowisko przyrodnicze, sport, rekreacja, infrastruktura ogólna i dostępność komunikacyjna, rolnictwo i obszary wiejskie, zagospodarowanie obszaru, rewitalizacja)⁴⁶⁷. L. Butowski w cytowanym opracowaniu dokonuje przeglądu i przeprowadza typologię tych projektów według kryterium rzeczowego, przestrzennego, funkcjonalnego oraz grupy kryteriów formalnych. Zróżnicowane projekty turystyczne realizowane przez gminy w ramach bezzwrotnego finansowania

⁴⁶⁵ *Narodowe Strategiczne Ramy Odniesienia 2007-2013 wspierające wzrost gospodarczy i zatrudnienie. Narodowa Strategia Spójności* (Ministerstwo Rozwoju Regionalnego, Warszawa 2007), a na lata 2004-2006 – *Podstawy Wsparcia Wspólnoty. Promowanie rozwoju gospodarczego i warunków sprzyjających wzrostowi zatrudnienia* (Bruksela – Warszawa 2003), dokument przygotowany w oparciu o *Narodowy Plan Rozwoju na lata 2004-2006* (Warszawa 2003).

⁴⁶⁶ W ramach regionalnych programów operacyjnych w sferze turystyki wspierane będą: działania z zakresu turystyki wspomagające społeczno-ekonomiczny rozwój regionów, promocja działalności i aktywności turystycznej, turystyka kulturowa, ochrona przyrody, rewitalizacja obszarów zagospodarowanych (*Fundusze unijne...*, op. cit.).

⁴⁶⁷ L. Butowski, *Projekty wspierające rozwój turystyki w ramach polityki spójności Unii Europejskiej*, „Rocznik Naukowy” ..., op. cit., s. 224-225.

zewnętrznego ich działalności na rzecz turystyki, a także wielkość środków z budżetu UE pozyskanych przez gminę na zadania własne są przedmiotem analizy w empirycznej części rozprawy.

Pozyskanie przez gminę zewnętrznych bezzwrotnych środków finansowania zadań w sferze turystyki i rekreacji stanowi ważny instrument w grupie narzędzi ekonomicznych – dochodowych gminy. Jego zastosowanie może być szczególną szansą i wyzwaniem dla jednostek samorządu terytorialnego zamierzających wkroczyć na rynek turystyczny. Umożliwia bowiem sfinansowanie nawet bardzo odważnych projektów rozwojowych w tym zakresie, na które własne środki gminy nie mogłyby być przeznaczone.

Wśród **zwrotnych źródeł finansowania** gmin zasadnicze znaczenie mają środki zewnętrzne pozyskiwane na rynku finansowym (zarówno pieniężnym, jak i kapitałowym), tj. **pożyczki i kredyty bankowe oraz obligacje komunalne**. Uprawnienie do pokrywania części swoich wydatków środkami pochodzącymi z kredytów i pożyczek, w tym ze sprzedaży papierów wartościowych (akcji, obligacji) jest ważnym wyznacznikiem samodzielności finansowej jednostek samorządu terytorialnego (gmin) i następstwem posiadania osobowości prawnej⁴⁶⁸. Dłużne finansowanie rozwoju jest jednocześnie instrumentem ekonomicznym (dochodowym) władz gminnych w działalności na rzecz rozwoju turystyki na zarządzanym przez nie obszarze.

Tendencją przybierającą na sile jest coraz częstsza obecność gmin na polskim rynku finansowym, gdzie poszukują one różnych instrumentów, zarówno tradycyjnych, jak i nowych, głównie o charakterze dłużnym. Można przy tym zauważyć, że to bogatsze gminy mogą stosunkowo łatwiej zdobyć środki finansowe korzystając ze zwrotnych źródeł finansowania, w szczególności poprzez zaciągnięcie kredytu lub emisję obligacji⁴⁶⁹. Statystyki wskazują na coraz szybsze tempo zadłużania się samorządu terytorialnego (choć jest to nadal niewielka część długu publicznego w Polsce). Jak wynika z danych Ministerstwa Finansów za lata 1999-2006 (*Sprawozdania z wykonania budżetów jednostek samorządu terytorialnego*), systematycznie spada liczba gmin, które w ogóle nie zaciągały w danym roku zobowiązań. W 2006 r. było ich już ponad trzykrotnie mniej niż w 1999 r. (stanowiły one 4% łącznej liczby gmin). Można zakładać, że część tych jednostek ma znaczną, niewykorzystaną rezerwę zdolności kredytowej. Zmniejsza się także liczba gmin najmniej zadłużonych, podczas gdy rośnie liczba jednostek wykorzystujących w swojej działalności większą wartość zadłużenia w stosunku do wykonanych dochodów ogółem. Jednocześnie niewielka jest liczba jednostek gminnych, które przekroczyły wskaźnik 50% wartości zadłużenia w relacji do dochodów ogółem, w tym wskaźnik 60% – uznawany przez

⁴⁶⁸ S. Kańduła, I. Kijek, *Państwowy dług publiczny a zadłużenie jednostek samorządu terytorialnego* [w:] *Samorząd lokalny...*, op. cit., s. 226.

⁴⁶⁹ A. Kopańska, *Zewnętrzne źródła finansowania inwestycji jednostek samorządu terytorialnego*, Difin, Warszawa 2003, s. 39.

ustawodawcę za granicę bezpiecznego poziomu zadłużenia⁴⁷⁰. Przekraczanie obowiązujących progów zadłużenia zdarza się jedynie sporadycznie.

Pomimo iż nadal najbardziej znaczącymi sposobami pokrywania deficytu budżetowego gmin pozostaje wykorzystanie nadwyżki budżetowej z lat ubiegłych oraz kredyty i pożyczki o charakterze preferencyjnym (głównie z funduszy ochrony środowiska i gospodarki wodnej⁴⁷¹), gminy coraz częściej sięgają po inne instrumenty finansowe proponowane przez banki tak krótko- jak i długoterminowe⁴⁷². Powszechnie uważa się przy tym, że jednostki samorządu terytorialnego należą do najbardziej wiarygodnych i ekonomicznie bezpiecznych klientów banku⁴⁷³.

Środki kredytowe wykorzystuje coraz więcej jednostek samorządowych najniższego szczebla, również te o mniejszych możliwościach finansowych⁴⁷⁴. Nadal jednak stosowanie instrumentów kredytowych pozostaje silnie uzależnione od wielkości jednostki terytorialnej. To zróżnicowanie między dużymi i małymi jednostkami samorządowymi najwyraźniej widać w wykorzystaniu obligacji komunalnych. Przy tym udział obligacji komunalnych w strukturze zadłużenia polskich gmin systematycznie rośnie, choć wciąż nie stanowi ważnego źródła finansowania zamierzeń rozwojowych.

Aktywność gmin na rynku finansowym podyktowana jest ściśle sytuacją finansową, w jakiej się one znajdują. Nadmierne obciążenie zadaniami w stosunku do przekazywanych przez administrację rządową środków, przy malejącym udziale dochodów własnych gmin sprawia, że jednostki te coraz częściej korzystają z innych niż własne dochodów⁴⁷⁵. W szczególności poszukiwanie przez gminy nowych zwrotnych źródeł finansowania wiąże się m.in. z chęcią zwiększania wydatków inwestycyjnych (w tym podejmowanie projektów infrastrukturalnych), zachowania płynności realizacji zadań inwestycyjnych, obniżenia kosztów inwestycji poprzez skrócenie cyklu inwestycyjnego, łatwiejszym dostępem do środków z UE i innych programów pomocowych⁴⁷⁶. Pożyczanie pieniędzy może być sposobem na zwiększenie zdolności danej jednostki samorządu terytorialnego do starania się o środki pomocowe poprzez pozyskanie środków na tzw. wkład własny do projektu, a przez to – istotnym potencjalnym instrumentem stymulowania rozwoju funkcji turystycznej gminy. Istnieją przy

⁴⁷⁰ Ustawa z dnia 30 czerwca 2005 r. o finansach publicznych..., op. cit.

⁴⁷¹ Kredyty preferencyjne są też udzielane ze środków pochodzących z: Funduszu Rozwoju Inwestycji Komunalnych, Europejskiego Funduszu Rozwoju Wsi Polskiej, Fundacji Wspomagania Wsi, Europejskiego Banku Inwestycyjnego i in. Kredyty te mają charakter inwestycyjny, a korzystanie z nich nie wymaga zbyt restrykcyjnej oceny zdolności kredytowej (J. Nargiełło, *Zdolność kredytowa jako element potencjału finansowego jednostek samorządu terytorialnego*, „Studia Regionalne i Lokalne” 2006, 3, s. 111). Od 2004 r. istnieje też specjalna linia kredytów preferencyjnych udzielanych na przygotowanie wniosków o dofinansowanie z programów UE – prowadzona przez Bank Gospodarstwa Krajowego.

⁴⁷² M. Wartalska, *Punktowa metoda oceny zdolności kredytowej gminy* [w:] *Gospodarka lokalna w teorii i praktyce*, „Prace Naukowe” Akademii Ekonomicznej we Wrocławiu, nr 905, Wrocław 2001, s. 103.

⁴⁷³ Szerzej zob.: W. Gonet, *Ocena zdolności kredytowej samorządów*, „Bank i Kredyt” 2004, 7, www.nbportal.pl; na temat powiązania gmin z systemem bankowym – zob. E. Wojciechowski, *Zarządzanie...*, op. cit., s. 221-226, *Usługi bankowe...*, op. cit.

⁴⁷⁴ Już w drugiej połowie lat dziewięćdziesiątych liczba zawieranych umów kredytowych wzrastała szybciej niż ich globalna wartość, co pośrednio może świadczyć o tym, że coraz częściej umowy kredytowe dotyczyły mniejszych projektów inwestycyjnych, prowadzonych przez niewielkie gminy (P. Swianiewicz, *Finanse...*, op. cit., s. 170).

⁴⁷⁵ E. Wojciechowski, *Zarządzanie...* op. cit., s. 216-217, S. Kańduła, I. Kijek, *Państwowy...*, op. cit., s. 226-227.

⁴⁷⁶ Zob. P. Swianiewicz, *Finanse...*, op. cit.

tym regulacje ułatwiające absorpcję środków unijnych – wprowadzono bowiem kategorię zadłużenia w formie tzw. pożyczki budżetu państwa na prefinansowanie programów i projektów realizowanych z udziałem środków pochodzących z funduszy unijnych⁴⁷⁷. Są to krótkoterminowe pożyczki o charakterze kredytu pomostowego, udzielane na okres realizacji dofinansowanego projektu, które można spłacić nie tracąc płynności po otrzymaniu refundacji poniesionych przez beneficjenta pomocy wydatków. Takie pożyczki nie są wliczane do zadłużenia jednostek samorządu terytorialnego, co oznacza, że nie mają one wpływu na wskaźniki zadłużenia. Rozwiązanie to znacznie zwiększyło elastyczność finansową jednostek samorządu terytorialnego.

Kreatywna polityka długu budżetowego może przynieść gminie pozytywne efekty rozwojowe. Świadoma i długofalowa polityka inwestycyjna, z wykorzystaniem dźwigni finansowej⁴⁷⁸, czyli zaciąganie kredytów, pożyczek, emisję obligacji. Znany z teorii przedsiębiorstwa tzw. dodatni efekt dźwigni finansowej stanowi jeden z argumentów za wykorzystaniem długu w polityce finansowej jednostki samorządu terytorialnego. Efekt ten polega na tym, że finansowanie części działań przy pomocy instrumentów dłużnych, a więc łączenie własnych środków z pożyczonymi, pozwala uzyskać większy zwrot na jednostkę zaangażowanego kapitału niż w przypadku zastosowania jedynie środków własnych. Często dopiero zaangażowanie większych środków sprawia, że dane przedsięwzięcie nabiera sensu, a więc rezygnacja z długu oznaczałaby wycofanie się z projektu. Jednak trzeba mieć na uwadze koszt kapitału zewnętrznego, aby nie przekroczyć granicy opłacalności zaangażowania długu w finansowaniu, kiedy można mówić o tzw. ujemnym efekcie dźwigni finansowej⁴⁷⁹.

Podsumowując rozważania dotyczące finansowych aspektów stymulowania przez władze samorządowe rozwoju funkcji turystycznej gminy należy podkreślić, że gospodarka finansowa⁴⁸⁰ jednostki samorządowej determinuje rozwój innych dziedzin gospodarki gminy, a stan finansów jest syntetycznym wyrazem jej potencjału rozwoju gospodarczego i pozwala ocenić kompleksowo funkcjonowanie gminy oraz możliwości rozwojowe jednostki samorządowej. Przy tym kondycja finansowa gminy nie jest tylko pochodną realizowanych zadań publicznych i przedsięwzięć, ale sama stanowi źródło proefektywnych działań⁴⁸¹. Powstaje zatem pytanie, na ile zamożność gmin nie tylko warunkuje udział samorządu terytorialnego w kształtowaniu poszczególnych dziedzin gospodarki

⁴⁷⁷ W 2006 r. środki z budżetu państwa dla gmin na prefinansowanie programów i projektów realizowanych z udziałem środków UE stanowiły 65,6% łącznej kwoty zaciągniętych przez gminy (bez miast na prawach powiatu) na ten cel kredytów i pożyczek (714,6 mln zł), czyli 9,4% przychodów gmin ogółem (*Sprawozdanie z wykonania budżetu państwa. Informacja o wykonaniu budżetów jednostek samorządu terytorialnego. Tom II*, Rada Ministrów, Warszawa 2007, s. 151-152). Dla porównania – w 2004 r. łączna kwota takich pożyczek dla sektora finansów publicznych wyniosła 383,1 mln zł (J. Jeleń, *Prefinansowanie to narzędzie finansowania inwestycji*, „Gazeta Samorządu i Administracji” 2005, 4).

⁴⁷⁸ A. Rutkowski, *Zarządzanie finansami*, Polskie Wydawnictwo Ekonomiczne, Warszawa 2007.

⁴⁷⁹ A. Kopańska, *Zewnętrzne...*, op. cit., s. 68-69.

⁴⁸⁰ Są to wszystkie czynności podejmowane w zakresie planowania dochodów i wydatków oraz gromadzenia i wykorzystania środków budżetu zgodnie z wyznaczonymi ustawowo zadaniami podlegającymi finansowaniu budżetowemu (A. Borodo, *Samorząd terytorialny. System prawnofinansowy*, Wydawnictwa Prawnicze PWN, Warszawa 2000, s. 242).

⁴⁸¹ E. Wojciechowski, *Zarządzanie...*, op. cit., s. 209-210.

gminy, w tym turystyki, ale na ile może stanowić determinantę zaangażowania gminy w stymulowanie procesów rozwojowych (w turystyce) oraz jakie znaczenie w tym oddziaływaniu mają instrumenty finansowe w dyspozycji jednostek samorządu terytorialnego. Zagadnienie to rozwinięto w ostatnim rozdziale rozprawy, poddając weryfikacji hipotezę poboczną pracy.

Jednocześnie trzeba zauważyć, że prawidłowe funkcjonowanie jednostek samorządu terytorialnego warunkują nie tylko możliwości finansowania zadań i potencjał finansowy, ale także powiązanie ich z odpowiednim zarządzaniem finansami⁴⁸², z wykorzystaniem (w przypadku strategicznego zarządzania gminą) nowoczesnych instrumentów w postaci strategii rozwoju gminy, wieloletnich programów i planów inwestycyjnych, prognoz budżetu, montażu finansowego inwestycji, badania zdolności kredytowej i płynności finansowej gmin. W Polsce dominuje wciąż administracyjne zarządzanie finansami, charakteryzujące się pasywnością, uzależnieniem wydatków od osiągniętych dochodów budżetowych planowanych w cyklu jednorocznym. Jednak biorąc pod uwagę obecną skalę wydatków współfinansowanych ze środków Unii Europejskiej i pozostałych środków z budżetów jednostek samorządu terytorialnego, można sądzić, że doświadczenia w wykorzystaniu tych środków przyczynią się do zmiany podejścia do zarządzania finansami samorządu terytorialnego i upowszechniania zarządzania o charakterze strategicznym. O ile bowiem w zarządzaniu środkami krajowymi będącymi w dyspozycji jednostek samorządu terytorialnego dominują tradycyjne metody planowania budżetu, o tyle korzystanie ze środków pochodzących z Unii Europejskiej wymusza stosowanie nowoczesnych metod⁴⁸³.

Omówione wyżej sposoby oddziaływania władz samorządowych na przebieg rozwoju turystycznego gminy tworzą zróżnicowaną paletę możliwości dostępnych dla włodarzy lokalnych. Każdy z omówionych instrumentów oraz poszczególne grupy narzędzi w mniejszym lub większym stopniu mogą przyczyniać się do osiągnięcia założonych celów polityki gminnej w zakresie turystyki. Jednak dopiero łączne, kompleksowe i konsekwentne stosowanie przez władze samorządowe dostępnych zróżnicowanych narzędzi kształtowania funkcji turystycznej gminy warunkuje uzyskanie przez wspólnotę samorządową wymiernych korzyści.

Podejmując powyższe rozważania można natomiast postawić pytanie, czy łączny pakiet instrumentów stosowanych w gminach o różnym stadium turystycznego rozwoju przyjmuje określony charakter – narzędzi „miękkich” i raczej pośrednich (tj. związanych z pełnieniem funkcji koordynacyjnej w zakresie spraw rozwoju turystyki w gminie) lub „twardych”, bezpośredniego oddziaływania na procesy rozwojowe w turystyce (tj. związanych z funkcją inicjatora i inwestora rozwoju turystyki).

⁴⁸² *Nowe zarządzanie...*, op. cit., s. 135.

⁴⁸³ *Ibidem*, s. 150-151.

Każdą bowiem grupę narzędzi oddziaływania władz gminnych można ocenić z punktu widzenia charakteru jej wpływu na postawy podmiotów oddziaływania czy stopnia własnego zaangażowania (samodzielności i aktywności) przedstawicieli władz samorządu terytorialnego w kształtowanie procesów rozwojowych w turystyce.

Spośród omówionych w niniejszym podrozdziale sposobów oddziaływania, do instrumentów „miękkich” i pośrednich zaliczono: grupę narzędzi informacyjnych oraz ekonomiczno-finansowych po stronie dochodów budżetowych, organizowanie własnej działalności administracji lokalnej, wsparcie organizacyjne podmiotów gospodarczych i społecznych, organizowanie form współpracy. Z kolei do instrumentów „twardych” i bezpośrednich zaliczono narzędzia: planistyczne, organizacyjne związane z bezpośrednim tworzeniem podmiotów i dostarczaniem dóbr/usług turystycznych, ekonomiczno-finansowe po stronie wydatków oraz pobudzania infrastrukturalnego. Zgodnie natomiast z przeprowadzonymi w ostatniej części tego rozdziału rozważaniami, większą wagę w strukturze ogólnego wykorzystania narzędzi oddziaływania władz samorządowych w gminach wchodzących na rynek turystyczny wydają się mieć instrumenty „twarde”, bezpośrednie, natomiast w przypadku gmin o rozwiniętej, dojrzałej funkcji turystycznej – na znaczeniu w porównaniu z poprzednim typem gmin zyskują te należące do grupy narzędzi „miękkich”, pośrednich.

Przeprowadzone rozważania dotyczące potencjalnej wagi poszczególnych grup narzędzi oddziaływania gmin (o różnym stadium ukształtowania funkcji turystycznej) w strukturze ogólnego dostępnego instrumentarium mają charakter ogólny i wskazują na możliwą specyfikę zakresu i charakteru zaangażowania władz gminnych w kształtowanie funkcji turystycznej w różnych typach jednostek samorządowych. Konkretyzacja i weryfikacja empiryczna powyższych rozważań na podstawie wybranych gmin trzech województw ma miejsce w następnych rozdziałach.

Dokonana w ramach empirycznej części pracy kompleksowa analiza stosowanych w gminach instrumentów miała na celu ustalenie zakresu i charakteru zaangażowania władz samorządowych w działalność na rzecz rozwoju turystyki w gminach, zarówno w odniesieniu do poszczególnych instrumentów, jak i grup instrumentów wyłonionych ze względu na ich charakter (funkcję) oraz typ: „miękkie” i pośrednie – „twarde”, bezpośrednie. Chociaż trzeba jednocześnie przyznać, że trudno jednoznacznie rozstrzygnąć, jaki zestaw instrumentów powinien być bardziej bądź mniej pożądanym w danej gminie o określonej fazie turystycznego rozwoju. Do tego konieczne byłyby szersze badania nad skutecznością poszczególnych grup i zestawów narzędzi oddziaływania w określonych uwarunkowaniach rozwojowych jednostek samorządu terytorialnego. Niemniej w rozprawie podjęto próbę uchwycenia ewentualnej specyfiki stosowanych przez władze terytorialne sposobów oddziaływania na procesy rozwojowe w turystyce w skrajnych typach gmin (znajdujących się w początkowej i dojrzałej fazie rozwoju funkcji turystycznej), co stanowiło główny cel podjętych w pracy rozważań.

Zanim jednak poddano badaniom zakres i charakter samorządowego interwencjonizmu lokalnego (rozdział 4), przeprowadzono typologię gmin w Polsce ze względu na etap rozwoju turystycznego poszczególnych jednostek samorządu terytorialnego, tak aby wyróżnić gminy znajdujące się w dwóch skrajnych stadiach ukształtowania funkcji turystycznej: początkowej (dynamicznego rozwoju) oraz dojrzałej, ustabilizowanej. Analizę zróżnicowania struktury i stopnia wykorzystania przez władze lokalne dostępnego instrumentarium w zakresie kształtowania funkcji turystycznej gminy przeprowadzono bowiem w ujęciu dynamicznym, tj. biorąc pod uwagę dwa typy gmin: wprowadzające funkcję turystyczną oraz rozwinięte pod względem turystycznym. Sposób wyodrębnienia tych jednostek samorządu terytorialnego oraz ocena zróżnicowania funkcji turystycznej gmin stanowi przedmiot rozważań kolejnego, trzeciego rozdziału rozprawy.

3. Badanie zróżnicowania funkcji turystycznej gmin

Działania władz samorządowych skierowane na aktywizację lokalnej gospodarki turystycznej muszą być dostosowane do rodzaju i typu poszczególnych gmin. Muszą też uwzględniać ich atrakcyjność turystyczną (stopień rozwoju bazy turystycznej, walory przyrodnicze, kulturowe i in.) oraz inwestycyjną. Powinny być zatem podejmowane w różnym zakresie i z różnym natężeniem w gminach o odmiennym stopniu ukształtowania funkcji turystycznej – zgodnie z różnymi potrzebami i celami w zakresie rozwijania turystyki na ich terenie. W tradycyjnych gminach turystycznych konieczne jest zarządzanie już występującym popytem turystycznym, znajdującym odzwierciedlenie w ruchu turystycznym na terenie jednostki samorządowej. Dla nowych potencjalnych obszarów recepcji turystycznej ważne jest z kolei pozyskanie turystów, a więc wykreowanie ruchu turystycznego w gminie.

Chociaż na wybór określonych instrumentów stosowanych przez władze gmin na rzecz turystyki wpływ mogą mieć różne czynniki, to jednak z punktu widzenia przyjętej w rozważaniach koncepcji ewolucyjnego cyklu rozwoju obszarów turystycznych, istotny może okazać się przede wszystkim ich związek z etapem rozwoju turystycznego gminy. Wówczas możliwe jest zaobserwowanie dostosowania zakresu i charakteru interwencji samorządowej w rozwój lokalnej gospodarki turystycznej do stadium ukształtowania funkcji turystycznej obszaru.

Aby osiągnąć cele rozprawy i zweryfikować hipotezę o zróżnicowaniu zakresu i struktury instrumentów kształtowania funkcji turystycznej gmin w grupie jednostek wchodzących na rynek turystyczny oraz dojrzałych, tradycyjnych miejsc koncentracji ruchu turystycznego, w niniejszym rozdziale zaproponowano autorską metodę wyznaczania faz cyklu życia obszarów recepcji turystycznej i zastosowano ją do pogrupowania gmin ze względu na położenie na ścieżce turystycznego rozwoju. Pozwoliło to przeanalizować w kolejnym rozdziale pracy zakres i charakter zaangażowania instrumentów oddziaływania samorządu gminnego w ujęciu dynamicznym, tj. w odniesieniu do jednostek znajdujących się w początkowym oraz w dojrzałym stadium ukształtowania funkcji turystycznej gminy.

Pierwszy fragment niniejszego rozdziału pracy poświęcono natomiast zaprezentowaniu procedury badawczej wraz z delimitacją jednostek gminnych do badań nad zakresem i strukturą instrumentów oddziaływania samorządu terytorialnego na rzecz rozwoju turystyki w gminie. Procedura ta składa się z dwóch zasadniczych części, ujętych w trzecim i czwartym rozdziale pracy. Pierwsza z nich związana jest z wyborem gmin do badań terenowych i bazuje na wieloaspektowych analizach statystycznych

zróźnicowania poziomu rozwoju funkcji turystycznej gmin w Polsce w ujęciu przestrzenno-czasowym, z uwzględnieniem podziału na określone typy jednostek (rozdział trzeci). Druga część procedury badawczej odnosi się do studiów przypadków nad wykorzystaniem instrumentów oddziaływania gmin na procesy rozwojowe w turystyce w wybranych na podstawie wcześniej przeprowadzonej typologii i klasyfikacji jednostkach terytorialnych (rozdział czwarty).

3.1. Procedura badawcza i delimitacja obszaru badań empirycznych

Opis procedury badawczej

Rozpatrywanie funkcjonowania samorządu terytorialnego w kontekście stosowanych przezeń instrumentów oddziaływania na rozwój lokalny, w tym na rozwój funkcji turystycznej gminy jest szczególnie istotne w dobie zmian w samym samorządzie i w jego otoczeniu. Zmiany te wiążą się z intensyfikacją procesów integracji, decentralizacji zarządzania gospodarką publiczną czy dążeniem do większej sprawności i efektywności zaspakajania potrzeb społeczności lokalnej przy rosnącej liczbie zadań samorządu terytorialnego, a także pojawieniem się nowych trendów i wyzwań rozwojowych w turystyce. Ma to o tyle znaczenie, że samorząd terytorialny na szczeblu gminnym jest nieraz aktywnym inicjatorem i koordynatorem rozwoju turystycznego oraz głównym podmiotem dokonywanych przemian w skali lokalnej, w szczególności z wykorzystaniem funkcji turystycznej gminy; zarządza obszarami podlegającymi procesom ciągłych zmian – także pod wpływem dynamicznych zjawisk turystycznych.

Wobec tych przemian i zjawisk w turbulentnym otoczeniu istnieje potrzeba bardziej kompleksowego niż proponowane w literaturze przedmiotu podejścia do analizy zakresu i struktury narzędzi gminnej polityki w sferze turystyki. Konieczne wydaje się mianowicie połączenie zagadnienia instrumentarium kształtowania procesów rozwojowych w turystyce z typologią funkcjonalną gmin w ujęciu dynamicznym. Jednostki samorządu terytorialnego zarządzają bowiem obszarami o różnym natężeniu i dynamice zmian poziomu natężenia funkcji turystycznej, co nie pozostaje bez wpływu na kształt prowadzonej przez nie lokalnej polityki turystycznej⁴⁸⁴. Przy tym znajomość wielkości natężenia i dynamiki zmian poziomu funkcji turystycznej gminy pozwala określić etap rozwoju jednostki terytorialnej jako obszaru recepcji turystycznej; można zatem (w uproszczeniu) uznać, że rozwój funkcji turystycznej gminy jest zbieżny z rozwojem obszaru recepcji turystycznej (gminy). Biorąc bowiem pod uwagę fakt, że przy właściwym sobie wyjściowym poziomie natężenia zjawisk turystycznych obszary recepcji turystycznej (także gminy) rozwijają się w różnym tempie, przyjęto, że w wyznaczonym

⁴⁸⁴ Jednocześnie polityka lokalna samorządu terytorialnego jest jednym z czynników kształtujących przebieg cyklu życia obszarów recepcji turystycznej. W szczególności, aktywna postawa władarzy lokalnych może przyczynić się do wprowadzenia gminy na ścieżkę turystycznego rozwoju.

przedziale czasu jednostka przestrzenna znajduje się w danym stadium turystycznego rozwoju, jeżeli charakteryzuje się określonym poziomem i dynamiką zmian natężenia zjawisk turystycznych. Każdą zatem gminę można scharakteryzować z punktu widzenia położenia na ścieżce turystycznego rozwoju, na podstawie ukształtowania jej funkcji turystycznej. Z kolei każdy etap tego rozwoju turystycznego charakteryzuje się (obok odmiennego poziomu natężenia i dynamiki zjawisk turystycznych) określoną rolą samorządu terytorialnego w kształtowaniu procesów rozwojowych w turystyce.

To umiejscowienie gminy w określonym stadium turystycznego rozwoju sprawia, że w badaniu zakresu i charakteru zaangażowania władz gminnych (stosowanych przez nie instrumentów oddziaływania) w kształtowanie funkcji turystycznej obszaru istotne wydaje się uwzględnienie fazy rozwojowej i zróżnicowania jednostek samorządowych pod względem występowania na ich terenie tradycji obsługi ruchu turystycznego. Takie podejście umożliwia uchwycenie specyfiki stosowanych przez władze samorządowe rozwiązań w jednostkach gminnych znajdujących się na różnych etapach turystycznego rozwoju. To z kolei pozwala poszukiwać skutecznych sposobów oddziaływania władz lokalnych na procesy rozwojowe w turystyce, przy uwzględnieniu dynamiki przemian obszarów recepcji turystycznej.

Koncepcją, która umożliwia analizę etapów rozwoju turystycznego gminy jest, omówiony w pierwszym rozdziale rozprawy (podrozdział 1.4.), model cyklu życia obszarów turystycznych R. Butlera (*Tourism Area Life Cycle* – TALC), zastosowany w podjętych rozważaniach jako narzędzie opisowe do wyjaśnienia zjawisk w gospodarce lokalnej. W koncepcji tej obszar recepcji turystycznej przechodzi ewolucyjny cykl, w którym można wyróżnić charakterystyczne stadia rozwojowe. Pod wpływem wzrostu wielkości ruchu turystycznego na jego terenie oraz zmian wielkości zagospodarowania turystycznego osiąga on kolejne poziomy na ścieżce turystycznego rozwoju, przechodząc od stadium początkowego do pełnej dojrzałości, a ostatecznie spadku atrakcyjności, co wiąże się ze znacznym zmniejszeniem popytu turystycznego. Można przy tym zaobserwować różną dynamikę zmian wielkości zjawisk turystycznych w poszczególnych fazach rozwoju obszaru⁴⁸⁵ – co przyjęto za podstawę opracowanej na potrzeby rozprawy i zaprezentowanej w niniejszym rozdziale metody identyfikacji etapów cyklu życia obszarów recepcji turystycznej (gmin). Zastosowano przy tym modyfikację pierwotnych założeń modelu R. Butlera, a mianowicie dla wyznaczenia przebiegu cyklu uwzględniono nie tylko wielkość ruchu turystycznego, ale również parametry o charakterze podażowym, konstruując ogólny miernik syntetyczny funkcji turystycznej gminy. Miało to wzmocnić w analizie ewolucyjnych przemian obszarów recepcji turystycznej znaczenie tych jednostek, które

⁴⁸⁵ W przedwstępnej fazie rozwoju występuje mała dynamika wzrostu i niewielka liczba turystów, na etapie wprowadzenia i rozwoju widoczna jest średnia i duża dynamika wzrostu przy odpowiednio niskim i średnim poziomie natężenia ruchu turystycznego. Faza dojrzałości (konsolidacji i stagnacji) rozwoju charakteryzuje się niewielką dynamiką wzrostu (lub ewentualnie spadku w przypadku stagnacji) oraz dużą liczbą turystów, podczas gdy ostatnia faza (odmłodzenia lub upadku) – średnią i dużą dynamiką wzrostu (bądź spadku) oraz jeszcze wyższą lub wciąż jeszcze względnie wysoką liczbą turystów na danym obszarze.

dysponują względnie rozwiniętą bazą materialną turystyki, pomimo jeszcze nieznacznego ruchu turystycznego na ich terenie, które kreują popyt turystyczny poprzez wzmacnianie strony podażowej lokalnego rynku turystycznego.

Ponieważ koncepcja cyklu życia daje możliwość określania relacji rozwojowych między różnymi obszarami recepcji turystycznej (gminami), posłużono się nią dla wyodrębnienia jednostek terytorialnych znajdujących się w skrajnych stadiach rozwoju turystycznego. Za cel badań przyjęto bowiem określenie w ujęciu dynamicznym, tj. w grupie gmin znajdujących się na początkowym oraz dojrzałym etapie rozwoju turystycznego:

- zakresu i charakteru stosowanych przez gminy instrumentów oddziaływania na procesy rozwojowe w turystyce,
- czynników wpływających na zaangażowanie władz samorządowych w kształtowanie funkcji turystycznej gminy oraz znaczenia zamożności gmin jako determinanty tego zaangażowania,
- postaw władz lokalnych wobec turystyki w gminie (i przesłanek ich przyjęcia) na podstawie opinii lokalnych włodarzy.

Osiągnięcie powyższych celów służyło weryfikacji hipotezy badawczej mówiącej o występowaniu specyficznego zróżnicowania zaangażowania samorządu gminnego w kształtowanie funkcji turystycznej w odmiennych fazach rozwoju turystycznego obszaru oraz hipotezy dotyczącej zamożności gmin (względnie dysponowania zewnętrznymi środkami finansowania działalności) – jako głównej determinanty tego zaangażowania.

Dla osiągnięcia wyznaczonych celów przyjęto do realizacji następujące zadania badawcze:

- opracowanie metody identyfikacji stadium ukształtowania funkcji turystycznej gmin (z wykorzystaniem koncepcji ewolucyjnego obszaru recepcji turystycznej),
- określenie miernika syntetycznego dla opisu funkcji turystycznej gminy (parametryzacja funkcji turystycznej gminy) i na tej podstawie wyznaczenie poziomu natężenia oraz dynamiki zmian tego poziomu dla gmin w Polsce,
- przeprowadzenie typologii gmin ze względu na etap rozwoju funkcji turystycznej i klasyfikacja gmin w Polsce,
- przeprowadzenie analizy porównawczej gmin w Polsce pod względem, opisujących funkcję turystyczną, miernika ogólnego i mierników cząstkowych oraz w ujęciu przestrzennym i z uwzględnieniem czynnika czasu,
- wyodrębnienie w ramach wytypowanych województw gmin odpowiadających dwóm skrajnym typom klasyfikacyjnym, tj. nowych potencjalnych obszarów recepcji turystycznej oraz tradycyjnych gmin turystycznych,
- identyfikacja potencjalnych i – na podstawie badań terenowych – stosowanych w gminach instrumentów oddziaływania władz samorządu terytorialnego na procesy rozwojowe w turystyce,

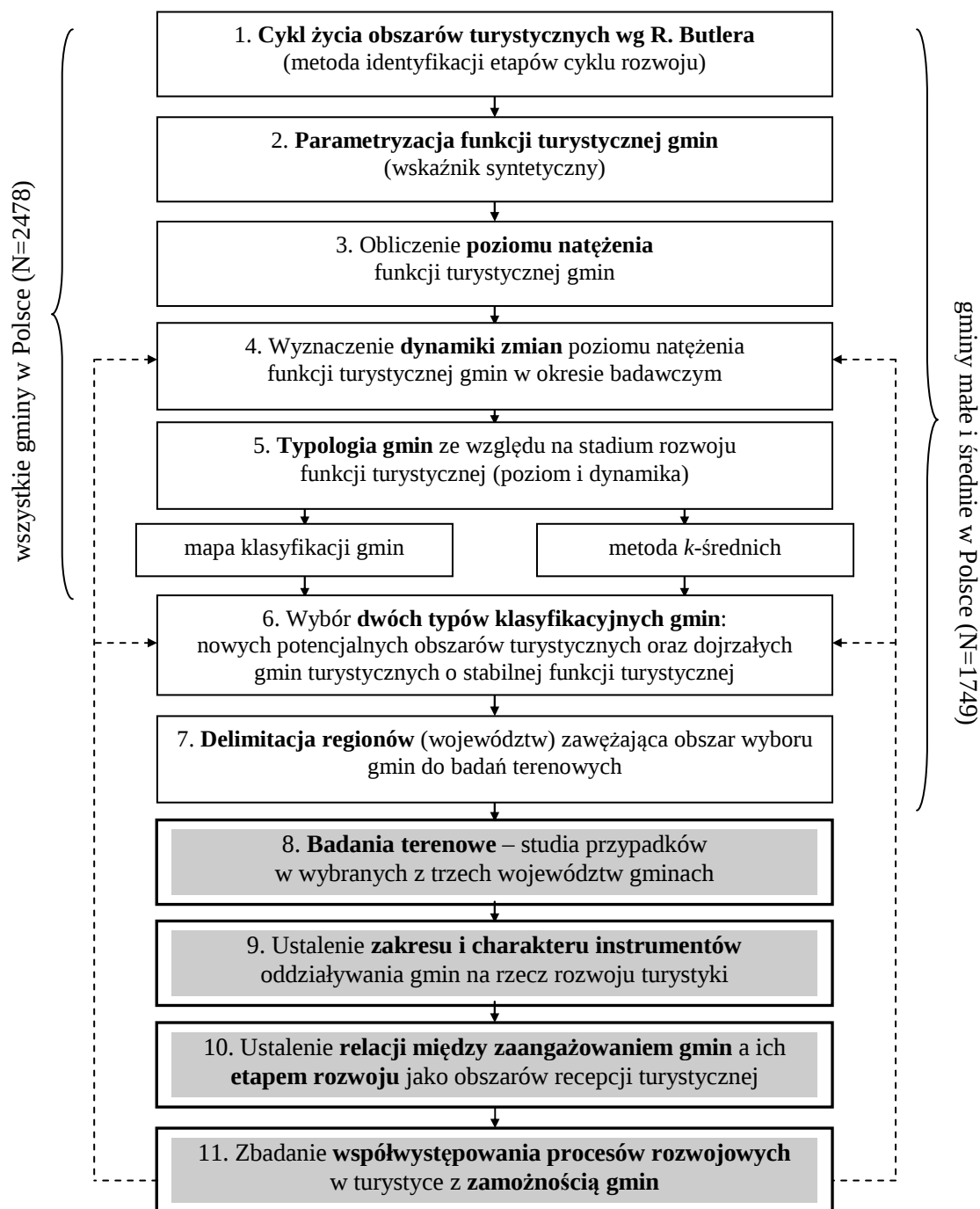
- zestawienie gmin pod względem zakresu i struktury stosowanych przez samorząd terytorialny instrumentów z fazą ukształtowania funkcji turystycznej tych gmin,
- przeprowadzenie analizy korelacji między zamożnością jednostek samorządu terytorialnego a dynamiką zmian poziomu natężenia funkcji turystycznej gmin,
- zestawienie gmin pod względem poziomu zamożności oraz zakresu i charakteru zaangażowania władz lokalnych w kształtowanie funkcji turystycznej obszaru.

W przeprowadzonym studium empirycznym posłużono się różnymi metodami i narzędziami badawczymi, m. in.: wielowymiarową analizą porównawczą (metody klasyfikacji zbioru obserwacji, metody porządkowania liniowego zbioru obserwacji), analizą taksonomiczną (analiza skupień), analizą szeregów statystycznych i rozkładu zmiennych, metodami statystyki opisowej (miary tendencji centralnej, zmienności, koncentracji przestrzennej), metodą interpolacyjną szacowania danych, testami statystycznej istotności związku pomiędzy zmiennymi, analizą korelacji, wykresem trajektorii (drogi) rozwoju, pomiarem pierwotnym w postaci sondażu bezpośredniego (wywiad osobisty standaryzowany z użyciem kwestionariusza ankietowego – przeprowadzony wśród przedstawicieli władz samorządowych), sondażem diagnostycznym (analiza dokumentów, wywiad z pracownikami urzędu gminy i przedstawicielami organizacji, instytucji działających w gminie).

Wyznaczone zadania realizowano według przyjętej procedury badawczej, której schemat prezentuje Ryc. 3. Można wyróżnić dwie zasadnicze części procedury badawczej. Pierwsza związana jest z wyborem gmin do badań terenowych i bazuje na wieloaspektowych analizach statystycznych zróżnicowania poziomu rozwoju funkcji turystycznej gmin w Polsce w ujęciu przestrzenno-czasowym, z uwzględnieniem podziału na określone typy jednostek (etap 1-7 procedury badawczej, Ryc. 3). Druga (etap 8-11, Ryc. 3) odnosi się do studiów przypadków nad wykorzystaniem instrumentów oddziaływania gmin na procesy rozwojowe w turystyce w wybranych na podstawie wcześniej przeprowadzonej typologii i klasyfikacji jednostkach terytorialnych.

Jako kontekst rozważań na temat kształtowania się funkcji turystycznej gmin wykorzystano główne założenia koncepcji ewolucyjnego rozwoju obszarów turystycznych (występowanie faz rozwoju obszaru recepcji turystycznej) zaproponowanej przez R. Butlera. W nawiązaniu do tej koncepcji opracowano autorską, uproszczoną metodę wyznaczania etapów cyklu życia na podstawie poziomu ukształtowania funkcji turystycznej gminy i dynamiki jej przebiegu w założonym horyzoncie czasu.

Jak już zauważono – to, na jakim etapie rozwoju turystycznego znajduje się dana gmina zależy od jej funkcji turystycznej. Poziom oraz tempo zmian natężenia funkcji turystycznej zależy z kolei od opisującego ją miernika syntetycznego i parametrów przyjętych do wyznaczenia wskaźnika. W celu przeprowadzenia typologii i klasyfikacji gmin (wyznaczenia etapów rozwoju turystycznego jednostek samorządowych) trzeba zatem w pierwszej kolejności określić miernik syntetyczny opisujący funkcję turystyczną obszaru (kolejne etapy procedury badawczej omówiono szczegółowo w podrozdziale 3.2.).

Ryc. 3. Schemat procedury badawczej

Źródło: opracowanie własne

Obliczenie wartości tego miernika dla gmin w przyjętym przekroju czasowym umożliwiło wyznaczenie dynamiki zmian poziomu natężenia funkcji turystycznej, tj. tempa, w jakim zmienia się wartość miernika syntetycznego obliczonego dla poszczególnych lat i kierunku tych zmian (wzrost, spadek wartości lub brak zmian). W ten sposób każdą gminę można scharakteryzować poprzez dwie wielkości: poziom natężenia funkcji turystycznej oraz dynamikę zmian tego natężenia na przestrzeni lat.

Zestawienie tych dwóch wielkości, czyli poziomu natężenia funkcji turystycznej gminy z dynamiką zmian tego natężenia służyło następnie przeprowadzeniu typologii i klasyfikacji gmin. Dokonano tego z wykorzystaniem dwóch metod grupowania obiektów: polegającej na podziale uporządkowanego liniowo szeregu statystycznego badanych jednostek (metoda trzech średnich), w wyniku którego uzyskano „mapę” klasyfikacji gmin oraz opartej na podobieństwie taksonomicznym analizy skupień (metoda *k*-średnich). Służyło to przeprowadzeniu typologii gmin ze względu na stopień ukształtowania ich funkcji turystycznej, w nawiązaniu do etapów rozwoju obszaru recepcji turystycznej w ewolucyjnym modelu R. Butlera.

Spośród uzyskanych typów klasyfikacyjnych gmin do dalszych analiz wybrano dwa z nich, odpowiadające z jednej strony jednostkom w początkowym stadium rozwoju turystycznego (nowe potencjalne obszary turystyczne), z drugiej – dojrzałym gminom turystycznym o stabilnej funkcji turystycznej. Przy tym uwagę poświęcono jedynie tym jednostkom, które znalazły się w przyjętych typach klasyfikacyjnych na podstawie zarówno jednej, jak i drugiej z wymienionych wcześniej metod grupowania (analiza skupień – z wykorzystaniem metody *k*-średnich oraz podział uporządkowanych liniowo obiektów – z wykorzystaniem metody trzech średnich, „mapa” klasyfikacji gmin).

Ponadto wybór jednostek gminnych do zasadniczych badań (w ramach drugiej części procedury badawczej) ograniczono do obszaru trzech województw: dolnośląskiego, śląskiego i wielkopolskiego, jednostek małych i średnich pod względem liczby mieszkańców (5-40 tys.) oraz wzięto pod uwagę jedynie te gminy, które charakteryzowała co najmniej średnia krajowa wartość poziomu natężenia funkcji turystycznej. Dodatkowym warunkiem ograniczającym dobór jednostek do badań terenowych był fakt uwzględniania przez nie turystyki w swoich zamierzeniach rozwojowych (rozwiniecie zagadnienia doboru jednostek do badań w dalszej części podrozdziału).

W tak wybranych do analizy jednostkach terytorialnych przeprowadzono wnikliwe studia przypadków w celu ustalenia zakresu i charakteru instrumentów oddziaływania gmin na procesy rozwojowe w turystyce. Na podstawie uzyskanych wyników (stopnia wykorzystania przez gminy dostępnych instrumentów oraz ich struktury) określono relacje między zaangażowaniem władz lokalnych w kształtowanie funkcji turystycznej gmin a etapem rozwoju jednostek terytorialnych jako obszarów recepcji turystycznej. Poszukując determinant tego zaangażowania rezultaty te zestawiono z zamożnością przebadanych jednostek samorządu terytorialnego oraz zbadano, czy procesy rozwojowe w turystyce (tempo wzrostu poziomu funkcji turystycznej) współwystępują z zamożnością gmin. Rozważania w tym zakresie przeprowadzono na dwóch płaszczyznach: ogólnej (poziom krajowy i regionalny) oraz szczegółowej (studia przypadków w wybranych gminach, na podstawie których określono, czy i kiedy zamożność gmin może być przesłanką zaangażowania samorządu gminnego w kształtowanie procesów rozwojowych w turystyce).

Obliczenia i klasyfikacje w ramach pierwszej części badań empirycznych prowadzono równolegle dla wszystkich gmin w Polsce (bez względu na ich wielkość mierzoną liczbą mieszkańców) oraz oddzielnie dla wszystkich gmin małych i średnich w Polsce (liczba mieszkańców w przedziale 5-40 tys.). Pozwoliło to uzyskać ogólny obraz kształtowania się funkcji turystycznej gmin w grupie jednostek małych i średnich w Polsce na szerszym tle ukształtowania funkcji turystycznej wszystkich gmin w kraju.

Uzasadnieniem wyboru do badań gmin małych i średnich jest fakt, że samorząd terytorialny w takich niedużych jednostkach (5-40 tys. mieszkańców) w dobie zachodzących przemian społecznych i gospodarczych jest często głównym podmiotem procesów rozwojowych, a jego wpływ na rozwój układu lokalnego bywa decydujący⁴⁸⁶. W niewielkich lub średnich gminach bardziej uwidacznia się zależność jednostek samorządowych od lokalnej gospodarki turystycznej niż w przypadku dużych jednostek terytorialnych. Na obszarze dużych gmin można mówić o znacznie większym skomplikowaniu struktury gospodarczej i procesów rozwojowych⁴⁸⁷, a decydującą rolę odgrywają pozaturystyczne funkcje gospodarcze.

Jednocześnie trzeba mieć świadomość, że gminy w Polsce są jednostkami wewnątrznie nieraz znacznie zróżnicowanymi, a wykorzystana do przeprowadzenia typologii statystyka gminna, uśredniając dane dla całej jednostki terytorialnej, może ukrywać znaczne dysproporcje wewnętrzne gmin⁴⁸⁸. Uzasadnieniem prowadzenia rozważań w ramach rozprawy na podstawie grupy gmin małych i średnich w Polsce jest zatem również znacznie większa skala zróżnicowania wewnątrzgminnego w przypadku jednostek o dużej liczbie mieszkańców.

W literaturze klasyfikacja jednostek osadniczych w Polsce według ich wielkości (kryterium demograficzne) zwykle dotyczy określonego ich typu, np. miast⁴⁸⁹. Najmniej kontrowersji wywołuje wyodrębnienie małych miast – większość badaczy przyjmuje, że są to jednostki, dla których górna granica liczby mieszkańców wynosi 20 tys. Aby jednak w badaniach prowadzonych w ramach rozprawy uwzględnić wszystkie typy gmin, tj. wiejskie, miejsko-wiejskie i miejskie, przyjęto większą rozpiętość przedziału liczby ludności gmin małych i średnich – do 40 tys.⁴⁹⁰ Wyłączono jednocześnie jednostki najmniejsze, liczące do 5 tys. mieszkańców, aby pochodzącej z omawianej grupy gmin próby badawczej

⁴⁸⁶ M. Mika, *Turystyka...*, op. cit., s. 200.

⁴⁸⁷ *Tourism and Economic...*, op. cit., s. 8.

⁴⁸⁸ B. Gruchman, recenzja pracy zbiorowej pod red. G. Gołębskiego, *Regionalne aspekty rozwoju turystyki*, Poznań 1999 [w:] „Turystyka” 1999, 9, 2.

⁴⁸⁹ R. Brol, M. Maj, D. Strahl, *Metody...*, op. cit., J. Rolewicz, *Ekonomiczne...*, op. cit.; E. Zuzańska-Żyśko, *Małe...*, op. cit., Z. Długosz, *Typologia miast polski w świetle wybranych parametrów migracji ludności*, „Rozprawy Habilitacyjne” Uniwersytetu Jagiellońskiego, nr 241, Kraków 1992; *Podstawy i perspektywy rozwoju małych miast*, red. E. Rydz, Akademia Pomorska w Słupsku, Słupsk 2007.

⁴⁹⁰ W Polsce jest 307 gmin miejskich (w tym 65 miast na prawach powiatów), 584 miejsko-wiejskich i 1587 wiejskich, co stanowi odpowiednio: 12,4%, 23,6% i 64% gmin ogółem (stan w dniu 01.01.2007 r. Główny Urząd Statystyczny, www.stat.gov.pl). Przy czym przeciętna liczba ludności w gminach wynosi 15,4 tys., w szczególności w gminach: miejskich – prawie 62 tys., miejsko-wiejskich – ponad 14,5 tys., wiejskich – 6,7 tys. (*Powierzchnia i ludność w przekroju terytorialnym w 2006 r.*, Informacje i opracowania statystyczne, Główny Urząd Statystyczny, Warszawa 2006, s. 43.)

nie zdominowały jednostki wiejskie. Uzyskano w ten sposób większą jednorodność gmin ze względu na liczebność wspólnot samorządowych, podobieństwo procesów społeczno-gospodarczych zachodzących na ich terenie, a także mechanizmów funkcjonowania administracji lokalnej – tak, by można było mówić o zbliżonych warunkach podejmowania przez władze lokalne decyzji o stosowaniu określonych narzędzi lokalnej polityki. Pominięcie najmniejszych i największych jednostek terytorialnych w badaniach nad instrumentami oddziaływania gmin na procesy rozwojowe w turystyce wydaje się pożądane z racji znacznego zróżnicowania uwarunkowań i możliwości podejmowania aktywności przez władze lokalne tych gmin, a także skali działań i ich potencjalnych efektów⁴⁹¹. Jednocześnie uzasadnieniem odrzucenia z analizy dużych jednostek terytorialnych a przyjęcie do badań względnie podobnej grupy gmin małych i średnich jest potrzeba zachowania porównywalności mierników określających poziom rozwoju funkcji turystycznej gmin, odnoszonych do liczby stałych mieszkańców.

Przyjęty podział jest kwestią umowną wobec braku uniwersalnej definicji gmin małych i średnich, ale ma swoje odzwierciedlenie w strukturze osadniczej kraju. W Polsce jest 1749 jednostek samorządu terytorialnego o liczbie ludności w przedziale od 5 do 40 tys., co stanowi 70,6% wszystkich gmin. Pozwala to traktować wyróżnioną kategorię wielkościową jako dominującą. Jednostki te skupiają ponad połowę liczby ludności Polski (51,2%)⁴⁹².

Zakres czasowy i przestrzenny podjętych badań

Zakres czasowy sfery empirycznej pracy obejmuje lata 1998-2008, w szczególności analiza szeregów czasowych poziomu funkcji turystycznej gmin dotyczy okresu do 2006 r.⁴⁹³ (zasięg dwóch kadencji samorządu terytorialnego). Uzasadnieniem przyjęcia okresu badawczego rozpoczynającego się w 1998 r. był zamiar ujęcia względnie długiego szeregu statystycznego w ramach pełnych kadencji władz samorządowych, co wiąże się z zasadniczą częścią badań empirycznych nad instrumentami oddziaływania gmin na procesy rozwojowe w turystyce. Jednocześnie odrzucono lata wcześniejsze ze względu na fakt, że dwie pierwsze kadencje funkcjonowania odrodzonego samorządu terytorialnego były okresem mało stabilnym, kiedy dopiero uczono się samorządności. Przy tym dane statystyczne za ten okres są w dużym stopniu niekompletne, a ich porównywalność z późniejszymi okresami ograniczona. Stąd analiza polityki lokalnej, a wcześniej analiza statystyczna służąca wytypowaniu gmin do badań, przeprowadzona została dla okresu począwszy od trzeciej kadencji od reaktywowania samorządu terytorialnego w Polsce w 1990 r.

Jednocześnie trzeba zaznaczyć, że analizowany przy wyznaczaniu etapów rozwoju turystycznego gmin okres (lata 1998-2006) dotyczy jedynie fragmentu określonej fazy cyklu życia danej gminy jako

⁴⁹¹ zob. np. P. Swianiewicz, *Czy wielkie gminy są bogate?*, „Studia Regionalne i Lokalne” 2001, 4.

⁴⁹² *Powierzchnia i ludność...*, op. cit., www.stat.gov.pl.

⁴⁹³ Czyli do ostatniego roku publikowanych przez Główny Urząd Statystyczny danych objętych statystyką gminną dostępnych w momencie opracowywania pierwszej części badań empirycznych.

obszaru recepcji turystycznej rozpoznanej w okresie badawczym. Pełne stadium rozwojowe identyfikuje się na podstawie wieloletnich danych o przebiegu zjawisk turystycznych na danym terenie. Zaprezentowana w rozprawie propozycja wyodrębnienia etapów rozwoju obszarów recepcji turystycznej (gmin) w Polsce uwzględnia ograniczenia w możliwości uzyskania odpowiednio długich szeregów statystycznych gromadzonych na poziomie gmin danych w skali całego kraju, a z racji objęcia procedurą typologiczną wszystkich jednostek terytorialnych najniższego szczebla w Polsce, bazuje na pewnych uproszczeniach. Jednak w przekonaniu autorki, zestawienie poziomu natężenia funkcji turystycznej gmin (z ostatniego roku analizy) ze średniorocznym tempem zmian tego poziomu w całym badanym dziewięcioletnim okresie umożliwia określenie, choć w pewnym uproszczeniu, na którym etapie rozwoju znajduje się dany obszar recepcji turystycznej. Zamierzeniem badawczym nie było więc wyznaczanie dotychczasowego przebiegu faz rozwoju poszczególnych gmin w Polsce jako obszarów recepcji turystycznej⁴⁹⁴, lecz wyznaczenie (na dany okres badawczy) etapu cyklu życia na podstawie poziomu ukształtowania funkcji turystycznej gminy i dynamiki jej przebiegu w założonym horyzoncie czasu.

Badania terenowe w wybranych jednostkach samorządu terytorialnego przeprowadzono w okresie od listopada 2007 r. do lutego 2008 r. Niemniej zasięg czasowy analizowanych dokumentów i zgromadzonych danych ilustrujących stosowane przez jednostki samorządu gminnego instrumenty odnosi się do całej dekady (lata 1998-2008), ale także dotyczy lat wcześniejszych oraz perspektyw i założeń na przyszłość.

Zakres przestrzenny pierwszej części badań empirycznych obejmuje wszystkie gminy w Polsce oraz wydzieloną grupę gmin małych i średnich (5-40 tys. mieszkańców). Natomiast zakres przestrzenny zasadniczych badań empirycznych, odnoszących się do zaangażowania władz samorządowych w kształtowanie funkcji turystycznej obszaru, obejmuje dobrane celowo, przy stopniowym zawężaniu liczby jednostek w wyniku kolejnych kryteriów doboru, gminy z obszaru województwa dolnośląskiego, wielkopolskiego i śląskiego. Wybrano małe i średnie jednostki terytorialne o liczbie mieszkańców z przedziału od 5 do 40 tys., znajdujące się w początkowym i dojrzałym stadium turystycznego rozwoju (co ustalono na podstawie wyznaczonych w ramach procedury badawczej typów klasyfikacyjnych gmin) oraz spełniające dodatkowe kryteria ograniczające dobór jednostek do badań (co najmniej średni dla gmin w Polsce poziom rozwoju funkcji turystycznej oraz umiejscowienie turystyki przez decydentów lokalnych w strategicznych zamierzeniach rozwojowych jednostki samorządowej).

⁴⁹⁴ Byłoby to sporym wyzwaniem już z samego faktu liczebności jednostek samorządu terytorialnego w Polsce i związanych z tym trudności precyzyjnego ustalenia indywidualnej krzywej przebiegu rozwoju obszarów recepcji turystycznej na podstawie wielu niezbędnych kryteriów. Wiązałoby się to z koniecznością posłużenia się pochodzącymi z różnych źródeł, gromadzonymi w sposób ciągły i porównywalnymi danymi statystycznymi oraz jakościowymi. Jest to jednak ograniczone ze względu na jakość i dostępność danych oraz kontrowersyjne z powodu ograniczeń aplikacyjnych samego modelu teoretycznego TALC (trudności z doбором adekwatnych kryteriów identyfikacji poszczególnych etapów rozwoju dla zróżnicowanych pod wieloma względami obszarów).

Delimitację regionów (województw) do badań terenowych przeprowadzono przy zastosowaniu kryterium rodzajowego wyboru. Wytypowano województwa o najwyższych w skali kraju, a jednocześnie zbliżonych wskaźnikach poziomu rozwoju gospodarczego, a także stosunkowo wysokim poziomie zamożności i sprawności finansowej jednostek terytorialnych najniższego szczebla oraz określonej charakterystyce społecznej – wysokiej aktywności elit lokalnych i mieszkańców, wyższego niż w innych regionach poziomu kapitału społecznego, sprawności instytucji samorządowych itp. Jednocześnie zwrócono uwagę na występowanie względnego zróżnicowania wybranych regionów z punktu widzenia natężenia funkcji turystycznej położonych w ich granicach gmin, aby możliwe było dobranie do zasadniczych badań terenowych jednostek o skrajnych fazach turystycznego rozwoju.

Uzasadnienie wyboru regionów do badań

W empirycznych rozważaniach nad zakresem i charakterem zaangażowania samorządu gminnego w kształtowanie funkcji turystycznej gmin skoncentrowano uwagę na obszarach rozwiniętych gospodarczo, nieraz także z silnie rozwiniętym przemysłem w strukturze ekonomicznej regionu, które przede wszystkim generują ruch turystyczny na obszary tradycyjnego wypoczynku, ale też tworzą warunki do przyjmowania turystów i zapewniają mieszkańcom możliwość coraz szerszego uczestnictwa w wypoczynku i rekreacji. W ten sposób poddano analizie znaczenie funkcji turystycznej na tle przemian struktury funkcjonalnej gmin położonych na rozwiniętych pod względem ekonomicznym obszarach, które charakteryzują się jednocześnie wewnętrznym zróżnicowaniem poziomu rozwoju turystycznego poszczególnych jednostek najniższego szczebla terytorialnego podziału kraju⁴⁹⁵.

Takie podejście wynika z jednej strony z uwzględnienia faktu, że wzrost atrakcyjności turystycznej gminy nie jest uzależniony jedynie od walorów przyrodniczych i kulturowych występujących na jej terenie, ale także bezpośredniego zaangażowania władz i społeczności lokalnych w tworzenie warunków dla rozwoju turystyki, z drugiej strony z faktu, że aktywność samorządu gminnego wykazuje zróżnicowanie regionalne m. in. ze względu na poziom rozwoju społeczno-gospodarczego, na co wskazują wyniki badań regionalnych prowadzonych w Polsce. Z punktu widzenia celu badań empirycznych konieczne jest natomiast przeprowadzenie analizy zakresu i struktury instrumentów oddziaływania władz samorządu gminnego na procesy rozwojowe w turystyce na obszarach podobnych pod względem uwarunkowań podejmowania działań aktywizujących lokalną gospodarkę i postaw lokalnych w zakresie zaangażowania w kształtowanie rozwoju gmin.

Z kolei na występowanie zbieżności pomiędzy ogólnym poziomem rozwoju regionu a jego atrakcyjnością turystyczną wskazuje M. W. Kozak, prezentując potencjał turystyczny polskiej

⁴⁹⁵ Wskazują na to wartości miar rozproszenia (współczynnik koncentracji Giniego, współczynnik zmienności), wyznaczone dla regionów i dla kraju w celu porównania zróżnicowania poziomu natężenia funkcji turystycznej gmin. Świadczą one o niewielkiej równomierności podziału wartości zmiennej syntetycznej wskaźnika m. in. w województwie dolnośląskim i śląskim (zob. paragraf 3.2.2.).

przestrzeni z punktu widzenia konkurencyjności międzynarodowej⁴⁹⁶. Jego zdaniem potwierdza to tezę o niewielkiej roli walorów przyrodniczych samych w sobie jako magnesów przyciągającego ruch turystyczny⁴⁹⁷. Polskie województwa są znacznie zróżnicowane pod względem zasobów przyrodniczych i kulturowych, a także wyposażenia w infrastrukturę turystyczną (służącą obsłudze ruchu turystycznego oraz wyznaczającą dostępność atrakcji turystycznych) – bez której nie jest możliwe skuteczne wykorzystanie tych zasobów dla potrzeb gospodarki turystycznej. Przy czym kluczowe dla atrakcyjności turystycznej regionów wydaje się występowanie – obok dostępności komunikacyjnej i zróżnicowanej oferty turystycznej – wysokiej jakości infrastruktury turystycznej. W większym stopniu występuje ona natomiast w regionach wyżej rozwiniętych.

W związku z tym w ramach studium empirycznego uwagę skoncentrowano na województwach o zbliżonych i najwyższych w warunkach polskich (przekraczających średnią krajową) wartościach regionalnego produktu krajowego brutto przypadającego na jednego mieszkańca w przyjętym okresie badawczym⁴⁹⁸. Przestrzenne zróżnicowanie poziomu rozwoju gospodarczego w Polsce nie ulega znaczącym zmianom od lat – cztery województwa (mazowieckie, śląskie, wielkopolskie i dolnośląskie) charakteryzują się najwyższym i przekraczającym średnią krajową poziomem PKB *per capita* w latach 1999-2004 (w przypadku województwa mazowieckiego w 2004 r. był to poziom wyższy o 52% od średniej w kraju) i najlepszymi perspektywami rozwojowymi. Są to jednocześnie województwa, które znacznie zmniejszyły dystans do średniej wartości tego miernika dla poszerzonej UE w 2004 r. Na przeciwnym biegunie znajdują się natomiast województwa wschodniej części Polski⁴⁹⁹.

W skali kraju można mówić o znacznym zróżnicowaniu zdolności jednostek samorządu terytorialnego do pozyskiwania zasobów pieniężnych oraz ich efektywnego wydatkowania⁵⁰⁰, czyli

⁴⁹⁶ M. W. Kozak, *Konkurencyjność...*, op. cit., s. 49-65.

⁴⁹⁷ Autor w zakresie tej tezy powołuje się na opracowanie G. Gorzelaka: *Regional and Local Potential for Transformation in Poland*, EUROREG, Uniwersytet Warszawski, Warszawa 1998. M. W. Kozak wskazuje też na – słuszne jego zdaniem – bardziej racjonalne spojrzenie na zasoby przyrodnicze i ich umiarkowaną ocenę w *Zaktualizowanej koncepcji przestrzennego zagospodarowania kraju*, Rządowe Centrum Studiów Strategicznych, Warszawa, październik 2005 oraz *Strategii rozwoju kraju*, Rada Ministrów, Warszawa, listopad 2006.

⁴⁹⁸ Produkt krajowy brutto (PKB) oznacza końcowy rezultat działalności wszystkich podmiotów gospodarki narodowej. Równy jest sumie wartości dodanej brutto wytworzonej przez wszystkie krajowe jednostki instytucjonalne powiększonej o podatki od produktów i pomniejszonej o dotacje do produktów. W takim znaczeniu PKB prezentowany jest w szacunkach GUS, który zgodnie z zaleceniami EUROSTAT-u w obliczeniach rachunków regionalnych przyjmuje zasadę regionalizacji PKB proporcjonalnie do wartości dodanej brutto wytwarzanej w województwach (ustawa z dnia 26 października 2000 r. o sposobie obliczania wartości rocznego produktu krajowego brutto, Dz. U. Nr 114, poz. 1188). Jest najczęściej stosowanym miernikiem rozwoju gospodarczego, który można traktować także w przybliżeniu jako odzwierciedlenie poziomu dobrobytu społecznego na danym terenie (przynajmniej we wczesnej fazie rozwoju gospodarczego). Przyjmowany on również bywa w tradycyjnym ujęciu dla wyrażenia ogólnego poziomu konkurencyjności regionu (rozumianej jako umiejętność i pewien niezbędny potencjał do generowania coraz wyższych dochodów) – R. Chmielewski, *Zróżnicowanie regionalne i trajektorie ekonomicznego rozwoju województw w latach 1986-1998*, [w:] *Przedsiębiorczość...*, op. cit., s. 122.

⁴⁹⁹ *Produkt Krajowy Brutto. Rachunki Regionalne 2004*, Główny Urząd Statystyczny, Katowice 2006, s. 33; *Raport o rozwoju i polityce regionalnej...*, op. cit., s. 22-27, 40.

⁵⁰⁰ Szerzej na temat potencjału finansowego gmin i wpływających na jego zróżnicowanie czynników – zob. M. Miszczuk, *Identyfikacja czynników różnicujących potencjał finansowy gmin*, „Prace Naukowe” Akademii Ekonomicznej we Wrocławiu, nr 905, Wrocław 2001, s. 67; M. Miszczuk, *Potencjał...*, op. cit., s. 237.

o zróżnicowaniu z punktu widzenia potencjału finansowego tych jednostek, zwłaszcza na szczeblu lokalnym⁵⁰¹. Gminy w Polsce różną się pod względem stopnia samodzielności finansowej, zarówno według typów jednostek samorządu terytorialnego, jak i w układzie regionalnym. Potwierdzają to badania, w ramach których przeprowadzono analizę zróżnicowania stopnia samodzielności finansowej gmin w Polsce dla lat 1991-2000⁵⁰², z wykorzystaniem tzw. statystycznych mierników samodzielności finansowej⁵⁰³. Na ich podstawie zauważono, że zróżnicowanie regionalne jest konsekwencją różnego stopnia samodzielności gmin miejskich, miejsko-wiejskich i wiejskich. Województwa o największym stopniu samodzielności finansowej gmin – mazowieckie i śląskie, a następnie dolnośląskie – skupiają znaczną część ogólnej liczby gmin miejskich w Polsce. Czwarte miejsce pod względem stopnia samodzielności finansowej gmin zajmuje województwo wielkopolskie, uzyskując niemal identyczną wartość miernika syntetycznego tej samodzielności, jak województwo dolnośląskie. Przy czym poziom samodzielności finansowej gmin dwóch pierwszych województw znacznie różnił się od pozostałych regionów Polski – w szczególności za sprawą trzech głównych parametrów samodzielności: udziału wydatków gmin w wydatkach publicznych, marginesu lokalnego manewrowania podatkowego (udział w dochodach gmin łącznych dochodów z tytułu trzech podatków: podatku od nieruchomości, podatku od środków transportowych i podatku rolnego) oraz udziału wydatków inwestycyjnych gmin w ich wydatkach ogółem⁵⁰⁴. Jednocześnie badania te potwierdziły niepokojące tendencje w gospodarce finansowej polskich gmin. Pokazały mianowicie, że stopień samodzielności finansowej polskich gmin znacznie się zmniejszył począwszy od 1998 r., jednak wyniki te nie uwzględniają możliwości zwiększenia potencjału finansowego poszczególnych gmin związanych z wejściem Polski w struktury unijne, kiedy wprowadzono rozwiązania prawne sprzyjające zwiększeniu samodzielności finansowej gmin oraz gdy pojawiły się ogromne środki finansowe do wykorzystania przez gminy w ramach różnych programów pomocowych.

Województwa charakteryzujące się najwyższym stopniem samodzielności finansowej gmin położonych na ich terenie należą jednocześnie do najbardziej rozwiniętych gospodarczo obszarów kraju. Obszary te wydają się szczególnie interesujące z punktu widzenia empirycznego rozwiązania problemu

⁵⁰¹ O tym zróżnicowaniu mogą świadczyć m. in. wyniki rankingów zamożności gmin, które są opracowywane corocznie przez P. Swianiewicza i publikowane na łamach „Wspólnoty” a także inne badania zróżnicowania potencjału finansowego jednostek samorządu terytorialnego w Polsce (np. do 2004 r. ranking „Złota setka samorządów” przygotowywany przez Centrum Badań Regionalnych, a obecnie ranking 100 najlepszych samorządów publikowany na łamach „Rzeczpospolitej” i inne zestawienia).

⁵⁰² Zob. E. Markowska-Bzducha, *Samodzielność finansowa polskich gmin w latach 1991-2000*, [w:] *Gospodarka lokalna i regionalna w teorii i praktyce*, „Prace Naukowe” Akademii Ekonomicznej we Wrocławiu, nr 1023, Wydawnictwo Akademii Ekonomicznej we Wrocławiu, Wrocław 2004, s. 52-61.

⁵⁰³ Wśród wykorzystywanych do oceny samodzielności finansowej jednostek samorządu terytorialnego mierników można wskazać: udział dochodów własnych w dochodach ogółem (lub w wydatkach), udział wydatków samorządowych w wydatkach publicznych ogółem, udział wydatków samorządowych w PKB, udział dochodów z podatków lokalnych w dochodach samorządowych ogółem, udział transferów z budżetu państwa w dochodach (wydatkach) ogółem (zob. Z. Gilowska, *Autonomia finansów lokalnych*, „Samorząd Terytorialny” 1992, 5, s. 7; K. Piotrowska-Marczak, *Finanse lokalne w Polsce*, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa 1997, s. 67, K. Surówka, *Finanse...*, op. cit., s. 37).

⁵⁰⁴ Ibidem, s. 56-59.

badawczego rozprawy, czyli dla określenia zakresu i charakteru zaangażowania samorządu gminnego w kształtowanie funkcji turystycznej na swoim obszarze z uwzględnieniem zamożności gmin jako potencjalnej determinanty tego zaangażowania. W szczególności dla określenia struktury instrumentów oddziaływania samorządu gminnego na procesy rozwojowe w turystyce w gminie tam, gdzie stopień samodzielności finansowej wytypowanych do badań jednostek nie stanowi podstawowej bariery aktywności władz gminnych w regionie. Przyjęto zatem, że województwa te mogą stanowić pierwszy etap celowego doboru obszaru do badań empirycznych w ramach rozprawy. Wytypowane do szczegółowych badań jednostki samorządu gminnego pochodzić będą z względnie rozwiniętych gospodarczo, zamożnych regionów Polski, ale jednocześnie z regionów, w których stopień samodzielności finansowej gmin jest najwyższy. Chociaż trzeba jednocześnie zaznaczyć, że zróżnicowanie wewnątrzregionalne w tej i innych sferach funkcjonowania jednostek samorządu terytorialnego jest ogromne, większe nawet niż zróżnicowania regionalne⁵⁰⁵.

Warto jednocześnie zauważyć (na podstawie wyników prowadzonych w Polsce badań regionalnych), że województwa zaliczane do liderów procesu transformacji, które osiągnęły sukces rozwojowy rozumiany w kategoriach dynamiki przemian⁵⁰⁶, posiadały zróżnicowaną strukturę gospodarczą i duży potencjał już na początku okresu przekształceń gospodarczych⁵⁰⁷; zwraca się uwagę na szybki rozwój obszarów zachodniej części kraju. Jednym z aspektów rozwoju społeczno-gospodarczego wyróżnionym w badaniach kwantyfikujących sukces rozwojowy poszczególnych polskich województw jest natomiast funkcjonowanie jednostek samorządu terytorialnego najniższego szczebla. Wyrażono je poprzez wskaźniki mierzące sprawność finansową władz samorządowych gmin, biorąc pod uwagę: dochody własne (ich udział w dochodach ogółem, świadczący o dążeniu do niezależności finansowej gmin), inwestycje samorządowe (wydatki na działalność prorozwojową wobec wydatków bieżących) oraz wydatki na administrację publiczną (zmienna o charakterze destymulanty). Największe postępy w latach 1999-2004 w zakresie tego syntetycznego wskaźnika cząstkowego, opisującego funkcjonowanie jednostek samorządu gminnego, zaobserwowano m. in. w województwach: dolnośląskim i śląskim. Pozytywne zmiany w tym zakresie, przewyższające (choć nieznacznie) średnią dla wszystkich województw, wystąpiły także w odniesieniu do województwa wielkopolskiego.

⁵⁰⁵ E. Nowińska-Łażniewska, *Relacje przestrzenne w Polsce w okresie transformacji w świetle teorii rozwoju regionalnego*, „Prace Habilitacyjne” Akademii Ekonomicznej w Poznaniu, nr 13, Wydawnictwo Akademii Ekonomicznej w Poznaniu, Poznań 2004, s. 68.

Podkreślają to także liczni autorzy prowadzący badania dotyczące zróżnicowania regionalnego w Polsce (zob. G. Gorzelak, *Polskie regiony w procesie integracji europejskiej*, „Studia Regionalne i Lokalne” 2002, 2-3, s. 55-73, *Taksonomia struktur w badaniach regionalnych*, red. D. Strahl, Wydawnictwo Akademii Ekonomicznej we Wrocławiu, Wrocław 1998 i in.).

⁵⁰⁶ *Sukces rozwojowy polskich województw*, red. T. Kalinowski, Instytut Badań nad Gospodarką Rynkową, Gdańsk 2006, s. 43 i in.

⁵⁰⁷ E. Nowińska-Łażniewska, *Relacje...* op. cit., s. 242, 254.

Obserwowane w Polsce zróżnicowania regionalne rozwoju gospodarczego w dużym stopniu zdeterminowane są różnicami w rozwoju cywilizacyjnym i rozwoju społeczeństwa obywatelskiego. Różnice w zakresie zachowań społecznych i politycznych oraz postaw i aktywności władz samorządowych, mają natomiast podstawę w uwarunkowaniach historycznych i pokrywają się w znacznym stopniu z granicami zaborów⁵⁰⁸. Silnie przestrzennie zróżnicowana jest także zdolność do podejmowania działań na rzecz rozwoju lokalnego oraz poziom kapitału społecznego⁵⁰⁹ (najniższy w centralnej i wschodniej części kraju). Poziom kapitału społecznego ma natomiast wpływ na sprawność instytucji samorządowych – w miejscowościach, w których wyższy jest kapitał społeczny wyższa jest też sprawność administracji samorządowej i aktywność, w tym innowacyjność władz gminnych w kształtowaniu rozwoju lokalnego⁵¹⁰.

Badania terenowe w gminach zawężono zatem do granic administracyjnych województw, charakteryzujących się najwyższym na tle kraju oraz zbliżonym poziomem rozwoju gospodarczego i sprawności finansowej oraz względnie wysoką aktywnością społeczną, w tym samorządową, związaną z występowaniem kapitału społecznego. Do szczegółowych badań w jednostkach gminnych samorządu terytorialnego wytypowano zatem obszar województw: dolnośląskiego, śląskiego i wielkopolskiego⁵¹¹. Na obszarze wybranych województw znajduje się łącznie 561 gmin, co stanowi 22,6% wszystkich gmin w Polsce, tj. 169 gmin na terenie województwa dolnośląskiego, 166 gmin – śląskiego i 226 gmin – wielkopolskiego. W szczególności, 435 jednostek terytorialnych położonych w granicach administracyjnych tych trzech województw to gminy małe i średnie, co stanowi ok. 24,8% ogólnej liczby tej grupy gmin w Polsce.

3.2. Wyznaczanie etapów ukształtowania funkcji turystycznej gmin

W tym podrozdziale opisano kolejne etapy pierwszej części procedury badawczej, w której efekcie wyznaczono typy klasyfikacyjne gmin, odzwierciedlające stadia rozwoju funkcji turystycznej gmin.

⁵⁰⁸ G. Gorzelak, B. Jałowiecki, *Koniunktura gospodarcza i mobilizacja społeczna w gminach '95. Raport z I etapu badań*, „Studia Regionalne i Lokalne”, 16, Europejski Instytut Rozwoju Regionalnego i Lokalnego, Warszawa 1996; *Oblicza polskich regionów*, red. B. Jałowiecki, „Studia Regionalne i Lokalne”, 17, Europejski Instytut Rozwoju Regionalnego i Lokalnego, Warszawa 1996, s. 21; J. Bartkowski, *Tradycja i polityka: wpływ tradycji kulturowych polskich regionów na współczesne zachowania społeczne i polityczne*, Wydawnictwo Akademickie „Żak”, Warszawa 2003.

⁵⁰⁹ Jest to zespół nieformalnych wartości i norm, które uznają członkowie danej grupy – w tym gminy czy regionu (F. Fukuyama, *Wielki wstrząs...*, za: *Konkurencyjność...*, op. cit., s. 17); kapitał społeczny odnosi się do takich cech organizacji społeczeństwa, jak zaufanie, normy i sieci, które mogą zwiększyć sprawność społeczeństwa ułatwiając skoordynowane działania (R. D. Putnam, *Demokracja w działaniu*, Wydawnictwo „Znak”, Kraków 1995, s. 258). Na temat dekompozycji pojęcia kapitału społecznego zob. M. Baron, *Kapitał społeczny jako źródło siły lokalnych i regionalnych środowisk przedsiębiorczości*, [w:] *Przedsiębiorcze...*, op. cit., s. 325-332.

⁵¹⁰ *Gmina pasywna...* op. cit., s. 23.

⁵¹¹ Odrzucono województwo mazowieckie – niewątpliwego lidera pod względem zarówno poziomu, jak i sukcesu rozwojowego mierzonego dynamiką tego rozwoju, gdyż charakteryzujące województwo wskaźniki rozwoju gospodarczego znacznie przewyższają średnią krajową (choć należy mieć świadomość bardzo dużych dysproporcji wewnętrznych w tym zakresie na terenie województwa mazowieckiego – średnią dla regionu zawyża warszawski obszar metropolitalny i Płock, podczas gdy znaczna część Mazowsza należy do słabo rozwiniętych obszarów kraju).

W szczególności wyznaczono miernik syntetyczny opisujący funkcję turystyczną gmin (dokonano parametryzacji funkcji turystycznej gmin), przeprowadzono normalizację zmiennych cząstkowych wskaźnika syntetycznego w celu obliczenia poziomu natężenia funkcji turystycznej gmin w Polsce, wyznaczono tempo zmian poziomu natężenia funkcji turystycznej gmin w latach 1998-2006 (oraz dodatkowo w latach: 2002-2006 i 2004-2006), a następnie zestawiono poziom natężenia funkcji turystycznej gmin z dynamiką jej przebiegu w czasie, uzyskując klasy jednostek podobnych ze względu na etap rozwoju obszaru recepcji turystycznej. Ponadto w tym fragmencie pracy oceniono przydatność i jakość dostępnych danych statystycznych z punktu widzenia potrzeb w ramach prowadzonych w rozprawie rozważań.

3.2.1. Poziom natężenia i dynamika funkcji turystycznej gmin

Dla docelowego określenia zróżnicowania gmin ze względu na etap turystycznego rozwoju, w pierwszym kroku skonstruowano **wskaźnik syntetyczny** opisujący **funkcję turystyczną gminy**, tj. dokonano parametryzacji pojęcia funkcji turystycznej. Inaczej, zaproponowano statystyczne jej ujęcie w nawiązaniu do rozważań nad zagadnieniem funkcji turystycznej gminy (jej definiowania, sposobów pomiaru) przeprowadzonych w pierwszym rozdziale pracy (podrozdział 1.3.). To z kolei umożliwiło obliczenie w następnym etapie badań poziomu natężenia funkcji turystycznej jednostek terytorialnych i podjęcie dalszych kroków badawczych.

Metoda wskaźnika syntetycznego polega na uzyskaniu jednego miernika poziomu natężenia zjawiska, nawiązującego do wartości wybranych cech diagnostycznych w poszczególnych jednostkach badawczych (np. gminach). Natomiast przypisanie każdej jednostce odpowiednio zdefiniowanego miernika syntetycznego prowadzi do uporządkowania liniowego gmin wg poziomu natężenia funkcji turystycznej. Umożliwia to skonstruowanie zobiektywizowanego rankingu gmin⁵¹².

W omawianych badaniach wskaźnik syntetyczny funkcji turystycznej gminy wyrażono na podstawie dwóch kategorii komponentów: charakteryzujących z jednej strony intensywność ruchu turystycznego w gminie, z drugiej – poziom zagospodarowania turystycznego gminy⁵¹³, w szczególności stopień rozwoju bazy noclegowej, aktywność gospodarczą w gminie w sferze turystyki i siłę ekonomiczną podmiotów turystycznych w gminie. Nie przesądzając zatem o sile wpływu tradycyjnych przyrodniczych czy kulturowych (szerzej antropogenicznych) walorów turystycznych na powstawanie obszarów recepcji turystycznej, w wyznaczaniu funkcji turystycznej gminy uwzględniono

⁵¹² *Regionalne aspekty rozwoju turystyki*, red. G. Gołębski, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa-Poznań 1999, s. 58.

⁵¹³ Za podstawowy miernik zagospodarowania turystycznego obszarów recepcji turystycznej przyjmuje się wielkość bazy noclegowej (J. Wyrzykowski, *Aktualne zagospodarowanie turystyczne i pożądane kierunki rozwoju turystyki w polskich Karpatach* [w:] „Zeszyty Naukowe” Uniwersytetu Jagiellońskiego, Prace Geograficzne, nr 80, Kraków 1989), która warunkuje rozwój funkcji turystycznej obszaru oraz umożliwia uprawianie najbardziej popularnych rodzajów turystyki (O. Rogalewski, *Zagospodarowanie...*, op. cit.).

aspekt popytowy i podażyowy rozwoju turystyki, tj. ruch turystyczny oraz służące jego obsłudze podstawowe elementy zagospodarowania turystycznego⁵¹⁴. W doborze cech diagnostycznych zastosowano dwa podstawowe kryteria: znaczenie zjawiska dla wyznaczenia funkcji turystycznej gminy oraz dostępność informacji statystycznej dla jednostek najniższego szczebla terytorialnego podziału kraju. Przy tym jako źródło informacji wykorzystano dane statystyczne gromadzone w Banku Danych Regionalnych Głównego Urzędu Statystycznego.

Za komponenty (zmienne diagnostyczne) ogólnego wskaźnika funkcji turystycznej gminy przyjęto pięć mierników cząstkowych, dwa pierwsze o charakterze popytowym i trzy kolejne – podażyowym⁵¹⁵:

- 1) wskaźnik Schneidera: $\frac{\text{liczba korzystających z noclegów}}{\text{liczba mieszkańców}} \cdot 100$,
- 2) wskaźnik Charvata: $\frac{\text{liczba udzielonych noclegów}}{\text{liczba mieszkańców}} \cdot 100$,
- 3) wskaźnik Baretje'a i Deferta: $\frac{\text{liczba miejsc noclegowych}}{\text{liczba mieszkańców}} \cdot 100$,
- 4) liczba podmiotów gospodarczych sekcji H⁵¹⁶ na 1000 mieszkańców:

$$\frac{\text{liczba podmiotów gospodarczych zarejestrowanych w sekcji H wg PKD}}{\text{liczba mieszkańców}} \cdot 1000$$
,
- 5) udział podmiotów zarejestrowanych w sekcji H w podmiotach gospodarczych ogółem:

$$\frac{\text{liczba podmiotów gospodarczych zarejestrowanych w sekcji H wg PKD}}{\text{liczba podmiotów gospodarczych ogółem}}$$
.

Cztery z pięciu przyjętych mierników cząstkowych funkcji turystycznej odnoszą się do liczby mieszkańców danej gminy. Jak już wcześniej zauważono, wiąże się to z koniecznością ujednolicenia obszaru badań pod względem jego potencjału ludnościowego – tak, by przykładowo uniknąć

⁵¹⁴ Występowanie aktywności turystycznej na danym obszarze, tj. ruchu turystycznego i towarzyszącego mu zagospodarowania turystycznego zaliczane jest przez niektórych autorów do najczęściej stosowanych mierników funkcji turystycznej (np. R. Wiliś, *Rozwój funkcji turystycznej w dolinie rzeki Warty na odcinku od Działoszyna do Uniejowa*, Łódzkie Towarzystwo Naukowe, Łódź 1997, za: M. Derek, *Gmina...* op. cit., s. 29; S. Bródka, *Zmiany...*, op. cit., s. 11 i 18; B. Włodarczyk, *Przemiany...*, op. cit., s. 110).

⁵¹⁵ Na podstawie: J. Warszńska, A. Jackowski, *Podstawy...*, op. cit., s. 66, Ł. Nawrot, *Bezpośrednia konkurencyjność regionu turystycznego – istota i możliwości pomiaru* [w:] *Turystyka w ujęciu podmiotowym...*, op. cit., s. 211-232.

⁵¹⁶ Podmioty gospodarcze zarejestrowane w sekcji H Polskiej Klasyfikacji Działalności Gospodarczej to: obiekty noclegowe zbiorowego zakwaterowania – bez pokoi gościnnych i kwatery agroturystycznych, restauracje i pozostałe placówki gastronomiczne, bary, stołówki, przedsiębiorstwa cateringowe – zgodnie z klasyfikacją PKD obowiązującą do 2007 r. Od 1 stycznia 2008 r. obowiązuje Polska Klasyfikacja Działalności wprowadzona Rozporządzeniem Rady Ministrów z dnia 24 grudnia 2007 r., Dz. U. z 2007 r. Nr 251, poz. 1885, która zastąpiła dotychczasową Polską Klasyfikację Działalności z 2004 r.; dotychczasowe symbole PKD będą jednak obowiązywały jeszcze do dnia 31 grudnia 2009 r. W nowej klasyfikacji podmioty sfery turystycznej uwzględniane w prowadzonej analizie statystycznej sklasyfikowano w sekcji I. Modyfikacja ta wynika z rozporządzenia przyjętego przez Parlament Europejski w dniu 12.10.2006 r. w sprawie statystycznej klasyfikacji działalności gospodarczej NACE Rev. 2. Miała ona na celu uwzględnienie nowych rodzajów działalności, które pojawiły się w gospodarce w ciągu ostatnich 15 lat oraz zapewnienie harmonizowania statystyk gospodarczych w ramach UE i zgodności z międzynarodową klasyfikacją działalności.

niedoszacowania wartości wskaźników w przypadku gmin o dużej liczbie mieszkańców, w których dodatkowo może dominować tylko jeden ośrodek turystyczny. Stosowanie tego typu wskaźników daje zatem porównywalne wyniki wówczas, gdy miary te odnoszone są do względnie jednorodnych wielkościowo terytoriów, co uzasadnia wyłączenie z badań największych i najmniejszych pod względem liczby mieszkańców jednostek samorządu terytorialnego.

Wskaźniki Schneidera i Charvata charakteryzują intensywność ruchu turystycznego, przy czym ten ostatni uwzględnia długość pobytu turysty na danym terenie. Trzecia z wyróżnionych powyżej miar jest podstawowym miernikiem funkcji turystycznej obszaru i charakteryzuje stopień rozwoju bazy noclegowej. Podstawą dwóch ostatnich wskaźników są podmioty gospodarcze zarejestrowane w sekcji H Polskiej Klasyfikacji Działalności Gospodarczej, stanowiące zasadniczą i symptomatyczną grupę podmiotów sektora usług turystycznych. Liczba przedsiębiorstw turystycznych sekcji H przypadająca na tysiąc mieszkańców pozwala ująć poziom podstawowego zagospodarowania turystycznego w odniesieniu do demograficznych uwarunkowań gminy. Natomiast ostatni miernik, charakteryzujący udział przedsiębiorstw sekcji H w stosunku do innych przedsiębiorstw funkcjonujących w gminie, wskazuje na siłę ekonomiczną podmiotów turystycznych, a więc ich znaczenie w zatrudnianiu, wytwarzaniu dochodu czy pobudzaniu rozwoju innych firm pośrednio związanych z turystyką. Stanowi o potencjalnej sile ich wpływu na strategiczne cele rozwojowe gmin⁵¹⁷.

We wskaźnikach charakteryzujących bazę noclegową w gminach uwzględniono jedynie obiekty zakwaterowania zbiorowego⁵¹⁸ ogółem – bez bazy noclegowej indywidualnego zakwaterowania (kwatery agroturystycznych i pokoi gościnnych), co wynikało przede wszystkim z braku ciągłości gromadzenia i kompletności danych statystycznych w tym zakresie w analizowanym okresie, w wielu przypadkach niewykazywanych w oficjalnych statystykach⁵¹⁹.

Ponadto trzeba podkreślić, że ze względu na zróżnicowanie zarówno form ruchu turystycznego, jak i charakteru regionów turystycznych, przyjęte mierniki cząstkowe funkcji turystycznej gmin (zastosowane w skali całego kraju) nie obrazują jej precyzyjnie, ale przedstawiają ją w pewnym uproszczeniu, można powiedzieć uśrednieniu. W rozważaniach uwzględniono ogólną liczbę turystów odwiedzających gminę, niezależnie od kraju pochodzenia i innych kryteriów segmentacji.

⁵¹⁷ Ł. Nawrot, *Bezpośrednia...*, op. cit., s. 228, 230.

⁵¹⁸ Są to zespoły pomieszczeń (pokoi i innych pomieszczeń pomocniczych), zlokalizowanych w jednym lub kilku budynkach, zajętych przez jeden odrębny zakład, świadczący usługi: hotelarskie, opiekuńczo-wychowawcze, zdrowotne bądź inne, które to usługi związane są z zamieszkaniami w takim zakładzie zwykle większej liczby osób. Do obiektów tych (badanych przez GUS) należą: hotele, motele, pensjonaty, inne obiekty hotelowe (podgrupa wprowadzona w 2004 r.), domy wycieczkowe, schroniska, schroniska młodzieżowe, szkolne schroniska młodzieżowe, ośrodki wczasowe, ośrodki kolonijne, ośrodki do wypoczynku sobotnio-niedzielnego, domy pracy twórczej, zespoły ogólnodostępnych domków turystycznych, kempingi, pola biwakowe, zakłady uzdrowiskowe i pozostałe niesklasyfikowane obiekty.

⁵¹⁹ Zakres kategorii prywatnej bazy noclegowej (indywidualnego zakwaterowania) z punktu widzenia danych gromadzonych przez GUS zmieniał się. Od 1997 r. były to pokoje gościnne (kwatery prywatne), w latach 1998-1999 oprócz pokoi gościnnych – również kwatery agroturystyczne, od 2000 r. – tylko kwatery agroturystyczne (GUS zaprzestał gromadzenia danych o pokojach gościnnych), a od 2003 r. GUS gromadzi informacje jedynie w zakresie obiektów zakwaterowania zbiorowego.

Mierniki te nie uwzględniają specyfiki danego obszaru koncentracji ruchu turystycznego i nie charakteryzują całości ruchu turystycznego, na który składają się także formy niezwiązane z wykorzystaniem bazy noclegowej oraz ruch lotniskowy towarzyszący zjawisku drugich domów⁵²⁰. Przykładowo w strefach podmiejskich podstawą rozwoju funkcji turystycznej są zwykle wizyty jednodniowe czy osadnictwo lotniskowe⁵²¹, które jednak trudno uchwycić w oficjalnych statystykach umożliwiających porównania w czasie. Inną kwestią jest zagadnienie niekompletności gromadzonych danych statystycznych dotyczących ruchu turystycznego i zagospodarowania turystycznego w gminach, o czym mowa jest w dalszej części rozdziału. Uznano jednak, że wskaźnik syntetyczny złożony z omówionych wyżej mierników częściowych funkcji turystycznej gmin umożliwia wyodrębnienie w skali całego kraju typów jednostek różniących się ze względu na stadium turystycznego rozwoju, odpowiednich do badań terenowych w zakresie stosowanych przez gminy instrumentów kształtowania funkcji turystycznej obszaru.

Cechy opisujące funkcję turystyczną gminy mogą mieć charakter stymulant lub destymulant (stymulantą jest np. udział osób zatrudnionych branży turystycznej, destymulantą – emisja zanieczyszczeń). Przy analizie miernika syntetycznego konieczne jest ujednolicenie kierunku preferencji w zbiorze zmiennych (tylko stymulanty lub tylko destymulanty)⁵²². W omawianym przypadku miernika syntetycznego funkcji turystycznej gminy nie ma takiej potrzeby, gdyż wszystkie przyjęte cechy diagnostyczne mają charakter stymulant.

Miernik syntetyczny funkcji turystycznej gminy jest średnią arytmetyczną znormalizowanych cech (wskaźników częściowych)⁵²³, który wyraża formuła:

$$Ft = \frac{1}{n} \sum_{i=1}^n z_i, \quad \text{gdzie: (1)}$$

z_{ij} - znormalizowane wartości mierników częściowych (zmiennych diagnostycznych),

n - liczba zmiennych diagnostycznych.

W celu wyznaczenia wartości tego miernika dla poszczególnych gmin w Polsce w latach 1998-2006 konieczne jest zatem przeprowadzenie normalizacji zmiennych.

⁵²⁰ M. Mika, *Turystyka...*, op. cit., s. 101.

⁵²¹ Zob. R. Faracik, *Turystyka...*, op. cit.

⁵²² Zob. *Regionalne...*, op. cit., s. 53-54.

⁵²³ Przyjęto w uproszczeniu, że poszczególne cechy (komponenty miernika ogólnego funkcji turystycznej) mają takie samo znaczenie dla rozwoju funkcji turystycznej gminy (nadano im równe wagi). Wynika to z faktu rozpatrywania w badaniach zróżnicowanych pod względem etapu ukształtowania funkcji turystycznej jednostek, dla których różne komponenty wpływające na poziom funkcji turystycznej mogą mieć różne znaczenie w odmiennej fazie rozwoju. Trudno zatem ustalić adekwatne, wspólne dla wszystkich typów gmin wagi, stąd w tym momencie celowo je pominięto. Natomiast w dalszej części rozdziału przeprowadzono – na tle struktury wzorcowej (tj. gdy udział każdego z pięciu wskaźników częściowych wynosi 20%) – analizę porównawczą udziału poszczególnych komponentów miernika funkcji turystycznej gmin w dwóch typach jednostek: dojrzałych pod względem etapu turystycznego rozwoju oraz w początkowej, dynamicznej fazie tego rozwoju. Ustalono w ten sposób, która z cech w największym stopniu kształtuje wskaźnik funkcji turystycznej gmin określonego typu.

Normalizacja zmiennych cząstkowych wskaźnika funkcji turystycznej

Ponieważ przyjęte zmienne określające funkcję turystyczną gminy wyrażone są w różnych mianach, celem doprowadzenia ich do wzajemnej porównywalności poddano je normalizacji poprzez przekształcenie ilorazowe, odnosząc ich wartość do stałego wzorca (stałego punktu odniesienia) według formuły⁵²⁴:

$$z_{ij} = \frac{x_{ij}}{x_{0j}}, \quad x_{0j} \neq 0 \quad (i = 1, \dots, m; j = 1, \dots, k), \text{ gdzie:} \quad (2)$$

x_{0j} - podstawa normalizacji zmiennej x_j ($j = 1, \dots, k$),

z_{ij} - znormalizowane wartości przez ustalenie układu odniesienia (x_{0j}) i -tej realizacji zmiennej x_j .

Za punkt odniesienia przyjęto średnią arytmetyczną poziomu poszczególnych zmiennych diagnostycznych dla wszystkich gmin w Polsce (oraz wszystkich gmin małych i średnich w Polsce) w początkowym okresie analizy – 1998 r. Wskaźnik syntetyczny określający funkcję turystyczną gminy w poszczególnych latach analizy odnosi się zatem do wartości średniej krajowej tego wskaźnika w 1998 r. – równy jedności oznacza, że jego wartość pokrywa się ze średnią krajową miernika z roku bazowego.

W poniższej tabeli przedstawiono przykład obliczeń, na podstawie których wyznaczono wartość znormalizowaną zmiennych składających się na miernik syntetyczny funkcji turystycznej (Wcz1 – Wcz5) oraz samą wartość wskaźnika syntetycznego (Ft) dla wybranych gmin w 2006 r. W tabeli ujęto przykładowo wybrane dla wizualizacji metody gminy.

Tab. 5. Wskaźniki cząstkowe funkcji turystycznej gmin przed i po normalizacji oraz wskaźnik syntetyczny w 2006 r. (gminy małe i średnie)

gmina	cechy przed normalizacją					cechy po normalizacji					Wskaźnik syntetyczny Ft
	Wcz1	Wcz2	Wcz3	Wcz4	Wcz5	Wcz1	Wcz2	Wcz3	Wcz4	Wcz5	
Karpacz	3339,5	11534,1	134,3	59,8	0,29	98,3	83,1	55,5	30,7	8,9	$(98,3+83,1+55,5+30,7+8,9)/5 = 52,5$
Szczyrk	1635,0	5758,1	44,2	40,7	0,26	48,1	34,5	18,3	20,9	8,0	$(48,1+34,5+18,3+20,9+8,0)/5 = 25,9$
Złotoryja	397,3	132,8	0,9	2,7	0,021	11,7	0,8	0,4	1,4	0,6	$(11,7+0,8+0,4+1,4+0,6)/5 = 3,0$
Wągrowiec	73,6	255,0	1,5	2,9	0,025	2,2	1,5	0,6	1,5	0,7	$(2,2+1,5+0,6+1,5+0,7)/5 = 1,3$
Średnia w kraju 1998 r.	34,0	166,9	2,4	1,9	0,033	1,0	1,0	1,0	1,0	1,0	1,0
Średnia w kraju 2006 r.	39,7	138,8	1,8	2,4	0,031	1,17	0,83	0,75	1,25	0,95	$(1,17+0,83+0,75+1,25+0,95)/5 = 0,99$

UWAGA: Wcz1 – Wcz5 oznaczają poszczególne wskaźniki cząstkowe miernika ogólnego funkcji turystycznej gminy

Źródło: opracowanie własne, obliczenia na podstawie danych pochodzących z Banku Danych Regionalnych GUS

⁵²⁴ Taksonomiczna analiza przestrzennego zróżnicowania poziomu życia w Polsce w ujęciu dynamicznym, red. A. Zeliaś, Wydawnictwo Akademii Ekonomicznej w Krakowie, Kraków 2000, s. 88; *Taksonomia...*, op. cit., s. 63.

Decyzję dotyczącą parametru normalizującego podjęto na podstawie teorii modelu ze stałym i zmiennym wzorcem (gdzie rolę wzorca pełniła średnia wartość poszczególnych mierników częściowych dla gmin w kraju – odpowiednio w 1998 r. lub w każdym kolejnym roku analizy). Model ze stałym wzorcem zakłada stałość wzorca w czasie. Przyjęcie zatem za punkt odniesienia średniej krajowej wartości mierników częściowych z pierwszego roku okresu badawczego pozwala zachować zmiany bezwzględne. Podczas gdy w modelu ze zmiennym wzorcem uwzględnia się zmiany zachodzące we wzorcu⁵²⁵. Trzeba przy tym zauważyć, że sposób normalizacji zmiennych diagnostycznych może mieć wpływ na uporządkowanie obiektów ze względu na wartości zmiennej syntetycznej⁵²⁶, co może mieć też znaczenie w analizach dynamicznych z wykorzystaniem miernika syntetycznego. Uzyskane wartości miernika ogólnego funkcji turystycznej przy użyciu stałego i zmiennego wzorca dla przykładowych gmin prezentuje Tab. 6.

Tab. 6. Wskaźnik syntetyczny funkcji turystycznej wyznaczony wg stałego i zmiennego wzorca normalizacji zmiennych w latach 1998-2006

gmina	rok bazowy	wzorec stały (rok 1998 = 100)					wzorec zmienny (rok poprzedni = 100)				
	1998	2002	2003	2004	2005	2006	2002	2003	2004	2005	2006
Karpacz	44,54	46,87	47,43	48,46	51,35	52,50	52,55	51,86	52,36	55,06	55,01
Szczyrk	22,79	18,78	21,64	22,89	25,27	25,96	20,12	22,67	23,83	26,14	26,43
Złotoryja	1,27	1,89	2,10	2,49	2,93	2,98	1,89	2,00	2,31	2,67	2,65
Wągrowiec	0,71	1,00	1,16	1,17	1,35	1,31	1,03	1,17	1,17	1,34	1,30
Duszniki-Zdrój	13,18	14,69	12,78	14,13	16,35	14,64	18,69	16,08	16,25	14,17	11,68

Źródło: opracowanie własne, obliczenia na podstawie danych pochodzących z Banku Danych Regionalnych GUS

Bardzo dużą zbieżność obu metod normalizacji można zaobserwować na przykładzie gminy Wągrowiec, gdzie poziom wskaźnika syntetycznego w kolejnych latach, wyznaczonego w stosunku do roku bazowego 1998 oraz w stosunku do kolejnych lat analizy, prawie nie różnią się (np. w roku 2002 gmina osiągnęła wartość miernika na poziomie średniej krajowej, czyli równą jedności w obliczeniach jedną i drugą metodą). W przypadku gminy Szczyrk, Karpacz czy Duszniki-Zdrój skala różnic w stopniu, w jakim wskaźniki syntetyczne wyznaczone dla tych jednostek osiągają wartość wzorcową (średniej krajowej) jest większa porównując obie metody.

⁵²⁵ *Taksonomiczna...*, op. cit., s. 73.

⁵²⁶ B. Pawełek, *Wpływ normalizacji na uporządkowanie obiektów w syntetycznych badaniach porównawczych*, „Przegląd Statystyczny” 2005, z. 1, s. 52.

Dla celów porównawczych przeprowadzono normalizację cech zarówno według wzorca zmiennego, jak i stałego, za który przyjęto średnią wartość poszczególnych wskaźników w gminach w kolejnych latach oraz w roku bazowym 1998. Różnice w poziomie uzyskanych mierników syntetycznych okazały się niewielkie. Stopień zbieżności wyników ustalono na podstawie współczynników korelacji rang Spearmana pomiędzy uszeregowaniem tempa wzrostu wskaźnika funkcji turystycznej gmin obliczonego przy dwóch sposobach normalizacji (wartość współczynnika na poziomie 0,993 przy poziomie istotności $p < 0,001$). Przyjęty wariant analizy nie ma zatem istotnego znaczenia w wymiarze ogólnym. Może to wynikać m. in. z faktu niezbyt dużych zmian w poziomie średniej wartości krajowej wskaźnika funkcji turystycznej gmin w analizowanym okresie.

Ponieważ w prowadzonej w ramach rozprawy analizie chodziło o uchwycenie dynamiki zachodzących w poszczególnych gminach na przestrzeni badanych lat procesów nie tyle w odniesieniu do zmieniającego się z roku na rok wzorca (średniej wartości miernika funkcji turystycznej dla gmin w kraju), co w stosunku do początku rozpatrywanego okresu (wzorzec stały), do konstrukcji miernika syntetycznego opisującego funkcję turystyczną gminy zastosowano normalizację wg wzorca stałego.

Obliczone dla poszczególnych jednostek samorządu terytorialnego w Polsce mierniki syntetyczne poziomu natężenia funkcji turystycznej obszaru w latach 1998-2006 zawiera Załącznik 1, w którym zaprezentowano gminy małe i średnie zlokalizowane w województwach: dolnośląskim, śląskim i wielkopolskim. Zastosowane podejście oparte na wyznaczeniu miernika syntetycznego gmin, który odniesiono do poziomu średniej krajowej miernika w poszczególnych latach, daje możliwość przeprowadzenia analiz porównawczych gmin na tle sytuacji w całym kraju (i między regionami) z punktu widzenia zróżnicowania jednostek terytorialnych pod względem etapu ukształtowania funkcji turystycznej gmin.

Otrzymane w wyniku przeprowadzonych obliczeń wartości wskaźników syntetycznych umożliwiają uszeregowanie jednostek gminnych według poziomu natężenia ich funkcji turystycznej, a także stanowią podstawę wyznaczenia tempa i kierunku zmian tego poziomu na przestrzeni lat. W efekcie dają możliwość uporządkowania jednostek według dynamiki zmian ich funkcji turystycznej.

Ustalenie metody określania dynamiki zmian poziomu natężenia funkcji turystycznej gmin oraz przeprowadzenie stosownych obliczeń stanowi zatem kolejny krok przyjętej procedury badawczej. Dla zapewnienia większej wiarygodności tych wyników należy dokonać oceny dostępności i jakości danych statystycznych z punktu widzenia potrzeb prowadzonych analiz oraz omówić zastosowaną metodę szacowania brakujących danych. Ponadto, podsumowując zagadnienie wyznaczania wskaźnika funkcji turystycznej gminy zbadano zbieżność wyników obliczeń uzyskanych w przypadku uwzględnienia i z pominięciem komponentu walorów turystycznych gminy.

Ocena przydatności i jakości dostępnych danych statystycznych

Należy przyznać, że przeprowadzona w dalszej części pracy typologia gmin ze względu na etap ukształtowania funkcji turystycznej według zaproponowanej procedury odzwierciedla rzeczywistość w ograniczonym stopniu. Bazuje ona bowiem na obarczonych często znacznym błędem danych statystycznych, wykorzystanych do określenia miernika poziomu funkcji turystycznej gmin, zwłaszcza tych dotyczących ruchu turystycznego w Polsce, które mają charakter szacunków i należy do nich podchodzić z rezerwą. Jak stwierdza A. Szwichtenberg, błędy te mogą być przyczyną pomyłek

w strategiach rozwoju i planach zagospodarowania przestrzennego gmin w Polsce⁵²⁷. Chociaż dane statystyczne dostępne na poziomie gmin (jednostek będących podstawą obliczeń wskaźników częściowych i syntetycznych funkcji turystycznej) umożliwiają uzyskanie ciągów statystycznych w stosunkowo długim wymiarze czasowym, to jednak gromadzone przez GUS informacje obejmują jedynie oficjalnie rejestrowane miejsca noclegowe i ich wykorzystanie, są one przy tym z różnych przyczyn niekompletne⁵²⁸.

Ponadto dużym utrudnieniem jest brak ciągłości gromadzonych przez GUS danych według jednej metodologii i zmiany systemu sprawozdawczości, które wiążą się z koniecznością uzupełniania lub redukcji danych do poszczególnych kategorii zmiennych w przyjętym okresie badawczym oraz wpływają na jakość i wiarygodność prowadzonych analiz dynamicznych zjawisk i procesów turystycznych w gminach⁵²⁹. W ramach dostosowań statystyki w turystyce do wymagań UE⁵³⁰ uległy zmianie częstotliwości badania z rocznej (do 1999 r.) poprzez kwartalną na miesięczną (od 2003 r.). Od 2000 r. GUS zmienił sposób prezentacji danych o korzystających z noclegów, udzielonych noclegach i wynajętych pokojach w miejsce dawnego okresu sprawozdawczego październik-wrzesień następnego roku. Stąd wynikają braki niektórych bardziej szczegółowych danych za 1999 r.⁵³¹ i konieczność ich szacunkowego uzupełniania dla zachowania porównywalności zjawisk w czasie. Ponadto wiarygodne dane trudno jest uzyskać w samych urzędach gmin – np. w odniesieniu do informacji o bazie noclegowej zbieranych ustawowo przez urzędy gmin⁵³² (na podstawie ustawy o usługach turystycznych⁵³³).

Prowadzone badania terenowe na różnych obszarach dowodzą istnienia znacznych nieraz rozbieżności w gromadzonych przez GUS danych ze stanem faktycznym zinwentaryzowanej bazy noclegowej⁵³⁴. Dane te są zaniżone o liczne miejsca dostępne w gospodarstwach agroturystycznych, kwaterach prywatnych (informacje te w niektórych latach były uwzględniane w statystykach prowadzonych przez GUS, a w innych nie⁵³⁵), niewielkich hotelach i pensjonatach, ale także innych

⁵²⁷ A. Szwichtenberg, *Ułomności metod badawczych i informacji statystycznych wykorzystywanych w geografii turystyki* [w:] *Koncepcje teoretyczne i metody badań geografii społeczno-ekonomicznej i gospodarki przestrzennej*, red. H. Rogacki, Bogucki Wydawnictwo Naukowe, Poznań 2001.

⁵²⁸ Zob. np. Z. T. Werner, *Baza noclegowa w Polsce i jej wykorzystanie w 1998 roku*, Instytut Turystyki, Warszawa 1999, s. 7, K. Klementowski, *Rejestrowany ruch turystyczny w Polsce w 1999 roku*, Instytut Turystyki, Warszawa 2000, s. 8.

⁵²⁹ Przykładowo w analizowanym w pracy okresie dane na temat miejsc noclegowych gromadzono według trzech przedziałów czasowych, tj. dla lat 1998-1999 w układzie styczeń-wrzesień, dla lat 2000-2002 – lipiec-wrzesień, a dla lat 2003-2006 podaje się stan w dniu 31. lipca.

⁵³⁰ Określonych w dwóch aktach prawnych: Dyrektywie Rady Nr 95/57/WE z dnia 23 listopada 1995 r. na temat zbierania informacji statystycznych w dziedzinie turystyki (Dz. Urz. L 291 z 6.12.1995, s. 32) oraz Decyzji Komisji z dnia 9 grudnia 1998 r. dotyczącej procedur wdrażania powyższej dyrektywy (Dz. Urz. WE L 009 z 15.01.1999, s. 23).

⁵³¹ Ze względu na zmianę systemu sprawozdawczości KT-1 zbiory zawierają dane z trzy kwartały 1999 r. (brak źródła danych w roku 1999 z przedziału miesięcy październik-grudzień i styczeń-grudzień).

⁵³² Zob. A. Szwichtenberg, *Gospodarka...*, op. cit., s. 202.

⁵³³ Ustawa z dnia 29 sierpnia 1997 r. o usługach turystycznych..., op. cit.

⁵³⁴ Zob. np. R. Faracik, *Turystyka...*, op. cit., s. 57.

⁵³⁵ Dane tylko dla obiektów zbiorowego zakwaterowania, tj. bez pokoi gościnnych i kwater agroturystycznych gromadzone są od 2003 r. – wcześniej dane dla obiektów noclegowych turystyki uwzględniały obiekty indywidualnego

obiektach wykorzystywanych przez turystów, jak np. domy letniskowe służące nie tylko ich właścicielom. Ogromne braki w zakresie informacji statystycznej o wykorzystaniu miejsc noclegowych dotyczą zakładów uzdrowiskowych. Informacje gromadzone przez GUS w tym zakresie są szczątkowe, nieciągłe i nieraz znacznie odbiegające od rzeczywistości funkcjonowania obiektu na terenie gminy. Stanowią one dodatkowe utrudnienie dla rzetelnego ustalenia dynamiki wzrostu funkcji turystycznej gmin w analizowanym okresie. Przy tym GUS dysponuje informacjami nie dla wszystkich gmin w Polsce. Wynika to z jednej strony z faktu, że nie wszystkie obiekty noclegowe odsyłają wypełnione formularze sprawozdawcze KT-1 i KT-1a (o wykorzystaniu turystycznego obiektu noclegowego zbiorowego zakwaterowania) do regionalnych urzędów statystycznych, a ponadto istnieją gminy, w których nie ma żadnych miejsc noclegowych. Nie można jednak stwierdzić, czy brak danych o ruchu turystycznym w gminie wynika z niedostarczenia danych przez obiekty noclegowe działające w tej gminie, czy w gminie tej po prostu nie ma miejsc noclegowych⁵³⁶. W dużym stopniu ułomność danych statystycznych gromadzonych przez GUS wiąże się z brakiem możliwości egzekwowania przez urzędy statystyczne dokumentacji sprawozdawczej od podmiotów branży turystycznej⁵³⁷. Ponadto wiarygodność danych wprowadzanych do statystycznych formularzy sprawozdawczych zależy od rzetelności osób je wypełniających.

Jednocześnie są to jedyne dostępne dla całej Polski dane dotyczące ruchu turystycznego (jedyna tak szeroka baza danych, uwzględniająca większość zasobów turystycznych kraju), dlatego zostały one wykorzystane do przeprowadzenia analizy zróżnicowania funkcji turystycznej gmin w Polsce. Jednak autorka ma świadomość, że dysponując pełnymi danymi na temat zasobów bazy noclegowej oraz ruchu turystycznego pozyskanymi z badań pierwotnych we wszystkich gminach w Polsce można by w niektórych przypadkach uzyskać inne wyniki typologii gmin ze względu na etap ukształtowania funkcji turystycznej – zwłaszcza w odniesieniu do nowych potencjalnych obszarów recepcji turystycznej. Z powodu niedysponowania takimi kompletnymi danymi statystycznymi w przekroju wszystkich gmin, wykorzystano dostępne w Banku Danych Regionalnych GUS bazy, skorygowano jednak obliczenia dotyczące wskaźnika funkcji turystycznej dla wybranych do szczegółowych analiz gmin w pierwszym etapie badań terenowych. Pozwoliło to wyeliminować jednostki, które z powodu nieścisłości publikowanych przez GUS danych statystycznych znalazły się błędnie w próbie badawczej gmin, w których przeprowadzono wnikliwe studia przypadków.

zakwaterowania, tj. pokoje gościnne (do 1999 r. włącznie) oraz kwatery agroturystyczne (w latach 1998-2002). Obecnie prywatna baza noclegowa (obiekty agroturystyczne i pokoje gościnne) znajduje się ustawowo w ewidencji urzędów gmin.

⁵³⁶ M. Derek, *Opłata...*, op. cit., s. 70.

⁵³⁷ R. Faracik, *Turystyka...*, op. cit., s. 58.

Szacowanie brakujących danych statystycznych

Ze względu na wspomnianą wyżej zmianę systemu sprawozdawczości, wykazywane w statystyce gminnej w 1999 r. dane na temat ruchu turystycznego, służące do konstrukcji wskaźników częściowych miernika syntetycznego funkcji turystycznej gmin (liczba korzystających z noclegów i liczba udzielonych noclegów), obejmowały tylko informację za trzy kwartały. Stąd, aby zachować porównywalność wskaźników syntetycznych w ujęciu dynamicznym, uzupełniono szacunkowo liczbę korzystających z noclegów i udzielonych noclegów w czwartym kwartale 1999 r. Zastosowano procedurę interpolacyjną (uważaną za jedną z najważniejszych – obok ekstrapolacyjnych – procedur szacowania brakujących danych⁵³⁸), wykorzystując algorytm uzupełniania brakujących danych (*Replace Missing Values*) w ramach narzędzia analiz statystycznych, jakim jest program SPSS (*Statistical Package for the Social Science*).

Metoda interpolacji polega na poszukiwaniu brakujących wielkości pośrednich pomiędzy istniejącymi danymi, w odróżnieniu od ekstrapolacji, która oznacza wyznaczanie przyszłej wielkości cechy na podstawie obserwowanej tendencji rozwojowej⁵³⁹. Ta ostatnia metoda wymaga jednak przyjęcia istotnych założeń, które ograniczają możliwość jej zastosowania w omawianym przypadku. Szacowanie wartości brakujących danych wyznaczonych przy pomocy ekstrapolacji zmiennych metodą trendu liniowego wymaga przyjęcia istnienia zależności liniowej analizowanych zmiennych w czasie, co może być obarczone znacznym błędem (w przypadku nieliniowego charakteru przebiegu zjawiska czy niedostatecznie dobrego dopasowania równania trendu)⁵⁴⁰. Przykładowo, wyznaczając równanie trendu liniowego w celu oszacowania brakującej liczby osób korzystających z noclegów w gminie Podgórzyn w 1999 r. uzyskano wartość współczynnika determinacji na poziomie 58%. Oznacza to, że wartość zmiennej została wyjaśniona za pomocą upływu czasu w średnim stopniu. Trudno zatem przyjąć, że zastosowana funkcja opisuje dobrze przebieg zjawiska w czasie. Oszacowana na podstawie uzyskanego równania trendu liczba osób korzystających z noclegów w 1999 r. jest zatem obarczona błędem, gdyż przyjęty kierunek rozwoju badanego zjawiska w czasie nie jest oczywisty. W przypadku innych równań funkcji trendu współczynniki dopasowania kształtują się na podobnym poziomie – trend logarytmiczny:

⁵³⁸ E. Nowak, *Metody taksonomiczne w klasyfikacji obiektów społeczno-gospodarczych*, Państwowe Wydawnictwo Ekonomiczne, Warszawa 1990, s. 92.

⁵³⁹ J. Runge, *Metody badań w geografii społeczno-ekonomicznej – elementy metodologii, wybrane narzędzia badawcze*, Wydawnictwo Uniwersytetu Śląskiego, Katowice 2006, s. 91.

⁵⁴⁰ Na co zwraca uwagę Z. Hellwig w: *Zastosowanie metody taksonomicznej do typologicznego podziału krajów ze względu na poziom ich rozwoju oraz zasoby i strukturę wykwalifikowanych kadr*, „Przegląd Statystyczny”, 1968, z. 4, s. 320. Ponadto przyjmowanie określonej postaci modelu trendu dla uzupełnienia brakujących danych na podstawie klasycznych modeli tendencji rozwojowej wymaga założenia o niezmienności mechanizmu rozwojowego badanych zjawisk, co jednak często może być niewłaściwe. Założenia klasycznej teorii prognozy rozluźniają natomiast metody adaptacyjne, a wśród nich metody naiwne (zob. M. Witkowski, T. Klimanek, *Prognozowanie gospodarcze i symulacje w przykładach i zadaniach*, Materiały dydaktyczne 186, Wydawnictwo Akademii Ekonomicznej w Poznaniu, Poznań 2006, s. 74-75; A. Zeliś, B. Pawelek, S. Wanat, *Prognozowanie ekonomiczne. Teoria, przykłady, zadania*, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa 2003, s. 140). Zgodnie z nimi wielkość szukanej zmiennej można uzyskać na podstawie wielkości tej zmiennej w analogicznym okresie poprzedniego roku. Takie podejście wydaje się również uprawnione w omawianym przypadku poszukiwania brakujących wielkości ruchu turystycznego w gminach w ostatnim kwartale 1999 r.

53%, logistyczny: 59%, wielomianowy drugiego stopnia: 59%, potęgowy: 53%. Jednocześnie ustalanie dla wszystkich gmin w Polsce indywidualnej postaci funkcji trendu, gdzie dopasowanie równania trendu nie zawsze mogłoby okazać się zadowalające i możliwe do przyjęcia (podobnie jak kierunek tendencji rozwojowej), byłoby działaniem pracochłonnym i wręcz niewłaściwym z punktu widzenia celu badań, bo nieadekwatnym do uzyskanych rezultatów i wagi (wpływu) tych szacowanych wartości w ogólnym mierniku syntetycznym funkcji turystycznej gmin. W poniższej tabeli dla porównania zestawiono szacunki liczby osób korzystających z noclegów w 1999 r. w gminie Podgórzyń uzyskane trzema wymienionymi wyżej metodami: interpolacji liniowej, ekstrapolacji trendu i metodą naiwną⁵⁴¹, wraz z danymi bazowymi, pochodzącymi z istniejących oficjalnych statystyk (GUS). Różnice w uzyskanych szacunkach nie są znaczące, stąd jako metodę uzupełniania brakujących danych za rok 1999 dla wszystkich gmin w Polsce przyjęto metodę interpolacji liniowej⁵⁴².

Tab. 7. Szacowana liczba osób korzystających z noclegów w gminie Podgórzyń w 1999 r.

Dane i metoda szacowania danych	1997	1998	1999*	2000	2001	2002	2003	2004	2005	2006
dane wg GUS	34605	35458	26641	41203	41607	38260	47796	57130	51521	50632
interpolacji liniowej			38041							
ekstrapolacji trendu			37309							
adaptacyjna (naiwna)			32905							

* dane niepełne, tj. za okres od stycznia do września

Źródło: opracowanie własne na podstawie danych pochodzących z Banku Danych Regionalnych GUS, obliczenia z wykorzystaniem programu SPSS.

Porównanie zbieżności wyników obliczeń poziomu natężenia funkcji turystycznej gmin

Pominięcie przy wyznaczaniu wskaźnika rozwoju funkcji turystycznej gmin zmiennych charakteryzujących walory przyrodnicze i kulturowe miało na celu „poprawę” sytuacji obszarów nietypowych z punktu widzenia atrakcyjności turystycznej i zapobiec ich wykluczeniu z analizy w efekcie „faworyzowania” (ze względu na występowanie tradycyjnych walorów przyrodniczych czy antropogenicznych) obszarów predestynowanych do pełnienia funkcji turystycznej. Przyjęto bowiem, że nowe obszary recepcji turystycznej mogą być także kreowane – nieraz od podstaw – na bazie „sztucznych” atrakcji. Niemniej faktem jest, że tereny, na których występują bogate walory przyrodnicze i kulturowe są miejscami, do których kieruje się ruch turystyczny o wysokim poziomie intensywności. Walory te są pierwotną przyczyną ruchu turystycznego i zagospodarowania turystycznego w gminie, są

⁵⁴¹ Na podstawie tej metody uzupełniono brakujące dla ostatniego kwartału 1999 r. wartości (liczba osób korzystających z noclegów w gminie) danymi z analogicznego okresu roku poprzedniego (1998).

⁵⁴² Przy tym trzeba zauważyć, że stosując procedurę interpolacji liniowej, w skali wszystkich gmin w kraju w przypadku prawie 21% szacowanych dla całego 1999 r. wartości zmiennych dotyczących liczby osób korzystających z noclegów i ponad 22% w odniesieniu do liczby udzielonych noclegów uzyskano wartości poniżej wielkości obserwowanych (wykazanych w statystykach GUS) w trzech pierwszych kwartałach. W tych przypadkach dane szacowano korzystając z metod naiwnych modeli adaptacyjnych, tj. uzupełniano brakujący kwartał 1999 r. danymi za analogiczny kwartał 1998 r.

czynnikiem popytotwórczym⁵⁴³, chociaż ocena, które zasoby turystyczne mają największą wartość dla turystów jest w dużej mierze subiektywna⁵⁴⁴. W przypadku obszarów o dobrze rozwiniętej funkcji turystycznej, wysoka atrakcyjność turystyczna jest zazwyczaj zbieżna z rozwiniętą bazą materialną turystyki. Przyjęte w rozprawie mierniki cząstkowe funkcji turystycznej „nie szkodzą” zatem typowym obszarom recepcji turystycznej, dając jednocześnie „szansę” znalezienia się w próbie badawczej obszarom nietypowym z punktu widzenia atrakcyjności turystycznej. Trzeba bowiem zauważyć, że nawet obszary o małej atrakcyjności turystycznej mogą obsługiwać ruch turystyczny kierujący się do tradycyjnych regionów turystycznych, jeżeli dysponują odpowiednią bazą materialną. Obszary te mogą także same w sobie stanowić miejsce docelowe podróżujących, oferując turystom nietypowe atrakcje.

Aby sprawdzić stopień zbieżności wyników wyznaczania wskaźnika poziomu rozwoju funkcji turystycznej gmin uzyskanych przy uwzględnieniu i z pominięciem komponentu walorów turystycznych, zestawiono ze sobą wartości i rangi wskaźników obliczonych dla gmin w Polsce. W ten sposób wskaźnik skonstruowany na potrzeby niniejszej rozprawy porównano ze sposobem ujęcia miernika poziomu funkcji turystycznej zaproponowanym przez M. Dereka⁵⁴⁵ – skorelowano wartości i rangi tych mierników dla łącznej grupy gmin w Polsce oraz w podziale na jednostki znajdujące się na początkowym, dynamicznym etapie rozwoju funkcji turystycznej (potencjalne nowe obszary recepcji turystycznej) oraz gminy w fazie dojrzałego, stabilnego rozwoju turystyki na ich terenie. Wyniki tego zestawienia prezentuje poniższa tabela.

Tab. 8. Porównanie zbieżności wyników wyznaczania wskaźnika funkcji turystycznej gmin przy uwzględnieniu i z pominięciem komponentu walorów turystycznych

Gminy w Polsce	Współczynnik korelacji Pearsona	Współczynnik rang Spearmana
ogółem	0,928	0,684
tradycyjne turystyczne	0,959	0,865
nowe potencjalne obszary recepcji turystycznej	0,647	0,556

UWAGA: wszystkie zależności ujęte w tabeli są statystycznie istotne przy poziomie istotności $p \leq 0,001$

Źródło: opracowanie własne na podstawie obliczeń przeprowadzonych przez M. Dereka oraz własnych na cele rozprawy

Okazało się, że dla łącznej liczby gmin w Polsce (2478 jednostek) statystyczna zbieżność wartości wskaźników jest bardzo duża, tzn. przy istotności statystycznej na poziomie $p \leq 0,001$ współczynnik korelacji liniowej Pearsona wyniósł aż 0,928 (a współczynnik korelacji rang Spearmana 0,684 – przy zestawieniu rankingów gmin). Wartości tych współczynników są równie wysokie (a nawet nieco wyższe) w grupie najsilniej rozwiniętych obszarów recepcji turystycznej (na poziomie istotności

⁵⁴³ A. Niezgoda, P. Zmysłony, *Popyt...*, op. cit.

⁵⁴⁴ A. Kowalczyk, *Geografia...*, op. cit., s. 109.

⁵⁴⁵ Opis konstrukcji wskaźnika funkcji turystycznej dla gmin w Polsce zaproponowanego i obliczonego przez M. Dereka oraz metodyka jego wyznaczania – z uwzględnieniem trzech płaszczyzn rozpatrywania funkcji turystycznej: walorów turystycznych, zagospodarowania turystycznego i cech ruchu turystycznego – zaprezentowane zostały w: M. Derek, *Gmina...*, op. cit., s. 30-31.

$p \leq 0,001$, $r = 0,959$ oraz współczynnik rang Spearmana = 0,865); natomiast wyraźnie niższe – choć nadal przy bardzo wysokiej istotności statystycznej – w grupie nowych, dynamicznie wchodzących na rynek turystyczny gmin⁵⁴⁶, tj. przy $p \leq 0,001$, $r = 0,647$ oraz współczynnik rang Spearmana = 0,556.

Można na tej podstawie stwierdzić, że w skali kraju, statystycznie rzecz biorąc, nie jest istotny fakt uwzględniania bądź nie komponentu walorów turystycznych przy wyznaczaniu wskaźnika poziomu rozwoju funkcji turystycznej gmin (choć w przypadku porównania rankingów gmin ujawniają się nieznaczne różnice w uporządkowaniu jednostek). Nabiera on jednak na znaczeniu w momencie analizowania funkcji turystycznej jednostek określonych jako nowe, potencjalne obszary recepcji turystycznej, które charakteryzują się dużą dynamiką wzrostu funkcji turystycznej. W tym przypadku zbieżność (nadal istotna statystycznie) również jest duża, ale znacznie mniejsza niż w przypadku rozwiniętych już miejsc koncentracji ruchu turystycznego, gdyż część gmin „nie-turystycznych” w tradycyjnym ujęciu „nie traci” na wartości wskaźnika funkcji turystycznej z tytułu małej atrakcyjności pod względem typowych walorów turystycznych. Omówione zestawienie świadczy zatem o występowaniu różnicy między dwoma podejściami do wyznaczania funkcji turystycznej gmin w przypadku nowych potencjalnych obszarów recepcji turystycznej.

Przeprowadzona powyżej analiza potwierdza przypuszczenie, że pominięcie komponentu walorów turystycznych przy wyznaczaniu wskaźnika funkcji turystycznej gmin nie ma praktycznie wpływu na wynik w przypadku gmin o silnie rozwiniętej funkcji turystycznej, natomiast może w pewnym stopniu różnicować wyniki w przypadku gmin zaliczonych do grupy nowych potencjalnych obszarów recepcji turystycznej (o niewielkim poziomie, ale dużej dynamice wzrostu funkcji turystycznej). Zatem przyjęty w rozprawie sposób ujęcia wskaźnika poziomu rozwoju funkcji turystycznej pozwala uchwycić w rozważaniach gminy, które znajdują się we wstępnej, ale dynamicznej fazie wprowadzania tej funkcji – choć nie zawsze wynika ona z występowania tradycyjnych walorów turystycznych na danym obszarze. Podsumowując część rozważań poświęconą miernikowi funkcji turystycznej gmin należy zwrócić uwagę, że metodyka wyznaczania funkcji turystycznej gmin została dostosowana do potrzeb wynikających z problemu badawczego rozprawy, tj. pozwoliła ująć w grupie nowych potencjalnych obszarów turystycznych również takie jednostki, które mogą powstawać m. in. w wyniku prowadzonej polityki lokalnej władz samorządowych.

Tempo zmian poziomu natężenia funkcji turystycznej gmin w Polsce

Obliczone mierniki syntetyczne obrazujące funkcję turystyczną gmin w Polsce wykorzystano następnie do analizy dynamiki zmian tej funkcji⁵⁴⁷ w okresie objętym analizą. W celu wyodrębnienia gmin,

⁵⁴⁶ Korelacje grupowe przeprowadzono odpowiednio dla 65 gmin o najwyższym poziomie natężenia funkcji turystycznej oraz 157 gmin uznanych za nowe potencjalne obszary recepcji turystycznej, wyznaczonych zgodnie z przedstawioną w dalszej części rozdziału typologią gmin.

w których rośnie, utrzymuje się na stałym poziomie lub słabnie poziom natężenia funkcji turystycznej przeprowadzono analizę szeregów czasowych. W badaniu poziomu natężenia funkcji turystycznej gmin w ujęciu dynamicznym za początek analizy przyjęto rok 1998, a także (uzupełniająco – rok 2002 i 2004), a za końcowy okres rozważań – rok 2006.

Aby dokonać oceny zmian rozwoju funkcji turystycznej gmin w całym okresie objętym obserwacją, na podstawie wartości wskaźnika syntetycznego gmin w latach 1998-2006 wyznaczono średnioroczne tempo zmian (średnią stopę wzrostu) tego wskaźnika z zastosowaniem średniej geometrycznej łańcuchowych indeksów dynamiki⁵⁴⁸:

$$\bar{T}_{1998-2006} = \sqrt[9]{\frac{m_{2006}}{m_{2005}} \cdot \frac{m_{2005}}{m_{2004}} \cdot \frac{m_{2004}}{m_{2003}} \cdot \frac{m_{2003}}{m_{2002}} \cdot \frac{m_{2002}}{m_{2001}} \cdot \frac{m_{2001}}{m_{2000}} \cdot \frac{m_{2000}}{m_{1999}} \cdot \frac{m_{1999}}{m_{1998}}} \cdot 100 = \sqrt[8]{\frac{m_{2006}}{m_{1998}}} \cdot 100, \quad m_{1998} \neq 0 \quad (3)$$

gdzie:

$\bar{T}_{1998-2006}$ – przeciętne roczne tempo zmian w badanych dziewięciu latach,

$m_{1998}, \dots, m_{2006}$ – miernik rozwoju w poszczególnych latach (czyli miernik syntetyczny funkcji turystycznej gminy: $Ft_{1998}, \dots, Ft_{2006}$).

Dodatkowe, analogiczne obliczenia przeciętnego rocznego tempa zmian poziomu funkcji turystycznej gmin przeprowadzono także dla krótszych okresów, tj. lat: 2002-2006 oraz 2004-2006 – jako uzupełnienie analizy zróżnicowania gmin w tym zakresie.

Zastosowanie powyższego miernika przeciętnego tempa zmian miało na celu uchwycenie ogólnych tendencji rozwojowych w całym okresie objętym analizą, z możliwym pominięciem wahań losowych (przypadkowych). Aby ograniczyć ich wpływ na tendencję wieloletnią, obliczono dla dziewięcioletniego okresu indeksy łańcuchowe, przedstawiające skalę różnic zjawiska rok po roku. Tym samym wygładzono, zgeneralizowano w skali całego okresu badawczego pojedyncze przyspieszenia bądź zwolnienia w dynamice zmian zjawiska⁵⁴⁹.

Wyniki uzyskane na podstawie tak przeprowadzonych obliczeń ukazują średnioroczną dynamikę zmian (zarówno wzrostów, jak i spadków czy względnej stabilizacji) poziomu mierników syntetycznych od momentu początkowego przyjętego okresu, tj. 1998 r. (oraz dodatkowo lat 2002 i 2004), do końcowego (2006 r.). Wartość wskaźnika dynamiki większa od 100 oznacza dodatnie średnioroczne tempo zmian poziomu miernika syntetycznego, czyli wzrost poziomu natężenia funkcji turystycznej

⁵⁴⁷ Na temat stosowania mierników taksonomicznych do badania dynamiczno-przekrojowego, tj. porównań rozwoju obiektów społeczno-gospodarczych w pewnym przedziale czasowym – zob.: E. Nowak, *Metody...*, op. cit., s. 162-188, prace M. Cieślak, która zainicjowała statystyczne badania porównawcze obiektów wielo cechowych w ujęciu dynamicznym za pomocą taksonomicznych mierników rozwoju (np. M. Cieślak, *Modele zapotrzebowania na kadry kwalifikowane*, Państwowe Wydawnictwo Naukowe, Warszawa 1976), T. Michalski, *Polska w procesie integracji europejskiej. Analiza okresu 1994 – 1999*, Difin, Warszawa 2002.

⁵⁴⁸ *Badania rynku. Metody zastosowania*, red. Z. Kędzior, Polskie Wydawnictwo Ekonomiczne, Warszawa 2005, s. 138, *Konkurencyjność powiatów województwa dolnośląskiego w latach 1999-2004*, Analizy Statystyczne, Urząd Statystyczny we Wrocławiu, Wrocław 2006, s. 25.

⁵⁴⁹ J. Runge, *Metody...*, op. cit., s. 602.

gminy (progres), wartość poniżej 100 – średnioroczny spadek (regres), a wartość równa 100 – brak zmian w poziomie wskaźnika średnio biorąc w okresie badawczym (stabilizacja)⁵⁵⁰. W grupie gmin małych i średnich w Polsce jednostek, które charakteryzuje progres poziomu natężenia funkcji turystycznej w latach 1998-2006 było 49% (średnioroczne tempo zmian powyżej 101), gmin o ustabilizowanym tempie zmian – 20% (tempo zmian na poziomie nie mniejszym niż 98 i nie większym niż 101) a regres dotyczył 30% jednostek samorządu terytorialnego (wartości poniżej 98) – zob. Tab. 9. Biorąc zaś pod uwagę dynamikę obliczoną dla lat 2002-2006 oraz 2004-2006 można zauważyć, że im krótszy okres, na podstawie którego obliczono tempo zmian poziomu natężenia funkcji turystycznej gmin, tym mniejsza liczba jednostek, w których nastąpił progres w tym zakresie, a większa liczba tych, w których zaobserwowano regres. W przeprowadzonej dalej typologii gmin z wykorzystaniem wskaźnika średniorocznego tempa zmian poziomu natężenia funkcji turystycznej obszaru wykorzystano obliczenia dla całego okresu badawczego, tj. lat 1998-2006.

Na podstawie wyznaczonego średniorocznego tempa zmian poziomu wskaźnika syntetycznego funkcji turystycznej gmin możliwe było – podobnie jak w przypadku samego poziomu natężenia miernika funkcji turystycznej – uporządkowanie rangowe wszystkich jednostek w Polsce (w tym oddzielnie gmin małych i średnich) z punktu widzenia dynamiki zmian tego poziomu na przestrzeni lat 1998-2006 oraz przeprowadzenie analizy zróżnicowania przestrzennego gmin w tym zakresie.

Tab. 9. Rozkład średniorocznej dynamiki zmian wskaźnika syntetycznego funkcji turystycznej gmin w latach 1998-2006, 2002-2006 i 2004-2006 (gminy małe i średnie w Polsce)

Średnioroczne tempo zmian	Udział gmin		
	≥ 101 progres	≤ 98 – 101) stabilizacja	< 98 regres
1998-2006	49,0%	20,0%	30,0%
2002-2006	45,0%	20,5%	33,8%
2004-2006	41,7%	18,6%	39,3%

UWAGA: udziały gmin nie sumują się do 100%, gdyż nie dla wszystkich jednostek możliwe było obliczenie tempa zmian (występowały wartości zerowe wskaźnika funkcji turystycznej gminy w pierwszym okresie analizy)

Źródło: opracowanie własne

Poniżej przedstawiono ponadto zestawienie pierwszych dwudziestu jednostek samorządu terytorialnego (gminy małe i średnie), które uzyskały najlepsze rangi z punktu widzenia poziomu wskaźnika ich funkcji turystycznej oraz dwadzieścia jednostek o najwyższym tempie zmian natężenia tej funkcji (zob. Tab. 10).

⁵⁵⁰ Analogicznie do trzech typów dynamiki rozwojowej miast wyróżnionych w: R. Brol, M. Maj, D. Strahl, *Metody...*, op. cit., s. 35.

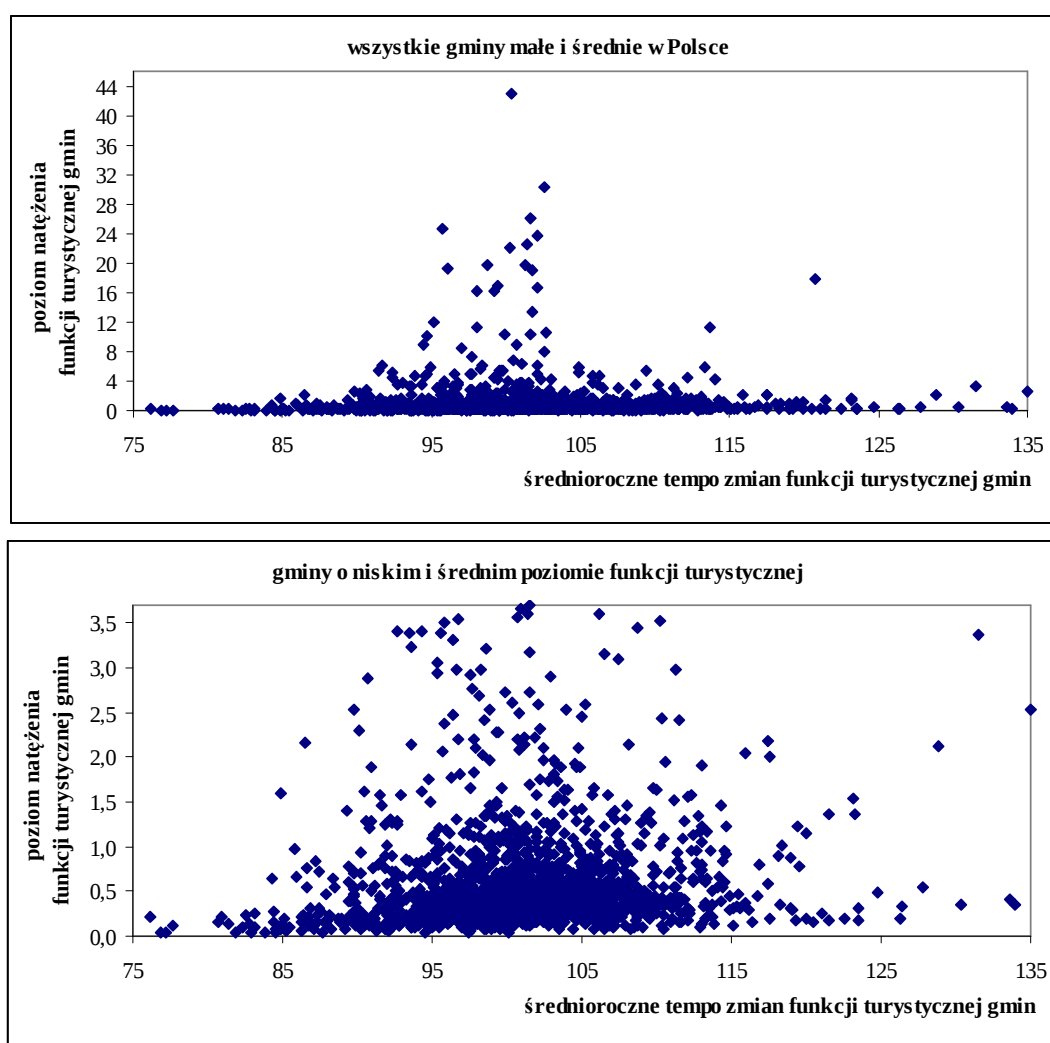
Tab. 10. Zestawienie pierwszych 20 gmin małych i średnich w Polsce w rankingu wg poziomu natężenia oraz tempa zmian poziomu natężenia funkcji turystycznej

Gmina (1 – miejska, 2 – wiejska, 3 – miejsko-wiejska) najlepsze wg poziomu	Poziom funkcji tur. w 2006 r.	Tempo zmian funkcji tur. 1998-2006	Ranga wg tempa zmian 1998- 2006 r. (N=1749)	Gmina (1 – miejska, 2 – wiejska, 3 – miejsko-wiejska) najlepsze wg dynamiki	Tempo zmian funkcji tur. 1998- 2006	Poziom funkcji tur. w 2006 r.	Ranga wg funkcji tur. w 2006 r. (N=1749)
1. Karpacz(1)	52,50	102,1	716	1. Stara Kamienica(2)	135,0	2,54	105
2. Międzyzdroje(3)	42,90	100,4	925	2. Kłeco(3)	133,9	0,34	1108
3. Szklarska Poręba(1)	30,38	102,6	655	3. Łęczycza(2)	133,6	0,40	984
4. Szczyrk(1)	25,96	101,6	766	4. Solec-Zdrój(2)	131,5	3,37	83
5. Władysławowo(1)	24,57	95,7	1417	5. Grodzisko Dolne(2)	130,3	0,36	1067
6. Solina(2)	23,68	102,1	704	6. Osiecznica(2)	128,9	2,11	130
7. Wisła(1)	22,52	101,4	810	7. Turośl(2)	127,8	0,54	703
8. Zakopane(1)	22,02	100,2	945	8. Godziszów(2)	126,4	0,33	1141
9. Ustka(2)	19,76	98,7	1141	9. Korzenna(2)	126,3	0,20	1489
10. Ustroń(1)	19,64	101,3	824	10. Gornice(2)	124,7	0,49	778
11. Kołobrzeg(2)	19,13	96,1	1389	11. Koźminek(2)	123,5	0,18	1531
12. Mikołajki(3)	19,05	101,8	751	12. Kleszczewo(2)	123,5	0,30	1212
13. Ciechocinek(1)	17,90	120,8	19	13. Chlewiska(2)	123,2	1,37	196
14. Postomino(2)	16,90	99,4	1056	14. Biała Podlaska(2)	123,2	1,53	177
15. Krynica-Zdrój(3)	16,70	102,1	720	15. Domaradz(2)	122,5	0,19	1516
16. Szczawnica(1)	16,29	99,2	1073	16. Łączna(2)	121,5	1,36	200
17. Darłowo(2)	16,12	98,0	1207	17. Nowe Miasto Lubawskie(2)	121,5	0,17	1554
18. Ustka(1)	13,45	101,8	752	18. Rachanie(2)	121,1	0,25	1344
19. Stegna(2)	11,88	95,2	1454	19. Ciechocinek(1)	120,8	17,90	13
20. Ślesin(3)	11,33	113,6	65	20. Radzyń Podlaski(2)	120,5	0,15	1592

Źródło: opracowanie własne

Gminy, którym nadano najwyższe rangi pod względem poziomu natężenia funkcji turystycznej zajmują jednocześnie odległe miejsca w rankingu tempa wzrostu poziomu natężenia tej funkcji. Wyjątkiem jest w tym przypadku gmina Ciechocinek, która uzyskała w tych rankingach odpowiednio 13-stą i 19-stą pozycję na 1749 gmin małych i średnich w Polsce. Wśród gmin o najwyższym tempie wzrostu funkcji turystycznej (ponad 30-sto procentowy średnioroczny przyrost poziomu natężenia funkcji) znalazł się też m. in. Solec-Zdrój, który zajął jednocześnie 83-cią pozycję w rankingu poziomu funkcji turystycznej. Jednak te najszybciej wzrastające pod względem poziomu wskaźnika funkcji turystycznej jednostki często charakteryzują się bardzo niewielkim jego poziomem (dalekim od średniej wartości dla gmin w kraju). Wówczas nawet niewielkie zmiany wartości wskaźnika syntetycznego w stosunku do nieznacznego poziomu wyjściowego funkcji turystycznej gminy przyjmują postać znacznych nawet przyrostów. Stąd przyjęto odpowiednie kryterium ograniczające wybór gmin do badań terenowych, polegające na odrzuceniu jednostek, które nie osiągnęły co najmniej średniej dla gmin małych i średnich w Polsce wartości wskaźnika syntetycznego funkcji turystycznej w 2006 r.

Należy podkreślić, że ujęte kompleksowo dla całego kraju rankingi dynamiki zmian poziomu natężenia funkcji turystycznej gmin czy klasyfikacje gmin z punktu widzenia kryterium tempa zmian zjawisk turystycznych nie były dotychczas przedmiotem badań prowadzonych w Polsce. Podobnie, w większości „wycinkowe” są badania empiryczne w zakresie poziomu natężenia funkcji turystycznej obszarów w skali całego kraju, na co zwraca uwagę M. Derek, prezentując własne ujęcie przestrzennego zróżnicowania rozwoju funkcji turystycznej w Polsce, przyjmując gminę jako punkt odniesienia⁵⁵¹. Zestawienie na dwuwymiarowej płaszczyźnie cech bazujących na zagregowanej wartości miernika funkcji turystycznej gmin – poziomu natężenia oraz tempa jego zmian (zob. Ryc. 4), jest nowatorską próbą identyfikacji etapów ukształtowania funkcji turystycznej gmin w Polsce. Jest to jednocześnie kolejny krok przyjętej w rozprawie procedury badawczej.

Ryc. 4. Rozmieszczenie gmin małych i średnich w Polsce na płaszczyźnie wyznaczonej przez poziom natężenia funkcji turystycznej gmin w 2006 r. i dynamikę zmian tego poziomu w okresie 1998-2006

Źródło: opracowanie własne na podstawie obliczeń z wykorzystaniem danych pochodzących z Banku Danych Regionalnych GUS

⁵⁵¹ M. Derek, *Gmina...*, op. cit., s. 27-32.

3.2.2. Typologia gmin ze względu na stadium rozwoju funkcji turystycznej

Wyznaczone mierniki syntetyczne funkcji turystycznej gmin oraz odpowiadające im wskaźniki dynamiki przebiegu tej funkcji w latach 1998-2006 posłużyły następnie do klasyfikacji gmin ze względu na dwie cechy: poziom natężenia funkcji turystycznej w ostatnim roku analizy (2006 r.) oraz dynamikę zmian tego poziomu w całym badanym okresie tak, aby wyróżnić etap turystycznego rozwoju gmin w nawiązaniu do koncepcji cyklu życia obszaru recepcji turystycznej R. Butlera. W miejsce liczby turystów, wyznaczającej przebieg rozwoju obszaru turystycznego w oryginalnym modelu, za miernik przyjęto omówiony wcześniej wskaźnik syntetyczny funkcji turystycznej gmin, uwzględniający elementy zarówno popytowe, jak i podażowe rozwoju turystyki.

Przed przeprowadzeniem procedury typologicznej dokonano oceny zdolności dyskryminacyjnej przyjętych mierników cząstkowych oraz miernika syntetycznego, określających poziom natężenia funkcji turystycznej gmin oraz jej dynamikę, do wyodrębniania grup typologicznych (gminy o podobnym poziomie natężenia i dynamice funkcji turystycznej w skali kraju). W tym celu posłużono się metodami statystyki opisowej. Dla poszczególnych mierników w grupie gmin małych i średnich oraz ogółem w Polsce wyznaczono średnią arytmetyczną, odchylenie standardowe, obszar zmienności (rozsęp)⁵⁵² i współczynnik zmienności⁵⁵³ (Załącznik 2, Tab. 1-2).

W łącznej populacji gmin w Polsce oraz wśród gmin małych i średnich, zwraca uwagę bardzo duży stopień rozproszenia wartości wszystkich wskaźników cząstkowych poziomu natężenia funkcji turystycznej w obu tych przekrojach, czego wyrazem są wartości współczynnika zmienności. W literaturze przedmiotu przyjmuje się, że cechy o współczynniku zmienności poniżej 0,1-0,2 zbyt mało różnicują badane obiekty z punktu widzenia możliwości ich grupowania⁵⁵⁴. Natomiast omówione w pracy wskaźniki cząstkowe pod względem poziomu natężenia wielokrotnie przewyższają tą przyjmowaną za progową wartość współczynnika zmienności. Przykładowo dla wskaźnika Baretje'a i Deferta (liczba miejsc noclegowych przypadająca na 100 mieszkańców) współczynnik ten kształtował się w poszczególnych latach na poziomie od 6,37 do 6,87 (największe zróżnicowanie spośród przyjętych w rozważaniach wskaźników), a dla udziału podmiotów sekcji H w podmiotach gospodarczych ogółem – od 1,20 do 1,27 (najmniejsze wśród wskaźników cząstkowych zróżnicowanie). Wielkości te oznaczają, że odchylenie standardowe wyznaczone dla poszczególnych mierników w populacji gmin w Polsce (to, o ile średnio odchylają się od średniej wartości) przewyższa średnią krajową wartość

⁵⁵² Miara ta oznacza różnicę między największą a najmniejszą wartością w zbiorze obiektów.

⁵⁵³ Współczynnik zmienności wyraża niejednorodność (siłę dyspersji) w grupie obiektów, określa go wzór: $v_j = \frac{s_j}{\bar{x}_j}$, gdzie:

s_j – odchylenie standardowe j -tej zmiennej, $\bar{x}_j$ – średnia arytmetyczna j -tej zmiennej (E. Nowak, *Metody...*, op. cit., s. 91).

Pozornie jest on skonstruowany jak wskaźnik z zakresu od 0 do 1, choć faktycznie może przybierać wartości większe niż jeden (M. Nawojczyk, *Przewodnik po statystyce dla socjologów*, SPSS Polska, Kraków 2002, s. 95).

⁵⁵⁴ E. Sobczak, *Modele przestrzenno-czasowe w benchmarkingu regionalnym* [w:] *Gospodarka lokalna i regionalna w teorii i praktyce*, „Prace Naukowe” Akademii Ekonomicznej we Wrocławiu nr 1023..., op. cit., s. 75-77.

miernika w gminach (w przypadku wskaźnika Baretje'a i Deferta ponad sześciokrotnie). Niejednorodność w zbiorze gmin jest zatem bardzo znacząca. Jednocześnie trzeba zauważyć nieco mniejszą niż w odniesieniu do gmin ogółem w Polsce, lecz również bardzo dużą, zmienność wskaźników cząstkowych funkcji turystycznej w przypadku gmin małych i średnich (odpowiednio: od 3,50 do 3,91 w przypadku wskaźnika Baretje'a i Deferta oraz od 1,00 do 1,10 dla udziału podmiotów sekcji H w podmiotach gospodarczych ogółem).

Również na wysokim poziomie kształtowała się na przestrzeni lat zmienność miernika syntetycznego funkcji turystycznej gmin w Polsce, w tym jednostek małych i średnich (mniejsza wśród tych ostatnich średnio w okresie badawczym o ok. 47%). Natomiast średnia zmienność dynamiki poziomu funkcji turystycznej w latach 1998-2006 w przekroju gmin w Polsce osiągnęła poziom w przybliżeniu równy 0,1 w obydwu grupach gmin. Choć współczynnik zmienności okazał się w tym przypadku znacznie niższy niż przy badaniu zróżnicowania poziomu natężenia funkcji turystycznej, obserwowana w zbiorowości gmin dyspersja umożliwia przeprowadzenie typologii gmin również pod względem dynamiki zmian funkcji turystycznej.

Znaczne rozproszenie omówionych wyżej wartości (zwłaszcza w odniesieniu do poziomu natężenia funkcji turystycznej gmin) świadczy o dużych zdolnościach dyskryminacyjnych mierników i ich przydatności do badań typologicznych. Wynika to z faktu, że gminy charakteryzujące się silnie rozwiniętą funkcją turystyczną są w Polsce nieliczne na tle ogółu jednostek samorządu gminnego w kraju (3% gmin o najwyższym poziomie funkcji turystycznej wobec 60% gmin o najniższym, nieraz śladowym poziomie natężenia funkcji turystycznej⁵⁵⁵). Rozpiętość między wartością największą a najmniejszą poszczególnych mierników sięga przy tym wartości maksymalnej, co wskazuje na występowanie w zbiorze gmin ogółem jednostek przyjmujących zerową wartość w odniesieniu do tych mierników.

Procedura wydzielania klas typologicznych

W celu wyłonienia do dalszych badań terenowych jednostek o określonym typie (etapie turystycznego rozwoju) zastosowano łącznie dwie metody wydzielania klas typologicznych⁵⁵⁶: w oparciu o uporządkowanie liniowe zbioru gmin (w jej efekcie utworzono tzw. **mapę klasyfikacji gmin**) oraz na podstawie analizy skupień (z wykorzystaniem **metody k-średnich**). Przy czym, zgodnie

⁵⁵⁵ tj. poniżej połowy wartości średniej krajowej tej funkcji, wyznaczonej na podstawie miernika syntetycznego.

⁵⁵⁶ Powstają one w efekcie procedury klasyfikacyjnej podziału zbioru obiektów na podzbiory. Przy tym muszą być spełnione warunki zupełności i rozłączności zbioru (Z. Chojnicki, T. Czyż, *Metody taksonomii numerycznej w regionalizacji geograficznej*, Państwowe Wydawnictwo Naukowe, Warszawa 1973, s. 7-14; J. J. Parysek, *Modele klasyfikacji w geografii*, Uniwersytet im. Adama Mickiewicza w Poznaniu, Seria Geografia nr 31, Poznań 1982). Jednocześnie chodzi o taki podział, aby różnice pomiędzy elementami wchodzącymi w skład jednego podzbioru były jak najmniejsze, a pomiędzy obiektami należącymi do różnych podzbiorów – jak największe (J. J. Parysek, L. Wojtasiewicz, *Metody analizy regionalnej i metody planowania regionalnego*, Komitet Przestrzennego Zagospodarowania Kraju PAN, Studia Tom LXIX, Państwowe Wydawnictwo Naukowe, Warszawa 1979, s. 17).

z przyjętymi wcześniej ustaleniami, etap rozwoju funkcji turystycznej gmin określono na podstawie zestawienia dwóch cech: poziomu natężenia oraz tempa zmian poziomu natężenia funkcji turystycznej gmin.

Pierwsza wymieniona metoda klasyfikowania gmin (klasyfikacja jednocechowa) wiąże się z podziałem szeregu statystycznego, uporządkowanego w oparciu o wskaźnik syntetyczny funkcji turystycznej gmin (uporządkowanie liniowe gmin wg najwyższych wskaźników poziomu natężenia funkcji turystycznej w 2006 r. zaprezentowano w Załączniku 1). Ponieważ sąsiadujące bezpośrednio ze sobą w takim zestawieniu jednostki można traktować jako podobne do siebie, można je podzielić na z góry określoną liczbę części lub poszukać najlepszego podziału przy zastosowaniu określonych kryteriów i metod analizy statystycznej⁵⁵⁷.

W ramach omawianej procedury wydzielania klas typologicznych pierwszą metodą – w efekcie której utworzono mapę klasyfikacji gmin – wyznaczono trzy klasy podobieństwa jednostek gminnych ze względu na poziom natężenia oraz tempo zmian poziomu natężenia funkcji turystycznej gmin (niskie, średnie i wysokie wartości obu cech). Do wyznaczenia klas podobieństwa zastosowano przy tym **metodę trzech średnich** (w odniesieniu do poziomu natężenia funkcji turystycznej) oraz **właściwości dystrybuanty rozkładu normalnego** (w odniesieniu do dynamiki zmian poziomu natężenia funkcji turystycznej), gdzie zmiennymi grupującymi były średnia i odchylenie standardowe. Umożliwiło to zestawienie na płaszczyźnie omawianych dwóch cech gmin, dzięki czemu uzyskano macierz klas typologicznych – zob. Ryc. 5. Klasy podobieństwa gmin ze względu na tempo zmian poziomu natężenia funkcji turystycznej naniesiono na osi x, a na osi y – klasy podobieństwa ze względu na poziom natężenia funkcji turystycznej gmin. Te ostatnie wyznaczono przy zastosowaniu metody trzech średnich.

Metoda trzech średnich polega na podziale całego zbioru gmin (uporządkowanego wg wartości wskaźnika syntetycznego funkcji turystycznej) na cztery klasy jednostek podobnych. Wartości progowe tych klas wyznaczają trzy wartości średnich arytmetycznych obliczonych dla zbioru gmin: $\bar{z} = 1$ (średnia arytmetyczna obliczona dla całego zbioru gmin), $\bar{z}_1 = 0,4$ (średnia arytmetyczna obliczona dla gmin o poziomie wskaźnika natężenia funkcji turystycznej poniżej wartości średniej $\bar{z} = 1$), $\bar{z}_2 = 3,7$ (średnia arytmetyczna obliczona dla gmin o wskaźniku poziomu natężenia funkcji turystycznej powyżej wartości średniej $\bar{z} = 1$). W ten sposób uzyskano cztery grupy typologiczne gmin według poziomu rozwoju funkcji turystycznej, w których znalazły się obiekty (gminy) o wartościach miernika z przedziału $z_i > 3,7$ (wysoki poziom) – np. gminy: Karpacz (52,5), Międzyzdroje (42,9), Szklarska Poręba (30,4),

⁵⁵⁷ Kryterium podziału można przyjąć arbitralnie, ale także bazując na analizie różnic w poziomie wartości zmiennej syntetycznej (dzieląc przedział zmienności zmiennej syntetycznej na k klas na podstawie wartości średniej arytmetycznej oraz odchylenia standardowego), wykorzystując regułę trzech sigma (wartości graniczne klas typologicznych wyznacza się na podstawie własności krzywej rozkładu normalnego – i in. (zob. *Taksonomiczna...*, op. cit., s. 96-97, E. Nowak, *Metody...*, op. cit., s. 92-95, J. J. Parysek, L. Wojtasiewicz, *Metody...*, op. cit., s. 18-19, J. Runge, *Metody...*, op. cit., s. 217; J. J. Parysek, *Modele...*, op. cit., s. 73-74).

Poziom natężenia funkcji turystycznej gmin

y	wysoki	wysoki	wysoki
	małe	średnie	duże
	średni	średni	średni
średni	małe	średnie	duże
niski	niski	niski	niski
	małe	średnie	duże
	małe (regres)	średnie (stabilizacja)	duże (wzrost)
	x		

Tempo wzrostu poziomu natężenia funkcji turystycznej gmin

Ryc. 5. Macierz klas typologicznych gmin

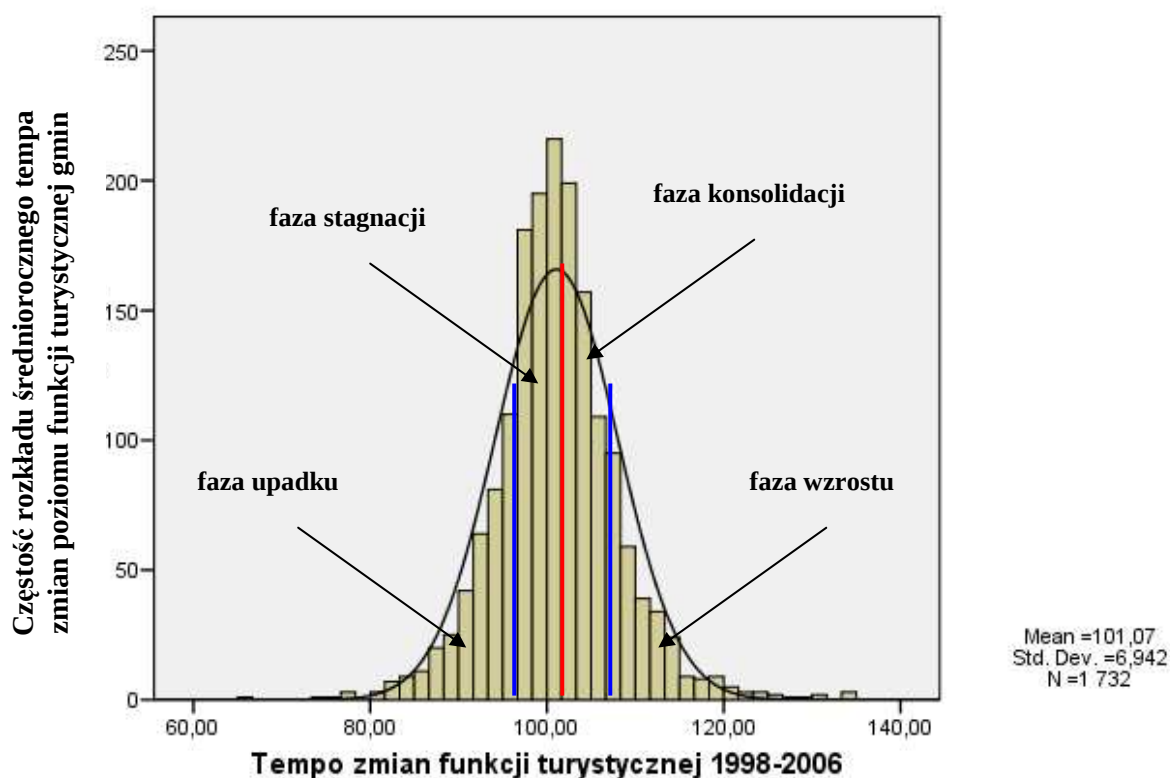
Źródło: opracowanie własne

Szczyrk (26,0), Władysławowo (24,6), Solina (23,7), z przedziału $1 < z_i \leq 3,7$ (średni poziom) – np. gminy: Augustów (3,7), Czorsztyn (3,6), Iwonicz-Zdrój (3,6), Kowary (2,0), Cieszyn (1,9), Stronie Śląskie (1,8), z przedziału $0,4 < z_i \leq 1$ (niski poziom) – np. gminy: Sławno (0,95), Miasteczko Śląskie (0,95), Szczytno (0,94), Barlinek (0,93), Nakło nad Notecią (0,51), Prószków (0,50) i z przedziału $z_i \leq 0,4$ (bardzo niski poziom) – np. gminy: Jaworzyna Śląska (0,29), Czarnków (0,29), Gołańcz (0,28), Turek (0,20), Mstów (0,19), Borek Wielkopolski (0,08)⁵⁵⁸. Przy czym dwie ostatnie klasy połączono w jedną, skupiającą gminy o niskim i bardzo niskim poziomie natężenia funkcji turystycznej, tj. o wartości wskaźnika syntetycznego poniżej jedności (czyli poniżej średniej krajowej). Uzyskano w ten sposób trzy klasy podobieństwa gmin: jednostki o wysokim, średnim i niskim poziomie natężenia funkcji turystycznej (co odpowiada osi y na Ryc. 5).

W kolejnym kroku konstruowania mapy klasyfikacji gmin rozpatrzono drugi wymiar macierzy klas typologicznych – dynamikę natężenia funkcji turystycznej gmin. W celu ustalenia przedziałów klas na osi x (Ryc. 5) wyodrębniono trzy grupy gmin podobnych ze względu na tempo zmian natężenia funkcji turystycznej (w okresie 1998-2006). Dla realizacji tego zadania wykorzystano właściwości dystrybuanty rozkładu normalnego, zgodnie z postulowanymi w literaturze wielkościami granicznymi

⁵⁵⁸ W grupie jednostek samorządu terytorialnego o najwyższym, tj. przekraczających wartość 3,7 wskaźnika syntetycznym funkcji turystycznej znalazło się 4% gmin małych i średnich w Polsce, w grupie o średnich wartościach tego poziomu (tj. w przedziale między 1 a 3,7) – 14% gmin, a w przypadku 82% gmin wskaźnik poziomu natężenia funkcji turystycznej ukształtował się poniżej wartości średniej krajowej, w tym ponad połowę tej grupy jednostek stanowią gminy o najniższym poziomie wskaźnika poziomu natężenia funkcji turystycznej (poniżej 40% wartości średniej krajowej).

procentowej zmiany wielkości ruchu turystycznego⁵⁵⁹. Umożliwiają one identyfikację poszczególnych etapów cyklu życia obszarów recepcji turystycznej na podstawie własności krzywej rozkładu normalnego. Na Ryc. 6 zaprezentowano częstość rozkładu średniorocznego tempa zmian poziomu funkcji turystycznej gmin w populacji gmin małych i średnich w Polsce⁵⁶⁰, wraz z naniesionymi oznaczeniami etapów cyklu życia obszarów recepcji turystycznej, którym odpowiadają poszczególne wielkości procentowej zmiany poziomu funkcji turystycznej gmin.

UWAGA: przeprowadzając standaryzację wartości tempa zmian funkcji turystycznej gmin metodą z-score można przedstawić powyższy rozkład przy wartości średniej dla wszystkich gmin równej zero i odchyleniu standardowym równym jeden.

Tempo zmian funkcji turystycznej równe 100 oznacza stabilizację rozwoju (brak zmian), > 100 – wzrost, a < 100 – regres

Ryc. 6. Częstość rozkładu tempa zmian poziomu natężenia funkcji turystycznej gmin małych i średnich w Polsce wraz z etapami cyklu życia obszarów recepcji turystycznej

Źródło: wykres wygenerowany z wykorzystaniem pakietu statystycznego SPSS na podstawie obliczeń z zastosowaniem danych pochodzących z Banku Danych Regionalnych GUS, odniesienie do etapów cyklu życia obszarów recepcji turystycznej – na podstawie: R. Polli, V. Cook, *Validity of the Product Life Cycle*, „The Journal of Business” 1969, 42, s. 385-400, za: K. M. Haywood, *Can the tourist...*, op. cit., s. 158.

⁵⁵⁹ K. M. Haywood, *Can the tourist...*, op. cit., s. 158. W powołanym opracowaniu wartości graniczne procentowej zmiany zjawisk turystycznych odnoszą się do liczby turystów, natomiast w niniejszej rozprawie – do poziomu funkcji turystycznej gmin wyrażonej w postaci ogólnego wskaźnika syntetycznego.

⁵⁶⁰ Jest to rozkład normalny, co można zaobserwować na wykresie częstości o charakterystycznym kształcie symetrycznego dzwonu. O normalności rozkładu świadczy zgodność z regułą trzech sigm, która mówi o tym, że ok. 68% wartości zmiennej leży w granicach ± 1 odchylenia standardowego od średniej, 95% – w granicach ± 2 odchylenia standardowego od średniej, a 99% – w granicach ± 3 odchylenia standardowego od średniej.

Klasy typologiczne wyznaczono w przedziałach o wartościach miernika syntetycznego: mniejszych niż połowa odchylenia standardowego poniżej wartości średniej arytmetycznej (regres/upadek), większych niż połowa odchylenia standardowego powyżej wartości średniej (wzrost) i pomiędzy połową odchylenia standardowego poniżej i powyżej od wartości średniej (stagnacja i konsolidacja, czyli względna stabilizacja). W ten sposób ustalono wielkość i kierunek średniorocznego tempa zmian funkcji turystycznej gmin w przyjętym okresie analizy. Wartości progowe średniorocznego tempa zmian poziomu funkcji turystycznej wyniosły: 97, 6 oraz 104,5 (gdzie wartość miernika równa 100 oznacza brak zmian, stabilizację w przedziale lat 1998-2006).

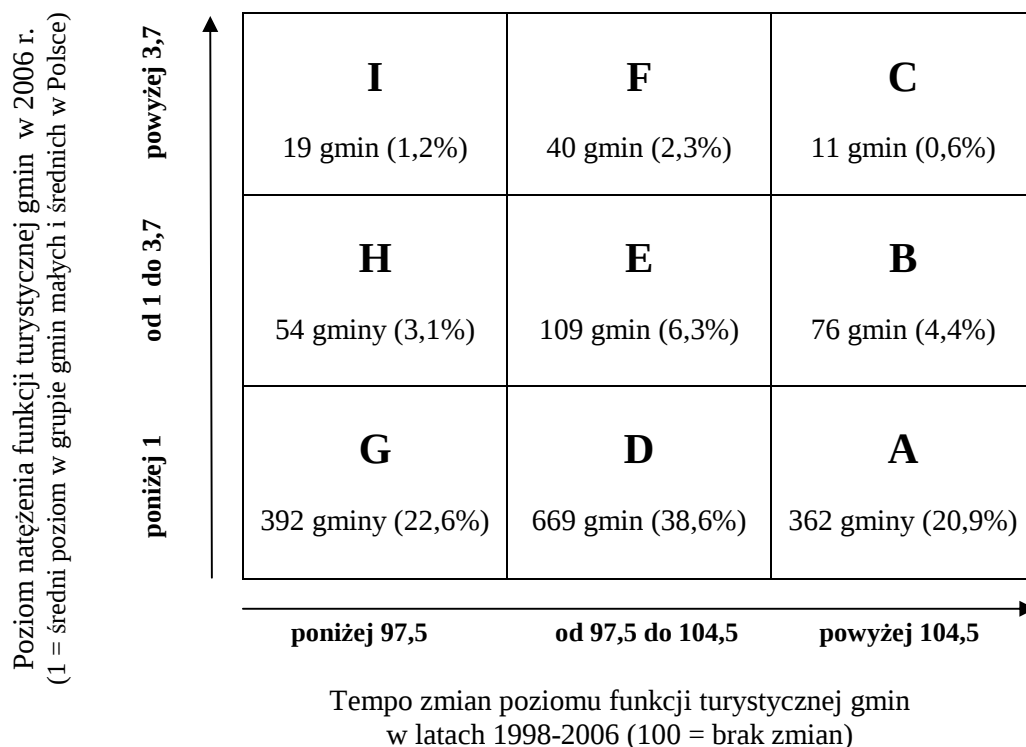
W pierwszej grupie (o najniższych wartościach średniorocznego tempa zmian, tj. niższych niż 97,6) znalazło się 27% wszystkich gmin małych i średnich w Polsce, dla których wyznaczono tempo zmian poziomu funkcji turystycznej w latach 1998-2006, w drugiej w przedziale $< 97,6; 104,5$ – 47%, a w trzeciej (gdzie wartość wskaźnika poziomu funkcji turystycznej gmin w okresie badawczym wzrosła średniorocznie o więcej niż 4,5%) – 26 % gmin.

Zgodnie z przeprowadzonym wywodem przyjęto, że wskaźnik funkcji turystycznej gmin może przyjmować poziom: wysoki, średni lub niski, a dynamika zmian tego wskaźnika może mieć charakter: wzrostu, względnej stabilizacji oraz regresu. Zestawiając następnie te dwa wymiary (każdy w podziale na trzy kategorie): poziom natężenia funkcji turystycznej gmin w ostatnim okresie oraz tempo jego zmian w latach 1998-2006, wyodrębniono dziewięć grup gmin podobnych ze względu na etap ukształtowania funkcji turystycznej. Na podstawie różnych kombinacji tych dwóch zmiennych stworzono na płaszczyźnie (w układzie współrzędnych prostokątnych) **mapę klasyfikacji gmin**⁵⁶¹, obrazującą grupy jednostek samorządowych wyróżnione ze względu na stadium ukształtowania funkcji turystycznej (Ryc. 7). Mapa ta składa się z dwóch osi, z których jedna to podobieństwo dynamiki zmian natężenia funkcji turystycznej gmin w okresie 1998-2006, a druga – podobieństwo poziomów natężenia w 2006 r. Na podstawie ustalonych wcześniej przedziałów wartości miar syntetycznych (poziom) oraz przedziałów wyznaczonych przez właściwości dystrybucyjności rozkładu normalnego średniorocznego tempa zmian miernika syntetycznego (dynamika) określono obszary na mapie klasyfikacji gmin (od A do I). Poszczególne pola mapy klasyfikacji gmin oznaczają:

- A – wzrost natężenia funkcji turystycznej gmin przy niskim jej poziomie,
- B – wzrost przy średnim poziomie natężenia,
- C – wzrost przy wysokim poziomie natężenia,
- D – stabilizację tempa zmian przy niskim poziomie natężenia,
- E – stabilizację przy średnim poziomie natężenia,
- F – stabilizację przy wysokim poziomie natężenia,

⁵⁶¹ Idea mapy gmin ujęta została analogicznie do mapy regionów zaprezentowanej przez T. Michalskiego, za: E. Nowińska-Łązniewska, *Relacje...*, op. cit., s. 153-154.

G – regres przy niskim poziomie natężenia,
H – regres przy średnim poziomie natężenia,
I – regres przy wysokim poziomie natężenia.

Ryc. 7. Mapa klasyfikacji gmin małych i średnich w Polsce ze względu na poziom natężenia funkcji turystycznej gmin i dynamikę zmian tego poziomu

Źródło: opracowanie własne na podstawie idei mapy gmin według T. Michalskiego, za: E. Nowińska-Łażniewska, *Relacje...*, op. cit., s. 153-154.

Interesujące z punktu widzenia prowadzonej w ramach rozprawy analizy porównawczej są z jednej strony pola A i B⁵⁶², oznaczające początkowe, choć dynamiczne stadium rozwoju funkcji turystycznej gmin (nowe potencjalne obszary recepcji turystycznej) oraz obszar F⁵⁶³ mapy gmin, grupujący jednostki o wysokim i względnie stabilnym poziomie rozwoju funkcji turystycznej (gminy w dojrzałym stadium rozwoju turystycznego). Te dwie grupy gmin odpowiadające skrajnym etapom

⁵⁶² Są to przykładowo gminy: Międzyzlesie(3), Gołdap(3), Wałcz(1), Sandomierz(1), Busko-Zdrój(3), Wągrowiec(1), Szczecinek(1), Myślibórz(3), Janów Podlaski(2), Siewierz(3), Marcinowice(2), Bochnia(1), Trzemeszno(3), Brodnica(1), Sławno(1), Mosina(3), Tczew(2), Polkowice(3), Goczałkowice-Zdrój(2), Kłodzko(2), Kalwaria Zebrzydowska(3), Białogard(1), Dzierżonów(1), Komorniki(2), Kobierzyce(2), Lubin(2), Biecz(3), Lwówek Śląski(3), Solec-Zdrój(2), Kwidzyn(1), Miasteczko Śląskie(1), Przemków(3), Jawor(1), Leżajsk(1), Ziębice(3), Kalisz Pomorski(3), Zamość(2), Kutno(2), Biała Podlaska(2), Bestwina(2), Osiecznica(2), Złotoryja(2), Markłowice(2), Golub-Dobrzyń(2), Luboń(1), Łomża(2), Sieradz(2), Stara Kamienica(2), Rudna(2), Kleczew(3), Czarny Dunajec(2), Sulejówek(1), Wilamowice(3), Jedwabne(3), Jasło(2), Jabłonowo Pomorskie(3), Dopiewo(2), Krobica(3), Czorsztyn(2), Łąpsze Niżne(2), Gietrzwałd(2), Zgorzelec(2), Cieszyn(1), Lesko(3), Stryków(3), Złotoryja(1), Sucha Beskidzka(1), Stęszew(3), Włodowice(2).

⁵⁶³ W tej grupie można przykładowo wymienić: Karpacz(1), Międzyzdroje(3), Szklarską Porębę(1), Szczyrk(1), Ustkę(2), Zakopane(1), Wisłę(1), Solinę(2), Darłowo(2), Ustroń(1), Szczawnicę(1), Mikołajki(3), Krynica-Zdrój(3), Duszniki-Zdrój(1), Ustkę(1), Kazimierz Dolny(3), Podgórzyn(2), Trzebiatów(3), Darłowo(1), Łagów(2), Piwniczną-Zdrój(3), Bukowinę Tatrzańską(2), Kościerzynę(2), Giżycko(2), Zawoję(2), Rabkę-Zdrój(3).

rozwoju w cyklu życia obszarów recepcji turystycznej (faza pojawienia się i wzrostu oraz dojrzałości) stanowią przedmiot zainteresowań badawczych w dalszej części rozprawy. Dojrzałością pod względem rozwoju turystycznego odznaczają się także gminy zaliczone do klasy C⁵⁶⁴, gdzie wysokiemu poziomowi funkcji turystycznej odpowiada wciąż dynamiczny wzrost tego poziomu w analizowanych latach. Oznacza to, że w tych jednostkach terytorialnych nie nastąpiła jeszcze względna stabilizacja na obecnym wysokim poziomie rozwoju funkcji turystycznej gmin, ale procesy rozwojowe w turystyce postępują nadal z dużą dynamiką. Natomiast jednostki gminne skupione w polu I oraz H⁵⁶⁵ mapy to obszary charakteryzujące się regresem funkcji turystycznej przy wysokim lub średnim poziomie jej rozwoju. Można przyjąć, że jest to faza spadku w Butlerowskim ujęciu cyklu życia obszarów recepcji turystycznej. Oprócz tego mapa gmin wyodrębnia jednostki, w których rozwój funkcji turystycznej wprawdzie się rozpoczął, ale nie postępuje z biegiem lat – jednostki zatrzymały się w początkowej, wstępnej fazie rozwoju funkcji turystycznej (pole E). Natomiast gminy skupione w klasach G i D stanowią najliczniejszą grupę jednostek terytorialnych, w których nie występują procesy rozwojowe w turystyce; rozwój funkcji turystycznej w tych gminach w ogóle się nie rozpoczął. Wykaz gmin małych i średnich w Polsce, wraz z klasami przydzielonymi zgodnie z mapą klasyfikacji gmin, znajduje się w Załączniku 1 (gminy województw: dolnośląskiego, śląskiego i wielkopolskiego); liczebności i udziały jednostek gminnych w skali całego kraju w poszczególnych klasach typologicznych zaprezentowano na omawianej Ryc. 7.

Następnie, jako uzupełnienie procedury klasyfikacyjnej, przeprowadzono grupowanie gmin ze względu na wyróżnione dwie cechy (poziom i dynamikę zmian poziomu funkcji turystycznej gmin) metodą *k*-średnich (klasyfikacja wielocechowa), z wykorzystaniem pakietu statystycznego SPSS. Miało to służyć późniejszemu zbadaniu stopnia pokrycia się wyznaczonych do badań gmin przy zastosowaniu dwóch różnych metod wydzielania klas typologicznych. Połączenie zaś uzyskanych wyników pozwoliło zwiększyć precyzję doboru jednostek do badań terenowych. Ostatecznie wybrano takie gminy, które znalazły się w stanowiących przedmiot zainteresowań klasach typologicznych (gminy turystyczne oraz nowe potencjalne obszary recepcji turystycznej) zarówno w ramach pierwszej, jak i drugiej metody klasyfikacyjnej.

Metoda *k*-średnich należy do jednej z najbardziej znanych i najczęściej wykorzystywanych w praktyce⁵⁶⁶ metod optymalizacyjnych klasyfikowania obiektów (np. gmin) w oparciu o podobieństwo

⁵⁶⁴ Należą tu: Ciechocinek(1), Ślesin(3), Zgorzelec(1), Wolbórz(2), Piechowice(1), Sopot(1), Serock(3), Słubice(3), Torzym(3), Horyniec-Zdrój(2), Ostróda(2).

⁵⁶⁵ W grupie tej znalazły się m. in. gminy: Władysławowo(1), Kołobrzeg(2), Polanica-Zdrój(1), Włodawa(2), Muszyna(3), Kościelisko(2), Szczawno-Zdrój(1), Kudowa-Zdrój(1), Łądek-Zdrój(3), Nałęczów(3), Czernichów(2), Krościenko nad Dunajcem(2), Wolin(3), Chojnice(2), Radków(3), Brenna(2), Czaplinek(3), Bystrzyca Kłodzka(3), Połczyn-Zdrój(3).

⁵⁶⁶ E. Gatnar, *Klasyfikacja danych za pomocą pakietu statystycznego SPSS for Windows*, Wydawnictwo PLJ, Warszawa 1995, s. 69-70.

taksonomiczne (analiza skupień)⁵⁶⁷. Ma ona charakter iteracyjny, gdyż polega na kolejnym przybliżaniu rozwiązania ostatecznego poprzez wariantowe grupowanie k obserwacji zmiennej. Obiekt przydzielany jest do klasy, której środek ciężkości znajduje się w najbliższej odległości euklidesowej⁵⁶⁸. Kryterium tworzenia grup stanowi natomiast minimalizacja zróżnicowania wewnątrzgrupowego, tj. pomiędzy obiektami wchodzącymi w skład danego skupienia i maksymalizacja zróżnicowania między grupami⁵⁶⁹. Bada się więc w każdej iteracji „sąsiedztwo” obiektów, a po ich połączeniu „sąsiedztwo” skupień⁵⁷⁰. Grupowanie tego typu obiektów zasadniczo odbywa się w trzech etapach: wyznaczenie k obiektów tworzących początkowe skupienia, przydzielanie kolejnych obiektów do tego skupienia, które leży najbliżej, przenoszenie obiektów pomiędzy skupieniami tak, aby uzyskać poprawę jakości podziału⁵⁷¹. Proces klasyfikacji trwa do momentu przeprowadzenia określonej z góry przez badacza liczby iteracji lub gdy w dwóch kolejnych iteracjach nie nastąpi zmiana struktury klas.

Ostateczny efekt tego grupowania w odniesieniu do gmin turystycznych i „nie-turystycznych” można przedstawić zgodnie z Ryc. 8. W wydzielonych typach gmin (gminy turystyczne oraz nowe potencjalne obszary recepcji turystycznej) na podobieństwo (bliskość) jednostek wskazują krótkie (niebieskie) strzałki między przykładowymi gminami: Polkowice, Wągrowiec, Złotoryja itd. lub między gminami: Wisła, Szczyrk, Ustroń, Podgórzyn itd. Jednocześnie długa (czerwona) strzałka wskazuje na odległość między wydzielonymi klasami podobieństwa, świadcząc o dużych różnicach między gminami skupionymi w wyróżnionych grupach typologicznych.

Liczbę klas, do których przydzielono elementy zbioru w tej metodzie ustalono wcześniej w procedurze tworzenia mapy klasyfikacji gmin, gdzie kombinacje trzech poziomów natężenia funkcji

⁵⁶⁷ Termin **taksonomia** oznacza dziedzinę wiedzy o zasadach porządkowania i został wprowadzony przez biologów dla określenia procesu klasyfikacji roślin i zwierząt na potrzeby systematyki. Obecnie taksonomia wykorzystywana jest znacznie szerzej, w tym także w ekonomii (E. Gatnar, *Klasyfikacja...*, op. cit., s. 55, *Statystyczne metody analizy danych*, red. W. Ostasiewicz, Wydawnictwo Akademii Ekonomicznej we Wrocławiu, Wrocław 1999, s. 83). Jest dziedziną statystycznej analizy wielowymiarowej, która zajmuje się zasadami i regułami klasyfikacji obiektów wielocechowych (E. Nowak, *Metody...*, op. cit.). W analizie taksonomicznej występują dwa główne zadania badawcze: zadanie grupowania jednostek (*cluster analysis*) i zadanie liniowego porządkowania obiektów (wielowymiarowa analiza porównawcza) – *Taksonomia...*, op. cit., s. 45.

⁵⁶⁸ Jest to geometryczna odległość między punktami w przestrzeni dwuwymiarowej wyrażona wzorem:

$$d_{ik} = \sqrt{\sum_{j=1}^p (y_{ij} - y_{kj})^2}, \text{ gdzie: } d_{ik} - \text{odległość pomiędzy } i\text{-tym i } k\text{-tym obiektem, dla } i = k = 1, 2, \dots, m, y_{ij} - \text{wartość}$$

j -tej zmiennej dla i -tego obiektu, dla $j = 1, 2, \dots, p$, y_{kj} – wartość j -tej zmiennej dla k -tego obiektu (J. J. Parysek,

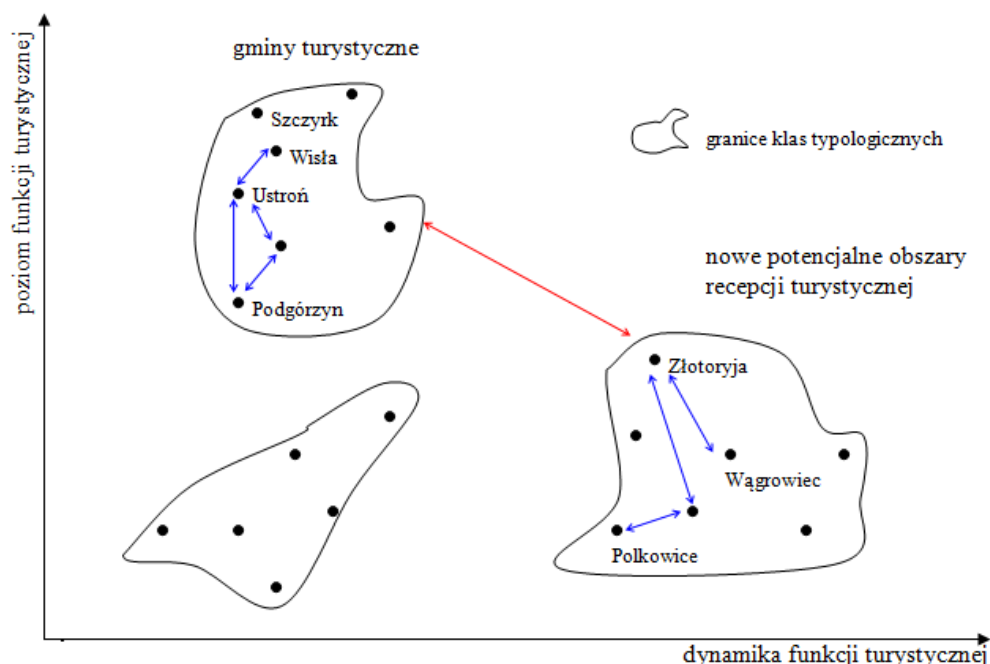
L. Wojtasiewicz, *Metody...*, op. cit., s. 66).

⁵⁶⁹ J. J. Parysek, *Modele...*, op. cit., s. 73, A. Mazur, *Zastosowanie metody k -średnich do opisu zjawisk zachodzących na rynku nieruchomości* [w:] *Klasyfikacja i analiza danych – teoria i zastosowania*, Taksonomia 11, Prace Naukowe Akademii Ekonomicznej we Wrocławiu nr 1022, Wrocław 2004, s. 533.

⁵⁷⁰ *Statystyczne...*, op. cit., s. 88.

⁵⁷¹ *Usługi nierynkowe w przestrzeni miejskiej Łodzi*, red. J. Dzieciuchowicz, Wydawnictwo Uniwersytetu Łódzkiego, Łódź 2006, s. 36; J. Han, M. Kamber, *Data mining: concepts and techniques*, Morgan Kaufmann Publishers 2000, s. 6.

turystycznej gmin (wysoki, średni, niski) i trzech kategorii dynamiki zmian tego natężenia (wzrost, stabilizacja, regres) dały łącznie dziewięć różnych klas typologicznych⁵⁷².

Ryc. 8. Przykłady skupień gmin w dwuwymiarowej przestrzeni cech

Źródło: opracowanie własne

W wyniku przeprowadzonej procedury klasyfikacyjnej metodą *k*-średnich otrzymano dziewięć grup (skupień) gmin podobnych ze względu na dwie cechy łącznie: poziom natężenia funkcji turystycznej w 2006 r. oraz dynamikę zmian jej natężenia w latach 1998-2006. Środki ciężkości tych skupień („średnie wartości” obiektów w grupie), wygenerowane przez program SPSS zaprezentowano w Tab. 11. Do określonej grupy (skupienia) – od 1 do 9 należą jednostki znajdujące się najbliższe środka ciężkości, określonego dla poziomu oraz dynamiki zmian funkcji turystycznej gmin⁵⁷³. Środki ciężkości poszukiwanych z punktu widzenia podjętych badań typów jednostek: gmin turystycznych oraz nowych potencjalnych obszarów recepcji turystycznej zaznaczono w Tab. 11 **tłustym drukiem**. Dotyczą one jednostek samorządowych znajdujących się w odmiennych (skrajnych) fazach rozwoju funkcji

⁵⁷² Porównując wyniki dla różnej liczby zadanych klas, tj.: czterech, sześciu, dziesięciu i szesnastu stwierdzono, że podział na dziewięć klas jest najbardziej odpowiedni, gdyż tak uzyskana klasyfikacja zapewnia stosunkowo równomierny rozkład liczebności grup w porównaniu z podziałem na dziesięć i więcej klas (zapewniając wyłonienie charakterystycznych właściwości wyodrębnionych klas) oraz dostatecznie różnicuje gminy ze względu na analizowane cechy – w przeciwieństwie do grupowania gmin przy mniejszej ilości skupień, kiedy uzyskuje się zbyt mały poziom szczegółowości podziału i konieczne jest dzielenie tak wytypowanych grup dla wyróżnienia gmin o poszukiwanej charakterystyce.

⁵⁷³ Na przykład w grupie (skupieniu) nr 6 znalazły się gminy Ciechocinek(1) i Ślesin(3). Charakteryzuje je bardzo wysokie tempo wzrostu funkcji turystycznej (wokół wartości środka ciężkości na poziomie 117, 22) – odpowiednio: 120,79 (Ciechocinek) oraz 113, 64 (Ślesin) przy jednocześnie wysokim poziomie natężenia funkcji turystycznej – odpowiednio: 17,90 i 11,33 (środek ciężkości na poziomie 14,62).

Tab. 11. Środki ciężkości gmin małych i średnich zgrupowanych ze względu na podobieństwo poziomu natężenia funkcji turystycznej w 2006 r. oraz jej dynamiki zmian w latach 1998-2006.

Grupa (skupienie) gmin Wyszczególnienie	1	2	3	4	5	6	7	8	9
Poziom natężenia (2006 r.)	52,5	36,64	16,61	0,68	0,75	14,62	0,70	0,80	0,71
Dynamika zmian (1998-2006)	102,08	101,48	99,63	90,55	103,18	117,22	109,68	122,40	98,12
Liczba gmin i udział w całości	1 0,1%	2 0,1%	21 1,2%	253 14,6%	564 32,6%	2 0,1%	276 15,9%	37 2,1%	576 33,3%

Źródło: opracowanie własne na podstawie wyników obliczeń wygenerowanych przez program SPSS.

turystycznej, tj. początkowej, o dużej dynamice wzrostu przy niewielkim poziomie natężenia oraz dojrzałej, stabilnego rozwoju przy wysokim poziomie funkcji turystycznej, którym odpowiadają grupy (skupienia) gmin nr 7 i 8⁵⁷⁴ w pierwszym przypadku oraz 1,2 i 3⁵⁷⁵ – w drugim. O ich wyborze zdecydowały wartości środków ciężkości wyznaczone dla poziomu oraz dynamiki wzrostu funkcji turystycznej gmin (względne podobieństwo w ramach klas 7 i 8 oraz w ramach klas 1, 2 i 3, które jednocześnie znacznie różnią się między sobą). Z punktu widzenia podjętej w pracy problematyki wartości te najbardziej odpowiadają przyjętym założeniom badawczym.

Po wytypowaniu gmin za pomocą dwóch metod (na podstawie liniowego uporządkowania jednostek według wartości wskaźnika syntetycznego – mapa klasyfikacji gmin oraz za pomocą metody *k*-średnich), postanowiono porównać uzyskane w jednym i drugim przypadku wyniki. Miało to na celu przyjęcie jak najlepszego rozwiązania w ramach procedury doboru gmin do badań terenowych. W dalszych rozważaniach przeprowadzono w związku z tym ocenę zgodności wyników klasyfikacji gmin.

Ocena zgodności wyników klasyfikacji z wykorzystaniem statystyki chi-kwadrat

Do oceny zgodności wyników klasyfikacji otrzymanych na podstawie liniowego uporządkowania gmin według wartości wskaźnika syntetycznego oraz za pomocą metody *k*-średnich zastosowano miernik oparty na statystyce chi-kwadrat (χ^2), tj. współczynnik zgodności Cramera (V), który przyjmuje postać⁵⁷⁶:

⁵⁷⁴ Należą do nich przykładowo następujące gminy: skupienie 7 – Piechowice(1), Torzym(3), Horyniec-Zdrój(2), Łąpsze Niżne(2), Goczałkowice-Zdrój(2), Gietrzwałd(2), Złotoryja(1), Stęszew(3), Włodowice(2), Sucha Beskidzka(1), Marcinkowice(2), skupienie 8 – Solec-Zdrój(2), Stara Kamienica(2), Osiecznica(2), Brześć Kujawski(3), Mszczonów(3) i in..

⁵⁷⁵ Do grupy tej należą gminy: skupienie 1 – Karpacz(1), skupienie 2 – Międzyzdroje(3), Szklarska Poręba(1), skupienie 3 – Szczyrk(1), Władysławowo(1), Solina(2), Wisła(1), Zakopane(1), Ustka(2), Ustroń(1), Kołobrzeg(2), Mikołajki(3), Postomino(2), Krynica-Zdrój(3), Szczawnica(1), Darłowo(2), Ustka(1), Duszniki-Zdrój(1), Ustka(2), Podgórzyn(2) i in.

⁵⁷⁶ Zob. *Taksonomiczna...*, op. cit., s. 183, E. Nowak, *Metody...*, op. cit., s. 146.

$$V = \sqrt{\frac{\chi^2}{n \cdot \min\{(r-1), (s-1)\}}}, \text{ gdzie:} \quad (4)$$

n – liczebność, r – liczba grup pierwszego podziału, s – liczba grup drugiego podziału.

Współczynnik V przyjmuje wartości z przedziału od 0 do 1; im obliczona wartość jest bliższa jedności, tym wyższa jest zgodność wyników porównywanych klasyfikacji.

Przy porównaniu wyników przeprowadzonej klasyfikacji gmin (9 grup) na podstawie wymienionych dwóch metod otrzymano, wskazującą na stosunkowo silny związek między wynikami klasyfikacji, wartość współczynnika zgodności Cramera $V = 0,516^{577}$. Natomiast wynik testu chi-kwadrat (wartość współczynnika $\chi^2 = 3689,36$ przy poziomie istotności $p < 0,001$) pozwala uznać zgodność porównywanych klasyfikacji za dostatecznie dużą, tj. istotną statystycznie. Można więc przyjąć, że metody, które zostały zastosowane do tych klasyfikacji są w pewnym stopniu (połowicznie) substytucyjne. Ponieważ dają one podobne wyniki, można zastosować dowolną z nich⁵⁷⁸. Przy czym najdokładniejszy wynik klasyfikacji można otrzymać łącząc uzyskane dwiema metodami rezultaty. Do dalszych badań przyjęto zatem te gminy, które zostały zakwalifikowane do odpowiednich grup przy zastosowaniu jednej i drugiej metody (zob. Tab. 12).

Tab. 12. Tabela przestawna wyników grupowania gmin z zastosowaniem mapy klasyfikacji gmin oraz metody k-średnich

Grupa (A-I)		Mapa klasyfikacji gmin									Ogółem liczba gmin
Grupa (1-9)		A	B	C	D	E	F	G	H	I	
Metoda k-średnich	1	0	0	0	0	0	1	0	0	0	1
	2	0	0	0	0	0	2	0	0	0	2
	3	0	0	0	0	0	17	0	0	4	21
	4	0	0	0	0	0	0	217	26	10	253
	5	110	19	5	360	61	9	0	0	0	564
	6	0	0	2	0	0	0	0	0	0	2
	7	226	46	4	0	0	0	0	0	0	276
	8	26	11	0	0	0	0	0	0	0	37
	9	0	0	0	309	48	11	175	28	5	576
Ogółem liczba gmin		362	76	11	669	109	40	392	54	19	1732

Źródło: opracowanie własne

⁵⁷⁷ Obliczenia przeprowadzono z wykorzystaniem programu SPSS.

⁵⁷⁸ Zob. E. Nowak, *Metody...*, op. cit., s. 102.

W celu zestawienia uzyskanych wyników grupowania gmin zbudowano tabelę przestawną, której kolumny przedstawiają liczebności gmin w podziale na klasy wyznaczone na podstawie mapy klasyfikacji gmin (grupy od A do I). Natomiast wiersze tabeli obrazują liczebności gmin uzyskane metodą grupowania *k*-średnich (grupy od 1 do 9). Na przecięciu kolumn i wierszy otrzymano liczbę jednostek, które odpowiadają różnym typom gmin ze względu na etap turystycznego rozwoju. Z punktu widzenia wcześniejszych ustaleń, w prowadzonych rozważaniach istotne jest przecięcie kolumn oznaczających grupy A i B z wierszami symbolizującymi grupy (skupienia) nr 7 i 8 (oznaczają one jednostki znajdujące się w początkowym, dynamicznym etapie rozwoju funkcji turystycznej – nowe potencjalne obszary recepcji turystycznej) oraz kolumny F z wierszami nr 1, 2 i 3 (gminy turystyczne o stabilnym i wysokim poziomie rozwoju funkcji turystycznej). Do grupy F na podstawie mapy gmin zakwalifikowano 40 jednostek terytorialnych spośród wszystkich gmin małych i średnich w Polsce. Odpowiednikiem tej grupy w metodzie *k*-średnich są skupienia gmin nr 1, 2 i 3, którym zostały przypisane 24 gminy. Natomiast nowe potencjalne obszary recepcji turystycznej reprezentują grupy: A i B według mapy klasyfikacji gmin (438 jednostek samorządowych) oraz 7 i 8 według metody *k*-średnich (313 gmin).

Łącząc dwie metody klasyfikacji jednostek, dla gmin małych i średnich w Polsce otrzymano 20 jednostek należących do typu „dojrzałych” gmin turystycznych (czyli takich, które charakteryzują się wysokim i ustabilizowanym poziomem rozwoju funkcji turystycznej) – kolumna F, wiersze 1-3 tabeli oraz 309 gmin dynamicznie wkraczających na rynek turystyczny (w początkowym etapie rozwoju funkcji turystycznej) – kolumny A i B, wiersze 7 i 8 tabeli. Odrzucając spośród nich w ramach grupy A jednostki o najniższym poziomie funkcji turystycznej (poniżej wartości stanowiącej 40% średniej krajowej⁵⁷⁹), uzyskano łącznie 191 gmin – nowych potencjalnych obszarów recepcji turystycznej. Przy czym za konieczne z punktu widzenia badań terenowych nad stosowanym przez władze gminne instrumentarium w zakresie oddziaływania na turystykę, uznano odrzucenie z próby badawczej gmin o dużej dynamice wzrostu funkcji turystycznej, ale jednocześnie nieznacznym poziomie jej natężenia – tj. wszystkich jednostek zaliczonych do grupy A. Charakteryzuje je bowiem poziom natężenia funkcji turystycznej poniżej średniej krajowej wartości dla gmin małych i średnich⁵⁸⁰. W efekcie uzyskano

⁵⁷⁹ Jest to wartość graniczna najniższej średniej wyznaczonej dla poziomu natężenia funkcji turystycznej gmin metodą trzech średnich w początkowym etapie procedury klasyfikacyjnej gmin.

⁵⁸⁰ Ograniczenie to przyjęto z powodu ogólnie niskiego poziomu średniej krajowej wartości wskaźnika funkcji turystycznej gmin w Polsce (wskaźnik funkcji turystycznej wyznaczono bazując m. in. na miernikach związanych z zagospodarowaniem turystycznym, które jest w Polsce najsłabiej rozwinięte spośród wszystkich krajów UE). Stąd, aby mówić o stosowanych w gminach w odniesieniu do turystyki instrumentach samorządowych należało wybrać jednostki gminne znajdujące się na wstępnym, ale „odczuwalnym” już etapie rozwoju funkcji turystycznej. Na podstawie przeprowadzonych analiz rozkładu poziomu i tempa wzrostu funkcji turystycznej gmin w całym kraju, przyjęto że warunek ten spełniają jednostki samorządowe osiągające co najmniej średni krajowy poziom wskaźnika poziomu rozwoju funkcji turystycznej gmin w ostatnim roku przeprowadzonej analizy (grupa B mapy klasyfikacji gmin). Ponadto powyższe kryterium ograniczające przyjęto ze względu na fakt, że duże tempo wzrostu funkcji turystycznej gminy może wynikać z bardzo niewielkiego wyjściowego poziomu natężenia funkcji. Wówczas nawet niewielkie zmiany wartości wskaźnika syntetycznego mogą wiązać się ze znacznym jego przyrostem, choć nie mogą być one postrzegane i odczuwane w gminie jako realnie przemiany funkcji turystycznej.

57 gmin znajdujących się w początkowym, dynamicznym stadium rozwoju funkcji turystycznej obszaru (gminy przypisane do grupy B oraz jednocześnie do grup nr 7 i 8).

Wśród tak wytypowanych gmin małych i średnich w Polsce wyłoniono następnie jednostki samorządu terytorialnego położone w granicach administracyjnych województw: dolnośląskiego, śląskiego i wielkopolskiego (końcowy etap pierwszej części realizowanej procedury badawczej)⁵⁸¹.

Przestrzenne zróżnicowanie funkcji turystycznej gmin

Następnie przeprowadzono analizę przestrzennego zróżnicowania funkcji turystycznej gmin małych i średnich w Polsce, odnosząc się do jednostek w ramach wybranych trzech województw. Przy tym koncentracja przestrzenna wskaźnika poziomu natężenia funkcji turystycznej gmin stanowi w tych rozważaniach nie tyle kryterium ograniczające dobór gmin do zasadniczych badań, co informację uzupełniającą, charakteryzującą przestrzeń badawczą.

Poziom wskaźnika funkcji turystycznej gmin jest silnie zróżnicowany przestrzennie, co można zmierzyć przy pomocy współczynnika zmienności i współczynnika koncentracji Giniego⁵⁸². Przyjęte miary rozproszenia odniesiono do wartości wskaźnika funkcji turystycznej dla gmin poszczególnych województw oraz dla gmin małych i średnich w skali całego kraju (Tab. 13).

W Polsce ogółem i w ramach poszczególnych województw istnieje bardzo duża koncentracja poziomu funkcji turystycznej gmin, co świadczy o dużych dysproporcjach jej przestrzennego rozkładu. Największe rozproszenie w tym zakresie widoczne jest w województwach o najwyższym średnim poziomie wskaźnika funkcji turystycznej gmin, w których znajdują się najbardziej znane obszary recepcji turystycznej, tj. w: zachodniopomorskim, dolnośląskim, pomorskim, małopolskim, śląskim. W tych województwach łatwiej wytypować dwie skrajne (z punktu widzenia etapu rozwoju funkcji turystycznej) grupy gmin – z jednej strony dojrzałe i ustabilizowane pod względem rozwoju turystycznego, z drugiej strony dynamicznie wchodzące na rynek turystyczny.

W świetle powyższych danych trzeba zauważyć, że w województwie wielkopolskim (wytypowanym obok województwa dolnośląskiego i śląskiego jako obszar doboru gmin do badań terenowych) nie ma tak dużej koncentracji typowych obszarów turystycznych, a więc znacznych dysproporcji poziomu rozwoju funkcji turystycznej gmin, jak ma to miejsce w województwie dolnośląskim i śląskim. Współczynnik koncentracji Giniego dla tego obszaru wynosi 0,48, co świadczy o niewielkiej w skali województw w kraju (11 miejsce) koncentracji wartości wskaźnika syntetycznego funkcji turystycznej gmin. Wiąże się z to z niskim jednocześnie poziomem średniej wartości wskaźnika

⁵⁸¹ Delimitacja regionów do badań empirycznych omówiona została w podrozdziale 3.1.

⁵⁸² Jest to miara, której wyższa wartość mówi o większej koncentracji cechy. Przyjmuje wartości z przedziału (0,1), choć jej górna granica zależy od liczebności próby i wynosi $(1 - 1/n)$. Wartość zerową osiąga w przypadku równomiernego rozłożenia cechy (J. Górniak, J. Wachnicki, *Pierwsze kroki w analizie danych*, SPSS Polska, Kraków 2003, s. 144, E. Nowińska-Łażniewska, *Relacje...*, op. cit., s. 234).

Tab. 13. Miary nierówności regionalnych oraz tendencji centralnej poziomu natężenia funkcji turystycznej gmin małych i średnich w 2006 r.

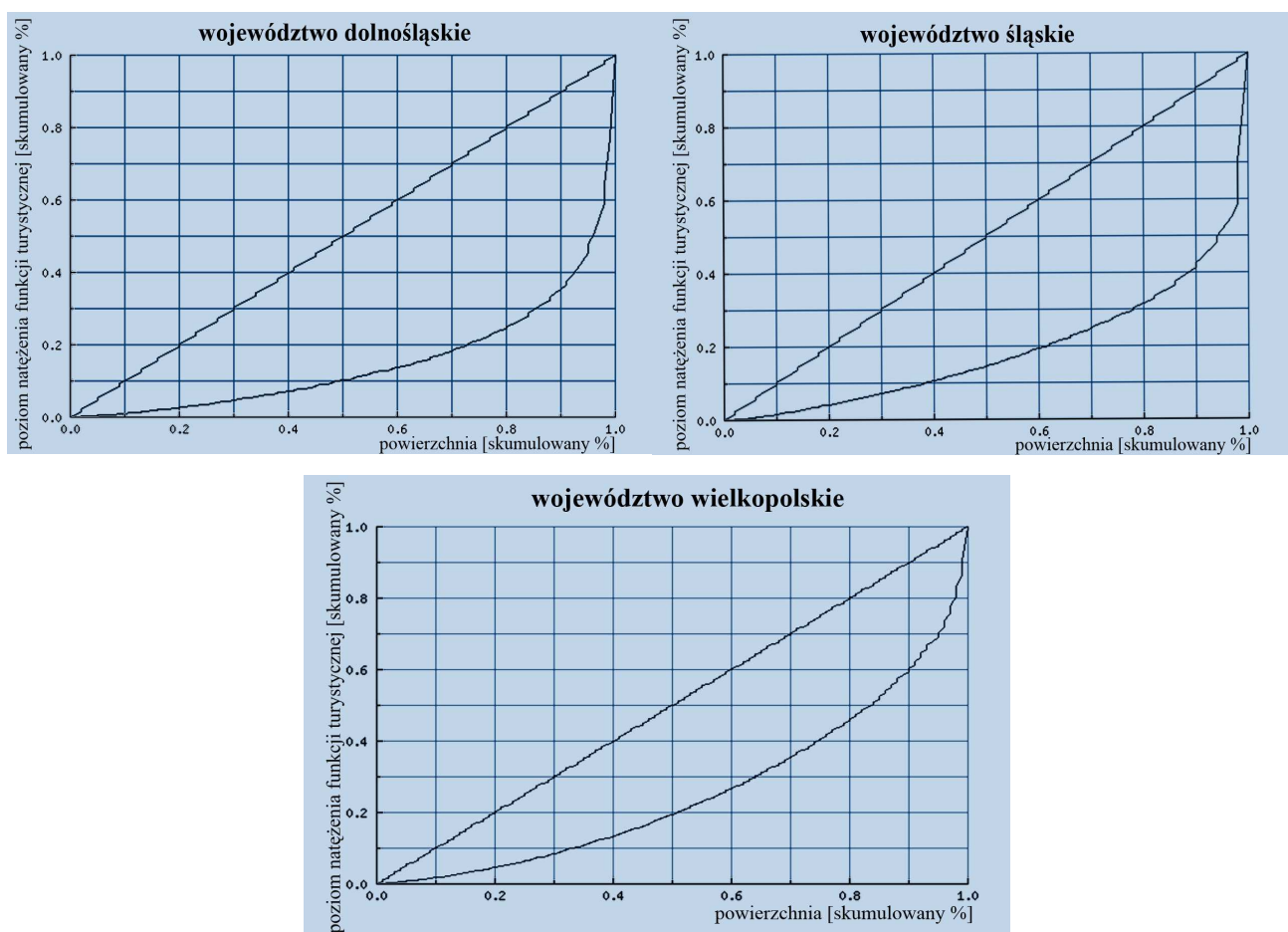
Województwo	Współczynnik zmienności	Współczynnik koncentracji Giniego	Średnia arytmetyczna	Ranga średnia arytmetyczna
Dolnośląskie	3,05	0,699	1,80	3
Kujawsko-Pomorskie	2,26	0,572	0,83	8
Lubelskie	2,24	0,599	0,59	13
Lubuskie	1,18	0,460	1,28	6
Łódzkie	1,29	0,482	0,66	9
Małopolskie	2,22	0,677	1,27	7
Mazowieckie	1,22	0,463	0,47	16
Opolskie	0,67	0,283	0,59	14
Podkarpackie	3,24	0,590	0,64	10
Podlaskie	1,47	0,551	0,56	15
Pomorskie	2,10	0,678	1,88	2
Śląskie	2,65	0,621	1,31	5
Świętokrzyskie	0,97	0,453	0,60	12
Warmińsko-Mazurskie	1,76	0,604	1,34	4
Wielkopolskie	1,56	0,485	0,64	11
Zachodniopomorskie	2,61	0,709	2,28	1
Gminy małe i średnie w Polsce	2,75	0,631	0,99	

Źródło: opracowanie własne na podstawie danych pochodzących z Banku Danych Regionalnych GUS; obliczenia współczynnika Giniego z wykorzystaniem: P. Wessa, 2008, Free Statistics Software, Office for Research Development and Education, www.wessa.net

funkcji turystycznej gmin w województwie: 1,5-krotnie niższym od średniej krajowej w grupie gmin małych i średnich oraz prawie trzykrotnie i dwukrotnie niższym w stosunku do odpowiednio – województwa dolnośląskiego i śląskiego. Pomimo niższego niż w większości regionów rozproszenia wartości wskaźnika funkcji turystycznej gmin i – jak już wspomniano – ograniczonych możliwości doboru w obrębie tego województwa dwóch skrajnych typów gmin, nie stanowiło to podstawy jego odrzucenia w procedurze delimitacji regionów do badań. Ma to związek z faktem występowania na obszarze województwa nowych potencjalnych obszarów recepcji turystycznej, spełniających kryteria doboru do próby badawczej.

Zróznicowanie rozkładu poziomu natężenia funkcji turystycznej w wyróżnionych województwach prezentują wykresy krzywej Lorenza (Ryc. 9), która pokazuje stopień koncentracji poziomu funkcji turystycznej gmin w tych regionach (im koncentracja jest większa, tym linia rozkładu rzeczywistego zmiennej jest bardziej oddalona od przekątnej, tj. linii równomiernego rozkładu⁵⁸³).

⁵⁸³ Analiza rynku, red. H. Mruk, Polskie Wydawnictwo Ekonomiczne, Warszawa 2003, s. 214-215.

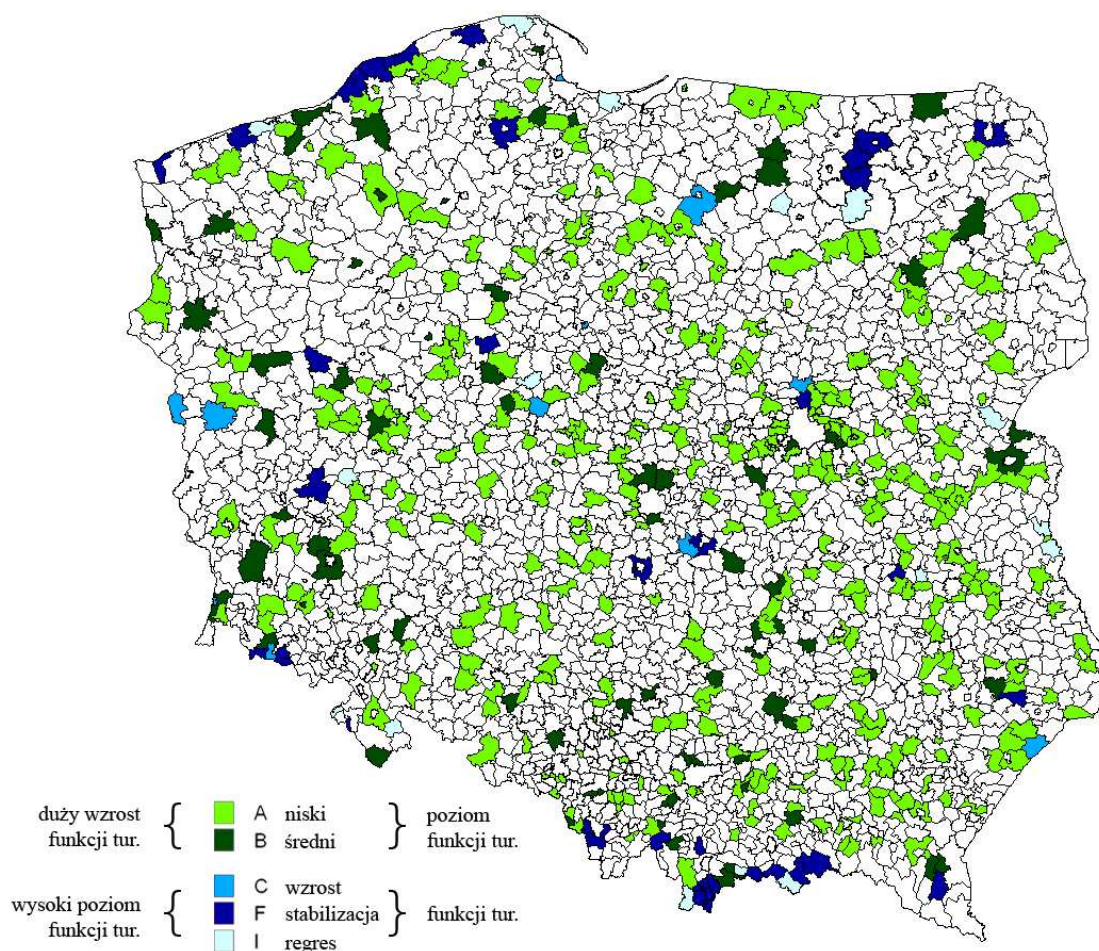
Ryc. 9. Krzywa koncentracji poziomu natężenia funkcji turystycznej gmin w województwie dolnośląskim, śląskim i wielkopolskim

Źródło: wykres wygenerowany na podstawie danych wprowadzonych do systemu obliczeń statystycznych ; system opracowany przez: P. Wessa, 2008, Free Statistics Software, Office for Research Development and Education, www.wessa.net

Natomiast niemal równomierny w skali regionów oraz całego kraju jest rozkład przestrzenny miernika średniorocznego tempa zmian funkcji turystycznej gmin. Dynamika nie wykazuje koncentracji przestrzennej – współczynnik Giniego kształtuje się na poziomie między 0,024 w województwie lubuskim oraz opolskim, a 0,113 w województwie podlaskim; w wybranych w ramach delimitacji obszaru badań województwach: dolnośląskim, śląskim i wielkopolskim – na poziomie 0,03; dla wszystkich gmin małych i średnich w Polsce wynosi on 0,046.

Z kolei rozmieszczenie przestrzenne jednostek samorządowych (gminy małe i średnie w Polsce) o określonym stadium ukształtowania funkcji turystycznej w skali kraju i wybranych województw prezentują poniższe mapy⁵⁸⁴ (Ryc. 10 i Ryc. 11).

⁵⁸⁴ Mapy opracowano korzystając z programu graficznego *MapInfo*.

Ryc. 10. Rozkład przestrzenny gmin małych i średnich w Polsce ze względu na etap ukształtowania funkcji turystycznej (gminy turystyczne i „nie-turystyczne“)

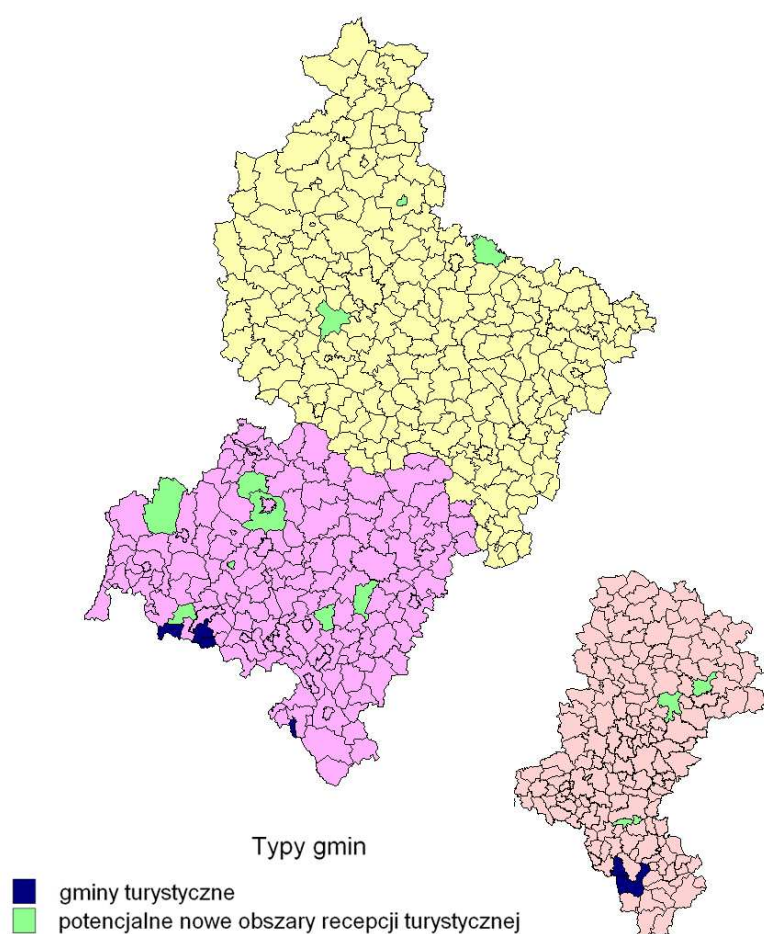
Źródło: opracowanie własne na podstawie obliczeń z wykorzystaniem danych pochodzących z Banku Danych Regionalnych GUS

Na mapie Polski (Ryc. 10) zamieszczono wybrane klasy gmin małych i średnich zgodnie z przedstawioną w poprzednim podrozdziale mapą klasyfikacji gmin⁵⁸⁵. Różnymi odcieniami koloru zielonego oznaczono na mapie Polski gminy o najwyższej dynamice wzrostu funkcji turystycznej i jednocześnie małym (klasa A) i średnim (klasa B) poziomie natężenia funkcji turystycznej. Przy czym najciemniejszym odcieniem wyróżniono jednostki, które odznaczają się co najmniej średnim krajowym poziomem natężenia funkcji turystycznej gminy – w największym stopniu odpowiadają one analizowanej w pracy kategorii nowych potencjalnych obszarów recepcji turystycznej. Podobnie, różnymi odcieniami koloru niebieskiego zaznaczono jednostki charakteryzujące się najwyższym poziomem natężenia funkcji turystycznej wśród gmin małych i średnich, przy czym najciemniejszym

⁵⁸⁵ Poszczególne symbole (odpowiadające wybranym polom mapy gmin) oznaczają: wśród gmin „nie-turystycznych”: A – wzrost natężenia funkcji turystycznej gmin przy niskim jej poziomie, B – wzrost przy średnim poziomie natężenia, a wśród gmin turystycznych: C – wzrost przy wysokim poziomie natężenia, F – stabilizację przy wysokim poziomie natężenia, I – regres przy wysokim poziomie natężenia.

odcieniem – gminy odznaczające się jednocześnie stabilnym poziomem rozwoju funkcji turystycznej (klasa F), stanowiące przedmiot rozważań w ramach rozprawy.

Gminy określone jako nowe obszary recepcji turystycznej pojawiają się w różnych miejscach na terenie całego kraju, zarówno w pobliżu tradycyjnych gmin turystycznych (np. Stara Kamienica, Będzino, Karlino, Przywidz, Zwierzyniec, Łapsze Niżne, Czorsztyn, Lesko), jak i z dala od nich (np. Polkowice, Osiecznica, Sośnicowice, Międzylesie, Gogolin, Sztabin, Myślibórz). Nieraz obszary te tworzą grupy gmin sąsiadujących ze sobą (np. Jeziorany, Barczewo, Jonkowo, Busko-Zdrój, Solec-Zdrój, Zgierz, Stryków). Z kolei gminy turystyczne koncentrują się w tradycyjnych regionach turystycznych (pas nadmorski, górski, pojezierza).

Ryc. 11. Rozkład przestrzenny gmin małych i średnich w ramach województw: dolnośląskiego, śląskiego i wielkopolskiego w początkowym i dojrzałym stadium ukształtowania funkcji turystycznej gmin

Źródło: opracowanie własne na podstawie obliczeń z wykorzystaniem danych pochodzących z Banku Danych Regionalnych GUS

Z kolei na Ryc. 11, na której zamieszczono trzy wybrane do badań województwa (dolnośląskie, śląskie i wielkopolskie), zaprezentowano dwa typy gmin: jednostki o wysokim poziomie natężenia

funkcji turystycznej i stabilnym jej rozwoju w badanym okresie (lata 1998-2006) oraz gminy o niskim poziomie natężenia funkcji turystycznej, ale jednocześnie dużej dynamice wzrostu tego poziomu⁵⁸⁶. Nie oznacza to, że inne gminy turystyczne, które charakteryzują się przykładowo wysokim tempem wzrostu funkcji turystycznej lub jej regresem bądź też inne obszary recepcji turystycznej nie występują w granicach administracyjnych wymienionych województw. Pokazane jednakże na mapie gminy odpowiadają typom jednostek interesującym z punktu widzenia problemu badawczego rozprawy.

Zestawienie wybranych do dalszych badań gmin

Zwieńczeniem pierwszego etapu procedury badawczej jest nałożenie na gminy (wytypowane na podstawie dotychczasowych kroków) kryterium jakościowego, zawężającego wybór jednostek do drugiego etapu badań – rozważań nad zakresem i charakterem instrumentów oddziaływania samorządu terytorialnego na procesy rozwojowe w turystyce. Mianowicie w próbie badawczej pozostawiono jednostki, które w swoich zamierzeniach rozwojowych (dokumentach strategicznych) uwzględniły turystykę, co oznacza, że stanowi ona dla nich przedmiot lokalnej polityki. Ze względu na to ostatnie kryterium jakościowe odrzucono dwie gminy: Lubin(2) i Kobierzyce(2). W poniższej tabeli zaznaczono je przekreśloną czerwoną czcionką (Tab. 14). W tabeli tej ujęto ostateczne zestawienie gmin do drugiego etapu badań.

Tab. 14. Gminy wybrane na podstawie klasyfikacji według mapy gmin oraz metodą k-średnich w ramach wybranych województw: dolnośląskiego, śląskiego i wielkopolskiego

L.p.	Nazwa gminy oraz typ (1 – miejska, 2 – wiejska, 3 – miejsko-wiejska)	Województwo/ powiat	Liczba mieszkańców (stan: 30.06.2006 r.)	Poziom natężenia funkcji tur. w 2006 r.	Tempo zmian funkcji tur. 1998-2006
typowe gminy turystyczne o ustabilizowanym rozwoju funkcji turystycznej					
1.	Karpacz(1)	dolnośląskie/jeleniogórski	5 000	52,50	102,08
2.	Szklarska Poręba(1)	dolnośląskie/jeleniogórski	7 087	30,38	102,56
3.	Duszniki-Zdrój(1)	dolnośląskie/kłodzki	5 109	11,25	98,05
4.	Podgórzyn(2)	dolnośląskie/jeleniogórski	7 759	10,33	101,67
5.	Szczyrk(1)	śląskie/bielski	5 723	25,96	101,64
6.	Wisła(1)	śląskie/cieszyński	11 274	22,52	101,36
7.	Ustroń(1)	śląskie/cieszyński	15 273	19,64	101,29
nowe potencjalne obszary recepcji turystycznej					
8.	Stara Kamienica(2)	dolnośląskie/jeleniogórski	5 147	2,54	134,98
9.	Osiecznica(2)	dolnośląskie/bolesławiecki	7 011	2,11	128,86
10.	Złotoryja(1)	dolnośląskie/złotoryjski	16 597	2,98	111,22
11.	Marcinowice(2)	dolnośląskie/świdnicki	6 507	2,05	115,90
12.	Lubin(2)	dolnośląskie/lubiński	11 231	1,16	113,34
13.	Kobierzyce(2)	dolnośląskie/wrocławski	13 232	1,12	112,42

⁵⁸⁶ Są to jednostki wytypowane na podstawie połączonych dwóch metod grupowania: mapy klasyfikacji gmin oraz metody k-średnich (57 potencjalnych nowych obszarów recepcji turystycznej oraz 20 tradycyjnych gmin turystycznych wśród jednostek małych i średnich w Polsce).

L.p.	Nazwa gminy oraz typ (1 – miejska, 2 – wiejska, 3 – miejsko-wiejska)	Województwo/ powiat	Liczba mieszkańców (stan: 30.06.2006 r.)	Poziom natężenia funkcji tur. w 2006 r.	Tempo zmian funkcji tur. 1998-2006
14.	Polkowice(3)	dolnośląskie/polkowicki	26 006	1,02	109,01
15.	Włodowice(2)	śląskie/zawierciański	5 331	2,41	111,46
16.	Siewierz(3)	śląskie/będziński	12 230	1,52	111,11
17.	Stęszew(3)	wielkopolskie/poznański	13 932	2,44	110,40
18.	Wągrowiec(1)	wielkopolskie/wągrowiecki	24 669	1,31	107,93
19.	Trzemeszno(3)	wielkopolskie/gnieźnieński	14 071	1,02	107,51

Źródło: opracowanie własne

Wytypowanie 7 gmin turystycznych znajdujących się w dojrzałej fazie rozwoju turystycznego oraz 10 gmin stanowiących nowe potencjalne obszary recepcji turystycznej (zob. Tab. 13) kończy pierwszy etap procedury badawczej. Korzystając z efektów tej części badań, w kolejnym rozdziale pracy przeprowadzono analizę zaangażowania gmin w kształtowanie funkcji turystycznej obszaru z wykorzystaniem instrumentów oddziaływania na procesy rozwojowe w turystyce.

Swoistym „łącznikiem” między rozdziałem dotyczącym badania funkcji turystycznej gmin i służącym wytypowaniu gmin do studium empirycznego a traktującym o sposobach oddziaływania władz gminnych w różnych typach jednostek samorządowych są rozważania na temat kształtowania się funkcji turystycznej w gospodarce lokalnej wybranych do badań terenowych gmin.

3.3. Funkcja turystyczna w gospodarce lokalnej wybranych gmin

W ostatniej części tego rozdziału scharakteryzowano funkcję turystyczną jednostek samorządowych wybranych do badań nad gminnym instrumentarium jej kształtowania: poziom natężenia, przebieg i dynamikę zmian funkcji turystycznej, a także strukturę opisującego ją wskaźnika syntetycznego. Ponadto podjęto próbę określenia miejsca turystyki w strukturze gospodarczej poszczególnych gmin na podstawie miernika możliwości recepcyjnych i przyjętych dla niego w literaturze przedziałów klasowych, wskazujących na znaczenie funkcji turystycznej względem innych funkcji gminy, a także na tle udziału pracujących w głównych działach gospodarki lokalnej.

Wyznaczenie zagregowanego miernika poziomu natężenia funkcji turystycznej gmin w Polsce dla dziewięcioletniego okresu pozwoliło określić ścieżki rozwoju funkcji turystycznej poszczególnych gmin. Przebieg poziomu natężenia funkcji turystycznej wybranych do badań jednostek terytorialnych przedstawiono w postaci tabeli (poziom funkcji turystycznej w kolejnych latach od 1998 r. do 2006 r., średnioroczne tempo zmian poziomu funkcji turystycznej w okresie: 1998-2006, 2002-2006 oraz 2004-2006) oraz trajektorii rozwoju, czyli graficznej drogi przebiegu procesów rozwojowych w turystyce.

Poziom wskaźnika opisującego natężenie funkcji turystycznej omawianych gmin i jego zmiany na przestrzeni analizowanych lat, także z uwzględnieniem krótszych okresów – momentów czasowych analizy, tj. lat 2002-2006 i 2004-2006, przedstawiono w Tab. 15.

Tab. 15. Poziom natężenia funkcji turystycznej gmin w latach 1998-2006 oraz średnioroczne tempo zmian tego poziomu w latach: 1998-2006, 2002-2006 oraz 2004-2006.

Gmina (1 – miejska, 2 – wiejska, 3 – miejsko-wiejska)	1998	1999	2000	2001	2002	2003	2004	2005	2006	Tempo 98-06	Tempo 02-06	Tempo 04-06
typowe gminy turystyczne												
Duszniki Zdrój(1)	13,18	14,69	12,78	14,13	16,35	14,64	14,94	13,20	11,25	98,05	91,09	86,78
Karpacz(1)	44,54	48,22	50,31	50,31	46,87	47,43	48,46	51,35	52,50	102,08	102,88	104,08
Szczyrk(1)	22,79	21,74	24,52	19,96	18,78	21,64	22,89	25,27	25,96	101,64	108,42	106,49
Szklarska Poręba(1)	24,81	28,45	31,96	30,56	28,65	30,40	30,46	31,20	30,38	102,56	101,47	99,86
Ustroń(1)	17,73	15,70	14,96	14,28	12,84	14,06	13,54	16,78	19,64	101,29	111,22	120,43
Wisła(1)	20,21	19,34	18,22	16,91	15,63	17,82	22,62	22,53	22,52	101,36	109,57	99,76
Podgórzyn(1)	9,06	9,85	10,30	9,82	9,46	10,63	11,36	10,95	10,33	101,67	102,24	95,37
nowe potencjalne obszary recepcji turystycznej												
Polkowice(3)	0,51	0,66	0,71	0,76	0,92	1,18	1,09	1,15	1,02	109,01	102,67	96,67
Siewierz(3)	0,65	0,69	0,81	0,72	0,81	1,00	1,25	1,37	1,52	111,11	116,92	110,24
Stęszew(3)	1,11	1,42	1,62	1,49	1,97	2,21	2,43	2,44	2,44	110,40	105,49	100,10
Trzemeszno(3)	0,57	0,66	0,80	0,70	0,81	0,86	0,94	1,04	1,02	107,51	106,06	103,99
Wągrowiec(1)	0,71	0,90	0,75	0,94	1,00	1,16	1,17	1,35	1,31	107,93	106,95	105,95
Złotoryja(1)	1,27	1,53	1,55	1,77	1,89	2,10	2,49	2,93	2,98	111,22	111,99	109,30
Marcinowice(2)	0,63	0,88	1,05	1,20	1,14	1,49	1,55	1,71	2,05	115,90	115,82	115,00
Osiecznica(2)	0,28	0,22	0,22	0,44	1,47	1,78	1,81	2,06	2,11	128,86	109,53	108,19
Stara Kamienica(2)	0,23	0,39	0,54	0,58	0,52	0,66	1,26	1,41	2,54	134,98	148,36	141,97
Włodowice(2)	1,01	1,12	1,88	1,29	1,05	1,01	1,81	1,89	2,41	111,46	122,95	115,36

Źródło: opracowanie własne na podstawie obliczeń z wykorzystaniem danych pochodzących z Banku Danych Regionalnych GUS

Średnioroczne tempo zmian wskaźnika funkcji turystycznej gmin w latach: 2002-2006 oraz 2004-2006 nieraz znacznie odbiega od dynamiki wyznaczonej dla całego dziewięcioletniego okresu w poszczególnych jednostkach. Dotyczy to silnie rozwiniętych turystycznie gmin, w których w tych krótszych okresach analizy można zaobserwować zdecydowanie szybszy niż w całym okresie wzrost wskaźnika syntetycznego (Szczyrk, Ustroń, Wisła) oraz znacznie większy niż w granicach względnej stabilizacji spadek jego wartości (Duszniki-Zdrój, Podgórzyn). Różnice w tym zakresie odnosiły się

również do gmin w grupie nowych potencjalnych obszarów recepcji turystycznej (Polkowice, Stęszew, Trzemeszno), w których w ostatnich latach krótszego okresu analizy wzrost był znacznie słabszy lub nawet pojawił się regres. Gdyby zatem podstawą przeprowadzonej typologii gmin była dynamika wskaźnika funkcji turystycznej gmin w krótszych okresach, wyniki klasyfikacji różniłyby się w przypadku niektórych jednostek terytorialnych. Aby uchwycić ogólne tendencje i kierunki zmian ważne jest jednak określenie etapu rozwoju funkcji turystycznej przy możliwie długich szeregach czasowych, co wygładza wahania okresowe.

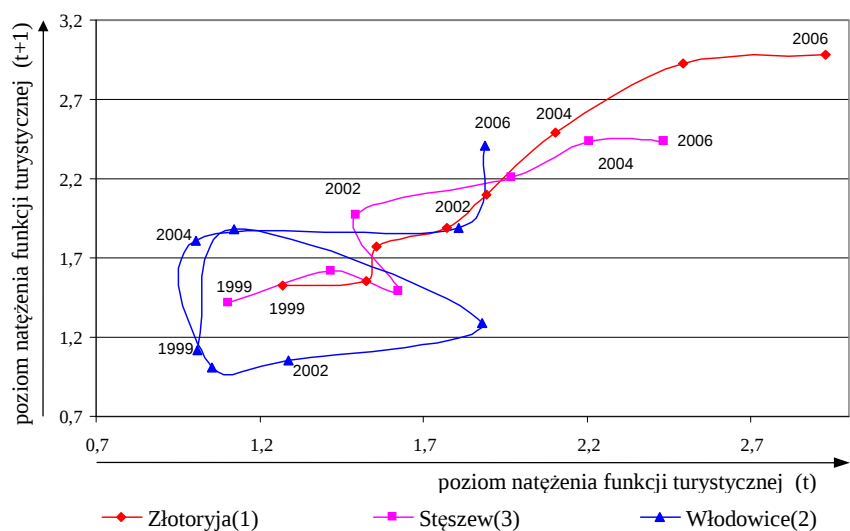
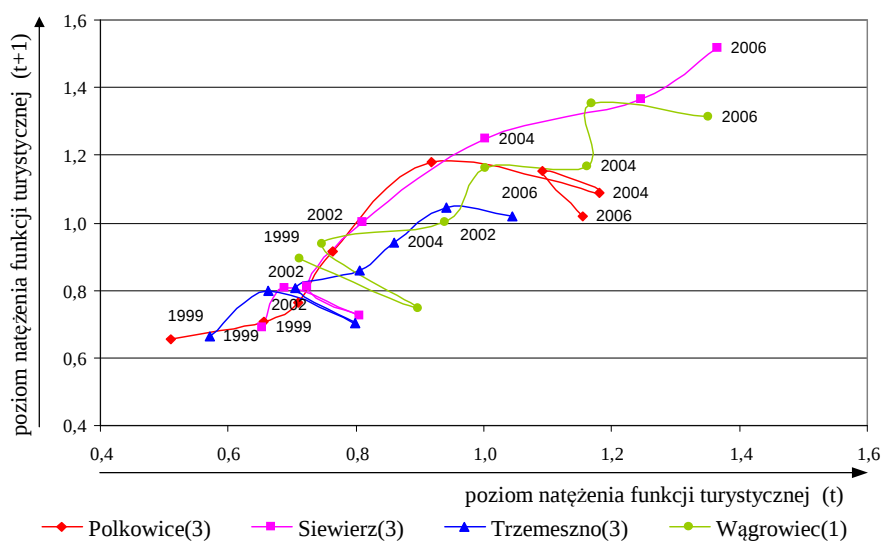
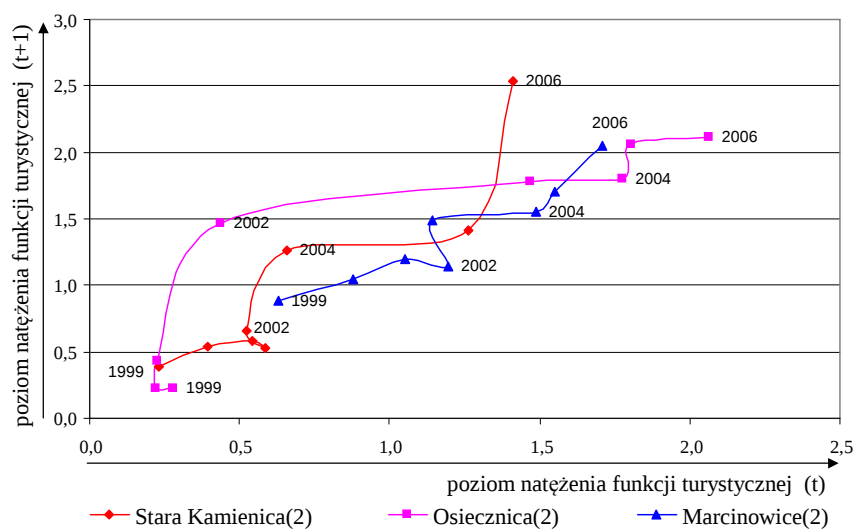
Wykresy trajektorii rozwoju funkcji turystycznej gmin

Aby opisać i zbadać, także porównać przebieg procesów rozwojowych w turystyce w wybranych gminach posłużono się następnie czytelniejszą od zamieszczenia w układzie tabelarycznym danych formą prezentacji zjawisk. O zachodzących w gminach zmianach (kierunku i dynamice) w zakresie kształtowania się funkcji turystycznej w całym horyzoncie analizy rok do roku można bardziej precyzyjnie wnioskować przykładowo na podstawie obrazu graficznego procesów rozwojowych w turystyce, tj. przebiegu trajektorii rozwoju funkcji turystycznej gminy.

Zgodnie z podejściem metodycznym przedstawionym przez J. J. Paryska, graficzny wykres drogi rozwoju można uzyskać, odwzorowując jako punkty w układzie współrzędnych prostokątnych zdarzenia, jakie wyznaczają dwa po sobie następujące cięcia czasowe⁵⁸⁷, a następnie łącząc te kolejno po sobie następujące zdarzenia linią – trajektorią. W ten sposób kolejne punkty na wykresie odwzorowują zmiany, jakie miały miejsce w interwałach czasowych $t_{(0)} - t_{(1)}$, $t_{(1)} - t_{(2)}$, $t_{(2)} - t_{(3)}$, itd., gdzie oś odciętych oznacza poziom natężenia funkcji turystycznej w czasie t , a oś rzędnych – w czasie $t + 1$. W rozważanym w rozprawie przypadku początkowy punkt na wykresie współrzędnych dotyczy wartości wskaźnika natężenia funkcji turystycznej gminy w 1998 r. (oś x) oraz wartości osiągniętej przez gminę w 1999 r. (oś y), kolejny punkt – poziom funkcji turystycznej w 1999 r. (oś x) oraz w 2000 r. (oś y) itd. Ostatni punkt obserwacji obrazujący „zdarzenie” (tj. zmianę poziomu funkcji turystycznej gminy) jest określony przez współrzędne wyznaczone wartością wskaźnika funkcji turystycznej w 2005 r. (oś x) i w 2006 r. (oś y). O zachodzących zmianach wnioskuje się na podstawie przebiegu wykreślonej linii łączącej te punkty (trajektorii) oraz odległości pomiędzy punktami opisującymi kolejne stany rzeczy⁵⁸⁸.

⁵⁸⁷ *Rozwój regionalny i lokalny w Polsce w latach 1989-2002*, red. J. J. Parysek, Bogucki Wydawnictwo Naukowe, Poznań 2004, s. 118-119.

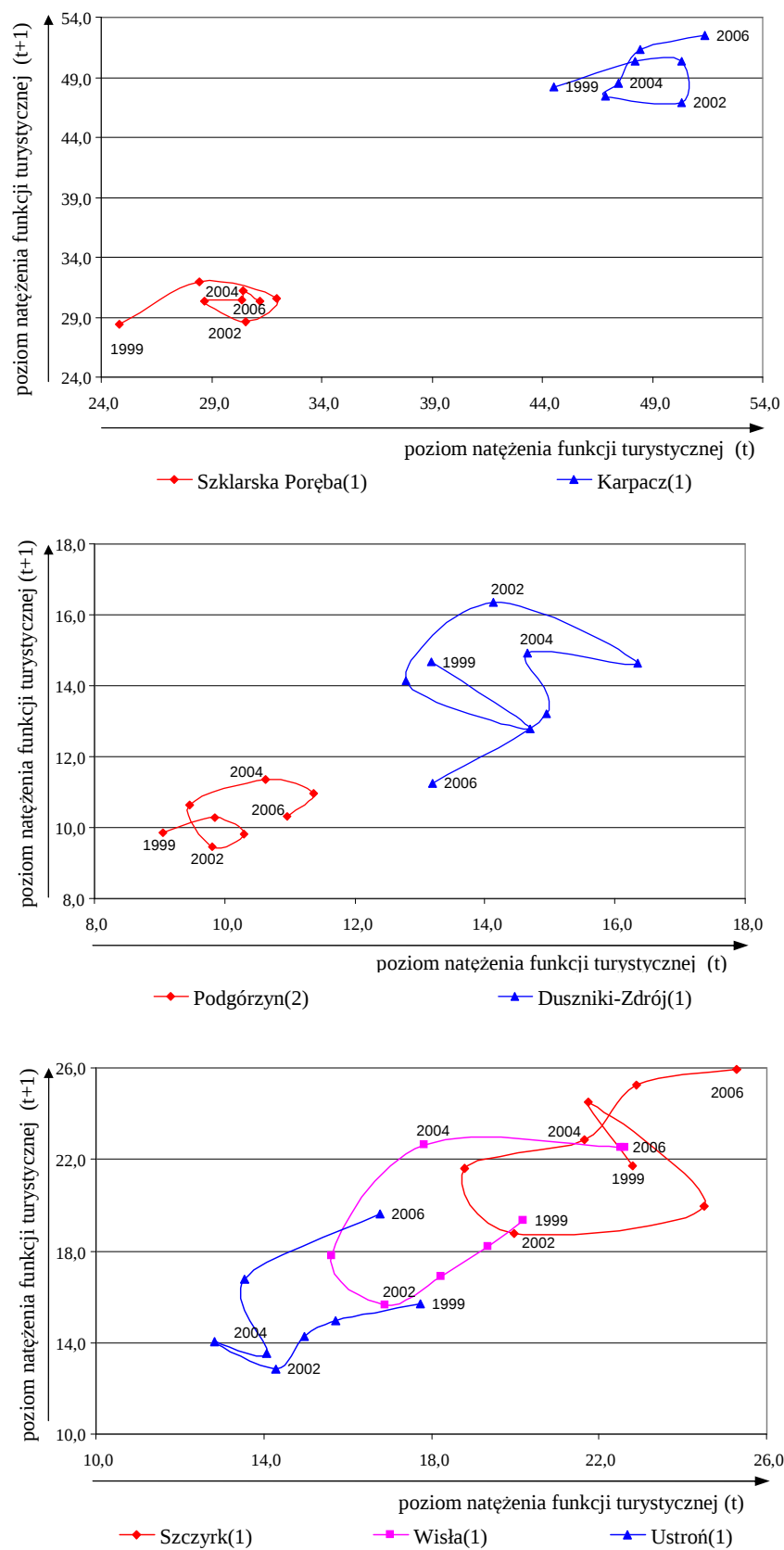
⁵⁸⁸ Przebieg trajektorii zbliżony do linii prostej pokazuje monotoniczny przebieg badanego procesu, wzrost wartości kolejnych punktów świadczy o rozwoju, a ich zmniejszanie się – o regresie. Zwiększanie się odległości między kolejnymi punktami oznacza wzrost dynamiki zjawiska w kolejnych latach, zmniejszanie się – dynamikę słabnącą. Kształt zbliżony do sinusoidy wskazuje na cykliczność procesu. Większe zakłócenia przebiegu trajektorii, jak zmiana kierunku przebiegu, zmiana odległości między punktami, pętle itp. oznaczają poważniejsze zmiany w badanym procesie, np. odwrócenie tendencji i przejście z fazy rozwoju do regresu (*Rozwój regionalny...*, op. cit., s. 118).

UWAGA: oznaczenia lat na punktach trajektorii odnoszą się do drugiego roku w interwale czasowym

Ryc. 12. Trajektorie rozwoju funkcji turystycznej gmin w latach 1998-2006 – nowe potencjalne obszary recepcji turystycznej

Źródło: opracowanie własne

Ryc. 13. Trajektorie rozwoju turystycznego gmin w latach 1998-2006 – tradycyjne gminy turystyczne

Źródło: opracowanie własne

Powyższe wykresy trajektorii rozwoju (Ryc. 12 oraz Ryc. 13) charakteryzują przebieg funkcji turystycznej wybranych do badań gmin w przyjętym zakresie lat 1998-2006, w podziale na dwa typy jednostek terytorialnych: nowe potencjalne obszary recepcji turystycznej oraz gminy dojrzałe pod względem rozwoju turystycznego. Dla uzyskania większej przejrzystości, wykresy trajektorii rozdzielono na trzy rysunki w ramach każdego typu gmin (tj. trzy odrębne wykresy w ramach Ryc. 12, przedstawiającej trajektorie dla nowych potencjalnych obszarów recepcji turystycznej oraz trzy w ramach Ryc. 13, na której zaprezentowano trajektorie dla tradycyjnych gmin turystycznych). Przy czym podstawą łączenia prezentowanych na poszczególnych rysunkach gmin było względne podobieństwo przebiegu trajektorii.

Na zaprezentowanych wykresach trajektorii rozwoju funkcji turystycznej gmin można zaobserwować charakterystyczny przebieg tych graficznych dróg rozwoju w przyjętych dwóch typach gmin (o różnym stadium cyklu życia). W przypadku gmin zakwalifikowanych do grupy nowych potencjalnych obszarów recepcji turystycznej przeważa wzrost funkcji turystycznej w zmiennym tempie, z wyraźną rosnącą (Stara Kamienica) lub malejącą (Osiecznica) dynamiką, mniej lub bardziej zbliżony do wzrostu systematycznego (Złotoryja), z pojawiającym się w niektórych latach analizy regresem, nie zmieniającym jednak ogólnej wzrostowej tendencji przebiegu funkcji turystycznej gmin (Siewierz, Stęszew, Marcinowice, Polkowice, Trzemeszno, Wągrowiec). Szczególnym przypadkiem w tej grupie jednostek terytorialnych jest gmina Włodowice z występującą przemiennie dużą dynamiką wzrostu i spadku. Do 2004 r. trajektoria przebiegu funkcji turystycznej tej gminy wskazywała raczej na względną stabilizację w ujęciu średniorocznym (wykres w postaci pętli), natomiast w ostatnich latach analizy nastąpił na tyle dynamiczny wzrost poziomu natężenia funkcji turystycznej gminy, że w całym okresie badawczym średnioroczne tempo zmian wykazuje charakter progresywny.

Przebieg dróg rozwoju typowych gmin turystycznych (o wysokim poziomie funkcji turystycznej i stabilnym charakterze zmian tego poziomu) charakteryzuje stosunkowo duża zbieżność punktów początkowego i końcowego na wykresach trajektorii. Mają one zbliżony do zamkniętego kształt krzywych lub postać pętli – w przeciwieństwie do w większości liniowego (w przybliżeniu) charakteru przebiegu zmian poziomu natężenia funkcji turystycznej gmin wchodzących na rynek turystyczny. Świadczy to o względnej stabilizacji procesu w ujęciu średniorocznym. W przypadku najbardziej stabilnego przebiegu, o niewielkiej dynamice zmian, charakterystyczne są stosunkowo nieduże odległości między poszczególnymi punktami wykresu (Szkłarska Poręba, Karpacz), obrazującymi zmiany w kolejnych interwałach czasowych. Na wykresach trajektorii w grupie tradycyjnych gmin turystycznych można także zaobserwować dużą dynamikę wzrostu i podobną regresu (Podgórzyn, Duszniki-Zdrój) lub odwrotnie (Szczyrk, Wisła, Ustroń) w różnych podokresach analizowanych dziewięciu lat. Przejście z fazy wzrostu do regresu lub odwrotnie przy niewielkich względnych zmianach poziomu natężenia funkcji turystycznej gmin w stosunku do okresu początkowego analizy

wskazuje jednak, w ujęciu średniorocznym, na pewną stabilizację ogólnego przebiegu procesów rozwojowych w turystyce.

Struktura miernika ogólnego funkcji turystycznej gmin wybranych do badań

Warto także zwrócić uwagę na znaczenie mierników cząstkowych w tworzeniu wskaźnika syntetycznego funkcji turystycznej gmin, uwzględniając stadium turystycznego rozwoju jednostek samorządowych. Zróżnicowanie struktury tego wskaźnika w dwóch typach gmin (turystycznych i „nie-turystycznych”), a tym samym różny udział poszczególnych mierników cząstkowych w tworzeniu wskaźnika syntetycznego funkcji turystycznej może bowiem wskazywać na potrzebę podejmowania odmiennych w charakterze działań w ramach lokalnej polityki kształtowania funkcji turystycznej gminy.

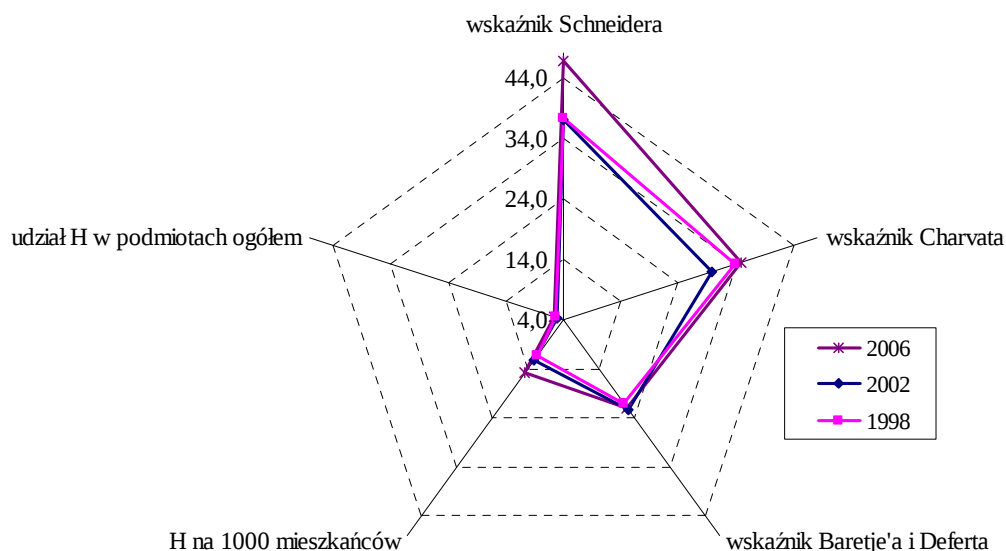
Dla wytypowanych do badań jednostek samorządu terytorialnego przedstawiono zatem na wykresach radarowych⁵⁸⁹ strukturę wskaźnika funkcji turystycznej gmin, co stanowiło punkt wyjścia do bardziej szczegółowych ujęć. Z jednej strony analiza tej struktury miała charakter zbiorczy i dotyczyła podziału gmin na nowe potencjalne obszary recepcji turystycznej oraz tradycyjne gminy turystyczne – wówczas składowe funkcji turystycznej gmin stanowiły średnią arytmetyczną wartości mierników cząstkowych (znormalizowanych) danej grupy gmin. Z drugiej strony – zaprezentowano analogiczne wykresy struktury dla poszczególnych gmin wytypowanych do badań terenowych.

Na podstawie zaprezentowanych poniżej wykresów radarowych struktury wskaźnika syntetycznego funkcji turystycznej gmin (Ryc. 14 i Ryc. 15 oraz Załącznik 4) można zauważyć specyfikę w tym zakresie w grupach gmin wyodrębnionych ze względu na etap ukształtowania funkcji turystycznej.

Im wyższy poziom natężenia funkcji turystycznej gmin, tym większe znaczenie w strukturze wskaźnika opisującego tę funkcję mierników intensywności ruchu turystycznego. Natomiast we wstępnym etapie rozwoju funkcji turystycznej gmin struktura wskaźników jest bardziej równomierna, co można zaobserwować zwłaszcza w początkowym okresie analizy, gdy istotna jest waga wskaźników skonstruowanych w oparciu o podmioty gospodarcze zarejestrowane w sekcji H. Wraz z rozwojem funkcji turystycznej gmin – nowych obszarów recepcji turystycznej zwiększa się udział wskaźnika Schneidera (liczba korzystających z noclegów na 100 mieszkańców) i Charvata (liczba udzielonych noclegów na 100 mieszkańców) w strukturze ogólnego miernika funkcji turystycznej gmin.

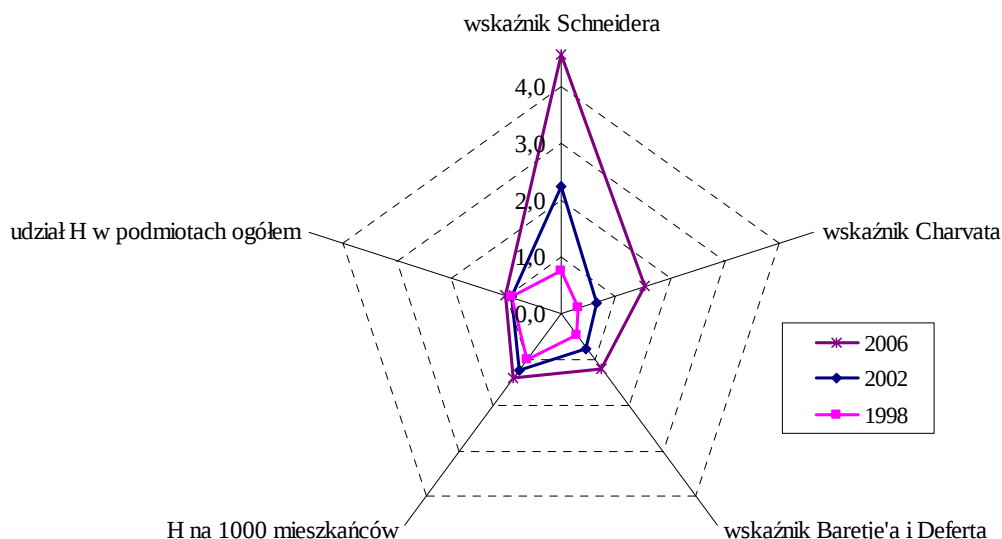
Wykresy radarowe w podziale na grupę gmin wchodzących na rynek turystyczny i dojrzałych gmin turystycznych pokazują jednocześnie specyfikę funkcji turystycznej wybranych do badań gmin. Mierniki charakteryzujące poziom zagospodarowania turystycznego mają największy wpływ na wartość

⁵⁸⁹ Na temat wykorzystania wykresów radarowych – zob. np. T. Michalski, *Polska...*, op. cit., s. 138 i nast., E. Nowińska-Łązniewska, *Relacje...*, op. cit., s. 211 i nast.

Ryc. 14. Struktura wskaźnika funkcji turystycznej tradycyjnych gmin turystycznych wybranych do badań (wartości średnie dla grupy) w latach: 1998, 2002 i 2006.

Źródło: opracowanie własne na podstawie obliczeń z wykorzystaniem danych pochodzących z Banku Danych Regionalnych GUS

Ryc. 15. Struktura wskaźnika funkcji turystycznej wchodzących na rynek turystyczny gmin wybranych do badań (wartości średnie dla grupy) w latach: 1998, 2002 i 2006.

Źródło: opracowanie własne na podstawie obliczeń z wykorzystaniem danych pochodzących z Banku Danych Regionalnych GUS

wskaźnika syntetycznego w przypadku gmin zaliczonych do pierwszej wymienionej grupy, zwłaszcza w początkowym okresie analizy (Wągrowiec, Siewierz, Włodowice, Polkowice, Stara Kamienica, Trzemeszno, Marcinowice, Osiecznica, Sędziszów). Rozwinięte pod względem turystycznym gminy swój wysoki wskaźnik poziomu natężenia funkcji turystycznej zawdzięczają wysokim i dominującym wartościom mierników charakteryzujących ruch turystyczny, zwłaszcza wskaźnikowi liczby turystów na 100 mieszkańców w całym badanym okresie (Wisła, Szczyrk, Karpacz). Wskaźnik liczby udzielonych

noclegów na 100 mieszkańców przeważa natomiast m.in. w strukturze gmin uzdrowiskowych, w których długość pobytu osób korzystających z noclegów wynika z faktu organizowania turnusów w zakładach uzdrowiskowych (Ustroń, Duszniki-Zdrój), ale również przeważa w strukturze wskaźnika ogólnego innych gmin turystycznych (Podgórzyn, Szklarska Poręba) – w początkowym okresie analizy. Natomiast w ostatnim roku okresu badawczego większość mierników ogólnych funkcji turystycznej poszczególnych gmin zdeterminowana była liczbą osób korzystających z noclegów – liczba turystów miała wówczas największe znaczenie w określeniu funkcji turystycznej gmin zarówno nowych potencjalnych obszarów turystycznych, jak i gmin z turystycznymi tradycjami (zob. Tab. 16).

Tab. 16. Gminy według najwyższych udziałów poszczególnych wskaźników cząstkowych w strukturze miernika ogólnego funkcji turystycznej gmin w latach: 1998, 2002 i 2006

Wskaźnik cząstkowy Lata	Ruch turystyczny		Zagospodarowanie turystyczne		
	Korzystający z noclegów na 100 mieszkańców	Udzielone noclegi na 100 mieszkańców	Liczba miejsc noclegowych na 100 mieszkańców	H na 1000 mieszkańców	Udział H w podmiotach gosp. ogółem
1998	Złotoryja, Wisła, Szczyrk, Karpacz	Ustroń, Duszniki- Zdrój, Podgórzyn, Szklarska Poręba	Stęszew, Włodowice	Wągrowiec, Siewierz, Włodowice, Polkowice, Stara Kamienica	Trzemeszno, Marcinowice, Osiecznica, Stara Kamienica
2002	Trzemeszno, Stęszew, Polkowice, Złotoryja, Marcinowice, Osiecznica, Ustroń, Wisła, Szczyrk, Podgórzyn, Karpacz, Szklarska Poręba	Duszniki-Zdrój	–	Wągrowiec, Siewierz, Włodowice, Polkowice, Stara Kamienica	–
2006	Trzemeszno, Wągrowiec, Stęszew, Siewierz, Włodowice, Złotoryja, Marcinowice, Osiecznica, Stara Kamienica, Wisła, Szczyrk, Duszniki-Zdrój, Podgórzyn, Karpacz, Szklarska Poręba	Ustroń	–	Siewierz, Polkowice	–

UWAGA: niebieską czcionką zaznaczono gminy turystyczne, czarną – „nie-turystyczne”

Źródło: opracowanie własne

Podsumowując analizę struktury wskaźnika syntetycznego funkcji turystycznej w gminach należy stwierdzić, że inaczej kształtuje się ona w tradycyjnych gminach turystycznych (gdzie o natężeniu funkcji turystycznej decyduje intensywność ruchu turystycznego – największy udział mają wskaźniki Schneidera i Charvata), a inaczej w przypadku nowych potencjalnych obszarów recepcji turystycznej. W tej drugiej grupie większe znaczenie mają wskaźniki zagospodarowania turystycznego (w szczególności te związane z obsługą nie tylko turystów, ale także miejscowej ludności – np. podmioty gastronomiczne zarejestrowane w sekcji H według PKD). Mały jest bowiem jeszcze na ich terenie ruch turystyczny, przeważają krótkie pobyty turystyczne i rekreacyjne. Jednak ich atutem często jest poprawa w zakresie szeroko rozumianej bazy materialnej turystyki. Stąd syntetyczne ujęcie

wskaźnika funkcji turystycznej zaprezentowane w niniejszej pracy, z uwzględnieniem mierników popytowych i podaźowych o równych wagach (każdy z nich stanowi 1/5 wartości wskaźnika ogólnego), można powiedzieć „wyrównuje szanse” na wejście gmin odmiennego typu do próby badawczej w ramach jednej procedury klasyfikacyjnej.

Turystyka w strukturze funkcjonalnej gmin

Obok poziomu i przebiegu funkcji turystycznej oraz struktury opisującego ją miernika syntetycznego, z punktu widzenia dalszych rozważań nad polityką lokalną prowadzoną w poszczególnych gminach ważne jest określenie miejsca turystyki w gospodarce gmin. Aby zrealizować to zadanie można w odniesieniu do wytypowanych gmin posłużyć się miernikiem możliwości recepcyjnych gminy (liczba miejsc noclegowych przypadająca na stu mieszkańców), przyjmując za J. Warszzyńską wartości progowe przedziałów klasowych tego wskaźnika (co było już przedmiotem rozważań literaturowych – zob. podrozdział 1.3). Jeżeli wskaźnik ten znajduje się w przedziale od 0,78 do 6,25, to funkcja turystyczna jest w początkowej fazie rozwoju, natomiast gdy przekracza 50 – stanowi główną funkcję obszaru, jest w pełni rozwinięta⁵⁹⁰.

Na ich podstawie można zauważyć, że w 2006 r. wybrane do badań gminy (zgodnie z przyjętym kryterium doboru) charakteryzowała funkcja turystyczna co najmniej w początkowym stadium rozwoju (Tab. 17). Natomiast biorąc pod uwagę okres bazowy prowadzonych analiz (1998 r.), do obszarów, na których rozwój funkcji turystycznej jeszcze się nie rozpoczął zaklasyfikowano sześć gmin (Stara Kamienica, Osiecznica, Złotoryja, Marcinowice, Polkowice, Siewierz). Funkcja turystyczna pojawiła się zatem w strukturze funkcjonalnej tych jednostek w okresie między 1998 r. a 2006 r. Z kolei wśród typowych gmin turystycznych w dojrzałym stadium ukształtowania funkcji turystycznej (ustalonym na podstawie wyznaczonego w rozprawie miernika syntetycznego) zaledwie dwie spełniają warunki progowe przyjęte dla gmin o wiodącej funkcji turystycznej (na podstawie miernika możliwości recepcyjnych gminy) – Karpacz i Szklarska Poręba. Zestawienie to wskazuje zatem na wielofunkcyjność obszarów gmin obsługujących ruch turystyczny.

Ponieważ analizowany wyżej miernik możliwości recepcyjnych (liczba miejsc noclegowych na 100 mieszkańców) stanowi jeden z komponentów wskaźnika syntetycznego funkcji turystycznej gmin wyznaczonego na potrzeby rozprawy, postanowiono porównać miejsca rankingowe poszczególnych gmin uzyskane w zestawieniu gmin małych i średnich w Polsce (1749 jednostek) wg tych dwóch wskaźników. W Tab. 17 zestawiono rangi gmin i na tej podstawie stwierdzono, że różnią się one (w większości na korzyść wskaźnika syntetycznego), w niektórych przypadkach nawet znacznie (o ponad sto miejsc wyższą pozycję ze względu na miernik syntetyczny w porównaniu z miernikiem

⁵⁹⁰ J. Warszzyńska, *Funkcja...*, op. cit.

Tab. 17. Funkcja turystyczna gmin i jej miejsce w strukturze funkcjonalnej – gminy małe i średnie w Polsce w 1998 i 2006 r.

L.p.	Gmina (1 – miejska, 2 – wiejska, 3 – miejsko-wiejska)	Liczba miejsc noclegowych na 100 mieszkańców		Funkcja turystyczna wg przedziałów klasowych za J. Warszyską (a-e)		Ranga funkcji turystycznej wg wskaźnika syntetycznego w 2006 r. (N=1749)	Ranga wg miernika możliwości receptyjnych gmin (N=1749)	
		2006	1998	2006	1998		2006	1998
1.	Polkowice(3)	0,91	0,35	d	e	299	459	767
2.	Siewierz(3)	2,61	0,16	d	e	179	219	902
3.	Stęszew(3)	6,48	3,94	c	d	112	103	209
4.	Trzemeszno(3)	1,78	1,11	d	d	301	298	486
5.	Wągrowiec(1)	1,49	1,36	d	d	209	333	440
6.	Złotoryja(1)	0,92	0,76	d	e	92	455	569
7.	Marcinowice(2)	1,84	0,58	d	e	136	288	635
8.	Osiecznica(2)	3,10	0,00	d	e	130	184	951
9.	Stara Kamienica(2)	4,20	0,00	d	e	105	143	957
10.	Włodowice(2)	5,97	3,10	d	d	114	112	257
11.	Duszniki-Zdrój(1)	21,57	27,60	c	b	21	30	31
12.	Karpacz(1)	134,34	110,67	a	a	1	1	2
13.	Szczyrk(1)	44,24	44,10	b	b	4	11	15
14.	Szklarska Poręba(1)	75,00	61,92	a	a	3	4	11
15.	Ustroń(1)	34,38	40,51	b	b	10	16	17
16.	Wisła(1)	37,12	47,81	b	b	7	14	13
17.	Podgórzyn(1)	22,73	27,13	c	b	23	29	33

* **UWAGA:** poszczególne symbole oznaczają funkcję turystyczną: **a** – główną lub jedną z głównych (wartość wskaźnika powyżej 50), **b** – równorzędną do innych funkcji lub dodatkową (25-50), **c** – dodatkową (6,25-25), **d** – w początkowej fazie rozwoju (0,78-6,25), **e** – rozwój funkcji turystycznej jeszcze się nie rozpoczął (wskaźnik poniżej wartości 0,78).

Źródło: opracowanie własne na podstawie obliczeń z wykorzystaniem danych z Bank Danych Regionalnych GUS, www.stat.gov.pl

możliwości receptyjnych uzyskały gminy: Polkowice (z 459 miejsca na 299 w 2006 r., Marcinowice (z 288 na 136), Wągrowiec (z 333 na 209), a Złotoryja nawet o ponad trzysta miejsc – z 455 na 92 pozycję). Wynika to z faktu, że sama liczba miejsc noclegowych nie przesądza o poziomie funkcji turystycznej w tych gminach – ważną rolę pełnią natomiast pozostałe (lub niektóre z pozostałych) komponentów wskaźnika funkcji turystycznej. W zestawieniu występują również jednostki gminne, których funkcja turystyczna determinowana jest głównie przez możliwości receptyjne obszaru (Stęszew, Włodowice, Trzemeszno). W obu rankingach uzyskały one w związku z tym zbliżone wyniki (nieco niższe pozycje dotyczyły wskaźnika syntetycznego funkcji turystycznej).

Porównując wyniki uzyskane na podstawie powyższego zestawienia gmin można stwierdzić, że w większości przypadków wykorzystanie dodatkowych zmiennych (poza miernikiem możliwości receptyjnych) pozwala gminom uzyskać generalnie wyższą pozycję rankingową z punktu widzenia pełnionej funkcji turystycznej. Rozwiązanie zastosowane w rozprawie zwiększa zatem szanse wejścia do próby badawczej jednostkom, które mają względnie mniejsze możliwości receptyjne, ale na ich terenie

widoczne są inne zjawiska turystyczne. Przy tym wszystkie gminy wytypowane do badań na podstawie miernika syntetycznego zaliczają się jednocześnie, zgodnie z klasyfikacją określającą miejsce turystyki w strukturze funkcjonalnej gmin w 2006 r., do jednostek w początkowej fazie rozwoju funkcji turystycznej. Z kolei tylko w przypadku dwóch spośród gmin uznanych na podstawie wskaźnika syntetycznego za dojrzałe pod względem turystycznym można mówić (zgodnie z miernikiem możliwości recepcyjnych) o wiodącej lub jednej z głównych funkcji turystycznej.

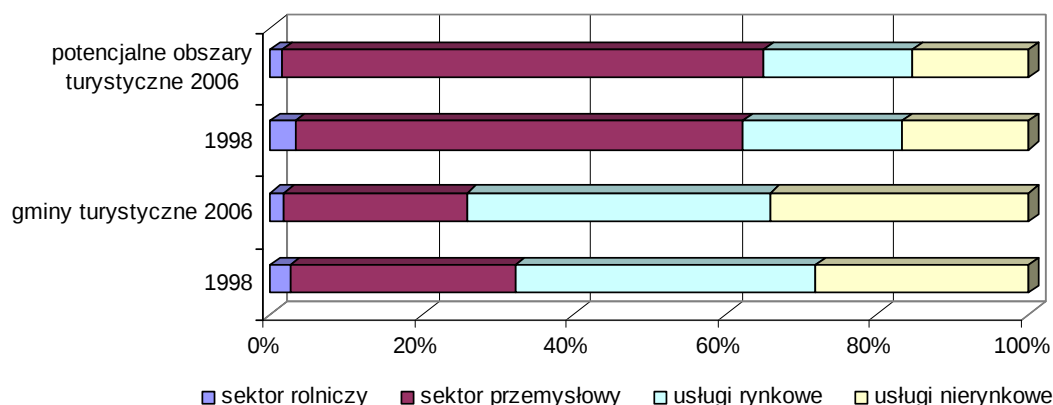
Struktura gospodarcza gmin według trzech głównych sektorów ekonomicznych

Na zakończenie części rozważań poświęconej turystyce w strukturze funkcjonalnej wybranych gmin przedstawiono ogólną charakterystykę podstaw ekonomicznych rozwoju analizowanych jednostek. Określenie struktury funkcjonalnej gmin (na podstawie liczby pracujących w podstawowych działach gospodarki narodowej) pozwala scharakteryzować uwarunkowania wprowadzania i rozwijania turystyki w gminach wytypowanych do szczegółowych badań na podstawie etapu ukształtowania ich funkcji turystycznej. W ramach przeprowadzonej procedury klasyfikacji jednostek terytorialnych ze względu na ten etap cyklu życia chodziło bowiem o równoległe wyznaczenie takich gmin, które są typowymi obszarami recepcji turystycznej obok tych, na terenie których zachodzą dynamiczne procesy rozwojowe w turystyce, ale nie ma to jeszcze znacznego odzwierciedlenia w strukturze gospodarczej obszaru. Wskazuje na to jednak przebieg zjawisk i procesów, takich jak np. wzrost liczby osób korzystających z noclegów w obiektach zakwaterowania zbiorowego, zmiana liczby udzielonych noclegów czy bazy gastronomicznej, liczby obiektów turystycznego zakwaterowania i miejsc noclegowych.

O zróżnicowaniu struktury gospodarczej badanych gmin i regionów świadczy udział tzw. trzech sektorów w liczbie pracujących: pierwszy – rolnictwo, leśnictwo i rybołówstwo, drugi – przemysł oraz trzeci – usługi wraz z budownictwem (zob. Załącznik 4). Duży udział tego ostatniego w liczbie pracujących ocenić należy pozytywnie (dominacja sektora działalności usługowej w gospodarce jest cechą charakterystyczną gospodarki krajów rozwiniętych). Usługi, w szczególności o charakterze rynkowym (w tym w sferze turystyki), przyczyniają się bowiem do wzrostu konkurencyjności regionalnych struktur gospodarczych⁵⁹¹. Jednocześnie trzeba zaznaczyć, że turystyka łatwiej może się rozwijać na obszarach, gdzie udział usług w strukturze jest wyższy. Województwa, z których pochodzą gminy wytypowane do badań (dolnośląskie, śląskie i wielkopolskie) charakteryzują się wysokim (trzy pierwsze miejsca w kraju) udziałem przemysłu w strukturze gospodarczej, a województwa: dolnośląskie i śląskie charakteryzują się wyższym niż dla kraju udziałem sektora usług (według liczby pracujących poszczególnych rodzajach działalności).

⁵⁹¹ *Regiony Polski. Profile regionalne nr 1. Województwo Dolnośląskie*, red. K. Gawlikowska-Hueckel, Instytut Badań nad Gospodarką Rynkową, Gdańsk-Warszawa 2000, s. 6.

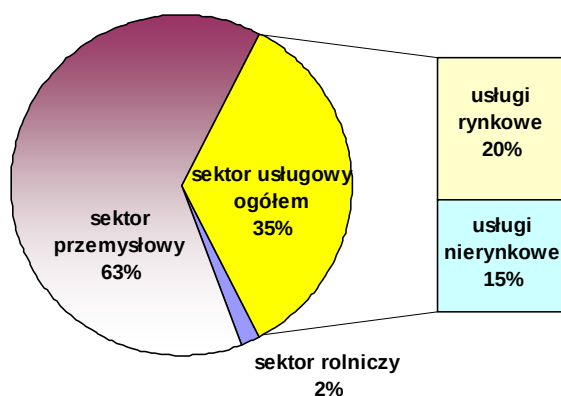
Biorąc pod uwagę wytypowane do badań jednostki samorządowe, można zauważyć specyfikę struktury gospodarczej w grupie gmin zaliczonych do dojrzałych obszarów turystycznych oraz w grupie gmin znajdujących się w początkowej fazie wzrostu funkcji turystycznej. Udziały pracujących w poszczególnych sektorach w wybranych gminach przedstawia zbiorczo Ryc. 16 oraz Ryc. 17, prezentując uśrednione wartości dla dwóch typów analizowanych jednostek. W tradycyjnych gminach turystycznych dominuje sektor usług, w szczególności związany z pełnioną przez nie funkcją turystyczną.

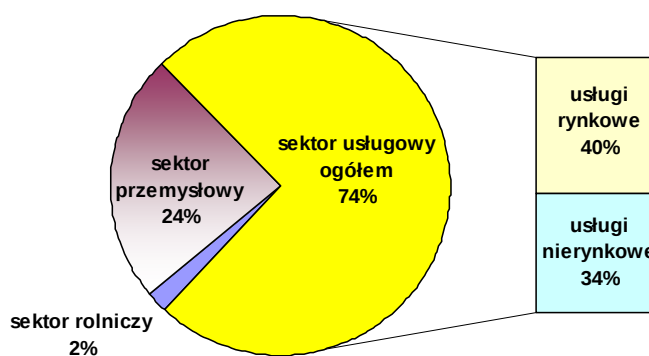
Ryc. 16. Pracujący⁵⁹² według sektorów ekonomicznych w dwóch typach gmin w 1998 i 2006 r.

Źródło: opracowanie własne na podstawie danych pochodzących z Wojewódzkich Urzędów Statystycznych we Wrocławiu, w Poznaniu i w Katowicach

nowe potencjalne obszary recepcji turystycznej

tradycyjne gminy turystyczne

Ryc. 17. Pracujący według sektorów ekonomicznych w 2006 r. (średnie wartości udziałów) w nowych i dojrzałych obszarach recepcji turystycznej

Źródło: opracowanie własne na podstawie danych pochodzących z Wojewódzkich Urzędów Statystycznych we Wrocławiu, w Poznaniu i w Katowicach

⁵⁹² Według faktycznego miejsca pracy, bez zakładów osób fizycznych prowadzących działalność gospodarczą o liczbie pracujących do 5 osób (dla 1998 r.), bez podmiotów gospodarczych o liczbie pracujących do 9 osób (od 2000 r.) i bez rolników indywidualnych – dotyczy Ryc. 16 i Ryc. 17.

Nowe potencjalne obszary recepcji turystycznej poddane analizie to w większości gminy, w których sektor przemysłowy bądź dominuje (w całym okresie badawczym lub częściowo), bądź współwystępuje równorzędnie z sektorem usługowym (Stara Kamienica, Osiecznica, Polkowice, Siewierz, Stęszew, Trzemeszno, Wągrowiec), gdzie funkcja turystyczna nie ma zajmować wiodącego miejsca w strukturze ekonomicznej gminy, niemniej jest ważna z punktu widzenia nowych impulsów rozwojowych w gospodarce lokalnej⁵⁹³.

Jeśli chodzi o przekształcenia na przestrzeni lat struktury gospodarczej w grupie omawianych typów gmin można zauważyć, że średni udział usług rynkowych w 2006 r. w strukturze gospodarczej pozostał w zasadzie niezmienny w stosunku do roku 1998. Zmiany w tym zakresie były natomiast bardziej widoczne w strukturze poszczególnych gmin (zob. Załącznik 4, Tab. 1 – Tab. 3, Ryc. 1 – Ryc. 2). Gminy turystyczne, charakteryzujące się typem usługowym gospodarki w całym okresie badawczym, na koniec okresu (2006 r.) jeszcze zwiększyły swój usługowy charakter w porównaniu z początkiem analizy. Natomiast gminy wchodzące na rynek turystyczny, charakteryzujące się dynamicznym wzrostem funkcji turystycznej, jednocześnie ugruntowują często swoją specjalizację przemysłową (Stara Kamienica, Polkowice, Siewierz, Stęszew, Wągrowiec). Można zatem zauważyć, że w nowych obszarach recepcji turystycznej poddanych analizie rozwój przemysłu idzie w parze ze wzrostem funkcji turystycznej gmin.

W niektórych jednostkach samorządu terytorialnego wzrostom na przestrzeni lat 1998-2006 udziałów zatrudnionych w usługach rynkowych towarzyszył spadek nominalnej liczby pracujących w tym sektorze (Złotoryja, Podgórzyn, Duszniki-Zdrój, Włodowice), co wiązało się z ogólnym spadkiem liczby pracujących w gospodarce gminnej oraz większym spadkiem liczby pracujących w innych niż usługi rynkowe sektorach. Wzrost udziału pracujących w usługach rynkowych przy wzrastającej nominalnie liczbie pracujących nastąpił w gminach: Szczyrk, Osiecznica, Polkowice, Wiśła, Trzemeszno. W trzech pierwszych z wymienionych gmin wzrost ten odbywał się przy rosnącej liczbie pracujących w gospodarce gminy ogółem (nowe osoby podejmujące pracę w gminie „zasilały” przede wszystkim sektor usług rynkowych), w dwóch pozostałych – przy spadku liczby pracujących ogółem (spadek ten dotyczył zatem przede wszystkim innych niż usługi rynkowe sektorów). W kolejnym przypadku (gmina Stęszew) wzrost nominalnej liczby pracowników w sektorze usług rynkowych nie przełożył się na wzrost udziału tego sektora w strukturze pracujących na przestrzeni lat, gdyż zdominował go przyrost pracujących w sektorze przemysłowym.

Podsumowując tą część rozważań trzeba zauważyć, że gminy wchodzące na rynek turystyczny pełnią zróżnicowane funkcje gospodarcze, zwykle bez zdecydowanej dominacji, wśród których często obok funkcji przemysłowych, rolniczych czy usługowych bez wyraźnej specjalizacji pojawia się funkcja

⁵⁹³ Trzeba jednak mieć świadomość ograniczeń precyzji analizy gospodarki w ujęciu trójsektorowym z powodu zanikania różnicy między działalnością produkcyjną i usługową, które w coraz większym stopniu stają się komplementarne względem siebie (*Regiony Polski ...*, op. cit., s. 6).

turystyczna, postrzegana przez władze gminne jako pożądana w przyszłości dziedzina lokalnej gospodarki⁵⁹⁴. Turystyka jawi się zatem jako dziedzina atrakcyjna dla różnych typów gmin, o różnych charakterystykach gospodarczych oraz o różnych możliwościach i potencjale rozwojowym w tym zakresie.

Realizacja zadań w ramach pierwszej części procedury badawczej (etap 1-7, Ryc. 3) umożliwiła przeprowadzenie szerokiej analizy w ujęciu czasowym, przestrzennym i rodzajowym, dotyczącej poziomu rozwoju i dynamiki zmian natężenia funkcji turystycznej gmin w Polsce, ze szczególnym uwzględnieniem jednostek małych i średnich (5-40 tys. mieszkańców), aspektów regionalnych (województwa: dolnośląskie, śląskie i wielkopolskie) oraz typów funkcjonalnych gmin (nowe potencjalne obszary recepcji turystycznej, tradycyjne gminy turystyczne) – a w konsekwencji wybór gmin do badań terenowych. Przy tym dokonując parametryzacji pojęcia funkcji turystycznej gmin pominięto tradycyjnie ujmowaną przy jej określaniu atrakcyjność przyrodniczą czy kulturową. Wzięto natomiast pod uwagę sam aspekt występowania aktywności turystycznej na danym obszarze, tj. ruchu turystycznego i towarzyszącego mu zagospodarowania turystycznego. Pozwoliło to wskazać – obok tradycyjnych – także nietypowe obszary recepcji turystycznej, rozwijające się m.in. w oparciu o „sztuczne” atrakcje i inwestycje w infrastrukturę. Ma to szczególne znaczenie wobec konieczności dywersyfikacji struktury gospodarczej czy poszukiwania nowych podstaw ekonomicznego rozwoju wielu gmin w Polsce, a także przeciwdziałania przekroczeniu norm pojemności i chłonności turystycznej tradycyjnych miejsc koncentracji ruchu turystycznego.

Wprowadzana na takim obszarze funkcja turystyczna (równolegle do umacniania wiodącej dziedziny gminnej gospodarki lub zastępująca inną funkcję) w pierwszej fazie rozwoju jest jeszcze mało widoczna w strukturze gospodarczej gminy (i docelowo ma mieć raczej znaczenie uzupełniające względem innych funkcji). Dostrzegalne są natomiast różne zjawiska i procesy świadczące o dynamice wzrostu tej funkcji, co uwzględniono konstruując miernik syntetyczny funkcji turystycznej gminy. Sama struktura wskaźnika syntetycznego funkcji turystycznej gmin różni się wyraźnie ze względu na typ gmin – wyodrębnionych z punktu widzenia etapu ukształtowania funkcji turystycznej. W tradycyjnych gminach turystycznych o natężeniu funkcji turystycznej decyduje intensywność ruchu turystycznego. W grupie gmin wkraczających na rynek turystyczny często dominują z kolei wskaźniki zagospodarowania turystycznego (w szczególności te związane z obsługą nie tylko turystów, ale także miejscowej ludności – np. podmioty gastronomiczne zarejestrowane w sekcji H według PKD). Mały jest bowiem jeszcze na ich terenie ruch turystyczny, chociaż następuje poprawa w zakresie szeroko

⁵⁹⁴ Postrzeganie turystyki oraz postawy władz lokalnych wobec jej rozwoju w wybranych do badań gminach omówiono w rozdz. 4 rozprawy.

rozumianej bazy materialnej turystyki. W gminach tego typu zaobserwowano jednocześnie największą dynamikę wzrostu znaczenia wskaźników częściowych funkcji turystycznej charakteryzujących intensywność ruchu turystycznego, a więc zmiany w kierunku struktury miernika syntetycznego typowej dla gmin turystycznych.

W ramach trzeciego rozdziału dysertacji przeprowadzono zatem z jednej strony procedurę doboru gmin do badań terenowych, a z drugiej – analizę kształtowania się funkcji turystycznej gmin w skali kraju oraz w odniesieniu do wytypowanych do badań jednostek terytorialnych. Stanowi to podstawę i tło rozważań w drugim etapie badań, które koncentrują się na ustaleniu zakresu i charakteru zaangażowania instrumentów oddziaływania władz samorządu gminnego na procesy rozwojowe w turystyce na różnych etapach rozwoju turystycznego gmin (czwarty rozdział pracy). Decyzje podejmowane w ramach polityki lokalnej dotyczą bowiem obszarów o określonym poziomie i tempie zmian funkcji turystycznej gminy. Stąd istnieje konieczność ujęcia dynamicznego (różne etapy ukształtowania funkcji turystycznej gmin) w badaniach nad zakresem i strukturą gminnych instrumentów oddziaływania na sferę turystyki.

4. Zakres i charakter instrumentów oddziaływania samorządu gminnego na rozwój turystyczny obszaru w ujęciu dynamicznym

Władze gminne są uczestnikami, a często także aktorami przemian jakim podlega jednostka samorządu terytorialnego, w tym także jako obszar recepcji turystycznej na ścieżce turystycznego rozwoju. To skłania do rozpatrywania dwukierunkowości relacji (sprzężenia zwrotnego) między polityką lokalną i przemianami obszaru recepcji turystycznej. Prowadzona przez władze polityka lokalna jest natomiast odzwierciedleniem postaw wobec turystyki w gminie i może być skierowana na kształtowanie funkcji turystycznej obszaru. Różne mogą być jednak sposoby oddziaływania władz samorządowych na procesy rozwojowe w turystyce, podobnie jak uzyskane efekty tego zaangażowania, przy określonych uwarunkowaniach rozwojowych gminy.

Niniejszy rozdział rozprawy stanowi ilustrację empiryczną możliwości kształtowania funkcji turystycznej gminy oraz zakresu i charakteru stosowanych instrumentów oddziaływania samorządu gminnego na procesy rozwojowe w turystyce. Zagadnienia omówione w tym fragmencie odnoszą się do drugiej części przyjętej procedury badawczej, dotyczącej wykorzystania instrumentów gminnych dla kształtowania rozwoju turystycznego obszaru w ujęciu dynamicznym. Podstawę dociekań stanowią efekty rozważań przeprowadzonych w poprzednich rozdziałach, w szczególności identyfikacja i ujęcie w grupach rodzajowych dostępnego dla władz gminnych instrumentarium w zakresie kształtowania funkcji turystycznej jednostki samorządowej oraz typologia i klasyfikacja gmin ze względu na etap rozwoju funkcji turystycznej.

Zgodnie z przyjętymi zadaniami i procedurą badawczą, w ramach zaprezentowanego w tej części pracy zasadniczego studium empirycznego ustalono zakres i strukturę narzędzi lokalnej polityki w sferze turystyki. Dotyczy ona przedstawicieli jednostek terytorialnych o określonych z punktu widzenia etapu turystycznego rozwoju obszaru charakterystykach – znajdujących się w początkowym oraz w dojrzałym stadium tego rozwoju. W efekcie w kluczowym fragmencie tego rozdziału zaprezentowano relacje między etapem rozwoju funkcji turystycznej gmin a zestawem stosowanych instrumentów oddziaływania samorządu gminnego. Ocenę stosowanych w gminach instrumentów oraz analizę porównawczą zaangażowania jednostek samorządu terytorialnego w kształtowanie funkcji turystycznej gminy poprzedzono opisem metodyki badań tego zaangażowania.

Zestawienie wydzielonych ze względu na charakter i pełnioną funkcję grup narzędzi oddziaływania władz samorządowych dla gmin znajdujących się w dwóch skrajnych stadiach rozwoju

jako obszary recepcji turystycznej pozwoliło zweryfikować hipotezę główną rozprawy, tj. odpowiedzieć na pytanie, czy zakres i charakter stosowanych instrumentów w specyficzny sposób różni się w zależności od etapu ukształtowania funkcji turystycznej gminy. Ponadto stanowiło podstawę weryfikacji drugiej części tej hipotezy – czy we wstępnej fazie cyklu życia obszaru recepcji turystycznej charakterystyczne jest wykorzystanie głównie „twardych”, bezpośrednich instrumentów oddziaływania, a w przypadku dojrzałych gmin turystycznych – instrumentów „miękkich”. Stanowiło to z kolei punkt wyjścia do poszukiwań (w ramach ostatniego rozdziału pracy) – innych niż etap na ścieżce przebiegu cyklu życia obszaru recepcji turystycznej – przyczyn zróżnicowania zaangażowania gmin w działania na rzecz turystyki.

4.1. Metodyka badań zaangażowania samorządu gminnego w procesy rozwojowe w turystyce

W drugim, zasadniczym etapie studium empirycznego przeprowadzono badania terenowe w gminach wytypowanych zgodnie z omówioną w poprzednim rozdziale procedurą. Badania te miały na celu określenie: zakresu i charakteru stosowanych przez samorząd gminny instrumentów kształtowania procesów rozwojowych w turystyce (w latach 1998-2008) oraz relacji między stosowanym instrumentarium a etapem cyklu życia obszaru recepcji turystycznej, determinant tego zaangażowania oraz postaw władz samorządowych wobec turystyki w gminie w opinii lokalnych włodarzy. Badania służyły także zestawieniu opinii władz samorządowych na temat ich postaw wobec turystyki w gminie (oraz przesłanek ich przyjęcia) z faktycznie zaobserwowaną aktywnością i zakresem zaangażowania w kształtowanie procesów rozwojowych w turystyce.

W odniesieniu do badań terenowych zastosowano analizę wybranych przypadków⁵⁹⁵ (studium przypadków)⁵⁹⁶, która zakłada intensywne zgłębienie przykładów badanego zjawiska. Zgodnie z prezentowaną metodą można w tym celu wykorzystać rozpatrywanie istniejącej dokumentacji, wywiady, obserwację występowania zjawiska itd. Badanie takie może koncentrować się na jednostkach (np. instytucje) albo grupach jednostek (np. przedstawiciele władz samorządowych tradycyjnych gmin turystycznych). W założeniu metoda ta ma doprowadzić do uzyskania przez badacza wystarczającej informacji, która pozwoli scharakteryzować i wyjaśnić zarówno niepowtarzalne cechy studiowanego przypadku, jak i cechy wspólne dla wszystkich⁵⁹⁷.

Jako podstawową dla identyfikacji stosowanych w gminach instrumentów przyjęto procedurę badawczą typu diagnostycznego. Przeprowadzono analizę wtórnych danych źródłowych,

⁵⁹⁵ Zob. G. A. Churchill, *Badania marketingowe. Podstawy metodologiczne*, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa 2002, s. 170.

⁵⁹⁶ Zob. E. Babbie, *Badania społeczne w praktyce*, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa 2004, s. 320.

⁵⁹⁷ G. A. Churchill, *Badania...*, op. cit., s. 170.

tj. dokumentów związanych z funkcjonowaniem badanych gmin, takich jak: opracowania planistyczne (studium uwarunkowań i kierunków zagospodarowania przestrzennego w gminach, miejscowe plany zagospodarowania przestrzennego, programy rozwoju gmin, plany inwestycyjne), dokumenty dotyczące sfery finansowej (uchwały budżetowe, uchwały rad gmin, sprawozdania z wykonania budżetu, plany i analizy finansowe), inne dokumenty i opracowania (opracowania monograficzne gmin, analizy zasobów turystycznych, ruchu turystycznego, materiały promocyjne gmin i in.). Zasięg czasowy analizowanych dokumentów obejmował przede wszystkim lata 1998-2008, ale także dotyczył lat wcześniejszych oraz perspektyw i założeń na przyszłość.

Aby określić postawy władarzy lokalnych wobec procesów rozwojowych w turystyce oraz determinanty ich zaangażowania w kształtowanie rozwoju funkcji turystycznej gmin, w wybranych do badań jednostkach wśród przedstawicieli władz samorządowych przeprowadzono (w okresie od listopada 2007 do lutego 2008) wywiady bezpośrednie standaryzowane przy użyciu kwestionariusza ankietowego, złożonego z pięciu części (Załącznik 5). Udzielono w nim odpowiedzi na pytania poprzez ocenę zjawisk, deklarowane postawy i wartościowanie określonych aspektów związanych z kształtowaniem funkcji turystycznej w gminie. Celem szczegółowym wywiadów kwestionariuszowych było poznanie opinii władz samorządowych w zakresie:

- znaczenia funkcji turystycznej gminy i przyczyn jej pojawienia się w strukturze gospodarczej jednostki samorządowej,
- postrzegania własnych możliwości oddziaływania na rozwój turystyki oraz potrzeby i uwarunkowań oraz determinant podejmowania takich działań,
- przesłanek przyjętych postaw wobec kształtowania rozwoju turystyki w gminie,
- oceny wagi stosowanych i możliwych do zastosowania przez samorząd grup instrumentów oddziaływania na rzecz turystyki w gminie,
- dostrzegania potrzeb w zakresie wprowadzenia lub szerszego zastosowania w gminie określonych grup instrumentów,
- stosowania określonych instrumentów w odniesieniu do sfery turystyki.

Ponadto, podczas prowadzonych rozmów pozyskiwano brakujące informacje związane z konkretnymi instrumentami oddziaływania władz samorządowych na rozwój turystyki, zgodnie z formularzem klasyfikacji instrumentów (Załącznik 6). Formularz ten wypełniano jednak przede wszystkim na podstawie źródeł wtórnych, obejmujących dane za lata 1998-2008.

Właściwe wywiady w gminach poprzedzono badaniami próbnymi, które przeprowadzono wśród przedstawicieli władz lokalnych gmin: Lubin(2), Goczałkowice-Zdrój(2), Piechowice(1). Służyły one sprawdzeniu poprawności i zrozumiałości przez respondentów pytań zawartych w formularzu ankietowym, co pozwoliło nadać mu ostateczny kształt. Ponadto w gminach tych zweryfikowano dostępność i jakość możliwych do uzyskania danych wtórnych, ilustrujących potencjalne gminne

instrumentarium. Na tej podstawie zmodyfikowano formularz gromadzenia stosowanych przez władze samorządowe narzędzi oddziaływania na sferę turystyki w gminie. Skonstruowano go na podstawie klasyfikacji instrumentów w dyspozycji władz gminnych według kryterium charakteru i funkcji jaką pełni dany instrument (przeznaczenie, zastosowanie lub działanie tego instrumentu podporządkowane jakimś zadaniom lub celom, dziedzina, w jakiej mają zastosowanie). Łącznie uwzględniono 82 potencjalne narzędzia ujęte w pięciu podstawowych grupach, wydzielonych ze względu na charakter instrumentów (planistyczne, organizacyjne, w tym instytucjonalne i administracyjno-prawne, informacyjne, w tym promocyjne, ekonomiczno-finansowe, pobudzania infrastrukturalnego); przy tym w ramach instrumentów organizacyjnych wyodrębniono cztery podgrupy: organizacja własnej działalności administracji lokalnej, bezpośrednie oddziaływanie poprzez tworzenie podmiotów i dostarczanie dóbr/usług, wsparcie organizacyjne podmiotów gospodarczych i społecznych oraz organizowanie form współpracy, a w przypadku instrumentów ekonomiczno-finansowych – dwie podgrupy, tj. skupiające instrumenty o charakterze dochodowym z punktu widzenia budżetu gminy oraz o charakterze wydatkowym (bez wydatków infrastrukturalnych wyróżnionych w postaci odrębnej kategorii). Ponieważ stosowane w literaturze⁵⁹⁸ kryteria podziału instrumentów nie mają rozłącznego charakteru, a poszczególne narzędzia, ze względu na ich często co najmniej dualny charakter, mogą być zaliczane do różnych grup w ramach danej klasyfikacji, poszczególnym instrumentom przypisano arbitralnie ich wiodący charakter (funkcję), który poddano następnie analizie w ramach prowadzonych rozważań nad strukturą stosowanych narzędzi samorządowego interwencjonizmu.

Aby wyrazić liczbowo zakres i strukturę stosowanych w gminach narzędzi oddziaływania na procesy rozwojowe w turystyce, przyjęto odpowiedni system ich oceniania. Dla każdego instrumentu określono maksymalną wartość punktową (od 1 do 3), która odzwierciedla rozpiętość możliwej oceny danego narzędzia, zakres możliwego wartościowania w zależności od kryteriów przyjętych indywidualnie dla każdego z instrumentów (zob. Załącznik 6). Na przykład za instrument planistyczny w postaci przyjęcia do realizacji przez władze gminne programu zadań z zakresu turystyki, w przypadku którego kryterium wartościowania jest sam fakt przyjęcia programu, przyznawano maksymalnie 1 punkt. W odniesieniu do instrumentu polegającego na przyjęciu Wieloletniego Planu Inwestycyjnego, gdzie kryterium wartościowania stanowiło nie tylko przyjęcie uchwałą dokumentu przez radę gminy, ale także jego aktualizacja i fakt uwzględnienia w nim inwestycji w sferze turystyki, maksymalna liczba przyznawanych punktów wynosiła 2. Natomiast przy jeszcze większej rozpiętości kryterium wartościowania danego instrumentu gmina mogła uzyskać maksymalnie 3 punkty (np. za instrument polegający na realizacji zamierzeń planistycznych gminy, gdy pod uwagę brano udział powierzchni

⁵⁹⁸ *Ekonomika i zarządzanie...*, op. cit., s. 126; A. Sztando, *Gminne...*, op. cit., s. 79-108; L. Patrzalek, *Narzędzia...*, op. cit.; R. Pawlusiński, *Samorząd...*, op. cit., s. 26 (na co już zwrócono uwagę w podrozdziale 2.3.).

objętej miejscowymi planami zagospodarowania przestrzennego w stosunku do powierzchni wskazanej do sporządzenia w studium oraz udział miejscowych planów w powierzchni gminy ogółem).

Zgodnie z powyższym, w zależności od intensywności stosowania określonego instrumentu w okresie badawczym przyznawano punkty od zera do ustalonej dla danego sposobu oddziaływania wartości maksymalnej. Przykładowo gmina Włodowice uzyskała 3 punkty za realizację własnych zamierzeń planistycznych, gdyż udział powierzchni gminy objętej miejscowymi planami zagospodarowania przestrzennego w stosunku do powierzchni wskazanej do sporządzenia w studium wynosił 100%, podobnie udział miejscowych planów w powierzchni gminy ogółem. Natomiast gmina Duszniki-Zdrój, dla której wartości obu powyższych mierników wynosiły ok. 5%, otrzymała zero punktów⁵⁹⁹.

Przy pełnym wykorzystaniu przyjętych w ramach badań potencjalnych instrumentów, gmina mogła uzyskać łącznie 150 punktów (suma maksymalnych możliwych do zdobycia punktów za wszystkie uwzględnione w formularzu potencjalne instrumenty). Analizę zakresu i charakteru stosowanych w gminach narzędzi oddziaływania na turystykę przeprowadzono następnie porównując udział zdobytych przez gminę punktów (ogółem i w poszczególnych grupach instrumentów) w ich maksymalnej (łącznej i grupowej) wartości. Np. gmina Siewierz zdobyła łącznie 73 punkty, co stanowi 49% ogółu możliwych do zdobycia ocen, a w poszczególnych grupach instrumentów udział przyznanych gminie punktów w odniesieniu do maksymalnej możliwej wartości w tych grupach wyniósł: 67% (instrumenty planistyczne), 39% (organizacyjne), 47% (informacyjne), 44% (ekonomiczno-finansowe), 76% (kształtowania infrastruktury).

Badaniami objęto łącznie siedemnaście gmin, w tym dziesięć jednostek zaliczonych do nowych potencjalnych obszarów recepcji turystycznej oraz siedem tradycyjnych gmin turystycznych z terenu województw: dolnośląskiego, śląskiego i wielkopolskiego, wytypowanych na podstawie przepowiadanej wcześniej procedury (rozdział 3). W sensie ilościowym wybrane jednostki nie są reprezentatywne dla ogółu gmin znajdujących się w początkowym etapie rozwoju funkcji turystycznej z jednej strony, a z drugiej – dla tradycyjnych obszarów recepcji turystycznej. Niemniej szczegółowe studia poznawcze w tych gminach zapewniają wgląd w zakres i charakter stosowanych przez władze samorządowe w odmiennych typach gmin instrumentów oddziaływania (w okresie dwóch kadencji⁶⁰⁰) oraz przyjmowane przez nie postawy wobec turystyki i czynniki wpływające na ich zaangażowanie w kształtowanie funkcji turystycznej obszaru. Analiza wybranych przypadków pozwala określić, jakie są

⁵⁹⁹ Dla przeprowadzenia oceny punktowej udziałów powierzchni gmin objętej miejscowymi planami zagospodarowania przestrzennego w stosunku do powierzchni wskazanej do sporządzenia w studium oraz udziałów miejscowych planów w powierzchni gminy ogółem przyjęto następujące przedziały wartościowania: $\geq 75\%$ - 3 pkt., $\leq 50-75\%$ - 2 pkt., $\leq 10-50\%$ - 1 pkt., $< 10\%$ - 0 pkt.

⁶⁰⁰ W późniejszych rozważaniach nad przyczynami zróżnicowania podejmowanych na rzecz turystyki działań przez władze lokalnych uwzględniono fakt kadencyjności władz i potencjalnego wpływu opcji politycznej na ich aktywność na rzecz rozwijania turystyki w gminie.

możliwe podejścia do rozwoju turystyki w gminie, jaki zakres instrumentów oddziaływania stosują w danych uwarunkowaniach rozwojowych gminy.

Ponieważ charakter gminy zmienia się wraz ze zmianą statusu administracyjnego, co ma swoje konsekwencje np. w strukturze funkcjonalnej i charakterze społeczno-gospodarczym jednostek samorządowych, w analizie instrumentów oddziaływania gmin zwrócono uwagę na ich typ administracyjny (rozróżniono gminy miejskie i miejsko-wiejskie od wiejskich). Spośród gmin wchodzących na rynek turystyczny, sześć stanowią gminy miejskie lub miejsko-wiejskie, a cztery są jednostkami wiejskimi. W grupie typowych gmin turystycznych tylko jedna z nich reprezentuje typ wiejski jednostek terytorialnych, podczas gdy pozostałe są gminami miejskimi, z tym że małymi biorąc pod uwagę potencjał ludnościowy. Niemal wszystkie jednostki mieszczą się pod względem liczby mieszkańców w dolnej części przedziału przyjętego dla wyodrębnienia gmin małych i średnich w Polsce (tj. 5-40 tys.). Największe są gminy Polkowice oraz Wągrowiec: odpowiednio 26 i 24 tys. mieszkańców. Dziewięć z siedemnastu gmin stanowią jednostki najmniejsze, liczące kilka tysięcy mieszkańców.

Ponieważ istotnym warunkiem podejmowania przez gminę aktywności w różnych sferach i z wykorzystaniem różnych sposobów oddziaływania jest samodzielność finansowa oraz dostęp jednostki samorządowej do zasobów finansowych, w studium empirycznym zwrócono uwagę na znaczenie zamożności w zaangażowaniu władz lokalnych w kształtowanie funkcji turystycznej gminy. Wśród najważniejszych czynników wpływających na rozwój turystyczny gmin podkreśla się bowiem znaczenie uwarunkowań ekonomiczno-finansowych. Jednak równolegle pojawia się pytanie o to, czy zamożność gmin (względnie dostęp do kapitału finansowego) może nie tylko warunkować, ale także determinować zaangażowanie władz lokalnych na rzecz turystyki w gminie.

Wybrane do badań jednostki samorządu terytorialnego są zróżnicowane pod względem sytuacji finansowej, co przedstawiono w Tab. 18. Na jej podstawie do gmin zamożnych zaliczono dwanaście jednostek samorządowych⁶⁰¹, w tym wszystkie tradycyjne gminy turystyczne oraz połowę jednostek reprezentujących grupę nowych potencjalnych obszarów recepcji turystycznej. Pięć gmin uznano za jednostki niezamożne, trzy z nich to gminy wiejskie. Przy czym w ocenie kondycji finansowej uwzględniono typ administracyjny gmin, oddzielnie analizując poziom zamożności w przypadku gmin wiejskich oraz oddzielnie w odniesieniu do gmin miejskich i miejsko-wiejskich (odnosząc poszczególne mierniki zamożności gmin do wartości średniej odpowiedniej grupy gmin małych i średnich w kraju, tj. dla gmin miejskich i miejsko-wiejskich lub wiejskich).

⁶⁰¹ Polkowice(3), Siewierz(3), Stęszew(3), Wągrowiec(1), Duszniki-Zdrój(1), Karpacz(1), Szczyrk(1), Szklarska Poręba(1), Ustroń(1), Wisła(1), Osiecznica(2), Podgórzyn(2).

Tab. 18. Sytuacja finansowa gmin na tle średnich wartości dla gmin małych i średnich w Polsce

Gmina (1 – miejska, 2 – wiejska, 3 – miejsko-wiejska)	Nadwyżka operacyjna** [w zł per capita]			Dochody podatkowe gmin [w zł per capita]		Dochody własne [w zł per capita]					Dochody własne per capita – zmiana pozycji rankingu
	2004	2005	2006	2006 ₍₂₀₀₄₎	2008 ₍₂₀₀₆₎	1998	2002	2004	2006	Średnia 98-06	1998 – 2006
Polkowice(3)	670 (35)**	1205 (12)	3233 (1)	3020 (4)	6055 (1)	2857 (1)	2706 (2)	3305 (3)	6672 (1)	3885	0
Siewierz(3)	98 (1412)	156 (970)	291 (347)	1030 (116)	1308 (89)	423 (198)	911 (130)	1017 (175)	1356 (135)	927	63
Stęszew(3)	276 (292)	296 (245)	29 (1617)	903 (169)	1078 (166)	314 (488)	706 (316)	821 (342)	1090 (254)	733	234
Trzemeszno(3)	78 (1516)	83 (1442)	116 (1285)	700 (409)	801 (440)	298 (578)	632 (442)	677 (576)	781 (624)	597	-46
Wągrowiec(1)	171 (912)	224 (536)	219 (680)	671 (463)	819 (408)	252 (846)	554 (642)	641 (661)	882 (482)	582	364
Złotoryja(1)	-7 (1713)	7 (1678)	-32 (1702)	595 (668)	732 (576)	301 (551)	671 (371)	839 (317)	1061 (270)	718	281
Duszniki-Zdrój(1)	-5 (1710)	-44 (1726)	-102 (1736)	826 (242)	917 (282)	593 (81)	992 (111)	1260 (97)	1675 (71)	1130	10
Karpacz(1)	254 (379)	-287 (1747)	-159 (1742)	1058 (106)	1582 (45)	1123 (14)	1637 (28)	1789 (32)	3638 (7)	2047	7
Szczyrk(1)	121 (1274)	113 (1245)	90 (1428)	888 (179)	1150 (130)	554 (99)	1197 (64)	1044 (164)	1335 (142)	1033	-43
Szklarska Poręba(1)	-86 (1743)	-121 (1740)	-140 (1741)	994 (127)	1295 (95)	616 (70)	1253 (56)	1438 (69)	2105 (36)	1353	34
Ustrón(1)	306 (206)	411 (92)	396 (133)	1272 (53)	1468 (60)	518 (117)	1450 (38)	1547 (54)	1862 (49)	1344	68
Wisła(1)	262 (343)	348 (156)	301 (314)	919 (159)	1200(117)	468 (144)	923 (125)	1166 (127)	1512 (91)	1017	53
Średnia dla gmin miejskich i miejsko-wiejskich*	163	179	179	668	779	323	625	750	908	651	
Marcinowice(2)	27 (1665)	-75 (1734)	84 (1453)	563 (749)	612 (867)	291 (615)	466 (920)	566 (857)	794 (600)	529	15
Osiecznica(2)	5698 (1)	1241 (11)	-1015 (1749)	7150 (1)	1343 (80)	572 (89)	774 (229)	7184 (1)	1510 (97)	2510	-8
Stara Kamienica(2)	63 (1569)	99 (1360)	98 (1386)	533 (840)	584 (940)	237 (948)	504 (787)	571 (848)	670 (863)	495	85
Włodowice(2)	126 (1236)	149 (1011)	225 (660)	483 (1002)	529 (1106)	151 (1500)	461 (941)	500 (1040)	613 (1009)	431	491
Podgórzyn(2)	152 (1033)	81 (1457)	84 (1454)	629 (563)	804 (432)	477 (136)	692 (340)	706 (508)	915 (442)	698	-306
Średnia dla gmin wiejskich*	220	210	230	537	625	260	493	583	695	508	

* wśród gmin małych i średnich w Polsce

** Miernik ten oznacza różnicę między dochodami bieżącymi i wydatkami bieżącymi jednostek samorządu terytorialnego. Informuje o tym, ile pozostaje w budżecie po wydaniu na najważniejsze bieżące potrzeby.

UWAGA: w nawiasach przy wartościach liczbowych podano rangę, jaką uzyskała gmina w danej kategorii wskaźnika finansowego wśród wszystkich gmin małych i średnich w Polsce (5-40 tys. mieszkańców), tj. na łączną liczbę 1749 jednostek; niebieską czcionką zaznaczono gminy turystyczne, a czarną – „nie-turystyczne”.

Źródło: opracowanie własne na podstawie danych z Banku Danych Regionalnych GUS oraz ze sprawozdań z wykonania budżetów jednostek samorządu terytorialnego (Min. Finansów)

Zwraca uwagę, że wśród jednostek bogatych (powyżej przeciętnej poziomu wskaźników sytuacji finansowej gmin małych i średnich w Polsce) znalazły się wszystkie wytypowane do badań tradycyjne gminy turystyczne. Wiąże się to z występowaniem generalnie pozytywnego wpływu turystyki na lokalną ekonomię – na co wskazują wyniki różnych badań⁶⁰². W porównaniu ze średnią krajową wskaźników sytuacji finansowej gmin dla małych i średnich jednostek miejskich i miejsko-wiejskich oraz oddzielnie wiejskich zróżnicowane okazały się natomiast nowe potencjalne obszary recepcji turystycznej. Ta niejednorodność pozwoliła rozważyć na konkretnych przykładach znaczenie zamożności jednostki samorządu terytorialnego dla aktywności władz gminnych na rzecz wprowadzania i rozwijania funkcji turystycznej obszaru (rozdział piąty rozprawy).

W kolejnym podrozdziale pracy przeprowadzono analizę działań wybranych gmin na rzecz rozwoju turystycznego obszaru w podziale na gminy turystyczne i “nie-turystyczne”. W rozważaniach posłużono się zestawieniami, głównie tabelarycznymi (Załącznik 7, Tab. 1-10), poszczególnych narzędzi oddziaływania władz gminnych na sferę turystyki oraz przyznanymi im w formularzu gromadzenia instrumentów ocenami, zgodnie z ustalonymi kryteriami wartościowania (Załącznik 6). Zostały one następnie wykorzystane do zbiorczej oceny zakresu i charakteru zaangażowania gmin w działalność w sferze turystyki i porównań ze względu na fazę rozwoju turystycznego gminy.

4.2. Działalność samorządu terytorialnego wybranych gmin na rzecz turystyki

Poniżej dokonano przeglądu stosowanych przez władze samorządowe instrumentów oddziaływania na rzecz rozwoju turystyki w wybranych do badań terenowych gminach (wykaz poddanych ocenie narzędzi zawiera Załącznik 6, a wybrane sposoby oddziaływania władz gminnych – Załącznik 7, Tab. 1-10). Rozważania przeprowadzono według wyodrębnionych grup narzędzi (planistycznych, organizacyjnych, informacyjnych, ekonomiczno-finansowych, pobudzania infrastrukturalnego) i w odniesieniu do analizowanych dwóch typów gmin: nowych potencjalnych obszarów recepcji turystycznej i tradycyjnych gmin turystycznych. Następnie przedstawiono rezultaty przeprowadzonej oceny zakresu i charakteru zaangażowania gmin w kształtowanie rozwoju turystyki, które uzyskano zgodnie z wcześniej zaprezentowaną metodą wartościowania stosowanych w działaniach jednostek samorządowych instrumentów, dla dwóch typów gmin. Na zakończenie tej części rozważań zestawiono tak uzyskane wyniki z postrzeganiem przez przedstawicieli władz samorządowych znaczenia poszczególnych grup narzędzi w ich działalności (na podstawie opinii wyrażonych przez włodarzy lokalnych, zawartych w formularzu ankietowym).

⁶⁰² Szerzej na ten temat w podrozdziale 5.2.

Instrumenty planistyczne

W badaniach przyjęto dziesięć instrumentów planistycznych⁶⁰³, za które każda z gmin mogła uzyskać maksymalnie 15 punktów ze względu na zakres i intensywność ich wykorzystania w działalności na rzecz turystyki. W tym miejscu należy podkreślić, że maksymalna liczba punktów możliwych do przyznania poszczególnym instrumentom (i grupom instrumentów) nie stanowi jednocześnie o ich wadze dla rozwoju turystycznego gminy. Odnosi się jedynie do zakresu i intensywności ich możliwego wykorzystania przez władze samorządowe. Ponieważ zestaw potencjalnych narzędzi oddziaływania, w ramach każdej z grup instrumentów wydzielonych ze względu na ich charakter, różni się co do liczby i „stopniowalności” zastosowania, rozpiętość maksymalnych potencjalnych ocen może być znacząca między poszczególnymi grupami narzędzi (np. instrumenty organizacyjne – 57 punktów w ramach 30 wyróżnionych narzędzi, a instrumenty infrastrukturalne – 14 punktów, 8 narzędzi)⁶⁰⁴. Nie oznacza to, że instrumenty infrastrukturalne uzyskały nieadekwatną ocenę wobec wagi, jaką mogą mieć dla rozwoju turystycznego gminy.

Wartościowanie instrumentów ze względu na ich wkład dla rozwoju turystyki nie było zamierzone z punktu widzenia podjętej w pracy problematyki. Niemniej na podstawie zebranych w gminach informacji na temat zakresu wykorzystywanych instrumentów polityki lokalnej można przeprowadzić dodatkową analizę (wykraczającą jednak poza ramy tej rozprawy), nadając zastosowanym narzędziom rangę wg kryterium ich znaczenia dla aktywizacji turystycznej gmin⁶⁰⁵. Wówczas możliwe będzie ustalenie stopnia wykorzystania instrumentów szczególnie ważnych dla rozwoju turystyki w gminie. Pozostaje jednak problem porównania wyników uzyskanych dla dwóch odmiennych typów jednostek samorządowych, dla których ta waga poszczególnych grup instrumentów dla rozwoju turystycznego może być różna.

W grupie narzędzi planistycznych gminy turystyczne chętniej w stosunku do gmin – nowych potencjalnych obszarów recepcji turystycznej korzystały z przyjmowania do realizacji programu zadań z zakresu turystyki oraz dokumentu strategii promocji (choć generalnie w niewielkim stopniu – tylko gminy Wisła i Karpacz oraz Siewierz), natomiast gminy „nie-turystyczne” – z większości pozostałych

⁶⁰³ A mianowicie: posiadanie przez gminę programu rozwoju lokalnego zawierającego cele w zakresie turystyki (także odrębne plany rozwoju turystycznego gminy), przyjęcie do realizacji przez władze samorządowe programu zadań z zakresu turystyki, realizacja zamierzeń planistycznych gminy (przedsięwzięcia w zakresie kształtowania ładu przestrzennego), uwzględnienie funkcji turystycznej gminy w miejscowym planie zagospodarowania przestrzennego, stworzenie przez gminę koncepcji (projektu) turystycznego/rekreacyjnego zagospodarowania terenu, przyjęcie przez gminę Wieloletniego Planu Finansowego lub dokumentu dotyczącego analizy zdolności kredytowej i ryzyka niewypłacalności, Wieloletniego Planu Inwestycyjnego, programu rewitalizacji obszarów z przeznaczeniem m. in. do wykorzystania dla celów turystycznych/rekreacyjnych, strategii, programów promocji, programu działań w zakresie pobudzania przedsiębiorczości lokalnej.

⁶⁰⁴ Stąd też w późniejszej analizie stopnia wykorzystania poszczególnych grup instrumentów (podrozdział 4.3.) badano udział zastosowanych narzędzi w odniesieniu oddzielnie do każdej grupy. Struktura pakietu dostępnych instrumentów gminnych (planistycznych, organizacyjnych, informacyjnych, ekonomiczno-finansowych, infrastrukturalnych) jest bowiem nierówna.

⁶⁰⁵ Analogicznie do zaproponowanego przez R. Pawlusińskiego rozwiązania (R. Pawlusiński, *Samorząd...*, op. cit., s. 166-169).

(realizacja zamierzeń planistycznych, stworzenie koncepcji, projektu turystycznego/rekreacyjnego zagospodarowania obszaru, przyjęcie przez gminę Wieloletniego Planu Finansowego oraz Wieloletniego Planu Inwestycyjnego). W porównywalnym stopniu natomiast wykorzystywano w obu typach gmin programy rewitalizacji obszarów z przeznaczeniem m.in. do wykorzystania dla celów turystycznych/rekreacyjnych, programy rozwoju lokalnego zawierające cele w zakresie turystyki, a ponadto we wszystkich gminach obu typów uwzględniono funkcję turystyczną w miejscowym planie zagospodarowania przestrzennego. Zwraca natomiast uwagę brak, zwłaszcza w odniesieniu do gmin turystycznych, dokumentów analitycznych w zakresie ruchu i zagospodarowania turystycznego. Ponadto tylko dwie gminy (Polkowice i Złotoryja) przyjęły programy pobudzania przedsiębiorczości (wykaz dokumentów planistycznych opracowanych na potrzeby gmin prezentuje Załącznik 7, Tab. 1).

Poszukując powiązań między stosowaniem narzędzi planistycznych a etapem rozwoju turystycznego gminy postanowiono m.in. sprawdzić empirycznie, jaką część zamierzeń ujętych w studium uwarunkowań i kierunków zagospodarowania przestrzennego uwzględniono w miejscowych planach zagospodarowania przestrzennego wytypowanych do badań gmin oraz jaką część powierzchni gminy stanowią te plany. Realizacja zamierzeń planistycznych (stan na 2006 r.) na podstawie ustaw o planowaniu i zagospodarowaniu przestrzennym z lat 1994 i 2003 była bardzo zróżnicowana w analizowanych gminach⁶⁰⁶. Wynika to z faktu, że miejscowe plany, w odróżnieniu od studium uwarunkowań i kierunków zagospodarowania przestrzennego, sporządzane są fakultatywnie, w zależności od uwarunkowań i potrzeb gminy⁶⁰⁷. Część gmin posiada plany opracowane dla małych powierzchniowo obszarów (tylko dla terenów związanych z osadnictwem, lokalną produkcją i usługami). Formuła taka, choć może być bardziej elastyczna dla obszarów o intensywnych procesach migracyjnych, budownictwa, inwestycji infrastrukturalnych, itd., nie jest tak stabilnym i szczegółowym narzędziem prowadzenia polityki przestrzennej i inwestycyjnej jak w przypadku uchwalania dużych powierzchniowo planów miejscowych. Ta druga formuła redukuje niebezpieczeństwo niepożądanego fragmentacji obszaru gminy pod wpływem doraźnych potrzeb⁶⁰⁸. Ma ona szczególne znaczenie dla miejsc dynamicznie rozwijających się, umożliwiając sprawne wydawanie decyzji lokalizacyjnych dla inwestorów zgodne z całościową, przemyślaną koncepcją zagospodarowania przestrzeni.

W grupie badanych jednostek samorządowych pełne lub prawie pełne pokrycie planami powierzchni uwzględnionej w studium odnotowano częściej w gminach wchodzących na rynek turystyczny w porównaniu z typowymi gminami turystycznymi. W kilku jednostkach wskaźnik pokrycia w stosunku do rzeczywistych potrzeb przekraczał 100%, co wynika z faktu, że gminy nieraz

⁶⁰⁶ Wyrażono ją poprzez udział powierzchni gmin objętych wszystkimi obowiązującymi planami w stosunku do tej wskazanej w studium uwarunkowań do sporządzenia ogółem.

⁶⁰⁷ Wyjątek od tej zasady stanowią obszary wskazane zarówno w ustawie o planowaniu i zagospodarowaniu przestrzennym (przestrzeni publicznej, lokalizacji wielkopowierzchniowych obiektów handlowych, scaleń i podziałów nieruchomości), jak i odrębnych ustawach (np. tereny górnicze).

⁶⁰⁸ *Polska przestrzeń. Raport o Stanie Zagospodarowania Przestrzennego Kraju*, Ministerstwo Budownictwa, Warszawa 2007, s. 162.

obejmują miejscowymi planami zagospodarowania przestrzennego powierzchnię większą, niż to przewidziano w studium uwarunkowań. Jednocześnie udział miejscowych planów w powierzchni gmin ogółem w przebadanych jednostkach był zwykle większy w przypadku gmin wchodzących na rynek turystyczny (średni udział wyniósł 63,2%), niż w przypadku gmin turystycznych (45,0%). Opracowano je dla całych lub prawie całych obszarów w przypadku sześciu potencjalnych gmin turystycznych (Polkowice, Złotoryja, Marcinowice, Osiecznica, Stara Kamienica, Włodowice) i zaledwie w przypadku dwóch gmin turystycznych (Ustroń, Wisła). Pozostałe gminy jako podstawę dla podejmowania decyzji o pozwoleniu na budowę wykorzystują przede wszystkim decyzje administracyjne o warunkach zabudowy. Pomimo więc ogromnej wagi tego instrumentu dla rozwoju turystyki w obu grupach gmin, zaskakująco niskie jest jego zastosowanie wśród tradycyjnych gmin turystycznych. W świetle przeprowadzonych badań okazuje się, że to nowe wchodzące na rynek turystyczny gminy tworzą mocniejsze podstawy wsparcia solidnie planowanego rozwoju turystyki już od początkowej fazy kształtowania funkcji turystycznej obszaru, w szerszym kontekście ładu przestrzennego jednostki⁶⁰⁹.

Spostrzeżenia te są zgodne z wnioskami P. Śleszyńskiego, który przeprowadził m. in. analizę korelacji i regresji między stanem zaawansowania prac planistycznych a typem funkcjonalnym gmin⁶¹⁰. Zauważył on na ogół niski poziom realizacji przedsięwzięć planistycznych w gminach turystycznych – zbyt niski w stosunku do rzeczywistych potrzeb kształtowania ładu przestrzennego w tych jednostkach, gdyż presja inwestycyjna w zakresie infrastruktury turystycznej, budownictwa lotniskowego itd. jest w tych gminach znacznie większa niż na innych obszarach. Natomiast pewne pozytywne korelacje w tym zakresie powołany autor odnotował w gminach przemysłowych, które niejako zmuszone są do większej dbałości o sytuację prawno-przestrzenną na swoim terenie ze względu na rozwiniętą funkcję przemysłową, lokalizację dużych powierzchniowo obiektów i występowanie obszarów, dla których sporządzanie fragmentów planów jest obligatoryjne.

Część gmin zmieniała przeznaczenie terenów w dotychczasowych opracowaniach planistycznych dla umożliwienia realizacji funkcji turystycznej lub rekreacyjnej i odpowiedniego zagospodarowania przestrzeni przez podmioty gospodarcze. Przykładowo gmina Stęszew wyznaczyła funkcję lotniskową na terenach dotąd użytkowanych rolniczo, a gmina Podgórzyn dokonała zmian przeznaczenia terenów dla umożliwienia rewitalizacji terenu byłej fabryki papieru i przypisania mu nowych funkcji z zakresu turystyki. Z kolei w gminie Szczyrk zmiana przeznaczenia terenu leśnego na sportowo-rekreacyjny w rejonie przebudowywanej skoczni narciarskiej nastąpiła na wniosek inwestora, a także z uwagi na planowaną nową inwestycję gminną, tj. centrum rekreacji: crossowy tor rowerowy i trasę narciarstwa biegowego). Władze samorządowe podejmowały się również opracowania nowych miejscowych

⁶⁰⁹ Jednak trzeba mieć też na uwadze, że część powierzchni gmin turystycznych często zajmują wyłączone z inwestycji obszary chronione.

⁶¹⁰ P. Śleszyński, *Zaawansowanie i uwarunkowania prac planistycznych w gminach: wnioski dla polityki regionalnej*, „Studia Regionalne i Lokalne” 2006, 3 (25), s. 44.

planów pod kątem zagospodarowania turystycznego bezpośrednio ze względu na zainteresowanie inwestora (np. gmina Duszniki-Zdrój – uchwalenie miejscowego planu na wniosek inwestora w celu umożliwienia mu kompleksowego zagospodarowania obszaru niewykorzystanych łąk i niskiej klasy gruntów zgodnie z funkcją turystyczno-rekreacyjną miejscowości Zieleniec, gmina Wisła – opracowanie planów zagospodarowania przestrzennego dla Hotelu Gołębiowski). Wskazuje to z jednej strony na otwartość i elastyczność w zakresie dostosowywania się gminy do potrzeb potencjalnego inwestora, z drugiej – na większą doraźność podejmowanych działań, raczej reagowanie na zgłaszane potrzeby niż aktywne zabieganie o pozyskanie inwestorów odpowiadających kompleksowej wizji gminy w zakresie rozwoju turystycznego. W omawianym studium empirycznym takie zachowanie dotyczy głównie tradycyjnych gmin turystycznych.

Niektóre gminy (zwłaszcza te wchodzące na rynek turystyczny) opracowują szerokie koncepcje zagospodarowania rekreacyjno-turystycznego swoich terenów, które mogą następnie stanowić podstawę przygotowania projektu realizacyjnego i swoistą ofertę dla potencjalnych inwestorów. Ciekawą koncepcję zagospodarowania terenów wokół ruin Zamku Biskupów Krakowskich oraz zbiornika wodnego Kuźnia Warężyńska (rekultywowane wyrobisko poeksploatacyjne kopalni piasku)⁶¹¹ stworzyła przykładowo gmina Siewierz. Oba projekty są ukierunkowane na zwiększenie ruchu turystycznego oraz podniesienie atrakcyjności rekreacyjnej dla mieszkańców gminy. Gmina Wągrowiec opracowała z kolei plany utworzenia Centrum Rekreacji Wodnej wraz z aquaparkiem oraz zapleczem rozrywkowo-hotelowym (opracowano m. in. analizę ekonomiczno-finansową projektu). Inna koncepcja rozbudowy bazy sportowo-rekreacyjnej gminy Wągrowiec zakłada wybudowanie Parku Rozrywki i Wypoczynku „Zielony Labirynt” na terenie byłego wysypiska śmieci. Obecnie gmina poszukuje podmiotu do realizacji powyższych projektów na zasadzie partnerstwa publiczno-prywatnego. Natomiast z inicjatywy władz gminy Osiecznica opracowano koncepcję stworzenia Parku Kulturowego w Kliczkowie w ramach współpracy transgranicznej dla ochrony walorów kulturowych zespołu pałacowo – parkowego i jego otoczenia w Kliczkowie. Jest to zakrojony na szeroką skalę projekt, mający na celu stworzenie nowej formy ochrony i udostępniania dziedzictwa narodowego. Zgodnie z założeniami jednym z wariantów zarządzania Parkiem jest partnerstwo publiczno-prywatne. Z kolei pozyskanie Dworca Kolejowego w Karpaczu na rzecz gminy i stworzenia Centrum Kulturalnego Karpacza „DWORZEC” w ramach rewitalizacji „Kolei Karkonoskiej” jest celem projektu Karkonoskich Drezyn Ręcznych (wspieranego przez władze miejskie) i dotyczy turystycznego wykorzystania nieczynnej linii kolejowej łączącej Karpacz z Jelenią Górą i Kowarami. Gmina Karpacz czyniła także starania o pozyskanie inwestorów, którzy wybudowaliby park wodny na terenie odkrytego kąpieliska miejskiego. Stąd przeznaczono odpowiedni teren na taką inwestycję połączoną z centrum

⁶¹¹ Obok zbiornika ma powstać kompleks hotelowo-gastronomiczny, tor wyścigów konnych, hipodrom i mini skansen, co z pewnością zachęci do odwiedzenia tego obszaru turystów nie tylko ze Śląska.

rozrywkowym, zabezpieczając jej realizację w miejscowym planie zagospodarowania przestrzennego. Obecnie powstaje na tym terenie centrum wypoczynkowo-rehabilitacyjne z siedmioma basenami i wieloma innymi atrakcjami; przy kompleksie ma powstać również czterogwiazdkowy hotel. W gminie Szklarska Poręba opracowywany jest projekt rekultywacji starych kamieniołomów i budowa ośrodka sportów zimowych „Diabelski Kanion”. Gmina Wisła opracowała natomiast projekt tras turystycznych oraz poprawy zagospodarowania w rejonie skoczni narciarskiej.

Można zatem zaobserwować wzmożoną w ostatnim czasie aktywność gmin w zakresie tworzenia opracowań koncepcyjnych rozwoju ich obszarów z uwzględnieniem funkcji turystycznej i rekreacyjnej. Dotyczy to zarówno gmin turystycznych, jak i pretendujących dopiero do tego miana w przyszłości, choć zapewne bardziej spektakularne są propozycje gmin przekształcających w znacznym stopniu swoją przestrzeń w celu zainicjowania rozwoju turystyki. Wiąże się to ze znacznym zwiększeniem możliwości finansowania odważnych projektów ze środków zewnętrznych, zwłaszcza pochodzących z budżetu UE (o czym w dalszej części rozważań).

Instrumenty planistyczne, choć kluczowe dla prawidłowego przebiegu procesów rozwojowych dla obu typów gmin: dojrzałych pod względem rozwoju turystycznego oraz nowych potencjalnych gmin turystycznych, wydają się mieć jednak szczególną wagę w sytuacji inicjowania rozwoju turystycznego danej jednostki samorządu terytorialnego i przekształceń przestrzeni gminy pod kątem pełnienia funkcji turystycznej. Stosowanie instrumentów tej grupy w przeanalizowanych przypadkach potwierdza wiodące ich znaczenie dla gmin wchodzących na rynek turystyczny.

Instrumenty organizacyjne

W ramach instrumentów organizacyjnych, w tym instytucjonalnych i administracyjno-prawnych rozpatrzono 30 sposobów oddziaływania gmin (za które łącznie każda jednostka mogła uzyskać 57 punktów), w podziale na cztery podgrupy instrumentów: organizacja własnej działalności administracji lokalnej⁶¹², bezpośrednie oddziaływanie poprzez tworzenie podmiotów oraz dostarczanie dóbr/usług⁶¹³, wsparcie organizacyjne podmiotów gospodarczych i społecznych⁶¹⁴, organizowanie form współpracy⁶¹⁵.

⁶¹² Wydzielenie w ramach urzędu gminy komórki zadaniowej odpowiedzialnej za sprawy turystyki, powołanie wśród radnych gminy komisji, grup zadaniowych itp. do spraw związanych z kształtowaniem turystyki, powołanie poza strukturą urzędu jednostki organizacyjnej do zajmowania się sprawami turystyki (podmioty samorządowe lub pozasamorządowe, zewnętrzne), uzyskanie przez urząd gminy certyfikatu jakości lub opracowywanie systemu jakości usług publicznych w gminie, uczestnictwo gminy w programach rozwoju administracji lokalnej, wdrażanie nowych rozwiązań funkcjonalnych.

⁶¹³ Zaadaptowanie przez gminę budynku komunalnego na cele noclegowe lub prowadzenie obiektu noclegowego przez instytucje podległe gminie, utworzenie i/lub prowadzenie przez gminę obiektu muzealnego (samorządowej placówki muzealnej) i/lub innego obiektu stanowiącego element zagospodarowania turystycznego gminy (np. komunalny basen kąpielowy, centrum rekreacyjne, pole golfowe, wyciąg narciarski itp.), utworzenie/przystąpienie i wpływanie przez gminę na funkcjonowanie lokalnych spółek, które realizują zadania w sferze turystyki/rekreacji, udział gminy w powstaniu instytucji służącej rozwojowi gospodarczemu (np. agencji rozwoju lokalnego, inicjatyw lokalnych, funduszu poręczeniowo-kredytowego) lub przystąpienie do niej, organizowanie i prowadzenie przez gminę działalności kulturalnej i sportowo-rekreacyjnej skierowanej do turystów.

Organizując swoją działalność jednostki samorządowe zwykle powierzają sprawy rozwoju turystyki odpowiednim referatom lub wydziałom w ramach urzędu gminy, w których turystyka ma tym wyższą rangę, im większe jest jej znaczenie dla rozwoju gminy. W trzech gminach wiejskich (Marcinowice, Osiecznica, Włodowice) sprawami tymi zajmuje się bezpośrednio wójt. Natomiast zadania w zakresie turystyki powierzano (zwykle równolegle do przypisania ich odpowiednim komórkom w ramach urzędu) jednostkom organizacyjnym działającym poza strukturą urzędu gminy przede wszystkim w gminach „nie-turystycznych”⁶¹⁶. Przy czym były to jednostki ściśle powiązane organizacyjno-prawnie, finansowo i funkcjonalnie z samorządem gminnym (głównie ośrodki sportu i rekreacji, ośrodki kultury, centrum informacji) – zob. Załącznik 7, Tab. 2. Stopień instytucjonalnego zaangażowania w sterowanie rozwojem turystyki w gminie jest stosunkowo wysoki w obu grupach jednostek samorządowych. W gminach turystycznych przejawia się on w priorytetowym umiejscowieniu turystyki w strukturze urzędu, przy tym struktury organizacyjne gmin nie są rozbudowane (równolegle wykorzystanie zewnętrznych samodzielnych instytucji, skoordynowanych z działalnością gminy) pomimo skomplikowanych relacji między podmiotami rynku turystycznego. Natomiast w gminach w początkowym stadium turystycznego rozwoju zaangażowanie instytucjonalne samorządu polega na prowadzeniu działalności na rzecz turystyki poprzez ściśle powiązane z gminą jednostki, dla których turystyka jest jednak tylko dziedziną poboczną podejmowanej aktywności.

Badania wykazały, że dbałość o poprawę i wysoką jakość lokalnej administracji jest porównywalna w obu rozpatrywanych typach gmin, co wyraża się m.in. w ich uczestnictwie w programach rozwoju instytucjonalnego (Polkowice, Stęszew, Trzemeszno, Wągrowiec, Osiecznica, Włodowice, Duszniki-Zdrój, Karpacz, Szklarska Poręba, Ustroń). Przy czym efekt tej dbałości w postaci

⁶¹⁴ Utworzenie przez gminę punktu obsługi inwestora (przedsiębiorcy), „okienka przedsiębiorczości”, opracowanie „ścieżki inwestora” lub wprowadzenie innych tego typu udogodnień organizacyjnych, preferencyjne udostępnianie gminnych lokali i budynków użytkowych dla podmiotów gospodarczych działających w sferze turystyki w gminie, zapewnienie przez gminę uproszczonych procedur lokowania inwestycji m. in. w sektor turystyki, utworzenie inkubatora przedsiębiorczości itp., wprowadzenie przez gminę udogodnień organizacyjnych dla zarejestrowanych w gminie organizacji społecznych prowadzących działalność w sferze turystyki (np. udostępnianie lokalu na spotkania), prowadzenie przez gminę lub organizowanie usług doradztwa dla mieszkańców i/lub przedsiębiorców (w tym działających lub zamierzających podjąć działalność turystyczną), samodzielne organizowanie lub pomoc w organizacji szkoleń dla osób zainteresowanych podjęciem aktywności gospodarczej w sferze turystyki (np. w zakresie agroturystyki), szkolenia ukierunkowane na przekwalifikowanie bezrobotnych, utworzenie bądź wsparcie organizacyjne przez gminę jednostek ratownictwa lub podjęcie innych działań organizacyjnych w zakresie dbałości o zwiększenie poziomu bezpieczeństwa na swoim terenie (np. wprowadzenie systemu monitoringu).

⁶¹⁵ Przystąpienie gminy do związku międzygminnego lub innego stowarzyszenia samorządowego działającego na rzecz rozwoju turystyki, członkostwo gminy w Lokalnej (Regionalnej) Organizacji Turystycznej, strukturze euroregionalnej, w związkach bliźniaczych i partnerskich miast/gmin, inicjatywa założycielska w zakresie instytucjonalizacji współpracy w dziedzinie turystyki (związki gminne, LOT-y i in.), współdziałanie gminy z parkami narodowymi lub krajoobrazowymi i innymi instytucjami zarządzania obszarami chronionymi w realizacji programów rozwoju turystyki, z władzami samorządowymi powiatu i województwa w realizacji programów rozwoju turystyki, funkcjonowanie na terenie gminy grup partnerskich (Lokalnych Grup Działania), organizowanie przez gminę spotkań z lokalną branżą turystyczną, współpraca gminy z instytucjami turystycznymi działającymi na jej terenie (np. z oddziałem PTTK w zakresie organizacji imprez turystycznych, wytyczania szlaków itd.), realizacja zadań gminy z zakresu turystyki (także promocji walorów gminy) poprzez działalność zarejestrowanych w gminie organizacji społecznych.

⁶¹⁶ Działalność w sferze turystyki prowadzona tylko przez jednostki organizacyjne poza strukturą urzędu miała miejsce w dwóch przypadkach: Miejski Ośrodek Kultury i Informacji im. Jana Wierzyka w Szczyrku oraz Centrum Animacji Kultury w Polkowicach.

certyfikatu jakości lub opracowywanego systemu jakości usług publicznych w gminie dotyczy głównie jednostek wchodzących na rynek turystyczny (Polkowice, Siewierz, Stęszew, Osiecznica, Duszniki-Zdrój).

Jednocześnie, analizując instrumenty organizacyjne w formie wsparcia podmiotów gospodarczych i społecznych w gminie należy zauważyć, że gminy – nowe potencjalne obszary recepcji turystycznej są bardziej skłonne do tworzenia innych udogodnień organizacyjnych dla podmiotów społeczno-gospodarczych, tj.: zapewnienie uproszczonych procedur lokowania inwestycji m.in. w sektor turystyki (Polkowice, Złotoryja, Osiecznica), utworzenie punktu obsługi inwestora, „okienka przedsiębiorczości”, opracowanie „ścieżki inwestora” lub wprowadzenie innych tego typu udogodnień organizacyjnych (Polkowice, Siewierz, Wągrowiec, Złotoryja, Włodowice, Ustroń), prowadzenie lub organizowanie usług doradztwa dla mieszkańców i/lub przedsiębiorców (Marcinowice), organizowanie lub pomoc w organizacji szkoleń dla osób zainteresowanych podjęciem aktywności gospodarczej w sferze turystyki, szkolenia ukierunkowane na przekwalifikowanie bezrobotnych (Polkowice, Siewierz, Stęszew, Złotoryja, Marcinowice, Osiecznica, Stara Kamienica, Włodowice, Szczyrk, Szklarska Poręba, Wisła, Podgórzyn), utworzenie bądź wsparcie organizacyjne jednostek ratownictwa lub inne działania organizacyjne w zakresie dbałości o zwiększenie poziomu bezpieczeństwa w gminie (Polkowice, Siewierz, Stęszew, Trzemeszno, Złotoryja, Osiecznica, Stara Kamienica, Włodowice, Duszniki-Zdrój, Karpacz, Szczyrk, Wisła). Natomiast udogodnienia organizacyjne dla organizacji społecznych prowadzących działalność w sferze turystyki w porównywalnym stopniu tworzyły gminy turystyczne i „nie-turystyczne” (Trzemeszno, Wągrowiec, Złotoryja, Marcinowice, Stara Kamienica, Włodowice, Wisła, Podgórzyn, Szklarska Poręba).

Na podstawie dokonanego przeglądu zauważono zatem szerszy zakres tworzonych udogodnień organizacyjnych w funkcjonowaniu administracji publicznej w przypadku gmin wkraczających na rynek turystyczny i większą skłonność do stosowania przez nie nowoczesnych rozwiązań w ramach własnej działalności administracyjnej (certyfikaty jakości, wprowadzane programy i procedury obsługi interesantów, w szczególności podmiotów gospodarczych funkcjonujących w gminie). W ten sposób ujawnia się większa niż wśród gmin turystycznych przychylność względem inwestorów i aktywność w zabieganiu o nich władz lokalnych nowych potencjalnych obszarów recepcji turystycznej.

W ramach bezpośredniego oddziaływania na procesy rozwojowe w turystyce poprzez tworzenie podmiotów działających w sferze turystyki i rekreacji oraz dostarczanie dóbr i usług, gminy (zarówno turystyczne, jak i „nie-turystyczne”) często prowadzą różne obiekty i zarządzają terenami stanowiącymi element zagospodarowania turystycznego, np. komunalne baseny kąpielowe, lodowiska, centra rekreacyjne (Centrum Piknikowe i baseny zewnętrzne w Polkowicach, centrum rekreacyjno-wypoczynkowe nad Zalewem Złotoryjskim) czy sportowe (np. Jamrozowa Polana w gminie Duszniki-Zdrój). W kilku przebadanych gminach struktury samorządowe włączyły się bezpośrednio w rozwój

bazy noclegowej (najbardziej aktywna pod tym względem okazała się gmina Polkowice, która objęła w 2000 r. akcje w spółce Aquahotel; głównym zadaniem tego podmiotu było wybudowanie hotelu przy Aquaparku – centrum rekreacyjno-rehabilitacyjnym). Usługi noclegowe prowadzono także w ramach działalności gminnej jednostki organizacyjnej⁶¹⁷ (Miejski Ośrodek Kultury Promocji i Informacji) w Szczyrku, Dusznikach-Zdrój (poprzez Ośrodek Sportu i Rekreacji – późniejszy Ośrodek Kultury i Promocji), Wągrowcu (obiekt hotelowy i pole namiotowo-campingowe prowadzone przez Ośrodek Sportu i Rekreacji) czy Złotoryi (obiekt prowadzony przez Złotoryjski Ośrodek Kultury i Rekreacji), swoje pole namiotowe prowadzi także gmina Włodowice. Ponadto klika jednostek samorządowych zaangażowało się w tworzenie i/lub prowadzenie placówek muzealnych jako uzupełniające oferty turystycznej gminy (Wągrowiec, Stęszew, Złotoryja, Karpacz, Ustroń, Wisła – opracowanie dokumentacji technicznej Muzeum Humoru), a także punktów informacji turystycznej (Złotoryja, Stara Kamienica, Podgórzyn, Karpacz, Szklarska Poręba, Duszniki-Zdrój, Wisła). Działania w sferze turystyki rozwijające się jako nowe potencjalne obszary recepcji turystycznej gminy podejmują często bezpośrednio poprzez własne jednostki organizacyjne w postaci ośrodków sportu i rekreacji, ośrodków kultury itp. Przykładowo gmina Złotoryja powołała w formie zakładu budżetowego Złotoryjski Ośrodek Kultury i Rekreacji do zarządzania obiektami o przeznaczeniu turystycznym i rekreacyjnym (są to: Centrum Informacji Turystycznej, „Pałacyk” – wielofunkcyjny obiekt świadczący m. in. usługi noclegowe i gastronomiczne, udostępniana dla zwiedzających kopalnia złota „Aurelia”, Muzeum Złota, hala sportowa i in.). W gminie Polkowice jest to z kolei Centrum Animacji Kultury – samorządowa instytucja kultury zarządzająca m. in. Centrum Piknikowym i basenami zewnętrznymi.

Samorząd terytorialny wybranych do badań gmin wpływał także bezpośrednio na funkcjonowanie lokalnych spółek działających na rynku turystycznym poprzez ich tworzenie i przystępowanie do nich: Centrum Rekreacyjno-Rehabilitacyjne Aquapark w Polkowicach, którego właścicielem jest gmina, Kolej Linowa Czantoria Sp. z o.o. – należąca do miasta Ustroń, Miejska Kolej Linowa Sp. z o.o. z udziałami gminy Karpacz, Szczyrkowski Ośrodek Narciarski S.A. z udziałami miasta Szczyrk. Doświadczenia gmin w zakresie prowadzenia działalności w sferze turystyki w formie spółek prawa handlowego są różne. Nieraz ujawniają się problemy związane ze strukturą własnościową danego podmiotu – brak pozycji dominującej w spółce może być przyczyną nieporozumień między udziałowcami co do sposobu prowadzenia działalności, a nawet braku możliwości skutecznej realizacji przez jednostkę samorządową zadań w sferze turystyki (taka sytuacja miała miejsce w Szczyrku, zwracano na to również uwagę w gminie Karpacz). To sprawia, że w rozwiniętych pod względem turystycznym gminach władze samorządowe nieraz zabiegają o pełnienie funkcji głównego realizatora

⁶¹⁷ Ośrodki sportu i rekreacji zajmują specyficzne miejsce w grupie podmiotów prowadzących działalność gospodarczą w sferze turystyki i rekreacji w gminie. Dysponują one nieraz nie tylko obiektami i urządzeniami sportowymi i rekreacyjnymi, ale również niewielkimi zakładami hotelarskimi i gastronomicznymi. (A. Rapacz, *Przedsiębiorstwo turystyczne. Podstawy...*, op. cit., s. 51).

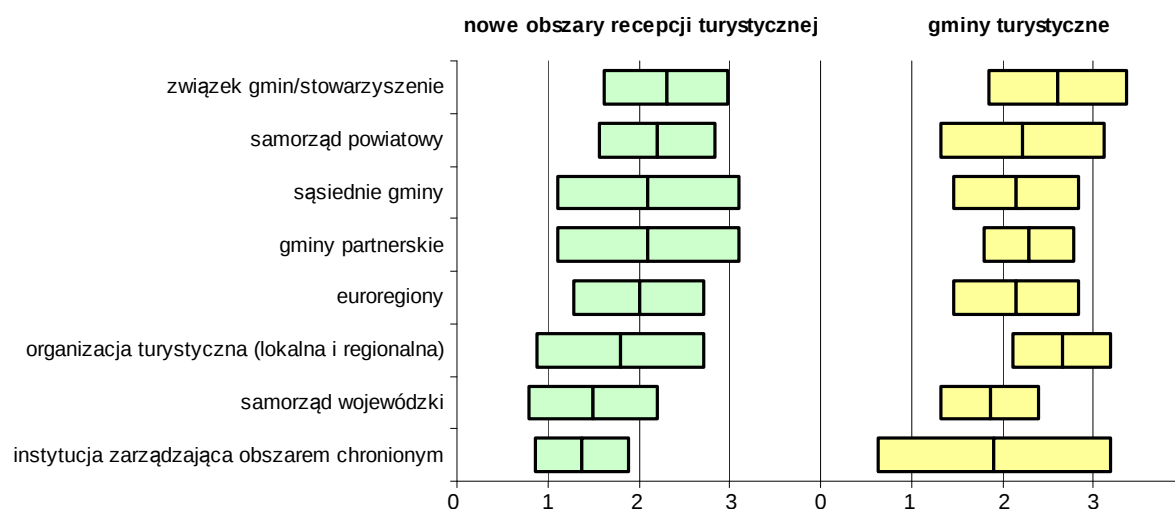
działań (udziałowca spółki), aby zagwarantować niezakłócone świadczenie ważnych dla gospodarki gminnej usług turystycznych na odpowiednim poziomie.

Badania ujawniły, że z punktu widzenia wykorzystania przez gminy instrumentów organizacyjnych, polegających na powoływaniu i udziale w podmiotach obsługujących ruch turystyczny, duże bezpośrednie zaangażowanie w organizowanie rynku turystycznego odnosi się zarówno do gmin turystycznych, jak i jednostek wchodzących na rynek turystyczny. Pomimo faktu, że na dojrzałych rynkach turystycznych jest to domena podmiotów prywatnych i społecznych świadczących usługi turystyczne, zwraca uwagę większe niż przypuszczano bezpośrednie zaangażowanie samorządu terytorialnego. Można zatem stwierdzić, że zaangażowanie gmin w tym zakresie nie tyle wiąże się z przyjęciem określonej opcji polityki gospodarczej – większego lub mniejszego bezpośredniego udziału gminy w samodzielnej działalności na rynku turystycznym lub skoncentrowania wysiłków na popieraniu firm prywatnych – co z samą aktywnością władz lokalnych. Aktywne jednostki samorządu terytorialnego zwykle zarówno tworzą własne podmioty, jak i wspierają rozwój sektora prywatnego. Gminy nieaktywne są natomiast bierne niemal pod każdym względem.

Przewaga gmin turystycznych nad „nie-turystycznymi” w ramach kreowania rozwoju instytucji wspierających gospodarkę turystyczną i bezpośredniego dostarczania usług turystycznych wynika przede wszystkim z ich zaangażowania w organizowanie i prowadzenie działalności kulturalnej i sportowo-rekreacyjnej skierowanej do turystów. Wiąże się to z dużym natężeniem funkcji turystycznej i większymi niż w innych gminach potrzebami w tym zakresie. Z kolei w przypadku jednostek w początkowej fazie rozwoju funkcji turystycznej większe – w porównaniu z gminami turystycznymi – znaczenie w tej podgrupie instrumentów organizacyjnych odgrywa m. in. udział gmin w powstaniu lub przystąpieniu do instytucji otoczenia rynkowego, służących rozwojowi gospodarczemu obszaru, jak: agencje rozwoju lokalnego i regionalnego, fundusze poręczeniowo-kredytowe czy inne inicjatywy lokalne (Polkowice, Złotoryja, Siewierz, Trzemeszno, Stara Kamienica, Duszniki-Zdrój, Szczyrk, Ustrón).

W ramach narzędzi polegających na **organizowaniu współpracy** zweryfikowano podejmowanie (w tym inicjatywa założycielska) przez władze gminne współpracy, jej zakres i intensywność w kontaktach z instytucjami zewnętrznymi, organizowanie spotkań z podmiotami branży turystycznej oraz zakres zleczanych zadań w sferze turystyki i rekreacji zarejestrowanym w gminie organizacjom społecznym. Dla określenia zakresu i intensywności współpracy gmin z innymi podmiotami posłużono się opinią wyrażoną przez przedstawicieli władz samorządowych (zob. pytanie nr 8 formularza ankietowego, Załącznik 5). Respondenci dokonywali oceny wg czterostopniowej skali intensywności (od bardzo dużej, poprzez średnią, małą – aż po brak współpracy). Rezultaty tego wartościowania zaprezentowano na Ryc. 18. Dla wyróżnionych typów gmin przedstawiono, w odniesieniu do poszczególnych instytucji otoczenia zewnętrznego, średnią przyznanych w gminach ocen wraz ze

średnim odchyleniem ocen od tej wartości. Na poniższej rycinie wyraża to odpowiednio: położenie słupków względem skali intensywności podjętej przez gminy współpracy (od 0 do 3) oraz ich długość; środek słupka obrazuje średnią wartość przyznanych przez gminy ocen, długość słupka (odchylenie na prawo i lewo od środka) – wartość odchylenia standardowego ocen (o ile średnio oceny te różnią się od średniej wartości ocen).

Ryc. 18. Średnia i odchylenie od średniej oceny intensywności współpracy gminy z instytucjami otoczenia zewnętrznego na rzecz rozwoju turystyki w opinii przedstawicieli władz samorządowych

Źródło: opracowanie własne

Ogólna ocena intensywności współpracy gmin z innymi instytucjami na rzecz rozwoju turystyki była w opinii władz lokalnych podobna – na poziomie średnim (ocena na poziomie 2,0) – zarówno w grupie gmin wchodzących na rynek turystyczny, jak i w dojrzałych gminach turystycznych. W szczególności, najwyższą ocenę wśród wszystkich badanych jednostek uzyskała współpraca w ramach związków gmin/stowarzyszeń (średnia ocena: 2,3 w skali od 0 – brak współpracy do 3 – bardzo duża intensywność współpracy), a także gmin partnerskich (średnia ocena: 2,2). Poziomem intensywności nieco powyżej średniego charakteryzowała się także – w opinii przedstawicieli władz samorządowych – współpraca z sąsiednimi gminami (niezrzeszonymi w związek), z organizacjami turystycznymi (lokalnymi/regionalnymi) oraz z samorządem powiatowym.

W gminach w początkowym etapie rozwoju funkcji turystycznej największa intensywność współpracy dotyczyła związków gmin/stowarzyszeń (średnio 2,3, a w gminach turystycznych – organizacji turystycznych (lokalnych/regionalnych) – ocena średnia: 2,6. Najślabiej oceniono natomiast w obu typach gmin intensywność współpracy z instytucjami zarządzającymi obszarami chronionymi (zaledwie 1,4), co wskazuje na trudności w zakresie tych relacji. Tylko dobra, intensywna współpraca z tymi instytucjami może natomiast zapewnić właściwe, z poszanowaniem zasad zrównoważonego

rozwoju kierunku występowania turystyki na obszarach przyrodniczo cennych. Jednocześnie w tym przypadku średnie oceny w grupie gmin turystycznych były najbardziej niejednorodne, o czym świadczy wartość odchylenia standardowego od średniej na poziomie 1,3, zilustrowana na Ryc. 18 długością słupka. Ponadto duże zróżnicowanie ocen w tej grupie gmin dotyczyło współpracy z samorządem powiatowym (0,9). Wśród jednostek zaliczonych do nowych potencjalnych obszarów recepcji turystycznej najmniej spójne okazały się oceny dotyczące współpracy z: sąsiednimi gminami, gminami partnerskimi, organizacjami turystycznymi (lokalnymi/regionalnymi) – odchylenie standardowe na poziomie odpowiednio: 1, 1 i 0,9.

Wśród najważniejszych aspektów współpracy na rzecz turystyki z poszczególnymi instytucjami, niezależnie od rodzaju instytucji oraz etapu rozwoju obszaru recepcji turystycznej, wymieniano natomiast najczęściej: wspólną promocję (w tym udział w targach, wydawnictwa promocyjne), organizację imprez, tworzenie infrastruktury turystycznej (głównie szlaków rowerowych, turystycznych), oznakowanie atrakcji turystycznych i inne wspólne przedsięwzięcia w sferze turystyki. Ponadto często wskazywano na działalność szkoleniową, upowszechnianie dziedzictwa kulturowego, wymianę informacji i doświadczeń, wspólne pozyskiwanie i korzystanie ze środków finansowych na rozwój turystyki. Ważne, że w zakresie współpracy gmin z instytucjami otoczenia zewnętrznego na rzecz turystyki znalazło się również wspólne planowanie i opracowywanie rozwiązań oraz programów rozwojowych w turystyce na poziomie ponadgminnym.

Warto przy tym zaznaczyć, że inicjatywa założycielska w zakresie instytucjonalizacji współpracy w dziedzinie turystyki (związki gminne, LOT-y i in.) należała wyłącznie do jednostek gminnych w dojrzałym stadium turystycznego rozwoju. Gminy „nie-turystyczne” były natomiast skłonne do zawierania formalnej współpracy z innymi gminami, przedsiębiorstwami, organizacjami, by czerpać korzyści z tak powstającego efektu synergii, choć za słabe wśród partnerów, by występować z inicjatywą założycielską. Tradycyjne gminy turystyczne wykazywały otwartość na współdziałanie i gotowość zawiązywania struktur partnerskich, niemniej w większym stopniu zorientowane były one na partnera działającego w sektorze prywatnych przedsiębiorstw (branża turystyczna) niż w sektorze publicznym (jednostki samorządu terytorialnego).

Jednocześnie zwraca uwagę duża liczba organizacji społecznych tworzonych w gminach działających m. in. na rzecz turystyki na danym terenie (zob. Załącznik 7, Tab. 2), co jest zjawiskiem pozytywnym. Z ich pomocą gminy realizują (poprzez przekazywane na ich rzecz dotacje) coraz więcej zadań własnych w sferze turystyki, kultury i rekreacji. Takie pośrednie wykonywanie zadań przez gminę ujawniło się przede wszystkim w gminach dojrzałych pod względem rozwoju turystycznego (Wisła, Karpacz, Szczyrk, Ustrón, Podgórzyn). Warto jednak podkreślić, że często impulsem do podejmowania szerszych wspólnych działań na rzecz turystyki w gminach bez wcześniejszych tradycji obsługiwanego ruchu turystycznego jest powołanie stowarzyszenia, organizacji społecznej (np. Polskie Bractwo

Kopaczy Złota w Złotoryi, Stowarzyszenie „Ślężanie” Lokalna Grupa Działania – gmina Marcinowice, Stowarzyszenie Promocji Przedsiębiorczości „IZERY” – gmina Stara Kamienica, Lokalna Grupa Działania – Stowarzyszenie „Światowid” – gmina Trzemeszno). Poprzez swoją aktywność zachęcają one bowiem społeczność lokalną do zainteresowania się turystyką, inicjują przedsięwzięcia, włączając również samorząd gminny w podejmowane działania na danym terenie. Wpływają zatem pozytywnie na realizację lokalnej polityki w sferze turystyki. Szczególnie liczne są powstające w ostatnim czasie (najczęściej w ramach programu unijnego Leader +), głównie na obszarach wiejskich, Lokalne Grupy Działania – lokalne partnerstwa zrzeszające podmioty różnych sektorów.

Można zauważyć natomiast, że gminy wchodzące dopiero na rynek turystyczny w mniejszym stopniu podejmują działania na rzecz turystyki w ramach Lokalnych Organizacji Turystycznych. Te bowiem funkcjonują raczej na dojrzałych pod względem turystycznym obszarach. Chętniej natomiast przystępują do struktur regionalnych (wśród nich prężnie działa zwłaszcza Dolnośląska Organizacja Turystyczna, do której spośród analizowanych w pracy gmin w początkowej fazie rozwoju turystycznego należą: Polkowice, Złotoryja, Osiecznica, Stara Kamienica, a spośród gmin turystycznych – Duszniki-Zdrój, Karpacz, Podgórzyn).

Porównując sposoby oddziaływania gmin w formie organizowania współpracy w grupie gmin turystycznych i „nie-turystycznych” należy zauważyć, że jest to domena gmin w dojrzałym stadium turystycznego rozwoju, gdzie liczne powiązania między różnymi podmiotami sektora usług turystycznych i nieuchronność wzajemnych interakcji tych podmiotów powoduje konieczność podejmowania przez nie współpracy na rzecz turystyki w gminie. Jednakże wydaje się, że współpraca, partnerstwo gmin z innymi jednostkami samorządu terytorialnego oraz sektorem prywatnym jest wiodącym kierunkiem dalszych działań podejmowanych dla kreowania produktu turystycznego w regionie i zarządzania rozwojem turystyki na szczeblu lokalnym i ponadlokalnym bez względu na fazę turystycznego rozwoju jednostki terytorialnej. Wiele bowiem zadań w zakresie kształtowania funkcji turystycznej związanych z przystosowywaniem przestrzeni gminy do jej pełnienia, a także promocji turystycznej, organizacji i planowania rozwoju turystyki w gminie może być i coraz szerzej jest realizowanych poprzez działalność związków gmin, stowarzyszeń i różnych struktur partnerskich powstających na szczeblu lokalnym i regionalnym. Inną kwestią jest skuteczność poszczególnych struktur partnerskich, których na terenie gminy jest nieraz bardzo wiele, co rodzi niebezpieczeństwo nakładania się celów ich działalności. Zwykle jest to przyczyną znoszenia się efektów i marnotrawstwa środków.

Trudno oprzeć się także wrażeniu, że do „partnerskiego” działania gminy zostały w wielu przypadkach zmuszone za sprawą określonych warunków pozyskiwania zewnętrznej pomocy finansowej. Można zatem powiedzieć, że współpraca gmin na rzecz turystyki ma charakter narzędziowy i wiąże się z dążeniem do wykorzystania środków pomocowych. Jest to dopiero wstępna faza

partnerstwa wymuszonego niejako poprzez impuls zewnętrzny w postaci środków finansowych. Dla trwałości więzi partnerskich potrzeba jednak dobrze rozwiniętego kapitału społecznego, co winno być przedmiotem szerszych badań.

Instrumenty informacyjne, promocyjne

Dla oceny grupy narzędzi informacyjnych, w tym promocyjnych wykorzystano 22 instrumenty cząstkowe⁶¹⁸, za które każda z gmin mogła uzyskać 34 punkty. Ich zastosowanie i zasięg oddziaływania potwierdzają przypuszczenie o szczególnej roli tych narzędzi w gminach turystycznych. Jednostki wchodzące na rynek turystyczny dorównują natomiast pod względem stosowanych instrumentów dojrzałym obszarom recepcji turystycznej w zakresie wydawania lokalnej prasy, udziału gminy w stworzeniu filmu promocyjnego, publikowania materiałów promocyjnych oraz udziału gminy w imprezach targowych turystycznych/inwestycyjnych (samodzielnie lub wspólnie z innymi podmiotami, np. związkiem gmin, starostwem powiatowym i itp.). Szerzej zaś niż gminy turystyczne stosują: promowanie oferty na stronach internetowych gminy i/lub w prasie branżowej (Polkowice, Siewierz, Stęszew, Trzemeszno, Wągrowiec, Złotoryja, Marcinowice, Duszniki-Zdrój, Szczyrk, Szklarska Poręba, Wisła, Podgórzyn), tworzenie banków danych o kwalifikacjach na terenie gminy i ich wykorzystywanie w kontaktach z przedsiębiorcami i/lub do opracowywania programów szkoleń (Polkowice, Marcinowice, Stara Kamienica, Duszniki-Zdrój), rozwiązania usprawniające dostęp do informacji i jej jakość – np. opracowanie studium uwarunkowań w wersji elektronicznej (Polkowice, Stara Kamienica). Zatem stosowane przez nowe obszary recepcji turystycznej instrumenty informacyjne kierowane są w większym stopniu niż ma to miejsce w przypadku gmin turystycznych do potencjalnych inwestorów i przedsiębiorców lokalnych, chociaż równolegle intensywnie stosowane są przez te gminy instrumenty informacji i promocji *stricte* turystycznej.

⁶¹⁸ Przeprowadzenie przez gminę wizualizacji oraz oznakowania atrakcji turystycznych i obiektów użyteczności publicznej, utworzenie i/lub prowadzenie przez gminę lokalnego punktu informacji turystycznej, uruchomienie gminnego centrum informacji, utworzenie banku danych o kwalifikacjach w gminie, propagowanie przez gminę kierunków kształcenia na jej terenie związanych z gospodarką turystyczną, przedsiębiorczością, propagowanie przez gminę rozwijania na jej terenie turystyki i podejmowania działalności gospodarczej w turystyce poprzez prowadzenie działalności popularyzatorskiej wśród społeczności lokalnej, promocja proinwestycyjna gminy poprzez udział w konkursach dla jednostek samorządu terytorialnego, np. „Grunt na medal”, „Gmina fair play – certyfikowana lokalizacja inwestycji”, „Profesjonalna gmina przyjazna inwestorom” i in., przygotowanie przez gminę ofert inwestycyjnych dla podmiotów gospodarki turystycznej, stosowanie przez gminę nowoczesnych rozwiązań informacyjnych podnoszących jakość i ułatwiających dostęp do informacji publicznej (np. System Informacji Geograficznej – GIS), prowadzenie przez władze samorządowe lobbingu w zakresie spraw rozwoju turystycznego gminy, a także monitoringu i analizy zjawisk turystycznych na jej terenie, podejmowanie przez gminę walki z „szarą strefą” w turystyce poprzez ewidencję i oznakowanie obiektów świadczących usługi hotelarskie i inne działania informacyjne, prowadzenie przez gminę własnej, aktualizowanej strony internetowej z podstroną poświęconą turystyce w gminie lub odnośnikiem do informacji turystycznej zorganizowanej w postaci osobnego serwisu, wydawanie przez gminę lokalnej prasy, promocja gminy w środkach masowego przekazu, udział gminy w stworzeniu filmu promocyjnego, opracowywanie przez gminę kalendarza imprez kulturalnych, sportowych itp. o charakterze ponadlokalnym, publikowanie przez gminę materiałów promocyjnych, udostępnianie podmiotom gospodarczym miejsca w wydawanych materiałach promocyjnych gminy i/lub na witrynie internetowej, wydawanie przez gminę i propagowanie kart rabatowych z udziałem gestorów bazy turystycznej, udział gminy w imprezach targowych turystycznych/inwestycyjnych (samodzielnie lub wspólnie z innymi podmiotami, np. związkiem gmin, starostwem powiatowym i itp.), organizowanie przez gminę imprez typu *study tour*.

Wśród najchętniej wykorzystywanych przez gminy form promocji znalazły się: prowadzenie własnej, aktualizowanej strony internetowej z podstroną poświęconą turystyce w gminie, publikowanie materiałów promocyjnych (ich przesyłanie do punktów informacji turystycznej i różnych podmiotów na zewnątrz gminy), a także udział w imprezach targowych turystycznych/inwestycyjnych (samodzielnie lub wspólnie z innymi podmiotami, np. związkiem gmin, starostwem powiatowym i itp.). W przypadku typowych gmin turystycznych widoczny jest przy tym szerszy zakres aktywności promocyjnej. Stosują one dodatkowo inne, mało popularne na nieznanych jeszcze obszarach recepcji turystycznej formy promocji, np. organizują imprezy typu *study tour*.

Podstawowym środkiem promocji dla większości gmin jest reklama, w tym przede wszystkim poprzez internet. Gminne portale internetowe stają się coraz bogatsze i w większym stopniu interaktywne. Najbardziej dostosowane do potrzeb turystów są te witryny, które zawierają nie tylko charakterystykę walorów turystycznych, obiektów zagospodarowania turystycznego, imprez i wydarzeń w gminie, ale także programy pobytu w gminie, wykaz wolnych miejsc noclegowych, aktualny obraz z kamer zmieszczonych na stokach narciarskich czy w centrum miejscowości, bieżące komunikaty meteorologiczne, a ponadto są one dostępne w języku obcym. Zdecydowanym liderem pod tym względem jest gmina Karpacz, która stale wprowadza nowe udogodnienia dla turystów korzystających z internetu. Szersze zastosowanie tego instrumentu w działalności na rzecz rozwoju turystyki w gminie widoczne jest w odniesieniu do jednostek w dojrzałym stadium turystycznego rozwoju, które tworzą często bardziej profesjonalne witryny niż gminy „nie-turystyczne”, zdając sobie sprawę z ich wagi w tworzeniu dostępu do informacji dla turystów (rzeczywistych i potencjalnych).

Instrumenty ekonomiczno-finansowe

Analizę wykorzystania przez gminy instrumentów grupy ekonomiczno-finansowej przeprowadzono w podziale na narzędzia po stronie dochodowej oraz wydatkowej budżetu gmin. Łącznie uwzględniono 12 sposobów oddziaływania gmin (po 6 w każdej z dwóch podgrup instrumentów), za które poszczególne jednostki poddane badaniom mogły uzyskać po 27 punktów.

W ramach dochodowej strony instrumentów ekonomiczno-finansowych w dyspozycji władz lokalnych rozpatrzono zakres oddziaływania przez gminy stawką podatku od nieruchomości na podmioty sektora usług oraz skłonność jednostek samorządowych do udzielania ulg, zwolnień, umorzeń i rozłożenia na raty płatności podatku od nieruchomości oraz innych zwolnień i ulg dla przedsiębiorców, w tym świadczących usługi turystyczne w gminie. Ponadto (jako instrument fiskalny) uwzględniono skłonność władz gminnych do pobierania opłaty miejscowej lub uzdrowiskowej. Analizie poddano także stosowanie przez gminy instrumentów dłużnych finansowania rozwoju, pozyskiwanie zewnętrznych bezzwrotnych środków finansowania zadań w sferze turystyki oraz stosowanie montażu finansowego lub realizowanie projektu turystycznego w formie partnerstwa publiczno-prywatnego.

Po stronie wydatkowej instrumentów ekonomiczno-finansowych zbadano z kolei: wydatki gmin na promocję i aktywizację turystyczną jednostki samorządowej oraz na działalność kulturalną i sportową, wniesienie przez gminę kapitału do spółek działających w sferze turystyki i rekreacji lub instytucji rozwoju gospodarczego, a także udzielanie przez gminy dotacji, pożyczek, gwarancji lub poręczeń majątkowych podmiotom sektora turystycznego, organizacjom społecznym realizującym zadania w sferze turystyki, rekreacji czy promocji oraz instytucjom rozwoju gospodarczego.

Oceniając oddziaływanie przez gminy stawką podatku od nieruchomości na podmioty sektora usług, jako kryteria wartościowania przyjęto: rezultat obniżek górnych stawek w podatku od nieruchomości (jako % dochodów z podatku możliwych do uzyskania w latach 2000-2006) – Załącznik 7, Tab. 3, wysokość stawek podatku jako % stawek maksymalnych w latach 1998-2008 i rodzaj podmiotów uzyskujących preferencyjne stawki (branża turystyczna) – Załącznik 7, Tab. 4. Na podstawie skutków decyzji podatkowych podjętych w poszczególnych gminach, tj. obniżenia górnych stawek w podatku od nieruchomości oraz ulg, zwolnień, umorzeń i odroczeń w podatku od nieruchomości można zauważyć, że gminy w większym stopniu stosowały tą ostatnią formę preferencji finansowych, a przynajmniej w większym stopniu odczuwały ich skutek finansowy niż w przypadku stosowania obniżenia górnych stawek w podatku. Zaledwie cztery z przebadanych ogółem siedemnastu turystycznych i „nie-turystycznych” gmin stosowały specjalnie obniżone stawki dla podmiotów działających w sferze turystyki, tj. Włodowice, Szczyrk, Ustroń i Wisła.

Poszczególne jednostki samorządowe „specjalizowały się” bądź to w udzielaniu ulg i zwolnień itd. (np. Polkowice, Szklarska Poręba, Stara Kamienica) w znacznym stopniu oddziałując na konkretne, wybrane podmioty (preferencje te obejmują tylko niektórych, wybranych podatników), bądź obniżaniu górnych stawek podatku od nieruchomości (np. Siewierz, Stęszew, Włodowice), wpływając już nie tak precyzyjnie jak w poprzednim przypadku na zachowania konkretnych podmiotów. Jedynie gminy Marcinowice i Wągrowiec stosowały oba te narzędzia dochodowe równomiernie. Można wyróżnić także jednostki samorządowe, których polityka podatkowa odznaczała się wysokim fiskalizmem, tj. łączne skutki decyzji podatkowych tych gmin były niewielkie (osiągały wartości poniżej średniej regionalnej dla gmin małych i średnich, przy uwzględnieniu typu administracyjnego jednostki), np. Trzemeszno, Szczyrk. Oznacza to, że gminy te w ramach polityki podatkowej nie stosowały stymulant lub stosowały je w nieznacznym stopniu. Trzeba bowiem pamiętać, że dylematy władarzy lokalnych w zakresie wyboru między zakresem realizacji funkcji fiskalnej a stymulacyjnej nie są łatwe⁶¹⁹. Narzędzia polityki podatkowej wykorzystane w celach stymulacyjnych ograniczają bowiem w danym okresie możliwości budżetowe realizacji zadań własnych gminy, choć mogą przyczynić się do zwiększenia liczby podatników w przyszłości. Istnieje więc ryzyko finansowe prowadzonej przez samorząd terytorialny polityki podatkowej.

⁶¹⁹ J. Rolewicz, *Ekonomiczne...*, op. cit., s. 13; *Kompendium...*, op. cit., s. 183; R. Pawłusiński, *Samorząd...*, op. cit., s. 31.

Oddziaływanie przez gminę stawką podatku od nieruchomości na podmioty sektora usług w porównywalnym stopniu odnosiło się do grupy gmin turystycznych, jak i znajdujących się w początkowym stadium rozwoju funkcji turystycznej. Przy tym przede wszystkim gminy dojrzałe pod względem rozwoju turystycznego stosowały specjalne obniżki dla podmiotów działających w sferze turystyki, co wiąże się ze specyfiką lokalnej struktury gospodarczej i znaczeniem tych podmiotów dla władz samorządowych gmin turystycznych. Natomiast specjalizację w odniesieniu do wyróżnionych ze względu na etap rozwoju turystycznego typów gmin w zakresie stosowanych preferencji można dostrzec w przypadku ulg, umorzeń i odroczeń w podatku od nieruchomości – chętniej udzielanych podmiotom branży turystycznej przez władze samorządowe gmin turystycznych (zob. Załącznik 7, Tab. 5). Wzmacnia to przyjętą hipotezę pracy o większym znaczeniu instrumentów o charakterze pośrednim w strukturze oddziaływań władz samorządowych gmin turystycznych niż „nie-turystycznych”. Warto jednak podkreślić, że większość gmin wchodzących na rynek turystyczny chętnie stosowała (na mocy przyjętych uchwał rad gminnych) zwolnienia przedsiębiorców z podatku od nieruchomości dla rozpoczynających działalność gospodarczą i tworzących nowe miejsca pracy oraz w związku z nową inwestycją i/lub zwiększeniem zatrudnienia, tworząc m.in. programy pomocy regionalnej⁶²⁰ (Polkowice, Złotoryja, Siewierz, Stęszew, Trzemeszno, Marcinowice, Osiecznica, Włodowice, Wągrowiec). Preferencje te nie odnosiły się wprawdzie bezpośrednio do podmiotów branży turystycznej, ale służyły wsparciu ogólnej przedsiębiorczości w gminie. Przy tym gmina Polkowice i Złotoryja udzielały pomocy publicznej w formie umorzenia i odroczenia terminu płatności podatku od nieruchomości) także przedsiębiorstwom turystycznym (Aqua Hotel S.A., Aquapark S.A., Hotel Qubus).

W niewielkim stopniu wykorzystywano natomiast w całym okresie badawczym (1998-2008) opłatę miejscową (uzdrowiskową) jako instrument fiskalny. Jedynie cztery gminy (Karpacz, Szklarska Poręba, Ustroń i Wisła) spośród dziewięciu uprawnionych do jej pobierania ustaliły poziom opłaty według maksymalnych lub zbliżonych do maksymalnych stawek (Załącznik 7, Tab. 6). Wśród tych gmin jedynie dwie – Trzemeszno i Wągrowiec należą do gmin w początkowym etapie rozwoju turystycznego. Niemniej ujawniona w badaniach skłonność władz lokalnych gmin turystycznych do

⁶²⁰ W uchwale rady gminy mogą zostać określone dodatkowe warunki udzielania pomocy, np. okres zwolnienia może być uzależniony od wielkości nakładów inwestycyjnych, bądź od ilości nowo utworzonych miejsc pracy. Jednak uchwała ta musi uwzględniać warunki wynikające z przepisów dotyczących pomocy publicznej i być zgodna z mapą pomocy regionalnej (Rozporządzenie Rady Ministrów z dnia 13 października 2006 r. w sprawie ustalenia mapy pomocy regionalnej, Dz. U. nr 190, poz. 1402, zmieniające wcześniej obowiązujące Rozporządzenie Rady Ministrów z dnia 1 września 2004 r. w sprawie ustalenia mapy pomocy regionalnej, Dz. U. nr 200, poz. 2050), która określa obszary kwalifikujące się do udzielania pomocy oraz jej maksymalne dopuszczalne wielkości. Gminne uchwały w sprawie zwolnień od podatku od nieruchomości w ramach pomocy regionalnej na wspieranie inwestycji w sektorze turystyki nie podlegają notyfikacji – pomimo, że Komisja Europejska konsekwentnie mniej przychylnie odnosi się do pomocy przeznaczonej dla konkretnych sektorów. Ułatwia to znacznie wspieranie rozwoju turystycznego gmin z wykorzystaniem tego instrumentu oddziaływania (Rozporządzenie Rady Ministrów z dnia 23 lipca 2007 r. w sprawie udzielania przez gminy zwolnień od podatku od nieruchomości, stanowiących regionalną pomoc inwestycyjną, Dz. U. nr 138, poz. 969).

pobierania opłaty świadczy o niedużym stopniu zaangażowania samorządu gminnego w wykorzystywanie dostępnych możliwości finansowych oddziaływania na procesy rozwojowe.

Warto w tym miejscu zwrócić uwagę na generalnie słabe wykorzystanie tego instrumentu fiskalnego w skali kraju. Wg przeprowadzonych przez M. Dereka obliczeń około połowa wszystkich gmin uzyskuje z opłaty miejscowej mniej niż jedną trzecią kwoty, którą mogłyby uzyskać, gdyby pobrano pełną należność. Wśród gmin, które najwięcej tracą z powodu niepełnej „ściągalności” opłaty miejscowej autorka wyróżnia m. in. gminy: Karpacz, Szklarska Poręba oraz Podgórzyn⁶²¹, z których dwie pierwsze to jednocześnie gminy, w których i tak wpływy z tej opłaty stanowią jeden z największych udziałów w całości dochodów podatkowych w skali kraju.

Stosowanie przez gminy instrumentów dłużnych finansowania rozwoju (kredyty komercyjne, kredyty i pożyczki o charakterze preferencyjnym, emisja obligacji komunalnych i in. – w tym z przeznaczeniem na cele turystyczne, kulturowe, sportowe czy rekreacyjne) ustalono przyjmując za kryterium oceny wskaźniki zadłużenia ogólnego gminy w latach 2000-2006 (Załącznik 7, Tab. 7) oraz cel przeznaczenia pozyskanych środków. Większy udział tego sposobu oddziaływania odnosi się do grupy gmin turystycznych, które częściej niż jednostki wchodzące na rynek turystyczny przeznaczały zaciągane zobowiązania na cele turystyczne i okołoturystyczne. Jednak trzeba zauważyć, że instrumenty dłużne finansowania rozwoju gmin wykorzystywane są wciąż w niewielkim stopniu – istnieje nadal spory potencjał w tym zakresie. Przy tym wśród badanych jednostek najaktywniej z długu korzystały gminy: Wągrowiec, Polkowice, Karpacz, Złotoryja, Szklarska Poręba, Ustroń, Wisła i Podgórzyn. Najostrożniejsze w analizowanym okresie były natomiast gminy: Szczyrk, Osiecznica, Trzemeszno i Sędziszew. Trzeba zaznaczyć, że instrumenty dłużne finansowania działalności gmin mogą stanowić skuteczne narzędzie rozwoju lokalnego, jeżeli wysokość zadłużenia poszczególnych jednostek samorządu terytorialnego nie zagraża ani płynności finansowej, ani wykonywaniu bieżących zadań samorządu oraz pod warunkiem, że dług nie jest „przejadany”, czyli przeznaczany na bieżącą działalność⁶²², lecz na inwestycje, a więc pomnażanie majątku, który może przyczynić się do szybszego rozwoju gminy w przyszłości.

Z kolei biorąc pod uwagę liczbę dofinansowanych projektów w sferze turystyki i rekreacji oraz wielkość wsparcia pozyskanego przez gminy z zewnętrznych bezzwrotnych źródeł finansowania (Załącznik 7, Tab. 8) oceniono kolejny instrument ekonomiczno-finansowy po stronie dochodowej budżetów gmin. Jak pokazały badania, dostęp do tych źródeł (głównie unijnych) pobudza aktywność jednostek o różnych charakterystykach gospodarczych i zamierzeniach rozwojowych, w tym

⁶²¹ M. Derek, *Opłata...*, op. cit., s. 73.

⁶²² Zaciągnięcie długu wyższego niż koszt prowadzonych inwestycji prawie zawsze oznacza ich „przejadanie” na wydatki bieżące, z wyjątkiem nielicznych kredytów zaciąganych dla restrukturyzacji starszego zadłużenia, tj. z przeznaczeniem na spłatę wcześniejszych zobowiązań; jeżeli posunięcie to wiąże się ze zmniejszeniem kosztów obsługi zadłużenia, to wpływa korzystnie na sytuację finansową gminy i nie może być oceniane podobnie jak przeznaczanie pozyskanych środków na potrzeby bieżące (P. Swianiewicz, *Zadłużenie samorządów*, „Wspólnota” 2007, 7, s. 26).

znajdujących się na różnych etapach turystycznego rozwoju. W przeprowadzonych badaniach zaobserwowano duże zaangażowanie w pozyskiwanie środków na sfinansowanie zadań w sferze turystyki i rekreacji zarówno w grupie gmin wchodzących na rynek turystyczny, jak i w odniesieniu do tradycyjnych gmin turystycznych, dla których kierunek wydatkowania tych środków w sposób naturalny w większym zakresie związany jest z turystyką. Stąd wśród tych ostatnich zaobserwowano stosunkowo większe wykorzystanie tego instrumentu w porównaniu z grupą gmin w początkowym stadium rozwoju turystycznego. Wciąż mało popularny jest natomiast montaż finansowy czy podejmowanie przedsięwzięć w zakresie inwestycji turystycznych w formie partnerstwa publiczno-prywatnego (wyjątek stanowią gminy: Polkowice, Wągrowiec, Osiecznica, Włodowice, Duszniki-Zdrój, Podgórzyn).

Analizując instrumenty ekonomiczno-finansowe po stronie wydatkowej budżetu gmin w pierwszej kolejności porównano łączne nakłady na promocję (poniesione w latach 1998-2006) w grupie tradycyjnych gmin turystycznych oraz jednostek wchodzących na rynek turystyczny. Zwraca uwagę wyższa średnia wartość nakładów wśród tych ostatnich (zob. Załącznik 7, Tab. 9). Pomijając natomiast w obliczeniach jedną z najbogatszych gmin w Polsce (Polkowice)⁶²³, wydatki w obu grupach jednostek uzyskują zbliżone średnie wartości. Jednak w analizie tej należałoby uwzględnić dodatkowo wydatki na aktywizację turystyczną (dział „Turystyka” klasyfikacji budżetowej), porównując obie kategorie nakładów łącznie. Wówczas, nie wyłączając z rozważań Polkowic, kwoty te osiągają zbliżone wartości w obu grupach gmin, a pomijając wyróżniającą się gminę – są ponad dwukrotnie wyższe w przypadku tradycyjnych gmin turystycznych⁶²⁴.

Po zsumowaniu poniesionych w latach 1998-2006 wydatków na promocję oraz aktywizację turystyczną (wg działu „Turystyka”) w przeliczeniu na jednego mieszkańca, wartości powyżej średniej dla poszczególnych grup jednostek uzyskały gminy: Duszniki-Zdrój (408,0 zł/os.), Karpacz (369,4 zł/os.), Polkowice (249,2 zł/os.), Szklarska Poręba (204,1 zł/os.) i Włodowice (176,3 zł/os.). Wśród jednostek zaliczonych do potencjalnych obszarów turystycznych najmniejsze nakłady na promocję *per capita* wykazały natomiast gminy: Siewierz (10,3 zł/os.), Marcinowice (11,35 zł/os.), Stęszew (17,5 zł/os.) i Trzemeszno (18,2 zł/os.), a w grupie gmin turystycznych – Ustroń (25,6 zł/os.). Stopień zaangażowania gmin w działalność promocyjną można także wyrazić przy pomocy wskaźnika nakładów na ten cel w przeliczeniu na jedno miejsce noclegowe⁶²⁵. Zaangażowanie to jest nieporównywalnie większe w przypadku gmin „nie-turystycznych” z racji słabego rozwoju bazy noclegowej przy stosunkowo wysokich wydatkach promocyjnych. Warto natomiast zwrócić uwagę na

⁶²³ W latach 1998-2006 gmina Polkowice na swoją promocję wydała ogółem ponad 6 mln zł, czyli więcej niż wszystkie gminy uczestniczące w badaniach łącznie. Kwota ta stanowi 237 zł w przeliczeniu na jednego mieszkańca gminy, co znacznie przewyższa średnią wartość tego miernika dla gmin turystycznych i „nie-turystycznych”.

⁶²⁴ Trzeba przy tym zauważyć, że są to zwykle gminy zamożniejsze od przeciętnych jednostek terytorialnych najniższego szczebla w kraju.

⁶²⁵ A. Szwichtenberg, *Gospodarka...*, op. cit., s. 186.

znaczny (prawie czterokrotny) wzrost tego wskaźnika w 2006 r. w stosunku do 2003 r. w przypadku gmin turystycznych⁶²⁶.

Chociaż zaprezentowane dane świadczą o dużym finansowym zaangażowaniu gmin wkraczających na rynek turystyczny w kształtowanie swojego pozytywnego wizerunku, także wśród potencjalnych turystów, to jednak w porównaniu z jednostkami w początkowej fazie rozwoju turystycznego wydatki budżetowe gmin, z pominięciem przedsięwzięć infrastrukturalnych, miały większe znaczenie w wykorzystywanym przez gminy instrumentarium w przypadku jednostek w dojrzałym stadium rozwoju. Wynika to z bieżących potrzeb finansowania zadań samorządowych bezpośrednio lub pośrednio odnoszących się do turystyki jako dominującej dziedziny gospodarki. Zatem twarde, finansowe i bezpośrednie instrumenty wydatkowe odnoszą się w tym przypadku w większym stopniu do gmin turystycznych. Osłabia to przyjętą hipotezę dotyczącą charakterystycznego znaczącego udziału narzędzi „twardych”, finansowych w grupie instrumentów oddziaływania nowych potencjalnych obszarów recepcji turystycznej w porównaniu z zaangażowaniem instrumentów w tradycyjnych gminach turystycznych.

Trzeba jednak podkreślić, że wyniki uzyskane na podstawie analizy sprawozdań budżetowych nie pozwalają w sposób precyzyjny określić faktycznego zaangażowania finansowego w zakresie promocji jednostek samorządu terytorialnego. Nieraz gminy, które w swoich budżetach nie wykazują w ogóle lub wykazują nieznaczące, szcątkowe wydatki na promocję (np. jedynie składki członkowskie z racji przynależności do różnych organizacji podejmujących działania promocyjne na rzecz gminy) realizują zadania w tym zakresie poprzez działalność różnych podmiotów zewnętrznych, np. organizacji pożytku publicznego czy ośrodków sportu i rekreacji, samorządowych jednostek kultury itd. Samorząd gminny przekazuje wówczas odpowiednie dotacje na realizację konkretnych zadań zleconych związanych z promocją gminy, finansując pośrednio działalność promocyjną (taka forma jako dominująca funkcjonuje przykładowo w gminie Marcinowice czy Trzemeszno, a także w gminach turystycznych, na których terenie działa zwykle wiele organizacji zajmujących się promocją regionu. Jednocześnie większość ponoszonych nakładów na promocję w budżetach niektórych jednostek ujmowana jest w dziale „Turystyka”. Dotyczy to przede wszystkim typowych gmin turystycznych, w przypadku których wydatki w ramach działu „Turystyka” są często znacznie wyższe niż nakłady promocyjne wyodrębnione w innych działach klasyfikacji budżetowej (np. gmina Podgórzyn, Karpacz). Ponadto wydatki na promocję często mieszczą się w ramach wykazywanych w innym miejscu sprawozdań budżetowych nakładów na kulturę i ochronę dziedzictwa narodowego oraz kulturę fizyczną i sport, stanowiących kolejny cząstkowy instrument w ramach prowadzonej analizy.

⁶²⁶ Porównywalną wartość tego wskaźnika w 2003 r. w odniesieniu do grupy gmin nadmorskich uzyskał w swoich badaniach A. Szwichtenberg (zob. *Gospodarka...*, op. cit., s. 184-185).

Gminy ponoszą często znaczne nakłady (powyżej średniej krajowej dla gmin małych i średnich, przy uwzględnieniu typu administracyjnego jednostek) na kulturę i ochronę dziedzictwa narodowego oraz kulturę fizyczną i sport (np. Polkowice, Osiecznica, Ustroń, Karpacz, Duszniki-Zdrój, Szczyrk, Złotoryja, Siewierz) – zob. Załącznik 7, Tab. 10. Można zaobserwować, że dziedziny te coraz bardziej postrzegane są przez włodarzy lokalnych jako warunkujące rozwój funkcji turystycznej gmin, obok ich funkcji wspierającej rozwój ukształtowanych już obszarów recepcji turystycznej. Imprezy sportowe i kulturalne stanowią coraz częściej element wzbogacający ofertę turystyczną gminy i regionu oraz chętnie stosowane narzędzie promocji. W przeprowadzonych badaniach ich udział w strukturze instrumentów okazał się wyższy w odniesieniu do gmin turystycznych. Jest to związane z charakterem dominujących zadań bieżących gmin o rozwiniętej funkcji turystycznej.

Instrumenty pobudzania infrastrukturalnego

W ramach grupy instrumentów infrastrukturalnych rozpatrzono: zagospodarowanie przez gminę terenów rekreacyjnych, otoczenia obiektów zabytkowych i in., stworzenie udogodnień dla turystów związanych z udostępnianiem walorów przyrodniczych i kulturowych gminy, zaadaptowanie przez gminę obiektu zabytkowej architektury, przemysłowego lub innego do świadczenia funkcji wystawienniczo-promocyjnej, obsługi ruchu turystycznego, aktywności kulturalnej itp., podjęcie działań w zakresie rewitalizacji zdegradowanych obiektów i przestrzeni gminnej, prowadzenie renowacji obiektów zabytkowych, wyznaczanie szlaków turystycznych, ścieżek rowerowych, edukacyjnych itd., przeprowadzenie prac w zakresie estetyzacji obszaru, a także zbadano wielkość ponoszonych przez gminę wydatków inwestycyjnych, w tym infrastrukturalnych. Uwzględniono łącznie 8 narzędzi kształtowania infrastruktury w gminie, które zapewniają maksymalnie 14 punktów.

W ostatnim czasie szczególnie widoczne jest podejmowanie przez jednostki samorządu terytorialnego, nieraz z wielkim rozmachem, zadań inwestycyjnych na rzecz rozwoju turystyki i szerzej rekreacji. W wybranych do analizy gminach były to przykładowo: budowa kąpieliska wraz z infrastrukturą towarzyszącą (Siewierz, Włodowice, Złotoryja), budowa zbiornika rekreacyjnego na rzece (Włodowice), rewitalizacja starówki (Polkowice – najmłodsza, bo zrekonstruowana od podstaw w latach 1992-2005, starówka w kraju, także rewitalizacja rynku w Wągrowcu, modernizacja płyty rynku w Siewierzu, Ustroniu, Wiśle), budowa pola namiotowego wraz z infrastrukturą towarzyszącą (Włodowice), budowa narciarskich tras biegowych (Karpacz, Szklarska Poręba), udział w budowie/modernizacji skoczni narciarskiej (Wisła, Karpacz), rewaloryzacja Parku Zdrojowego i modernizacja Alei Chopina (Duszniki-Zdrój⁶²⁷), budowa, remonty i modernizacja placów i obiektów sportowych, renowacja zabytków (np. remont zamku w Siewierzu w celu udostępnienia go

⁶²⁷ Należy zauważyć, że wiele zadań infrastrukturalnych podejmowanych przez gminę Duszniki-Zdrój w analizowanym okresie (1998-2008) miało związek z usuwaniem skutków powodzi z 1997 r. i było w znacznym stopniu finansowane w ramach wsparcia udzielonego gminie przez różne instytucje w kraju i za granicą.

zwiedzającym, podobnie rewaloryzacja średniowiecznej Baszty Kowalskiej w Złotoryi w ramach programu jej dostosowania na potrzeby masowego ruchu turystycznego), kompleksowe zagospodarowanie i udostępnienie terenów wokół atrakcji turystycznych, rewaloryzacja parków czy rewitalizacja zdegradowanych terenów gminy w celu wykorzystania ich do pełnienia funkcji rekreacyjnych i turystycznych. Ciekawe są zwłaszcza projekty, w ramach których udostępnia się dla zwiedzających zaadaptowane do pełnienia funkcji turystycznej obiekty przemysłowe (np. Sztolnia Złota „Aurelia” w Złotoryi).

Jednak najczęściej (w ramach przebadanych gmin) do działań inwestycyjnych związanych z zagospodarowaniem terenów rekreacyjnych należały przedsięwzięcia w zakresie wytyczania ścieżek rowerowych (dotyczy to niemal każdej gminy w przyjętym okresie badawczym). Z kolei inwestycje w infrastrukturę sportową wiążą się przede wszystkim z budową lub modernizacją hal sportowych oraz stadionów i boisk. Są one w ostatnim czasie powszechnie podejmowane w gminach, zarówno tych tradycyjnie turystycznych, jak i „nie-turystycznych”. Wiele też wysiłku jednostki samorządowe ponoszą w zakresie podnoszenia poziomu estetyki swojego obszaru. Nieraz są to działania o dużym stopniu kompleksowości, diametralnie przekształcające przestrzeń gminną (Złotoryja, Polkowice).

Biorąc pod uwagę miernik w postaci wydatków inwestycyjnych *per capita* ponoszonych w latach 2000-2006 przez gminy turystyczne i „nie-turystyczne” można dostrzec przewagę jednostek z tradycjami obsługi ruchu turystycznego w tym zakresie (zob. Załącznik 7, Tab. 7). Niemniej biorąc pod uwagę zmianę pozycji w rankingu wielkości tych wydatków przypadających na jednego mieszkańca w 2006 r. w stosunku do 1998 r., można mówić o zdecydowanie korzystnych tendencjach w odniesieniu do gmin wchodzących na rynek turystyczny (poprawa pozycji nawet o ponad tysiąc miejsc, np. Siewierz, Stara Kamienica). Trzeba mieć przy tym na względzie, że dostępne zwiększone w ostatnich latach zewnętrzne środki finansowania projektów rozwojowych w sferze turystyki i rekreacji pobudzają aktywność jednostek o różnych charakterystykach gospodarczych i zamierzeniach rozwojowych, co oznacza wzrost znaczenia instrumentów pobudzania infrastrukturalnego w obu analizowanych typach gmin.

Przy uwzględnieniu w rozważaniach wszystkich wybranych do badań terenowych jednostek samorządu terytorialnego – 10 nowych obszarów recepcji turystycznej i 7 tradycyjnych gmin turystycznych, w grupie stosowanych instrumentów infrastrukturalnych można zauważyć porównywalne znaczenie zagospodarowania przez gminy terenów rekreacyjnych, otoczenia obiektów zabytkowych i in. oraz wyznaczania szlaków turystycznych, ścieżek edukacyjnych, rowerowych itp. Z kolei przewaga gmin turystycznych widoczna jest w zakresie: tworzenia udogodnień dla turystów związanych z udostępnianiem walorów przyrodniczych i kulturowych (nowe miejsca parkingowe przy atrakcjach turystycznych, wypożyczalnie sprzętu, dojścia do atrakcji itp.), estetyzacji obszaru (mała architektura, oświetlenie itd.), wielkości wydatków inwestycyjnych, w tym infrastrukturalnych,

wspomagających ogólny rozwój jednostki terytorialnej. Wśród nowych obszarów recepcji turystycznej większe w porównaniu z gminami turystycznymi wykorzystanie instrumentów omawianej grupy odnosi się do: zaadaptowania obiektów zabytkowej architektury, przemysłowych i innych na cele turystyczne, promocyjne lub kulturalne, rewitalizacji obiektów i przestrzeni gminnej oraz renowacji obiektów zabytkowych. Łączny udział narzędzi infrastrukturalnych w strukturze stosowanego instrumentarium jest zatem podobny w obu wyróżnionych typach gmin. Biorąc pod uwagę wszystkie przebadane jednostki można zatem powiedzieć, że gminy turystyczne i „nie-turystyczne” charakteryzują się podobną aktywnością w zakresie oddziaływania twardymi, wydatkowymi instrumentami kształtowania infrastruktury. To wyrównanie zaangażowania dwóch analizowanych typów gmin osłabia więc hipotezę o znaczącym udziale narzędzi infrastrukturalnych w strukturze stosowanego instrumentarium w przypadku nowych potencjalnych obszarów recepcji turystycznej w porównaniu z tradycyjnymi gminami turystycznymi.

Trzeba jednak podkreślić, że przeprowadzony powyżej przegląd sposobów oddziaływania gmin na sferę turystyki w ramach poszczególnych grup instrumentów uwzględnia wszystkie wybrane do badań jednostki terytorialne. Natomiast w toku dalszych analiz przy badaniu charakteru zestawu stosowanych w gminach narzędzi uwzględniono najaktywniejsze jednostki samorządu terytorialnego, co nie pozostaje bez wpływu na uzyskane wyniki i uogólnienia.

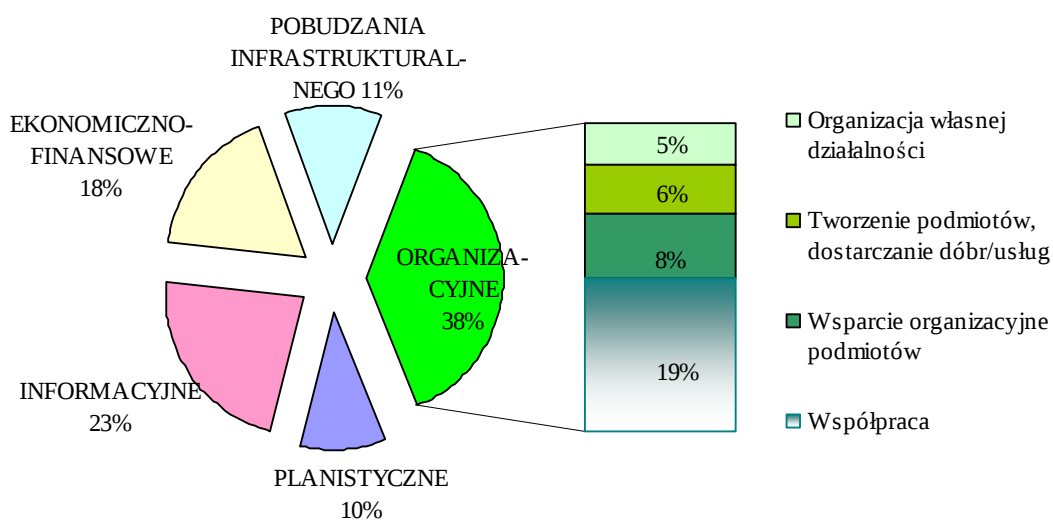
W dalszej części pracy przeprowadzono analizę zbiorczą wpływu wyodrębnionych ze względu na charakter grup instrumentów oddziaływania władz samorządowych na procesy rozwojowe w turystyce. Ponadto instrumenty te zagregowano w szersze grupy narzędzi „miękkich” i raczej pośrednich (tj. związanych z pełnieniem przez władze samorządowe funkcji koordynacyjnej w zakresie spraw rozwoju turystyki w gminie) oraz „twardych”, bezpośredniego oddziaływania (tj. związanych z funkcją inicjatora i inwestora rozwoju turystyki) i na tej podstawie przeprowadzono weryfikację głównej hipotezy pracy.

4.3. Związki między zaangażowaniem instrumentów gminnych a stadiem rozwoju funkcji turystycznej gmin

Ocena zakresu i charakteru zaangażowania gmin w kształtowanie rozwoju turystyki

Przeprowadzone w gminach szczegółowe badania nad zastosowaniem przez samorząd terytorialny instrumentów oddziaływania na procesy rozwojowe w turystyce, uogólniono następnie w ramach zbiorczej analizy zakresu i charakteru wykorzystywanych w działalności gmin narzędzi. W rozważaniach uwzględniono etap ukształtowania funkcji turystycznej gmin, tj. porównano wyniki dla potencjalnych nowych obszarów recepcji turystycznej oraz dojrzałych, tradycyjnych gmin turystycznych.

Aby określić zakres i charakter stosowanego w rozpatrywanych grupach gmin instrumentarium wyznaczono stopień wykorzystania dostępnego (uwzględnionego w badaniach) zestawu narzędzi dla każdej z gmin. Uwzględniono przy tym stopień wykorzystania instrumentów ogółem oraz wg poszczególnych grup narzędzi oddziaływania: planistycznych, organizacyjnych (w tym: organizowanie własnej działalności administracji lokalnej, tworzenie podmiotów i dostarczanie dóbr/usług, wsparcie organizacyjne podmiotów, organizowanie współpracy), informacyjnych (w tym promocyjnych), ekonomiczno-finansowych (dochodowych i wydatkowych) oraz pobudzania infrastrukturalnego. Stopień wykorzystania instrumentów przez daną gminę obliczono odnosząc liczbę przyznanych jej punktów za wykorzystanie łączne instrumentów (nadanych w zależności od zakresu i intensywności ich stosowania w okresie badawczym – zob. kryteria wartościowania ujęte w formularzu gromadzenia instrumentów, Załącznik 6) do liczby możliwych do zdobycia punktów ogółem (maksymalna liczba możliwych do uzyskania przez każdą z gmin punktów wynosi 150 – zob. Załącznik 6). Strukturę potencjalnego ogólnego instrumentarium przy maksymalnym wykorzystaniu przez hipotetyczną gminę przyjętych w rozważaniach narzędzi oddziaływania prezentuje Ryc. 19 oraz Tab. 19.

Ryc. 19. Udziały poszczególnych grup narzędzi w ogólnym zestawie analizowanych instrumentów (struktura wzorcowa)

Źródło: opracowanie własne

Analogicznie wyznaczono stopień wykorzystania poszczególnych grup instrumentów, odnosząc wartość punktów przyznanych gminie w ramach określonej grupy instrumentów do maksymalnej możliwej do uzyskania w tej grupie narzędzi liczby punktów. Przykład wyznaczenia stopnia zastosowanych przez władze gminne instrumentów prezentuje powyższa tabela, zawierająca dane liczbowe dla gminy Wągrowiec oraz struktury hipotetycznej (pełne wykorzystanie przyjętych w rozważaniach potencjalnych instrumentów oddziaływania gmin). Gmina Wągrowiec w największym stopniu wykorzystwała instrumenty planistyczne (73%), a następnie infrastrukturalne (65%)

i informacyjne (59%). Wykorzystanie instrumentów ogółem wyniosło 51% maksymalnego możliwego zastosowania, tzn. gmina Wągrowiec uzyskała 76 na 150 możliwych do zdobycia punktów nadanych jej ze względu na intensywność i zakres stosowanych instrumentów, co stanowiło 51% maksymalnej liczby punktów (przyjętej na potrzeby badań).

Tab. 19. Stopień wykorzystania stosowanych w gminie Wągrowiec instrumentów oddziaływania władz gminnych na procesy rozwojowe w turystyce na tle struktury wzorcowej

Grupa instrumentów	Możliwa do uzyskania liczba punktów	Maksymalne zastosowanie (struktura wzorcowa)	Uzyskane punkty	Stopień wykorzystania instrumentów
	ogółem		gmina Wągrowiec	
PLANISTYCZNE	15	10%	11	73%
ORGANIZACYJNE	57	38%	22	39%
organizacja własnej działalności	8	5%	3	5%
tworzenie podmiotów, dostarczanie dóbr/usług	9	6%	6	11%
wsparcie organizacyjne podmiotów	12	8%	2	4%
organizowanie współpracy	28	19%	11	19%
INFORMACYJNE	34	23%	20	59%
EKONOMICZNO-FINANSOWE	27	18%	12	44%
dochodowe	15	10%	9	33%
wydatkowe	12	8%	3	11%
INFRASTRUKTURALNE	17	11%	11	65%
OGÓŁEM	150	100%	76	51%

Źródło: opracowanie własne

Wyznaczone w powyższy sposób udziały stanowią podstawę prowadzonych w dalszej części pracy analiz nad zakresem i charakterem stosowanych w gminach narzędzi oddziaływania. Poniżej zamieszczono zestawienie tabelaryczne (Tab. 20) i ryciny (Ryc. 20 i 21) opisujące zaangażowanie gmin w oddziaływanie na sferę turystyki. Za ich pomocą zaprezentowano stopień wykorzystania przez jednostki terytorialne instrumentów ogółem oraz w poszczególnych kategoriach, tj. grupach instrumentów wyróżnionych ze względu na ich charakter.

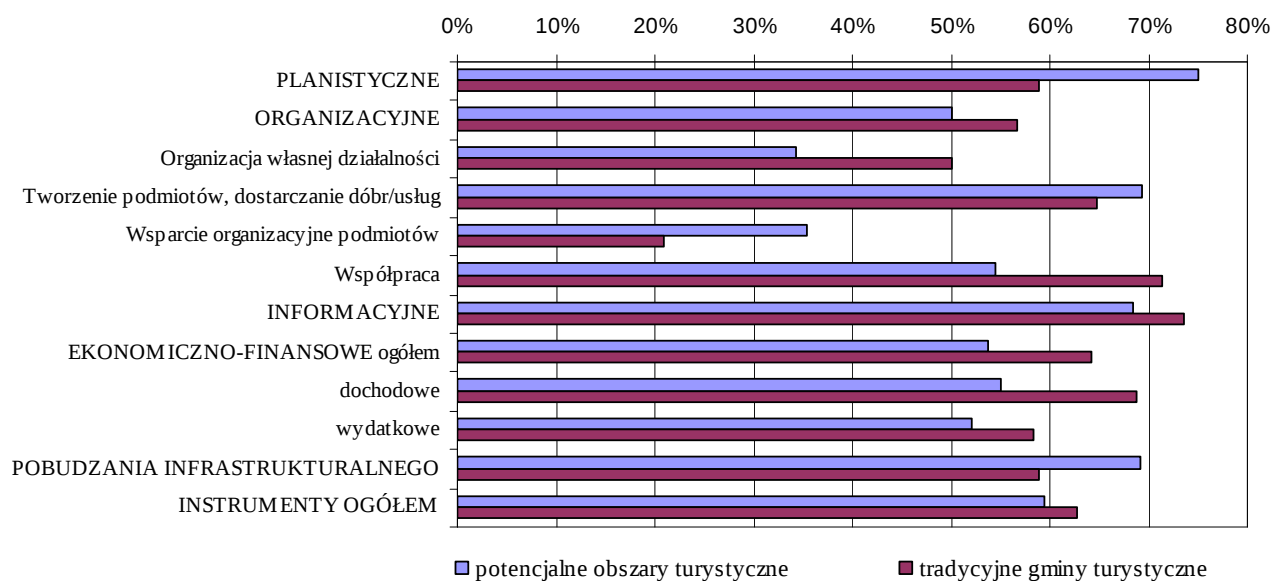
W Tab. 20 przedstawiono stopień wykorzystania poszczególnych grup instrumentów oraz instrumentarium ogółem przez każdą z wybranych do badań terenowych jednostek samorządowych. Dla każdej grupy narzędzi oddziaływania obliczono wartość średnią z uwzględnieniem wszystkich w ramach studium empirycznego jednostek samorządu terytorialnego. Ponadto dla poszczególnych grup narzędzi obliczono średnie grupowe, tj. przy uwzględnieniu gmin „nie-turystycznych” (w początkowej fazie rozwoju funkcji turystycznej) oraz oddzielnie gmin turystycznych (dojrzałe stadium rozwoju turystycznego).

Tab. 20. Stopień wykorzystania poszczególnych kategorii instrumentów przez gminy turystyczne i „nie-turystyczne“

Gmina \ Charakter instrumentów	Planistyczne		Organizacyjne ogółem		Organizowanie własnej działalności		Tworzenie podmiotów, dostarczanie dóbr/usług		Wsparcie organizacyjne podmiotów		Współpraca		Informacyjne		Ekonomiczno-finansowe ogółem		Dochodowe		Wydatkowe		Pobudzania infrastrukturalnego		Narzędzia ogółem	
Polkowice(3)	0,80		0,49		0,38		0,78		0,42		0,46		0,79		0,70		0,67		0,75		0,82		0,67	
Siewierz(3)	0,67		0,39		0,38		0,44		0,33		0,39		0,47		0,44		0,47		0,42		0,76		0,49	
Stęszew(3)	0,27		0,32		0,38		0,33		0,17		0,36		0,35		0,30		0,40		0,17		0,41		0,33	
Trzemeszno(3)	0,40		0,26		0,38		0,44		0,25		0,18		0,44		0,41		0,27		0,58		0,12		0,33	
Wągrowiec(1)	0,73		0,39		0,38		0,67		0,17		0,39		0,59		0,44		0,60		0,25		0,65		0,51	
Złotoryja(1)	0,80		0,58		0,13		0,89		0,50		0,64		0,74		0,67		0,67		0,67		0,82		0,68	
Marcinowice(2)	0,60		0,39		0,13		0,22		0,33		0,54		0,41		0,48		0,60		0,33		0,47		0,44	
Osiecznica(2)	0,67		0,37		0,38		0,11		0,33		0,46		0,29		0,48		0,53		0,42		0,35		0,40	
Stara Kamienica(2)	0,67		0,54		0,50		0,44		0,33		0,68		0,62		0,33		0,27		0,42		0,47		0,53	
Włodowice(2)	0,60		0,44		0,13		0,22		0,42		0,61		0,21		0,70		0,73		0,67		0,47		0,45	
Duszniki-Zdrój(1)	0,40		0,63		0,50		0,78		0,08		0,86		0,79		0,67		0,67		0,67		0,76		0,67	
Karpacz(1)	0,80		0,56		0,63		0,67		0,08		0,71		0,82		0,74		0,73		0,75		0,65		0,69	
Szczyrk(1)	0,53		0,53		0,50		0,89		0,17		0,57		0,68		0,52		0,40		0,67		0,59		0,59	
Szklarska Poręba(1)	0,33		0,35		0,38		0,33		0,25		0,39		0,85		0,48		0,60		0,33		0,29		0,48	
Ustroń(1)	0,53		0,49		0,63		0,78		0,08		0,54		0,65		0,70		0,73		0,67		0,65		0,59	
Wisła(1)	0,73		0,61		0,50		0,56		0,50		0,71		0,71		0,67		0,80		0,50		0,29		0,62	
Podgórzyn(2)	0,53		0,58		0,25		0,22		0,33		0,89		0,76		0,56		0,80		0,25		0,59		0,61	
Średnia ogółem	0,59		0,47		0,38		0,52		0,28		0,55		0,60		0,55		0,58		0,50		0,54		0,53	
Gminy „nie-turystyczne” średnia: razem wybrane*	0,62	0,75	0,42	0,50	0,31	0,34	0,46	0,69	0,33	0,35	0,47	0,54	0,49	0,68	0,50	0,54	0,52	0,55	0,47	0,52	0,54	0,69	0,48	0,60
Gminy turystyczne średnia: razem wybrane*	0,55	0,59	0,54	0,57	0,48	0,50	0,60	0,65	0,21	0,21	0,67	0,71	0,75	0,74	0,62	0,64	0,68	0,69	0,55	0,58	0,55	0,59	0,61	0,63

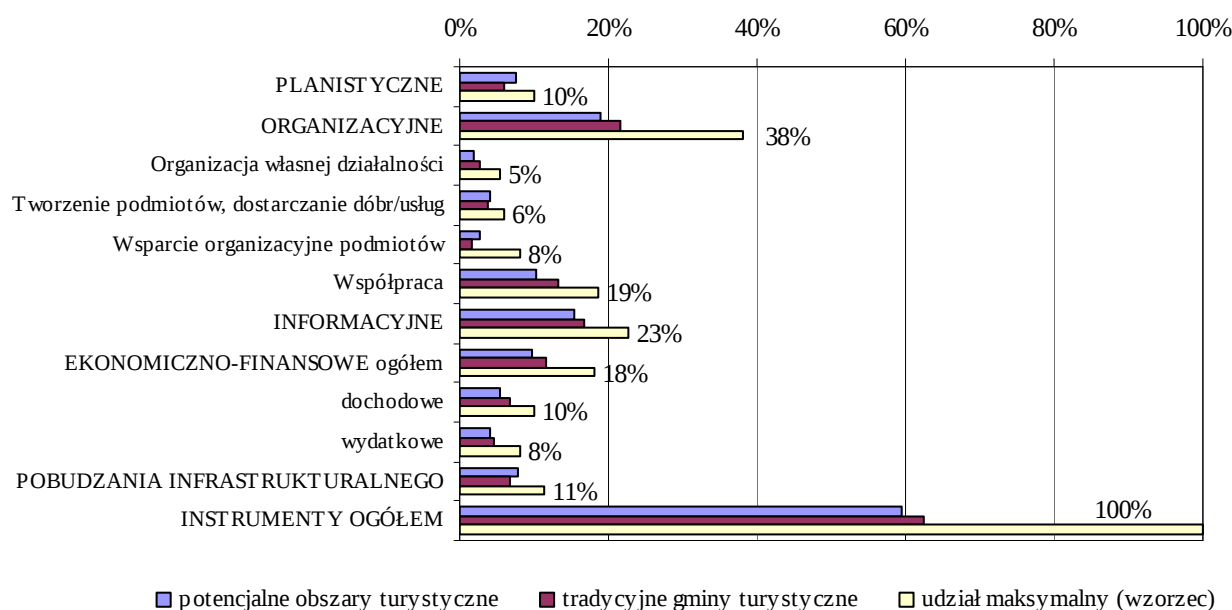
* średnią wartość obliczono tylko dla wybranych, tj. najaktywniejszych gmin – takich, które dostępne instrumentarium (przyjęte w badaniach) wykorzystywały w swojej działalności co najmniej w połowie (narzędzia ogółem $\geq 0,50$); niebieską czcionką zaznaczono gminy turystyczne, czarną – „nie-turystyczne”.

Źródło: opracowanie własne na podstawie badań terenowych

Ryc. 20. Stopień wykorzystania instrumentów wg grup narzędzi oddziaływania władz samorządowych na turystykę w gminach turystycznych oraz „nie-turystycznych“

Źródło: opracowanie własne

Ryc. 21. Struktura instrumentów oddziaływania władz samorządowych na turystykę w grupie potencjalnych oraz dojrzałych gmin turystycznych na tle struktury wzorcowej

Źródło: opracowanie własne

Przy czym w ramach każdego typu jednostek obliczono dwie wartości średnie stopnia wykorzystania instrumentów: dla wszystkich gmin danego typu oraz tylko dla wybranych jednostek danego typu, tj. takich, które narzędzia oddziaływania ogółem stosowały w stopniu co najmniej równym połowie potencjalnego możliwego do zastosowania instrumentarium. Przykładowo wartość średnia

wykorzystania instrumentów planistycznych w gminach w początkowej fazie rozwoju turystycznego wynosi 62% przy uwzględnieniu wszystkich jednostek poddanych badaniom, a 75% – gdy odrzucono gminy najmniej aktywne (średni stopień wykorzystania instrumentów planistycznych obliczony dla gmin: Polkowice, Złotoryja, Wągrowiec, Stara Kamienica).

Uznano bowiem, że jednostki samorządowe, które w nieznacznym stopniu w ogóle angażują się w kształtowanie funkcji turystycznej gminy nie powinny wpływać na wyniki analiz w zakresie charakteru oddziaływania władz gminnych na procesy rozwojowe w turystyce.

Ryc. 20 i 21 przedstawiają wartości udziałów wykorzystania instrumentów wg grup o różnym charakterze dla gmin turystycznych i „nie-turystycznych”, z pominięciem jednostek najmniej aktywnych – czyli takich, które instrumenty oddziaływania ogółem wykorzystywały w stopniu nie większym niż 50%. Przy czym pierwsza z wymienionych rycin przedstawia udziały instrumentów odniesione do ogółu możliwych do zastosowania narzędzi danej grupy (pełne wykorzystanie instrumentów o określonym charakterze oznacza każdorazowo udział równy 100%), natomiast druga ze wskazanych rycin pokazuje udziały instrumentów na tle struktury wzorcowej (tj. w odniesieniu do ogółu możliwych do zastosowania łącznie instrumentów – suma udziałów poszczególnych grup instrumentów maksymalnych możliwych do wykorzystania wynosi 100%).

Wykorzystując powyższe zestawienia w dalszej części pracy sprawdzono, czy w stosowaniu określonych grup instrumentów przez jednostki o ukształtowanej oraz dynamicznie rozwijającej się funkcji turystycznej występuje określona specyfika. Pozwoliło to zweryfikować istnienie związków między zakresem i charakterem stosowanych instrumentów a etapem cyklu życia obszaru recepcji turystycznej (gminy), co stanowi główny cel pracy.

W ogóle przebadanych jednostek samorządowych średni stopień wykorzystania narzędzi oddziaływania na procesy rozwojowe w turystyce wyniósł 53%, przy czym w grupie gmin turystycznych był on wyższy w porównaniu z potencjalnymi obszarami recepcji turystycznej (odpowiednio 61% i 48%). Jednocześnie zwraca uwagę większa rozpiętość stopnia wykorzystania instrumentów ogółem przez gminy wchodzące na rynek turystyczny. Są tu zarówno jednostki, charakteryzujące się wskaźnikiem wykorzystania instrumentów ogółem na poziomie typowych gmin turystycznych (np. Polkowice, Złotoryja), jak i zdecydowanie im niedorównujące (np. Stęszew, Trzemeszno, Osiecznica). Zróżnicowanie między gminami w tym zakresie jest mniejsze w przypadku typowych gmin turystycznych, które są bardziej zbliżone do siebie pod względem zakresu stosowanych narzędzi kształtowania funkcji turystycznej na swoim obszarze. Świadczy o tym odchylenie standardowe na poziomie 7%, podczas gdy w grupie gmin „nie-turystycznych” stopień wykorzystania instrumentów oddziaływania średnio różni się od średniej wartości w grupie tych gmin o 12%.

Pomimo, iż wszystkie wytypowane do badań gminy miały w analizowanym okresie w swoich zamierzeniach strategicznych zapisane cele i zadania związane z rozwojem turystyki, wiele z nich nie

podejmowało lub podejmowało w ograniczonym zakresie działania na rzecz jej kształtowania przy użyciu dostępnych instrumentów. Należy przy tym podkreślić znaczenie typu administracyjnego gminy w zaangażowaniu na rzecz turystyki – łatwiej oddziaływać na procesy rozwojowe gminom miejskim i miejsko-wiejskim niż jednostkom wiejskim, co wyraża się w mniejszej liczbie tych ostatnich wśród jednostek sklasyfikowanych jako silnie zaangażowane w rozwijanie turystyki.

W grupie wytypowanych do badań gmin wchodzących na rynek turystyczny znalazły się zatem takie jednostki, które aktywnie uczestniczą w procesach rozwojowych w turystyce i wykorzystują znaczny zakres instrumentów oddziaływania (Polkowice, Wągrowiec, Złotoryja, Stara Kamienica), jak również gminy, które słabo angażują się w rozwijanie turystyki na swoim obszarze (Siewierz, Stęszew, Trzemeszno, Marcinowice, Osiecznica, Włodowice). W czterech najaktywniejszych gminach wkraczających na rynek turystyczny duża dynamika wzrostu funkcji turystycznej pokrywa się z dużym zaangażowaniem instrumentów oddziaływania władz samorządowych na procesy rozwojowe w turystyce (powyżej połowy wykorzystania zakresu i intensywności potencjalnych instrumentów). Aby zatem mówić o specyfice wykorzystywanych przez samorząd gminny instrumentów w ramach analizy porównawczej dwóch rozpatrywanych w pracy typów gmin, z rozważań wyłączono te jednostki samorządowe, które w niewielkim zakresie w ogólnym ujęciu korzystały z przyjętego w badaniach instrumentarium. Uwzględniono natomiast te gminy, które stosowały je w stopniu odpowiadającym co najmniej połowie możliwych do uzyskania punktów (świadczących o liczbie i intensywności zastosowania odpowiednich narzędzi). Do porównań przyjęto następujące gminy: Polkowice, Wągrowiec, Złotoryja, Stara Kamienica – spośród nowych potencjalnych obszarów recepcji turystycznej oraz Duszniki-Zdrój, Karpacz, Szczyrk, Ustroń, Wisła i Podgórzyn – w ramach grupy tradycyjnych gmin turystycznych.

Specyfikę zaangażowania władz samorządowych w kształtowanie funkcji turystycznej gmin określono biorąc pod uwagę średnie udziały wykorzystywanych w ramach poszczególnych kategorii narzędzi dla dwóch typów gmin: turystycznych i „nie-turystycznych” (Ryc. 20 i 21). Ponadto porównano charakter zastosowanych w działalności władz lokalnych instrumentów w dwóch omawianych typach gmin, biorąc do porównania takie grupy narzędzi, których stopień wykorzystania wśród gmin turystycznych i „nie-turystycznych” przewyższał średnie wykorzystanie tych narzędzi w ogólnej liczbie badanych jednostek samorządu terytorialnego (Tab. 20). Zgodnie z powyższym w grupie gmin wchodzących na rynek turystyczny większe niż średnie wykorzystanie w ogóle badanych jednostek otrzymano dla następujących grup narzędzi oddziaływania: planistyczne, pobudzania infrastrukturalnego oraz organizacyjne związane z tworzeniem podmiotów i bezpośrednim dostarczaniem dóbr/usług, a także wsparciem organizacyjnym podmiotów. Z kolei w grupie gmin turystycznych powyżej średniego wykorzystania wśród jednostek samorządu terytorialnego ogółem znalazły się instrumenty: organizacyjne (ogółem), w tym organizowanie własnej działalności

administracyjnej oraz organizowanie współpracy, informacyjne, ekonomiczno-finansowe ogółem, w tym dochodowe i wydatkowe.

Z przedstawionych zestawień wynika, że gminy wchodzące na rynek turystyczny w większym stopniu niż gminy dojrzałe pod względem turystycznym wykorzystują instrumenty planistyczne oraz pobudzania infrastrukturalnego. Ponadto oddziałują w szerszym zakresie poprzez wsparcie organizacyjne podmiotów działających w sferze turystyki, choć instrumenty tej grupy stosowane są w najmniejszym stopniu w gminach ogółem. Ponadto gminy wchodzące na rynek turystyczny istotnie (choć na poziomie porównywalnym z gminami turystycznymi) angażują się bezpośrednio w tworzenie podmiotów oraz dostarczanie dóbr i usług turystycznych. Warte podkreślenia jest szerokie wykorzystanie instrumentów tej grupy przez jednostki, które – w odróżnieniu od gmin turystycznych – nie osiągają jeszcze wymiernych korzyści z rozwoju turystyki na swoim obszarze, a mimo lub właśnie ze względu na to w bezpośredni, aktywny sposób włączają się w procesy jej inicjowania.

Natomiast gminy dojrzałe pod względem rozwoju turystycznego chętniej wykorzystują instrumenty o charakterze organizacyjnym (organizowanie własnej działalności oraz organizowanie współpracy), informacyjne oraz ekonomiczno-finansowe (zarówno po stronie dochodów budżetu gmin, jak i wydatków). Największy stopień wykorzystania dostępnego instrumentarium wśród tych gmin odnosi się do narzędzi informacyjnych, a następnie organizacyjnych w zakresie współpracy oraz instrumentów ekonomiczno-finansowych po stronie dochodowej budżetów gmin. Wysoki udział tych ostatnich wynika zwłaszcza z preferencji kierowanych do dominujących w lokalnej strukturze gmin turystycznych podmiotów gospodarki turystycznej (ulgi, zwolnienia, umorzenia itd., oddziaływanie stawką podatku od nieruchomości i specjalnymi jej obniżkami dla niektórych grup podatników, obsługujących ruch turystyczny), a także wiąże się z pozyskiwaniem zewnętrznych środków finansowania działań w sferze turystyki oraz pobieraniem opłaty miejscowej (uzdrowiskowej), traktowanej jako instrument fiskalny, stosowaniem instrumentów dłużnych finansowania rozwoju, w tym w zakresie kształtowania funkcji turystycznej gminy.

Największe różnice w stosunku do gmin „nie-turystycznych” dotyczą organizowania wewnętrznej działalności jednostki samorządu terytorialnego (dostosowanie funkcjonowania administracji lokalnej do potrzeb realizacji zadań w zakresie turystyki), organizowania form współpracy (instytucjonalizacja podejmowania przedsięwzięć turystycznych z różnymi podmiotami, spotkania z branżą turystyczną itp.), a także (choć w mniejszym stopniu) wykorzystania instrumentów informacyjnych oraz ekonomiczno-finansowych, zwłaszcza po stronie dochodowej budżetu gmin.

Jednostki samorządu terytorialnego we wstępnej fazie rozwoju turystyki znacznie bardziej doceniają potrzebę planowania tego rozwoju. Opracowują niezbędne dokumenty i koncepcje, służące wprowadzeniu funkcji turystycznej, co zapewne wiąże się też z faktem, że kształtowana od podstaw funkcja turystyczna gmin powstaje dziś w innych uwarunkowaniach, niż gdy pojawiała się na

dzisiejszych obszarach dojrzałości turystycznej. Obecne wymogi funkcjonowania w bardzo dynamicznym i konkurencyjnym otoczeniu wymuszają pewne działania proefektywnościowe i zarządcze, także w zakresie planowania rozwoju poszczególnych dziedzin lokalnej gospodarki, w tym turystyki. Planowanie jest przy tym niezbędne dla uzyskania dostępu do nowych źródeł finansowania działalności gmin, co też rzutuje na zaangażowanie o charakterze planistycznym gmin zamierzających rozwijać turystykę na swoim terenie, często zmieniając zupełnie swój dotychczasowy wizerunek.

Na takich obszarach, które wymagają znacznych przekształceń i dostosowań przestrzeni gminnej do pełnienia funkcji turystycznej, szczególnie istotne są instrumenty pobudzania infrastrukturalnego. Jednocześnie samorząd terytorialny jest podmiotem predestynowanym do podjęcia (przynajmniej w części) zadań w zakresie budowy infrastruktury turystycznej dla zainicjowania rozwoju ruchu turystycznego tam, gdzie sektor prywatny jeszcze nie podejmuje inwestycji w ramach dziedziny dotąd niewystępującej na danym terenie. Realizowanie zadań w tym zakresie przez samorząd gminny jest czynnikiem zwiększającym atrakcyjność turystyczną, a nawet staje się nieraz rdzeniem produktu turystycznego obszaru. Stąd gminy wprowadzające funkcję turystyczną w istotny sposób rozwijają infrastrukturę społeczno-techniczną, rekreacyjną, sportową i turystyczną; wznoszą nowoczesne, wielofunkcyjne obiekty oraz dbają o estetykę przestrzeni gminnej. Aktywnie przygotowują się do przyjęcia i „obsłużenia” turystów pomimo niewielkiego jeszcze ruchu turystycznego na ich terenie. Jednocześnie kierują zachęty do podmiotów prywatnych, aby rozpoczęły działalność i podejmowały dalsze inwestycje w sektorze obsługi czasu wolnego w gminie. Jednostki te szerzej stosują ogólne zachęty i udogodnienia organizacyjne dla przedsiębiorców różnych branż, gdyż funkcja turystyczna na ich terenie rozwija się równolegle z innymi, dominującymi dziedzinami lokalnej gospodarki. Gminy wprowadzające funkcję turystyczną często stanowią, bądź dążą do tego aby stanowić zaplecze wypoczynkowo-rekreacyjne rozwijających się w ich pobliżu obszarów gospodarczych, w tym stref ekonomicznych. To również determinuje określony charakter zaangażowania w kształtowanie rozwoju turystycznego gminy. Stąd m.in. w tej grupie gmin znacznie szerzej niż w jednostkach o ustabilizowanym rozwoju funkcji turystycznej wykorzystuje się instrument w postaci przygotowania profesjonalnych ofert inwestycyjnych obszaru oraz udogodnień formalnych związanych z obsługą inwestora.

Można zatem przyjąć, że różny stopień średniego wykorzystania większości grup instrumentów w gminach znajdujących się w początkowym oraz w dojrzałym stadium rozwoju turystycznego świadczy o pewnej specyfice zaangażowania samorządu terytorialnego w kształtowanie funkcji turystycznej gminy (choć należy mieć na uwadze pewne zróżnicowanie wewnętrzne narzędzi w ramach

wyodrębnionych kategorii⁶²⁸). Przy tym zaangażowanie gmin turystycznych ma w większym stopniu charakter oddziaływania „miękkiego” i pośredniego (formy współpracy, wewnętrzna organizacja działalności w sferze turystyki, instrumenty informacyjne, w tym promocyjne, ekonomiczno-finansowe po stronie dochodów budżetowych), a gmin wchodzących na rynek turystyczny – raczej bezpośredniego, „twardego” kształtowania przestrzeni (instrumenty pobudzania infrastrukturalnego, wydatkowe instrumenty budżetowe, bezpośrednie oddziaływanie na sferę turystyki w gminie poprzez tworzenie podmiotów oraz dostarczanie dóbr i usług, instrumenty planistyczne)⁶²⁹. Wiąże się to zarówno ze specyfiką potrzeb w zakresie rozwoju turystyki na różnych etapach tego rozwoju, jak i z charakterem obecnych uwarunkowań zewnętrznych, w których funkcjonuje gmina o określonym stadium turystycznego rozwoju.

Większość tradycyjnych gmin turystycznych w większym stopniu w swojej działalności wykorzystuje instrumenty „miękkie”, pośrednie (Duszniki-Zdrój, Wisła, Podgórzyn, Szklarska Poręba). Jednocześnie porównywalna liczba jednostek tego typu stosuje w tym samym zakresie instrumenty „miękkie” oraz „twarde” (Karpacz, Szczyrk, Ustroń). Natomiast większość gmin wchodzących na rynek turystyczny – w większym zakresie instrumenty uznane za „twarde”, bezpośrednie (Polkowice, Wągrowiec, Siewierz, Trzemeszno) – zob. Tab. 21.

Można to także zilustrować zestawiając gminy ze względu na stopień wykorzystania przez nie instrumentów „miękkich” i „twardych” w dwuwymiarowej przestrzeni (Ryc. 22). Im bardziej w prawo wysunięta gmina, w tym większym stopniu wykorzystuje w swojej działalności instrumenty „miękkie”, a im wyżej się znajduje, w tym większym stopniu stosuje instrumenty „twarde”. Na rycinie niebieskim kolorem zaznaczono gminy turystyczne, czarnym – potencjalne nowe obszary recepcji turystycznej. Przerwaną linią rozdzielono duże (powyżej 50%) i małe (poniżej 50%) wykorzystanie przez gminy narzędzi oddziaływania, uzyskując cztery pola macierzy (I-IV).

⁶²⁸ Wiąże się to z występowaniem czynników różnicujących zakres stosowanych instrumentów oddziaływania w ramach gmin podobnych pod względem stopnia ukształtowania ich funkcji turystycznej. Jest to przedmiotem rozważań w ostatnim rozdziale pracy (podrozdział 5.2.).

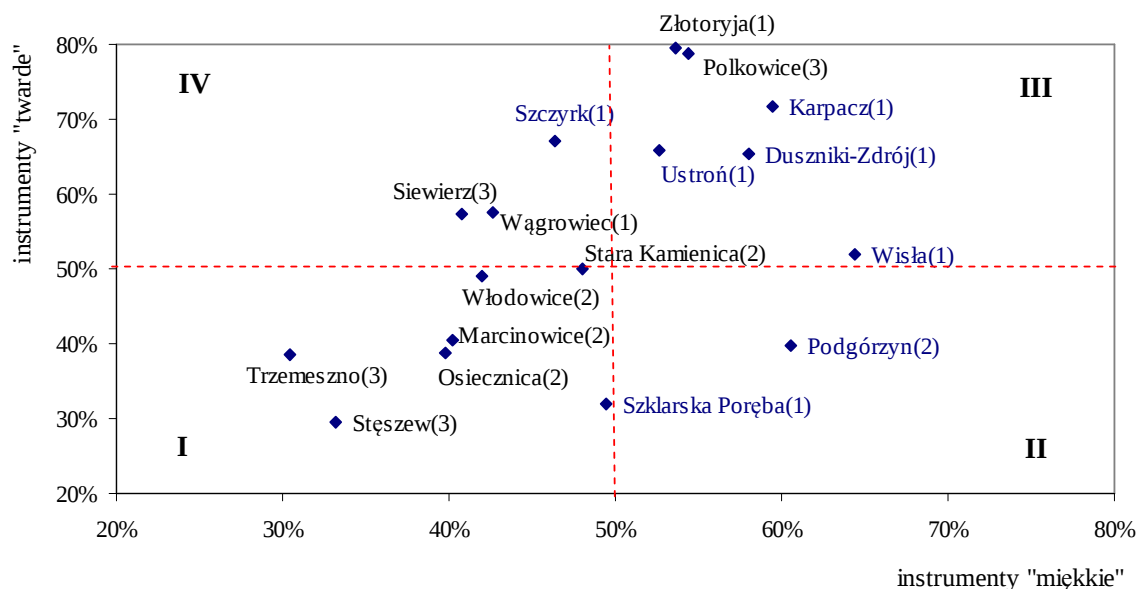
⁶²⁹ Zgodnie z rozważaniami przeprowadzonymi w drugim rozdziale pracy do instrumentów „**miękkich**” i **raczej pośrednich** (tj. związanych z pełnieniem funkcji koordynacyjnej w zakresie spraw rozwoju turystyki w gminie) zaliczono: grupę narzędzi informacyjnych oraz ekonomiczno-finansowych po stronie dochodów budżetowych, organizowanie własnej działalności administracji lokalnej, wsparcie organizacyjne podmiotów gospodarczych i społecznych, organizowanie form współpracy. Natomiast do instrumentów „**twardych**”, **bezpośredniego oddziaływania** na procesy rozwojowe w turystyce (tj. związanych z funkcją inicjatora i inwestora rozwoju turystyki) – planistyczne, organizacyjne związane z bezpośrednim tworzeniem podmiotów i dostarczaniem dóbr/usług turystycznych, ekonomiczno-finansowe po stronie wydatków oraz pobudzania infrastrukturalnego.

Tab. 21. Zakres wykorzystania instrumentów „miękkich” oraz instrumentów „twardych” przez poszczególne jednostki samorządowe wg typów: gminy turystyczne i „nie-turystyczne”

Zakres i charakter zaangażowania		Typ gminy	Gminy „nie-turystyczne”	Gminy turystyczne
Instrumenty ogółem (duży stopień wykorzystania, tj. $\geq 0,50$)	Przewaga narzędzi „miękkich”, pośrednich*		Stara Kamienica(2)	Duszniki-Zdrój(1), Wisła(1), Podgórzyn(2)
	Równowaga		Złotoryja(1)	Karpacz(1), Szczyrk(1), Ustroń(1)
	Przewaga narzędzi „twardych”, bezpośrednich		Polkowice(3), Wągrowiec(1)	–
Instrumenty ogółem (niski stopień wykorzystania, tj. $< 0,50$)	Przewaga narzędzi „miękkich”, pośrednich		Marcinowice(2), Włodowice(2)	Szklarska Poręba(1)
	Równowaga		Osiecznica(2), Stęszew(3)	–
	Przewaga narzędzi „twardych”, bezpośrednich		Siewierz(3), Trzemeszno(3)	–

* Strukturę instrumentów ze względu na ich charakter (przewaga narzędzi „miękkich”/”twardych”⁶³⁰ lub ich równowaga) ustalono porównując stopień wykorzystania przez daną gminę kolejnych grup instrumentów ze średnim ich wykorzystaniem w gminach ogółem (na podstawie Tab. 20), a następnie zliczając grupy instrumentów, których stopień wykorzystania przez gminę przewyższał tą wartość średnią.

Źródło: opracowanie własne

Ryc. 22. Dwuwymiarowe wykorzystanie instrumentów „miękkich” i „twardych” oddziaływania gmin turystycznych i „nie-turystycznych”

Źródło: opracowanie własne

⁶³⁰ **Instrumenty „miękkie” i pośrednie:** informacyjne, ekonomiczno-finansowe po stronie dochodów budżetowych, organizowanie własnej działalności gminy, wsparcie organizacyjne podmiotów, współpraca.
Instrumenty „twarde” i bezpośrednie: planistyczne, organizacyjne związane z bezpośrednim tworzeniem podmiotów i dostarczaniem dóbr/usług turystycznych, ekonomiczno-finansowe po stronie wydatków, pobudzania infrastrukturalnego.

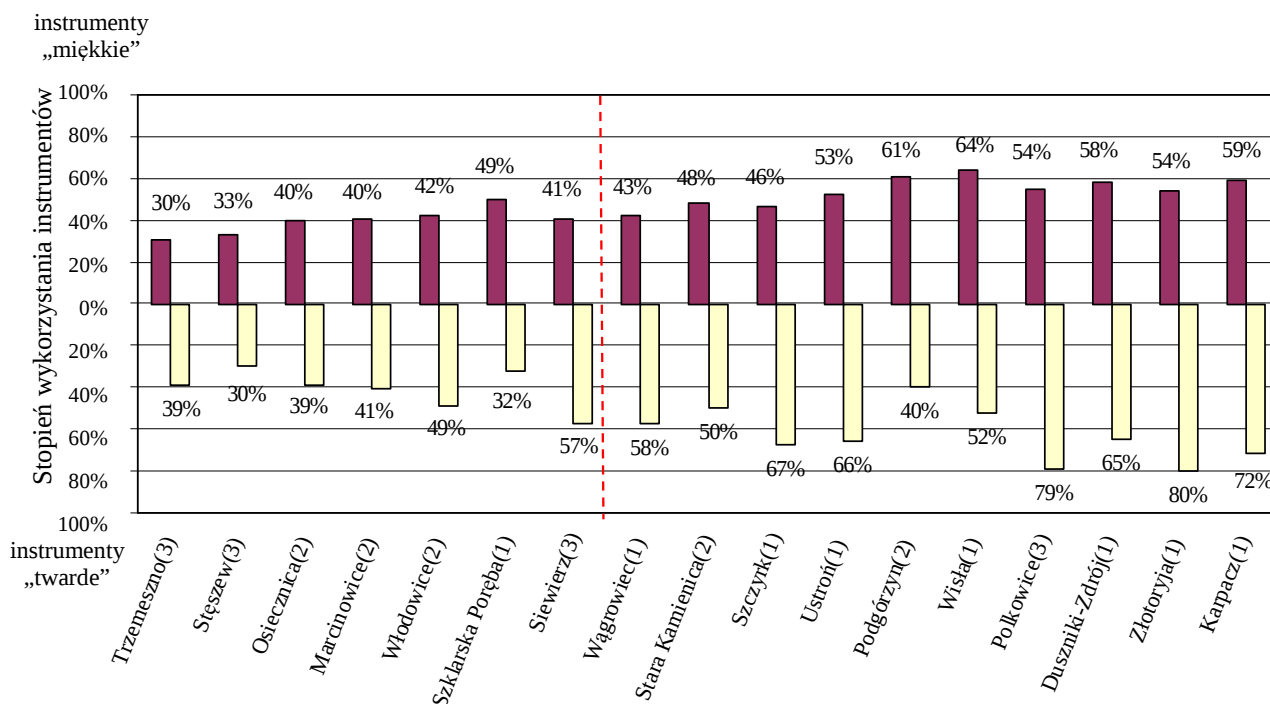
Pole I macierzy obejmuje gminy w małym stopniu wykorzystujące instrumenty „miękkie” i w małym instrumenty „twarde” (Włodowice, Marcinowice, Osiecznica, Trzemeszno, Stęszew, Szklarska Poręba). Gminy zaliczone do pola II charakteryzują się wysokim wykorzystaniem instrumentów „miękkich” i niskim instrumentów „twardych” (Podgórzyn). W polu III znajdują się jednostki w dużym stopniu wykorzystujące zarówno instrumenty „miękkie”, jak i „twarde” (Złotoryja, Polkowice, Karpacz, Wisła, Ustroń, Duszniki-Zdrój), natomiast pole IV obrazuje gminy w dużym stopniu wykorzystujące instrumenty „twarde”, a w małym instrumenty „miękkie” (Szczyrk, Siewierz, Wągrowiec, Stara Kamienica).

Analizując grupę gmin wykorzystującą w co najmniej 50% instrumenty „twarde” (pole III i IV macierzy) oraz w co najmniej 50% instrumenty „miękkie” (pole II i III) można zauważyć, że wśród tych ostatnich znajdują się niemal wszystkie dojrzałe gminy turystyczne (bez Szklarskiej Poręby i Szczyrku), natomiast jednostki, które w dużym stopniu stosują instrumenty „twarde” stanowią jednakowo liczne gminy turystyczne (Szczyrk, Karpacz, Ustroń, Duszniki-Zdrój, Wisła) oraz gminy w początkowej fazie turystycznego rozwoju (Złotoryja, Polkowice, Siewierz, Wągrowiec, Stara Kamienica).

Oznacza to, że w początkowej fazie rozwoju funkcji turystycznej aktywne (duże) zaangażowanie gmin w kształtowanie rozwoju turystycznego wiąże się z dużym wykorzystaniem instrumentów „twardych”, natomiast w jednostkach dojrzałych pod względem turystycznego rozwoju dodatkowo na znaczeniu zyskują instrumenty „miękkie” (duże wykorzystanie tej grupy narzędzi). Nie oznacza to jednak rezygnacji tradycyjnych gmin turystycznych z dużego wykorzystania instrumentów „twardych”. Wraz ze zmianą położenia gminy na ścieżce turystycznego rozwoju (dojrzałe stadium) następuje zatem rozszerzenie charakteru narzędzi oddziaływania, podejmowanych w dużym zakresie przez władze lokalne.

Natomiast wykorzystanie grupy instrumentów „miękkich” i instrumentów „twardych” przez poszczególne gminy (średnia wartość stopnia wykorzystania poszczególnych narzędzi zaliczonych do obu grup) prezentuje Ryc. 23. Wynika z niej, że wraz ze wzrostem ogólnego zaangażowania gminy (stopnia wykorzystania instrumentów ogółem) zwiększa się rozpiętość w stosowaniu „miękkich” i „twardych” instrumentów oddziaływania. Największe (w kolejności) rozpiętości dotyczą gmin: Złotoryja, Polkowice, Szczyrk, Podgórzyn, Szklarska Poręba, Siewierz, Wągrowiec, Karpacz, Ustroń, Wisła. Przy czym przewaga stopnia wykorzystania instrumentów „miękkich” nad „twardymi” miała miejsce tylko w odniesieniu do trzech z ww. gmin: Podgórzyn, Szklarska Poręba, Wisła (gminy turystyczne). Pozostałe jednostki samorządowe w większym stopniu stosowały instrumenty „twarde”. Gminy w niewielkim stopniu zaangażowane w kształtowanie funkcji turystycznej obszaru wykazywały raczej zbliżony udział zastosowanych instrumentów „miękkich” i „twardych”. Na Ryc. 23. poszczególne gminy uszeregowano w kolejności od najmniej zaangażowanych w kształtowanie funkcji turystycznej do wykorzystujących w największym stopniu gminne instrumentarium ogółem. Linia przerywaną

oddzielono jednostki o dużym (powyżej 50%) i małym (poniżej 50%) stopniu wykorzystania narzędzi oddziaływania ogółem.

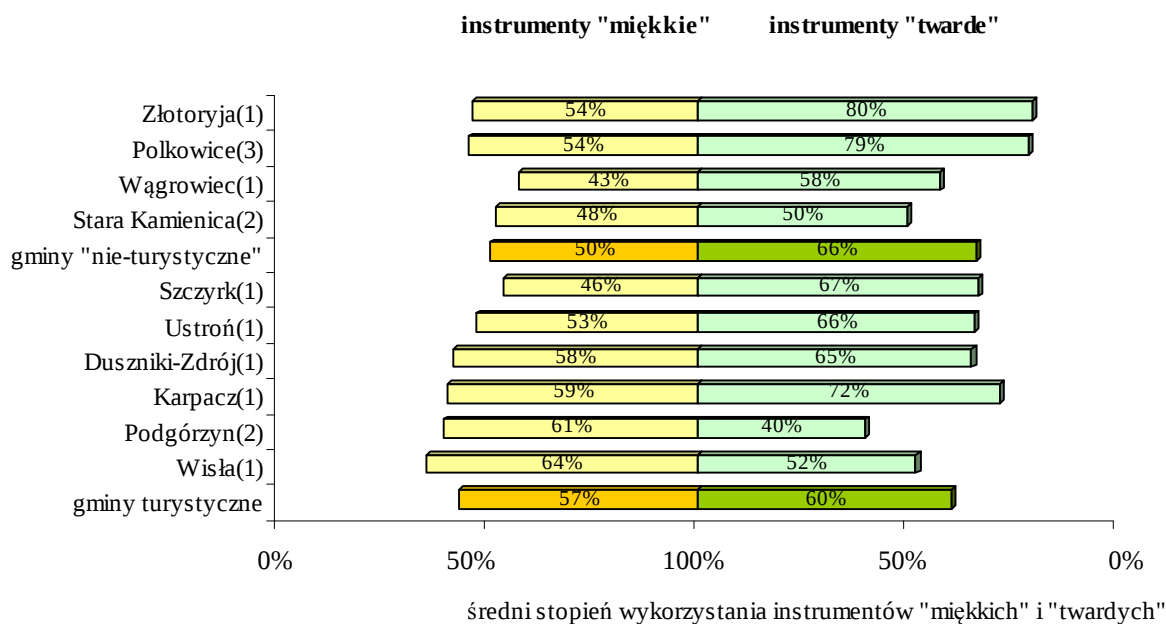

Ryc. 23. Stopień wykorzystania instrumentów „miękkich” i „twardych” w badanych gminach

Źródło: opracowanie własne

Ponadto, obliczając dla poszczególnych gmin i porównując średni stopień wykorzystania instrumentów zaliczonych do grupy narzędzi „twardych” ze średnim stopniem wykorzystania instrumentów należących do grupy narzędzi „miękkich” należy zauważyć, że jest on wyraźnie większy w przypadku gmin „nie-turystycznych” (odpowiednio: 66% i 50%) oraz nieznacznie większy w odniesieniu do typowych gmin turystycznych (odpowiednio: 60% i 57%)⁶³¹. Jednocześnie zwraca uwagę, że dostępne instrumenty „miękkie” w największym stopniu (średnio biorąc) zastosowane zostały przez tradycyjne gminy turystyczne, a instrumenty „twarde” – przez gminy w początkowej fazie rozwoju funkcji turystycznej. Przy tym różnica w wykorzystaniu instrumentów „twardych” przez gminy „nie-turystyczne” i turystyczne (66% i 60%) w stosunku do wykorzystania instrumentów „miękkich” (50% i 57%) jest porównywalnej wielkości (zob. Ryc. 24).

⁶³¹ Obliczenia przeprowadzono dla jednostek samorządu gminnego, które w swojej działalności wykorzystwały co najmniej w połowie dostępne (przyjęte w badaniach) instrumentarium (narzędzia ogółem $\geq 0,50$).

Ryc. 24. Średni stopień wykorzystania instrumentów należących do grupy narzędzi „miękkich” oraz do grupy narzędzi „twardych” w gminach turystycznych i „nie-turystycznych”.

Źródło: opracowanie własne

Można zatem stwierdzić, że większą specyfikę z punktu widzenia stosowanych instrumentów „miękkich” i „twardych” wykazują gminy wchodzące na rynek turystyczny (większe znaczenie instrumentów „twardych”), podczas gdy tradycyjne gminy turystyczne charakteryzuje większe zróżnicowanie wykorzystywanego instrumentarium. W stosunku do gmin znajdujących się w początkowym stadium rozwoju turystycznego w większym stopniu wykorzystują one instrumenty „miękkie”, nie rezygnując jednak z pełnienia jednocześnie funkcji inwestora i inicjatora podejmowanych w gminie przedsięwzięć w sferze turystyki, co przejawia się w wysokim stopniu wykorzystania instrumentów „twardych” – porównywalnym z wykorzystaniem instrumentów „miękkich” w tym typie gmin (odpowiednio: 60% i 57%).

Może to wynikać m. in. z faktu zwiększonych możliwości finansowania projektów ze środków budżetowych UE, o które zabiegają władze samorządowe niezależnie od stadium rozwoju turystycznego zarządzanego przez nie obszaru. Pozyskiwanie środków finansowych z budżetu UE na inwestycje turystyczne i okołoturystyczne jest przykładem wykorzystywania części instrumentów oddziaływania przez samorząd gminny na turystykę równie aktywnie w obu typach jednostek: turystycznych i „nie-turystycznych” (wskazywano na to w podrozdziale 4.2., dokonując przeglądu działalności wybranych do badań gmin). Gminy chętnie podejmują dofinansowywane ze środków zewnętrznych projekty o charakterze turystycznym (np. budowa turystycznych ścieżek i tras rowerowych i in.), które służą podniesieniu standardu życia mieszkańców jednostek samorządu terytorialnego i zwiększeniu

atrakcyjności turystycznej gminy⁶³². Często turystyka jest szansą na stworzenie projektu i pozyskanie na niego środków, których w inny sposób gmina mogłaby nie pozyskać. Należy podkreślić, że możliwości znacznego dofinansowania projektów turystycznych, w obliczu tak wielu jeszcze potrzeb w zakresie tworzenia i wzbogacania zagospodarowania turystycznego w Polsce, „wyrównują” niejako między omawianymi typami gmin zaangażowanie w ich stosowaniu. O środki te zabiegają bowiem gminy o różnym profilu gospodarczym, znajdujące się na różnych etapach turystycznego rozwoju. W przypadku tradycyjnych obszarów turystycznych wzbogacanie infrastruktury turystycznej jest naturalnym kierunkiem inwestycji z wykorzystaniem środków zewnętrznych. Jednak podejmowanie na szeroką skalę projektów turystycznych przez jednostki samorządowe bez tradycji obsługi ruchu turystycznego, zabiegające o stworzenie materialnych podstaw rozwoju turystyki, zasługuje na szczególne podkreślenie.

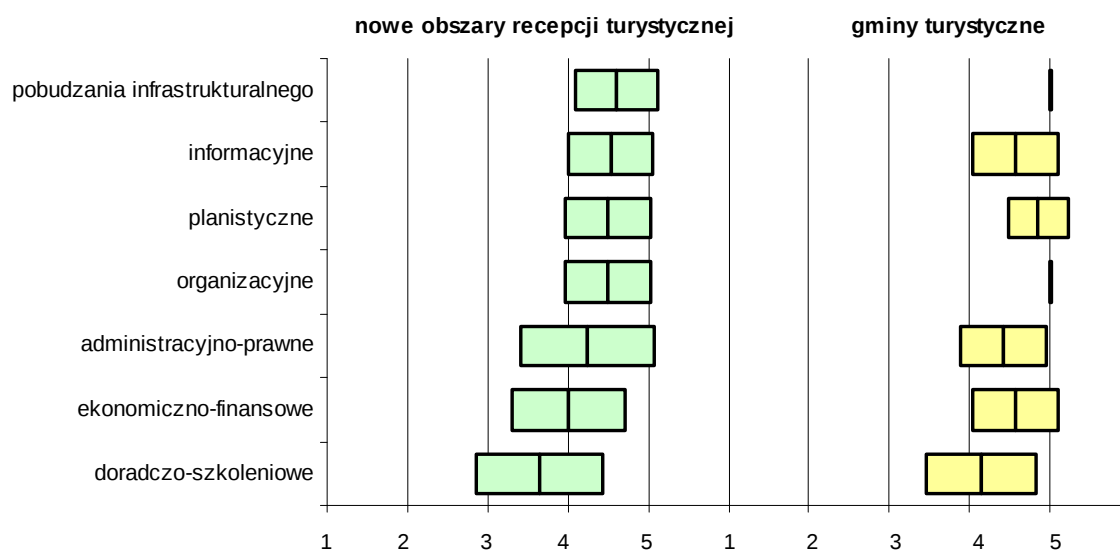
Ponadto znaczny udział instrumentów „twardych” w polityce lokalnej jednostek samorządu terytorialnego może być pochodną podejmowania przez część gmin turystycznych przedsięwzięć mających zapobiec fazie spadkowej, która w dojrzałych pod względem rozwoju turystycznego jednostkach może wystąpić w sytuacji braku lub nieskuteczności działań zarządczych. Reorientacja rynkowa i „odmłodzenie” takiego obszaru wymaga zwykle zastosowania przede wszystkim instrumentów „twardych”, bezpośrednich, podobnych do tych stosowanych w fazie wprowadzania funkcji turystycznej na danym terenie. Antycypacyjne podejście niektórych gmin turystycznych do kwestii wydłużenia cyklu życia obszaru recepcji turystycznej (często pod wpływem zwiększonych możliwości finansowania działań ze środków budżetowych UE) sprawia, że stopień wykorzystania instrumentów „twardych” jest porównywalny z wykorzystaniem instrumentów „miękkich” w tej grupie gmin, ale też można zaobserwować zbliżenie struktur stosowanych kategorii instrumentów w typowych gminach turystycznych oraz w gminach „nie-turystycznych”.

Ocena znaczenia instrumentów w opinii przedstawicieli władz samorządowych

Znając zakres i charakter stosowanych w gminach turystycznych i „nie-turystycznych” narzędzi oddziaływania władz samorządowych postanowiono zestawzić je z opinią lokalnych decydentów na temat znaczenia poszczególnych sposobów oddziaływania na procesy rozwojowe w turystyce oraz instrumentów postulowanych do szerszego wykorzystania w ich gminie. W tym celu posłużono się opinią władz samorządowych uzyskaną podczas przeprowadzonych w gminach wywiadów i wyrażoną w formularzu ankietowym (pytanie nr 6 i nr 7 kwestionariusza ankietowego, Załącznik 5). Wyniki – uśrednienie wszystkich uzyskanych odpowiedzi – ukazano na Ryc. 25. O ich zgodności świadczy

⁶³² Np. projekt odbudowy mostu oraz jednocześnie trasy rowerowej jako fragmentu międzynarodowej trasy rowerowej w Starej Kamienicy.

odchylenie standardowe, na prezentowanej rycinie widoczne jako słupki odchylające się w prawą i lewą stronę od średniej, którą wyraża środek słupka.

Ryc. 25. Średnia i odchylenie od średniej oceny znaczenia poszczególnych sposobów oddziaływania samorządu gminnego na rzecz turystycznego rozwoju gminy w opinii władz samorządowych

Źródło: opracowanie własne

Oceniając znaczenie stosowanych i możliwych do zastosowania w gminie grup instrumentów oddziaływania na rzecz turystycznego rozwoju obszaru, przedstawiciele władz samorządowych za najważniejsze uznali narzędzia polityki inwestycyjnej (pobudzania infrastrukturalnego) – średnia ocena wszystkich gmin na poziomie 4,8 w pięciostopniowej skali (gdzie 5 – bardzo ważny instrument, 1 – zupełnie nieważny), a następnie instrumenty organizacyjne (średnia ocena: 4,7) i planistyczne (średnia ocena: 4,6). Najniższą notę uzyskały instrumenty doradczo-szkoleniowe (3,6). Niemniej, poza tą ostatnią, wszystkie grupy instrumentów (wydzielone ze względu na ich charakter) zostały, średnio biorąc, ocenione co najmniej jako ważne. Generalnie wyższe noty wystawiali respondenci z grupy gmin turystycznych niż przedstawiciele gmin wkraczających na rynek turystyczny, a przy tym ich wskazania były bardziej spójne, o czym świadczą wartości odchylenia standardowego ocen grup instrumentów, odzwierciedlone długością słupków na Ryc. 25 (środek słupków na rycinie wskazuje wartość średnią oceny). Odchylenie standardowe w tej pierwszej grupie gmin wynosi średnio 0,38 wobec 0,63 w przypadku ocen wystawionych przez przedstawicieli gmin w początkowym etapie rozwoju funkcji turystycznej. W przypadku dwóch grup instrumentów (pobudzania infrastrukturalnego i organizacyjnych), oceny gmin turystycznych były jednoznaczne (zerowe odchylenie standardowe) i na najwyższym poziomie w pięciostopniowej skali.

Jednocześnie wśród najczęściej postulowanych do wprowadzenia lub zastosowania w szerszym zakresie grup instrumentów w opinii przedstawicieli władz samorządowych obu analizowanych typów

gmin także należą instrumenty pobudzania infrastrukturalnego, organizacyjne i planistyczne. W przypadku gmin w początkowym etapie rozwoju funkcji turystycznej w równym stopniu postulowano ponadto szersze zastosowanie instrumentów informacyjnych (w tym promocyjnych), a w przypadku gmin turystycznych – instrumentów ekonomiczno-finansowych. Ta ostatnia grupa sposobów oddziaływania na rozwój turystyki w gminie okazała się jednocześnie najrzadziej wskazywana przez przedstawicieli gmin wchodzących na rynek turystyczny. Dla nich największe znaczenie w finansowym zaangażowaniu gmin na rzecz dalszego rozwoju turystyki mają instrumenty wydatkowe w postaci przedsięwzięć inwestycyjnych, służących pobudzeniu rozwoju turystyki w gminie poprzez stworzenie materialnych podstaw tego rozwoju. Podczas gdy gminy turystyczne w równym stopniu traktują potrzebę zastosowania w dalszej działalności instrumentów finansowych po stronie dochodów (polityka dochodowa, pieniężna, usług komunalnych, udostępniania zasobów gminy, preferencje finansowe i pomoc publiczna oraz instrumenty dłużne finansowania rozwoju), jak po stronie wydatków inwestycyjnych w infrastrukturę. Może to wynikać z faktu, że w tego typu jednostkach ta infrastruktura jest już w znacznym stopniu rozwinięta, a jej rozbudowa podejmowana jest w znacznej mierze przez posiadający silną pozycję sektor prywatny. Pilniejszy jest natomiast jej rozwój w gminach wprowadzających funkcję turystyczną.

W ocenie wagi i potrzeb określonych grup sposobów oddziaływania na rzecz rozwoju gminy jako obszaru recepcji turystycznej dominują więc twarde instrumenty finansowe związane z inwestycjami w infrastrukturę, która stanowi podstawę materialną rozwoju turystyki w gminie. Potwierdzają to także wcześniejsze badania przeprowadzone przez autorkę⁶³³, na podstawie których wśród postulowanych do szerszego zastosowania grup instrumentów oddziaływania władz samorządowych na rozwój turystyki i rekreacji w gminie przeważają te, które wskazują na chęć pełnienia przez samorząd terytorialny roli inwestora, finansującego ten rozwój. Wniosek ten dotyczy w szczególności sposobu gmin o nierozwiniętej jeszcze lub rozwiniętej w niewielkim stopniu funkcji turystycznej.

Można zauważyć, że ocena znaczenia poszczególnych instrumentów wg decydentów lokalnych generalnie pokrywa się ze stopniem wykorzystywanych przez gminy o określonym stadium turystycznego rozwoju grupy instrumentów. Jednocześnie są to narzędzia postulowane do szerszego zastosowania, co może świadczyć o postrzeganiu wykorzystywanych już przez polityków lokalnych grup instrumentów za skuteczne sposoby kształtowania funkcji turystycznej obszaru, zarówno w grupie gmin turystycznych, jak i „nie-turystycznych”.

⁶³³ Sondaż pośredni z wykorzystaniem ankiety internetowej, przeprowadzony w listopadzie 2006 r. (zob. podrozdział 2.3.) – szerzej: J. Majewska, *Zaangażowanie...*, op. cit., s. 123-144.

Rozważania podjęte w ramach tego rozdziału bazowały na przeprowadzonym studium empirycznym związanym z wykorzystaniem przez gminy instrumentów polityki lokalnej w zakresie kształtowania funkcji turystycznej obszaru. Miało ono na celu weryfikację hipotezy głównej rozprawy o występowaniu zróżnicowania zakresu i charakteru stosowanych w gminach instrumentów oddziaływania w zależności od etapu ukształtowania funkcji turystycznej gminy; ponadto służyło sprawdzeniu, czy we wstępnej fazie cyklu życia obszaru recepcji turystycznej charakterystyczne jest wykorzystanie głównie „twardych”, bezpośrednich instrumentów oddziaływania, a w przypadku dojrzałych gmin turystycznych – instrumentów „miękkich”, pośredniego oddziaływania.

Ustalenie metodyki badań zaangażowania samorządu gminnego w procesy rozwojowe w turystyce, określenie zestawu potencjalnych instrumentów oddziaływania władz gminnych na turystykę w ramach wyróżnionych ze względu na charakter grup narzędzi oraz szczegółowa ocena ich stosowania w gminach z wykorzystaniem przyjętych kryteriów wartościowania, pozwoliły dokonać przeglądu poszczególnych sposobów oddziaływania władz lokalnych na turystykę w wybranych do badań gminach turystycznych i „nie-turystycznych”. Poszukując powiązań między wykorzystywanymi w działalności samorządowej instrumentami a fazą ukształtowania funkcji turystycznej gmin, oceniono możliwości wzmacniania bądź osłabiania przyjętej hipotezy badawczej pod wpływem częściowych narzędzi oddziaływania gmin. To z kolei stanowiło punkt wyjścia do szerszych uogólnień na podstawie zestawienia wyróżnionych ze względu na charakter grup instrumentów oddziaływania władz lokalnych w dwóch typach gmin: znajdujących się w początkowym i dojrzałym stadium ukształtowania funkcji turystycznej. Zagregowanie instrumentów o określonym charakterze w bardziej pojemne grupy, tj. narzędzia „miękkie”, pośrednie oraz „twarde”, bezpośrednie, pozwoliło następnie ustalić charakter zróżnicowania zaangażowania władz lokalnych w kształtowanie funkcji turystycznej gminy na różnych etapach turystycznego rozwoju jednostek samorządu terytorialnego.

Należy stwierdzić, że przyjętą w pracy hipotezę główną zweryfikowano pozytywnie, tzn. stwierdzono występowanie specyficznego zróżnicowania zakresu i charakteru zaangażowania (stosowanych instrumentów oddziaływania) władz gminnych w kształtowanie funkcji turystycznej obszaru na różnych etapach turystycznego rozwoju gmin. Ponadto zaangażowanie to przyjmuje w większym stopniu charakter instrumentów „twardych”, bezpośrednich w grupie gmin w początkowym stadium ukształtowania funkcji turystycznej, a charakter „miękki” w grupie jednostek znajdujących się w dojrzałej fazie na ścieżce turystycznego rozwoju. Jednak temu dużemu wykorzystaniu instrumentów „miękkich” na dojrzałych rynkach turystycznych towarzyszy często duże wykorzystanie instrumentów „twardych”. Można zatem powiedzieć, że większą specyfikę z punktu widzenia stosowanych instrumentów „miękkich” i „twardych” wykazują gminy wchodzące na rynek turystyczny, podczas gdy tradycyjne gminy turystyczne charakteryzuje większe zróżnicowanie

wykorzystywanego instrumentarium. W pewnym sensie znaczenie instrumentów „miękkich” rośnie więc wraz z przebiegiem cyklu życia obszaru recepcji turystycznej (rozwojem turystycznym obszaru).

Trzeba zatem zaznaczyć, że zróżnicowanie stosowanego w gminach instrumentarium nie jest tak duże, jak można by oczekiwać, biorąc pod uwagę przesłanki przyjęcia hipotezy badawczej. Wynika to z występowania istotnych czynników osłabiających specyfikę stosowanych w gminach zastawów narzędzi oddziaływania; są one przedmiotem rozważań w ostatniej części rozprawy. Jednym z takich aspektów „zaburzających” w pewnym stopniu jednoznaczność uzyskanych rezultatów badawczych może być fakt zwiększonego w ostatnich latach dostępu gmin do środków finansowych pochodzących z budżetu UE na finansowanie projektów rozwojowych w turystyce i konsekwencje wywołanych przez nie impulsów w zakresie polityki lokalnej w sferze turystyki. Ze środków tych korzystają zarówno gminy wchodzące na rynek turystyczny, jak i jednostki dojrzałe pod względem fazy rozwoju turystycznego.

Ponadto trzeba zauważyć, że w ramach wyróżnionych ze względu na etap rozwoju funkcji turystycznej gmin istnieje niejednorodność co do zakresu wykorzystywanych instrumentów oddziaływania, a przede wszystkim w ramach nowych potencjalnych obszarów recepcji turystycznej. Z jednej strony występują bardzo aktywne jednostki samorządowe, ale w wielu przypadkach także obojętne względem potencjalnych możliwości kształtowania funkcji turystycznej gminy (choć każda z tych gmin wykazuje silną dynamikę wzrostu funkcji turystycznej). Może to świadczyć o istnieniu czynników wpływających na stopień zaangażowania jednostek samorządu terytorialnego – próbę ich identyfikacji podjęto w podrozdziale 5.2. dysertacji.

Można przyjąć, że generalnie na stopień zaangażowania poszczególnych grup instrumentów oddziaływania na procesy rozwojowe w turystyce, a także ich charakter wpływa postawa samorządu gminnego (wyrażająca się w kreowaniu popytu turystycznego, reagowaniu na popyt turystyczny czy w pasywności). W pewnym stopniu wiąże się ona z etapem rozwoju gminy jako obszaru recepcji turystycznej. Prowadzona przez władze gminne polityka lokalna w sferze turystyki jest wyrazem podejścia władz samorządowych do rozwoju tej dziedziny na ich terenie. To podejście może z kolei wynikać z różnych przyczyn (przesłanek) – obiektywnych i subiektywnych. Jest to przedmiotem rozważań fragmentu ostatniej części rozprawy. Rozwinięto w nim zagadnienie wpływu dysponowania przez gminę odpowiednimi zasobami finansowymi (własnymi lub pochodzącymi ze źródeł zewnętrznych) na wykorzystanie określonych narzędzi oddziaływania samorządu terytorialnego na rozwój turystyki w gminie. Zweryfikowano zatem hipotezę poboczną pracy o zasadniczym wpływie sytuacji finansowej jednostki samorządu terytorialnego na zakres i charakter zaangażowania władz lokalnych w kształtowanie funkcji turystycznej gminy.

5. Zróżnicowanie polityk gminnych w zakresie turystyki

Ze względu na prowadzoną politykę turystyczną, można wyróżnić pewne charakterystyczne typy jednostek samorządu gminnego, biorąc pod uwagę zakres i charakter interwencjonizmu lokalnego. Takie zestawienie gmin stanowi w ostatniej części rozprawy podsumowanie rozważań empirycznych przeprowadzonych w poprzednich dwóch rozdziałach.

Ponadto we fragmencie tym przeprowadzono analizę determinant zaangażowania samorządu terytorialnego w kształtowanie funkcji turystycznej gminy, ze szczególnym uwzględnieniem zamożności jednostek jako czynnika wpływającego na aktywność samorządu terytorialnego w dziedzinie turystyki. Rozważania w tym zakresie przeprowadzono na dwóch płaszczyznach: ogólnej (poziom krajowy i regionalny) oraz szczegółowej (studia przypadków w wybranych gminach). W pierwszym przypadku zagadnienie to omówiono z wykorzystaniem analizy korelacji, stanowiącej punkt wyjścia do weryfikacji hipotezy pobocznej rozprawy dotyczącej wpływu zamożności gmin na ich zaangażowanie w kształtowanie funkcji turystycznej obszaru. W pierwszej kolejności ustalono zatem, czy zamożność jednostek samorządu terytorialnego w ogóle sprzyja pojawianiu się i dynamice wzrostu funkcji turystycznej gmin. Następnie zbadano, czy może ona wyjaśniać bądź determinować zaangażowanie władz samorządowych, tj. zakres i charakter stosowanego instrumentarium oddziaływania na procesy rozwojowe w turystyce. Sprawdzone wobec tego jakie są relacje między zamożnością gmin a zakresem i charakterem zaangażowania samorządu terytorialnego w kształtowanie funkcji turystycznej – na podstawie analizy wybranych przypadków gmin.

W ostatnim fragmencie tego rozdziału podsumowano znaczenie lokalnej polityki turystycznej dla przebiegu cyklu życia obszaru recepcji turystycznej, wskazując na implikacje w zakresie zarządzania zasobami lokalnymi dla rozwoju turystyki w gminie. Rozważania i część wnioskową pracy zamknięto propozycją kierunków dalszych badań w zakresie problematyki poruszonej w niniejszej rozprawie.

5.1. Typologia gmin ze względu na prowadzoną politykę turystyczną

Jak już wcześniej zauważono, działania podejmowane przez jednostki gminne na rzecz ich turystycznego rozwoju są wyrazem określonej postawy władz samorządowych wobec turystyki (kreowanie popytu, reagowanie na popyt i obojętność, pasywność lub podejście

minimalistyczne/fragmentaryczne). Przejawiają się one w wykorzystaniu w określonym stopniu danych instrumentów oddziaływania na sferę turystyki w gminie. Zestawienie jednostek samorządowych z punktu widzenia tych dwóch aspektów prowadzonej lokalnej polityki turystycznej pozwala scharakteryzować jej udział w kształtowaniu funkcji turystycznej gminy, tj. ocenić możliwy wpływ decyzji i działań podejmowanych przez władze lokalnych na przebieg cyklu życia obszaru recepcji turystycznej (gminy). Może to stanowić podstawę stworzenia szerszej typologii gmin w zakresie samorządowego interwencjonizmu lokalnego w sferze turystyki (zob. Tab. 22). Poniżej omówiono syntetycznie typy gmin ze względu na przedstawione aspekty aktywności decydentów lokalnych w sferze turystyki, w odniesieniu do gmin poddanych badaniom empirycznym.

Tab. 22. Zestawienie gmin ze względu na prowadzoną przez samorząd terytorialny politykę turystyczną

Zakres i charakter zaangażowania		Postawa wobec rozwijania turystyki	Kreowanie popytu	Reagowanie na popyt	Pasywność lub minimalne, fasadowe działania
Instrumenty ogółem (duży stopień wykorzystania)	Przewaga narzędzi „miękkich”, pośrednich *	–	–	Stara Kamienica(2), Duszniki-Zdrój(1), Wisła(1), Podgórzyn(2)	
	Równowaga	–	–	Złotoryja(1), Karpacz(1), Szczyrk(1), Ustroń(1)	
	Przewaga narzędzi „twardych”, bezpośrednich	Polkowice(3)	–	Wągrowiec(1)	
Wpływ na przebieg funkcji turystycznej gmin		zasadniczy	–	bardzo duży lub średni	
Instrumenty ogółem (niski stopień wykorzystania)	Przewaga narzędzi „miękkich”, pośrednich			Marcinowice(2), Włodowice(2), Szklarska Poręba(1)	–
	Równowaga			Osiecznica(2)	Stęszew(3)
	Przewaga narzędzi „twardych”, bezpośrednich			Siewierz(3)	Trzemeszno(3)
Wpływ na przebieg funkcji turystycznej gmin				mały	co najwyżej minimalny

* Strukturę instrumentów ze względu na ich charakter (przewaga narzędzi „miękkich”/”twardych”⁶³⁴ lub ich równowaga) ustalono porównując stopień wykorzystania przez daną gminę kolejnych grup instrumentów ze średnim ich wykorzystaniem w gminach ogółem (na podstawie Tab. 20), a następnie zliczając grupy instrumentów, których stopień wykorzystania przez gminę przewyższał tę wartość średnią.

UWAGA: niebieską czcionką zaznaczono tradycyjne gminy turystyczne, czarną – gminy „nie-turystyczne”.

Źródło: opracowanie własne

⁶³⁴ **Instrumenty „miękkie” i pośrednie:** informacyjne, ekonomiczno-finansowe po stronie dochodów budżetowych, organizowanie własnej działalności gminy, wsparcie organizacyjne podmiotów, współpraca.
Instrumenty „twarde” i bezpośrednie: planistyczne, organizacyjne związane z bezpośrednim tworzeniem podmiotów i dostarczaniem dóbr/usług turystycznych, ekonomiczno-finansowe po stronie wydatków, pobudzania infrastrukturalnego.

Przyjęto, że wpływ na przebieg funkcji turystycznej gmin może być: zasadniczy, bardzo duży lub średni, mały albo co najwyżej minimalny – w zależności od postawy władarzy wobec turystycznego rozwoju gminy oraz zakresu stosowanych instrumentów oddziaływania gmin na sferę turystyki. Kreowanie popytu turystycznego przy wykorzystaniu w wysokim stopniu dostępnego instrumentarium charakteryzuje zasadniczy wpływ władz samorządowych na przebieg funkcji turystycznej gmin. Wykluczono przy tym możliwość wykreowania przez samorząd terytorialny popytu turystycznego przy niewielkim ogólnym wykorzystaniu instrumentów oddziaływania. Reagowanie na popyt turystyczny w połączeniu z dużym zakresem stosowanych instrumentów wiąże się z kolei z bardzo dużym lub średnim udziałem jednostki gminnej w jej turystycznym rozwoju, natomiast reagowanie na popyt przy niewielkim zaangażowaniu instrumentów oddziaływania może wywierać co najwyżej mały wpływ na przebieg funkcji turystycznej gminy. Pasywna postawa władz samorządowych w zakresie oddziaływania na sferę turystyki przejawia się w niewielkim udziale zastosowanych instrumentów kształtowania funkcji turystycznej gminy – wpływ samorządu terytorialnego na jej przebieg jest zatem co najwyżej minimalny. Duży stopień wykorzystania instrumentów gminnych wyklucza natomiast bierną postawę władz lokalnych.

W sytuacji, gdy impuls dla rozwoju turystyki dają bezpośrednie działania władz samorządowych prowadzone z wykorzystaniem szerokiej gamy narzędzi, udział jednostki gminnej w jej turystycznym rozwoju można określić mianem dominującego, zasadniczego dla pojawienia się funkcji turystycznej na danym terenie. Dotyczy to przypadku powstawania nowych potencjalnych obszarów recepcji turystycznej, często w miejscach dotąd niepostrzeganych jako atrakcyjne dla turystyki. Pojawienie się i rozwijanie funkcji turystycznej na takich obszarach wiąże się z kreowaniem od podstaw popytu turystycznego, tworzeniem rdzenia produktu turystycznego oraz bazy materialnej rozwoju turystyki. Do tego typu jednostek można zaliczyć przede wszystkim gminę Polkowice, której władze konsekwentnie wprowadzają nową funkcję jako alternatywę dla przemysłu miedziowego i sposób na dywersyfikację monofunkcyjnej struktury gospodarczej, a także narzędzie ogólnej promocji gminy. Jednostka ta całkowicie przekształca swój dotychczasowy wizerunek gminy górniczej, wykorzystując w stopniu co najmniej średnim większość dostępnych instrumentów oddziaływania na procesy rozwojowe w turystyce (zob. Tab. 22).

O częściowym (bardzo dużym, średnim lub małym) wpływie samorządu terytorialnego na przebieg funkcji turystycznej gminy można mówić w sytuacji, gdy tworzy on warunki dla systematycznego rozwoju turystyki, wspiera ją, odpowiadając niejako na oddolny impuls związany z jej pojawieniem się i występowaniem w gminie. Przy czym może to być oddziaływanie polegające zarówno na szerokim i intensywnym wykorzystaniu gminnych instrumentów, jak i jedynie średnim albo małym ich zaangażowaniu. Dotyczy to zwykle jednostek samorządowych, które pierwotny impuls rozwojowy w sferze turystyki zawdzięczają dogodnej lokalizacji, tj. położone są na atrakcyjnym

turystycznie, w tradycyjnym ujęciu, terenie (np. Wągrowiec, a także typowe gminy turystyczne: Duszniki-Zdrój, Karpacz, Podgórzyn, Szklarska Poręba, Wisła, Szczyrk, Ustrón), często w pobliżu dojrzałych obszarów recepcji turystycznej (Stara Kamienica, Włodowice) lub przy ważnym ciągu komunikacyjnym, który stanowi przyczynę rozwoju hotelarstwa w danej gminie (Siewierz). Turystyka na tych obszarach rozwija się dzięki aktywności społeczności lokalnych i podmiotów gospodarki turystycznej działających na terenie gmin – twórców atrakcji turystycznych, przedsiębiorców obsługujących ruch turystyczny. Przy czym w omawianej grupie gmin aktywność ta jest podchwytywana i wspierana przez władze samorządowe (choć w różnym zakresie i o różnym poziomie intensywności) w ramach prowadzonej przez nie polityki lokalnej w sferze turystyki.

Przykładem bardzo dużego, równoległego z innymi impulsami wpływu władz samorządowych na przebieg procesów rozwojowych w turystyce dla omówionego przypadku jest gmina Złotoryja. Choć inicjatorem odbywającej się cyklicznie na jej terenie największej międzynarodowej imprezy jest organizacja pozarządowa – Stowarzyszenie Polskie Bractwo Kopaczy Złota, to przyciągające do miasta turystów wydarzenie organizowane jest przy współudziale i pełnym zaangażowaniu władz lokalnych, które aktywnie wykorzystują je w swojej promocji oraz w oparciu o nie rozszerzają swoją ofertę turystyczną i rekreacyjną. Współwystępowanie oddolnego impulsu rozwoju turystyki i znacznego zaangażowania władz gminnych w tym zakresie można zaobserwować także w gminie Stara Kamienica, gdzie wzrost zainteresowania mieszkańców agroturystyką idzie w parze z aktywnością władz samorządu terytorialnego w zakresie kształtowania rozwoju turystyki w gminie.

W przypadku, gdy jednostka samorządu terytorialnego podejmuje działania ukierunkowane na rozwój turystyki, ale są to działania fragmentaryczne, prowadzone przy użyciu często niedopasowanych instrumentów, zazwyczaj niewystarczające wobec potrzeb związanych z przystosowaniem przestrzeni gminnej do pełnienia funkcji turystycznej, to jej wpływ na rozwój turystyczny obszaru jest niewielki i nieraz można go także określić mianem marginalnego, śladowego. Turystyka na takim terenie może rozwijać się jednak niezależnie od aktywności władz gminnych oraz pomimo braku ich zaangażowania we wspieranie tej dziedziny gospodarki. Do grupy jednostek samorządowych tego typu zaliczyć można gminy: Osiecznica, Marcinowice, Stęszew, Trzemeszno, a więc jednostki, które impulsy rozwojowe w turystyce zawdzięczają czynnikom niezależnym od działań władz samorządowych (zwykle niezależna działalność prywatnych podmiotów gospodarczych obsługujących ruch turystyczny w gminie, które tworzą ofertę turystyczną obszaru). Władze samorządowe takich gmin angażują się w kształtowanie rozwoju funkcji turystycznej obszaru w minimalnym stopniu. Ich działania ani nie przyczyniają się do wzmocnienia turystyki jako dziedziny gospodarki gminy, ani nie hamują jej rozwoju (na co wskazuje dynamika wzrostu funkcji turystycznej tych gmin w okresie 1998-2006). Nie oznacza to jednak, że pasywność władz lokalnych nie spowoduje osłabienia rozwoju funkcji turystycznej w przyszłości.

Przyjęta w ramach rozprawy procedura badawcza miała na celu wytypowanie jednostek samorządu gminnego ze względu na etap ukształtowania ich funkcji turystycznej (dynamicznie wchodzące na rynek turystyczny obszary oraz dojrzałe pod względem rozwoju turystycznego gminy) i dopiero w następnym kroku ustalenie, na ile przebieg procesów rozwojowych w turystyce w wytypowanych jednostkach – w szczególności w grupie gmin zaliczonych do potencjalnych nowych obszarów recepcji turystycznej – wiąże się z zaangażowaniem w te procesy władz samorządu terytorialnego. Zgodnie z tym, w wyniku klasyfikacji gmin z punktu widzenia zakresu ich interwencjonizmu w sferze kształtowania funkcji turystycznej obszaru uzyskano cztery omówione wyżej typy jednostek samorządu terytorialnego. W ramach prowadzonej polityki lokalnej w sferze turystyki wykorzystują one w różnym stopniu instrumenty zaliczone do grupy narzędzi „miękkich” i pośrednich, związanych z koordynowaniem przez przedstawicieli władz samorządu terytorialnego działań na rzecz turystyki oraz „twardych” i raczej bezpośrednich, związanych z inicjowaniem rozwoju turystycznego gminy. Kreowanie popytu turystycznego i bezpośrednie wprowadzanie funkcji turystycznej w gminie następuje z wykorzystaniem w przeważającej części instrumentów „twardych”, bezpośrednich. Z kolei reagowanie na popyt w grupie omawianych jednostek odbywa się przy względnie równomiernym zastosowaniu instrumentów z obu wyróżnionych kategorii (zwłaszcza w odniesieniu do tradycyjnych gmin turystycznych), ze wskazaniem na przewagę narzędzi „miękkich” i pośrednich oddziaływania w niektórych gminach – zob. Tab. 22.

Ze względu na podkreślane już wcześniej wewnętrzne zróżnicowanie zakresu zaangażowania i stosowanych instrumentów wśród gmin podobnych ze względu na etap rozwoju funkcji turystycznej (szczególnie w grupie jednostek wchodzących na rynek turystyczny), warto rozważyć czynniki mogące mieć wpływ na zakres i charakter tego zaangażowania. Jest to przedmiotem kolejnej części tego rozdziału pracy.

5.2. Determinanty zaangażowania samorządu terytorialnego w kształtowanie funkcji turystycznej gminy

Przyczyny angażowania się władz lokalnych w kształtowanie funkcji turystycznej gminy mogą mieć różny charakter. Z jednej strony mogą to być czynniki ekonomiczne (związane z zamożnością jednostki samorządu terytorialnego lub dysponowaniem przez nią zewnętrznymi środkami finansowania działalności), z drugiej – pozaekonomiczne (jak np. obecność silnego lidera politycznego – wójta, burmistrza, nastawienie przedsiębiorcze władz lokalnych, ciągłość władzy, tradycja lub brak dobrej samorządności i in.). Podstawą wstępnej identyfikacji tych przyczyn, w odniesieniu do gmin znajdujących się na różnym etapie turystycznego rozwoju, stanowiły wywiady (i wyrażone podczas nich opinie) przeprowadzone wśród przedstawicieli władz lokalnych w wybranych do badań jednostkach.

W celu pozyskania informacji zastosowano pomiar pierwotny w postaci wywiadu osobistego, standaryzowanego. Metodą wykorzystaną w procesie zbierania danych była ankieta bezpośrednia, a narzędziem badawczym – kwestionariusz ankiety. W tym fragmencie rozważań posłużono się częścią B formularza ankietowego (Załącznik 5), dotyczącą determinant zaangażowania samorządu gminnego w procesy rozwojowe w turystyce. Znalazły się w niej m. in. pytania dotyczące tego: czy i w jakim stopniu władze gminne postrzegają swoje możliwości oddziaływania na rozwój turystyczny gminy i na ile te możliwości wiążą się z zamożnością jednostki samorządu terytorialnego, czy z punktu widzenia decydentów lokalnych celowe dla rozwoju turystyki w gminie jest ich angażowanie się w kształtowanie tego rozwoju, czy samorząd gminny może zainicjować rozwój turystyki na swoim obszarze itp. Sformułowanym w ramach powyższych zagadnień pytaniom przyporządkowano pięciostopniową skalę Likerta. Ponadto zadano pytanie o motywy/przesłanki postaw władz samorządowych wobec turystyki w gminie. Uzyskane w trakcie pomiarów pierwotnych dane surowe poddano redukcji, a następnie analizie statystycznej z wykorzystaniem metod statystyki opisowej.

Przeprowadzone podczas badań terenowych w gminach obserwacje wskazują na znaczenie wewnętrznych uwarunkowań funkcjonowania poszczególnych jednostek samorządu terytorialnego w podejmowanej aktywności na rzecz turystycznego rozwoju gminy. Nieraz osobiste przekonania, przychylność lub uprzedzenia decydentów lokalnych okazywały się kluczowe w tym zakresie. Posiadanie przez aktywnego i przedsiębiorczego, zdeterminowanego do działania wójta (burmistrza) wizji w odniesieniu do rozwoju turystyki w gminie i konsekwencja w jej wdrażaniu sprawiają, że w danej jednostce podejmowane są skuteczne przedsięwzięcia na rzecz rozwoju turystyki. Sprzyja temu dobra atmosfera w radzie gminy, niekoniecznie związana z uległością rady i brakiem opozycji wobec wójta (burmistrza), ale oparta na konstruktywnej krytyce i poszukiwaniu najlepszych rozwiązań. Ponadto korzystna dla konsekwencji i kompleksowości działań na rzecz rozwoju turystyki jest ciągłość władzy, tj. zarządzanie gminą przez co najmniej dwie kadencje. Jednak w określonych przypadkach to zmiana lidera politycznego może doprowadzić do nadania turystyce wyższej niż dotychczas rangi w rozwoju lokalnym i prowadzonej polityce władz samorządowych lub zainicjować działania na rzecz kształtowania funkcji turystycznej obszaru. W przeważającej liczbie przebadanych gmin zaobserwowano ciągłość władzy, jednak czasem oznaczała ona kontynuację podejścia zachowawczego władz gminnych, pasywność wobec procesów rozwojowych w turystyce w gminnej przestrzeni.

W pewnym stopniu na aktywną postawę lokalnych włodarzy oddziałują możliwości pozyskiwania środków unijnych (i innych zewnętrznych, bezzwrotnych środków finansowych) na działalność rozwojową gminy, także w sferze turystyki i rekreacji. Konkurencja między gminami o pozyskanie tych środków jest też przejawem zabiegania o głos mieszkańców w kolejnych wyborach samorządowych, sposobem na wyeksponowanie skuteczności działań podejmowanych przez lokalnych włodarzy. Sama zamożność gmin powoduje natomiast większą swobodę w kierowaniu środków

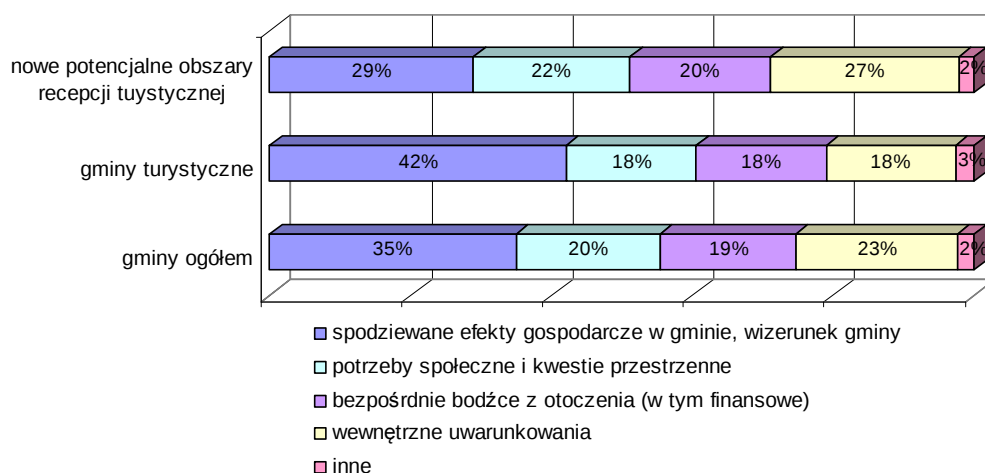
finansowych na przedsięwzięcia związane z tworzeniem warunków wypoczynku i rekreacji w danej jednostce samorządu terytorialnego, m. in. w odpowiedzi na zmieniające się trendy i nowe oczekiwania społeczności lokalnych.

Przeprowadzone w wybranych gminach wywiady z przedstawicielami władz samorządu gminnego wykazały, że w ich opinii podstawowe znaczenie dla turystycznego rozwoju gminy ma z jednej strony, niezależnie od działań samorządu terytorialnego najniższego szczebla, atrakcyjność występujących na jej terenie walorów turystycznych. Ale jednocześnie respondenci w równym stopniu zgadzają się z tym, że odpowiednie działania władz samorządowych wpływają na rozwój turystyczny gminy. Zdaniem przedstawicieli władz lokalnych samorząd gminny może – i to w znacznym zakresie – oddziaływać na procesy rozwojowe w turystyce, zarówno w sposób bezpośredni, jak i pośredni. Jednocześnie zauważają, że warunkiem koniecznym wpływania na rozwój turystyczny gminy jest dysponowanie odpowiednimi środkami finansowymi (pochodzącymi ze źródeł własnych lub zewnętrznych). Przedstawiciele władz lokalnych w analizowanej grupie gmin są zgodni również co do tego, że zamożność jednostki samorządowej sprzyja angażowaniu się władz lokalnych w kształtowanie możliwości wypoczynku i rekreacji na terenie gminy, a nawet, że gminy zamożne mają możliwość inicjowania od podstaw rozwoju turystyki na swoim obszarze. Podkreślają zatem wagę kwestii finansowych w działalności na rzecz rozwoju turystyki w gminie.

Oceny te są zbieżne w obu grupach gmin wydzielonych ze względu na stadium cyklu życia obszaru recepcji turystycznej, tj. jednostkach we wstępnej fazie rozwoju oraz dojrzałych miejscach koncentracji ruchu turystycznego. Zauważono także, że gminy mniej zamożne postrzegają środki finansowe jako kluczowy czynnik warunkujący zaangażowanie władz samorządowych w działania na rzecz turystyki. Z kolei gminy zamożniejsze nieco ostrożniej oceniają możliwości oddziaływania na turystykę (w szczególności kreowania od podstaw atrakcji turystycznych i popytu turystycznego na nie) dzięki posiadanym zasobom finansowym. Dostrzegają one również inne, poza finansowymi, bariery kreowania popytu turystycznego w gminie.

Wśród czterech najważniejszych przesłanek przyjętych przez samorząd terytorialny postaw wobec rozwoju turystyki w gminie, najczęściej pojawiają się motywy dotyczące oczekiwań władz w związku z korzyściami z rozwoju turystyki na zarządzanym przez nie terenie, w szczególności spodziewanych efektów gospodarczych i wizerunku gminy – odpowiednio 29% ogółu wskazań w opinii przedstawicieli nowych potencjalnych obszarów recepcji turystycznej i 42% – w ramach tradycyjnych gmin turystycznych (Ryc. 26). Ponadto wśród jednostek w początkowym etapie rozwoju funkcji turystycznej równie wysoki jest także udział wskazań dotyczących uwarunkowań wewnętrznych funkcjonowania gmin (27%), w tym przede wszystkim konsekwencja przyjętej strategii i planów rozwoju gminy. Rozkład odpowiedzi w pozostałych grupach motywów (przesłanek) jest natomiast

zbliżony w obu kategoriach gmin (dojrzałych turystycznych oraz znajdujących się w początkowej fazie turystycznego rozwoju).

Ryc. 26. Grupy przesłanek postaw władz samorządowych wobec turystyki – częstość wskazań w ujęciu procentowym w opinii przedstawicieli władz samorządowych

Źródło: opracowanie własne

W łącznej grupie analizowanych siedemnastu gmin, najczęściej wśród poszczególnych przesłanek wymieniano: postrzeganie korzyści ekonomicznych rozwoju turystyki jako dziedziny gospodarczej (zatrudnienie i dochody mieszkańców, wpływy do budżetu gminy, ożywienie różnych dziedzin gospodarki poprzez turystykę, pobudzenie lokalnej przedsiębiorczości), następnie chęć szerszego zaspokojenia potrzeb mieszkańców, podniesienia jakości życia w gminie poprzez udogodnienia rekreacyjne i wypoczynkowe oraz inne związane z przystosowaniem gminy do obsługi turystów, a także impuls finansowy, zwiększone możliwości finansowe gminy, np. pozyskanie przez gminę środków z budżetu UE. Są to jednocześnie trzy najczęściej wskazywane przyczyny określonych postaw wobec turystyki w gminach, które charakteryzuje początkowy etap rozwoju funkcji turystycznej. Okazuje się, że zdaniem władz lokalnych bodziec finansowy (zwiększone możliwości finansowe gminy, np. pozyskane środki z budżetu UE) sam w sobie może być – obok spodziewanych efektów gospodarczych i możliwości zaspakajania potrzeb społecznych poprzez kształtowanie funkcji turystycznej gminy – przyczyną podejmowania działań na rzecz rozwoju turystyki w gminie.

Natomiast w grupie tradycyjnych gmin turystycznych na pierwszym miejscu jawi się postrzeganie turystyki jako szansy na podniesienie atrakcyjności gminy dla inwestorów z zewnątrz, a następnie – dostrzeganie korzyści ekonomicznych związanych z rozwojem turystyki jako dziedziny gospodarczej. Ponadto stosunkowo często zwracano uwagę na zorientowanie na promocję gminy poprzez turystykę (turystyka jako narzędzie promowania gminy w ogóle), co wzmacnia tezę o narzędziowym wykorzystywaniu turystyki przez władze samorządowe w kształtowaniu ogólnego rozwoju gminy. Na

podstawie udzielonych wskazań można zauważyć, że w opinii przedstawicieli władz gminnych z jednej strony turystyka postrzegana jest jako dziedzina gospodarki lokalnej, ale jest ona również pewnym narzędziem osiągania szerszych celów rozwojowych, ukierunkowanych na poprawę warunków życia mieszkańców gminy⁶³⁵. Dodatkowe środki finansowe przeznaczone na tworzenie szeroko rozumianych warunków dla rozwoju turystyki i rekreacji są często traktowane jako możliwości finansowania ogólnych działań rozwojowych w gminie na rzecz gospodarki lokalnej i mieszkańców. Warto także podkreślić, że w odczuciu przedstawicieli władz samorządowych, zwłaszcza reprezentujących jednostki w początkowym etapie rozwoju funkcji turystycznej, impuls finansowy (obok spodziewanych efektów gospodarczych i możliwości zaspakajania potrzeb społecznych poprzez kształtowanie funkcji turystycznej gminy) może być przyczyną zaangażowania lub jego braku na rzecz rozwoju turystyki w gminie. Stąd można zakładać, że w pewnych przypadkach dysponowanie dodatkowymi środkami finansowymi (własnymi lub pochodzącymi ze źródeł zewnętrznych) może nie tylko warunkować, co wręcz determinować zaangażowanie samorządu gminnego w działania na rzecz rozwoju turystyki.

Wobec powyższych ustaleń, rozwijając myśl na temat finansowych aspektów angażowania się gmin w działania na rzecz rozwoju turystyki, w szczególności w nowych obszarach recepcji turystycznej, warto sprawdzić empirycznie, czy zamożność jednostek samorządu terytorialnego sprzyja pojawianiu się i dynamice wzrostu funkcji turystycznej gmin oraz czy może stanowić ona determinantę tego zaangażowania, w szczególności w zakresie inicjowania rozwoju turystyki w gminach „nie-turystycznych”. Warto także ustalić, czy charakter chętniej stosowanych grup instrumentów oddziaływania na sferę turystyki zależy od zamożności gmin. Potrzebna jest zatem z jednej strony analiza studiów przypadków wybranych do badań gmin, które stanowią (od czwartego rozdziału pracy) przedmiot rozważań w ramach drugiej części procedury badawczej. Z drugiej strony niezbędne wydaje się szersze ujęcie zagadnienia znaczenia finansowych aspektów kształtowania funkcji turystycznej gminy – dla oceny występowania ewentualnych tendencji, prawidłowości w szerszej grupie jednostek samorządu terytorialnego. Za konieczny można więc uznać powrót do rozważań ogólnych – na poziomie zbiorowości gmin w kraju i w regionach dla wyjaśnienia wpływu sytuacji finansowej jednostek samorządu terytorialnego na procesy rozwojowe w turystyce na ich obszarze.

⁶³⁵ „Narzędziowe” traktowanie turystyki, która ma służyć rozwojowi społeczno-gospodarczemu gminy, w tym przedsiębiorczości w różnych dziedzinach działalności gospodarczej ujawniły także pilotażowe badania sondażowe przeprowadzone przez autorkę w 2006 r. (sondaż pośredni z wykorzystaniem ankiety internetowej, przeprowadzony w listopadzie 2006 r. – zob. J. Majewska, *Zaangażowanie...*, op. cit., s. 123-144). Na ich podstawie wśród deklarowanych motywów podejmowania działalności w sferze turystyki i rekreacji przez gminy największy udział stanowiły odpowiedzi wskazujące, że działania władz samorządowych wynikają głównie z dążenia do zaspokojenia potrzeb mieszkańców w zakresie zagospodarowania czasu wolnego – 51% wskazań (można było wybrać więcej niż jedną odpowiedź, stąd udziały odpowiedzi nie sumują się do 100%). Jako następna pod względem częstości wskazywana była chęć przyciągnięcia inwestorów zewnętrznych i/lub pobudzania przedsiębiorczości lokalnej w różnych branżach (wzrost atrakcyjności inwestycyjnej poprzez rozwój turystyki i rekreacji na terenie gminy) – 46%. Stosunkowo mało istotnym natomiast motywem działań podejmowanych przez samorząd gminny w sferze turystyki i rekreacji była chęć pobudzania przedsiębiorczości w branży turystycznej – 17% odpowiedzi. Taki rozkład odpowiedzi wynikał w dużej mierze z charakteru analizowanej zbiorowości gmin – znaczna ich część zamierzała dopiero zaistnieć na rynku turystycznym.

Wpływ sytuacji finansowej gmin na wybór instrumentów oddziaływania na procesy rozwojowe w turystyce

W literaturze przedmiotu podkreśla się znaczenie uwarunkowań ekonomiczno-finansowych wśród najważniejszych czynników wpływających na rozwój turystyki w gminach⁶³⁶ i w ogóle dla sterowania rozwojem w skali lokalnej⁶³⁷. Chodzi tu zarówno o środki finansowe na rozwój i modernizację bazy turystyczno-rekreacyjnej oraz finansowanie pozainwestycyjne sfery turystyki, ale także instrumenty ekonomiczne sprzyjające podejmowaniu i rozwijaniu działalności gospodarczej w turystyce. Jak jednak zauważa W. Dziemianowicz i in., skala stosowanych przez gminy zamożne i biedne instrumentów wspierania przedsiębiorczości, zaangażowania finansowego i organizacyjnego różni się, gdyż gminom zasobnym łatwiej jest zastosować poszczególne rozwiązania w ramach dostępnego instrumentarium⁶³⁸.

Faktem jest przy tym, że od poziomu rozwoju gospodarki zależy stan wyposażenia obszaru recepcji turystycznej w infrastrukturę techniczną i społeczną, która wpływa na zaspokojenie potrzeb turystów oraz na możliwości rozwoju inwestycji, w szczególności inwestycji proturystycznych⁶³⁹. Jednocześnie wysoki poziom wpływów budżetowych realizowanych przez gminę pozwala wzmacniać tendencje rozwojowe poprzez: możliwość realizacji zadań inwestycyjnych, stwarzających lepsze warunki funkcjonowania firm (poprawa lokalnej koniunktury, napływ inwestorów), możliwość realizacji zadań rzeczowych, bezpośrednio podnoszących jakość życia społeczności lokalnych, możliwość zwiększenia wydatków bieżących oraz zamówienia kierowane w dużym stopniu do lokalnych firm komercyjnych⁶⁴⁰.

Dobra sytuacja finansowa gmin – niezależnie od zróżnicowanych czynników mających na nią wpływ – umożliwia zatem zaangażowanie jednostki samorządowej w odważne projekty rozwojowe (wiążące się także ze sferą turystyki i rekreacji), nieraz stanowiąc impuls, a nawet podstawę przekształceń struktury gospodarczej gminy. Może to mieć również związek z większą zdolnością gmin zamożnych do współfinansowania przedsięwzięć rozwojowych wspieranych przez fundusze UE⁶⁴¹, także w zakresie projektów w dziedzinie turystyki. Wiele bowiem z przedsięwzięć rozwojowych w regionie, obok tych bezpośrednio odnoszących się do tworzenia oferty turystycznej w gminie, kreowania produktu turystycznego, wiąże się z tworzeniem ogólnych warunków dla rozwoju turystyki (turystyka w szerokim ujęciu). Jest to wynikiem heterogenicznego, interdyscyplinarnego charakteru

⁶³⁶ Zob. S. Bosiacki, J. Sikora, *Samorząd terytorialny w kształtowaniu i realizacji strategii rozwoju turystycznego w regionie*, [w:] Rola..., op. cit., s. 21.

⁶³⁷ R. Grobelny, *Instrumenty sterowania gospodarką w skali lokalnej. Postulowane kierunki przemian*, [w:] *Podstawy gospodarczej polityki miasta. Studium Poznania*, Część II, red. R. Domański, Biuletyn KPZK PAN, z. 187, Warszawa 1999, s. 110.

⁶³⁸ W. Dziemianowicz i in., *Wspieranie...*, op. cit., s. 7.

⁶³⁹ A. Niezgoda, *Obszar...*, op. cit., s. 101.

⁶⁴⁰ E. Pancer-Cybulska, *Kształtowanie...*, op. cit., s. 153.

⁶⁴¹ Na co wskazują wnioski z programu badawczego prowadzonego przez zespół W. Dziemianowicza (*Gmina pasywna...*, op. cit., s. 158).

samej turystyki, która wiąże ze sobą szerokie spektrum różnych dziedzin⁶⁴². W Polskiej rzeczywistości faktem jest, że to gminy bogatsze realizują – znacznie częściej niż gminy biedne – ambitne programy inwestycyjne, chętnie i odważnie posługując się kredytem umożliwiającym przyspieszenie realizacji programu⁶⁴³. Gminy uboższe są raczej ostrożniejsze w tym zakresie, świadome trudności związanych z dysponowaniem niewielkim potencjałem finansowym.

W tej części rozważań poddano analizie znaczenie zasobów finansowych w zaangażowaniu gmin (zakres i charakter stosowanych instrumentów) na rzecz kształtowania funkcji turystycznej obszaru, zwłaszcza nowych, dopiero powstających obszarów recepcji turystycznej. W pierwszym rzędzie podjęto próbę odpowiedzi na pytanie, czy zamożność jednostek samorządu terytorialnego w ogóle sprzyja pojawianiu się i dynamice wzrostu funkcji turystycznej gmin (współwystępuje z nią), a następnie, czy może ona determinować zaangażowanie władz samorządowych w inicjowanie procesów rozwojowych w turystyce. Analizę przeprowadzono na dwóch płaszczyznach rozważań. Na poziomie ogólnym, krajowym przeprowadzono analizę korelacyjną zamożności (a także aktywności inwestycyjnej) gmin z tempem wzrostu ich funkcji turystycznej oraz testy nieparametryczne związane z dysponowaniem przez gminy środkami zewnętrznymi finansowania (pochodzącymi z budżetu UE). Z drugiej strony przeanalizowano studia przypadków i zestawiono stosowane w gminach instrumenty z zamożnością jednostek terytorialnych. W ten sposób uzyskano obraz tego, w jakim stopniu określony zakres i charakter zaangażowania gmin (stosowane instrumenty oddziaływania) wiąże się z potencjałem finansowym jednostek samorządowych.

Mając świadomość problemu metodologicznego związanego ze sposobem obiektywizowania pojęcia sytuacji finansowej samorządów, przy ograniczeniach w dysponowaniu odpowiednimi danymi w Polsce⁶⁴⁴, za mierniki charakteryzujące zamożność gmin przyjęto⁶⁴⁵: wskaźnik dochodów własnych gmin przypadających na jednego mieszkańca (D_w), wskaźnik podstawowych dochodów podatkowych

⁶⁴² G. Gołębski, *Produkt turystyczny: szansa i wyzwanie* [w:] *Promocja i kreowanie turystycznego wizerunku Polski*, red. J. Walasek, Polska Organizacja Turystyczna, Warszawa 2005, s. 62; G. Gołębski, *Założenia...* op. cit.

⁶⁴³ P. Swianiewicz, *Zadłużenie jednostek samorządowych*, „Wspólnota” 2007, 45, s. 17-26.

⁶⁴⁴ P. Swianiewicz, *Finanse...*, op. cit., s. 262.

⁶⁴⁵ Do oceny sytuacji finansowej jednostek samorządu terytorialnego można zastosować szereg różnych wskaźników pomocnych przy ocenie możliwości zaciągania zobowiązań czy podejmowania decyzji o charakterze rozwojowym w gminie itp. – zob. przykładowy zestaw wskaźników (w podziale na wskaźniki ustawowe, dochodów, wydatków, zadłużenia) opracowany przez Ministrowstwo Finansów (www.mf.gov.pl).

W swoich rankingach najbogatszych samorządów publikowanych na łamach Pisma Samorządu Terytorialnego „Wspólnota” P. Swianiewicz posługuje się kategorią dochodów budżetowych skorygowanych na dwa sposoby, tj.: powiększonych o skutki zmniejszenia stawek, ulg i zwolnień w podatkach lokalnych (dla porównywania faktycznej zamożności (potencjału dochodowego) jednostek samorządu terytorialnego, a nie skutków podejmowanych w gminach autonomicznych decyzji odnoszących się do polityki fiskalnej) oraz pomniejszonych o składki przekazywane przez samorządy w związku z subwencją równoważącą i regionalną - tzw. „podatek janosikowy” (dla pominięcia tych dochodów, które pojawiają się w budżecie „na chwilę”, ale w żaden sposób nie mogą być wykorzystane do zaspokajania potrzeb społeczności lokalnej) – zob. przykładowo P. Swianiewicz, *Najbogatsze samorządy*, „Wspólnota” 2007, 33, s. 20.

gminy⁶⁴⁶ w przeliczeniu na jednego mieszkańca (G) oraz wskaźnik nadwyżki operacyjnej⁶⁴⁷ przypadającej w gminie na jednego mieszkańca (N).

Pierwszy z nich (wyznaczony dla lat: 1998, 2002, 2004 i 2006 oraz w postaci średniej wartości dochodów własnych *per capita* w tych latach) to wskaźnik stosowany często dla statystycznego wyrażenia poziomu zamożności czy rozwoju gospodarczego jednostek samorządowych. Wskaźnik dochodów własnych *per capita* świadczy o stopniu samodzielności finansowej gminy i swobody w prowadzeniu własnej polityki lokalnej. Drugi, to wskaźnik przyjęty do obliczania ostatecznych kwot subwencji wyrównawczej dla gmin na 2006 r. (na podstawie danych o dochodach podatkowych za 2004 r.) oraz na 2008 r. (na podstawie danych za 2006 r.). Zastosowano go w uzupełnieniu do wskaźnika dochodów własnych, który bazuje na dochodach podatkowych gmin. Wielkość nadwyżki operacyjnej (bieżącej) przypadającej na jednego mieszkańca gminy w latach 2004-2006 (ewentualnie wielkość bieżącego deficytu) to trzeci zastosowany wskaźnik kondycji finansowej samorządów gminnych. Kategoria ta jest uznawana za najbardziej syntetyczną miarę sytuacji finansowej jednostek samorządu terytorialnego, najlepiej ją odzwierciedlającą⁶⁴⁸. Informuje o tym, ile pozostaje w budżecie po wydaniu na najważniejsze bieżące potrzeby oraz jaką część środków można przeznaczyć na rozwój bez naruszania majątku gminy i zadłużania się⁶⁴⁹. Uzupełniona o dochody z majątku, otrzymane dotacje na inwestycje czy pożyczone środki, wielkość ta może być przeznaczona na finansowanie przedsięwzięć rozwojowych⁶⁵⁰. Wartość ujemna, czyli deficyt operacyjny wskazuje, że jednostka samorządu terytorialnego zarabia mniej niż wydaje na bieżące potrzeby i oznacza wzrost zadłużenia nie związanego z rozwojem (wydatkami inwestycyjnymi) lub przejadanie majątku. Poziom nadwyżki operacyjnej przesądza w dużej mierze o możliwościach inwestycyjnych, może więc być postrzegany jako miernik potencjału inwestycyjnego gminy.

Za punkt wyjścia do zweryfikowania hipotezy pobocznej rozprawy, dotyczącej zasadniczego wpływu zamożności gmin na zaangażowanie samorządu terytorialnego w kształtowanie funkcji turystycznej gminy we wstępnym etapie jej rozwoju, posłużyła analiza statystyczna występowania

⁶⁴⁶ Przez dochody podatkowe rozumie się łączne dochody z tytułu: podatku od nieruchomości, podatku rolnego, podatku leśnego, podatku od środków transportowych, podatku od czynności cywilnoprawnych, podatku od osób fizycznych, opłacanego w formie karty podatkowej, wpływów z opłaty skarbowej, wpływów z opłaty eksploatacyjnej, udziału we wpływach z podatku dochodowego od osób fizycznych, udziału we wpływach z podatku dochodowego od osób prawnych (art. 20 ustawy z dnia 13 listopada 2003 r. o dochodach jednostek samorządu terytorialnego..., op. cit.).

⁶⁴⁷ Oznacza różnicę między dochodami bieżącymi i wydatkami bieżącymi, gdzie dochody i wydatki jednostek samorządu terytorialnego w podziale na bieżące i majątkowe określa art. 165 a ustawy z dnia 30 czerwca 2005 r. o finansach publicznych..., op. cit.

⁶⁴⁸ Inne wskaźniki, jak na przykład wielkość dochodów *per capita*, mogą być mylące co do faktycznej kondycji finansowej jednostek terytorialnych m. in. ze względu na fakt, że potrzeby wydatkowe lub obiektywne uwarunkowania kosztów wykonywania zadań różnią się w poszczególnych gminach (w zależności od położenia, charakterystyki środowiska, wykonywanych zadań, pełnionej funkcji endo- i egzogenicznej itp.). Jednostka samorządowa o wyższych dochodach może wcale nie być w lepszej sytuacji finansowej, bo jej potrzeby mogą być wyższe niż w innym miejscu (przykładowo ośrodki turystyczne czy centra aglomeracji często muszą zapewniać usługi komunalne dla znacznie większej ilości odbiorców niż tylko dla własnych mieszkańców) – P. Swianiewicz, *Nadwyżka operacyjna*, „Wspólnota” 2007, 15, s. 22-31 i „Wspólnota” 2008, 9, s. 16-27.

⁶⁴⁹ P. Swianiewicz, *Finanse* ..., op. cit., s. 265.

⁶⁵⁰ *Gmina pasywna*..., op. cit., s. 102.

współzależności między poziomem zamożności gmin a tempem wzrostu ich funkcji turystycznej, w odniesieniu do jednostek o niskim i co najwyżej średnim natężeniu tej funkcji. Ponieważ tempo wzrostu funkcji turystycznej gminy może w niektórych przypadkach wynikać bezpośrednio lub pośrednio z zakresu i charakteru zaangażowania samorządu terytorialnego w kształtowanie rozwoju turystycznego gminy (co zweryfikowano na podstawie szczegółowych studiów przypadków), warto na wstępie rozważyć na temat możliwości traktowania zamożności gminy jako determinanty zaangażowania władz samorządowych w kształtowanie funkcji turystycznej gminy zwrócić uwagę na to, czy zamożność gminy w ogóle współwystępuje ze wzrostem poziomu natężenia jej funkcji turystycznej w rozwijających się obszarach recepcji turystycznej (gminach).

Analizę występowania zależności między tempem zmian funkcji turystycznej gmin a wskaźnikami charakteryzującymi kondycję finansową jednostek o średnim lub niskim poziomie ukształtowania funkcji turystycznej przeprowadzono wyznaczając współczynniki korelacji liniowej Pearsona⁶⁵¹ (dla wszystkich gmin w Polsce oraz dla gmin małych i średnich)⁶⁵². Pominęto gminy o najwyższym poziomie natężenia funkcji turystycznej (65 jednostek samorządu terytorialnego w skali kraju i 70 – w grupie gmin małych i średnich w Polsce⁶⁵³). Jednostki te bowiem charakteryzują się zwykle niewielkim tempem zmian poziomu natężenia funkcji turystycznej (zgodnie z koncepcją ewolucyjnego rozwoju obszaru recepcji turystycznej) i często jednocześnie znaczną zamożnością – na co wskazują wyniki różnych badań⁶⁵⁴. Analiza korelacyjna miała natomiast zweryfikować, czy istnieje zależność między zamożnością gmin o średnim lub niskim poziomie ukształtowania funkcji turystycznej a średniorocznym tempem zmian ich funkcji turystycznej.

⁶⁵¹ Aby ocenić korelację pomiędzy zmiennymi należy znać zarówno siłę, wielkość jak też istotność współczynnika korelacji. Często decyduje co do tego, czy korelacja jest silna, czy słaba są rezultatem przyjęcia pewnej umowności. W naukach społecznych, gdzie zjawiska występują pod postacią prawidłowości (a więc z dużą liczbą wartości odstających) wystarczają najczęściej niższe poziomy graniczne. Wartości w przedziale 0,2 – 0,4 są słabymi korelacjami, 0,5 – 0,6 silnymi, a od 0,7 można mówić już o bardzo silnych korelacjach. Poziom istotności obliczany dla każdego współczynnika korelacji jest źródłem informacji o wiarygodności korelacji, odnoszonym do założonego poziomu granicznego – najczęściej: $\alpha = 0,05$, $\alpha = 0,01$ lub $\alpha = 0,001$ (J. Pluta, *Zasady analizy danych, tworzenia raportów i opracowań badawczych*, STATISTICA for Windows, StatSoft, Inc, 1997, s. 11).

⁶⁵² Dla złagodzenia wpływu wartości skrajnych na wartość współczynnika korelacji, ze zbioru analizowanych gmin wyłączono ponadto najbogatszą gminę w Polsce – Kleszczów, która wielokrotnie odbiega poziomem dochodów własnych, dochodów podatkowych na mieszkańca i innych wskaźników charakteryzujących kondycję finansową jednostek samorządu terytorialnego od następnych w zestawieniu gmin, np. wskaźnik G_{2006} dla gminy Kleszczów wyniósł 30 405, natomiast następna w rankingu zamożności gmina uzyskiwała dziesięciokrotnie niższą wartość tego wskaźnika.

⁶⁵³ Co wynika z przeprowadzono wcześniej metodą trzech średnich podziału zbiorowości gmin na cztery grupy o bardzo niskim, niskim, średnim i wysokim poziomie natężenia funkcji turystycznej. Ta ostatnia grupa gmin została pominięta w badaniu zależności korelacyjnych.

⁶⁵⁴ Zob. M. Derek, *Od wioski...*, op. cit.; M. Derek, A. Kowalczyk, P. Swianiewicz, *Wpływ turystyki na sytuację finansową i rozwój miast w Polsce (na przykładzie miast średniej wielkości)*, Prace i Studia Geograficzne, Tom 35, *Zmiany przestrzenne i funkcjonalne obszarów miejskich*, s. 199-217, Wydawnictwo Uniwersytetu Warszawskiego, Warszawa 2005, A. Schwichtenberg, *Gospodarka...*, op. cit.; P. Swianiewicz, *Pobudzanie...*, op. cit.

Na podstawie obliczeń dla zbioru wszystkich gmin w Polsce przeprowadzonych przez autorkę rozprawy można mówić o dużej zbieżności między kolejnością gmin w rankingu wybranych wskaźników sytuacji finansowej gmin oraz kolejnością tych gmin w rankingu poziomu natężenia funkcji turystycznej (np. dla wskaźnika dochodów własnych *per capita* w 2006 r. wartość współczynnika wynosi +0,501, zależność jest bardzo istotna statystycznie – na poziomie 0,000). A zatem im wyższe miejsce gminy w rankingu sytuacji finansowej tym wyższa pozycja z punktu widzenia poziomu natężenia funkcji turystycznej gminy.

Związki korelacyjne zbadano dla ogółu gmin oraz w grupach kwartylowych i decylowych⁶⁵⁵, mając na uwadze, że wyznaczanie współczynników korelacji dla bardzo licznych populacji nie zawsze prowadzi do właściwych wniosków⁶⁵⁶. Jednocześnie dla celów analizy korelacyjnej wyróżniono dwie inne grupy zamożności gmin w odniesieniu do wskaźnika podstawowych dochodów podatkowych (G), gdzie wartości graniczne podziału stanowiły wartości: 92% oraz 150% wskaźnika dochodów podatkowych dla wszystkich gmin w kraju ($G_g = 793,43$)⁶⁵⁷. Pierwsza z tych wartości (92% wskaźnika G_g , tj. podstawowych dochodów podatkowych w skali gmin w kraju) oznacza granicę, powyżej której gminie nie przysługuje już kwota podstawowa części wyrównawczej subwencji ogólnej (pierwszy poziom zamożności gmin), natomiast wartość powyżej 150% wskaźnika G_g powoduje konieczność dokonania przez gminę „wpłaty solidarnościowej” (tzw. „janosikowe” płacone przez zamożniejsze gminy) do budżetu państwa, z przeznaczeniem na część równoważącą subwencji ogólnej dla gmin mniej zasobnych (o wskaźniku G poniżej 92% wartości wskaźnika G_g)⁶⁵⁸. Wartości wyznaczonych współczynników korelacji przedstawia Tab. 23. Trzeba także zauważyć, że w przeprowadzonej analizie korelacji wykorzystano wskaźniki dla różnych lat badanego okresu. Pozwoliło to zaobserwować, w jakim stopniu wyjściowy, a w jakim osiągnięty w trakcie okresu badawczego poziom zamożności gmin współwystępuje z tempem wzrostu ich funkcji turystycznej wyznaczonym dla całego analizowanego okresu⁶⁵⁹.

⁶⁵⁵ Grupa decylowa to wyodrębnione 10% z populacji uporządkowanej według wartości danej cechy. W przypadku grup kwartylowych populacja dzielona jest na cztery grupy liczące 25% gmin.

⁶⁵⁶ P. Śleszyński, *Ekonomiczne uwarunkowania wyników sprawdzianu szóstoklasistów i egzaminu gimnazjalnego przeprowadzonych wiosną 2002 roku*, ekspertyza na zlecenie Ministerstwa Edukacji Narodowej i Sportu, PAN, Instytut Geografii i Przestrzennego Zagospodarowania, Warszawa 2003, s. 17.

⁶⁵⁷ Wskaźnik gminny G_g dla kraju jest obliczany jako stosunek dochodów podatkowych wszystkich gmin za rok poprzedzający rok bazowy do liczby mieszkańców kraju ustalonej na dzień 31 grudnia tego roku; wskaźnik G_g można zatem nazwać wskaźnikiem G uśrednionym w skali całego kraju (zob. *Komentarz do ustawy z dnia 13 listopada 2003 r. o dochodach jednostek samorządu terytorialnego* [w:] E. Ruśkowski, J. Salachna, *Ustawa o dochodach jednostek samorządu terytorialnego. Komentarz*, Dom Wydawniczy ABC, 2004).

⁶⁵⁸ Art. 29 ustawy z dnia 13 listopada 2003 r. o dochodach jednostek samorządu terytorialnego..., op. cit.; od 2004 r. nie tylko najbogatsze, ale wszystkie jednostki o wysokich dochodach zostały zobowiązane do dokonywania wpłat do budżetu państwa na rzecz subwencji równoważącej lub regionalnej dla biedniejszych jednostek samorządu terytorialnego (na podstawie nowej ustawy o dochodach jednostek samorządu terytorialnego).

⁶⁵⁹ Jednocześnie sprawdzono, czy wykorzystując w korelacji rangowej wskaźniki zamożności z początkowego i z końcowego okresu badawczego uzyskano porównywalne, czy znacznie różniące się wyniki. Okazało się, że wartości współczynników korelacji Rang Spearmana w końcowym roku badawczym były wyższe (w niektórych przypadkach podwoiły się), chociaż zależności pozostały bardzo słabe. Zaobserwowano generalnie większe znaczenie zamożności gmin z dalszych lat analizy niż z początku okresu dla siły związku z dynamiką funkcji turystycznej. Trzeba przy tym mieć na uwadze, że zależności korelacyjne między zmiennymi charakteryzuje dwustronność (symetryczność) relacji współzależności (A. J. Veal, *Research Methods for Leisure and Tourism. A practical guide*, Leisure Management Series, Pearson Professional Limited, London 1997, s. 276-277). Gdyby zatem otrzymane wyniki różniły się zdecydowanie na korzyść obliczeń przeprowadzonych dla zamożności z końcowego okresu, można by głębiej zastanowić się nad znaczeniem wzrostu poziomu natężenia funkcji turystycznej gminy dla jej zamożności w analizowanej grupie jednostek samorządu terytorialnego.

Tab. 23. Współczynniki korelacji Pearsona dla średniorocznego tempa wzrostu funkcji turystycznej gmin⁶⁶⁰ w latach 1998-2006 z wybranymi miernikami zamożności gmin, w trzech grupach zbiorowości jednostek samorządowych

Zakres badanych gmin	Dochody własne <i>per capita</i> (D _{w1998})			Średnia – dochody własne <i>per capita</i> (D _{w1998-2006})			Nadwyżka operacyjna (N ₂₀₀₄)			Dochody podatkowe (G ₂₀₀₆) za 2004 r.		
	ogółem	kwartyl górny	decyl górny	ogółem	kwartyl górny	decyl górny	ogółem	kwartyl górny	decyl górny	ogółem	kwartyl górny > 92% G _g	decyl górny >150% G _g
Gminy w Polsce												
Gminy ogółem	0,077**	0,138**	–	0,078**	0,133**	–	0,066**	0,126**	0,187**	0,085**	0,131** 0,165**	0,183** 0,247*
Gminy małe i średnie	0,075**	0,190**	0,173*	0,084**	0,150**	–	0,078**	0,141**	0,225**	0,091**	0,167** 0,215**	0,221** 0,272*
Gminy położone w województwach: dolnośląskim, śląskim i wielkopolskim												
Gminy ogółem	0,134**	–	–	0,192**	0,184**	–	0,187**	0,321**	0,387**	0,221**	0,301** 0,305**	0,407** 0,490**
Gminy małe i średnie	0,172**	0,244**	–	0,209**	0,273**	–	0,203**	0,390**	0,472**	0,244**	0,411** 0,409**	0,547** 0,618**
Gminy – nowe potencjalne obszary recepcji turystycznej												
Gminy ogółem	–	–		–	–		0,236** 0,485** ^(a)	0,457**		– 0,387* ^(a)	0,492** 0,500**	
Gminy małe i średnie	–	–		–	0,296*		0,204** 0,284** ^(a)	0,443**		– 0,284* ^(a)	0,541** 0,538**	

* korelacja istotna na poziomie 0,05, ** korelacja istotna na poziomie 0,01, – oznacza brak istotnej korelacji

^(a) tylko gminy – nowe potencjalne obszary recepcji turystycznej z terenu województw: dolnośląskiego, śląskiego i wielkopolskiego

Źródło: opracowanie własne na podstawie danych z Banku Danych Regionalnych GUS oraz Ministerstwa Finansów (sprawozdania budżetowe jednostek samorządu terytorialnego)

⁶⁶⁰ Jednostki samorządowe z pominięciem 65 gmin o najwyższym poziomie natężenia funkcji turystycznej w skali kraju oraz 70 – w grupie gmin małych i średnich w Polsce.

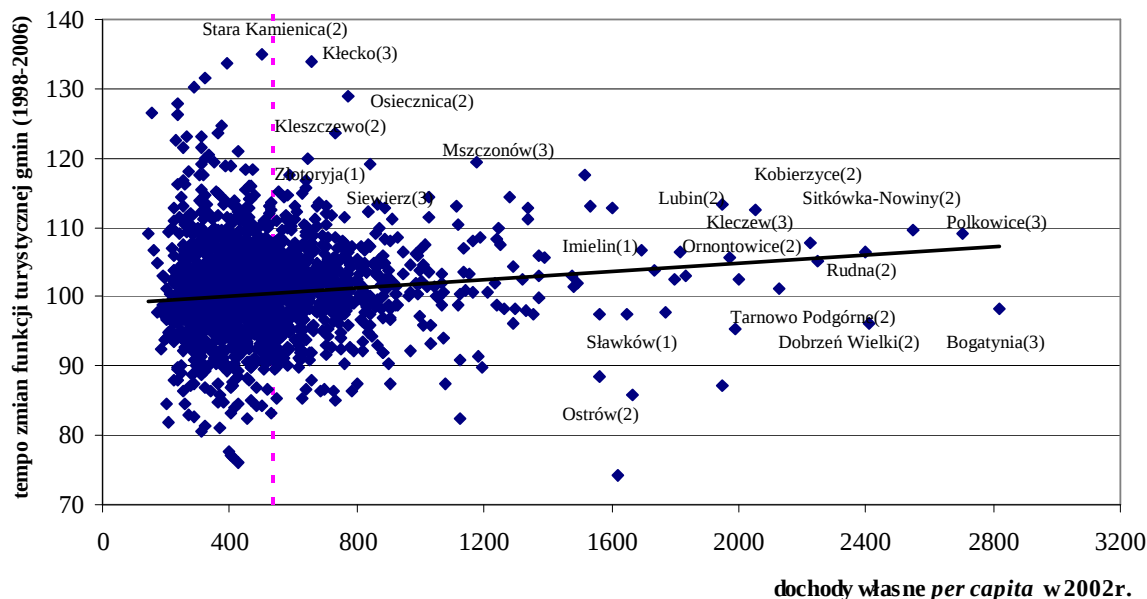
Wyniki przeprowadzonej analizy pokazują, że tempo wzrostu funkcji turystycznej jest w części istotnie (na poziomie $p < 0,05$ oraz $p < 0,01$), choć niezbyt silnie dodatnio skorelowane z zamożnością gmin, przy czym najsilniejsze związki zachodzą w przypadku uwzględniania mierników nadwyżki operacyjnej i dochodów podatkowych, a także w gminach o odpowiednio wysokim poziomie zamożności (górną kwartyl i decyl zbiorowości uporządkowanych gmin)⁶⁶¹ – zob. Tab. 23. Może to wynikać z faktu, że gminy, które osiągają wyższy od przeciętnej poziom zamożności mogą w szerszym niż inne jednostki samorządowe zakresie tworzyć warunki do wypoczynku i rekreacji, gdyż są w stanie wcześniej zapewnić określony poziom zaspokojenia podstawowych i najpilniejszych potrzeb jednostki terytorialnej. To z kolei może przyczynić się do wzrostu poziomu natężenia funkcji turystycznej gminy.

Ponadto, generalnie silniejsza zależność występuje w przypadku gmin małych i średnich niż wszystkich gmin w kraju oraz przy zawężeniu zakresu uwzględnianych w zestawieniu gmin do trzech województw. Najsilniejsze, choć tylko w odniesieniu do miernika nadwyżki operacyjnej i dochodów podatkowych, są związki w grupie gmin zaliczonych do nowych potencjalnych obszarów recepcji turystycznej położonych w granicach województw: dolnośląskiego, śląskiego i wielkopolskiego.

Zatem, w ujęciu statystycznym, w pewnym stopniu wzrost poziomu natężenia funkcji turystycznej gmin współwystępuje z zamożnością jednostek samorządu terytorialnego. Istnieją więc gminy, które odznaczają się wysokimi wartościami obu zmiennych. Oczywiście jednocześnie bardzo dużą grupę jednostek stanowią takie gminy, które charakteryzuje regres lub stabilizacja funkcji turystycznej pomimo wysokiego poziomu zamożności oraz wysokie tempo wzrostu funkcji turystycznej przy niskim poziomie zamożności – zob. Ryc. 27 – punkty powyżej i poniżej prostej regresji.

Odrębną jednak kwestią jest, czy ten wzrost poziomu natężenia funkcji turystycznej gmin wiąże się z działalnością samorządu gminnego i zakresem stosowanych instrumentów kształtowania procesów rozwojowych w turystyce. Informacja o wystąpieniu pewnych współzależności między dynamiką funkcji turystycznej a zamożnością gmin może stanowić zatem punkt wyjścia do szczegółowych badań w wytypowanych jednostkach samorządu terytorialnego na temat znaczenia zamożności gmin w zaangażowaniu władz lokalnych na rzecz wprowadzania i rozwijania funkcji turystycznej w potencjalnych nowych obszarach recepcji turystycznej.

⁶⁶¹ Przykładowo górną decyl uporządkowanych wg zamożności gmin małych i średnich w Polsce (bez 70 najbardziej „turystycznych” gmin) dla wskaźnika nadwyżki operacyjnej *per capita* w 2004 r. obejmował gminy w przedziale wartości tego wskaźnika między 5698 zł (gmina Osiecznica) a 319 zł (gmina Myszyniec).

Ryc. 27. Zależność między wskaźnikiem dochodów własnych *per capita* w 2002 r. a tempem wzrostu funkcji turystycznej gmin (1998-2006)⁶⁶²

UWAGA: pionową linią przerywaną zaznaczono średnią krajową wartość dochodów własnych gmin *per capita* w 2002 r. dla gmin małych i średnich w Polsce

Źródło: opracowanie własne na podstawie danych pochodzących z Banku Danych Regionalnych GUS.

Jednak wcześniej sprawdzono statystycznie, czy ta zamożność gmin przekłada się na ich aktywność inwestycyjną, która z kolei może przyczyniać się do tworzenia warunków i materialnych podstaw rozwoju turystyki w gminie. Stosując analizę korelacji zbadano, na ile wzrost poziomu natężenia funkcji turystycznej gmin (z wyłączeniem – jak poprzednio – jednostek o najwyższym poziomie natężenia funkcji turystycznej) współwystępuje z aktywnością inwestycyjną jednostek terytorialnych, z uwzględnieniem zamożności gmin (górny kwartył uporządkowanej zbiorowości jednostek samorządowych). Postanowiono więc zbadać, czy – analogicznie do zamożności jednostek samorządu terytorialnego – z wysokim tempem wzrostu funkcji turystycznej gmin współwystępują wysokie wydatki inwestycyjne. Wykorzystano w tym celu wskaźnik wydatków inwestycyjnych *per capita* w 1998 r. oraz wskaźnik średniej wartości wydatków inwestycyjnych *per capita* w analizowanym okresie 1998-2006 z uwagi na fakt, że na tempo wzrostu funkcji turystycznej gmin mogły mieć wpływ inwestycje z różnych lat okresu badawczego. Obok miernika tempa wzrostu funkcji turystycznej gmin wyznaczonego dla pełnego okresu badawczego (lata 1998-2006) uwzględniono krótszy okres jednej kadencji samorządu terytorialnego (lata 2002-2006) – Tab. 24.

⁶⁶² Dotyczy gmin małych i średnich w Polsce z pominięciem jednostek o najwyższym poziomie natężenia funkcji turystycznej.

Tab. 24. Współczynniki korelacji Pearsona dla średniorocznego tempa wzrostu funkcji turystycznej gmin⁶⁶³ w latach 1998-2006 oraz 2002-2006 z aktywnością inwestycyjną gmin, w trzech grupach zbiorowości jednostek samorządowych

Miernik	Zakres badanych gmin	Wszystkie gminy bez względu na zamożność		Dochody własne <i>per capita</i> (D _{w1998}) ***		Średnia – dochody własne <i>per capita</i> (D _{w1998-2006}) ***		Dochody podatkowe (G ₂₀₀₆) za 2004 r. ***	
		Tempo 98-06	Tempo 02-06	Tempo 98-06	Tempo 02-06	Tempo 98-06	Tempo 02-06	Tempo 98-06	Tempo 02-06
Gminy w Polsce									
Wydatki inwestycyjne <i>per capita</i> w 1998 r.	Gminy ogółem	–	–	0,119**	0,111**	0,083*	0,127**	–	–
	Gminy małe i średnie	0,053*	–	0,164**	0,158**	0,132**	0,157**	–	0,130**
Średnie wydatki inwestycyjne 98-06	Gminy ogółem	–	–	0,122**	0,105*	–	0,105*	–	0,106**
	Gminy małe i średnie	–	–	0,128**	0,174**	0,107*	0,165**	–	0,144**
Gminy położone w województwach: dolnośląskim, śląskim i wielkopolskim									
Wydatki inwestycyjne <i>per capita</i> w 1998 r.	Gminy ogółem	–	–	0,201*	–	–	–	–	–
	Gminy małe i średnie	0,128**	–	0,226*	–	0,200*	–	–	–
Średnie wydatki inwestycyjne 98-06	Gminy ogółem	0,105*	–	0,239**	–	0,180*	–	–	–
	Gminy małe i średnie	0,138**	–	0,323**	0,204*	0,288**	0,237*	0,261**	0,219*
Gminy – nowe potencjalne obszary recepcji turystycznej									
Wydatki inwestycyjne <i>per capita</i> w 1998 r.	Gminy ogółem	–	–	–	–	–	–	–	–
	Gminy małe i średnie	–	–	–	0,301*	–	0,278*	–	0,297**
Średnie wydatki inwestycyjne 98-06	Gminy ogółem	–	–	–	–	–	–	–	–
	Gminy małe i średnie	–	–	–	0,338**	–	–	–	0,250*

* korelacja istotna na poziomie 0,05, ** korelacja istotna na poziomie 0,01, – oznacza brak istotnej korelacji

*** korelacje dla gmin znajdujących się w górnym kwartylu uporządkowanej zbiorowości jednostek samorządowych ze względu na ich poziom zamożności (25% jednostek o najwyższych wartościach miernika)

Źródło: opracowanie własne; obliczenia z wykorzystaniem danych pochodzących z Banku Danych Regionalnych GUS

⁶⁶³ Jednostki samorządowe z pominięciem 65 gmin o najwyższym poziomie natężenia funkcji turystycznej w skali kraju oraz 70 – w grupie gmin małych i średnich w Polsce.

Podobnie jak poprzednio współzależność okazała się słaba, nieco silniejsza w grupie gmin małych i średnich niż w przypadku uwzględniania ogółu jednostek samorządowych, w samej grupie gmin zaliczonych do nowych potencjalnych obszarów recepcji turystycznej – w większości nieistotna statystycznie (w tym przypadku istotne korelacje zaobserwowano jedynie w odniesieniu do tempa zmian funkcji turystycznej w okresie 2002-2006). Można też zauważyć wyraźnie silniejsze i istotniejsze w ujęciu statystycznym zależności dla obliczeń przeprowadzonych w grupach gmin zamożnych, wskazujące na to, że w jednostkach bogatszych w pewnym stopniu tempo wzrostu funkcji turystycznej wiąże się z większą aktywnością inwestycyjną gmin. Jednak wynika to w dużej mierze z faktu większej aktywności inwestycyjnej gmin zamożnych w ogóle, wśród których znajdują się również jednostki o wysokim tempie wzrostu funkcji turystycznej. Prawidłowością jest bowiem duża elastyczność dochodowa wydatków majątkowych gmin⁶⁶⁴. Dysponowanie większymi w stosunku do innych gmin środkami finansowymi wiąże się zwykle z większymi wydatkami majątkowymi – głównie inwestycyjnymi danej jednostki samorządu terytorialnego⁶⁶⁵.

Obok zamożności gmin związanej z własnym potencjałem finansowym jednostek samorządowych istotne znaczenie w omawianych zagadnieniach może mieć dysponowanie zewnętrznymi środkami finansowania działalności, w szczególności środkami pozyskanymi z budżetu UE. Ponieważ w ostatnich latach dla jednostek samorządu terytorialnego w Polsce środki unijne miały i mają szczególną wagę, dla empirycznego sprawdzenia, czy z tempem wzrostu funkcji turystycznej i określonym etapem turystycznego rozwoju gmin wiąże się fakt pozyskania przez nie środków zewnętrznych na finansowanie działalności, posłużono się wskaźnikiem dochodów pozyskanych z budżetu UE przypadających na jednego mieszkańca gminy w 2006 r. (dane pochodzące z Banku Danych Regionalnych GUS).

Poszukując powiązań między wskaźnikiem dochodów pozyskanych z budżetu UE *per capita* w 2006 r. a tempem wzrostu funkcji turystycznej gmin oraz etapem ich rozwoju turystycznego, przeprowadzono testy nieparametryczne, wyznaczając współczynnik kontyngencji C ⁶⁶⁶. Na podstawie obliczeń stwierdzono, że istnieje statystycznie istotna zależność między kierunkiem zmian poziomu natężenia funkcji turystycznej gmin w skali kraju (wzrost, stabilizacja, regres) a faktem dysponowania przez gminy dochodami unijnymi w 2006 r.⁶⁶⁷ – częściej dochody te wykazywały w swoich budżetach

⁶⁶⁴ P. Swianiewicz, *Finanse lokalne...*, op. cit., s. 281.

⁶⁶⁵ Współczynniki korelacji Pearsona zależności między poziomem dochodów własnych przypadających na mieszkańca gminy oraz poziomem wydatków inwestycyjnych w przeliczeniu na mieszkańca gminy w 2006 r. dla zbiorowości wszystkich gmin w Polsce są bardzo istotne statystycznie (na poziomie 0,000) i silne, tj. wynoszą: +0,750 (+0,514 – w przypadku wyłączenia, jak poprzednio, ze zbioru wszystkich gmin najbogatszej w Polsce gminy Kleszczów).

⁶⁶⁶ Współczynnik ten jest związany z testem χ^2 i obliczany jest wg wzoru: $C = \sqrt{\frac{\chi^2}{n + \chi^2}}$, gdzie n – wielkość próby

(G. A. Churchill, *Badania...*, op. cit., s. 775). Teoretycznie leży on w zakresie od 0 do 1, praktycznie nie osiąga jednak górnej granicy równej 1. Rzeczywista górna granica zależy od liczby wierszy i kolumn (stopni swobody).

⁶⁶⁷ Na przyjętym poziomie istotności $\alpha = 0,05$ otrzymano wartości: $\chi^2 = 11,365$ ($p = 0,003$), współczynnik kontyngencji Pearsona $C = 0,069$.

gminy o ustabilizowanej funkcji turystycznej, w przeciwieństwie do gmin charakteryzujących się jej wzrostem (Tab. 25)⁶⁶⁸.

Tab. 25. Tabela krzyżowa: tempo wzrostu funkcji turystycznej gmin w Polsce a pozyskane przez gminy środki z budżetu UE (2006 r.)

Tempo wzrostu funkcji turystycznej a pozyskane środki z UE (2006 r.)			Środki UE <i>per capita</i> w 2006 r.		Ogółem
			NIE	TAK	
Tempo wzrostu funkcji turystycznej gmin	wzrost	Liczebność obserwowana	171	147	318
		Liczebność oczekiwana	145,9	172,1	318,0
	stabilizacja	Liczebność obserwowana	543	709	1252
		Liczebność oczekiwana	574,4	677,6	1252,0
	regres	Liczebność obserwowana	361	412	773
		Liczebność oczekiwana	354,7	418,3	773,0
Ogółem			1075	1268	2343
			45,9%	54,1%	100,0%

Źródło: opracowanie własne na podstawie zestawienia otrzymanego z wykorzystaniem programu SPSS

Dodatkowo odnotowano statystycznie istotną zależność między etapem rozwoju funkcji turystycznej gmin a faktem dysponowania środkami z budżetu UE⁶⁶⁹. W tym przypadku dojrzałe pod względem rozwoju turystycznego gminy, w przeciwieństwie do nowych potencjalnych obszarów recepcji turystycznej, nieznacznie częściej niż wynikałoby to z równomiernego rozkładu cech, wykazywały w swoim budżecie środki unijne. Warto jednocześnie zauważyć, że w całej analizowanej zbiorowości gmin w skali kraju nieznacznie przeważają jednostki, które pozyskały środki na dofinansowanie zadań własnych z budżetu UE w 2006 r. (54%) nad tymi, które ich nie wykazały w swoich budżetach (Tab. 25). Ponadto istotną statystycznie, choć bardzo słabą zależność można również zauważyć zestawiając wysokość pozyskanych w 2006 r. dochodów z budżetu UE z poziomem natężenia funkcji turystycznej gmin: im wyższy wskaźnik charakteryzujący poziom natężenia funkcji turystycznej gmin, tym wyższa wartość dochodów z budżetu UE ogółem na dofinansowanie zadań własnych przypadających na mieszkańca gminy (współczynnik korelacji Pearsona dla wszystkich gmin w Polsce wynosi 0,070 przy poziomie istotności $p < 0,01$), dla gmin małych i średnich w Polsce jest równy 0,051 (przy $p < 0,05$), a dla łącznej grupy typowych gmin turystycznych oraz gmin zaliczonych do potencjalnych nowych obszarów recepcji turystycznej współczynnik Pearsona wynosi 0,129 (przy $p < 0,01$). Jednak przy analizie związków korelacyjnych trzeba mieć na uwadze, że w wielu

⁶⁶⁸ Można to stwierdzić porównując liczebności obserwowane z liczebnościami oczekiwanymi zawartymi w tabeli częstości.

⁶⁶⁹ Na przyjętym poziomie istotności $\alpha = 0,05$ otrzymano wartości: $\chi^2 = 14,870$ ($p = 0,021$), współczynnik kontyngencji Pearsona $C = 0,078$.

przypadkach nawet niewielkie współczynniki korelacji okazują się istotne statystycznie przy bardzo licznych próbach.

Ponadto wyniki prezentowanych zestawień dla różnych lat mogą różnić się, gdyż kolejność gmin w rankingach wykorzystania środków UE istotnie zmienia się z roku na rok (w odniesieniu do liderów w zakresie wysokości wykorzystanych środków unijnych, jak i samego faktu pozyskania środków unijnych na finansowanie rozwoju gmin). Dane wykorzystane do przeprowadzenia powyższej analizy współzależności między etapem rozwoju funkcji turystycznej gmin a faktem pozyskania i wysokością środków pochodzących z budżetu UE na dofinansowanie własnych zadań gminy dotyczyły ostatniego roku poprzedniego okresu finansowania projektów unijnych (2006 r.) – pierwszego z udziałem Polski jako członka UE. Jednostki samorządu terytorialnego okazały się bardzo aktywne w pozyskiwaniu środków unijnych (zwłaszcza w ramach ZPORR), a w nową perspektywę finansową 2007-2013 weszły już z większą pewnością i doświadczeniami we wnioskowaniu i pozyskiwaniu środków na rozwój. Przygotowały się również bardziej od strony formalnej do aplikowania o te środki. Stąd nowy okres finansowania projektów dostarczy na pewno wiele ciekawych obserwacji.

Biorąc powyższe pod uwagę trudno zatem jednoznacznie przesądzić, w którym typie gmin (dojrzałych turystycznych czy wchodzących na rynek turystyczny) środki unijne odgrywają większe znaczenie w finansowaniu działalności, w tym na rzecz turystyki. Nie rozstrzyga tego również analiza wytypowanych do badań terenowych gmin pod względem aktywności jednostek samorządowych w pozyskiwaniu środków unijnych na projekty turystyczne (co było przedmiotem rozważań w poprzednim rozdziale). Jednak na podstawie analizy wybranych przypadków gmin można określić znaczenie zamożności jednostek samorządowych dla ich aktywności w zakresie wspierania rozwoju turystyki na danym terenie.

W ramach badań nad zakresem i charakterem instrumentów oddziaływania na rzecz turystycznego rozwoju gminy, dla ukazania relacji między zaangażowaniem gmin a ich zamożnością posłużono się zestawieniem tabelarycznym. W Tab. 26 zaprezentowano zestawienie tych dwóch kategorii z uwzględnieniem charakteru stosowanych przez gminy instrumentów. Na podstawie tego zestawienia można zauważyć, że większość najbardziej zaangażowanych w kształtowanie funkcji turystycznej gmin stanowią jednostki zamożne (jak: Duszniki-Zdrój, Wisła, Podgórzyn, Karpacz, Szczyrk, Ustroń, Polkowice, Wągrowiec; wyjątkiem, tj. gminami niezamożnymi a aktywnymi są: Złotoryja i Stara Kamienica); użycie szerokiego zestawu instrumentów wiąże się najczęściej z dysponowaniem ponadprzeciętnym własnym potencjałem finansowym lub kapitałem pozyskanym z zewnątrz. Przykładem tego ostatniego są gminy Złotoryja i Stara Kamienica, które choć nie należą do zamożnych, stosują w dużym stopniu różne instrumenty (w tym wydatkowe, „twarde” i bezpośrednie) w ramach szeregu działań podejmowanych na rzecz rozwoju turystyki w gminie, korzystając ze środków pozyskanych z zewnątrz (zwłaszcza z budżetu UE). Wśród nowych potencjalnych obszarów recepcji

turystycznej chętniej rozwój turystyki w gminie wspierają jednostki zamożne (oraz dysponujące zewnętrznymi środkami finansowymi), aktywne pod względem wspierania przedsiębiorczości w ogóle, kreujące (nieraz od podstaw) popyt turystyczny.

Tab. 26. Zestawienie gmin ze względu na zamożność oraz zakres i charakter stosowanych instrumentów oddziaływania na turystykę

Zakres i charakter zaangażowania		Zamożność gminy	Gminy zamożne	Gminy niezamożne
Instrumenty ogółem (duży stopień wykorzystania, tj. $\geq 0,50$)	Przewaga narzędzi „miękkich”, pośrednich *		Duszniki-Zdrój(1), Wisła(1), Podgórzyn(2)	Stara Kamienica(2)
	Równowaga		Karpacz(1), Szczyrk(1), Ustroń(1)	Złotoryja(1)
	Przewaga narzędzi „twardych”, bezpośrednich		Polkowice(3), Wągrowiec(1)	—
Instrumenty ogółem (niski stopień wykorzystania, tj. $< 0,50$)	Przewaga narzędzi „miękkich”, pośrednich *		Szklarska Poręba(1)	Marcinowice(2), Włodowice(2)
	Równowaga		Osiecznica(2), Stęszew(3)	—
	Przewaga narzędzi „twardych”, bezpośrednich		Siewierz(3)	Trzemeszno(3)

* Strukturę instrumentów ze względu na ich charakter (przewaga narzędzi „miękkich”/”twardych”⁶⁷⁰ lub ich równowaga) ustalono porównując stopień wykorzystania przez daną gminę kolejnych grup instrumentów ze średnim ich wykorzystaniem w gminach ogółem (na podstawie Tab. 20), a następnie zliczając grupy instrumentów, których stopień wykorzystania przez gminę przewyższał tą wartość średnią.

UWAGA: niebieską czcionką zaznaczono tradycyjne gminy turystyczne, czarną – gminy „nie-turystyczne”

Źródło: opracowanie własne

Jednocześnie można zauważyć, że w grupie gmin stosujących w większym stopniu instrumenty „twarde”, bezpośrednie, większość jednostek stanowią gminy zamożne. Są one bowiem w stanie przeznaczyć część zasobów na bezpośrednie finansowanie rozwoju turystyki w gminie. Jednak nie wszystkie gminy zamożne stosują w ponadprzeciętnym stopniu instrumenty oddziaływania na sferę turystyki na swoim terenie, pomimo iż w zapisach dokumentów strategicznych ujęły turystykę wśród celów swojego rozwoju (jedną z nich jest jedyna mało aktywna spośród dojrzałych obszarów recepcji turystycznej gmina – Szklarska Poręba; pozostałe jednostki to: Osiecznica, Siewierz, Stęszew).

⁶⁷⁰ **Instrumenty „miękkie” i pośrednie:** informacyjne, ekonomiczno-finansowe po stronie dochodów budżetowych, organizowanie własnej działalności gminy, wsparcie organizacyjne podmiotów, współpraca.

Instrumenty „twarde” i bezpośrednie: planistyczne, organizacyjne związane z bezpośrednim tworzeniem podmiotów i dostarczaniem dóbr/usług turystycznych, ekonomiczno-finansowe po stronie wydatków, pobudzania infrastrukturalnego.

Przeprowadzone studia przypadków pozwalają stwierdzić, że zależność między poziomem zamożności gmin a tempem wzrostu funkcji turystycznej (zaobserwowana na podstawie analiz statystycznych współwystępowania tych dwóch cech) zachodzi zwłaszcza tam, gdzie jednocześnie obserwuje się wysoki poziom zaangażowania samorządu gminnego w kształtowanie rozwoju turystycznego obszaru, gdzie samorząd terytorialny jest inicjatorem i stymulatorem rozwoju turystycznego gminy, głównym podmiotem przemian w sferze turystyki w gminie. Zamożność gmin ma zatem znaczenie dla zakresu zaangażowania w kształtowanie funkcji turystycznej gmin przede wszystkim w przypadku jednostek uznanych za potencjalne nowe obszary recepcji turystycznej.

Obserwacja ta może w pewnym stopniu uzasadniać hipotezę poboczną rozprawy mówiącą o zasadniczym wpływie zamożności gmin na zakres i charakter zaangażowania samorządu terytorialnego w kształtowanie funkcji turystycznej nowego obszaru recepcji turystycznej (w którego wyniku następuje dynamiczny wzrost funkcji turystycznej jednostki terytorialnej). Zamożność gminy może być zasadniczo determinantą w tym zakresie, ale przy pewnych uwarunkowaniach – tj. w przypadku gmin o niskim poziomie natężenia funkcji turystycznej, które charakteryzuje brak atrakcji turystycznych w tradycyjnym ujęciu i potrzeba zainicjowania rozbudowy bazy materialnej rozwoju turystyki w gminie.

Oznacza to, że zamożność gminy nierozwiniętej jeszcze pod względem turystycznym może wpływać i często wpływa na tempo wzrostu jej funkcji turystycznej w początkowym etapie rozwoju gminy jako obszaru recepcji turystycznej. Wynika to z zakresu i charakteru zaangażowania władz lokalnych w kształtowanie rozwoju turystycznego gminy, w szczególności w miejscach niebędących tradycyjnymi obszarami recepcji turystycznej, których atrakcyjność turystyczna kreowana jest na bazie „sztucznych atrakcji” powstających na terenie gminy lub w jej okolicy.

Podsumowując można stwierdzić, że zamożność gmin słabo lub w ogóle jeszcze nierozwiniętych pod względem turystycznym umożliwia w pewnych przypadkach zainicjowanie rozwoju funkcji turystycznej obszaru poprzez bezpośrednie zaangażowanie się władz lokalnych w kształtowanie rozwoju turystycznego gminy, przy znacznym udziale wykorzystania instrumentów „twardych”. Może to mieć miejsce w szczególności na obszarach, których atrakcyjność kreowana jest na bazie „sztucznych” atrakcji. Oczywiście istnieje wiele innych czynników wpływających na tempo wzrostu funkcji turystycznej w gminie, niezależnych od postaw władz samorządowych w zakresie lokalnej polityki turystycznej czy zamożności gminy (mogą to być czynniki zewnętrzne, jak trendy w popycie turystycznym, wydarzenia w regionie czy w kraju, uwarunkowania wewnętrzne działalności gminy oraz inne czynniki rozwoju turystyki w gminie). Niemniej tempo wzrostu funkcji turystycznej gminy może w niektórych przypadkach odzwierciedlać zaangażowanie władz samorządowych w kształtowanie rozwoju turystycznego gminy, jak i w pewnym stopniu wiązać się z zasobnością kapitału finansowego jednostki terytorialnej, który może być przeznaczony na wykreowanie oferty turystycznej gminy.

5.3. Znaczenie lokalnej polityki turystycznej dla cyklu rozwoju obszarów recepcji turystycznej

Politykę lokalną i przemiany obszaru recepcji turystycznej można analizować dwukierunkowo: z jednej strony działania władz samorządowych wpływają na przebieg cyklu życia obszaru recepcji turystycznej, a z drugiej określone działania decydentów lokalnych wynikają z etapu ukształtowania funkcji turystycznej gminy (stadium turystycznego rozwoju). Władze gminne są uczestnikami, a często także aktorami przemian jakim podlega jednostka samorządu terytorialnego, w tym także jako obszar recepcji turystycznej na ścieżce turystycznego rozwoju. Dlatego też różne działania menedżerów publicznych czy różne ważne wydarzenia mogą prowadzić do rozwoju obszaru recepcji turystycznej – bardziej niż nieuchronność przebiegu cyklu. Stąd z punktu widzenia możliwości wpływu podejmowanych przez władze lokalne decyzji w zakresie zarządzania obszarem, obie wybrane i analizowane w rozprawie fazy cyklu życia obszarów turystycznych: początkowego rozwoju i dojrzałego ukształtowania funkcji turystycznej gminy wydają się szczególnie ważne.

Na podstawie wniosków wynikających z badań empirycznych można mówić o zróżnicowaniu znaczenia zakresu i charakteru zaangażowania władz gminnych w kształtowanie funkcji turystycznej obszaru, a tym samym wagi polityki lokalnej dla przebiegu rozwoju funkcji turystycznej gminy. W zależności od postawy władz lokalnych wobec rozwoju turystyki w gminie oraz zakresu stosowanych instrumentów oddziaływania gmin na kształt funkcji turystycznej, można mówić o zróżnicowanym udziale samorządu terytorialnego w przebiegu procesów rozwojowych w turystyce – od zasadniczego do co najwyżej minimalnego.

W szczególny sposób samorząd terytorialny może oddziaływać na pierwszą fazę cyklu życia obszaru recepcji turystycznej, kiedy to od bezpośredniego zaangażowania władz lokalnych nieraz zależy, czy gmina rozwinie się pod względem turystycznym. Nadając nowe impulsy rozwojowe, samorząd gminny ma możliwość kreowania rozwoju turystyki na zarządzanym przez siebie obszarze, wprowadzenia gminy na ścieżkę cyklu życia obszaru recepcji turystycznej. Oddziaływanie to wiąże się jednak z koniecznością stosowania w znacznym zakresie instrumentów związanych z finansowaniem powstawania materialnych podstaw rozwoju turystyki w gminie i działań na rzecz przystosowania przestrzeni gminnej (dotąd niewykorzystywanej dla celów turystycznych) do pełnienia funkcji turystycznej. Polega ono zatem w dużej mierze na pełnieniu przez samorząd gminny roli inwestora i inicjatora rozwoju turystyki w gminie.

W porównaniu z aktywnością tradycyjnych gmin turystycznych, część jednostek samorządu terytorialnego pretendujących do tego miana (poddanych analizie w niniejszej rozprawie) wykazuje istotny poziom zaangażowania w kształtowanie funkcji turystycznej obszaru, co przejawia się w zakresie

i intensywności stosowanych instrumentów oddziaływania na sferę turystyki w gminie. Jednocześnie to zaangażowanie przyjmuje określony charakter – właściwy jednostkom gminnym wkraczającym na rynek turystyczny. Ma wymiar „twardych” instrumentów bezpośredniego wpływu na podmioty gospodarki turystycznej oraz kształtowania przestrzeni gminnej poprzez bezpośrednią alokację środków.

Aby podtrzymać wstępną fazę rozwoju funkcji turystycznej gminy ważne jest także dostrzeganie i wspieranie oddolnych inicjatyw lokalnej społeczności, coraz chętniej zrzeszającej się w celu działania na rzecz rozwoju gminy w sferze szeroko rozumianej turystyki i promocji miejscowości oraz regionu. Umiejętne wykorzystanie tej aktywności i zaangażowania społecznego pozwala władzom lokalnym uczestniczyć w kształtowaniu przebiegu cyklu życia obszaru recepcji turystycznej, tj. umocnić pojawiające się oddolnie impulsy związane z podejmowaniem działań na rzecz rozwoju turystyki w gminie.

Zatem aktywna rola władz samorządu terytorialnego we wprowadzaniu gminy na ścieżkę turystycznego rozwoju może przejawiać się bądź w bezpośrednim kreowaniu popytu turystycznego na terenie jednostki samorządu terytorialnego, bądź podtrzymywaniu, wspieraniu oddolnej inicjatywy społeczności lokalnej – aktywności tworzącej podwaliny pod rozwój turystyki w gminie. W obu przypadkach zaangażowanie władz samorządowych wiąże się z zastosowaniem przez nie szeregu instrumentów oddziaływania na procesy rozwojowe w turystyce, w tym narzędzi „twardych” i bezpośrednich oraz „miękkich”, pośrednich kształtowania przebiegu funkcji turystycznej obszaru. W przypadku wprowadzania funkcji turystycznej na obszarach nietypowych, niepredestynowanych do jej pełnienia w tradycyjnym ujęciu, w strukturze stosowanego instrumentarium przeważają narzędzia tej pierwszej grupy. Zakres zaangażowania władz gminnych zależy od ich postaw wobec rozwoju turystyki w gminie i przyjętych koncepcji rozwoju danego obszaru.

Tak wyraźne zaangażowanie władz lokalnych w kształtowanie przebiegu cyklu życia obszaru recepcji turystycznej nie jest jednak konieczne we wszystkich jego fazach. Faza rozwoju i konsolidacji, czyli początek stabilizowania się tempa wzrostu funkcji turystycznej obszaru, pozwala na pewne osłabienie aktywności organów samorządu gminnego w zakresie bezpośredniego oddziaływania na procesy rozwojowe w turystyce. Ich zaangażowanie powinno natomiast koncentrować się na działalności koordynacyjnej i integracji działań licznych podmiotów tworzących system podaży usług turystycznych w gminie, a więc pełnieniu przez władze samorządowe przede wszystkim roli „synergetyka”, lokalnego lidera. W rzeczywistości łączona jest ona z działalnością inwestycyjną samorządu gminnego i pełnieniem roli inicjatora działań. W fazie dojrzałości rozwoju funkcji turystycznej obszaru widoczne jest zatem szczególne zaangażowanie władz gminnych w zakresie stosowania instrumentów „miękkich”, pośrednich, służących stymulowaniu działań innych podmiotów, tworzeniu odpowiednich warunków ich funkcjonowania, uzupełnianych jednocześnie, czasem wykorzystywanymi w równie wysokim zakresie, instrumentami „twardymi”, bezpośredniego

oddziaływania na procesy rozwojowe w turystyce. „Wyrównywanie” stopnia zaangażowania władz gminnych – tradycyjnych i nowo powstających obszarów recepcji turystycznej – w odniesieniu do tej grupy instrumentów odnosi się przede wszystkim do narzędzi kształtowania infrastruktury. Wynika natomiast z jednej strony ze znacznej aktywności gmin w pozyskiwaniu środków z budżetu UE na finansowanie przedsięwzięć infrastrukturalnych w sferze turystyki i rekreacji, niezależnie od typu funkcjonalnego jednostek samorządu terytorialnego i ich atrakcyjności turystycznej. Z drugiej strony wiąże się z faktem podejmowania przez władze lokalnych dojrzałych pod względem rozwoju turystycznego jednostek działań w zakresie nadania nowych impulsów rozwojowych obszarom recepcji turystycznej, zanim pojawią się oznaki stagnacji ich rozwoju. Prowadzi to do podejmowania zbliżonych w charakterze działań, z wykorzystaniem podobnego zestawu instrumentów kształtowania funkcji turystycznej gminy. Zastosowanie bowiem odpowiednich środków zaradczych (instrumentów) we właściwym czasie prowadzi do odmłodzenia i ponownego ożywienia dojrzałych rynków turystycznych.

Wraz z nową perspektywą finansową w UE można spodziewać się dalszych inwestycji turystycznych i okołoturystycznych w ramach przedsięwzięć realizowanych z wykorzystaniem zewnętrznych, bezzwrotnych środków finansowych. Oznacza to dalsze wzmocnienie instrumentów pobudzania infrastrukturalnego w strukturze wykorzystania przez samorząd terytorialny dostępnych narzędzi oddziaływania na sferę turystyki w gminie. Z pewnością na terenie jednostek samorządu gminnego w całym kraju pojawiać się będą nadal ciekawe projekty zagospodarowania turystycznego obszarów dotąd nieatrakcyjnych dla ruchu turystycznego. Zmieniać się będzie oferta turystyczna gmin i poszczególnych miejscowości. Obok tradycyjnych przyciągających rzesze turystów miejscowości turystycznych powstawać będą również atrakcyjne, choć o zupełnie innym charakterze, obszary recepcji turystycznej. Przy tym powinny one stanowić nie tyle konkurencję, alternatywę względem siebie, co uzupełnienie oferty zgodnie z nowymi trendami w rozwijających się społeczeństwach.

Impuls w postaci zwiększonego dostępu do środków UE stanowi szansę dla potencjalnych nowych obszarów recepcji turystycznej, budujących nieraz od podstaw swoją atrakcyjność turystyczną. Wiąże się też z możliwością szerszego zastosowania instrumentów planistycznych, np. dotyczących programów rewitalizacji obiektów i przestrzeni gminnych z uwzględnieniem celów rekreacyjnych i turystycznych oraz ich późniejszego wdrażania z wykorzystaniem „twardych”, finansowych instrumentów. Unijny impuls finansowy działa również na korzyść dojrzałych gmin turystycznych – nie tylko poprzez samo umożliwienie finansowego włączenia się gmin w działalność na rzecz turystyki, ale także pobudzając je do zachowań proaktywnych m. in. za sprawą znacznego zaangażowania gmin „nie-turystycznych” w pozyskiwanie środków na działalność w sferze turystyki, względem których w oczach mieszkańców nie mogą pozostać opóźnione, obojętne. Pojawiają się w ten sposób pozytywne efekty naśladownictwa i rozprzestrzeniania się dobrych praktyk. Przy tym dla zwiększenia możliwości realizacji dużych projektów turystycznych gminy powinny w większym stopniu niż dotychczas

stosować instrument w postaci montażu finansowego i podejmować przedsięwzięcia w zakresie inwestycji turystycznych w formie partnerstwa publiczno-prywatnego.

Stosowane przez samorząd gminny instrumenty „twarde” i „miękkie” w ramach lokalnej polityki powinny wzajemnie się dopełniać. Wynika to z faktu, że rozwój lokalny w tym poprzez turystykę wymaga połączenia zasobów materialnych i niematerialnych, kapitału finansowego oraz ludzkiego. Stąd niezbędna jest kompleksowość oddziaływań władz samorządowych przy zastosowaniu zróżnicowanego zestawu narzędzi stymulowania tego rozwoju w gminie. Taką różnorodność wykorzystywanego instrumentarium można zaobserwować w szczególności na niektórych dojrzałych rynkach turystycznych, gdzie dużemu wykorzystaniu instrumentów „twardych” towarzyszy duże wykorzystanie instrumentów „miękkich”. Z kolei w strukturze instrumentów oddziaływania gmin w początkowym stadium turystycznego rozwoju, przynajmniej tych, które angażują się w kształtowanie funkcji turystycznej, dominują często narzędzia „twarde”, bezpośrednio. Niemniej ma to zwykle miejsce w jednostkach o dużych rezerwach ekonomicznych, w których taka strategia w dłuższym okresie może prowadzić do stworzenia struktur konkurencyjnych.

Z drugiej jednak strony trzeba mieć świadomość tego, że instrumenty „miękkie” mogą zwiększać skuteczność instrumentów „twardych” i stworzyć podstawy do wykorzystania potencjału rozwojowego, którego nie da się wydobyć poprzez instrumenty „twarde” (np. sieć powiązań kooperacyjnych między podmiotami świadczącymi produkt turystyczny w regionie). Przykładowo, nieraz podstawę wykorzystania zewnętrznych środków finansowych dla rozwoju turystycznego obszaru daje nawiązanie współpracy partnerskiej między różnymi podmiotami, w tym gminami. W różnych przypadkach celowe może zatem okazać się stosowanie narzędzi „miękkich” dla uaktywnienia „twardych” inwestycji.

Znaczenie instrumentów „miękkich” rośnie natomiast, można powiedzieć, wraz z przebiegiem cyklu życia obszaru recepcji turystycznej (rozwojem turystycznym obszaru). Można przypuszczać, że w najbliższym czasie nastąpi dalsze wyrównywanie się stopnia wykorzystywanych instrumentów „miękkich” i „twardych” w ramach prowadzonej lokalnej polityki władz samorządowych w odmiennych etapach ukształtowania funkcji turystycznej gminy, co będzie wiązało się z szerszymi przemianami w zakresie czynników rozwoju lokalnego, ale również z dostępem do znacznych bezzwrotnych środków finansowania rozwoju gmin, w tym także w turystyce. Sięganie po te środki przez samorząd gminny będzie nadal przyczyniać się do pojawiania się nowych, dotąd nieznanych i nietypowych przestrzeni turystycznych, których rozwój będzie wynikał z zainwestowanych środków i będzie bazował na tzw. „sztucznych” atrakcjach, stworzonych przez człowieka. Jednocześnie będą przyczyniać się do coraz szerszego zastosowania polityki „ożywiania” czy „odmładzania” dojrzałych obszarów recepcji turystycznej, które w obliczu stagnacji i upadku na ścieżce ewolucyjnego rozwoju poszukują (nieraz nowatorskich) rozwiązań w celu nadania nowych impulsów rozwojowych gminie.

Ten aspekt niewątpliwie wpłynie na zbliżenie rodzaju podejmowanych działań i stosowanych instrumentów polityki lokalnej w grupie gmin wchodzących na rynek turystyczny oraz wśród jednostek w dojrzałym stadium ukształtowania funkcji turystycznej.

Można jednocześnie zauważyć, że większego znaczenia wśród obszarów obsługujących ruch turystyczny zaczynają nabierać bogatsze jednostki samorządu terytorialnego, zapewniające odpowiednio wysoki standard tej obsługi, do których coraz częściej kieruje się ruch turystyczny. Ma to m. in. związek ze zmianą preferencji współczesnych turystów i z pojawieniem się nowego typu oferty turystycznej. Warto podkreślić, że kształtowanie się funkcji turystycznej na danym terenie może być następstwem tworzenia udogodnień rekreacyjnych ukierunkowanych przede wszystkim na mieszkańców gminy, które z czasem przyciągają turystów, odwiedzających spoza danej gminy. Jednostki te często zarządzane są przez włodarzy wykazujących podejście przedsiębiorcze w kierowaniu rozwojem lokalnym, co sprzyja podejmowaniu odważnych projektów, często zmieniających zupełnie dotychczasowe oblicze gminy, inicjujących rozwój nowych funkcji gminy, także funkcji turystycznej. Pojawianie się natomiast nowych, dotąd niewykorzystywanych dla celów turystycznych obszarów recepcji turystycznej jest zjawiskiem, które należy ocenić pozytywnie wobec potrzeby uzupełniania oferty tradycyjnych obszarów recepcji turystycznej dla realizacji szerokiej gamy zainteresowań i potrzeb współczesnego człowieka, a także ze względu na konieczność zachowania norm chłonności i pojemności turystycznej tradycyjnych miejsc koncentracji ruchu turystycznego.

Należy zauważyć, że obecnie gminy w początkowej fazie rozwoju jako obszary recepcji turystycznej działają w sposób odmienny niż jednostki terytorialne, które niegdyś znajdowały się we wstępnym stadium cyklu życia, a dzisiaj stanowią dojrzałe obszary recepcji turystycznej. Wprowadzanie funkcji turystycznej w obecnych uwarunkowaniach funkcjonowania samorządu terytorialnego, wobec nowych trendów w turystyce, a także dynamicznych procesów i przekształceń w otoczeniu jednostek gminnych oraz samej lokalnej administracji samorządowej sprawia, że jest to funkcja specyficzna. Zmiany na rynku usług turystycznych, zmiany stylu życia społeczności, wyzwania związane z przemianami administracji lokalnej, nowe wyzwania w regionach czy nowe szanse i możliwości w zakresie finansowania przez samorząd gminny nawet bardzo odważnych przedsięwzięć rozwojowych sprawiają, że odmiennie niż w klasycznym przebiegu cyklu życia obszaru recepcji turystycznej, to samorząd terytorialny jako menedżer publiczny kształtuje funkcję turystyczną poprzez kreowanie popytu turystycznego, wychodzenie z inicjatywą i tworzenie warunków do przyjęcia ruchu turystycznego na swoim obszarze. Nie tyle więc reaguje na ten popyt jako podmiot zarządzający obszarem, co go kreuje, wykorzystując określony (odmienny) zestaw instrumentów. Obecnie nowe obszary recepcji turystycznej powstają przede wszystkim pod wpływem prowadzonej polityki władz lokalnych oraz aktywności lokalnej społeczności, raczej na bazie kreowania popytu turystycznego (poprzez impulsy po stronie podaży) niż w reakcji na samoczynnie pojawiający się popyt turystyczny.

Jedną z wiodących przyczyn niedostatecznego w licznych przypadkach zaangażowania władz samorządowych w kształtowanie funkcji turystycznej obszaru jest zbyt mały potencjał finansowy gmin (w tym niedysponowanie zewnętrznymi środkami finansowymi). Chociaż z drugiej strony dostęp do kapitału i przyjęcie w zamierzeniach rozwojowych gminy celów w zakresie turystycznego rozwoju jednostki terytorialnej nie jest jednoznaczne z aktywnym włączeniem się władz samorządowych w kształtowanie funkcji turystycznej obszaru. Świadczy o tym występowanie takich gmin, które choć mogą zostać uznane za zamożne, to jednak ich aktywność w sferze oddziaływania na turystykę jest stosunkowo niska (niższa od przyjętego w badaniach poziomu granicznego, tj. połowy możliwych do uzyskania punktów za zastosowane instrumenty oddziaływania). Potrzebna jest jeszcze chęć i umiejętność ich zastosowania związana z obecnością silnego lokalnego przywódcy politycznego o określonych aspiracjach i otwarciu na przedsiębiorcze działanie w sferze turystyki. Faktem jest natomiast, że w coraz większym stopniu liczy się już nie tylko renta atrakcyjnego położenia gminy, ale aktywność menedżerów publicznych, dysponujących określonymi zasobami kapitału społecznego i finansowego.

Wydaje się, że gminy względnie bogate, choć nieposiadające liczących się tradycyjnych atrakcji turystycznych, które aktywnie wykorzystują środki finansowe na rzecz rozwoju turystyki, powinny poszerzać swoją ofertę turystyczną, łącząc wysiłki z innymi gminami, może nie tak zasobnymi w kapitał, ale dysponującymi określonym potencjałem przyrodniczych i antropogenicznych walorów. W ten sposób te bogatsze, choć wcześniej niepostrzegane jako atrakcyjne turystycznie, jednostki mogą wzmocnić swój potencjał turystyczny, a gminy mało zasobne w środki finansowe skorzystać (poprzez synergię wspólnych działań) w zakresie „twardych”, ekonomicznych możliwości kształtowania rozwoju turystyki na danym terenie. Gminy o różnym natężeniu i dynamice zmian poziomu funkcji turystycznej powinny zatem poszukiwać wspólnych rozwiązań w zakresie wzmacniania możliwości turystycznego rozwoju swoich obszarów, uzupełniając nawzajem swoje zasoby, tworząc atrakcyjną ofertę wykraczającą poza granice administracyjne poszczególnych jednostek terytorialnego podziału kraju.

Często jest jednak tak, że jednostki uboższe, ale zasobne w tradycyjne walory turystyczne są niezbyt przychylnie nastawione do gmin zamożniejszych, które starają się zaistnieć na turystycznej mapie Polski. Utrudnia to podejmowanie współpracy na rzecz rozwoju turystyki na danym obszarze. Gminy uboższe obawiają się, że ostatecznie z efektów tej współpracy skorzystają jednostki bogatsze, chociaż turystyka nie jest ich domeną. Niemniej faktem jest, że generowanie nowych impulsów rozwojowych w gminach zamożnych, choć mało zasobnych w atrakcyjne walory turystyczne, położonych z dala od dojrzałych, tradycyjnych miejsc koncentracji ruchu turystycznego, oddziałuje na sąsiednie gminy i wzmacnia ich możliwości rozwoju jako nowych potencjalnych obszarów recepcji turystycznej. Gminy takie stają się swoistym biegunem wzrostu w obrębie nowych wschodzących obszarów turystycznych.

Wśród narzędzi realizacji polityki lokalnej w sferze turystyki na znaczeniu będzie nabierał instrument polegający na organizowaniu form współpracy w gminie i między różnymi instytucjami otoczenia gminy. Jest to instrument w szerszym zakresie stosowany w grupie dojrzałych gmin turystycznych, gdzie wspólne działania wielu podmiotów tworzących system podaży usług turystycznych i ich koordynacja wydają się niezbędne dla właściwego funkcjonowania obszaru recepcji turystycznej. Jednakże znaczenie tego instrumentu rośnie także w odniesieniu do gmin wchodzących na rynek turystyczny. Jednostki te poprzez łączenie wysiłków i często – można powiedzieć „narzędziowe” wykorzystanie współpracy – są zdolne do pozyskiwania zewnętrznych środków finansowych na rzecz przystosowywania obszaru gminy do pełnienia funkcji turystycznej. Niemniej istnieje potrzeba budowania kolejnych, bardziej zaawansowanych form współpracy podmiotów podaży usług turystycznych – partnerstwa strategicznego.

Jednostki gminne poprzez wspólne działania na rzecz zainicjowania rozwoju turystyki uzupełniają wzajemnie swoją ofertę skierowaną do turystów (gminy mniej i bardziej „wyposażone” w poszczególne składowe kompleksowego produktu turystycznego obszaru). Otwarcie na współpracę jest jednak bardzo różne w poszczególnych jednostkach samorządu terytorialnego. Niemniej można zaobserwować przypadki tworzenia związków i zawierania porozumień przez jednostki o zbliżonym poziomie natężenia funkcji turystycznej gminy, choć zróżnicowanej często atrakcyjności przyrodniczej czy kulturowej. Gminy o niższej atrakcyjności turystycznej starają się skorzystać z możliwości, jakie daje współpraca z silniejszym partnerem – tradycyjnym obszarem koncentracji ruchu turystycznego. Gminy o silnie rozwiniętej funkcji turystycznej w większym stopniu cenią sobie współpracę na rzecz turystyki w ramach lokalnych organizacji turystycznych, głównie z podmiotami prywatnymi i społecznymi tworzącymi ofertę turystyczną na terenie danej jednostki samorządu terytorialnego. W mniejszym natomiast stopniu angażują się we współpracę w ramach związków międzygminnych.

Jednak przy nieumiejętnym korzystaniu z instrumentów organizowania współpracy między podmiotami działającymi na rynku turystycznym mogą pojawić się zagrożenia związane z nieefektywnym ich stosowaniem. Zagrożenia te mogą polegać na tworzeniu nadmiernej liczby podmiotów i struktur partnerskich, co rodzi niebezpieczeństwo nakładania się celów ich działalności. Może to być z kolei przyczyną znoszenia się efektów i marnotrawstwa środków. Wydaje się przy tym, że współpraca, partnerstwo gmin z innymi jednostkami samorządu terytorialnego oraz sektorem prywatnym jest wiodącym kierunkiem dalszych działań podejmowanych dla kreowania produktu turystycznego w regionie i zarządzania rozwojem turystyki na szczeblu lokalnym i ponadlokalnym bez względu na fazę cyklu życia jednostki terytorialnej jako obszaru turystycznego. Wiele bowiem zadań w zakresie kształtowania funkcji turystycznej związanych z przystosowywaniem przestrzeni gminy do jej pełnienia, a także promocji turystycznej, organizacji i planowania rozwoju turystyki w gminie może być i coraz szerzej jest realizowanych poprzez działalność związków gmin, stowarzyszeń i różnych

struktur partnerskich powstających na szczeblu lokalnym i regionalnym. Inną kwestią jest skuteczność poszczególnych struktur partnerskich, których na terenie gminy jest nieraz bardzo wiele.

Z rozwijaniem funkcji turystycznej na obszarach dotąd niewykorzystywanych do celów turystycznych wiąże się też pewne zagrożenie rozproszenia środków na przedsięwzięcia o małej skali i minimalnych możliwościach pobudzania szerszych impulsów rozwojowych dla danego terytorium. Gminy poszukujące nowatorskich rozwiązań w zakresie kształtowania funkcji turystycznej muszą kierować się przesłankami natury ekonomicznej, podejmując wyzwania rozwojowe w sferze turystyki i poszukiwać najefektywniejszych sposobów alokacji środków i zasobów. Nie zawsze będzie to natomiast kreowanie produktu turystycznego na bazie utworzonych „sztucznych” atrakcji na terenie danej gminy, lecz może to być przykładowo wspólne przedsięwzięcie strategiczne dla regionu we współpracy z innymi jednostkami samorządu terytorialnego, podmiotami społecznymi, prywatnymi. Dążenie do wprowadzenia funkcji turystycznej gminy może nieraz nie mieć wystarczających ku temu przesłanek, ale może też być impulsem dla otwarcia się danej jednostki samorządowej na zewnątrz, na współpracę właśnie w ramach kształtowanej funkcji turystycznej gminy.

Kierunki dalszych badań

Na strukturę instrumentów oddziaływania samorządu gminnego na procesy rozwojowe w turystyce może wpływać wiele różnych czynników, także innych niż uchwycone w dysertacji na podstawie przeprowadzonych badań empirycznych. W rozprawie celowo ograniczono rozważania w tym obszarze, gdyż znacznie wykraczałoby to poza jej ramy. Rozpatrzono natomiast zakres i charakter instrumentów stosowanych w gminach ze względu na etap ukształtowania funkcji turystycznej gminy oraz rozpatrzono zamożność gmin jako determinantę zaangażowania określonych grup instrumentów samorządowych. Warto natomiast w toku dalszych prac badawczych w tym obszarze rozważyć całe spektrum możliwych innych czynników, od których ta struktura zależy, jak typ i wielkość gminy⁶⁷¹ czy atrakcyjność i rodzaj walorów turystycznych na ich terenie (przyrodnicze i antropogeniczne, w tym „sztuczne” atrakcje).

Stąd jako kierunek dalszych badań proponuje się kompleksową analizę czynników różnicujących charakter i zaangażowanie instrumentów oddziaływania samorządu terytorialnego na turystykę w gminach o różnym stadium ukształtowania funkcji turystycznej, w tym z uwzględnieniem kolejnych etapów rozwoju turystyki w gminie – niepodjętych w rozprawie, gdyż wymagałoby to znacznego poszerzenia prowadzonych rozważań.

Innym kierunkiem dalszych badań powinno być wypracowanie metody i przeprowadzenie oceny skuteczności stosowanych przez samorząd terytorialny na szczeblu gminnym instrumentów w zakresie oddziaływania na turystykę, z uwzględnieniem etapów rozwoju obszaru recepcji turystycznej (gminy).

⁶⁷¹ W rozprawie starano się zastosować pewne podobieństwo badanych jednostek pod tym względem poprzez zawężenie próby do grupy jednostek małych i średnich, chociaż różnice między gminami miejskimi i miejsko-wiejskimi oraz wiejskimi i tak były znaczne.

Pozwoliłoby to wskazać instrumenty postulowane do szerszego zastosowania w różnych typach gmin wyróżnionych ze względu na stadium turystycznego rozwoju, które w największym stopniu służyłyby realizacji zróżnicowanej w poszczególnych typach gmin polityki lokalnej w sferze turystyki.

Zakończenie

Przeprowadzone badania i analizy funkcjonowania gmin na przestrzeni ostatnich lat świadczą o wzroście zainteresowania władz lokalnych rozwojem turystycznym jednostek samorządu terytorialnego, choć w wielu przypadkach wyraża się ono jedynie w deklaracjach i zapisach dotyczących zamierzeń rozwojowych w ramach dokumentów strategicznych jednostek samorządu terytorialnego, nieznajdując odzwierciedlenia w zakresie stosowanych instrumentów oddziaływania gmin na procesy rozwojowe w turystyce. Zainteresowanie to wiąże się z dostrzeganiem przez włodarzy lokalnych możliwych efektów ekonomicznych rozwoju turystyki jako dziedziny lokalnej gospodarki oraz możliwości szerszego zaspokojenia potrzeb mieszkańców, podniesienia jakości życia w gminie poprzez udogodnienia rekreacyjne i wypoczynkowe oraz inne związane z przystosowaniem gminy do obsługi turystów. W szczególności, turystyka w wielu przypadkach postrzegana jest jako narzędzie osiągnięcia różnych ogólnych celów rozwojowych jednostki samorządu terytorialnego.

Mówiąc o rozwoju przestrzeni turystycznych we współczesnych gminach należy równolegle uwzględniać przestrzeń rekreacyjną, bo często to dzięki niej może wykształcić się funkcja turystyczna danej gminy. Ma to miejsce zwłaszcza w takich jednostkach terytorialnych, które nie mają do zaoferowania atrakcji przyrodniczych czy kulturowych i wobec tego wpływają na powstawanie na ich terenie tzw. „sztucznych” atrakcji, stworzonych specjalnie z myślą o turystach oraz miejscowej ludności. Współczesne trendy w turystyce wskazują bowiem na proces przenikania się i łączenia turystyki i rekreacji, zarówno na nowych obszarach koncentracji ruchu turystycznego (gdzie atrakcje rekreacyjne są często samym rdzeniem produktu turystycznego), ale także w dojrzałych obszarach recepcji turystycznej (gdzie stanowią ofertę uatrakcyjniającą rozwinięty produkt turystyczny).

Niejednokrotnie atrakcyjność turystyczna i rekreacyjna gminy ma stanowić zachętę dla przyciągania inwestycji i kapitału z zewnątrz (ma być jakościowym czynnikiem lokalizacji działalności gospodarczej), a także ma służyć pobudzeniu przedsiębiorczości lokalnej w dziedzinach bezpośrednio i pośrednio związanych z gospodarką turystyczną, może przyczyniać się do dywersyfikacji struktury gospodarczej gmin. Turystyka i rekreacja postrzegane są jako jeden z czynników lokalizacji działalności gospodarczej głównie przez te jednostki, które zamierzają wprowadzić funkcję turystyczną. Można powiedzieć, że duża część gmin wkraczających na rynek turystyczny zdaje się dostrzegać możliwości podniesienia atrakcyjności inwestycyjnej poprzez podniesienie atrakcyjności turystycznej i rekreacyjnej gminy. W ten sposób turystyka stanowi cenne „narzędzie” rozwoju zarówno gmin z tradycjami turystycznymi, ale także staje się szansą dla nowych przestrzeni – potencjalnych obszarów recepcji turystycznej.

Jednocześnie turystyka zwykle nie jest uznawana za podstawowy kierunek rozwoju społeczno-gospodarczego w przypadku nowo powstających obszarów recepcji turystycznej. Władze samorządowe

dostrzegają znaczenie funkcji turystycznej dla rozwoju lokalnego, deklarując zamiar jej wprowadzenia, przede wszystkim jako funkcji współwystępującej z innymi w gospodarce lokalnej. Widoczne są przy tym postępujące przemiany struktury gospodarczej wielu gmin w kierunku ich wielofunkcyjności. Nieraz przekształcenia dotychczasowej struktury ekonomicznej danej jednostki samorządu terytorialnego następują właśnie poprzez wprowadzenie funkcji turystycznej gminy. Znamienne jest, że pojawia się ona często w gminach niepredestynowanych do jej pełnienia w tradycyjnym ujęciu (np. w gminach przemysłowych). Wiąże się to z inną tendencją obserwowaną w ostatnich latach w odniesieniu do gmin w Polsce i za granicą, a mianowicie kierowaniem się części ruchu turystycznego do bogatych, dobrze rozwiniętych gospodarczo obszarów.

Innowacyjność władz lokalnych, polegająca na wprowadzaniu funkcji turystycznej na obszarze dotąd niepełniącym takiej funkcji i niepostrzegany jako obszar predestynowany do jej pełnienia, ma zwykle miejsce tam, gdzie widoczne jest nowe, bardziej przedsiębiorcze podejście władz samorządu terytorialnego do zarządzania gminą. Jednostki samorządu terytorialnego, w których działania podejmowane przez włodarzy lokalnych wpływają na zainicjowanie rozwoju funkcji turystycznej są otwarte na nowe możliwości i nowe sposoby kształtowania procesów rozwojowych. Są to władze, które same wykazują przedsiębiorcze podejście w działaniu sektora publicznego, ale też wychodzą naprzeciw potrzebom sektora prywatnego funkcjonującego w gminie. Otwartość na te potrzeby polega w głównej mierze na tworzeniu udogodnień organizacyjnych dla przedsiębiorców różnych branż i sektorów gospodarki. Są to zwykle jednostki nowoczesne, otwarte na pojawiające się w otoczeniu szanse, kreujące nowe impulsy rozwojowe w gminie, w tym oddziałujące na sferę turystyki.

Z kolei tradycyjne gminy turystyczne, charakteryzujące się dojrzałością rynku turystycznego, w różny sposób odpowiadają na nowe wyzwania rozwojowe. Część z nich postępuje w sposób tradycyjny, rzadko bądź wcale nieuwzględniając nowych instrumentów w ręku władz samorządu gminnego. Inne jednostki podążają za zmianami w sposobie prowadzenia lokalnej polityki, pełniąc rolę lokalnego lidera w kształtowaniu rozwoju turystycznego obszaru.

Można ponadto zauważyć, że obecnie władze gminne w zakresie oddziaływania na procesy rozwojowe w turystyce koncentrują się na bezpośrednim włączaniu się w tworzenie podaży turystycznej. Dotyczy to zarówno gmin w początkowej fazie rozwoju funkcji turystycznej, jak i jednostek dojrzałych pod względem rozwoju turystycznego. Coraz częściej władze samorządowe tworzą aktywnie nowe oferty turystyczne, a także zachęcają turystów do przyjazdu na teren gminy, tworząc udogodnienia w zakresie infrastruktury społecznej i technicznej, służące jednak przede wszystkim obecnym i przyszłym mieszkańcom. To z kolei stwarza przedsiębiorcom przestrzeń dla skutecznego oferowania swych usług (zarówno bezpośrednio związanych z gospodarką turystyczną, jak i w dziedzinach, które turystyka i rekreacja pobudza). Ta aktywność jednostek terytorialnych wiąże się z pozytywnym postrzeganiem przez nie możliwości oddziaływania władz samorządowych na sferę

turystyki w gminie. Podejmowane są wobec tego próby kształtowania funkcji turystycznej gmin, również tam, gdzie konieczne jest wykreowanie popytu turystycznego i nowych przestrzeni turystycznych.

W przeprowadzonych badaniach zweryfikowano pozytywnie hipotezę główną rozprawy traktującą o zróżnicowaniu zaangażowania władz samorządowych w kształtowaniu funkcji turystycznej (specyficznej struktury instrumentów oddziaływania władz gminnych na procesy rozwojowe w turystyce) w gminach znajdujących się na różnych etapach cyklu życia obszarów recepcji turystycznej oraz o zróżnicowaniu zakresu stosowanego przez władze gminne instrumentarium w wydzielonych typach gmin. Analizę charakteru wykorzystywanych narzędzi oddziaływania przeprowadzono dla wybranych jednostek o odpowiednio wysokim poziomie zaangażowania władz gminnych w kształtowanie sfery turystyki na danym obszarze. Zauważono pewną specyfikę wykorzystywanych w największym stopniu grup instrumentów przez wyróżnione typy jednostek samorządowych – instrumentów „twardych”, raczej bezpośrednich, związanych z pełnieniem przez gminę przede wszystkim funkcji inicjatora i inwestora w sferze turystyki w gminie oraz instrumentów „miękkich”, pośrednich, odnoszących się do działań koordynacyjnych i kontrolnych samorządu w sferze turystyki w gminie. Pierwsza wymieniona grupa narzędzi odnosi się przede wszystkim do gmin stanowiących nowe potencjalne obszary recepcji turystycznej, tzn. jest wykorzystywana w większym stopniu w strukturze przyjętego w działalności tych gmin instrumentarium, druga – do tradycyjnych gmin turystycznych, które z kolei w większym stopniu wykorzystują w prowadzonych działaniach instrumenty drugiej z wymienionych grupy. Często nie rezygnują one przy tym ze stosowania szeregu instrumentów o charakterze „twardym”. Wraz z ewolucyjną przemianą obszaru gminy można zaobserwować rozszerzanie charakteru instrumentów oddziaływania stosowanych przez władze lokalne. Jednak różnice w charakterze zaangażowania władz gminnych choć możliwe do zaobserwowania, nie są zbyt duże, a przynajmniej nie aż tak znaczne, jak można by się spodziewać, biorąc pod uwagę zróżnicowanie charakteru gmin znajdujących się na różnych etapach cyklu życia obszaru recepcji turystycznej i ich potrzeb w zakresie kształtowania funkcji turystycznej obszaru. Świadczy o tym sama struktura miernika ogólnego funkcji turystycznej gmin, która różni się znacznie, porównując funkcję turystyczną w grupie tradycyjnych gmin turystycznych oraz w grupie jednostek wchodzących na rynek turystyczny. W tej drugiej dominują wskaźniki opisujące stronę podażową zachodzących w gminie zjawisk turystycznych, co implikuje odpowiedni zakres i charakter zaangażowania władz gminnych w ramach prowadzonej polityki turystycznej.

Dostrzeżona stosunkowo nieduża skala zróżnicowania zakresu i charakteru instrumentów oddziaływania na procesy rozwojowe w turystyce wynika m. in. ze specyficznej sytuacji zewnętrznej, w jakiej znalazły się gminy w Polsce, tj. wstąpienia Polski do UE i znacznego poszerzenia możliwości pozyskania wsparcia ze środków pochodzących z unijnego budżetu na przedsięwzięcia w różnych

dziedzinach lokalnej gospodarki, także w sferze szeroko rozumianej turystyki. Sprawia to, że „twarde” instrumenty pobudzania infrastrukturalnego podejmowane są chętnie przez różne gminy, niezależnie od ukształtowania ich funkcji turystycznej, gdyż zagospodarowanie turystyczne w Polsce jest wciąż na tak niskim poziomie, że potrzebne są nadal inwestycje w tym zakresie zarówno w gminach dojrzałych pod względem turystycznym, gdzie szczególnie aktywny pod tym względem jest sektor prywatny, jak i wchodzących na rynek turystyczny, gdzie rola samorządu gminnego jako inwestora sektora publicznego jest wiodąca.

Ponadto w poddanych badaniom gminach, które charakteryzuje dojrzałość rynku turystycznego, można było dostrzec pewne działania władz samorządowych służące pobudzeniu popytu turystycznego w związku z antycypowaniem pojawienia się w gminie symptomów upadku na ewolucyjnej krzywej cyklu życia obszaru recepcji turystycznej. W takich przypadkach charakter zaangażowania władz publicznych we wspieranie procesów rozwojowych w turystyce jest podobny do tego ze wstępnej fazy rozwoju funkcji turystycznej w obecnych uwarunkowaniach jej pojawiania się – istotne znaczenie ma oddziaływanie samorządu gminnego w znacznym zakresie i poprzez instrumenty bezpośrednie, „twarde”. Wiąże się to z kolei z przyjęciem przez władze lokalne określonych postaw wobec rozwoju turystyki w gminie. Można stwierdzić, że postawa władz samorządu terytorialnego wobec rozwoju turystycznego gminy różnicuje zakres zaangażowania samorządu gminnego w kształtowanie funkcji turystycznej obszaru. Z kolei charakter tego zaangażowania, tj. struktura wykorzystanych instrumentów oddziaływania na procesy rozwojowe w turystyce jest specyficzny dla gmin znajdujących się w określonej fazie cyklu życia obszaru recepcji turystycznej. Postawa władz gminnych ma przy tym związek z etapem ukształtowania funkcji turystycznej gminy, choć tylko w części wynika z uwarunkowań rozwoju turystyki w różnych fazach cyklu życia obszarów recepcji turystycznej. Natomiast istotnym czynnikiem wpływającym na przyjmowane postawy władz gminnych (wyrażające się w prowadzonej przez nie lokalnej polityce w sferze turystyki) jest zamożność gmin, względnie dostęp do zewnętrznych źródeł finansowania rozwoju, coraz chętniej przeznaczanych na przedsięwzięcia w ramach szeroko rozumianej turystyki.

Udowodniono także prawdziwość kolejnej hipotezy badawczej mówiącej o możliwości wprowadzenia gminy przez samorząd terytorialny na ścieżkę turystycznego rozwoju. Istnieją jednostki, które kreują od podstaw popyt turystyczny na swoim obszarze z wykorzystaniem głównie „twardych”, bezpośrednich instrumentów oddziaływania, w zasadniczy sposób wpływając na przebieg funkcji turystycznej gminy. W ramach przeprowadzonych badań taką jednostką samorządu terytorialnego okazała się gmina Polkowice, w której przypadku dynamiczny wzrost poziomu natężenia funkcji turystycznej można wytłumaczyć bezpośrednim zaangażowaniem władz lokalnych w kształtowanie procesów rozwojowych w turystyce.

Aktywność władz samorządowych tej gminy w zakresie kształtowania rozwoju turystyki wynikała głównie z uwarunkowań ekonomicznych jej funkcjonowania (jedna z najbogatszych jednostek gminnych w Polsce). Wiąże się to z hipotezą uzupełniającą rozprawy, zgodnie z którą czynnikiem warunkującym i/lub determinującym zakres i charakter zaangażowania władz samorządowych w kształtowanie funkcji turystycznej obszaru jest zamożność gmin (względnie dysponowanie zewnętrznymi środkami finansowania działalności), która sprzyja dynamice rozwojowej funkcji turystycznej obszaru. Hipoteza ta została zweryfikowana pozytywnie. Gminy zamożniejsze są często znacznie aktywniejsze od ubogich jednostek. Są bowiem w stanie zastosować szersze instrumentarium oddziaływania na procesy rozwojowe na swoim terenie, także w sferze turystyki. Wykorzystują również częściej instrumenty finansowego oddziaływania na sferę turystyki, podejmując się roli inwestora i inicjatora w zakresie pobudzania procesów rozwojowych w turystyce. Ponadto zauważono, że w sytuacji gdy tempo wzrostu funkcji turystycznej wynika, choćby w części, z zaangażowania władz samorządowych w kształtowanie procesów rozwojowych w turystyce (tj. gdy samorząd gminny jest inicjatorem rozwoju turystyki), wówczas zasadniczy wpływ na to zaangażowanie ma zamożność jednostek samorządowych lub dysponowanie zewnętrznymi źródłami finansowania rozwoju turystyki. W takich przypadkach potencjał finansowy jednostek samorządu terytorialnego – niezależnie od zróżnicowanych czynników mających na niego wpływ – może stanowić determinantę zaangażowania w kształtowanie funkcji turystycznej gminy. W szczególności może się ono wyrażać w podejmowaniu odważnych projektów rozwojowych (wiążących się także ze sferą turystyki i rekreacji), nieraz stanowiąc impuls, a nawet podstawę przekształceń struktury gospodarczej gminy. Może to mieć także związek z większą zdolnością gmin zamożnych do współfinansowania przedsięwzięć rozwojowych wspieranych przez fundusze UE, także w zakresie projektów w dziedzinie turystyki i rekreacji. Zamożność gmin słabo lub w ogóle jeszcze nierozwiniętych pod względem turystycznym umożliwia zatem w pewnych przypadkach zainicjowanie rozwoju funkcji turystycznej obszaru poprzez bezpośrednie, finansowe zaangażowanie się władz lokalnych w kształtowanie rozwoju turystycznego gminy. Może to mieć miejsce w szczególności na obszarach, których atrakcyjność kreowana jest na bazie „sztucznych” atrakcji.

Jak wykazały badania terenowe na wybranych przypadkach, gminy bardzo aktywne w zakresie kształtowania funkcji turystycznej obszaru są zwykle jednostkami zamożnymi lub dysponującymi zewnętrznymi środkami finansowymi, ale nie wszystkie gminy zamożne – co zrozumiałe – są aktywne, także pomimo przyjęcia przez daną jednostkę samorządową turystyki jako jednego z jej celów rozwojowych. Jednocześnie istnieją gminy, które podejmują aktywność w zakresie kształtowania funkcji turystycznej ze względu na zewnętrzny impuls finansowy lub dysponowanie wewnętrznym potencjałem finansowym. W takim przypadku warunki ekonomiczne funkcjonowania gmin determinują zaangażowanie władz lokalnych w oddziaływanie na sferę turystyki.

Punktem wyjścia do udowodnienia prawdziwości tej hipotezy była natomiast analiza w wymiarze ogólnym, tj. przeprowadzona z uwzględnieniem wszystkich jednostek samorządu terytorialnego w Polsce, wraz z wyodrębnionymi wśród nich grupami. Jak pokazały wyniki przeprowadzonych analiz korelacyjnych, zamożność jednostek gminnych w pewnym zakresie idzie w parze z dynamiką funkcji turystycznej (w przypadku jednostek o niskim i średnim natężeniu funkcji turystycznej – bez najsilniej rozwiniętych turystycznie gmin), sprzyja dynamice rozwojowej funkcji turystycznej obszaru. Można dostrzec pewne pozytywne współzależności w tym zakresie, zwłaszcza w przypadku uwzględnienia w rozważaniach grupy gmin małych i średnich oraz przy zawężeniu zakresu badanych obiektów do gmin w ramach trzech wybranych województw (dolnośląskiego, śląskiego i wielkopolskiego).

Oczywiście istnieje wiele innych czynników wpływających na tempo wzrostu funkcji turystycznej w gminie, niezależnych od postaw władz samorządowych w zakresie lokalnej polityki turystycznej czy zamożności gmin (mogą to być czynniki zewnętrzne, jak trendy w popycie turystycznym, wydarzenia w regionie czy w kraju, uwarunkowania wewnętrzne działalności gminy oraz inne czynniki rozwoju turystyki w gminie). Niemniej tempo wzrostu funkcji turystycznej gminy może w niektórych przypadkach odzwierciedlać zaangażowanie władz samorządowych w kształtowanie rozwoju turystycznego jednostki terytorialnej, jak i w pewnym stopniu wiązać się z zasobnością jej kapitału, który może być przeznaczony na wykreowanie oferty turystycznej gminy.

Istotnym rezultatem poznawczym rozprawy jest opracowanie autorskiej metody identyfikacji faz cyklu życia obszarów recepcji turystycznej (w nawiązaniu do koncepcji R. Butlera), którą zastosowano do pogrupowania gmin w Polsce ze względu na położenie na ścieżce turystycznego rozwoju. W efekcie przeprowadzonej typologii gmin zaproponowano dynamiczne ujęcie badań nad stosowanym przez władze samorządu terytorialnego instrumentarium kształtowania funkcji turystycznej gminy. Stanowiło to odpowiedź na intensyfikację zjawisk w wymiarze lokalnym i regionalnym w sferze turystyki oraz samorządności terytorialnej i potrzebę podjęcia w związku z tym bardziej kompleksowego, nie statycznego podejścia do analizy zakresu i struktury narzędzi gminnej polityki turystycznej, z odniesieniem do struktury funkcjonalnej gmin. Jednostki samorządu terytorialnego zarządzają bowiem obszarami o różnym natężeniu i dynamice zmian poziomu natężenia funkcji turystycznej, co nie pozostaje bez wpływu na kształt prowadzonej przez nie lokalnej polityki turystycznej.

Bibliografia

Literatura

1. *Administracja publiczna*, red. J. Boć, Wydanie czwarte, Kolonia Limited, Wrocław 2004.
2. Agarwal S., *Restructuring and local economic development: implications for seaside resort regeneration in southwest Britain*, "Tourism Management" 1999, 20, s. 511-522.
3. Agarwal S., *Restructuring Seaside Tourism: The Resort Life-cycle*, "Annals of Tourism Research" 2002, 29, 1, s. 25-55.
4. Agarwal S., *The public sector: planning for renewal* [w:] *The Rise and Fall of British Coastal Resorts*, red. G. Shaw, A. Williams, Mansell, London 1997, s. 137-158.
5. Agarwal S., *The Resort Cycle and Seaside Tourism: An Assessment of its Applicability and Validity*, "Tourism Management" 1997, 18, 2, s. 65-73.
6. Agarwal S., *The resort cycle revisited: implications for resorts*, "Progress in Tourism Recreation and Hospitality Management" 1994, 5, J. Wiley, Chichester, London, s. 194-207.
7. Agarwal S., *What is new with the resort cycle? Replay*, "Tourism Management" 1998, 19, 2, s. 181-182.
8. Alejziak W., *Metodologia programowania rozwoju turystyki na szczeblu lokalnym i regionalnym* [w:] *Polityka samorządu terytorialnego w dziedzinie turystyki*, red. M. Boruszcak, Zbiór materiałów konferencyjnych, Gdańsk 2000, s. 32-47.
9. Alejziak W., *Polityka turystyczna* [w:] *Nauki o turystyce*, red. R. Winiarski, „Studia i Monografie” nr 7, cz. II, Akademia Wychowania Fizycznego w Krakowie, Kraków 2004.
10. Altkorn J., *Marketing w turystyce*, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa 1994.
11. *Analiza rynku*, red. H. Mruk, Polskie Wydawnictwo Ekonomiczne, Warszawa 2003.
12. Ashworth G., Goodall B., *Marketing tourism places*, Routledge, London 1990.
13. Babbie E., *Badania społeczne w praktyce*, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa 2004.
14. *Badania rynku. Metody zastosowania*, red. Z. Kędzior, Polskie Wydawnictwo Ekonomiczne, Warszawa 2005.
15. Bagińska A., *Rola władz samorządowych w symulowaniu lokalnej przedsiębiorczości* [w:] *Przedsiębiorczość warunkiem rozwoju regionu i kraju w procesie globalizacji*, red. S. Jankiewicz, K. Pająk, Wydawnictwo Akademii Ekonomicznej w Poznaniu, Poznań 2006, s. 88-93.
16. Bachvarov M., Dziegieć E., *Relacje pomiędzy pojęciami „rekreacja” i „turystyka”*, „Turizm” 2005, 15, 1-2, s. 79-93.
17. Balicki W., *Wykłady z metodologii nauk ekonomicznych*, Wydawnictwo Wyższej Szkoły Bankowej w Poznaniu, Poznań 2002.
18. Bański J., *Geografia polskiej wsi*, Polskie Wydawnictwo Ekonomiczne, Warszawa 2006.
19. Barczak B., *Instrumenty zarządzania gminą*, „Zeszyty Naukowe” Akademii Ekonomicznej w Krakowie, nr 561, Kraków 2001, s. 175-191.
20. Barczyk Z., *Przedsiębiorczość gminna wobec dylematów demokracji i problemów rozwoju lokalnego. Refleksje na podstawie doświadczeń szwedzkich* [w:] *Przedsiębiorczość, samorządność, rozwój lokalny*, red. Z. Barczyk i in., „Prace Naukowe” Akademii Ekonomicznej w Katowicach, Katowice 2001, s. 9-35.

21. Baron M., *Kapitał społeczny jako źródło siły lokalnych i regionalnych środowisk przedsiębiorczości*, [w:] *Przedsiębiorcze i konkurencyjne regiony w perspektywie spójności przestrzeni europejskiej*, red. A. Klasik, „Prace Naukowe” Akademii Ekonomicznej w Katowicach, Katowice 2006, s. 325-332.
22. Bartkowski J., *Tradycja i polityka: wpływ tradycji kulturowych polskich regionów na współczesne zachowania społeczne i polityczne*, Wydawnictwo Akademickie „Żak”, Warszawa 2003.
23. Bianchi R., *Tourism Development and Resort Dynamics: An Alternative Approach*, “Progress in Tourism, Recreation and Hospitality Management” 1994, 5, J. Wiley, Chichester, London, s. 183-193.
24. Bieger T., *Management von Destinationen*, 6. Auflage, R. Oldenbourg Verlag, München, Wien 2005.
25. Biernat S., *Prywatyzacja zadań publicznych. Problematyka prawna*, Państwowe Wydawnictwo Naukowe, Warszawa – Kraków 1994.
26. Biniecki J., Frenkiel W., *Konkurencyjność – przedsiębiorczość – rozwój: podstawowe dylematy pojęciowe i metodyczne* [w:] *Przedsiębiorczy i konkurencyjny region w teorii i polityce rozwoju regionalnego*, red. A. Klasik, Biuletyn KPZK PAN, z. 218, Warszawa 2005.
27. Blackman A. i in., *Factors Contributing to Successful Tourism Development in Peripheral Regions*, „The Journal of Tourism Studies” May 2004, 15, 1, s. 59-70.
28. Blakely E. J., *Planning Local Economic Development. Theory and Practice*, Sage Publications, Thousand Oaks – London – New Delhi 1994.
29. Borodo A., *Samorząd terytorialny. System prawnofinansowy*, Wydawnictwa Prawnicze PWN, Warszawa 2000.
30. Borzyszkowski J., *Dotychczasowy stan funkcjonowania regionalnych organizacji turystycznych w Polsce*, „Rocznik Naukowy” nr 6 Wyższej Szkoły Turystyki i Rekreacji im. M. Orłowicza w Warszawie, Wydawnictwo Wyższej Szkoły Turystyki i Rekreacji w Warszawie, Warszawa 2007, s. 36-45.
31. Bosiacki S., Sikora J., *Samorząd terytorialny w kształtowaniu i realizacji strategii rozwoju turystycznego w regionie* [w:] *Rola i zadania samorządu terytorialnego w rozwoju gospodarki turystycznej*, Mazowiecka Wyższa Szkoła Humanistyczno-Pedagogiczna w Łowiczu, Łowicz 2004, s. 18-28.
32. Bramwell B., *User satisfaction and product development in urban tourism*, “Tourism Management” 1998, 19, 1, s. 35-48.
33. Bródka S., *Zmiany przestrzeni rekreacyjnej wybranych miast województwa wielkopolskiego w latach 1975-1997*, Prace Komisji Geograficzno-Geologicznej, Tom 35, Wydawnictwo Poznańskiego Towarzystwa Przyjaciół Nauk, Poznań 2004.
34. Brol J., *Problem upadłości organizacji społecznych*, „Monitor Prawniczy” 1995, 1.
35. Brol R., Maj M., Strahl D., *Metody typologii miast*, Skrypty Akademii Ekonomicznej we Wrocławiu, Wrocław 1990.
36. Brownlie D., *Strategic marketing concepts and models*, “Journal of Marketing Management” 1985, 1, s. 157-194.
37. Buhalis D., *Marketing the competitive destination of the future*, “Tourism Management” 2000, 21, s. 97-116.
38. Butler R., Pearce D., *Change in tourism*, Routledge, London and New York 1995.
39. Butler R., *The concept of a tourist area cycle of evolution: implications for management of resources*, “Canadian Geographer” 1980, XXIV, s. 5-12.

40. Butler R., *The Future and the TALC* [w:] *The Tourism Area Life Cycle. Conceptual and Theoretical Issues*, Vol. 2, Aspects of Tourism 29, red. R. Butler, Chel View Publications, Clevedon, Buffalo, Toronto 2006, s. 281-290.
41. Butler R., *The TALC and Local Involvement* [w:] *The Tourism Area Life Cycle. Applications and Modifications*, Vol. 1, Aspects of Tourism 28, red. R. Butler, Chel View Publications, Clevedon, Buffalo, Toronto 2006, s. 181-183.
42. Butler R., Waldbrook L. A., *A New Planning Tool. The Tourism Opportunity Spectrum*, "The Journal of Tourism Studies" 2003, 14, 1, s. 21-32.
43. Butowski L. i in., *Finansowanie rozwoju turystyki ze środków Unii Europejskiej. Poradnik dla samorządów terytorialnych i przedsiębiorców turystycznych oraz organizacji pozarządowych*, Polska Agencja Rozwoju Turystyki, Warszawa 2002.
44. Butowski L., *Organizacja turystyki w Polsce*, Wydawnictwo Akademickie Wyższej Szkoły Społeczno-Przyrodniczej w Lublinie, Warszawa – Lublin 2004.
45. Butowski L., *Organizacja turystyki w Polsce. Przegląd struktur*, Agencja Promocji Turystyki „MART”, Warszawa 1998.
46. Butowski L., *Projekty wspierające rozwój turystyki w ramach polityki spójności Unii Europejskiej*, „Rocznik Naukowy” nr 6 Wyższej Szkoły Turystyki i Rekreacji im. M. Orłowicza w Warszawie, Wydawnictwo Wyższej Szkoły Turystyki i Rekreacji w Warszawie, Warszawa 2007, s. 224-232.
47. Canan P., Hennessy M., *The growth machine, tourism and the selling of culture*, "Sociological Perspective" 1989, 32, s. 227-243.
48. Caravelis M., Ivy R., *From mining community to seasonal visitor destination: the transformation of Sotiras, Thasos, Greece*, "European Planning Studies" 2001, 9, 2, s. 187-199.
49. Caufield J., *Local Government Finance in OECD Countries* [w:] *Local Government at the Millenium*, red. J. Caufield, H. O. Larsen, Opladen: Leske + Budrich, s. 153-169.
50. Chmielewski R., *Zróźnicowanie regionalne i trajektorie ekonomicznego rozwoju województw w latach 1986-1998* [w:] *Przedsiębiorczość i innowacyjność jako czynniki rozwoju regionalnego i lokalnego*, red. W. Kosiedowski, Włocławek 2002.
51. Chojna-Duch E., *Finanse publiczne i polskie prawo finansowe. Zarys wykładu*, Instytut Studiów Samorządowych, Warszawa 2000.
52. Chojna-Duch E., *Polskie prawo finansowe. Finanse publiczne*, Wydawnictwo Prawnicze „LexisNexis”, Warszawa 2007.
53. Chojnicki Z., Czyż T., *Metody taksonomii numerycznej w regionalizacji geograficznej*, Państwowe Wydawnictwo Naukowe, Warszawa 1973.
54. Cholewa T., *Marketing terytorialny a marketing relacyjny*, „Marketing i Rynek” nr 12, 2000.
55. Choy D. J. L., *Life cycle models for Pacific island destinations*, "Journal of Travel Research" 1992, 30, 3, s. 26-31.
56. Christaller W., *Some considerations of tourism location in Europe: The peripheral regions – underdeveloped countries recreation areas*, Lund Congress, "Regional Science Association Papers" 1964, 12, s. 95-105.

57. Churchill G. A., *Badania marketingowe. Podstawy metodologiczne*, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa 2002.
58. Ciepela M., *Pośrednia działalność gospodarcza jednostek samorządu terytorialnego* [w:] *Samorząd lokalny w Polsce. Społeczno-polityczne aspekty funkcjonowania*, red. S. Michałowski, A. Pawłowska, Wydawnictwo Uniwersytetu Marii Curie Skłodowskiej, Lublin 2004.
59. Cieślak M., *Modele zapotrzebowania na kadry kwalifikowane*, Państwowe Wydawnictwo Naukowe, Warszawa 1976.
60. Clark T. N., *Old and new paradigms for urban research*, "Urban Affairs Review" 2000, 36, 1, s. 3-45.
61. Clark T. N., *The City as an Entertainment Machine*, Elsevier 2003.
62. Cohen E., *Towards a sociology of international tourism*, "Social Research" 1972, 39, s. 164-182.
63. *Comparing Local Governance: Trends and Developments*, red. B. Denters, L. Rose, Palgrave, London 2005.
64. Cooper C., *The life cycle concept and strategic planning of coastal resorts*, "Built Environments" 1992, 18, 1, s. 57-66.
65. Cooper Ch., Jackson S., *Destination life cycle. The Isle of Man case study*, "Annals of Tourism Research" 1989, 16, s. 377-398.
66. Czernek K., *PPP – niewykorzystany potencjał poprawy stanu zagospodarowania turystycznego polskich regionów. Bariery partnerstwa publiczno-prywatnego w Polsce* [w:] *Polityka regionalna zagospodarowania turystycznego*, „Zeszyty Naukowe” Uniwersytetu Szczecińskiego, nr 465, Ekonomiczne Problemy Turystyki nr 8, Szczecin 2007, s. 43-50.
67. Dąbrowska B. J., *Rynek turystyczny Unii Europejskiej. Wybrane zagadnienia*, Wyższa Szkoła Turystyki i Hotelarstwa w Gdańsku, Gdańsk 2008.
68. Day G. S., *The product life cycle: analysis and applications issues*, "Journal of Marketing" 1981, 45, s. 60-67.
69. Debbage K. G., *Oligopoly and the Resort Cycle in the Bahamas*, "Annals of Tourism Research" 1990, 17, 3, s. 513-527.
70. *Decentralizacja terytorialnej organizacji kraju: założenia, przygotowanie, ustawodawstwo*, red. G. Gorzelak, Raporty CASE nr 21, Centrum Analiz Społeczno-Ekonomicznych, Warszawa 1999.
71. Delmar F., *The entrepreneurial process: emerge and evolution of new firms in the knowledge-intensive economy* [w:] *Entrepreneurship Research in Europe. Outcomes and Perspectives*, red. A. Fayolle, P. Kyrö, J. Ulijn, Edward Elgar Publishing, Cheltenham, Northampton 2005, s. 55-79.
72. Denek E., *Płaszczyzny rozpatrywania samodzielności samorządu terytorialnego* [w:] *Samodzielność samorządu terytorialnego w Polsce*, red. E. Denek, „Zeszyty Naukowe” Akademii Ekonomicznej w Poznaniu, nr 7, Wydawnictwo Akademii Ekonomicznej w Poznaniu, Poznań 2001, s. 7-27.
73. Denek E., Rolewicz J., *Budżetowe instrumenty samorządu terytorialnego w polityce rozwoju przedsiębiorczości w małych miastach* [w:] *Problemy polityki ekonomicznej. Studia i szkice na jubileusz Profesora Zdzisława Dąbrowskiego*, red. J. Tarajkowski, Akademia Ekonomiczna w Poznaniu, Poznań 1998, s. 137-149.
74. Derek M., *Gmina turystyczna – ujęcie metodologiczno-metodyczne* [w:] *Geograficzne, społeczne i ekonomiczne aspekty rozwoju turystyki. Studia nad turystyką. Prace ekonomiczne i społeczne*,

- red. W. Kurek, R. Pawlusiński, Instytut Geografii i Gospodarki Przestrzennej, Uniwersytet Jagielloński, Kraków 2007, s. 27-32.
75. Derek M., Kowalczyk A., Swianiewicz P., *Wpływ turystyki na sytuację finansową i rozwój miast w Polsce (na przykładzie miast średniej wielkości)*, Prace i Studia Geograficzne, Tom 35, *Zmiany przestrzenne i funkcjonalne obszarów miejskich*, s. 199-217.
76. Derek M., *Od wioski rybackiej do turystycznej enklawy? Turystyka a rozwój lokalny na przykładzie Mikołajek*, „Studia Regionalne i Lokalne” 2007, 2 (28), Wydawnictwo Naukowe „SCHOLAR”, s. 112-127.
77. Derek M., *Oplata miejscowa – niewykorzystana szansa?*, „Finanse Komunalne”, 1-2, Warszawa 2006, s. 64-74.
78. Derek M., *Funkcja turystyczna – refleksje nad zagadnieniem i jej związek z dochodami gmin w Polsce* [w:] *Społeczności lokalne a turystyka. Aspekty społeczne, kulturowe, ekonomiczne*, red. L. Mazurkiewicz, A. Kowalczyk, Studia i Monografie Akademii Wychowania Fizycznego w Warszawie, nr 128, Wydawnictwo AWF w Warszawie, Warszawa 2008, s. 225-248.
79. *Developing Tourism Destinations. Policies and Perspectives*, red. L. Lickorish i in., Longman, Harlow 1994.
80. *Diagnoza stanu terytorialnej administracji publicznej w Polsce*, Instytut Badań nad Gospodarką Rynkową „Samorząd Terytorialny” 2004, 1-2.
81. Długosz Z., *Typologia miast polski w świetle wybranych parametrów migracji ludności*, „Rozprawy Habilitacyjne” Uniwersytetu Jagiellońskiego, nr 241, Kraków 1992.
82. Dobrodziej J., *Rola władz lokalnych w stymulowaniu rozwoju – aspekt teoretyczny* [w:] „Prace Naukowe” Akademii Ekonomicznej we Wrocławiu, nr 924, Wydawnictwo Akademii Ekonomicznej we Wrocławiu, Wrocław 2002.
83. Douglas N., *Applying the life cycle model to Melanesia*, “Annals of Tourism Research” 1997, 24, 1, s. 1-22.
84. Dredge D., *Policy networks and the local organisation of tourism*, “Tourism Management” 2006, nr 27, s. 269-280.
85. Drucker P. F., *Innowacja i przedsiębiorczość*, Państwowe Wydawnictwo Ekonomiczne, Warszawa 1992.
86. Drucker P. F., *Natchnienie i fart czyli innowacja i przedsiębiorczość*, Wydawnictwo Studio EMKA, Warszawa 2004.
87. Durydiwka M., *Kształtowanie się funkcji turystycznej na obszarach wiejskich w Polsce* [w:] *Geograficzne, społeczne i ekonomiczne aspekty rozwoju turystyki. Studia nad turystyką. Tradycje, stan obecny i perspektywy badawcze*, red. W. Kurek, M. Mika, Instytut Geografii i Gospodarki Przestrzennej, Uniwersytet Jagielloński, Kraków 2007, s. 261-269.
88. Dziedzic E., *Obszar recepcji turystycznej jako przedmiot zarządzania strategicznego*, „Monografie i Opracowania” Szkoły Głównej Handlowej, nr 442, Warszawa 1998.
89. Dziemianowicz W. i in., *Wspieranie przedsiębiorczości przez samorząd terytorialny*, Polska Agencja Rozwoju Przedsiębiorczości, Warszawa 2001.
90. Dziewoński K., *Studium rozwoju pojęć, metod i ich zastosowań* [w:] *Baza ekonomiczna i struktura funkcjonalna miast*, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa 1971.
91. Edwards Ch., Jones G., Lawton A., Llewellyn N., *Public Entrepreneurship: Rhetoric, Reality and Context*, „International Journal of Public Administration” 2002, 25, 12, s. 1539-1554.

92. *Efektywna polityka i administracja. Strategie i instrumenty zarządzania miastami*, red. J. Proniewicz, K. Szczepańska, Bogucki Wydawnictwo Naukowe, Związek Miast Polskich, Poznań 2005.
93. Echtner C. M., Ritchie J. R. B., *The measurement of destination image: An empirical assessment*, "Journal of Travel Research" 1993, 31, s. 3-13.
94. *Ekonomiczne i środowiskowe aspekty zarządzania rozwojem miast i regionów*, red. T. Markowski, D. Stawasz, Wydawnictwo Uniwersytetu Łódzkiego, Łódź 2001.
95. *Ekonomika i zarządzanie miastem*, red. R. Brol, Wydawnictwo Akademii Ekonomicznej we Wrocławiu, Wrocław 2001, s. 122-156.
96. Faracik R., *Turystyka w strefie podmiejskiej Krakowa*, Instytut Geografii i Gospodarki Przestrzennej Uniwersytetu Jagiellońskiego, Kraków 2006.
97. Faulkner B., *Rejuvenation of Maturing Tourist Destination: The Case of the Gold Coast*, "Current Issues in Tourism" 2002, 5, 6, s. 472-520.
98. Faulkner B., Russel R., *Chaos and complexity in tourism: In search of a new perspective*, „Pacific Tourism Review" 1997, 1, 2, s. 93-102.
99. Filipiak B., Kogut M., Szewczuk A., Ziolo M., *Rozwój lokalny i regionalny. Uwarunkowania, finanse, procedury*, Wydawnictwo Uniwersytetu Szczecińskiego, Szczecin 2005.
100. *Finanse lokalne po akcesji*, red. E. Ruśkowski, J. M. Salachna, Wolters Kluwer, Warszawa 2007.
101. Flagestad A., Hope Ch. A., Svensson B., Nordin S., *The tourist destination; a local innovation system? The creation of a model* [w:] *Innovation in Tourism – Creating Customer Value*, Vol. 47, red. P. Keller, T. Bieger, Aiest, St. Gallen 2005, s. 245-259.
102. *Funkcja turystyczna Augustowa*, red. S. Liszewski, Instytut Turystyki, Warszawa 1989.
103. Gaczek W. M., *Innowacyjność jako czynnik podnoszenia konkurencyjności gospodarki regionu* [w:] *Innowacje w rozwoju regionu*, red. W. M. Gaczek, „Zeszyty Naukowe” Akademii Ekonomicznej w Poznaniu, nr 57, Wydawnictwo Akademii Ekonomicznej w Poznaniu, Poznań 2005, s. 9-29.
104. Gaj J., *Dzieje turystyki w Polsce*, Wyższa Szkoła Ekonomiczna, ALMAMER, Warszawa 2006.
105. Gałęcki R., *Znaczenie efektu mnożnikowego wpływów z turystyki dla rozwoju regionu i miejscowości* [w:] *Rola i zadania samorządu terytorialnego w rozwoju gospodarki turystycznej*, red. R. Gałęcki, Mazowiecka Wyższa Szkoła Humanistyczno-Pedagogiczna w Łowiczu, Łowicz 2004, s. 113-117.
106. Gartner W. C., *A Synthesis of Tourism Trends* [w:] *Tourism development. Issues for a vulnerable industry*, red. J. Aramberri, R. Butler, Aspects of Tourism 20, Channel View Publications, Clevedon – Buffalo – Toronto 2005, s. 3-22.
107. Gatnar E., *Klasyfikacja danych za pomocą pakietu statystycznego SPSS for Windows*, Wydawnictwo PLJ, Warszawa 1995.
108. Gaudemet P. M., Molinier J., *Finanse publiczne*, Polskie Wydawnictwo Ekonomiczne, Warszawa 2000.
109. Gaworecki W. W., *Miejsce turystyki w strategii i polityce rozwoju regionalnej i lokalnej wspólnoty samorządowej* [w:] *Polityka samorządu terytorialnego w dziedzinie turystyki*, red. M. Boruszczak, Zbiór materiałów pokonferencyjnych, Gdańsk 2000, s. 9-14.
110. Gaworecki W. W., *Turystyka*, Polskie Wydawnictwo Ekonomiczne, Warszawa 2007.
111. Getz D., *Tourism Planning and Destination Life Cycle*, "Annals of Tourism Research" 1992, 19, 4, s. 752-770.

112. Getz D., *Tourism Planning and Research: Traditions, Models and Futures*, referat na: The Australian Travel Research Workshop, Bunbury, Australia, November 1987.
113. Gieźgała J., *Turystyka w gospodarce narodowej*, Państwowe Wydawnictwo Ekonomiczne, Warszawa 1977.
114. Gilbert E. W., *The growth of inland and seaside health resorts*, "England, Scottish Geographical Magazine" 1939, 55, s. 16-35.
115. Gill A., *From growth machine to growth management: the dynamics of resort development in Whistler, British Columbia*, "Environment and Planning A" 2000, 32, s. 1083-1103.
116. Gilowska Z., *Autonomia finansów lokalnych*, „Samorząd Terytorialny” 1992, 5.
117. *Gmina pasywna*, red. W. Dziemianowicz, P. Świaniewicz, Komitet Przestrzennego Zagospodarowania Kraju PAN, Studia Tom CXVII, Warszawa 2007.
118. *Gmina pasywna*, red. W. Dziemianowicz, P. Świaniewicz, Polska Akademia Nauk, Komitet Przestrzennego Zagospodarowania Kraju, Studia Tom CXVII, Warszawa 2007.
119. Godlewska H., *Lokalizacja działalności gospodarczej: wybrane zagadnienia*, Wyższa Szkoła Handlu i Finansów Międzynarodowych, „Elipsa”, Warszawa 2001.
120. Gołębski G., *Produkt turystyczny: szansa i wyzwanie [w:] Promocja i kreowanie turystycznego wizerunku Polski*, red. J. Walasek, Polska Organizacja Turystyczna, Warszawa 2005.
121. Gołębski G., *Przedsiębiorstwo turystyczne w gospodarce wolnorynkowej*, Wydawnictwo Akademii Ekonomicznej w Poznaniu, Poznań 1998.
122. Gołębski G., *Rola jakości w formułowaniu strategii produktu turystycznego [w:] Turystyka w ujęciu globalnym i lokalnym*, red. G. Gołębski, „Zeszyty Naukowe” Akademii Ekonomicznej w Poznaniu, nr 53, Wydawnictwo Akademii Ekonomicznej w Poznaniu, Poznań 2004, op. cit., s. 95-108.
123. Gołębski G., *The role of public sector in developing tourism product strategies for tourism destination*, "The Poznań University of Economic Review" 2004, 4, 1, s. 5-18.
124. Gordon A., *Rozwijanie turystyki jako obowiązek prawny samorządów [w:] Turystyka w gminie i powiecie*, red. A. Gordon, Polska Organizacja Turystyczna, Warszawa 2003, s. 45-54.
125. Górczyńska M., Jusiś U., Siłka P., *Wpływ rewitalizacji na rozwój miasta na przykładzie Cork w Republice Irlandii*, "Studia Regionalne i Lokalne" 2006, 3 (25), s. 117-135.
126. Górniak J., Wachnicki J., *Pierwsze kroki w analizie danych*, SPSS Polska, Kraków 2003.
127. Gorzelak G., Jałowiecki B., *Koniunktura gospodarcza i mobilizacja społeczna w gminach '95. Raport z I etapu badań*, „Studia Regionalne i Lokalne”, 16, Europejski Instytut Rozwoju Regionalnego i Lokalnego, Warszawa 1996.
128. Gorzelak G., *Polska polityka regionalna wobec zróżnicowań polskiej przestrzeni*, „Studia Regionalne i Lokalne” 2004, 4 (18).
129. Gorzelak G., *Polskie regiony w procesie integracji europejskiej*, „Studia Regionalne i Lokalne” 2002, 2-3, s. 55-73.
130. Gorzelak G., *Zewnętrzna interwencja jako czynnik rozwoju Lokalnego (na przykładzie Programu Inicjatyw Lokalnych)*, „Studia Regionalne i Lokalne” 2000, 3 (3), s. 99-121.
131. Gratton C., Shibli S., Coleman R., *Sport and Economic Regeneration in Cities*, "Urban Studies" May 2005, 42, 5/6, s. 985-999.
132. Griffin R. W., *Podstawy zarządzania organizacjami*, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa 2002.

133. Grobelny R., *Instrumenty sterowania gospodarką w skali lokalnej. Postulowane kierunki przemian* [w:] *Podstawy gospodarczej polityki miasta. Studium Poznania*, Część II, red. R. Domański, Biuletyn KPZK PAN, z. 187, Warszawa 1999, s. 109-120.
134. Grosse T., *Wybrane koncepcje teoretyczne i doświadczenia praktyczne dotyczące rozwoju regionów peryferyjnych*, „*Studia Regionalne i Lokalne*” 2007, 1 (27), s. 27-49.
135. Grosse T., *Zmierzch decentralizacji w Polsce*, Instytut Spraw Publicznych, Warszawa 2003.
136. Grześkiewicz W., *Znaczenie podatków w finansowaniu rozwoju lokalnego*, „*Samorząd Terytorialny*” 2004, 3.
137. Grzeszczak J., *Bieguny wzrostu a formy przestrzeni spolaryzowanej*, „*Prace Geograficzne*” nr 173, Wydawnictwo Continuo, Wrocław 1999.
138. Hall C. M., Jenkins J. M., *Tourism and public policy*, Routledge, London 1995.
139. Hall C. M., Page S. J., *The Geography of Tourism and Recreation. Environment, place and space*, Routledge, London and New York 2002.
140. Hall C. M., *Tourism and Politics: Policy, Power and Place*, “*Progress in Tourism Recreation and Hospitality Management*” 1994, 5, J. Wiley, Chichester, London.
141. Hambleton R., *Competition and contracting in UK local government* [w:] *Cities, Economic Competition and Urban Policy*, red. N. Oatley, Paul Chapman, London 1998, s. 58-76.
142. Hambleton R., *Leadership in local government*, University of the West of England, Bristol 1996.
143. Hambleton R., *The new city management* [w:] *Globalism and Local Democracy*, red. R. Hambleton, H. Savitch, M. Steward, Palgrave, London 2001.
144. Han J., Kamber M., *Data mining: concepts and techniques*, Morgan Kaufmann Publishers 2000.
145. *Harmonizacja finansów publicznych w skali narodowej i europejskiej*, red. K. Piotrowska-Marczak, K. Kietlińska, Difin, Warszawa 2007.
146. Hartley J., *Innovation in Governance and Public Services: Past and Present*, “*Public Money and Management*” 2005, January, s. 27-34.
147. Hautbois C., Durand C., *Public strategies for local development: the effectiveness of an outdoor activities model*, “*Managing Leisure*” 2004, 9, s. 212-226.
148. Hautbois C., Ravenel L., Durand C., *Sport Tourism and Local Economic Development: The Importance of an Initial Diagnosis of Supplier's Geographical Concentration: A Case Study of France*, “*Journal of Sport Tourism*” 2003, 8, 4, s. 240-259.
149. Haywood M., *Can the tourist area life cycle be made operational?*, “*Tourism Management*” 1986, 7, s. 154-167.
150. Hellwig Z., *Zastosowanie metody taksonomicznej do typologicznego podziału krajów ze względu na poziom ich rozwoju oraz zasoby i strukturę wykwalifikowanych kadr*, „*Przegląd Statystyczny*”, 1968, z. 4, s. 307-327.
151. Holderna-Mielcarek B., *Regionalizacja produktu turystycznego, część 1: koordynacja i kooperacja w kształtowaniu produktu; funkcje organizacji turystycznych*, „*Rynek Turystyczny*” 1998, 12.
152. Hryniewicz J. T., *Endo- i egzogenne czynniki rozwoju gospodarczego gmin i regionów*, „*Studia Regionalne i Lokalne*” 2000, 2 (2), s. 53-77.

153. Hu Y., Ritchie J. R. B., *Measuring destination attractiveness: A contextual approach*, „Journal of Travel Research”, 1993, 32, s. 25-34.
154. Hudson R., *Institutional Change, Cultural Transformation and Economic Regeneration: Myths and Realities from Europe's Old Industrial Areas* [w:] *Globalization, Institutions and Regional Development in Europe*, red. A. Amin, N. Thrift, Oxford University Press, s. 196-216.
155. Hudson R., Townsend A., *Tourism employment and policy choices for local government* [w:] *Perspectives on Tourism Policy*, red. P. Johnson, B. Thomas, Mansell, London 1993, s. 49-68.
156. Ioannides D., *Tourism development agents: The Cypriot resort cycle*, „Annals of Tourism Research” 1992, 19, 4, s. 711-731.
157. Izdebski H., *Od administracji publicznej do public governance*, „Zarządzanie Publiczne” 2007, 1, s. 7-19.
158. Jagusiewicz A., Legienis H., *Zasoby bazy noclegowej indywidualnego zakwaterowania w Polsce w 2006 r. (2007 r.)*, Instytut Turystyki, Warszawa 2006 (2007).
159. *Jak władze lokalne mogą wspierać przedsiębiorczość*, red. E. Bończak-Kucharczyk, Polska Agencja Rozwoju Przedsiębiorczości, Warszawa 2001.
160. Jałowiecki B., *Turystyka na obszarach wiejskich Polski: raport z badań*, EURORG UW, Warszawa 1995.
161. Jamal T. B., Getz D., *Collaboration theory and community tourism planning*, „Annals of Tourism Research” 1995, 22, s. 186-204.
162. Janik W., *Przedsiębiorczość i przedsiębiorstwo*, Wyższa Szkoła Przedsiębiorczości i Administracji w Lublinie, Lublin 2004.
163. Jansen-Verbeke M., Lievois E., *Analyzing heritage resources for urban tourism in European Cities* [w:] *Contemporary Issues in Tourism Development: Analysis and Applications*, red. D. G. Pearce, R. Butler, Routledge, London & New York 1999, s. 81-107.
164. Jeffries D., *Governments and Tourism*, Butterworth-Heinemann, Oxford, 2001.
165. Jeleń J., *Prefinansowanie to narzędzie finansowania inwestycji*, „Gazeta Samorządu i Administracji” 2005, 4.
166. Jerczyński M., *Funkcje i typy funkcjonalne polskich miast. Statystyczna charakterystyka miast. Funkcje dominujące*, Statystyka Polski, nr 85, GUS, Warszawa 1977.
167. John P., *Local Governance in Western Europe*, Sage Publications, London 2001.
168. Johns N., Mattsson J., *Destination development through entrepreneurship: a comparison of two cases*, „Tourism Management” 2005, 26, 4, s. 605-616.
169. Kachniewska M., *Celowość i metody pomiaru efektu ekonomicznego rozwoju funkcji turystycznej w gminie* [w:] *Samorządowa koncepcja rozwoju turystycznego gminy*, Akademia Wychowania Fizycznego, Wydział Turystyki i Rekreacji, Poznań 1996, s. 66-71.
170. Kańduła S., *Samodzielność finansowa samorządu gminnego w Polsce po 1993 roku*, Wydawnictwo Akademii Ekonomicznej w Poznaniu, Poznań 2003.
171. Kańduła S., Kijek I., *Państwowy dług publiczny a zadłużenie jednostek samorządu terytorialnego* [w:] *Samorząd lokalny w Polsce. Społeczno-polityczne aspekty funkcjonowania*, red. S. Michałowski, A. Pawłowska, Wydawnictwo Uniwersytetu Marii Curie Skłodowskiej, Lublin 2004.
172. Karplus Y., Krakover S., *Stochastic multivariable approach to modeling tourism area life cycles*, „Tourism and Hospitality Research” 2005, 5, 3, s. 235-253.

173. Keller P., *States of peripheral tourism development – Canada's Northwest Territories*, "Tourism Management" 1987, 8, s. 20-32.
174. Kermath B. M., Thomas R. N., *Spatial Dynamics of Resorts, Sosúa, Dominican Republic*, "Annals of tourism Research" 1992, 19, s. 173-190.
175. Knowles T., Curtis S., *The Market Viability of European Mass Tourist Destinations: A Post-Stagnation Life-cycle Analysis*, "International Journal of Tourism Research" 1999, 1, s. 87-96.
176. Kogut M., *Zależności przyczynowo-skutkowe między interwencjonizmem rządowym i samorządowym we współdziałaniu na rzecz stymulowania rozwoju gospodarczego [w:] Finansowe aspekty rozwoju lokalnego i regionalnego u progu XXI wieku – doświadczenia i perspektywy*, „Zeszyty Naukowe” Wyższej Szkoły Zarządzania i Finansów we Wrocławiu, nr 15, Wrocław 2003, s. 203-226.
177. *Kompendium wiedzy o turystyce*, red. G. Gołębski, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa – Poznań 2002.
178. Konieczna-Domańska A., *Gospodarka turystyczna. Zagadnienia wybrane*, Wydawnictwo KANON, Warszawa 2007.
179. *Koniunktura gospodarcza i mobilizacja społeczna w gminach*, red. G. Gorzelak, B. Jałowiecki, „Studia Regionalne i Lokalne”, 25 (58), Europejski Instytut Rozwoju Regionalnego i Lokalnego, Warszawa 1998.
180. *Konkurencyjność małych i średnich przedsiębiorstw na polskim rynku turystycznym*, red. M. Bednarczyk, Wydawnictwo Uniwersytetu Jagiellońskiego, Kraków 2006.
181. Kopańska A., *Zewnętrzne źródła finansowania inwestycji jednostek samorządu terytorialnego*, Difin, Warszawa 2003.
182. Korbus B. P., Strawiński M., *Partnerstwo publiczno-prywatne. Nowa forma realizacji zadań publicznych*, Wydawnictwo Prawnicze LexisNexis, Warszawa 2006.
183. Kornak A. S., Rapacz A., *Zarządzanie turystyką i jej podmiotami w miejscowości i regionie*, Wydawnictwo Akademii Ekonomicznej we Wrocławiu, Wrocław 2001.
184. Kornberger-Sokołowska E., *Decentralizacja finansów publicznych a samodzielność finansowa jednostek samorządu terytorialnego*, „Liber”, Warszawa 2001.
185. Kosikowski C., *Zasady i problemy ogólne finansów publicznych [w:] Finanse publiczne i prawo finansowe*, red. C. Kosikowski i E. Ruśkowski, Warszawa 2006.
186. Kotler Ph., Heider D. H., Rein I., *Marketing Places*, The Three Press, New York 1993.
187. Kotylski M., *Podatek od nieruchomości w praktyce i orzecznictwie*, Wydawnictwo Prawnicze LexisNexis, Warszawa 2002.
188. Kowalczyk A., *Geografia turystyki*, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa 2003.
189. Kowalczyk A., *Geograficzno-społeczne problemy zjawiska „drugich domów”*, Uniwersytet Warszawski, Wydział Geografii i Studiów Regionalnych, Warszawa 1994.
190. Kowalczyk A., *Koncepcja zależności od ścieżki (path dependency) w badaniach wpływu turystyki na rozwój regionalny i lokalny [w:] „Zeszyty Naukowe” WSG w Bydgoszczy, t. 1, Turystyka i rekreacja, nr 1, 2004, s. 179-194.*
191. Kowalczyk A., *Podejście postmodernistyczne w geografii turystyki – nieuchronność czy/i moda?*, „Turystyka” 2006, 16, 2, s. 31-40.

- 192.Kowalczyk A., *Rozwój funkcji turystycznej jako cel polityki miejskiej* [w:] *Kierunki rozwoju badań naukowych w turystyce*, red. G. Gołębski, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa 2003, s. 183-194.
- 193.Kowalczyk A., *Tourism as a factor of local development* [w:] *Geographical Space at the Turn of the Century. Theoretical and Methodological Challenges*, red. A. Kowalczyk, Warsaw University, Faculty of Geography and Regional Studies, Warszawa 2003, s. 217-222.
- 194.Kozak M. W., *Konkurencyjność turystyczna polskich regionów*, „Studia Regionalne i Lokalne” 2006, 3 (25), s. 49-65.
- 195.Krakover S., *Development of tourism resort areas in arid regions* [w:] *Desert Development*, red. Y. Gradus, Reidel Publishing Company, Beer-Sheva, 1985, s. 271-284.
- 196.Kruczek Z., Walas B., *Promocja i informacja turystyczna*, PROKSENIA, Kraków 2004.
- 197.Kudłacz T., *Programowanie rozwoju regionalnego*, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa 1999.
- 198.Lagiewski R. M., *The Application of the TALC Model: A Literature Survey* [w:] *The Tourism Area Life Cycle. Applications and Modifications*, Vol. 1, Aspects of Tourism 28, red. R. Butler, Chanel View Publications, Clevedon, Buffalo, Toronto 2006, s. 27-39.
- 199.Lane J. E., *The Public Sector. Concepts, Models, Approaches*, Sage Publications, London; Newbury Park, CA 1998.
- 200.Law C., *Urban Tourism and Its Contribution to Economic Regeneration*, „Urban Studies” 1992, 3-4, s. 599-618.
- 201.*Leksykon polityki gospodarczej*, red. U. Kalina-Prasznica, Oficyna Ekonomiczna, Kraków 2005.
- 202.Lew A., McKercher B., *Modeling Tourist Movements. A Local Destination Analysis*, „Annals of Tourism Research” 2006, 33, 2, s. 403-423.
- 203.Lijewski T., Mikułowski B., Wyrzykowski J., *Geografia turystyki Polski*, Polskie Wydawnictwo Ekonomiczne, Warszawa 1998.
- 204.Lisowski A., *Diagnozowanie potrzeb i realizacja globalnej polityki społecznej* [w:] *Polityka społeczna globalna i lokalna*, red. A. Kurzynowski, Szkoła Główna Handlowa, Instytut Gospodarstwa Społecznego, Warszawa 1999.
- 205.Liszewski S., *Nowe przestrzenie turystyczne i rekreacyjne w Polsce i ich rola w rozwoju kraju i regionu* [w:] *Turystyka w ujęciu podmiotowym i przestrzennym. Człowiek – przestrzeń – przedsiębiorstwo*, red. G. Gołębski, Wydawnictwo Akademii Ekonomicznej w Poznaniu, Poznań 2006, s. 113-125.
- 206.Liszewski S., *Przestrzeń turystyczna miasta (przykład Łodzi)*, „Turizm” 1999, 9, 1, s. 51-70.
- 207.Liszewski S., *Przestrzeń turystyczna*, „Turizm” 1995, 5, 2, s. 87-103.
- 208.Liszewski S., *Przestrzenie turystyki i ich transformacja we współczesnym świecie*, „Turizm” 2006, 16, 2 s. 7-19.
- 209.Lundtrop S., Wanhill S., *The resort life cycle theory: Generating processes and estimation*, „Annals of Tourism Research” 2001, 28, 4, s. 947-964.
- 210.Łazarek R., *Ekonomika turystyki: wybrane zagadnienia*, Wyższa Szkoła Ekonomiczna, Warszawa 2004.
- 211.Mahoney J., *Path dependency in historical sociology*, „Theory and Society” 2000, 29, 4, s. 507-548.
- 212.Majewska J., *Zaangażowanie samorządu terytorialnego w kształtowanie przedsiębiorczości na obszarach w początkowym etapie rozwoju funkcji turystycznej gmin* [w:] *Uwarunkowania przedsiębiorczości i jakości w turystyce w świetle badań krajowych i międzynarodowych*, red. G. Gołębski, „Zeszyty Naukowe”

- Akademii Ekonomicznej w Poznaniu, nr 98, Wydawnictwo Akademii Ekonomicznej w Poznaniu, Poznań 2008, s. 123-144.
213. Malinowska E., Misiąg W., *Wpływ reform systemowych na zadania, organizację i finanse administracji rządowej oraz samorządu terytorialnego*, seria „Polska Regionów”, nr 20, Instytut Badań nad Gospodarką Rynkową, Warszawa 2000.
 214. Malinowska-Misiąg E., Misiąg W., *Finanse publiczne w Polsce*, Wydawnictwo Prawnicze LexisNexis, Warszawa 2006.
 215. Markowska-Bzducha E., *Samodzielność finansowa polskich gmin w latach 1991-2000* [w:] *Gospodarka lokalna i regionalna w teorii i praktyce*, „Prace Naukowe” Akademii Ekonomicznej we Wrocławiu, nr 1023, Wydawnictwo Akademii Ekonomicznej we Wrocławiu, Wrocław 2004, s. 52-61.
 216. Martin B., *The TALC Model and Politics* [w:] *The Tourism Area Life Cycle. Applications and Modifications*, Vol. 1, Aspects of Tourism 28, red. R. Butler, Chanel View Publications, Clevedon, Buffalo, Toronto 2006, s. 237-249.
 217. Martin B., Uysal M., *An Examination of the Relationship between Carrying Capacity and the Tourism Life-Cycle: Management and Policy Implications*, „Journal of Environmental Management” 1990, 31, s. 327-333.
 218. Matczak A., *Model badań ruchu turystycznego. Studium metodologiczne*, Wydawnictwo Uniwersytetu Łódzkiego, Łódź 1992.
 219. Matczak A., *Problemy badania funkcji turystycznej miast Polski* [w:] *Funkcja turystyczna*, Acta Universitatis Lodziensis, Turyzm, 5, 1989, s. 27-39.
 220. Matczak A., Szymańska D., *Studia nad strukturą przestrzenno-funkcjonalną miasta – przykład Brodnicy*, Uniwersytet Mikołaja Kopernika, Toruń 1997.
 221. Mathieson A., Wall G., *Tourism: Economic, Physical and Social Impacts*, Longman, London 1982.
 222. Mattsson J., Sundbo J., Fussing-Jensen C., *Innovation Systems in Tourism: The Roles of Attractors and Scene-Takers*, „Industry and Innovation” September 2005, 12, 3, s. 357-381.
 223. Mazur A., *Zastosowanie metody k-średnich do opisu zjawisk zachodzących na rynku nieruchomości* [w:] *Klasyfikacja i analiza danych – teoria i zastosowania*, Taksonomia 11, „Prace Naukowe” Akademii Ekonomicznej we Wrocławiu, nr 1022, Wydawnictwo Akademii Ekonomicznej we Wrocławiu, Wrocław 2004, s. 532-537.
 224. Medlik S., *Leksykon podróży, turystyki i hotelarstwa*, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa 1995.
 225. Middleton V. T. C., *Marketing w turystyce*, Polska Agencja Promocji Turystyki, Warszawa 1996.
 226. Migdal M., *ROT i LOT jako instrumenty polityki turystycznej – wstęp do analizy struktury formalno-prawnej oraz zasad zwyczajowych funkcjonowania ROT i LOT*, „Rocznik Naukowy” nr 6 Wyższej Szkoły Turystyki i Rekreacji im. M. Orłowicza w Warszawie, Wydawnictwo Wyższej Szkoły Turystyki i Rekreacji w Warszawie, Warszawa 2007, s. 20-35.
 227. Michalski T., *Polska w procesie integracji europejskiej. Analiza okresu 1994 – 1999*, Difin, Warszawa 2002.
 228. Mika M., Pawlusiński R., *Możliwości współpracy samorządów lokalnych na rzecz rozwoju turystyki w Polsce* [w:] „Zeszyty Naukowe” WSBiF w Bielsku-Białej, nr 1, s. 74-84.

- 229.Mika M., *Turystyka a przemiany środowiska przyrodniczego Beskidu Śląskiego*, Instytut Geografii i Gospodarki Przestrzennej Uniwersytetu Jagiellońskiego, Kraków 2004.
- 230.Mika-Bryska M., *Wykorzystanie funduszy przedakcesyjnych i strukturalnych do wspierania rozwoju przedsięwzięć turystycznych w świetle prac nad Narodowym Planem Rozwoju i Zintegrowanym Programem Rozwoju Regionalnego* [w:] *Możliwości wykorzystania turystyki jako stimulatora rozwoju kraju i regionów*, Forum dyskusyjne, Międzynarodowy Salon Turystyczny TOUR SALON, Poznań 2002, s. 64-65.
- 231.Miszczyk M., *Identyfikacja czynników różnicujących potencjał finansowy gmin* [w:] „Prace Naukowe” Akademii Ekonomicznej we Wrocławiu, nr 905, Wrocław 2001.
- 232.Miszczyk M., *Lokalna polityka stymulowania przedsiębiorczości na przykładzie Biłgoraja* [w:] *Przedsiębiorczość i innowacyjność jako czynniki rozwoju regionalnego i lokalnego*, red. W. Kosiedowski, Włocławskie Towarzystwo Naukowe, Włocławek 2002, s. 201-207.
- 233.Miszczyk M., *Potencjał finansowy gmin w opinii przedstawicieli samorządu terytorialnego* [w:] *Samorząd lokalny w Polsce. Społeczno-polityczne aspekty funkcjonowania*, red. S. Michałowski, A. Pawłowska, Wydawnictwo Uniwersytetu Marii Curie Skłodowskiej, Lublin 2004.
- 234.Mitchell L. S., *Tourism research in the United States: a geographical perspective*, „GeoJournal”, 1989, 9, 1, s. 5-15.
- 235.Molotch H., *The city as growth machine: Towards a political economy of place*, „American Journal of Sociology” 1976, 82, s. 309-331.
- 236.Moore W., Whitehall P., *The Tourism Area Life-cycle and Regime Switching Models*, „Annals of Tourism Research” 2005, 32, 1, s. 112-126.
- 237.Morris M. H., Jones F. F., *Entrepreneurship in established organizations: the case of the public sector*, „Entrepreneurship Theory & Practice” Fall 1999, s. 71-91.
- 238.Mundt W., *The Branding of Myths and the Myths of Branding: Critical Remarks on the Branding of Destinations* [w:] *Reinventing a Tourism Destinations. Facing the Challenge*, red. S. Weber, R. Tomljenović, Institut of Tourism, Zagreb 2004, s. 43-54.
- 239.Murphy C., Boyle E., *Testing a conceptual model of cultural tourism development in the post-industrial city: A case study Glasgow*, „Tourism and Hospitality Research” 2006, 6, 2, s. 111-128.
- 240.Murphy P., Pritchard M. P., Smith B., *The destination product and its impact on traveler perceptions*, „Tourism Management” 2000, 21, s. 43-52.
- 241.Murzyn M. A., Gwosdz K., *Dilemmas encountered in the development of tourism in a degraded town. The case of Chełmsko Śląskie in Lower Silesia* [w:] *Issues of tourism and health resort management*, red. W. Kurek, „Prace Geograficzne”, Instytut Geografii i Gospodarki Przestrzennej, Uniwersytet Jagielloński, z. 111, Kraków 2003, s. 183-198.
- 242.Nargiełło J., *Zdolność kredytowa jako element potencjału finansowego jednostek samorządu terytorialnego*, „Studia Regionalne i Lokalne” 2006, 3.
- 243.Nawojczyk M., *Przewodnik po statystyce dla socjologów*, SPSS Polska, Kraków 2002.
- 244.Nawrot Ł., *Bezpośrednia konkurencyjność regionu turystycznego – istota i możliwości pomiaru* [w:] *Turystyka w ujęciu podmiotowym i przestrzennym. Człowiek – przestrzeń – przedsiębiorstwo*, red. G. Gołębski, Wydawnictwo Akademii Ekonomicznej w Poznaniu, Poznań 2006, s. 211-232.

- 245.Nawrot Ł., Zmysłony P., *Inwestor czy synergetyk: rola samorządu terytorialnego w rozwoju turystyki* [w:] *Rola i zadania samorządu terytorialnego w rozwoju gospodarki turystycznej*, red. G. Gałęcki, Mazowiecka Wyższa Szkoła Humanistyczno-Pedagogiczna w Łowiczu, Łowicz 2004, s. 48-65.
- 246.Niezgoda A., *Obszar recepcji turystycznej w warunkach rozwoju zrównoważonego*, „Prace Habilitacyjne” Akademii Ekonomicznej w Poznaniu, nr 24, Wydawnictwo Akademii Ekonomicznej w Poznaniu, Poznań 2006.
- 247.Niezgoda A., *Rola marketingu terytorialnego w rozwoju obszaru recepcji turystycznej* [w:] *Turystyka w ujęciu podmiotowym i przestrzennym. Człowiek – przestrzeń – przedsiębiorstwo*, red. G. Gołębski, Wydawnictwo Akademii Ekonomicznej w Poznaniu, Poznań 2006, s. 153-166.
- 248.Niezgoda A., *Zarządzanie strategiczne i orientacja marketingowa w regionie turystycznym – wyzwania dla regionalnych i lokalnych organizacji turystycznych*, „Rocznik Naukowy” nr 6 Wyższej Szkoły Turystyki i Rekreacji im. M. Orłowicza w Warszawie, Wydawnictwo Wyższej Szkoły Turystyki i Rekreacji w Warszawie, Warszawa 2007, s. 70-79.
- 249.Niezgoda A., Zmysłony P., *Popyt turystyczny. Uwarunkowania i perspektywy rozwoju*, Wydawnictwo Akademii Ekonomicznej w Poznaniu, Poznań 2006.
- 250.Nowak E., *Metody taksonomiczne w klasyfikacji obiektów społeczno-gospodarczych*, Państwowe Wydawnictwo Ekonomiczne, Warszawa 1990.
- 251.Nowak J. F., *Modernizacja lokalnej administracji publicznej a rozwój lokalny*, „Prace Habilitacyjne” Akademii Ekonomicznej w Poznaniu, nr 25, Wydawnictwo Akademii Ekonomicznej w Poznaniu, Poznań 2006.
- 252.Nowakowska A., *Programowanie działalności turystycznej w jednostkach przestrzennych* [w:] *Polityka samorządu terytorialnego w dziedzinie turystyki*, red. M. Boruszcak, Zbiór materiałów pokonferencyjnych, Gdańsk 2000.
- 253.Nowe zarządzanie publiczne w polskim samorządzie terytorialnym, red. A. Zalewski, Szkoła Główna Handlowa w Warszawie, Warszawa 2005.
- 254.Nowińska-Łaźniewska E., *Relacje przestrzenne w Polsce w okresie transformacji w świetle teorii rozwoju regionalnego*, „Prace Habilitacyjne” Akademii Ekonomicznej w Poznaniu, nr 13, Wydawnictwo Akademii Ekonomicznej w Poznaniu, Poznań 2004.
- 255.*Oblicza polskich regionów*, red. B. Jałowiecki, „Studia Regionalne i Lokalne”, 17, Europejski Instytut Rozwoju Regionalnego i Lokalnego, Warszawa 1996.
- 256.Ofiarski Z., *Wybrane aspekty władztwa podatkowego a możliwości prowadzenia lokalnej polityki podatkowej przez samorząd terytorialny* [w:] *System finansów samorządu terytorialnego. Wybrane problemy*, red. L. Patrzałek, Wydawnictwo Wyższej Szkoły Bankowej w Poznaniu, Poznań-Wrocław 2003, s. 17-34.
- 257.Ochojski A., *Przedsiębiorczość sektora publicznego w strukturach samorządu terytorialnego* [w:] *Przedsiębiorcze i konkurencyjne regiony w perspektywie spójności przestrzeni europejskiej*, red. A. Klasik, „Prace Naukowe” Akademii Ekonomicznej w Katowicach, Katowice 2006, s. 295-309.
- 258.Ochojski A., Szczupak B., Zieliński T., *Regionalne środowisko przedsiębiorczości. Problematyka badawcza* [w:] *Przedsiębiorczy i konkurencyjny region w teorii i polityce rozwoju regionalnego*, red. A. Klasik, Biuletyn KPZK PAN, z. 218, Warszawa 2005.

- 259.Oppermann M., *Tourism space in developing countries*, "Annals of Tourism Research" 1993, 20, 3, s. 535-556.
- 260.Oppermann M., *Travel Life Cycle*, "Annals of Tourism Research" 1995, 22, 3, s. 535-552.
- 261.Osborne D., Gaebler T., *Rządzić inaczej. Jak duch przedsiębiorczości przenika i przekształca administrację publiczną*, Media Rodzina, Poznań 2005.
- 262.Osiatyński J., *Finanse publiczne. Ekonomia i polityka*, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa 2006.
- 263.*Our Common Future*, World Commission on Environment and Development, 1987.
- 264.Owsiak S., *Finanse Publiczne. Teoria i praktyka*, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa 2005.
- 265.Page S. J., Hall C. M., *Managing Urban Tourism*, Pearson Education, Harlow 2003.
- 266.Page S. J., *Urban tourism*, Routledge, London and New York 1995.
- 267.Paják K., *Rola samorządu terytorialnego w kształtowaniu rozwoju lokalnego*, Wydawnictwo Akademii Ekonomicznej w Poznaniu, Poznań 2005.
- 268.Pancer-Cybulska E., *Kształtowanie systemu dochodów własnych regionów jako czynnik podnoszenia ich konkurencyjności* [w:] *Polityka budowy regionu konkurencyjnego. Strategie – modele – postęp technologiczny*, red. M. Klamut, Wydawnictwo Akademii Ekonomicznej we Wrocławiu, Wrocław 2000.
- 269.Parysek J. J., Wojtasiewicz L., *Metody analizy regionalnej i metody planowania regionalnego*, Komitet Przestrzennego Zagospodarowania Kraju PAN, Studia Tom LXIX, Państwowe Wydawnictwo Naukowe, Warszawa 1979.
- 270.Parysek J. J., *Miasta polskie na przełomie XX i XXI wieku. Rozwój i przekształcenia strukturalne*, Bogucki Wydawnictwo Naukowe, Poznań 2005.
- 271.Parysek J. J., *Modele klasyfikacji w geografii*, Uniwersytet im. Adama Mickiewicza w Poznaniu, Seria Geografia nr 31, Poznań 1982.
- 272.Parysek J. J., *Podstawy gospodarki lokalnej*, Wydawnictwo Naukowe Uniwersytetu im. Adama Mickiewicza w Poznaniu, Poznań 2001.
- 273.Parysek J. J., *Systemy lokalne w gospodarce przestrzennej* [w:] *Współczesne problemy i koncepcje teoretyczne badań przestrzenno-ekonomicznych*, red. T. Czyż, H. Rogacki, Biuletyn KPZK PAN, z. 219, Warszawa 2005, s. 113-129.
- 274.Patrzałek L., *Finanse samorządu terytorialnego*, Wydawnictwo Akademii Ekonomicznej we Wrocławiu, Wrocław 2004.
- 275.Patrzałek L., *Funkcje ekonomiczne samorządu terytorialnego w okresie transformacji systemowej w Polsce*, „Prace Naukowe” Akademii Ekonomicznej we Wrocławiu, nr 714, Wydawnictwo Akademii Ekonomicznej we Wrocławiu, Wrocław 1996.
- 276.Patrzałek L., *Narzędzia oddziaływania samorządów terytorialnych na rozwój lokalny i regionalny*, „Samorząd Terytorialny” 1996, 5.
- 277.Pawełek B., *Wpływ normalizacji na uporządkowanie obiektów w syntetycznych badaniach porównawczych*, „Przegląd Statystyczny” 2005, z. 1, s. 37-53.
- 278.Pawlusiński R., *Samorząd lokalny a rozwój turystyki. Przykład gmin Wyżyny Krakowsko-Częstochowskiej*, Instytut Geografii i Gospodarki Przestrzennej, Uniwersytet Jagielloński, Kraków 2005.
- 279.Pearce D. G., *Tourism and peripherality: Perspectives from Asia an South Pacific*, "Tourism Hospitality Research" 2002, 3, 4, s. 295-309.

280. Pearce D. G., *Tourism development in Paris. Public Intervention*, "Annals of Tourism Research" 1998, 25, 2, s. 457-476.
281. Pearce D. G., *Tourism today: a geographical analysis*, J. Wiley, New York 1987.
282. Pearce D., *Postęp w badaniach naukowych w turystyce* [w:] *Turystyka w badaniach naukowych*, red. R. Winiarski, W. Alejski, Akademia Wychowania Fizycznego w Krakowie, Wyższa Szkoła Informatyki i Zarządzania w Rzeszowie, Kraków – Rzeszów 2005, s. 5-22.
283. *Perspectives on tourism policy*, red. P. Johnson, T. Barry, Mansell, New York 1992.
284. Peters M., Weiermair K., *Innovation und Innovationsverhalten im Tourismus*, „Schweizer Jahrbuch für Tourismus 2001/2002“ St. Gallen 2002, s. 157-178.
285. Peters M., Weiermair K., *Tourist Attractions and Attracted Tourists: How to satisfy today's „fickle” tourist clientele?*, "The Journal of Tourism Studies" 2000, 11, 1, s. 22-29.
286. Peterson P., *City Limits*, The University of Chicago Press, Chicago 1981.
287. Pierson P., *Increasing returns, path dependency and the study of politics*, "American Political Science Review" 2000, 94, 2, s. 251-266.
288. Pichierri A., *Concertation and Local Development*, „International Journal and Regional Research" 2002, 26, 4, s. 689-706.
289. Piontek B., *Rola i znaczenie planowania w zarządzaniu rozwojem* [w:] *Zarządzanie rozwojem: aspekty społeczne, ekonomiczne i ekologiczne*, red. B. Piontek, F. Piontek, Polskie Wydawnictwa Ekonomiczne, Warszawa 2007, s. 371-388.
290. Piotrowska-Marczak K., *Finanse lokalne w Polsce*, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa 1997.
291. Plog S. C., *Why destination areas rise and fall in popularity*, "The Cornell Hotel and Restaurant Administration Quarterly" 1973, 14, 55-58.
292. Plog S. C., *Why Destination Areas Rise and Fall in popularity: An Update of a Cornell Quarterly Classic*, "Cornell Hotel and restaurant Administration Quarterly" 2001, 42, 3, s. 13-24.
293. Pluta J., *Zasady analizy danych, tworzenia raportów i opracowań badawczych*, STATISTICA for Windows, StatSoft, Inc, 1997.
294. *Podstawy i perspektywy rozwoju małych miast*, red. E. Rydz, Akademia Pomorska w Słupsku, Słupsk 2007.
295. *Podstawy i perspektywy rozwoju małych miast*, red. E. Rydz, Akademia Pomorska w Słupsku, Słupsk 2007.
296. Polli R., Cook V., *Validity of the Product Life Cycle*, „The Journal of Business" 1969, 42, s. 385-400.
297. Porter M., *Clusters and the new economics of competition*, „Harvard Business Review" November/December 1998.
298. Prideaux B., Cooper C., *Marketing and Destination Growth: A Symbiotic Relationship or Simple Coincidence?*, "Journal of Vacation Marketing" 2002, 9, 1, s. 35-51.
299. Prideaux B., *The Resort Development Spectrum: A New Approach to Modeling Resort Development*, "Tourism Management" 2000, 21, 3, s. 225-240.
300. Prideaux B., *The Resort Development Spectrum: The Case of The Gold Coast*, "Tourism Geographies" 2004, 6, 1, s. 28-58.
301. Priestley G., Mundet L., *The Post-Stagnation Phase of the Resort Cycle*, "Annals of Tourism Research" 1998, 25, 1, s. 85-111.

302. Prosser G., *The development of tourist destinations in Australia: A comparative analysis of the Gold Coast and Coffs Harbour* [w:] *Global Directions: New Strategies for Hospitality and Tourism*, red. R. Teare, B. F. Canziani, G. Brown, Cassel, London 1997, s. 305-332.
303. Prosser G., *Tourism destination life cycles: Progress, problems and prospects*, National Tourism Research Conference, Melbourne 1995.
304. *Przedsiębiorczość i kapitał intelektualny*, red. M. Bratnicki, J. Strużyna, „Prace Naukowe” Akademii Ekonomicznej w Katowicach, Katowice 2001.
305. *Przedsiębiorczość w gminach. Stymulowanie inwestycji*, red. E. Wysocka, Zachodnie Centrum Organizacji, Warszawa – Poznań – Zielona Góra 1996.
306. *Przedsiębiorstwo turystyczne w gospodarce rynkowej*, red. A. Rapacz, Wydawnictwo Naukowe AE we Wrocławiu, Wrocław 2001.
307. Putnam R. D., *Demokracja w działaniu*, Wydawnictwo „Znak”, Kraków 1995.
308. *Rachunek satelitarny turystyki dla Polski*, red. E. Dziedzic, ALMAMER, Wyższa Szkoła Ekonomiczna, Warszawa 2007.
309. Rak G., *Przestrzenne zróżnicowanie poziomu rozwoju turystyki Polski w świetle nowych wskaźników funkcji turystycznej* [w:] *Nowe trendy rozwoju turystyki*, red. G. Gołębski, Wydawnictwo PWSZ, Sulechów 2008, s. 427-438.
310. Rapacz A., *Organizacja i zarządzanie turystyką w Polsce na szczeblach lokalnym i regionalnym*, „Prace Naukowe” Akademii Ekonomicznej we Wrocławiu, nr 839, Wydawnictwo Akademii Ekonomicznej we Wrocławiu, Wrocław 1999, s. 9-22.
311. Rapacz A., *Parki wodne elementem wzbogacającym ofertę turystyczną obszaru* [w:] *Gospodarka turystyczna. Wybrane zagadnienia jej funkcjonowania*, „Prace Naukowe” Akademii Ekonomicznej we Wrocławiu, nr 924, Wydawnictwo Akademii Ekonomicznej we Wrocławiu, Wrocław 2001, s. 57-69.
312. Rapacz A., *Przedsiębiorstwo turystyczne. Podstawy i zasady działania*, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa 1994.
313. *Regionalne aspekty rozwoju turystyki*, red. G. Gołębski, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa-Poznań 1999.
314. *Regiony Polski. Profile regionalne nr 1. Województwo Dolnośląskie*, red. K. Gawlikowska-Hueckel, Instytut Badań nad Gospodarką Rynkową, Gdańsk – Warszawa 2000.
315. *Reinventing a Tourism Destinations. Facing the Challenge*, red. S. Weber, R. Tomljenović, Institut of Tourism, Zagreb 2004.
316. Richins H., *Influences On Local Government Tourism Decision-Making: A study of authoritative opinion*, “The Journal of Tourism Studies” 2000, 11, 2, s. 2-14.
317. Richins H., Pearce P., *Influences on Tourism Development Decision Making: Coastal Local Government Areas in Eastern Australia*, “Journal of Sustainable Tourism” 2000, 8, 3, s. 207-231.
318. Rink D. R., J. E. Swan, *Product life cycle research: literature review*, “Journal of Business Research” 1979, 78, s. 219-242.
319. Ritchie J. R. B., Crouch G. I., *Competitiveness in international tourism: A framework for understanding and analysis* [w:] *Competitiveness of long haul tourist destinations*, AIEST, 35, St. Gallen 1993, s. 23-71.

320. Rodriguez J. R. O., Parra-Lopez E., Yanes-Estevez V., *The sustainability of island destinations: tourism area life cycle and teleological perspectives. The case of Tenerife*, "Tourism Management" 2008, 29, s. 53-65.
321. Rogalewski O., *Zagospodarowanie turystyczne*, Wydawnictwa Szkolne i Pedagogiczne, Warszawa 1974.
322. Rolewicz J., *Ekonomiczne instrumenty stymulowania przedsiębiorczości w małych miastach w Polsce po roku 1990*, Wydawnictwo Akademii Ekonomicznej w Poznaniu, Poznań 1999.
323. *Rozwój regionalny i lokalny w Polsce w latach 1989-2002*, red. J. J. Parysek, Bogucki Wydawnictwo Naukowe, Poznań 2004.
324. Rubies E. B., *Improving public-private sectors cooperation in tourism: A new paradigm for destinations*, "Tourism Review" 2001, 56, 3, 4, s. 39-41.
325. Rudzka-Lorentz C., Sierak J., *Zarządzanie finansami w gminach [w:] Zarządzanie gospodarką i finansami gminy*, red. H. Sochacka-Krysiak, Szkoła Główna Handlowa w Warszawie, Warszawa 2006.
326. Runge J., *Metody badań w geografii społeczno-ekonomicznej – elementy metodologii, wybrane narzędzia badawcze*, Wydawnictwo Uniwersytetu Śląskiego, Katowice 2006.
327. Ruśkowski E., *Finanse lokalne w dobie akcesji*, Dom Wydawniczy ABC, Warszawa 2004.
328. Russel R., Faulkner B., *Movers and shakers: Chaos makers in tourism development*, "Tourism Management" 1999, 20, 4, s. 411-423.
329. Russel R., *Chaos Theory and its Application to the TALC Model [w:] The Tourism Area Life Cycle. Conceptual and Theoretical Issues*, Vol. 2, Aspects of Tourism 29, red. R. Butler, Channel View Publications, Clevedon, Buffalo, Toronto 2006, s. 164-179.
330. Russel R., Murphy P., *Entrepreneurial Leadership in Times of Uncertainty: Implications for Tourism Research and Education [w:] Tourism development. Issues for a vulnerable industry*, red. J. Aramberri, R. Butler, Aspects of Tourism 20, Channel View Publications, Clevedon – Buffalo – Toronto 2005, s. 66-88.
331. Rutkowski A., *Zarządzanie finansami*, Polskie Wydawnictwo Ekonomiczne, Warszawa 2007.
332. *Samorząd i demokracja lokalna. Osiągnięcia, zagrożenia, dylematy*, red. J. Regulski, referat, Fundacja Rozwoju Demokracji Lokalnej, Warszawa 2002.
333. *Samorząd terytorialny w procesie rozwoju regionalnego i lokalnego*, red. W. Kosiedowski, Wydawnictwo „Dom Organizatora”, Toruń 2005.
334. *Samorząd terytorialny. Ustrój i gospodarka*, red. Z. Niewiadomski, Wydawnictwo „Branta”, Bydgoszcz – Warszawa 2001.
335. Schumpeter J., *The Economic and Sociology of Capitalism*, New York 1991.
336. Sewerniak J., *Działania aktywizacyjne pod kątem rozwoju turystyki w gminie*, Ośrodek Doradztwa Rolniczego w Zakrzewie, Włocławek 1995.
337. Sikora J., *Promocja regionu i miejscowości [w:] Samorząd w Polsce. Istota. Formy. Zadania*, red. S. Wykrętowicz, Wydawnictwo Wyższej Szkoły Bankowej w Poznaniu, Poznań 1998.
338. Słodowa-Hełpa M., *Warunki i czynniki rozwoju turystyki w gminie (na szczeblu lokalnym) [w:] Możliwości wykorzystania turystyki jako stymulatora rozwoju kraju i regionów*, Forum dyskusyjne, Międzynarodowy Salon Turystyczny TOUR SALON, Poznań 2002, s. 85-116.

339. Słodowa-Hełpa M., *Warunki i czynniki rozwoju turystyki w gminie*, „Problemy Turystyki” 2002, XXV, 3-4, s. 5-23.
340. Smith M. K., *Seeing a New Side to Seaside: Culturally Regenerating the English Seaside Town*, “International Journal of Tourism Research” 2004, 6, s. 17-28.
341. Sobczak E., *Modele przestrzenno-czasowe w benchmarkingu regionalnym* [w:] *Gospodarka lokalna i regionalna w teorii i praktyce*, „Prace Naukowe” Akademii Ekonomicznej we Wrocławiu Nr 1023, Wrocław 2004.
342. Sochacka-Krysiak H., *Finanse lokalne*, Poltext, Warszawa 1993.
343. Stankiewicz J., *Problem debudżetyzacji* [w:] *Finanse publiczne i prawo finansowe*, red. C. Kosikowski i E. Ruśkowski, Warszawa 2006, s. 319-324.
344. Stansfield C., *Atlantic City and the Resort Cycle: Background to the Legalization of Gambling*, “Annals of Tourism Research” 1978, 5, 2, s. 238-251.
345. *Statystyczne metody analizy danych*, red. W. Ostasiewicz, Wydawnictwo Akademii Ekonomicznej we Wrocławiu, Wrocław 1999.
346. Stobart J., Ball R., *Tourism and Local Economic Development. Beyond the conventional view*, “Local Economy” November 1998, s. 228-238.
347. Strojny J., *Przejawy identyfikacji przedsiębiorczości na terenie gmin w woj. podkarpackim* [w:] *Przedsiębiorczość i innowacyjność małych i średnich przedsiębiorstw – wyzwania współczesności*, red. A. Kaleta, K. Moszkowicz, L. Woźniak, „Prace Naukowe” Akademii Ekonomicznej we Wrocławiu, nr 1030, Wydawnictwo Akademii Ekonomicznej we Wrocławiu, Wrocław 2004.
348. *Studia nad samorządem terytorialnym*, red. A. Błaś, Kolonia Limited, Wrocław 2002.
349. Studniecki T., *Organizacyjno-prawne uwarunkowania funkcjonowania euroregionów i rozwoju turystyki transgranicznej w Polsce* [w:] *Turystyka w ujęciu podmiotowym i przestrzennym. Człowiek – przestrzeń – przedsiębiorstwo*, red. G. Gołębski, Wydawnictwo Akademii Ekonomicznej w Poznaniu, Poznań 2006, s. 233-249.
350. *Sukces rozwojowy polskich województw*, red. T. Kalinowski, Instytut Badań nad Gospodarką Rynkową, Gdańsk 2006.
351. Suliborski A., *Funkcje i struktura funkcjonalna miast. Studia empiryczno-teoretyczne*, Rozprawy Habilitacyjne Uniwersytetu Łódzkiego, Wydawnictwo Uniwersytetu Łódzkiego, Łódź 2001.
352. Surówka K., *Finanse samorządu terytorialnego w teorii i praktyce* [w:] „Zeszyty Naukowe” Akademii Ekonomicznej w Krakowie, Monografie nr 138, Wydawnictwo Akademii Ekonomicznej w Krakowie, Kraków 1999.
353. Swianiewicz P., *Czy wielkie gminy są bogate?*, „Studia Regionalne i Lokalne” 2001, 4.
354. Swianiewicz P., *Finanse lokalne – teoria i praktyka*, Municipium, Warszawa 2004.
355. Swianiewicz P., Klimska U., Mielczarek A., *Nierówne koalicje – liderzy miejscy w poszukiwaniu nowego modelu zarządzania rozwojem*, Centrum Europejskich Studiów Regionalnych i Lokalnych, Uniwersytet Warszawski, Wydawnictwo Naukowe „SCHOLAR”, Warszawa 2004.
356. Swianiewicz P., Łukomska J., *Władze samorządowe wobec lokalnego rozwoju gospodarczego. Które polityki są skuteczne?*, „Samorząd Terytorialny” 2004, 6, s. 14-32.

357. Swianiewicz P., *Modele samorządu terytorialnego w krajach Europy Zachodniej oraz Środkowo-Wschodniej – próba generalizacji*, „Studia Regionalne i Lokalne” 2002, 4 (10), s. 49-67.
358. Swianiewicz P., *Nowe interpretacje teoretyczne polityki miejskiej*, „Studia Regionalne i Lokalne” 2005, 4 (22), s. 5-25.
359. Swianiewicz P., *Pobudzanie rozwoju ekonomicznego a dochody gminy: korzyść dla budżetu czy kosztowny patriotyzm lokalny?*, „Samorząd Terytorialny” 1994, 9, s. 28-33.
360. Swianiewicz P., *Wpływ instytucji samorządowych na politykę i demokrację lokalną w Europie Środkowo-Wschodniej*, „Samorząd Terytorialny” 2004, 10, s. 5-29.
361. Swianiewicz P., *Zróżnicowanie polityk finansowych władz lokalnych*, Transformacja Gospodarki, nr 73, Instytut Badań nad Gospodarką Rynkową, Warszawa 1996.
362. Swianiewicz P., *Życzliwa obojętność. Władze lokalne i reforma samorządowa w oczach opinii publicznej w krajach Europy Środkowej*, Local Government and Public Service Reform Initiative of the Open Society Institute, Warszawa 2001.
363. Swianiewicz P., Dziemianowicz W., Mackiewicz M., *Sprawność instytucjonalna administracji samorządowej – zróżnicowanie regionalne*, IBnGR, Warszawa-Gdańsk 2000.
364. Szołno-Koguc J., *Samodzielność finansowa gmin [w:] Samorząd lokalny w Polsce. Społeczno-polityczne aspekty funkcjonowania*, red. S. Michałowski, A. Pawłowska, Wydawnictwo Uniwersytetu Marii Curie Skłodowskiej, Lublin 2004.
365. Szromik A., *Marketing terytoria – geneza, rynki docelowe i podmioty oddziaływania [w:] Marketing terytorialny*, red. T. Domański, Instytut Studiów Międzynarodowych, Uniwersytet Łódzki, Łódź 1997.
366. Sztando A., *Gminne instrumenty kształtowania rozwoju lokalnych podmiotów gospodarczych*, „Samorząd Terytorialny” 1999, 7-8, s. 79-108.
367. Sztando A., *Lokalny interwencjonizm samorządowy, czyli kształtowanie gminnego rozwoju gospodarczego*, „Studia Regionalne i Lokalne” 2000, 1 (1), s. 79-92.
368. Sztando A., *Obszary lokalnej polityki gospodarczej [w:] Gospodarka lokalna i regionalna w teorii i praktyce*, „Prace Naukowe” Akademii Ekonomicznej we Wrocławiu, nr 1083, Wydawnictwo Akademii Ekonomicznej we Wrocławiu, Wrocław 2005, s. 232-242.
369. Szubert-Zarzeczny U., *Ekonomiczne uwarunkowania rozwoju turystyki w Polsce. Wybrane aspekty regionalne [w:] Warunki rozwoju turystyki w regionie*, red. J. Karwowski, Wydawnictwo Zachodniopomorskiej Szkoły Biznesu w Szczecinie, Szczecin 2002, s. 9-25.
370. Szwichtenberg A., *Gospodarka turystyczna polskiego wybrzeża*, Politechnika Koszalińska, Koszalin 2006.
371. Szwichtenberg A., *Ułomności metod badawczych i informacji statystycznych wykorzystywanych w geografii turystyki [w:] Koncepcje teoretyczne i metody badań geografii społeczno-ekonomicznej i gospodarki przestrzennej*, red. H. Rogacki, Bogucki Wydawnictwo Naukowe, Poznań 2001, s. 201-206.
372. Szwichtenberg A., Borzyszkowski J., *Dyskusja nad miernikami funkcji turystycznej miejscowości*, „Problemy turystyki”, 1-2, rok XXIII, s. 5-11.
373. Śleszyński P., *Zaawansowanie i uwarunkowania prac planistycznych w gminach: wnioski dla polityki regionalnej*, „Studia Regionalne i Lokalne” 2006, 3 (25), s. 25-47.
374. Śniegowska D., *Samorząd terytorialny a rozwój gospodarki lokalnej [w:] „Zeszyty Naukowe” Akademii Ekonomicznej w Poznaniu*, nr 205, Poznań 1992, s. 85-91.

375. *Taksonomia struktur w badaniach regionalnych*, red. D. Strahl, Wydawnictwo Akademii Ekonomicznej we Wrocławiu, Wrocław 1998.
376. *Taksonomiczna analiza przestrzennego zróżnicowania poziomu życia w Polsce w ujęciu dynamicznym*, red. A. Zeliaś, Wydawnictwo Akademii Ekonomicznej w Krakowie, Kraków 2000.
377. Telfer D., *Tourism and Regional Development Issues* [w:] *Tourism and Development. Concepts and Issues*, red. R. Sharpley, D. Telfer, Aspects of Tourism 5, Channel View Publications, Clevedon-Buffalo-Toronto-Sydney 2002, s. 112-148.
378. Terry L. D., *Why we should abandon the misconceived quest to reconcile public entrepreneurship with democracy: a response to Bellone & Goerl's Reconciling Public Entrepreneurship and Democracy*, "Public Administration Review" 1993, 53, 4.
379. *The Economic Geography of the Tourist Industry: A supply-side analysis*, red. D. Ioannides, K. G. Debbage, Routledge, London, New York 1998.
380. *The Governance of Place. Space and planning processes*, red. A. Madanipour, A. Hull, P. Healey, Ashgate, Aldershot 2001.
381. *The MIT Dictionary of Modern Economics*, red. D. W. Pearce, Cambridge 1986.
382. Thomas H., Thomas R., *The Implications for Tourism of Shifts in British Local Governance*, "Progress in Tourism and Hospitality Research" 1998, 4, J. Wiley & Sons, s. 295-306.
383. Tooman L. A., *Applications of the life-cycle model in tourism*, "Annals of Tourism Research" 1997, 24, 1, s. 214-234.
384. Tosun C., Timothy D. J., *Arguments for Community Participation in the Tourism Development Process*, "The Journal of Tourism Studies" 2003, 14, 2, s. 2-15.
385. *Tourism and Economic Development. Western European Experiences*, red. A. M. Williams, G. Show, Belhaven Press, London, New York 1991.
386. *Tourism. Principles and Practice*, Second Edition, red. R. Shepherd i in., Pearson Education, Harlow 1998.
387. *Trends in Outdoor Recreation, Leisure and Tourism*, red. W. C. Gatner, D. W. Lime, CABI, Wallingford 2000.
388. Tribe J., *The Economics of Leisure and Tourism*, Butterworth Heinemann, Oxford 2003.
389. *Turystyka zrównoważona na obszarze Beskidów Zachodnich. Studium uwarunkowań i barier rozwoju*, red. J. Warszzyńska, Wydawnictwo IGSMiE PAN, Kraków 2006.
390. *Turystyka*, red. W. Kurek, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa 2007.
391. *Usługi bankowe dla samorządu terytorialnego*, red. E. Denek, Biblioteka Menedżera i Bankowca, Warszawa 2000.
392. *Usługi nierynkowe w przestrzeni miejskiej Łodzi*, red. J. Dzieciuchowicz, Wydawnictwo Uniwersytetu Łódzkiego, Łódź 2006.
393. Vanhove N., *The Economics of Tourism Destinations*, Elsevier Butterworth-Heinemann, Oxford 2005.
394. Vaughan D. R., Jolley A., Mehrer P., *Local authorities in England and Wales and the development of tourism Internet sites*, "Information Technology and Tourism" 1999, 2, 2, s. 115-129.
395. Veal A. J., *Research Methods for Leisure and Tourism. A practical guide*, Leisure Management Series, Pearson Professional Limited, London 1997.

396. Wanhill S., *The Ownership and Evaluation of Visitor Attractions* [w:] *Tourism development. Issues for a vulnerable industry*, red. J. Aramberri, R. Butler, Aspects of Tourism 20, Channel View Publications, Clevedon – Buffalo – Toronto 2005, s. 89-120.
397. Warszzyńska J., *Funkcja turystyczna Karpat Polskich*, „Folia Geographica”, Geographica-Oeconomica, 1985, XVIII, s. 79-104.
398. Warszzyńska J., *Główne problemy badawcze geografii turystyki*, Turyzm 1999, 9, 1, Wydawnictwo Uniwersytetu Łódzkiego, s. 37-50.
399. Warszzyńska J., Jackowski A., *Podstawy geografii turystyki*, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa 1979.
400. Wartalska M., *Punktowa metoda oceny zdolności kredytowej gminy* [w:] *Gospodarka lokalna w teorii i praktyce*, „Prace Naukowe” Akademii Ekonomicznej we Wrocławiu, nr 905, Wrocław 2001.
401. Weaver D. B., *A Broad Context Model of Destination Development Scenarios*, „Tourism Management” 2000, 21, 3, s. 217-224.
402. Weaver D. B., *Grand Cayman Island and the Resort Cycle Concept*, „Journal of Travel Research” 1990, 29, 2, s. 9-15.
403. Weber S., Tomljenović R., *Reinventing a tourism destination. Facing the challenge*, Institute for Tourism Zagreb 2004.
404. Weiermair K., *Überlegungen zum Wachstumsverhalten der Tourismusbranche* „Jahrbuch der Schweizerischen Tourismuswirtschaft 2000/2001“, St. Gallen 2001, s. 125-139.
405. Weiermair K., *Neue Rahmbedingungen der Individualhotellerie und Gastronomie des 21. Jahrhunderts* [w:] K. Weiermair, M. Peters, H. Pechlaner, M-O. Kaiser, *Unternehmertum im Tourismus. Führen mit Erneuerungen*, Erich Schmidt, Berlin 2004, s. 7-18.
406. Weiermair K., Peters M., Schuckert M., *Destination Development and the Tourist Life-cycle: Implications for Entrepreneurship in Alpine Tourism*, „Tourism Recreation Research” 2007, 32, 1, s. 83-93.
407. Werner Z. T., *Baza noclegowa w Polsce i jej wykorzystanie w 1998 roku*, Instytut Turystyki, Warszawa 1999.
408. Wiatr A. P., *Baza agroturystyczna w Polsce i uwarunkowania jej rozwoju* [w:] *Turystyka wiejska w Polsce – od rozproszonych działań do kompleksowej strategii*, „Zeszyty Naukowe” Akademii Rolniczej w Krakowie, Sesja Naukowa, z. 90, Wydawnictwo Akademii Rolniczej w Krakowie, Kraków 2003, s. 9-13.
409. Więckowicz Z., Kempa O., *Typologia funkcjonalna gmin Makroregionu Południowo-Zachodniego* [w:] *Przekształcenia obszarów wiejskich Makroregionu Południowo-Zachodniego. Typologia gmin pod względem poziomu i warunków rozwoju, tom 1*, red. Z. Więckowicz, Wydawnictwo Akademii Rolniczej we Wrocławiu, Wrocław 1998, s. 261-274.
410. Wiluś R., *Rozwój funkcji turystycznej w dolinie rzeki Warty na odcinku od Działoszyna do Uniejowa*, Łódzkie Towarzystwo Naukowe, Łódź 1997.
411. Witkowski M., Klimanek T., *Prognozowanie gospodarcze i symulacje w przykładach i zadaniach*, Materiały dydaktyczne 186, Wydawnictwo Akademii Ekonomicznej w Poznaniu, Poznań 2006.
412. *Władza lokalna w warunkach demokracji. Raport z badań*, red. J. Wiatr, Warszawa 1998.
413. Włodarczyk B., *Przemiany form aktywności turystycznej. Przykład krawędzi Wyżyny Łódzkiej*, Łódzkie Towarzystwo Naukowe, nr 29, Łódź 1999.

414. Włodarczyk B., *Przestrzeń turystyczna – cykliczność, „aktorzy”, determinanty rozwoju*, „Turyzm” 2006, 16, 2, s. 41-64.
415. Wodejko S., *Polityka turystyczna a grupy interesu* [w:] *Gospodarka turystyczna a grupy interesu*, red. S. Wodejko, Szkoła Główna Handlowa w Warszawie, Warszawa 2006, s. 13-21.
416. Wojciechowski E., *Samorząd terytorialny w warunkach gospodarki rynkowej*, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa 1997.
417. Wojciechowski E., *Zarządzanie w samorządzie terytorialnym*, Difin, Warszawa 2003.
418. Wojtasiewicz L., *Czynniki rozwoju lokalnego – nowe ujęcie metodologiczne* [w:] *Problematyka rozwoju lokalnego w warunkach transformacji systemowej*, red. W. Maik, Biuletyn KPZK PAN, z. 177, Warszawa 1997, s. 7-18.
419. Wojtasiewicz L., *Ekonomiczne uwarunkowania rozwoju lokalnego* [w:] *Rozwój lokalny i lokalna gospodarka przestrzenna*, red. J. J. Parysek, Bogucki Wydawnictwo Naukowe, Poznań 1996.
420. Wojtasiewicz L., *O potrzebie zmian w modelu działalności samorządu terytorialnego w Polsce*, w: *Ruch Prawniczy, Ekonomiczny i Socjologiczny*, Zeszyt 2, Poznań 2004, s. 115-128.
421. Wojtasiewicz L., *Problemy rozwoju lokalnego w aktualnej polityce gospodarczej*, w: *Problemy polityki ekonomicznej. Studia i szkice na jubileusz Profesora Zdzisława Dąbrowskiego*, red. J. Tarajkowski, Akademia Ekonomiczna w Poznaniu, Poznań 1998, s. 181-191.
422. Wójtowicz W. i in., *Zarys finansów publicznych i prawa finansowego*, Kantor Wydawniczy „Zakamycze”, Kraków 2005.
423. Wolfe R. I., *Recreational travel, the new migration revisited*, „Ontario Geography” 1983, 19, s. 103-124.
424. Wollmann H., *Local government reforms in Great Britain, Sweden, Germany and France: between multi-function and single-purpose organizations*, „Local Government Studies” 2004, Special Issue.
425. Wolman H., Goldsmith M., *Urban Politics and Policy*, Blackwell, Oxford-Cambridge 1992.
426. Wołowicz T., *Wpływ ograniczeń administracyjno-prawnych na rozwój polskich gmin uzdrowiskowych*, „Samorząd Terytorialny” 2007, 1-2, s. 75-83.
427. *Współpraca i integracja w turystyce w euroregionie Nysa w perspektywie członkostwa w Unii Europejskiej*, red. A. Rapacz, Wydawnictwo Akademii Ekonomicznej we Wrocławiu, Wrocław 2004.
428. Wyrzykowski J., *Aktualne zagospodarowanie turystyczne i pożądane kierunki rozwoju turystyki w polskich Karpatach* [w:] „Zeszyty Naukowe” Uniwersytetu Jagiellońskiego, Prace Geograficzne, nr 80, Kraków 1989, s. 139-151.
429. Zalewski A., *Teoretyczne podstawy zarządzania gminą* [w:] *Zarządzanie gospodarką i finansami gminy*, red. H. Sochacka-Krysiak, Szkoła Główna Handlowa w Warszawie, Warszawa 2006.
430. Zaremba W., *Partnerstwo publiczno-prywatne. Nowe możliwości zarządzania usługami publicznymi* [w:] *Partnerskie współdziałanie w sektorze publicznym i prywatnym*, red. B. Plawgo, W. Zaremba, Fundacja Współczesne Zarządzanie, Białystok 2005, s. 39-48.
431. *Zarządzanie publiczne w teorii i praktyce polskich organizacji*, red. B. Kozuch, Placet, Warszawa 2004, s. 228-229.
432. *Zarządzanie rozwojem regionalnym i lokalnym. Problemy teorii i praktyki*, red. W. Kosiedowski, Wydawnictwo „Dom Organizatora”, Toruń 2001.

433. Zeliaś A., Pawełek B., Wanat S., *Prognozowanie ekonomiczne. Teoria, przykłady, zadania*, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa 2003.
434. Zerbinati S., Souitaris V., *Entrepreneurship in the public sector: a Framework of analysis in European local governments*, „Entrepreneurship & Regional Development” January 2005, 17, s. 43-64.
435. Zmysłony P., *Partnerstwo i przywództwo w regionie turystycznym*, Wydawnictwo Akademii Ekonomicznej w Poznaniu, Poznań 2008.
436. Zmysłony P., *Przywództwo w regionach turystycznych: utopia czy konieczność?* [w:] *Turystyka w ujęciu globalnym i lokalnym*, red. G. Gołembski, „Zeszyty Naukowe” Akademii Ekonomicznej w Poznaniu, nr 53, Wydawnictwo Akademii Ekonomicznej w Poznaniu, Poznań 2004, s. 127-143.
437. Zuzańska-Żyśko E., *Małe miasta w okresie transformacji. Studium w regionie śląskim*, Wydawnictwo Naukowe „Śląsk”, Katowice 2006.
438. Związki bliźniacze. *Współpraca międzynarodowa samorządów lokalnych*, red. A. Brzozowska, Związek Miast Polskich, Poznań 1998.
439. Żabińska T., *Orientacja marketingowa gminy (podstawy, kierunki rozwoju)* [w:] *Orientacje marketingowe podmiotów gospodarczych. Podstawy teoretyczno-metodyczne. Kierunki badań*, red. L. Żabiński, „Prace Naukowe” Akademii Ekonomicznej w Katowicach, Katowice 1999.
440. Żabińska T., *Partnerstwo jako determinanta rozwoju turystyki w regionie. Dylematy teorii i praktyki* [w:] *Turystyka w badaniach naukowych: prace ekonomiczne*, red. A. Nowakowska, M. Przydział, Wyższa Szkoła Informatyki i Zarządzania w Rzeszowie, Rzeszów 2006, s. 409-423.
441. Żegleń P., Grzywacz R., Krupa J., *Polityka turystyczna i regionalna Unii Europejskiej* [w:] *Ekonomiczne i organizacyjne aspekty rozwoju turystyki*, red. J. Krupa, T. Soliński, Wyższa Szkoła Informatyki i Zarządzania w Rzeszowie, Rzeszów 2004.

Dokumenty i akty prawne

1. Dyrektywa Rady Nr 95/57/WE z dnia 23 listopada 1995 r. w sprawie zbierania informacji statystycznych w dziedzinie turystyki, Dz. Urz. L 291 z 6.12.1995, s. 32.
2. Dyrektywa Rady Nr 99/35/WE z dnia 9 grudnia 1998 r. w sprawie procedur wprowadzania w życie dyrektywy Rady 95/57/WE w sprawie zbierania informacji statystycznych w dziedzinie turystyki, Dz. Urz. WE L 009 z 15.01.1999, s. 23.
3. Europejska Karta Samorządu Lokalnego, sporządzona w Strasburgu dnia 15 października 1985 r., Dz. U. z 1994 r. Nr 124, poz. 607.
4. *Koncepcja polityki przestrzennego zagospodarowania kraju*, Monitor Polski z dnia 16 sierpnia 2001 r., nr 26, poz. 432.
5. *Narodowe Strategiczne Ramy Odniesienia 2007-2013 wspierające wzrost gospodarczy i zatrudnienie. Narodowa Strategia Spójności*, Ministerstwo Rozwoju Regionalnego, Warszawa, maj 2007.
6. *Narodowy Plan Rozwoju 2004-2006*, Warszawa, styczeń 2003.
7. Obwieszczenie Ministra Finansów w sprawie wysokości górnych granic stawek kwotowych w podatkach i opłatach lokalnych z dnia: 31 października 2003 r. (M. P. z dnia 14.11.2003 r. Nr 51, poz. 804), 26 października 2004 r. (M. P. z dnia 26.10.2004 r. Nr 46, poz. 794), 27 października 2005 r. (M. P. z dnia

- 14.11.2005 r. Nr 68, poz. 956) , 25 października 2006 r. (M. P. z dnia 27.10.2006 r. Nr 75, poz. 758) , 26 lipca 2007 r. (M. P. z dnia 03.08.2007 r. Nr 47, poz. 557).
8. *Opinia Europejskiego Komitetu Ekonomiczno-Społecznego w sprawie polityki turystycznej w rozszerzonej UE* (opinia z inicjatywy własnej), Bruksela, 6 kwietnia 2005 r.
 9. *Podstawy Wsparcia Wspólnoty. Promowanie rozwoju gospodarczego i warunków sprzyjających wzrostowi zatrudnienia*, Bruksela – Warszawa, grudzień 2003.
 10. Rozporządzenie Ministra Finansów w sprawie wykonania niektórych przepisów ustawy o podatkach i opłatach lokalnych z dnia: 20 listopada 1997 r. (Dz. U. Nr 143, poz. 956), 3 grudnia 1998 r. (Dz. U. Nr 146, poz. 954), 30 listopada 1999 r. (Dz. U. Nr 96, poz. 1129), 28 listopada 2000 r. (Dz. U. z 2000 r. Nr 105, poz. 1115).
 11. Rozporządzenie Ministra Finansów z dnia 18 października 2001 r. w sprawie określenia górnych granic stawek kwotowych w niektórych podatkach i opłatach lokalnych (Dz. U. z 2001 r. Nr 125, poz. 1375).
 12. Rozporządzenie Ministra Finansów z dnia 29 czerwca 2006 r. w sprawie gospodarki finansowej jednostek budżetowych, zakładów budżetowych i gospodarstw pomocniczych oraz trybu postępowania przy przekształcaniu w inną formę organizacyjno-prawną, Dz. U. Nr 116, poz. 783.
 13. Rozporządzenie Rady Ministrów z dnia 1 września 2004 r. w sprawie ustalenia mapy pomocy regionalnej, Dz. U. nr 200, poz. 2050.
 14. Rozporządzenie Rady Ministrów z dnia 13 października 2006 r. w sprawie ustalenia mapy pomocy regionalnej, Dz. U. nr 190, poz. 1402.
 15. Rozporządzenie Rady Ministrów z dnia 24 grudnia 2007 r. w sprawie Polskiej Klasyfikacji Działalności (PKD), Dz. U. z 2007 r. Nr 251, poz. 1885.
 16. Rozporządzenie z dnia 23 lipca 2007 r. w sprawie udzielania przez gminy zwolnień od podatku od nieruchomości, stanowiących regionalną pomoc inwestycyjną, Dz. U. Nr 138, poz. 969.
 17. *Sprawozdanie z wykonania budżetu państwa. Informacja o wykonaniu budżetów jednostek samorządu terytorialnego. Tom II*, Rada Ministrów, Warszawa 2007.
 18. *Strategia Rozwoju Kraju 2007-2015*, Ministerstwo Rozwoju Regionalnego, Warszawa, listopad 2006.
 19. *Strategia rozwoju turystyki na lata 2007-2013*, Ministerstwo Gospodarki, projekt, Warszawa, kwiecień 2007.
 20. Ustawa z dnia 10 grudnia 1993 r. o finansowaniu gmin, Dz. U. Nr 30, poz. 164 z późn. zm.
 21. Ustawa z dnia 11 kwietnia 2001 r. o zmianie ustaw: o samorządzie gminnym, o samorządzie powiatowym, o samorządzie wojewódzkim, o administracji rządowej w województwie oraz o zmianie niektórych innych ustaw, Dz. U. Nr 45, poz. 497.
 22. Ustawa z dnia 12 stycznia 1991 r. o podatkach i opłatach lokalnych, Dz. U. z 2006 r. Nr 121, poz. 844 z późn. zm.
 23. Ustawa z dnia 13 listopada 2003 r. o dochodach jednostek samorządu terytorialnego, Dz. U. Nr 203, poz. 1966 z późn. zm.
 24. Ustawa z dnia 14 grudnia 1990 r. o dochodach gmin i zasadach ich subwencjonowania, Dz. U. Nr 89, poz. 518, z późn. zm.
 25. Ustawa z dnia 15 września 2000 r. Kodeks spółek handlowych, Dz. U. Nr 94, poz. 1037.

26. Ustawa z dnia 15 września 2000 r. o zasadach przystępowania jednostek samorządu terytorialnego do międzynarodowych zrzeszeń społeczności lokalnych i regionalnych, Dz. U. Nr 91, poz. 1009 z późn. zm.
27. Ustawa z dnia 16 listopada 2006 r. o opłacie skarbowej, Dz. U. z 2006 r. Nr 225, poz. 1635.
28. Ustawa z dnia 20 grudnia 1996 r. o gospodarce komunalnej, Dz. U. z 1997 r. Nr 9, poz. 43 z późn. zm.
29. Ustawa z dnia 20 października 1994 r. o specjalnych strefach ekonomicznych, Dz. U. z 2007 r. Nr 42, poz. 274.
30. Ustawa z dnia 24 kwietnia 2003 r. o działalności pożytku publicznego i o wolontariacie, Dz. U. Nr 96, poz. 873.
31. Ustawa z dnia 24 lipca 1998 r. o wprowadzeniu zasadniczego trójstopniowego podziału terytorialnego państwa, Dz. U. Nr 96, poz. 603 z późn. zm.
32. Ustawa z dnia 25 października 1991 r. o organizowaniu i prowadzeniu działalności kulturalnej, Dz. U. z 2001 r. Nr 13, poz. 123 z późn. zm.
33. Ustawa z dnia 26 listopada 1998 r. o dochodach jednostek samorządu terytorialnego, Dz. U. Nr 150, poz. 983 z późn. zm.
34. Ustawa z dnia 26 listopada 1998 r. o finansach publicznych, Dz. U. Nr 155, poz. 1044 z późn. zm.
35. Ustawa z dnia 26 października 2000 r. o sposobie obliczania wartości rocznego produktu krajowego brutto, Dz. U. Nr 114, poz. 1188.
36. Ustawa z dnia 27 marca 2003 r. o planowaniu i zagospodarowaniu przestrzennym, Dz. U. Nr 50, poz. 717 z późn. zm.
37. Ustawa z dnia 28 lipca 2005 r. o lecznictwie uzdrowiskowym, uzdrowiskach i obszarach ochrony uzdrowiskowej oraz o gminach uzdrowiskowych, Dz. U. Nr 167, poz. 1399.
38. Ustawa z dnia 28 lipca 2005 r. o partnerstwie publiczno-prywatnym, Dz. U. Nr 169, poz. 1420.
39. Ustawa z dnia 29 sierpnia 1997 r. o usługach turystycznych, Dz. U. z 2004 r., Nr 223, poz. 2268 z późn. zm.
40. Ustawa z dnia 29 stycznia 2004 r. Prawo zamówień publicznych, Dz. U. z 2006 r. Nr 164, poz. 1163.
41. Ustawa z dnia 30 czerwca 2000 r. o warunkach dopuszczalności i nadzorowaniu pomocy publicznej dla przedsiębiorców, Dz. U. Nr 60, poz. 704 z późn. zm.
42. Ustawa z dnia 30 czerwca 2005 r. o finansach publicznych, Dz. U. Nr 249, poz. 2104 z późn. zm.
43. Ustawa z dnia 30 kwietnia 2004 r. o postępowaniu w sprawach dotyczących pomocy publicznej, Dz. U. Nr 123, poz. 1291, z późn. zm.
44. Ustawa z dnia 30 października 2002 r. o zmianie ustawy o podatkach i opłatach lokalnych oraz o zmianie niektórych innych ustaw, Dz. U. Nr 200, poz. 1683.
45. Ustawa z dnia 4 lutego 1994 r. Prawo geologiczne i górnicze, Dz. U. z 2005 r. Nr 228, poz. 1947.
46. Ustawa z dnia 5 czerwca 1998 r. o samorządzie powiatowym, Dz. U. Nr 91, poz. 578 z późn. zm.
47. Ustawa z dnia 5 czerwca 1998 r. o samorządzie województwa, Dz. U. Nr 91, poz. 576 z późn. zm.
48. Ustawa z dnia 6 listopada 1992 r. o zmianie ustawy o samorządzie terytorialnym, Dz. U. Nr 100, poz. 499.
49. Ustawa z dnia 7 grudnia 2006 r. o zmianie ustawy o podatkach i opłatach lokalnych, Dz. U. z 2006 r. Nr 249, poz. 1828.
50. Ustawa z dnia 7 kwietnia 1989 r. Prawo o stowarzyszeniach, Dz. U. z 2001 r. Nr 79, poz. 855 z późn. zm.
51. Ustawa z dnia 8 marca 1990 r. o samorządzie gminnym, Dz. U. z 2001 r. Nr 142, poz. 1591 z późn. zm.

Inne opracowania

1. Balasiński C., Kulesza M., *Ustawa o gospodarce komunalnej*. Komentarz, Dom Wydawniczy ABC, Warszawa 2002, System Informacji Prawnej Lex.
2. Berry E. N., *An Application of Butler's (1980) Tourist Area Life Cycle Theory to the Cairns Region, Australia 1876-1998*, rozprawa doktorska, James Cook University of North Queensland, Cairns 2001, maszynopis.
3. Burzyński J., *Pomoc publiczna – zmiana przepisów*, „Wspólnota” 2007, 18, s. 2-26.
4. *Duszniaki Zdrój, jakich nie znacie*. Przewodnik, A. Kurek-Perzyńska, M. Perzyński, Wrocławski Dom Wydawniczy, Wrocław 2005.
5. *Dzieje Trzemeszna*, red. Cz. Łuczak, Wydawnictwo WBP, „Kroniki Wielkopolski“, Poznań 2002.
6. *Global Economic Prospects and the Developing Countries. Investing to Unlock Global Opportunities*, The International Bank for Reconstruction and Development, World Bank 2003.
7. *Gmina Marcinowice. Historia i współczesność*, red. L. Szpilakowska, K. Rusin, Stowarzyszenie „Ziemia Marcinowicka”, Marcinowice 2006.
8. Gołembski G., *Założenia do Umiejscowienia Turystyki w Narodowym Planie Rozwoju na lata 2007-2013 oraz Założenia do Strategii Rozwoju Turystyki na lata 2007-2013*, Poznań 2004, maszynopis.
9. Gruchman B., recenzja pracy zbiorowej pod red. G. Gołembskiego, *Regionalne aspekty rozwoju turystyki*, Poznań 1999 [w:] „Turizm” 1999, 9, 2.
10. *Informacja Głównego Urzędu Statystycznego w sprawie rewizji rachunków narodowych za lata 1999-2006*, GUS, Warszawa 2007.
11. *Karpacz – Krummhübel. Dzieje miasta pod Śnieżką*, A. Hirsch-Tabis, E. K. Tabis, Związek Gmin Karkonoskich, 2005.
12. Klementowski K., *Rejestrowany ruch turystyczny w Polsce w 1999 roku*, Instytut Turystyki, Warszawa 2000.
13. *Komentarz do ustawy z dnia 13 listopada 2003 r. o dochodach jednostek samorządu terytorialnego* [w:] E. Ruśkowski, J. Salachna, *Ustawa o dochodach jednostek samorządu terytorialnego. Komentarz*, Dom Wydawniczy ABC, 2004.
14. *Konkurencyjność powiatów województwa dolnośląskiego w latach 1999-2004*, Analizy Statystyczne, Urząd Statystyczny we Wrocławiu, Wrocław 2006.
15. Machnicki W., *Historia Polkowic*, Projekt Print, Polkowice 1998.
16. *Metodologia regionalnego rachunku satelitarnego turystyki dla Polski. Wstępne założenia metodologiczno-organizacyjne*, Instytut Turystyki, Warszawa 2004.
17. McDonagh P., Commins P., *Governance and Institutional Innovations: The Need for Strategic Management*, referat na: 38th Congress of the European Regional Science Association, Wien 1998.
18. *Monografia Wisły. Środowisko przyrodnicze Wisły*, red. prowadzący M. Kiereś, tom 1, Galeria „Na Gojach”, Ustroń 2007.
19. Mościcki B., *MOSiR spółka*, „Wspólnota” 2008, 3, s. 26-28.
20. Osiecki A., *Priorytety inwestycyjne samorządów w 2008 r.*, „Wspólnota” 2008, 3, s. 16-21.
21. *Our Common Future*, World Commission on Environment and Development, 1987.
22. *Pamiętnik Ustroński*, Nr 13, Towarzystwo Miłośników Ustronia, Ustroń 2007.

23. Polska Organizacja Turystyczna, *Nowe struktury zarządzania turystyką*, Warszawa 2003.
24. *Pomoc publiczna w programach operacyjnych 2007-2013. Poradnik dla administracji publicznej*, Ministerstwo Rozwoju Regionalnego, Warszawa, luty 2008.
25. *Powierzchnia i ludność w przekroju terytorialnym w 2006 r.*, Informacje i opracowania statystyczne, Główny Urząd Statystyczny, Warszawa 2006.
26. *Produkt Krajowy Brutto. Rachunki Regionalne 2004*, Główny Urząd Statystyczny, Katowice 2006.
27. *Raport o pomocy publicznej w Polsce udzielonej przedsiębiorcom w 2006 roku*, Urząd Ochrony Konkurencji i Konsumentów, Warszawa, październik 2007.
28. *Raport o rozwoju i polityce regionalnej*, Ministerstwo Rozwoju Regionalnego, Warszawa, listopad 2007.
29. *Raport o stanie gospodarki turystycznej w latach 2001-2003*, Departament Turystyki Ministerstwa Gospodarki i Pracy, Warszawa 2004.
30. *Polska przestrzeń. Raport o Stanie Zagospodarowania Przestrzennego Kraju*, Ministerstwo Budownictwa, Warszawa 2007.
31. Śleszyński P., *Ekonomiczne uwarunkowania wyników sprawdzianu szóstoklasistów i egzaminu gimnazjalnego przeprowadzonych wiosną 2002 roku*, ekspertyza na zlecenie Ministerstwa Edukacji Narodowej i Sportu, PAN, Instytut Geografii i Przestrzennego Zagospodarowania, Warszawa 2003.
32. Swianiewicz P., *Nadwyżka operacyjna*, „Wspólnota” 2007, 15, s. 22-31 i „Wspólnota” 2008, 9, s. 16-27.
33. Swianiewicz P., *Najbogatsze samorządy*, „Wspólnota” 2007, 33, s. 16-27.
34. Swianiewicz P., *Zadłużenie jednostek samorządowych*, „Wspólnota” 2007, 45, s. 17-26.
35. Swianiewicz P., *Zadłużenie samorządów*, „Wspólnota” 2007, 7, s. 18-29.
36. *Think Tank Enthusiastically Reaches Consensus on Frameworks for Tourism Destination Success*, World Tourism Organization, Madrid 2002.
37. *Turystyka w województwie dolnośląskim w latach 2001-2003*, Informacje i opracowania statystyczne, Urząd Statystyczny we Wrocławiu, Wrocław 2004.
38. Weiermair K., *Destination Lifecycle: Fact or Fancy? Destination Rejuvenation Strategies: The Potential Future for new Tourism Products/Services or Experiences*, referat konferencyjny, Phuket, 05.-06.03.2006.
39. *Z przeszłości i współczesności Ustronia*, red. D. Koenig, L. Szkaradnik, Galeria „Na Gojach”, Ustroń 2004.

Strony internetowe

1. Bank Danych Regionalnych GUS, www.stat.gov.pl.
2. *Fundusze unijne wspierają rozwój turystyki*, Informacja prasowa, 12 lipca 2007, Ministerstwo Rozwoju Regionalnego, www.mrr.gov.pl.
3. Gonet W., *Ocena zdolności kredytowej samorządów*, „Bank i Kredyt” 2004, 7, www.nbportal.pl.
4. *Sprawozdania Ministerstwa Finansów z wykonania budżetów jednostek samorządu terytorialnego*, www.mf.gov.pl.
5. Instytut Turystyki, www.intur.com.pl, 2008.
6. Wessa P., 2008, *Free Statistics Software, Office for Research Development and Education*, www.wessa.net.
7. World Tourism Organization, www.unwto.org, 2008.
8. World Travel and Tourism Council, www.wttc.org, 2008.

Spis tabel

Tab. 1. Charakterystyka typów przestrzeni turystycznej	24
Tab. 2. Charakterystyka marketingowych aspektów związanych z przebiegiem cyklu życia obszaru recepcji turystycznej na tle ogólnej charakterystyki stadiów rozwojowych.....	61
Tab. 3. Formy współpracy samorządowej w dziedzinie gospodarki turystycznej	108
Tab. 4. Instrumenty polityki podatkowej gmin w zakresie wspierania rozwoju turystyki	121
Tab. 5. Wskaźniki częściowe funkcji turystycznej gmin przed i po normalizacji oraz wskaźnik syntetyczny w 2006 r. (gminy małe i średnie).....	152
Tab. 6. Wskaźnik syntetyczny funkcji turystycznej wyznaczony wg stałego i zmiennego wzorca normalizacji zmiennych w latach 1998-2006.....	153
Tab. 7. Szacowana liczba osób korzystających z noclegów w gminie Podgórzyn w 1999 r.	158
Tab. 8. Porównanie zbieżności wyników wyznaczania wskaźnika funkcji turystycznej gmin przy uwzględnieniu i z pominięciem komponentu walorów turystycznych.....	159
Tab. 9. Rozkład średniorocznej dynamiki zmian wskaźnika syntetycznego funkcji turystycznej gmin w latach 1998-2006, 2002-2006 i 2002-2004 (gminy małe i średnie w Polsce)	162
Tab. 10. Zestawienie pierwszych 20 gmin małych i średnich w Polsce w rankingu wg poziomu natężenia oraz tempa zmian poziomu natężenia funkcji turystycznej	163
Tab. 11. Środki ciężkości gmin małych i średnich zgrupowanych ze względu na podobieństwo poziomu natężenia funkcji turystycznej w 2006 r. oraz jej dynamiki zmian w latach 1998-2006.	175
Tab. 12. Tabela przestawna wyników grupowania gmin z zastosowaniem mapy klasyfikacji gmin oraz metody k-średnich.....	176
Tab. 13. Miary nierówności regionalnych oraz tendencji centralnej poziomu natężenia funkcji turystycznej gmin małych i średnich w 2006 r.	179
Tab. 14. Gminy wybrane na podstawie klasyfikacji według mapy gmin oraz metodą k-średnich w ramach wybranych województw: dolnośląskiego, śląskiego i wielkopolskiego.....	183
Tab. 15. Poziom natężenia funkcji turystycznej gmin w latach 1998-2006 oraz średnioroczne tempo zmian tego poziomu w latach: 1998-2006, 2002-2006 oraz 2004-2006.	185
Tab. 16. Gminy według najwyższych udziałów poszczególnych wskaźników częściowych w strukturze miernika ogólnego funkcji turystycznej gmin w latach: 1998, 2002 i 2006	192
Tab. 17. Funkcja turystyczna gmin i jej miejsce w strukturze funkcjonalnej – gminy małe i średnie w Polsce w 1998 i 2006 r.	194
Tab. 18. Sytuacja finansowa gmin na tle średnich wartości dla gmin małych i średnich w Polsce	206
Tab. 19. Stopień wykorzystania stosowanych w gminie Wągrowiec instrumentów oddziaływania władz gminnych na procesy rozwojowe w turystyce na tle struktury wzorcowej	231
Tab. 20. Stopień wykorzystania poszczególnych kategorii instrumentów przez gminy turystyczne i „nie-turystyczne“	232
Tab. 21. Zakres wykorzystania instrumentów „miękkich” oraz instrumentów „twardych” przez poszczególne jednostki samorządowe wg typów: gminy turystyczne i „nie-turystyczne”	239
Tab. 22. Zestawienie gmin ze względu na prowadzoną przez samorząd terytorialny politykę turystyczną.....	249
Tab. 23. Współczynniki korelacji Pearsona dla średniorocznego tempa wzrostu funkcji turystycznej gmin w latach 1998-2006 z wybranymi miernikami zamożności gmin, w trzech grupach zbiorowości jednostek samorządowych.....	262
Tab. 24. Współczynniki korelacji Pearsona dla średniorocznego tempa wzrostu funkcji turystycznej gmin w latach 1998-2006 oraz 2002-2006 z aktywnością inwestycyjną gmin, w trzech grupach zbiorowości jednostek samorządowych.....	265
Tab. 25. Tabela krzyżowa: tempo wzrostu funkcji turystycznej gmin w Polsce a pozyskane przez gminy środki z budżetu UE (2006 r.)	267
Tab. 26. Zestawienie gmin ze względu na zamożność oraz zakres i charakter stosowanych instrumentów oddziaływania na turystykę.....	269

Spis rycin

Ryc. 1. Hipotetyczna krzywa ewolucji obszaru turystycznego	49
Ryc. 2. Rola sektora publicznego w tworzeniu strategii produktu turystycznego	93
Ryc. 3. Schemat procedury badawczej.....	138
Ryc. 4. Rozmieszczenie gmin małych i średnich w Polsce na płaszczyźnie wyznaczonej przez poziom natężenia funkcji turystycznej gmin w 2006 r. i dynamikę zmian tego poziomu w okresie 1998-2006.....	164
Ryc. 5. Macierz klas typologicznych gmin.....	168
Ryc. 6. Częstość rozkładu tempa zmian poziomu natężenia funkcji turystycznej gmin małych i średnich w Polsce wraz z etapami cyklu życia obszarów recepcji turystycznej.....	169
Ryc. 7. Mapa klasyfikacji gmin małych i średnich w Polsce ze względu na poziom natężenia funkcji turystycznej gmin i dynamikę zmian tego poziomu	171
Ryc. 8. Przykłady skupień gmin w dwuwymiarowej przestrzeni cech	174
Ryc. 9. Krzywa koncentracji poziomu natężenia funkcji turystycznej gmin w województwie dolnośląskim, śląskim i wielkopolskim.....	180
Ryc. 10. Rozkład przestrzenny gmin małych i średnich w Polsce ze względu na etap ukształtowania funkcji turystycznej (gminy turystyczne i „nie-turystyczne“)	181
Ryc. 11. Rozkład przestrzenny gmin małych i średnich w ramach województw: dolnośląskiego, śląskiego i wielkopolskiego w początkowym i dojrzałym stadium ukształtowania funkcji turystycznej gmin.....	182
Ryc. 12. Trajektorie rozwoju funkcji turystycznej gmin w latach 1998-2006 – nowe potencjalne obszary recepcji turystycznej.....	187
Ryc. 13. Trajektorie rozwoju turystycznego gmin w latach 1998-2006 – tradycyjne gminy turystyczne.....	188
Ryc. 14. Struktura wskaźnika funkcji turystycznej tradycyjnych gmin turystycznych wybranych do badań (wartości średnie dla grupy) w latach: 1998, 2002 i 2006.	191
Ryc. 15. Struktura wskaźnika funkcji turystycznej wchodzących na rynek turystyczny gmin wybranych do badań (wartości średnie dla grupy) w latach: 1998, 2002 i 2006.....	191
Ryc. 16. Pracujący według sektorów ekonomicznych w dwóch typach gmin w 1998 i 2006 r.....	196
Ryc. 17. Pracujący według sektorów ekonomicznych w 2006 r. (średnie wartości udziałów) w nowych i dojrzałych obszarach recepcji turystycznej.....	196
Ryc. 18. Średnia i odchylenie od średniej oceny intensywności współpracy gminy z instytucjami otoczenia zewnętrznego na rzecz rozwoju turystyki w opinii przedstawicieli władz samorządowych ..	217
Ryc. 19. Udziały poszczególnych grup narzędzi w ogólnym zestawie analizowanych instrumentów (struktura wzorcowa).....	230
Ryc. 20. Stopień wykorzystania instrumentów wg grup narzędzi oddziaływania władz samorządowych na turystykę w gminach turystycznych oraz „nie-turystycznych“	233
Ryc. 21. Struktura instrumentów oddziaływania władz samorządowych na turystykę w grupie potencjalnych oraz dojrzałych gmin turystycznych na tle struktury wzorcowej	233
Ryc. 22. Dwuwymiarowe wykorzystanie instrumentów „miękkich” i „twardych” oddziaływania gmin turystycznych i „nie-turystycznych”	239
Ryc. 23. Stopień wykorzystania instrumentów „miękkich” i „twardych” w badanych gminach.....	241
Ryc. 24. Średni stopień wykorzystania instrumentów należących do grupy narzędzi „miękkich” oraz do grupy narzędzi „twardych” w gminach turystycznych i „nie-turystycznych“	242
Ryc. 25. Średnia i odchylenie od średniej oceny znaczenia poszczególnych sposobów oddziaływania samorządu gminnego na rzecz turystycznego rozwoju gminy w opinii władz samorządowych	244
Ryc. 26. Grupy przesłanek postaw władz samorządowych wobec turystyki – częstość wskazań w ujęciu procentowym w opinii przedstawicieli władz samorządowych.....	255
Ryc. 27. Zależność między wskaźnikiem dochodów własnych <i>per capita</i> w 2002 r. a tempem wzrostu funkcji turystycznej gmin (1998-2006)	264

Aneks

Załącznik 1. Poziom natężenia i dynamika zmian wskaźnika syntetycznego funkcji turystycznej gmin małych i średnich w wybranych województwach w latach 1998-2006^a (ranking wg poziomu natężenia funkcji turystycznej w 2006 r.)

L.p.	Województwo	Nazwa gminy oraz typ (1 – miejska, 2 – wiejska, 3 – miejsko-wiejska)	1998	1999	2000	2001	2002	2003	2004	2005	2006	Tempo zmian 1998- 2006	Tempo zmian 2004- 2006	Tempo zmian 2002- 2006	Ranga wg poziomu funkcji tur. w 2006 r. gminy w Polsce (N=2478)	Ranga wg poziomu funkcji tur. w 2006 r. gminy małe i średnie (N=1749)	Liczba mieszkańców 2006	Grupa (A-I)	Grupa (1-9)
1	1	Karpacz(1)	44,54	48,22	50,31	50,31	46,87	47,43	48,46	51,35	52,50	102,08	104,08	102,88	6	1	5 000	F	1
2	1	Szklarska Poręba(1)	24,81	28,45	31,96	30,56	28,65	30,40	30,46	31,20	30,38	102,56	99,86	101,47	10	3	7 087	F	2
3	12	Szczyrk(1)	22,79	21,74	24,52	19,96	18,78	21,64	22,89	25,27	25,96	101,64	106,49	108,42	11	4	5 723	F	3
4	12	Wisła(1)	20,21	19,34	18,22	16,91	15,63	17,82	22,62	22,53	22,52	101,36	99,76	109,57	15	7	11 274	F	3
5	12	Ustroń(1)	17,73	15,70	14,96	14,28	12,84	14,06	13,54	16,78	19,64	101,29	120,43	111,22	18	10	15 273	F	3
6	15	Ślesin(3)	4,07	7,63	10,13	9,60	8,82	10,55	10,81	11,27	11,33	113,64	102,39	106,44	34	20	13 469	C	6
7	1	Duszniki-Zdrój(1)	13,18	14,69	12,78	14,13	16,35	14,64	14,94	13,20	11,25	98,05	86,78	91,09	35	21	5 109	F	3
8	1	Podgórzyn(2)	9,06	9,85	10,30	9,82	9,46	10,63	11,36	10,95	10,33	101,67	95,37	102,24	38	23	7 759	F	3
9	1	Polanica-Zdrój(1)	15,41	15,58	15,84	15,49	14,31	11,70	10,67	10,96	9,98	94,72	96,74	91,40	40	25	6 766	I	3
10	1	Zgorzelec(1)	4,05	4,22	3,94	4,31	4,47	5,57	6,15	6,39	5,92	104,86	98,12	107,26	59	36	33 080	C	5
11	1	Kudowa-Zdrój(1)	8,92	9,13	9,81	12,25	10,24	7,93	6,59	6,81	5,85	94,88	94,22	86,96	63	38	10 298	I	4
12	1	Piechowice(1)	2,60	4,05	4,56	4,99	4,61	4,82	5,51	5,10	5,32	109,37	98,19	103,64	70	43	6 488	C	7
13	1	Szczawno-Zdrój(1)	9,53	9,01	11,26	10,69	10,47	6,71	4,46	4,77	5,06	92,39	106,51	83,36	74	46	5 555	I	4
14	12	Czernichów(2)	7,47	7,16	7,92	5,85	4,35	5,28	5,27	5,26	4,77	94,54	95,08	102,31	76	52	6 416	I	4
15	15	Sieraków(3)	4,83	4,94	4,49	4,60	5,43	4,54	5,39	4,62	4,54	99,24	91,80	95,63	87	56	8 697	F	9
16	1	Lądek-Zdrój(3)	8,24	7,80	8,09	8,51	9,42	6,38	3,92	3,90	4,38	92,41	105,75	82,59	86	59	8 868	I	4
17	15	Włoszakowice(2)	6,73	6,50	5,61	5,26	5,38	4,32	3,96	3,94	3,77	93,02	97,59	91,52	101	67	8 644	I	4
18	15	Witkowo(3)	4,45	4,89	3,94	3,36	3,39	3,87	3,49	3,12	3,32	96,39	97,48	99,48	117	84	13 574	H	9
19	12	Goczałkowice-Zdrój(2)	0,51	0,60	0,65	0,76	0,80	0,85	0,89	0,85	3,16	106,51	97,54	101,44	124	88	6 253	B	7
20	12	Rajcza(2)	4,45	4,55	3,72	3,73	3,53	3,69	3,40	3,24	3,05	95,39	94,71	96,42	122	90	9 031	H	9
21	1	Złotoryja(1)	1,27	1,53	1,55	1,77	1,89	2,10	2,49	2,93	2,98	111,22	109,30	111,99	125	92	16 597	B	7

^a Gminy małe i średnie w Polsce to jednostki liczące 5-40 tys. mieszkańców (wg zameldowanych – stan na 30 czerwca 2006 r.).

Grupy od A do I oraz od 1 do 9 oznaczają klasy typologiczne, będące odzwierciedleniem etapu rozwoju gminy jako obszaru recepcji turystycznej.

Poszczególne cyfry w odniesieniu do województw oznaczają: 1 – województwo dolnośląskie, 12 – województwo śląskie, 15 – województwo wielkopolskie.

22	15	Kobyła Góra(2)	3,42	3,42	3,29	2,52	2,34	2,58	2,96	2,89	2,97	98,27	100,26	106,14	128	93	5 825	E	9
23	12	Istebna(2)	2,31	2,67	2,47	2,96	2,32	3,04	3,53	3,81	2,90	102,90	90,61	105,77	127	96	11340	E	5
24	1	Walim(2)	3,13	2,94	2,83	3,21	2,92	2,71	2,22	2,47	2,69	98,13	110,03	97,93	139	101	5 724	E	9
25	1	Niemcza(3)	2,55	2,20	2,02	2,04	1,99	2,11	2,29	2,42	2,62	100,33	106,88	107,10	143	102	6 073	E	9
26	12	Kroczyce(2)	2,20	2,41	2,89	2,46	2,27	2,38	2,41	2,13	2,59	102,06	103,73	103,33	144	103	6239	E	5
27	1	Stara Kamienica(2)	0,23	0,39	0,54	0,58	0,52	0,66	1,26	1,41	2,54	134,98	141,97	148,36	151	105	5 147	B	8
28	12	Jelesnia(2)	2,78	2,32	2,61	2,44	2,12	2,51	2,34	2,72	2,52	98,78	103,80	104,40	145	108	13508	E	9
29	15	Stęszew(3)	1,11	1,42	1,62	1,49	1,97	2,21	2,43	2,44	2,44	110,40	100,10	105,49	159	112	13 932	B	7
30	12	Włodowice(2)	1,01	1,12	1,88	1,29	1,05	1,01	1,81	1,89	2,41	111,46	115,36	122,95	157	114	5331	B	7
31	12	Brenna(2)	3,35	3,15	3,23	2,72	2,83	3,15	2,67	2,47	2,38	95,82	94,37	95,75	152	115	10174	H	9
32	15	Zaniemyśl(2)	2,39	2,53	2,63	2,14	2,00	2,55	2,17	2,10	2,28	99,39	102,38	103,25	168	119	6 158	E	9
33	1	Mysłakowice(2)	1,91	1,96	1,98	2,11	1,95	2,10	1,93	2,26	2,22	101,89	107,11	103,26	167	121	9 994	E	5
34	15	Tarnowo Podgórne(2)	2,02	1,63	1,42	1,48	1,43	2,43	2,22	2,22	2,22	101,19	100,01	111,58	174	120	18 558	E	5
35	12	Janów(2)	2,65	2,88	3,15	2,41	2,31	2,90	1,68	2,01	2,20	97,73	114,56	98,81	171	122	5866	E	9
36	1	Radków(3)	3,62	3,25	3,22	2,61	2,63	2,78	2,22	1,92	2,13	93,61	98,03	94,93	179	129	9 425	H	4
37	1	Osiecznica(2)	0,28	0,22	0,22	0,44	1,47	1,78	1,81	2,06	2,11	128,86	108,19	109,53	182	130	7 011	B	8
38	1	Zgorzelec(2)	1,45	1,42	1,36	1,28	1,17	1,06	0,89	0,91	2,10	104,73	153,26	115,74	183	133	7 934	B	5
39	1	Marcinowice(2)	0,63	0,88	1,05	1,20	1,14	1,49	1,55	1,71	2,05	115,90	115,00	115,82	186	136	6 507	B	7
40	1	Szczytna(3)	2,33	2,54	2,42	2,95	2,93	2,90	2,62	2,60	2,03	98,32	88,11	91,28	187	137	7 400	E	9
41	1	Kowary(1)	1,53	1,48	1,48	1,48	1,44	1,72	1,76	1,99	1,97	103,19	105,62	107,99	193	141	11 888	E	5
42	12	Cieszyn(1)	1,35	1,41	1,32	1,49	1,70	1,91	2,04	1,96	1,93	104,58	97,27	103,21	195	143	34902	B	5
43	1	Stronie Śląskie(3)	1,47	1,55	1,82	1,56	1,59	1,74	1,81	1,91	1,76	102,25	98,70	102,52	206	154	8 065	E	5
44	1	Leśna(3)	1,50	1,36	1,47	1,36	1,12	1,47	1,75	1,65	1,69	101,49	98,22	110,67	227	158	10 818	E	5
45	15	Ostrowite(2)	1,06	1,29	3,03	2,94	1,66	1,80	1,64	1,62	1,65	105,77	100,45	99,84	239	160	5 153	B	5
46	15	Puszczykowo(1)	1,21	1,36	1,49	1,52	1,46	1,67	1,81	1,80	1,63	103,79	94,84	102,79	230	165	9 001	E	5
47	12	Popów(2)	2,58	2,41	1,80	1,82	1,80	2,12	1,83	1,63	1,62	94,34	94,03	97,32	238	166	6108	H	4
48	12	Jaworze(2)	3,59	3,07	2,68	2,57	2,06	0,60	0,98	1,33	1,61	90,46	127,81	94,03	234	167	6474	H	4
49	1	Bystrzyca Kłodzka(3)	2,85	2,77	2,55	2,86	2,63	2,08	1,78	1,71	1,59	92,93	94,31	88,10	237	169	19 830	H	4
50	12	Siewierz(3)	0,65	0,69	0,81	0,72	0,81	1,00	1,25	1,37	1,52	111,11	110,24	116,92	248	179	12230	B	7
51	1	Sobótka(3)	2,26	1,95	1,80	1,81	1,37	1,41	1,50	1,49	1,49	94,93	99,68	102,10	257	182	12 420	H	9
52	12	Węgierska Góra(2)	2,94	2,72	4,21	2,01	1,68	1,60	1,58	1,52	1,46	91,61	96,16	96,47	251	184	14736	H	4
53	12	Wilkowice(2)	1,55	1,60	1,78	1,66	1,53	1,58	1,44	1,45	1,46	99,27	100,68	98,92	260	183	12259	E	9
54	15	Przemęt(2)	3,45	3,12	2,79	2,11	1,91	1,78	2,31	1,33	1,40	89,34	77,89	92,52	289	193	13 583	H	4
55	1	Lubawka(3)	1,42	1,66	1,73	1,49	1,64	1,75	1,75	1,16	1,33	99,18	87,11	94,88	285	207	11 736	E	9

56	12	Poraj(2)	1,49	1,45	1,59	1,58	1,24	1,57	1,41	1,37	1,33	98,65	97,17	101,92	287	205	10482	E	9
57	15	Wągrowiec(1)	0,71	0,90	0,75	0,94	1,00	1,16	1,17	1,35	1,31	107,93	105,95	106,95	294	209	24 669	B	7
58	15	Wolsztyn(3)	1,71	1,53	1,16	1,18	1,21	1,18	1,04	1,07	1,30	96,57	111,39	101,71	302	212	29 122	H	9
59	1	Międzylesie(3)	0,90	0,96	0,52	0,89	1,00	0,86	0,96	1,03	1,29	104,60	115,99	106,44	315	215	7 625	B	5
60	15	Margonin(3)	2,39	1,87	1,98	1,93	1,91	1,69	1,53	1,43	1,29	92,63	91,93	90,77	297	213	6 340	H	4
61	15	Osieczna(3)	1,30	1,29	1,27	1,24	1,31	1,40	1,19	1,31	1,29	99,87	103,82	99,52	305	218	8 600	E	9
62	15	Pniewy(3)	0,84	1,01	1,04	0,96	1,21	1,39	1,57	1,38	1,29	105,49	90,52	101,49	296	216	12 001	B	5
63	1	Świdnica(2)	1,03	1,15	1,19	1,28	1,26	1,22	1,28	1,35	1,27	102,68	99,71	100,14	295	220	15 150	E	5
64	15	Międzychód(3)	1,49	1,33	1,14	1,22	1,40	1,30	1,25	1,30	1,27	97,96	100,82	97,48	320	222	18 287	E	9
65	12	Mierzęcice(2)	2,44	2,02	1,99	1,37	1,48	1,27	1,13	1,18	1,24	91,89	104,79	95,71	291	230	7256	H	4
66	12	Miłówka(2)	0,98	0,93	0,97	0,85	0,79	1,15	1,05	1,21	1,23	102,95	108,26	111,78	306	232	10007	E	5
67	1	Bolków(3)	1,01	2,23	1,07	1,65	1,50	1,26	1,24	1,18	1,18	101,93	97,34	94,20	335	247	11 095	E	5
68	12	Sośnicowice(3)	0,79	0,84	0,58	0,53	0,55	0,73	0,88	0,93	1,18	105,27	115,74	121,41	338	246	8240	B	5
69	1	Lubin(2)	0,43	0,43	0,42	0,90	0,93	1,14	1,27	1,28	1,16	113,34	95,58	105,88	336	251	11 231	B	7
70	1	Mirsk(3)	0,85	0,95	0,87	1,20	1,10	1,05	1,09	1,01	1,15	103,89	102,63	101,23	371	255	9 141	E	5
71	1	Milicz(3)	1,39	1,51	1,37	1,12	1,14	1,05	1,06	1,16	1,13	97,48	103,39	99,80	378	263	24 142	H	9
72	15	Nekla(3)	1,23	1,24	1,36	1,29	1,28	1,30	1,17	1,09	1,13	99,00	98,40	96,99	354	265	6 643	E	9
73	1	Kobierzyce(2)	0,44	0,44	0,38	0,43	0,68	0,93	1,10	1,12	1,12	112,42	101,25	113,45	366	267	13 232	B	7
74	1	Kłodzko(1)	0,95	1,01	0,97	0,99	1,09	1,09	1,11	1,13	1,11	102,01	99,83	100,35	365	269	28 446	E	5
75	15	Gołuchów(2)	1,16	1,37	1,27	1,21	1,07	1,11	1,25	1,12	1,11	99,47	94,52	100,97	384	268	9 776	E	9
76	1	Nowa Ruda(1)	0,78	0,85	0,94	1,02	0,98	1,18	1,03	0,96	1,10	104,39	102,99	102,74	377	273	24 610	E	5
77	15	Rydzyna(3)	1,28	1,25	1,11	1,09	0,99	1,01	1,03	1,02	1,10	98,13	103,27	102,65	380	272	8 001	E	9
78	1	Stoszowice(2)	1,65	1,65	1,44	1,40	1,04	1,03	1,12	1,10	1,09	94,99	98,80	101,12	356	275	5 644	H	9
79	1	Bardo(3)	1,07	1,16	1,35	1,38	1,31	1,05	1,07	1,01	1,08	100,09	100,22	95,30	397	282	5 610	E	9
80	12	Koszęcin(2)	0,98	0,97	0,97	0,91	0,58	0,94	1,02	1,02	1,08	101,15	103,07	116,61	404	280	11381	E	5
81	12	Żywiec(1)	1,02	1,05	1,14	1,14	1,10	1,09	1,19	1,06	1,08	100,70	95,27	99,43	374	281	32073	E	5
82	15	Jastrowie(3)	0,84	0,87	1,16	1,21	1,16	1,33	1,23	1,12	1,06	102,93	92,68	97,82	399	284	11 623	E	5
83	1	Mieroszów(3)	1,02	0,99	1,11	1,07	1,10	1,15	0,89	1,03	1,05	100,33	108,64	98,96	401	288	7 440	E	9
84	12	Świerklaniec(2)	0,90	0,90	0,84	0,81	0,83	0,95	1,11	1,14	1,05	101,95	97,08	105,94	391	290	10949	E	5
85	12	Łodygowice(2)	1,50	1,41	1,37	1,09	1,02	1,13	1,08	1,04	1,03	95,45	97,61	100,21	409	296	13380	H	9
86	1	Nowa Ruda(2)	0,98	0,95	0,77	0,90	0,79	0,84	0,93	0,90	1,02	100,54	104,85	106,57	410	300	12 300	E	9
87	1	Polkowice(3)	0,51	0,66	0,71	0,76	0,92	1,18	1,09	1,15	1,02	109,01	96,67	102,67	406	299	26 006	B	7
88	15	Trzemeszno(3)	0,57	0,66	0,80	0,70	0,81	0,86	0,94	1,04	1,02	107,51	103,99	106,06	420	301	14 071	B	7
89	1	Olszyna(3)	1,96	1,75	1,63	1,59	1,12	1,34	1,50	1,42	1,01	91,99	81,87	97,37	433	306	6 827	H	4

90	15	Rzgów(2)	0,63	0,65	0,61	0,83	0,71	0,83	1,06	1,08	1,00	105,88	97,34	108,87	423	307	6 862	B	5
91	15	Łubowo(2)	1,04	1,17	1,20	1,20	1,16	1,47	1,16	1,12	0,97	99,10	91,32	95,69	445	314	5 361	D	9
92	15	Łęka Opatowska(2)	1,14	1,14	1,09	1,12	1,15	1,03	1,13	1,08	0,96	97,90	92,10	95,60	453	320	5 255	D	9
93	15	Zbąszyń(3)	1,42	0,95	0,65	0,85	0,97	0,97	1,05	1,06	0,96	95,27	95,53	99,88	429	317	13 504	G	9
94	12	Miasteczko Śląskie(1)	0,36	0,53	0,77	0,99	0,90	0,88	0,87	0,85	0,95	112,71	104,20	101,43	444	325	7367	A	7
95	1	Oborniki Śląskie(3)	1,35	1,26	1,14	1,09	1,09	1,04	1,00	0,95	0,94	95,60	97,02	96,43	469	327	17 641	G	9
96	15	Trzcianka(3)	0,78	0,81	0,66	0,92	0,96	0,92	0,98	1,03	0,94	102,42	98,40	99,65	451	328	23 694	D	5
97	15	Lubasz(2)	1,11	1,38	0,36	1,20	1,35	1,28	1,21	1,15	0,93	97,80	87,62	91,17	486	331	7 011	D	9
98	12	Buczkowice(2)	1,07	0,98	0,92	0,86	0,84	0,90	0,86	0,90	0,92	98,12	103,45	102,31	460	343	10558	D	9
99	12	Sławków(1)	1,11	1,08	1,02	0,86	0,94	0,95	0,87	0,94	0,91	97,57	102,46	99,25	477	346	6759	G	9
100	15	Święciechowa(2)	0,62	0,53	0,51	0,81	1,00	1,08	1,06	0,98	0,91	104,92	92,71	97,50	484	349	7 140	A	5
101	1	Chojnów(2)	1,78	1,92	1,45	0,83	0,85	0,90	0,84	0,92	0,90	91,83	103,71	101,32	493	353	9 391	G	4
102	12	Rudziniec(2)	1,71	1,81	1,71	0,80	0,91	1,11	0,80	0,89	0,90	92,30	105,93	99,78	463	354	10582	G	4
103	12	Porąbka(2)	0,96	1,06	1,24	0,97	0,84	0,91	0,93	0,90	0,87	98,80	96,77	100,95	488	362	14777	D	9
104	12	Zebrzydowice(2)	0,87	0,87	1,28	1,29	0,83	0,67	0,75	0,81	0,87	99,90	107,70	101,17	475	365	12550	D	9
105	15	Przygodzice(2)	1,45	1,49	1,44	1,46	1,54	1,19	1,42	1,36	0,85	93,46	77,07	86,09	548	377	11 389	G	4
106	1	Środa Śląska(3)	0,53	0,65	0,60	0,91	0,89	0,94	0,98	0,96	0,84	105,99	92,68	98,63	517	378	19 110	A	5
107	15	Czarnków(1)	0,62	0,71	0,73	0,75	0,78	1,07	0,89	0,87	0,84	103,71	96,65	101,73	520	380	11 347	D	5
108	12	Hazlach(2)	0,45	0,46	0,54	0,69	0,79	0,83	0,76	0,80	0,82	107,98	104,00	101,11	491	388	9824	A	7
109	12	Lubliniec(1)	0,70	0,72	0,67	0,68	0,70	0,72	0,84	0,84	0,82	101,94	98,73	103,97	535	393	23787	D	5
110	12	Kuźnia Raciborska(3)	1,65	1,34	0,92	0,90	0,91	0,92	1,00	0,88	0,81	91,50	90,07	97,21	576	396	12108	G	4
111	12	Wyry(2)	0,70	0,72	0,68	0,70	0,71	0,69	0,77	0,75	0,81	101,84	102,52	103,35	510	401	6291	D	5
112	15	Komorniki(2)	0,47	0,68	0,92	1,13	0,87	0,73	0,72	0,72	0,81	107,05	105,98	98,05	560	398	14 313	A	7
113	15	Mosina(3)	0,51	0,67	0,75	0,81	0,79	0,81	0,84	0,80	0,81	105,81	97,72	100,46	563	399	24 996	A	5
114	1	Oleśnica(1)	0,61	0,60	0,59	0,65	0,65	0,66	0,65	0,72	0,80	103,56	110,80	105,46	566	403	36 952	D	5
115	12	Skoczów(3)	0,76	0,74	0,80	0,80	0,73	0,89	0,84	0,82	0,79	100,53	97,15	101,86	546	410	25564	D	9
116	12	Woźniki(3)	0,37	0,43	0,49	0,51	0,54	0,52	0,57	0,74	0,78	109,73	117,26	109,70	559	417	9619	A	7
117	12	Bieruń(1)	0,65	0,60	0,57	0,61	0,65	0,74	0,74	0,72	0,77	101,99	101,54	104,24	584	429	19663	D	5
118	12	Mikołów(1)	0,72	0,75	0,67	0,77	0,83	0,80	0,81	0,81	0,77	100,86	97,49	98,22	573	420	38276	D	5
119	15	Nowy Tomysł(3)	0,51	0,53	0,56	0,65	0,62	0,70	0,75	0,76	0,77	105,24	101,34	105,45	592	421	24 218	A	5
120	15	Rawicz(3)	0,50	0,58	0,64	0,73	0,80	0,76	0,79	0,76	0,77	105,59	98,87	98,94	575	426	29 379	A	5
121	1	Bogatynia(3)	0,88	0,78	0,75	0,70	0,72	0,70	0,71	0,72	0,76	98,30	103,57	101,50	618	430	25 402	D	9
122	1	Jedlina-Zdrój(1)	2,40	1,58	1,48	1,12	1,13	1,15	0,88	0,75	0,76	86,61	92,85	90,46	557	436	5 061	G	4
123	12	Kochanowice(2)	0,64	0,70	0,60	0,64	0,61	0,67	0,79	0,78	0,76	102,21	98,28	105,62	599	432	6713	D	5

124	12	Ogrodzieniec(3)	0,69	0,74	0,77	0,73	0,73	0,79	0,81	0,77	0,76	101,25	96,82	101,08	562	438	9582	D	5
125	12	Świnna(2)	0,32	0,62	0,95	1,36	0,99	0,91	0,80	0,70	0,76	111,58	97,64	93,71	596	431	7946	A	7
126	15	Koło(1)	0,43	0,54	0,54	0,61	0,56	0,57	0,56	0,73	0,75	107,25	115,82	107,78	611	444	23 153	A	7
127	15	Wilczyn(2)	1,60	1,69	1,37	1,12	0,87	0,79	0,70	0,74	0,75	91,05	104,14	96,52	621	441	6 490	G	4
128	1	Kłodzko(2)	0,50	0,62	0,61	0,74	0,76	0,80	0,76	0,76	0,74	105,02	98,71	99,42	602	451	17 074	A	5
129	12	Strumień(3)	0,54	0,48	0,59	0,69	0,80	0,72	0,74	0,77	0,73	104,01	99,35	97,78	586	454	12010	D	5
130	15	Kórnik(3)	1,73	1,89	1,82	1,73	1,39	1,44	1,55	1,33	0,73	89,77	68,67	85,10	655	458	17 471	G	4
131	12	Goleszów(2)	0,46	0,51	0,51	0,57	0,65	0,70	0,73	0,71	0,72	105,70	99,52	102,45	609	465	12182	A	5
132	12	Psary(2)	0,74	0,69	0,69	0,82	0,76	0,86	0,75	0,77	0,72	99,65	97,95	98,65	622	468	11204	D	9
133	15	Czempin(3)	0,42	0,55	0,52	0,76	0,80	0,79	0,72	0,66	0,72	106,95	99,77	97,17	649	471	11 268	A	7
134	1	Brzeg Dolny(3)	0,54	0,62	0,56	0,56	0,60	0,66	0,71	0,67	0,70	103,31	99,63	103,88	680	476	16 263	D	5
135	12	Świerklany(2)	0,43	0,47	0,40	0,44	0,48	0,62	0,68	0,68	0,70	106,33	101,16	109,69	632	484	11113	A	5
136	15	Budzyń(2)	0,88	0,83	0,81	0,77	0,70	0,69	0,73	0,69	0,69	96,89	97,11	99,44	679	497	8 309	G	9
137	15	Opalenica(3)	0,45	0,52	0,59	0,60	0,64	0,66	0,70	0,68	0,69	105,52	98,70	101,85	708	495	15 685	A	5
138	15	Środa Wielkopolska(3)	0,49	0,56	0,61	0,63	0,66	0,74	0,74	0,71	0,69	104,30	96,02	100,90	675	496	30 036	D	5
139	1	Dzierżoniów(1)	0,47	0,53	0,52	0,52	0,58	0,62	0,68	0,63	0,68	104,64	100,07	104,18	713	499	34 865	A	5
140	1	Chocianów(3)	0,48	0,62	0,61	0,63	0,65	0,73	0,87	0,68	0,67	104,46	87,84	100,99	696	502	12 866	D	5
141	1	Przemków(3)	0,36	0,59	0,58	0,46	0,52	0,78	0,73	0,70	0,67	108,04	95,63	106,54	738	511	8 943	A	7
142	1	Trzebnica(3)	0,69	0,78	0,89	0,70	0,67	0,66	0,67	0,62	0,67	99,61	99,84	100,07	715	506	21 824	D	9
143	1	Wołów(3)	0,51	0,58	0,54	0,61	0,56	0,61	0,68	0,65	0,67	103,42	99,35	104,58	753	504	22 663	D	5
144	12	Dębowiec(2)	0,79	0,57	0,55	0,74	0,80	0,83	0,87	0,73	0,67	97,89	87,63	95,39	701	519	5533	D	9
145	12	Gorzyce(2)	0,47	0,47	0,49	0,49	0,56	0,58	0,62	0,66	0,67	104,58	103,74	104,30	661	514	19570	A	5
146	12	Łaziska Górne(1)	0,59	0,83	0,73	0,53	0,50	0,56	0,65	0,67	0,67	101,41	101,36	107,21	687	520	21929	D	5
147	15	Chodzież(2)	1,19	1,17	1,36	0,98	0,77	0,81	0,77	0,77	0,67	93,02	93,11	96,40	784	513	5 420	G	4
148	15	Gostyń(3)	0,54	0,56	0,45	0,47	0,49	0,52	0,56	0,59	0,67	102,68	109,54	108,36	731	510	28 097	D	5
149	15	Grodzisk Wielkopolski(3)	0,46	0,48	0,49	0,53	0,60	0,59	0,63	0,70	0,67	104,93	103,37	102,77	710	512	18 705	A	5
150	15	Słupca(1)	0,56	0,63	0,59	0,76	0,73	0,76	0,72	0,68	0,67	102,20	96,42	97,69	712	515	14 403	D	5
151	15	Szydłowo(2)	0,82	0,82	0,77	0,76	0,80	0,73	0,65	0,63	0,67	97,47	101,35	95,41	714	516	7 607	G	9
152	1	Czernica(2)	0,78	0,66	0,58	0,50	0,58	0,69	0,74	0,65	0,66	97,89	94,21	103,07	729	529	9 327	D	9
153	1	Lubań(1)	0,52	0,63	0,56	0,64	0,61	0,62	0,63	0,72	0,66	103,04	102,39	102,23	741	523	22 355	D	5
154	1	Oleśnica(2)	1,06	1,25	1,05	0,87	0,82	0,79	0,79	0,67	0,66	94,29	91,68	94,94	751	521	11 443	G	4
155	12	Chełm Śląski(2)	0,54	0,38	0,28	0,60	0,65	0,62	0,59	0,64	0,66	102,56	106,27	100,38	676	522	5664	D	5
156	15	Czarniejewo(3)	0,46	0,55	0,40	0,51	0,51	0,54	0,59	0,63	0,66	104,53	105,63	106,65	756	528	6 965	D	5
157	15	Książ Wielkopolski(3)	1,01	1,01	0,83	0,81	0,75	0,84	0,69	0,64	0,66	94,84	98,16	96,82	842	525	8 482	G	9

158	15	Miłosław(3)	0,60	0,58	0,58	0,67	0,71	0,77	0,72	0,76	0,66	101,17	95,62	98,04	724	526	10 359	D	5
159	1	Bielawa(1)	0,59	0,67	0,51	0,55	0,56	0,59	0,64	0,61	0,65	101,11	100,68	103,82	744	541	31 438	D	5
160	1	Dobromierz(2)	0,65	0,58	0,52	0,59	0,58	0,61	0,59	0,61	0,65	99,96	104,89	102,86	706	545	5 441	D	9
161	1	Kamienna Góra(2)	0,70	0,70	0,67	0,63	0,59	0,65	0,64	0,67	0,65	99,11	101,00	102,31	736	539	8 765	D	9
162	12	Chybie(2)	0,52	0,59	0,67	0,54	0,53	0,53	0,64	0,60	0,65	102,92	101,45	105,34	728	532	9114	D	5
163	12	Lyski(2)	0,57	0,55	0,50	0,56	0,55	0,67	0,70	0,73	0,65	101,56	95,83	104,20	703	542	8968	D	5
164	12	Pszów(1)	0,44	0,49	0,49	0,64	0,67	0,66	0,72	0,72	0,65	105,04	94,93	99,42	721	534	14051	A	5
165	15	Opatówek(2)	0,50	0,85	0,77	0,65	0,67	0,74	0,61	0,61	0,65	103,34	103,18	99,10	778	537	10 147	D	5
166	15	Skoki(3)	0,89	1,14	0,78	0,79	0,84	0,86	0,65	0,70	0,65	96,13	99,67	93,78	801	538	8 779	G	9
167	1	Syców(3)	0,46	0,49	0,47	0,50	0,49	0,54	0,49	0,51	0,64	104,34	114,03	107,08	774	554	16 475	D	5
168	12	Łazy(3)	0,51	0,59	0,47	0,44	0,52	0,60	0,62	0,62	0,64	103,03	102,09	105,33	734	547	16031	D	5
169	12	Niegowa(2)	0,71	0,61	0,63	0,71	0,72	0,67	0,64	0,63	0,64	98,58	100,10	96,95	719	556	5857	D	9
170	12	Żarki(3)	0,77	0,75	0,64	0,76	0,81	0,54	0,53	0,62	0,64	97,69	109,17	94,11	758	558	8147	D	9
171	1	Lwówek Śląski(3)	0,42	0,60	0,67	0,59	0,44	0,51	0,50	0,74	0,63	105,42	113,01	109,83	800	559	18 085	A	5
172	15	Gniezno(2)	0,89	1,04	1,09	0,98	0,96	1,23	0,95	0,43	0,63	95,77	81,37	90,00	830	567	8 388	G	9
173	1	Kamieniec Ząbkowicki(2)	0,58	0,63	0,54	0,52	0,55	0,55	0,57	0,56	0,62	100,94	104,30	102,92	804	573	8 770	D	5
174	12	Krzyżanowice(2)	0,53	0,43	0,48	0,46	0,50	0,45	0,52	0,57	0,62	102,13	109,70	105,85	777	572	11511	D	5
175	12	Lipowa(2)	0,61	0,65	0,74	0,69	0,72	0,65	0,73	0,69	0,62	100,37	92,50	96,57	748	568	9741	D	9
176	15	Murowana Goślina(3)	0,95	1,00	0,89	1,07	0,81	0,73	0,69	0,59	0,62	94,75	94,82	93,60	818	574	15 774	G	4
177	15	Rogoźno(3)	1,16	1,08	0,77	0,61	0,56	0,52	0,54	0,53	0,62	92,43	106,89	102,37	846	575	17 233	G	4
178	1	Strzegom(3)	0,54	0,57	0,40	0,59	0,57	0,58	0,62	0,63	0,61	101,57	99,61	102,02	844	580	27 230	D	5
179	15	Koło(2)	0,39	0,46	0,62	0,71	0,64	0,61	0,67	0,62	0,61	105,57	95,69	98,84	821	584	7 049	A	5
180	15	Kościelec(2)	0,61	0,78	0,76	0,53	0,48	0,47	0,47	0,65	0,61	100,11	114,79	106,24	834	579	6 579	D	9
181	1	Miłkowice(2)	0,47	0,71	0,76	0,78	0,69	0,67	0,60	0,63	0,60	103,13	100,29	96,72	849	595	6 099	D	5
182	1	Strzelin(3)	0,78	0,77	0,76	0,54	0,58	0,62	0,55	0,56	0,60	96,78	104,97	101,22	854	590	21 733	G	9
183	12	Imielin(1)	0,36	0,38	0,42	0,46	0,51	0,53	0,59	0,58	0,60	106,68	101,22	103,97	808	594	7829	A	7
184	12	Bobrowniki(2)	0,57	0,66	0,65	0,55	0,57	0,60	0,58	0,58	0,59	100,47	100,56	100,68	826	613	11274	D	9
185	15	Pleszew(3)	0,35	0,40	0,43	0,47	0,53	0,49	0,52	0,53	0,59	106,54	106,43	102,71	882	615	29 743	A	7
186	15	Rakoniewice(3)	0,47	0,54	0,52	0,51	0,53	0,69	0,72	0,55	0,59	102,77	90,34	102,54	839	614	12 483	D	5
187	15	Wyrzysk(3)	0,76	0,68	0,70	0,76	0,83	0,77	0,69	0,61	0,59	96,98	92,41	91,94	851	606	14 348	G	9
188	1	Jawor(1)	0,36	0,43	0,44	0,53	0,60	0,60	0,59	0,62	0,58	106,29	99,24	99,19	904	623	24 521	A	5
189	1	Kamienna Góra(1)	0,58	0,59	0,65	0,61	0,61	0,59	0,57	0,55	0,58	100,04	100,88	98,70	866	626	21 708	D	9
190	15	Ostrzeszów(3)	0,52	0,60	0,60	0,61	0,68	0,63	0,64	0,63	0,58	101,24	95,30	96,21	890	631	23 169	D	5
191	15	Turek(1)	0,34	0,48	0,50	0,73	0,73	0,63	0,62	0,64	0,58	106,97	96,81	94,43	896	635	29 442	A	7

192	1	Lubomierz(3)	0,32	0,50	0,52	0,54	0,46	0,56	0,52	0,54	0,57	107,58	104,53	105,57	875	639	6 007	A	7
193	1	Jeżów Sudecki(2)	0,44	0,52	0,53	0,67	0,57	0,64	0,54	0,52	0,56	103,07	101,35	99,37	888	656	6 336	D	5
194	12	Olsztyn(2)	1,04	1,09	0,66	0,58	0,71	0,60	0,56	0,56	0,56	92,62	100,02	94,51	881	646	6891	G	4
195	15	Chodzież(1)	0,76	0,77	0,67	0,62	0,62	0,60	0,66	0,63	0,56	96,34	92,57	97,52	910	645	19 669	G	9
196	15	Kwilcz(2)	0,61	0,62	0,69	0,54	0,49	0,49	0,50	0,56	0,56	98,92	106,19	103,38	929	650	6 164	D	9
197	15	Lipno(2)	0,49	0,57	0,53	0,60	0,69	0,61	0,46	0,58	0,56	101,73	111,09	94,91	946	647	5 759	D	5
198	15	Stare Miasto(2)	0,33	0,35	0,39	0,41	0,44	0,53	0,56	0,55	0,56	106,93	100,71	106,32	900	648	10 354	A	7
199	15	Szamotuły(3)	0,62	0,62	0,57	0,54	0,54	0,54	0,55	0,53	0,56	98,69	101,15	100,89	920	654	28 197	D	9
200	1	Pieszyce(1)	0,40	0,46	0,47	0,39	0,46	0,51	0,48	0,52	0,55	104,01	106,93	104,70	982	679	9 541	D	5
201	12	Bestwina(2)	0,28	0,29	0,30	0,53	0,59	0,60	0,62	0,55	0,55	108,71	93,99	98,15	909	681	10452	A	7
202	12	Orzesze(1)	0,51	0,56	0,54	0,54	0,52	0,58	0,58	0,58	0,55	101,00	97,47	101,38	903	665	18710	D	5
203	15	Baranów(2)	0,40	0,43	0,52	0,52	0,58	0,51	0,49	0,34	0,55	104,10	106,00	98,59	960	673	7 538	D	5
204	15	Krzykosy(2)	0,46	0,44	0,51	0,61	0,62	0,61	0,58	0,56	0,55	102,28	96,85	96,79	899	680	6 492	D	5
205	1	Kunice(2)	0,67	0,84	0,98	0,87	0,70	0,65	0,63	0,62	0,54	97,41	92,89	93,63	993	692	5 093	G	9
206	15	Pobiedziska(3)	0,80	1,04	1,09	0,90	0,85	0,88	0,81	0,70	0,54	95,14	81,60	89,10	984	700	16 278	G	9
207	1	Ziębice(3)	0,32	0,37	0,39	0,45	0,51	0,54	0,54	0,56	0,53	106,55	99,25	100,96	932	707	18 360	A	7
208	12	Ciasna(2)	0,61	0,69	0,62	0,41	0,43	0,42	0,48	0,54	0,53	98,34	105,27	105,69	913	706	7905	D	9
209	12	Radzionków(1)	0,34	0,33	0,34	0,44	0,49	0,51	0,55	0,51	0,53	105,80	98,65	102,12	939	709	17155	A	5
210	15	Krzymów(2)	0,54	0,59	0,61	0,54	0,47	0,48	0,42	0,47	0,53	99,66	112,44	103,19	983	711	7 092	D	9
211	15	Suchy Las(2)	0,72	0,68	0,56	0,51	0,51	0,54	0,58	0,57	0,53	96,16	95,63	100,65	990	717	13 065	G	9
212	12	Czeladź(1)	0,36	0,37	0,35	0,41	0,43	0,45	0,45	0,50	0,52	104,88	107,99	105,09	981	722	34345	A	5
213	12	Gilowice(2)	0,84	1,06	0,34	0,41	0,44	0,40	0,42	0,49	0,52	94,23	112,06	104,29	953	724	5721	G	4
214	12	Lubomia(2)	0,43	0,51	0,45	0,59	0,58	0,42	0,35	0,51	0,52	102,31	121,13	97,21	957	731	8057	D	5
215	12	Pawonków(2)	0,50	0,57	0,48	0,54	0,48	0,53	0,50	0,53	0,52	100,44	102,02	102,30	937	723	6489	D	9
216	12	Wojkowice(1)	0,38	0,41	0,43	0,59	0,45	0,46	0,43	0,45	0,52	104,00	110,85	103,91	965	720	9452	D	5
217	15	Kępno(3)	0,55	0,65	0,68	0,61	0,67	0,63	0,64	0,58	0,52	99,40	90,41	93,86	1021	729	24 393	D	9
218	12	Rydułtowy(1)	0,37	0,47	0,42	0,47	0,50	0,52	0,52	0,49	0,51	103,89	98,99	100,32	1002	754	21981	D	5
219	15	Krzywiń(3)	0,69	0,60	0,56	0,54	0,51	0,50	0,52	0,54	0,51	96,36	98,83	99,88	1087	746	9 938	G	9
220	1	Wiązów(3)	0,60	0,50	0,45	0,47	0,54	0,55	0,55	0,53	0,50	97,84	95,37	98,29	1012	763	7 391	D	9
221	12	Radlin(1)	0,33	0,38	0,41	0,42	0,48	0,51	0,52	0,50	0,50	105,40	97,90	101,03	1019	767	17783	A	5
222	15	Lądek(2)	0,38	0,34	0,37	0,35	0,34	0,34	0,37	0,44	0,50	103,32	115,65	109,78	1023	771	5 758	D	5
223	12	Markłowice(2)	0,27	0,40	0,39	0,38	0,33	0,37	0,40	0,44	0,48	107,58	109,45	109,95	1063	805	5130	A	7
224	12	Pawłowice(2)	0,42	0,43	0,47	0,42	0,44	0,46	0,51	0,52	0,48	101,87	96,96	102,11	1059	797	17876	D	5
225	12	Suszec(2)	0,46	0,47	0,43	0,44	0,47	0,49	0,50	0,49	0,48	100,53	98,50	100,64	1057	795	10834	D	9

226	15	Krzemieniewo(2)	0,26	0,34	0,31	0,31	0,30	0,35	0,48	0,46	0,48	108,10	99,96	112,68	1144	800	8 516	A	7
227	15	Oborniki(3)	0,35	0,44	0,45	0,42	0,48	0,51	0,49	0,49	0,48	104,13	99,52	100,37	1097	794	31 646	D	5
228	1	Długołęka(2)	0,43	0,46	0,44	0,59	0,54	0,55	0,54	0,53	0,47	101,16	93,76	96,75	1117	812	20 877	D	5
229	1	Jelcz-Laskowice(3)	0,47	0,56	0,56	0,54	0,67	0,67	0,43	0,43	0,47	100,03	104,58	91,49	1115	816	21 535	D	9
230	1	Miękinia(2)	0,57	0,56	0,51	0,38	0,47	0,46	0,44	0,48	0,47	97,62	102,71	99,70	1130	815	11 547	D	9
231	1	Sulików(2)	0,25	0,16	0,16	0,42	0,42	0,41	0,44	0,48	0,47	108,43	104,05	103,12	1075	813	5 950	A	7
232	1	Żórawina(2)	0,40	0,48	0,32	0,42	0,48	0,49	0,48	0,42	0,47	101,93	98,42	99,07	1104	821	7 879	D	5
233	12	Godów(2)	0,30	0,31	0,36	0,40	0,48	0,49	0,50	0,48	0,47	105,70	96,73	99,83	1082	811	12503	A	5
234	15	Kościan(2)	1,31	1,26	1,25	0,96	0,85	0,84	0,80	0,64	0,47	87,94	76,54	86,23	1237	817	15 073	G	4
235	15	Krajenka(3)	0,26	0,38	0,54	0,56	0,55	0,54	0,49	0,51	0,47	107,64	97,86	96,17	1094	820	7 271	A	7
236	1	Wińsko(2)	0,46	0,48	0,52	0,47	0,49	0,52	0,51	0,43	0,46	100,05	95,39	98,48	1134	833	8 743	D	9
237	12	Jasienica(2)	0,39	0,40	0,44	0,41	0,40	0,40	0,43	0,45	0,46	102,09	102,81	103,53	1126	843	20421	D	5
238	15	Grzegorzew(2)	0,15	0,15	0,12	0,25	0,28	0,37	0,35	0,45	0,46	115,50	114,79	112,83	1145	829	5 665	A	7
239	15	Śrem(3)	0,41	0,42	0,42	0,43	0,46	0,48	0,46	0,47	0,46	101,18	99,27	99,76	1151	846	39 766	D	5
240	15	Wronki(3)	0,56	0,53	0,49	0,49	0,54	0,50	0,50	0,46	0,46	97,59	95,58	95,82	1127	840	18 613	G	9
241	1	Bolesławiec(2)	0,51	0,69	0,68	0,39	0,33	0,32	0,38	0,38	0,45	98,54	109,37	107,89	544	863	12 574	D	9
242	1	Oława(1)	0,38	0,46	0,47	0,50	0,49	0,48	0,48	0,47	0,45	101,90	96,33	97,88	1184	871	30 898	D	5
243	1	Świebodzice(1)	0,43	0,57	0,55	0,44	0,47	0,49	0,46	0,46	0,45	100,67	99,46	98,99	1191	853	23 224	D	9
244	1	Ząbkowice Śląskie(3)	0,46	0,53	0,63	0,58	0,57	0,59	0,64	0,46	0,45	99,71	83,72	94,08	1182	869	23 177	D	9
245	1	Żmigród(3)	0,32	0,37	0,43	0,51	0,57	0,58	0,55	0,42	0,45	104,53	90,77	94,20	1171	858	15 066	D	5
246	12	Kłobuck(3)	0,28	0,27	0,27	0,39	0,40	0,52	0,47	0,44	0,45	106,25	98,46	103,00	1136	854	20542	A	5
247	12	Tworóg(2)	0,36	0,44	0,45	0,35	0,50	0,54	0,48	0,45	0,45	102,85	97,33	97,60	1121	851	7976	D	5
248	15	Pyzdry(3)	0,22	0,24	0,29	0,31	0,32	0,34	0,34	0,44	0,45	109,48	114,98	109,04	1133	857	7 261	A	7
249	1	Dzierżonów(2)	0,37	0,41	0,39	0,35	0,34	0,37	0,37	0,34	0,44	102,16	108,27	106,60	1180	899	9 388	D	5
250	1	Malczyce(2)	0,53	0,56	0,62	0,51	0,48	0,43	0,37	0,38	0,44	97,66	108,65	98,10	1172	893	5 992	D	9
251	1	Zagrodno(2)	0,28	0,35	0,34	0,42	0,38	0,38	0,36	0,45	0,44	105,90	110,14	103,44	1164	905	5 696	A	5
252	12	Gierałtowice(2)	0,34	0,35	0,35	0,42	0,43	0,43	0,46	0,41	0,44	103,39	98,56	100,83	1167	884	10626	D	5
253	12	Pilica(3)	0,40	0,42	0,51	0,43	0,43	0,44	0,42	0,42	0,44	101,32	102,28	100,84	1163	895	9230	D	5
254	12	Poręba(1)	0,39	0,48	0,52	0,40	0,39	0,31	0,36	0,38	0,44	101,46	110,57	102,94	1177	894	8863	D	5
255	15	Drawsko(2)	0,83	0,61	0,31	0,41	0,39	0,54	0,50	0,41	0,44	92,43	93,92	103,14	1257	882	5 957	G	4
256	15	Duszniki(2)	0,65	0,64	0,80	0,70	0,48	0,58	0,52	0,51	0,44	95,34	91,87	97,78	1243	890	8 228	G	9
257	15	Krzyż Wielkopolski(3)	0,34	0,47	0,43	0,65	0,68	0,45	0,46	0,47	0,44	103,42	98,48	89,89	1159	879	8 876	D	5
258	15	Rokietnica(2)	0,15	0,13	0,13	0,29	0,36	0,39	0,42	0,43	0,44	114,93	101,99	104,91	1199	892	9 362	A	7
259	15	Ujście(3)	0,39	0,41	0,48	0,47	0,53	0,57	0,53	0,50	0,44	101,51	91,98	95,67	1153	878	8 045	D	5

260	1	Węgliniec(3)	0,52	0,54	0,48	0,63	0,45	0,45	0,42	0,42	0,43	97,68	102,26	99,39	1216	907	8 907	D	9
261	12	Ornontowice(2)	0,28	0,27	0,29	0,32	0,34	0,37	0,40	0,40	0,43	105,76	103,83	106,19	1214	917	5361	A	5
262	12	Ożarówice(2)	0,34	0,40	0,42	0,35	0,37	0,34	0,36	0,37	0,43	103,00	108,78	103,72	1231	919	5368	D	5
263	12	Szczekociny(3)	0,33	0,35	0,34	0,39	0,41	0,44	0,49	0,42	0,43	103,33	93,92	101,45	1217	923	8542	D	5
264	12	Wilamowice(3)	0,18	0,19	0,23	0,33	0,37	0,44	0,44	0,49	0,43	111,69	98,09	103,47	1253	926	15196	A	7
265	15	Kaźmierz(2)	0,18	0,33	0,31	0,33	0,37	0,36	0,43	0,45	0,43	111,41	100,10	103,73	1215	912	7 183	A	7
266	15	Wieleń(3)	0,42	0,47	0,37	0,37	0,37	0,42	0,41	0,43	0,43	100,39	103,36	104,14	1225	910	12 689	D	9
267	1	Głuszycza(3)	0,48	0,53	0,50	0,51	0,43	0,41	0,43	0,40	0,42	98,36	98,84	99,70	1270	948	9 397	D	9
268	1	Kąty Wrocławskie(3)	0,37	0,43	0,52	0,51	0,55	0,55	0,51	0,44	0,42	101,61	91,19	93,79	1288	940	17 671	D	5
269	12	Miedźna(2)	0,40	0,43	0,42	0,42	0,40	0,45	0,49	0,44	0,42	100,46	92,15	101,14	1262	953	15596	D	9
270	12	Nędza(2)	0,63	0,92	0,76	0,57	0,71	0,57	0,45	0,42	0,42	95,07	96,04	87,52	1252	954	7198	G	9
271	12	Wielowieś(2)	0,50	0,63	0,64	0,43	0,38	0,37	0,40	0,39	0,42	97,73	102,21	102,41	1239	952	5963	D	9
272	12	Zbrosławice(2)	0,43	0,40	0,38	0,30	0,31	0,42	0,42	0,46	0,42	99,81	100,57	107,86	1286	951	15504	D	9
273	15	Kościan(1)	0,59	0,60	0,58	0,61	0,61	0,58	0,48	0,44	0,42	95,90	94,48	91,23	1273	934	23 987	G	9
274	15	Szamocin(3)	0,42	0,43	0,48	0,43	0,44	0,46	0,48	0,47	0,42	100,07	93,79	98,86	1256	941	7 299	D	9
275	15	Żelazków(2)	0,41	0,43	0,45	1,01	0,28	0,27	0,38	0,41	0,42	100,46	105,91	111,00	1291	945	9 024	D	9
276	12	Mszana(2)	0,35	0,31	0,33	0,35	0,38	0,40	0,48	0,39	0,41	102,09	93,24	102,51	1276	958	7000	D	5
277	15	Buk(3)	0,37	0,40	0,35	0,32	0,35	0,38	0,40	0,39	0,41	101,34	101,40	104,17	1306	960	11 894	D	5
278	15	Dąbie(3)	0,17	0,16	0,20	0,26	0,33	0,35	0,39	0,38	0,41	111,81	102,24	105,69	1282	974	6 784	A	7
279	15	Dobra(3)	0,37	0,47	0,91	0,70	0,46	0,36	0,40	0,39	0,41	101,25	100,95	96,99	992	965	6 430	D	5
280	15	Dolsk(3)	0,78	0,75	0,49	0,44	0,44	0,49	0,46	0,40	0,41	92,16	94,21	98,05	1360	972	5 786	G	4
281	1	Kostomłoty(2)	0,31	0,36	0,23	0,32	0,28	0,37	0,40	0,41	0,40	103,37	99,31	108,84	1308	990	6 912	D	5
282	1	Wąsosz(3)	0,39	0,40	0,42	0,42	0,44	0,49	0,43	0,43	0,40	100,18	96,28	97,44	1314	997	7 483	D	9
283	1	Złotoryja(2)	0,27	0,27	0,29	0,28	0,33	0,35	0,36	0,38	0,40	104,93	105,73	104,85	1294	981	7 128	A	5
284	12	Gaszowice(2)	0,53	0,51	0,46	0,42	0,36	0,36	0,40	0,42	0,40	96,46	99,94	102,07	1316	998	8738	G	9
285	12	Poczesna(2)	0,36	0,36	0,39	0,39	0,37	0,44	0,43	0,38	0,40	101,52	96,61	102,45	1345	977	12382	D	5
286	15	Żerków(3)	0,47	0,41	0,38	0,41	0,43	0,42	0,41	0,38	0,40	97,99	99,27	98,30	1323	982	10 670	D	9
287	1	Prochowice(3)	0,30	0,35	0,37	0,37	0,38	0,44	0,39	0,37	0,39	103,56	100,43	100,58	1343	1010	7 519	D	5
288	12	Wręczyca Wielka(2)	0,41	0,44	0,46	0,48	0,52	0,48	0,40	0,38	0,39	99,42	98,82	92,79	1393	1014	17292	D	9
289	15	Czerwonak(2)	0,29	0,31	0,34	0,40	0,41	0,41	0,42	0,40	0,39	103,52	96,24	98,43	1367	1016	23 576	D	5
290	15	Luboń(1)	0,25	0,32	0,34	0,38	0,40	0,42	0,40	0,37	0,39	105,68	98,61	99,57	1388	1009	26 710	A	5
291	15	Łobżenica(3)	0,60	0,65	0,49	0,42	0,36	0,42	0,45	0,43	0,39	94,81	93,17	101,87	1339	1012	10 141	G	9
292	1	Pieńsk(3)	0,33	0,42	0,49	0,47	0,49	0,46	0,46	0,44	0,38	102,00	90,79	94,16	1364	1023	9 439	D	5
293	12	Miedźno(2)	0,48	0,48	0,41	0,41	0,34	0,43	0,41	0,35	0,38	96,92	95,53	102,42	1370	1035	7575	G	9

294	12	Radziechowy-Wieprz(2)	0,39	0,44	0,51	0,67	0,67	0,59	0,53	0,55	0,38	99,82	85,27	87,08	1356	1021	12477	D	9
295	15	Bralin(2)	0,34	0,38	0,40	0,42	0,41	0,40	0,42	0,39	0,38	101,27	94,17	97,72	1392	1039	5 693	D	5
296	15	Dopiewo(2)	0,13	0,17	0,16	0,23	0,31	0,34	0,35	0,36	0,38	114,31	104,55	105,70	1379	1030	13 807	A	7
297	15	Okonek(3)	0,53	0,47	0,57	0,41	0,41	0,46	0,39	0,49	0,38	96,02	98,63	98,33	1362	1019	9 064	G	9
298	15	Kramsk(2)	0,28	0,38	0,50	0,45	0,40	0,43	0,48	0,39	0,37	103,65	87,98	98,19	1373	1040	10 123	D	5
299	12	Blachownia(3)	0,48	0,51	0,57	0,43	0,51	0,52	0,38	0,37	0,36	96,37	96,97	91,57	1489	1073	13431	G	9
300	12	Bojszowy(2)	0,22	0,38	0,40	0,42	0,41	0,41	0,40	0,37	0,36	106,29	95,10	96,81	1418	1062	6588	A	5
301	12	Herby(2)	0,68	0,71	0,62	0,61	0,53	0,59	0,47	0,36	0,36	92,33	87,02	90,77	1439	1068	7021	G	4
302	12	Kamienica Polska(2)	0,66	0,65	0,65	0,69	0,67	0,63	0,61	0,47	0,36	92,94	77,15	86,02	1411	1050	5569	G	4
303	12	Konieczpol(3)	0,42	0,43	0,42	0,47	0,47	0,42	0,37	0,40	0,36	98,21	99,04	93,78	1481	1061	10512	D	9
304	12	Kozy(2)	0,24	0,27	0,31	0,31	0,32	0,36	0,38	0,35	0,36	105,02	97,61	103,20	1444	1071	11572	A	5
305	12	Pyskowice(1)	0,42	0,40	0,35	0,41	0,41	0,41	0,44	0,42	0,36	98,17	91,04	96,62	1424	1058	19155	D	9
306	15	Kamieniec(2)	0,28	0,26	0,25	0,25	0,27	0,27	0,30	0,33	0,36	103,11	110,11	107,48	1419	1063	6 560	D	5
307	15	Kleczew(3)	0,20	0,26	0,39	0,36	0,27	0,51	0,39	0,42	0,36	107,78	96,63	108,03	1508	1056	9 761	A	7
308	1	Bierutów(3)	0,33	0,34	0,21	0,20	0,25	0,34	0,41	0,37	0,35	101,01	93,29	108,61	1434	1076	10 238	D	5
309	1	Wisznia Mała(2)	0,38	0,43	0,44	0,43	0,39	0,42	0,41	0,36	0,35	98,89	92,38	97,35	1458	1081	7 982	D	9
310	12	Koziegłowy(3)	0,27	0,50	0,81	0,83	0,71	0,43	0,38	0,31	0,35	102,89	95,52	83,45	1483	1102	14469	D	5
311	12	Lędziny(1)	0,38	0,44	0,45	0,37	0,41	0,40	0,36	0,38	0,35	99,04	99,05	96,24	1441	1079	16009	D	9
312	12	Pilchowice(2)	0,29	0,37	0,36	0,27	0,28	0,30	0,32	0,38	0,35	102,32	104,64	105,60	1452	1086	10192	D	5
313	15	Kostrzyn(3)	0,31	0,34	0,35	0,34	0,37	0,38	0,39	0,37	0,35	101,71	94,62	98,60	1484	1089	15 481	D	5
314	15	Złotów(1)	0,41	0,37	0,45	0,37	0,35	0,35	0,35	0,37	0,35	98,16	100,03	99,73	1469	1085	18 459	D	9
315	1	Łagiewniki(2)	0,39	0,26	0,25	0,27	0,32	0,31	0,29	0,35	0,34	98,41	109,37	101,71	1471	1109	7 292	D	9
316	15	Klecko(3)	0,03	0,03	0,03	0,11	0,13	0,13	0,13	0,25	0,34	133,93	162,04	126,67	1477	1108	7 694	A	8
317	15	Nowe Miasto nad Wartą(2)	0,22	0,25	0,25	0,28	0,29	0,31	0,28	0,34	0,34	105,37	108,90	103,58	1500	1120	9 100	A	5
318	15	Zduny(3)	0,13	0,18	0,24	0,28	0,33	0,35	0,39	0,37	0,34	113,14	92,49	100,48	1495	1118	7 010	A	7
319	1	Gryfów Śląski(3)	0,28	0,30	0,30	0,34	0,37	0,35	0,34	0,36	0,33	102,35	98,91	97,29	1512	1133	10 352	D	5
320	15	Lwówek(3)	0,14	0,29	0,34	0,37	0,35	0,37	0,36	0,36	0,33	111,28	95,07	97,91	1591	1142	9 176	A	7
321	15	Sompolno(3)	0,55	0,50	0,44	0,42	0,45	0,40	0,29	0,29	0,33	93,93	107,67	92,98	1551	1124	10 661	G	4
322	15	Strzałkowo(2)	0,29	0,28	0,32	0,31	0,28	0,32	0,33	0,31	0,33	101,74	99,76	104,35	1513	1130	9 599	D	5
323	1	Borów(2)	0,19	0,18	0,31	0,30	0,33	0,36	0,40	0,37	0,32	106,62	90,40	99,19	1529	1150	5 240	A	7
324	1	Niechlów(2)	0,11	0,11	0,10	0,28	0,42	0,36	0,40	0,37	0,32	113,53	88,68	93,37	1544	1165	5 182	A	7
325	12	Krzanowice(3)	0,38	0,49	0,41	0,45	0,41	0,40	0,45	0,32	0,32	98,01	84,14	94,17	1527	1158	6047	D	9
326	12	Myszków(1)	0,26	0,28	0,29	0,33	0,35	0,41	0,37	0,34	0,32	102,34	92,00	97,33	1571	1169	33068	D	5
327	12	Rudnik(2)	0,35	0,39	0,38	0,19	0,24	0,23	0,27	0,28	0,32	98,82	108,29	107,89	1526	1154	5254	D	9

328	15	Jaraczewo(2)	0,34	0,27	0,29	0,28	0,33	0,32	0,32	0,32	0,32	99,13	99,86	99,37	1549	1162	8 277	D	9
329	15	Kłodawa(3)	0,24	0,32	0,29	0,28	0,34	0,31	0,28	0,33	0,32	103,62	106,11	98,77	1543	1157	13 544	D	5
330	15	Niechanowo(2)	0,26	0,19	0,13	0,24	0,31	0,30	0,31	0,33	0,32	102,74	101,81	100,38	1547	1161	5 437	D	5
331	15	Siedlec(2)	0,50	0,40	0,46	0,44	0,37	0,37	0,30	0,31	0,32	94,39	103,12	96,03	1566	1167	12 068	G	4
332	15	Śmigiel(3)	0,38	0,37	0,36	0,35	0,31	0,31	0,31	0,29	0,32	97,62	100,62	100,42	1609	1164	17 532	D	9
333	15	Wągrowiec(2)	0,42	0,32	0,30	0,36	0,34	0,35	0,35	0,37	0,32	96,96	96,00	99,00	1588	1145	11 511	G	9
334	1	Nowogrodziec(3)	0,43	0,44	0,32	0,24	0,33	0,29	0,23	0,26	0,31	95,99	115,11	98,13	1589	1203	14 851	G	9
335	1	Świerzawa(3)	0,42	0,41	0,47	0,31	0,38	0,37	0,37	0,35	0,31	96,44	92,10	95,16	1580	1192	7 886	G	9
336	1	Żarów(3)	0,27	0,28	0,31	0,26	0,34	0,36	0,38	0,33	0,31	102,12	91,40	98,40	1577	1177	12 433	D	5
337	12	Krzepice(3)	0,42	0,39	0,40	0,43	0,34	0,30	0,30	0,34	0,31	96,45	101,54	98,35	1574	1180	9547	G	9
338	15	Blizanów(2)	0,22	0,20	0,23	0,30	0,35	0,33	0,27	0,23	0,31	104,43	107,27	97,20	1569	1178	9 314	D	5
339	15	Damasławek(2)	0,21	0,31	0,28	0,30	0,33	0,33	0,32	0,35	0,31	105,27	98,93	98,68	1582	1186	5 596	A	5
340	15	Nowe Skalmierzyce(3)	0,25	0,25	0,24	0,23	0,27	0,28	0,28	0,27	0,31	102,57	104,25	103,31	1593	1200	15 304	D	5
341	15	Odolanów(3)	0,10	0,18	0,21	0,25	0,29	0,29	0,31	0,30	0,31	115,10	99,62	101,34	1643	1193	13 916	A	7
342	1	Boguszów-Gorce(1)	0,27	0,32	0,31	0,34	0,30	0,28	0,28	0,28	0,30	101,02	103,80	99,56	1640	1226	16 838	D	5
343	1	Krośnice(2)	0,48	0,45	0,33	0,53	0,50	0,49	0,45	0,37	0,30	94,22	81,85	87,88	1683	1219	8 044	G	4
344	1	Rudna(2)	0,20	0,23	0,19	0,23	0,25	0,27	0,36	0,30	0,30	105,07	90,79	104,54	1632	1232	7 108	A	5
345	1	Święta Katarzyna(3)	0,61	0,67	0,69	0,66	0,66	0,75	0,79	0,40	0,30	91,43	61,61	81,91	1659	1220	13 438	G	4
346	12	Kalety(1)	0,54	0,52	0,61	0,44	0,39	0,65	0,58	0,38	0,30	92,75	71,82	93,36	1630	1224	8714	G	4
347	15	Kleszczewo(2)	0,06	0,05	0,14	0,18	0,16	0,27	0,34	0,25	0,30	123,51	94,42	117,09	1623	1212	5 422	A	8
348	15	Połajewo(2)	0,33	0,22	0,22	0,35	0,24	0,24	0,24	0,27	0,30	99,02	112,27	106,05	1605	1206	6 186	D	9
349	1	Jaworzyna Śląska(3)	0,27	0,28	0,29	0,32	0,33	0,32	0,35	0,32	0,29	101,06	91,59	96,68	1657	1248	10 415	D	5
350	1	Przeworno(2)	0,42	0,44	0,42	0,31	0,30	0,33	0,33	0,25	0,29	95,62	94,06	99,39	1647	1244	5 285	G	9
351	1	Udanin(2)	0,29	0,27	0,23	0,27	0,26	0,29	0,26	0,26	0,29	100,17	104,91	102,48	1658	1245	5 685	D	9
352	15	Czarnków(2)	0,29	0,28	0,27	0,38	0,40	0,37	0,39	0,34	0,29	99,81	85,60	91,89	1668	1251	10 802	D	9
353	12	Kłomnice(2)	0,26	0,18	0,26	0,24	0,28	0,28	0,34	0,30	0,28	100,78	90,75	99,41	1703	1278	13801	D	5
354	12	Rędziny(2)	0,19	0,24	0,32	0,22	0,18	0,21	0,23	0,23	0,28	104,45	108,71	111,89	1702	1281	9682	D	5
355	15	Gołańcz(3)	0,22	0,21	0,21	0,30	0,29	0,29	0,30	0,30	0,28	103,00	95,35	98,92	1696	1279	8 481	D	5
356	15	Słupca(2)	0,09	0,17	0,18	0,27	0,34	0,32	0,28	0,27	0,28	114,86	101,56	95,49	1700	1260	9 033	A	7
357	15	Sośnie(2)	0,31	0,28	0,34	0,29	0,29	0,28	0,24	0,28	0,28	98,70	106,00	98,85	1692	1280	6 692	D	9
358	15	Złotów(2)	0,45	0,46	0,42	0,39	0,26	0,19	0,10	0,25	0,28	94,41	168,97	102,08	1712	1262	9 188	G	4
359	12	Lelów(2)	0,34	0,43	0,44	0,34	0,28	0,35	0,28	0,28	0,27	97,30	98,98	99,21	1697	1287	5207	G	9
360	12	Pietrowice Wielkie(2)	0,30	0,38	0,41	0,27	0,23	0,20	0,28	0,27	0,27	98,87	99,49	104,22	1693	1285	7151	D	9
361	12	Przystajń(2)	0,36	0,37	0,47	0,46	0,34	0,30	0,29	0,26	0,27	96,42	96,04	93,73	1723	1304	6082	G	9

362	15	Kaczory(2)	0,54	0,62	0,49	0,52	0,50	0,45	0,31	0,30	0,27	91,95	94,15	86,01	1740	1283	7 559	G	4
363	1	Ścinawa(3)	0,40	0,37	0,38	0,26	0,35	0,40	0,33	0,29	0,26	94,68	88,32	92,72	1774	1316	10 547	G	4
364	1	Twardogóra(3)	0,25	0,28	0,29	0,26	0,23	0,24	0,24	0,28	0,26	100,72	104,50	103,57	1766	1311	12 933	D	5
365	12	Toszek(3)	0,32	0,30	0,31	0,27	0,29	0,26	0,31	0,29	0,26	97,49	92,17	97,84	1745	1309	10207	G	9
366	1	Chojnów(1)	0,26	0,30	0,31	0,37	0,36	0,37	0,33	0,27	0,25	99,50	88,24	91,91	1797	1327	14 485	D	9
367	15	Kuślin(2)	0,18	0,26	0,21	0,16	0,24	0,19	0,23	0,26	0,25	104,32	105,93	101,83	1787	1329	5 465	D	5
368	15	Pogorzela(3)	0,29	0,28	0,37	0,36	0,34	0,33	0,30	0,25	0,25	98,20	91,93	92,85	1798	1343	5 223	D	9
369	15	Skulsk(2)	0,28	0,24	0,38	0,37	0,42	0,44	0,27	0,34	0,25	98,58	96,18	87,81	1790	1338	6 214	D	9
370	1	Dobroszyce(2)	0,18	0,23	0,34	0,29	0,34	0,33	0,27	0,30	0,24	103,63	93,32	90,89	1869	1379	5 985	D	5
371	15	Ostrów Wielkopolski(2)	0,32	0,34	0,32	0,33	0,32	0,25	0,24	0,23	0,24	96,70	100,02	93,08	1845	1356	18 070	G	9
372	15	Wierzbinek(2)	0,16	0,15	0,24	0,27	0,35	0,30	0,32	0,25	0,24	105,03	87,56	91,09	1810	1362	7 732	A	5
373	1	Grębocice(2)	0,46	0,39	0,47	0,46	0,37	0,36	0,33	0,33	0,23	91,93	84,11	89,26	1846	1381	5 299	G	4
374	12	Opatów(2)	0,27	0,24	0,23	0,13	0,16	0,19	0,23	0,23	0,23	97,80	99,53	109,64	1892	1402	6783	D	9
375	15	Brzeziny(2)	0,36	0,51	0,48	0,46	0,38	0,27	0,19	0,19	0,23	94,28	110,38	87,54	1899	1404	5 871	G	4
376	15	Mikstat(3)	0,18	0,22	0,17	0,20	0,22	0,22	0,26	0,23	0,23	102,79	94,64	100,74	1888	1397	6 250	D	5
377	15	Pępowo(2)	0,37	0,38	0,40	0,30	0,33	0,32	0,27	0,23	0,23	94,13	91,84	91,01	1908	1406	6 048	G	4
378	15	Ryczywół(2)	0,27	0,24	0,27	0,24	0,17	0,18	0,17	0,20	0,23	97,67	114,25	106,66	1904	1405	7 204	D	9
379	1	Piława Górna(1)	0,26	0,28	0,28	0,20	0,25	0,27	0,22	0,23	0,22	97,85	99,25	97,03	1938	1422	6 783	D	9
380	12	Konopiska(2)	0,26	0,24	0,16	0,24	0,18	0,20	0,24	0,24	0,22	97,61	95,66	104,38	1946	1439	10473	D	9
381	12	Żarnowiec(2)	0,50	0,54	0,43	0,26	0,29	0,27	0,23	0,22	0,22	90,28	98,12	93,27	1929	1427	5029	G	4
382	15	Koźmin Wielkopolski(3)	0,24	0,21	0,20	0,21	0,20	0,19	0,19	0,19	0,22	98,90	106,35	102,25	1952	1430	13 837	D	9
383	15	Lipka(2)	0,17	0,14	0,18	0,27	0,30	0,26	0,27	0,22	0,22	102,71	89,06	92,32	1933	1440	5 710	D	5
384	15	Mieścisko(2)	0,12	0,19	0,21	0,20	0,20	0,19	0,19	0,25	0,22	107,72	106,78	102,83	1934	1426	5 957	A	7
385	15	Wysoka(3)	0,21	0,18	0,14	0,13	0,17	0,20	0,24	0,21	0,22	100,34	94,76	106,85	1930	1435	6 989	D	9
386	1	Góra(3)	0,26	0,29	0,29	0,31	0,31	0,29	0,29	0,26	0,21	97,39	84,83	90,69	1972	1449	21 106	G	9
387	1	Prusice(3)	0,31	0,24	0,32	0,28	0,27	0,31	0,27	0,22	0,21	95,41	88,52	93,66	1995	1453	9 208	G	9
388	15	Grodziec(2)	0,16	0,19	0,19	0,24	0,18	0,18	0,18	0,22	0,21	103,47	107,42	103,29	1970	1465	5 232	D	5
389	15	Kobylin(3)	0,25	0,24	0,27	0,26	0,25	0,28	0,26	0,26	0,21	98,02	89,79	95,31	1964	1457	8 128	D	9
390	15	Krobia(3)	0,12	0,16	0,17	0,23	0,20	0,23	0,25	0,22	0,20	106,13	89,33	99,50	2020	1486	12 898	A	5
391	15	Miejska Górka(3)	0,24	0,26	0,28	0,27	0,25	0,24	0,20	0,20	0,20	97,87	99,73	94,79	2014	1485	9 347	D	9
392	15	Rozdrażew(2)	0,22	0,17	0,21	0,24	0,23	0,23	0,24	0,20	0,20	98,73	92,36	96,38	1998	1475	5 211	D	9
393	15	Rychwał(3)	0,34	0,29	0,32	0,28	0,27	0,26	0,21	0,23	0,20	93,75	97,81	93,11	1999	1476	8 446	G	4
394	15	Turek(2)	0,28	0,24	0,30	0,26	0,23	0,22	0,21	0,23	0,20	95,77	96,74	96,84	2007	1482	7 606	G	9
395	1	Lubań(2)	0,32	0,32	0,29	0,44	0,37	0,39	0,34	0,30	0,19	93,84	75,50	84,72	2037	1500	6 578	G	4

396	1	Międzybórz(3)	0,18	0,17	0,25	0,28	0,27	0,30	0,23	0,23	0,19	100,63	92,15	91,78	2039	1499	5 031	D	9
397	12	Mstów(2)	0,25	0,28	0,23	0,27	0,26	0,22	0,19	0,23	0,19	96,70	100,84	92,36	2053	1512	10207	G	9
398	1	Głogów(2)	0,32	0,26	0,25	0,46	0,45	0,40	0,28	0,29	0,18	92,91	79,65	79,01	2085	1538	5 483	G	4
399	12	Mykanów(2)	0,26	0,24	0,22	0,17	0,22	0,26	0,17	0,21	0,18	95,45	102,08	95,19	2086	1536	13874	G	9
400	15	Kazimierz Biskupi(2)	0,14	0,15	0,15	0,23	0,20	0,24	0,19	0,18	0,18	102,91	96,50	97,15	2079	1534	10 477	D	5
401	15	Kiszkowo(2)	0,04	0,04	0,04	0,12	0,11	0,11	0,07	0,19	0,18	119,25	156,58	112,44	2077	1526	5 303	A	8
402	15	Koźminek(2)	0,03	0,10	0,08	0,23	0,19	0,18	0,26	0,24	0,18	123,54	83,31	98,45	2149	1531	7 551	A	8
403	1	Warta Bolesławiecka(2)	0,19	0,19	0,22	0,20	0,19	0,19	0,19	0,25	0,17	98,04	93,01	96,06	2111	1556	7 791	D	9
404	15	Babiak(2)	0,23	0,18	0,17	0,17	0,16	0,19	0,12	0,15	0,17	96,57	118,35	101,72	2084	1539	8 049	G	9
405	15	Brudzew(2)	0,09	0,09	0,04	0,17	0,16	0,16	0,13	0,17	0,17	108,59	115,21	100,91	2097	1547	6 148	A	7
406	15	Poniec(3)	0,19	0,21	0,23	0,25	0,25	0,22	0,20	0,17	0,17	98,62	92,18	90,64	2117	1555	7 918	D	9
407	15	Raszków(3)	0,16	0,13	0,12	0,15	0,18	0,17	0,19	0,16	0,17	101,19	95,10	99,46	2104	1542	11 343	D	5
408	1	Domaniów(2)	0,27	0,30	0,14	0,16	0,16	0,11	0,12	0,16	0,16	93,85	116,85	101,27	2122	1558	5 299	G	4
409	1	Gromadka(2)	0,33	0,32	0,24	0,31	0,35	0,38	0,32	0,20	0,16	91,20	71,04	82,35	2146	1574	5 627	G	4
410	1	Zawonia(2)	0,18	0,25	0,29	0,20	0,23	0,22	0,15	0,16	0,16	98,51	102,96	91,27	2133	1565	5 429	D	9
411	15	Stawiszyn(3)	0,18	0,21	0,21	0,26	0,19	0,21	0,19	0,16	0,16	98,78	92,61	96,54	2130	1560	7 341	D	9
412	15	Wielichowo(3)	0,19	0,21	0,25	0,22	0,23	0,23	0,18	0,23	0,16	97,47	92,12	90,21	2165	1578	6 935	G	9
413	15	Bojanowo(3)	0,16	0,18	0,18	0,20	0,22	0,19	0,20	0,18	0,15	98,88	85,08	89,94	2188	1600	9 027	D	9
414	15	Grabów nad Prosną(3)	0,13	0,15	0,12	0,10	0,12	0,14	0,15	0,15	0,15	101,62	99,43	104,65	2203	1606	7 859	D	5
415	15	Jutrosin(3)	0,23	0,20	0,10	0,06	0,09	0,09	0,09	0,12	0,15	94,60	127,09	113,58	2183	1594	7 147	G	4
416	15	Kołaczkowo(2)	0,21	0,22	0,15	0,21	0,19	0,19	0,19	0,12	0,15	96,12	90,38	94,45	2170	1581	6 191	G	9
417	15	Tulisków(3)	0,23	0,25	0,22	0,24	0,24	0,22	0,16	0,18	0,15	95,01	98,87	89,02	2169	1585	10 535	G	9
418	1	Oława(2)	0,51	0,56	0,49	0,23	0,23	0,20	0,19	0,23	0,14	84,94	85,80	88,04	2230	1630	13 480	G	4
419	15	Dobrzyca(2)	0,16	0,19	0,19	0,23	0,25	0,28	0,23	0,17	0,14	97,94	77,21	85,52	2231	1633	8 281	D	9
420	15	Golina(3)	0,15	0,19	0,18	0,20	0,15	0,17	0,13	0,14	0,14	98,99	103,30	97,88	2223	1619	11 399	D	9
421	15	Kotlin(2)	0,27	0,23	0,23	0,22	0,25	0,25	0,22	0,14	0,14	92,44	80,26	86,61	2198	1612	7 207	G	4
422	15	Piaski(2)	0,11	0,19	0,16	0,18	0,18	0,24	0,19	0,17	0,14	103,39	85,13	94,55	2219	1617	8 358	D	5
423	15	Lisków(2)	0,05	0,04	0,17	0,09	0,08	0,08	0,09	0,09	0,13	113,84	121,74	111,50	2258	1646	5 390	A	7
424	15	Sieroszewice(2)	0,10	0,10	0,09	0,11	0,11	0,13	0,11	0,09	0,13	102,79	108,19	104,81	2264	1649	9 699	D	5
425	15	Doruchów(2)	0,10	0,10	0,14	0,18	0,13	0,16	0,17	0,13	0,12	102,76	85,55	99,13	2269	1655	5 161	D	5
426	15	Godziesze Wielkie(2)	0,15	0,12	0,12	0,08	0,11	0,10	0,08	0,13	0,11	95,46	114,46	99,68	2326	1684	8 409	G	9
427	15	Zagórow(3)	0,18	0,18	0,17	0,17	0,14	0,14	0,14	0,15	0,11	93,62	89,33	93,93	2320	1677	9 126	G	4
428	15	Kawęczyn(2)	0,10	0,05	0,05	0,05	0,05	0,05	0,05	0,05	0,09	99,61	137,57	118,65	2348	1693	5 375	D	9
429	15	Szczytniki(2)	0,11	0,18	0,13	0,09	0,09	0,09	0,09	0,12	0,09	97,03	98,51	99,63	2355	1699	8 129	G	9

430	15	Władysławów(2)	0,14	0,14	0,14	0,07	0,07	0,07	0,07	0,10	0,09	95,05	118,42	108,78	2351	1695	7 864	G	9
431	12	Panki(2)	0,21	0,21	0,20	0,16	0,12	0,12	0,08	0,08	0,08	88,31	99,84	90,44	2384	1716	5013	G	4
432	15	Borek Wielkopolski(3)	0,09	0,12	0,12	0,14	0,18	0,24	0,27	0,15	0,08	98,59	54,41	82,19	2379	1712	7 790	D	9
433	15	Małanów(2)	0,29	0,19	0,19	0,11	0,11	0,15	0,08	0,08	0,08	84,84	99,30	90,78	2385	1717	6 465	G	4
434	15	Osiek Mały(2)	0,10	0,10	0,09	0,04	0,04	0,04	0,04	0,04	0,04	87,66	96,72	97,51	2442	1737	5 919	G	4
435	12	Lipie(2)	0,27	0,20	0,17	0,14	0,03	0,03	0,00	0,07	0,03	77,19	.	100,48	2446	1742	6609	G	4

Źródło: opracowanie własne; obliczenia na podstawie danych pochodzących z Banku Danych Regionalnych GUS.

Załącznik 2. Charakterystyki statystyczne mierników cząstkowych i miernika ogólnego funkcji turystycznej gmin w przekroju wszystkich jednostek oraz gmin małych i średnich w Polsce w latach 1998-2006

Tab. 1. Mierniki cząstkowe funkcji turystycznej gmin przed normalizacją

Gminy w Polsce ogółem (N=2478)									
Wskaźnik Schneidera	1998	1999	2000	2001	2002	2003	2004	2005	2006
wartość największa	3 351,5	3 519,2	3 843,9	3 039,5	2 792,8	2 952,2	3 054,6	3 453,9	3 789,8
średnia arytmetyczna	39,9	43,1	41,8	38,4	38,1	40,4	41,1	42,1	44,0
odchylenie standardowe	180,9	189,9	193,0	167,7	165,6	176,9	179,2	188,6	195,8
współczynnik zmienności	4,54	4,41	4,62	4,37	4,34	4,38	4,36	4,48	4,45
Wskaźnik Charvata	1998	1999	2000	2001	2002	2003	2004	2005	2006
wartość największa	40 081,4	35 962,3	29 858,4	26 797,5	30 591,9	29 587,6	23 946,8	20 434,5	23 234,9
średnia arytmetyczna	216,5	209,0	186,0	171,0	163,9	166,3	158,3	160,9	167,3
odchylenie standardowe	1 454,6	1 369,8	1 196,6	1 094,5	1 088,0	1 102,8	997,0	998,6	1 027,7
współczynnik zmienności	6,72	6,55	6,43	6,40	6,64	6,63	6,30	6,21	6,14
Wskaźnik Baretje'a i Deferta	1998	1999	2000	2001	2002	2003	2004	2005	2006
wartość największa	697,5	636,3	597,8	528,0	550,6	500,3	363,8	322,3	408,1
średnia arytmetyczna	3,3	3,3	3,0	2,9	2,7	2,6	2,5	2,4	2,4
odchylenie standardowe	22,4	21,9	20,3	18,6	18,2	17,6	16,0	15,3	15,8
współczynnik zmienności	6,75	6,71	6,69	6,45	6,87	6,73	6,45	6,37	6,51
Liczba H na 1000 mieszkańców	1998	1999	2000	2001	2002	2003	2004	2005	2006
wartość największa	205,1	227,4	244,5	169,9	176,0	189,0	197,6	199,5	211,6
średnia arytmetyczna	2,2	2,5	2,6	2,5	2,6	2,7	2,7	2,8	2,7
odchylenie standardowe	9,4	10,6	11,1	8,5	8,6	9,2	9,3	9,5	9,0
współczynnik zmienności	4,22	4,28	4,25	3,49	3,36	3,40	3,43	3,46	3,35
Udział H w podmiotach gosp. ogółem	1998	1999	2000	2001	2002	2003	2004	2005	2006
wartość największa	0,680	0,680	0,670	0,650	0,640	0,640	0,630	0,640	0,610
średnia arytmetyczna	0,030	0,030	0,030	0,030	0,030	0,030	0,030	0,030	0,030
odchylenie standardowe	0,043	0,043	0,043	0,039	0,038	0,039	0,039	0,040	0,038
współczynnik zmienności	1,27	1,27	1,27	1,22	1,20	1,21	1,22	1,24	1,22
Gminy małe i średnie w Polsce (N=1749)									
Wskaźnik Schneidera	1998	1999	2000	2001	2002	2003	2004	2005	2006
wartość największa	2 660,5	2 849,8	3 020,6	3 039,5	2 792,8	2 824,3	3 032,0	3 222,9	3 339,5
średnia arytmetyczna	33,9	36,9	35,7	33,8	33,9	36,1	37,4	38,2	39,6
odchylenie standardowe	127,3	137,8	144,9	134,4	130,6	140,3	147,0	153,4	154,4
współczynnik zmienności	3,75	3,74	4,06	3,98	3,85	3,89	3,93	4,01	3,90
Wskaźnik Charvata	1998	1999	2000	2001	2002	2003	2004	2005	2006
wartość największa	10 656,3	11 307,4	11 893,3	11 956,0	10 822,6	10 682,1	10 855,5	11 350,7	11 534,1
średnia arytmetyczna	166,4	160,7	147,7	136,2	130,4	131,0	130,2	132,1	138,4
odchylenie standardowe	684,4	644,0	650,0	607,5	585,3	589,5	586,9	612,8	637,9
współczynnik zmienności	4,11	4,01	4,40	4,46	4,49	4,50	4,51	4,64	4,61

Wskaźnik Baretje'a i Deferta	1998	1999	2000	2001	2002	2003	2004	2005	2006
wartość największa	114,3	124,0	133,0	144,6	136,2	136,2	127,9	134,4	134,3
średnia arytmetyczna	2,4	2,4	2,2	2,1	1,9	1,9	1,9	1,8	1,8
odchylenie standardowe	8,5	8,4	8,1	7,9	7,4	7,4	7,2	7,1	7,1
współczynnik zmienności	3,50	3,52	3,63	3,75	3,83	3,86	3,83	3,91	3,90
Liczba H na 1000 mieszkańców	1998	1999	2000	2001	2002	2003	2004	2005	2006
wartość największa	172,1	191,6	195,5	168,2	162,9	172,7	160,1	164,5	106,6
średnia arytmetyczna	2,0	2,2	2,3	2,2	2,3	2,5	2,5	2,5	2,4
odchylenie standardowe	5,5	6,1	6,2	5,3	5,4	5,7	5,6	5,9	4,8
współczynnik zmienności	2,82	2,82	2,74	2,40	2,29	2,31	2,29	2,34	1,96
Udział H w podmiotach gosp. ogółem	1998	1999	2000	2001	2002	2003	2004	2005	2006
wartość największa	0,680	0,680	0,670	0,650	0,640	0,640	0,630	0,640	0,490
średnia arytmetyczna	0,030	0,030	0,030	0,030	0,030	0,030	0,030	0,030	0,030
odchylenie standardowe	0,036	0,036	0,036	0,032	0,032	0,033	0,033	0,034	0,032
współczynnik zmienności	1,10	1,10	1,09	1,02	1,00	1,01	1,02	1,05	1,01

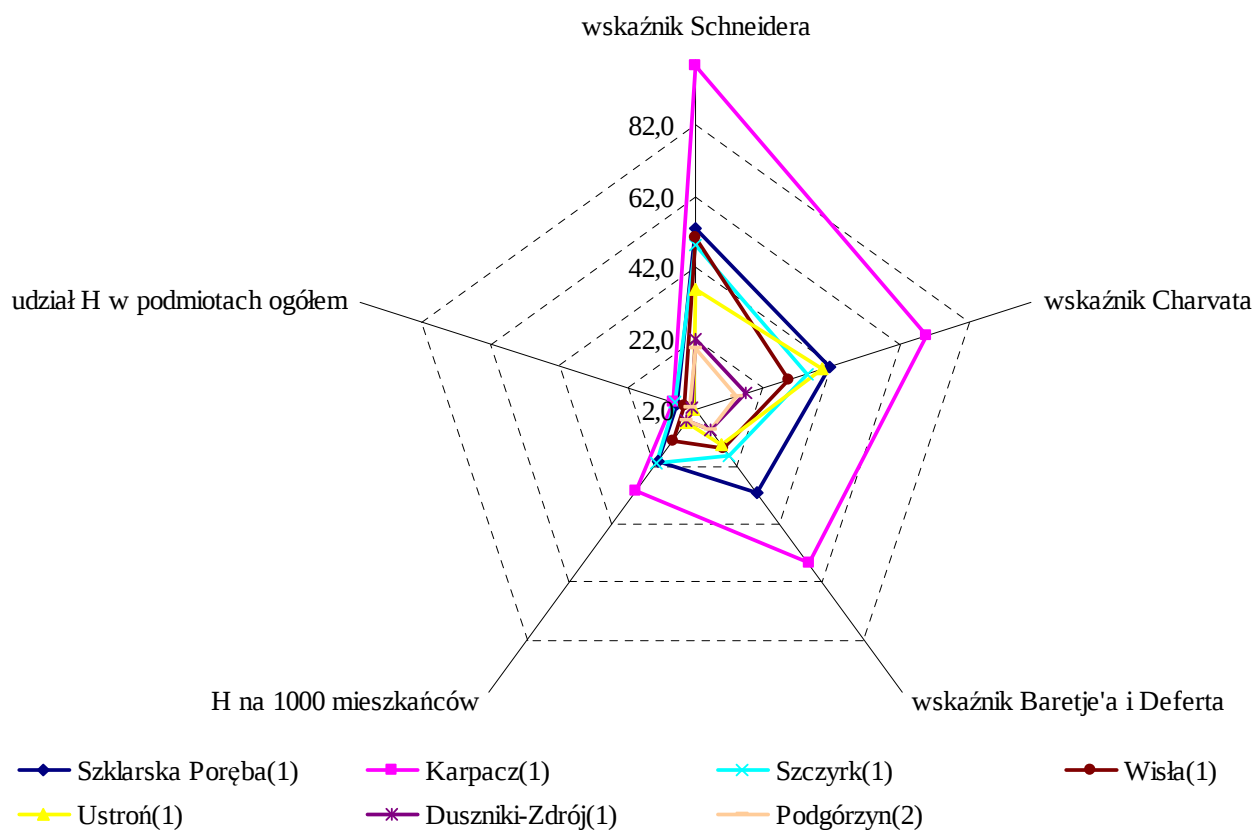
Źródło: opracowanie własne na podstawie obliczeń z wykorzystaniem danych pochodzących z Banku Danych Regionalnych GUS

Tab. 2. Charakterystyki statystyczne wskaźnika syntetycznego funkcji turystycznej gmin w przekroju jednostek terytorialnych oraz lat 1998-2006

Charakterystyka Rok	Gminy w Polsce ogółem				Gminy małe i średnie w Polsce			
	Średnia arytmetyczna	Współczynnik zmienności	Mediana	Rozstęp	Średnia arytmetyczna	Współczynnik zmienności	Mediana	Rozstęp
1998	1,00	4,39	0,35	115,56	1,00	2,73	0,40	44,54
1999	1,03	4,31	0,38	109,68	1,03	2,72	0,43	48,22
2000	1,00	4,24	0,37	102,12	1,01	2,80	0,42	50,31
2001	0,93	3,92	0,38	87,31	0,96	2,71	0,43	50,31
2002	0,92	3,96	0,38	94,54	0,95	2,66	0,43	46,87
2003	0,95	3,96	0,39	92,65	0,98	2,71	0,45	47,43
2004	0,94	3,79	0,39	78,22	0,98	2,72	0,45	48,46
2005	0,94	3,80	0,39	71,82	0,99	2,79	0,44	51,35
2006	0,95	3,85	0,39	84,06	0,99	2,75	0,45	52,50
Tempo 98-06	100,88	0,07	100,85	113,94	101,07	0,07	100,90	68,39

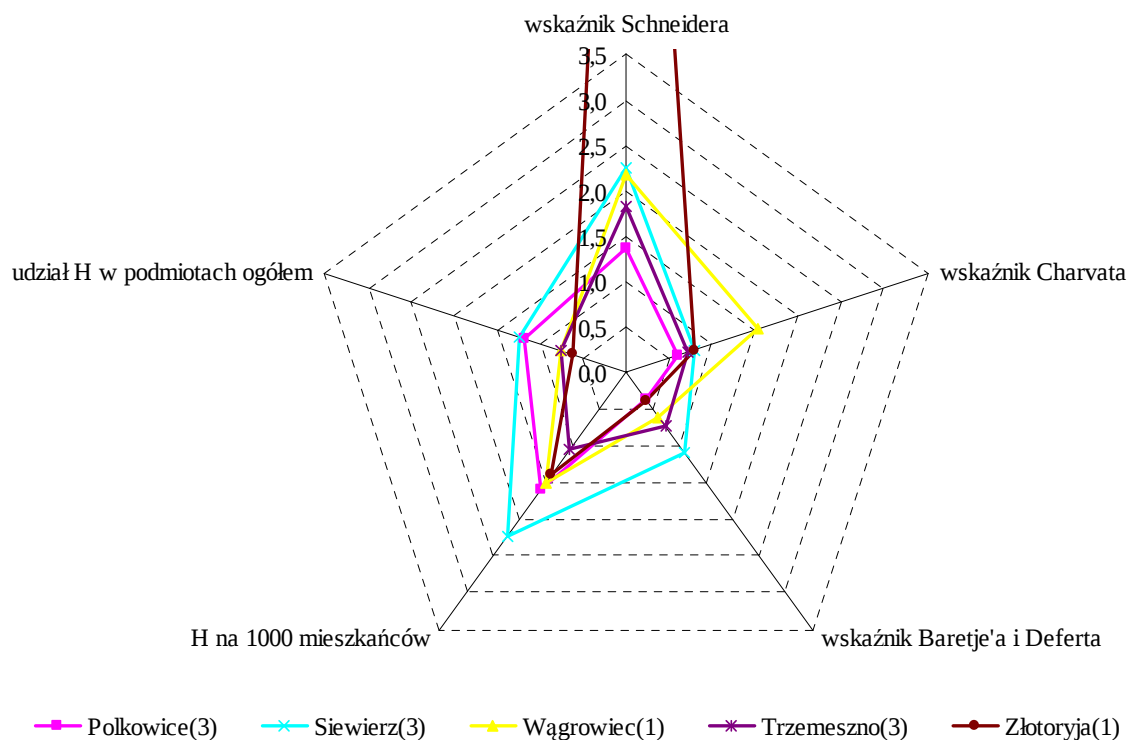
Źródło: opracowanie własne na podstawie obliczeń z wykorzystaniem danych pochodzących z Banku Danych Regionalnych GUS

Załącznik 3. Struktura wskaźnika syntetycznego funkcji turystycznej wybranych gmin

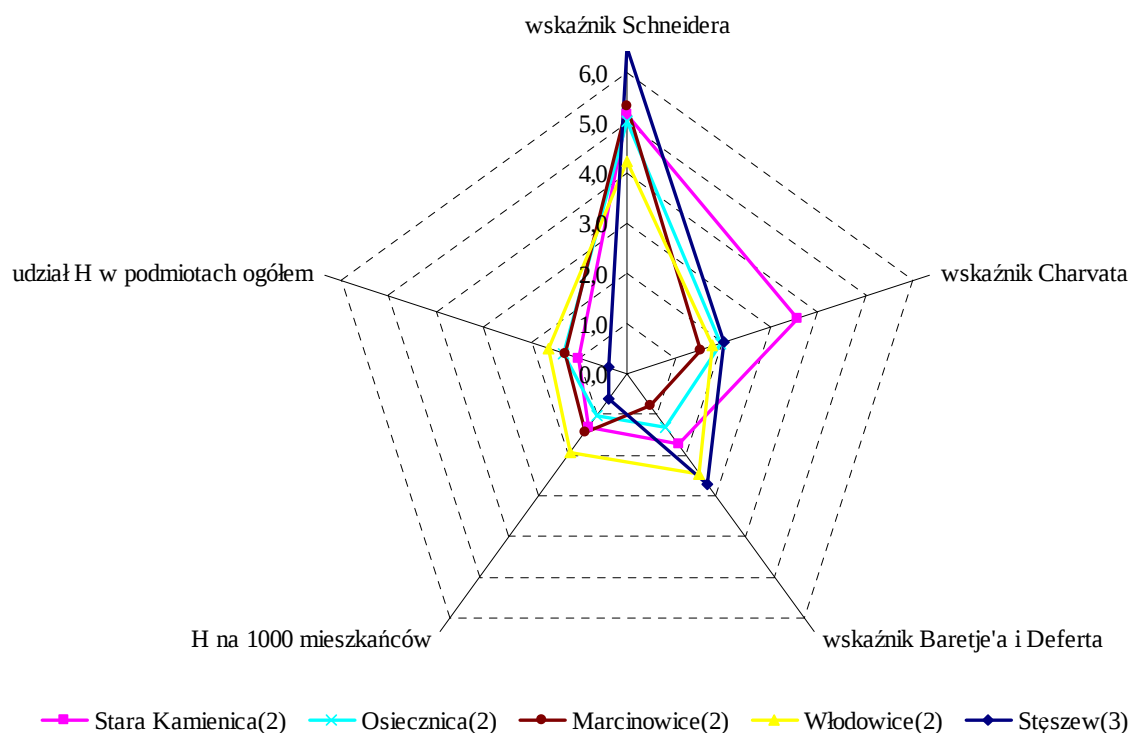

Ryc. 1. Struktura wskaźnika syntetycznego funkcji turystycznej wybranych do badań tradycyjnych gmin turystycznych w 2006 r.

Źródło: opracowanie własne na podstawie obliczeń z wykorzystaniem danych pochodzących z Banku Danych Regionalnych GUS

UWAGA: W przyjętej na wykresie skali nie mieści się gmina Złotoryja, która zdecydowanie odstaje od pozostałych jednostek w grupie nowych potencjalnych obszarów recepcji turystycznej pod względem wskaźnika Schneidera, który osiągnął niemal 12-sto krotność średniej krajowej i ponad trzykrotnie przekracza maksimum przyjęte na wykresie. Skalę tą przyjęto jednak dla większej przejrzystości wykresu.

Ryc. 2. Struktura wskaźnika funkcji turystycznej wybranych do badań gmin znajdujących się w początkowym etapie rozwoju funkcji turystycznej w 2006 r.

Źródło: opracowanie własne na podstawie obliczeń z wykorzystaniem danych pochodzących z Banku Danych Regionalnych GUS

Załącznik 4. Pracujący^b według głównych sektorów ekonomicznych w wybranych województwach i gminach w latach 1998-2006 oraz typy funkcjonalne^c jednostek samorządowych

Tab. 1. Województwo dolnośląskie i gminy województwa dolnośląskiego

lata \ sektory	sektory ogółem		rolnictwo, łowiectwo, leśnictwo oraz rybactwo		przemysł i budownictwo		usługi ogółem		usługi rynkowe		usługi nierynkowe	
	[osoba]	[%]	[osoba]	[%]	[osoba]	[%]	[osoba]	[%]	[osoba]	[%]	[osoba]	[%]
województwo dolnośląskie (typ usługowy)												
1998	730 234	100,0	16 575	2,3	308 130	42,2	405 529	55,5	213 505	29,2	192 024	26,3
1999	701 464	100,0	14 298	2,0	287 160	40,9	400 006	57,0	215 594	30,7	184 412	26,3
2000	642 046	100,0	12 855	2,0	256 567	40,0	372 624	58,0	193 615	30,2	179 009	27,9
2001	619 563	100,0	11 694	1,9	240 966	38,9	366 903	59,2	191 836	31,0	175 067	28,3
2002	594 805	100,0	11 105	1,9	230 185	38,7	353 515	59,4	183 309	30,8	170 206	28,6
2003	589 664	100,0	9 932	1,7	226 519	38,4	353 213	59,9	188 188	31,9	165 025	28,0
2004	592 966	100,0	9 839	1,7	229 999	38,8	353 128	59,6	186 607	31,5	166 521	28,1
2005	607 223	100,0	9 732	1,6	235 371	38,8	362 120	59,6	194 548	32,0	167 572	27,6
2006	629 355	100,0	9 716	1,5	245 064	38,9	374 575	59,5	206 634	32,8	167 941	26,7

Źródło: opracowanie własne na podstawie danych Wojewódzkich Urzędów Statystycznych we Wrocławiu, Poznaniu i Katowicach.

^b Według faktycznego miejsca pracy, bez zakładów osób fizycznych prowadzących działalność gospodarczą o liczbie pracujących do 5 osób (dla 1998 r.), bez zakładów osób fizycznych prowadzących działalność gospodarczą o liczbie pracujących do 9 osób (dla 1999 r.), bez podmiotów gospodarczych o liczbie pracujących do 9 osób (od 2000 r.) i bez rolników indywidualnych.

Na podstawie danych Wojewódzkich Urzędów Statystycznych we Wrocławiu, Poznaniu i Katowicach.

^c Na podstawie metody dominacji funkcjonalnej opracowanej przez M. Jerczyńskiego (zob. podrozdział 1.4.).

gmina wiejska Stara Kamienica (typ przemysłowy)												
1998	582	100,0	33	5,7	325	55,8	224	38,5	106	18,2	118	20,3
1999	557	100,0	26	4,7	328	58,9	203	36,4	78	14,0	125	22,4
2000	488	100,0	19	3,9	294	60,2	175	35,9	56	11,5	119	24,4
2001	334	100,0	23	6,9	178	53,3	133	39,8	46	13,8	87	26,0
2002	536	100,0	21	3,9	355	66,2	160	29,9	56	10,4	104	19,4
2003	563	100,0	23	4,1	373	66,3	167	29,7	68	12,1	99	17,6
2004	591	100,0	31	5,2	395	66,8	165	27,9	61	10,3	104	17,6
2005	514	100,0	28	5,4	404	78,6	197	38,3	79	15,4	118	23,0
2006	697	100,0	30	4,3	479	68,7	188	27,0	70	10,0	118	16,9
gmina wiejska Osiecznica (typ przemysłowy – do 2001 r., usługowy – 2004 r., przemysłowo-usługowy – pozostałe lata)												
1998	920	100,0	150	16,3	530	57,6	240	26,1	81	8,8	159	17,3
1999	919	100,0	139	15,1	526	57,2	254	27,6	122	13,3	132	14,4
2000	1 064	100,0	145	13,6	629	59,1	290	27,3	139	13,1	151	14,2
2001	846	100,0	141	16,7	471	55,7	234	27,7	60	7,1	174	20,6
2002	684	100,0	125	18,3	328	48,0	231	33,8	64	9,4	167	24,4
2003	712	100,0	93	13,1	325	45,6	294	41,3	133	18,7	161	22,6
2004	663	100,0	83	12,5	226	34,1	354	53,4	163	24,6	191	28,8
2005	907	100,0	81	8,9	421	46,4	405	44,7	214	23,6	191	21,1
2006	958	100,0	96	10,0	476	49,7	386	40,3	202	21,1	184	19,2
gmina wiejska Marcinowice (typ usługowy)												
1998	750	100,0	210	28,0	136	18,1	404	53,9	201	26,8	203	27,1
1999	659	100,0	141	21,4	104	15,8	414	62,8	232	35,2	182	27,6
2000	477	100,0	97	20,3	68	14,3	312	65,4	169	35,4	143	30,0
2001	414	100,0	88	21,3	109	26,3	217	52,4	97	23,4	120	29,0
2002	376	100,0	68	18,1	76	20,2	232	61,7	97	25,8	135	35,9
2003	344	100,0	48	14,0	76	22,1	220	64,0	108	31,4	112	32,6
2004	329	100,0	49	14,9	82	24,9	198	60,2	65	19,8	133	40,4
2005	291	100,0	47	16,2	52	17,9	192	66,0	63	21,6	129	44,3
2006	291	100,0	35	12,0	45	15,5	211	72,5	77	26,5	134	46,0

gmina miejska Złotoryja (typ usługowy)												
1998	4 858	100,0	78	1,6	1 897	39,0	2 883	59,3	1 094	22,5	1 789	36,8
1999	4 394	100,0	68	1,5	1 610	36,6	2 716	61,8	1 046	23,8	1 670	38,0
2000	4 372	100,0	48	1,1	1 711	39,1	2 613	59,8	989	22,6	1 624	37,1
2001	4 164	100,0	45	1,1	1 458	35,0	2 661	63,9	1 066	25,6	1 595	38,3
2002	3 872	100,0	42	1,1	1 316	34,0	2 514	64,9	1 001	25,9	1 513	39,1
2003	3 683	100,0	41	1,1	1 142	31,0	2 500	67,9	976	26,5	1 524	41,4
2004	3 557	100,0	57	1,6	1061	29,8	2 439	68,6	978	27,5	1461	41,1
2005	3 516	100,0	60	1,7	920	26,2	2 536	72,1	1024	29,1	1512	43,0
2006	3 523	100,0	67	1,9	925	26,3	2 531	71,8	1023	29,0	1508	42,8
gmina miejsko-wiejska Polkowice (typ przemysłowy)												
1998	19 181	100,0	50	0,3	14 495	75,6	4 636	24,2	3 347	17,4	1 289	6,7
1999	18 774	100,0	32	0,2	14 079	75,0	4 663	24,8	3 302	17,6	1 361	7,2
2000	19 264	100,0	39	0,2	14 648	76,0	4 577	23,8	3 128	16,2	1 449	7,5
2001	18 924	100,0	30	0,2	14 736	77,9	4 158	22,0	2 918	15,4	1 240	6,6
2002	18 634	100,0	18	0,1	14 727	79,0	3 889	20,9	2 495	13,4	1 394	7,5
2003	19 979	100,0	35	0,2	15 743	78,8	4 201	21,0	2 840	14,2	1 361	6,8
2004	20 789	100,0	27	0,1	15 675	75,4	5 087	24,5	3 689	17,7	1 398	6,7
2005	21 099	100,0	27	0,1	15 753	74,7	5 319	25,2	3 851	18,3	1 468	7,0
2006	22 246	100,0	28	0,1	16 779	75,4	5 439	24,4	3 921	17,6	1 518	6,8
gmina miejska Szklarska Poręba (typ usługowy)												
1998	1 877	100,0	80	4,3	243	12,9	1 554	82,8	806	42,9	748	39,9
1999	1 845	100,0	81	4,4	231	12,5	1 533	83,1	822	44,6	711	38,5
2000	1 649	100,0	59	3,6	201	12,2	1 389	84,2	658	39,9	731	44,3
2001	1 667	100,0	57	3,4	189	11,3	1 421	85,2	717	43,0	704	42,2
2002	1 495	100,0	54	3,6	174	11,6	1 267	84,7	677	45,3	590	39,5
2003	1 373	100,0	51	3,7	130	9,5	1 192	86,8	530	38,6	662	48,2
2004	1 324	100,0	49	3,7	114	8,6	1 161	87,7	587	44,3	574	43,4
2005	1 345	100,0	49	3,6	111	8,3	1 185	88,1	560	41,6	625	46,5
2006	1 297	100,0	47	3,6	129	9,9	1 121	86,4	489	37,7	632	48,7

gmina miejska Karpacz (typ usługowy)												
1998	1 261	100,0	4	0,3	137	10,9	1 120	88,8	728	57,7	392	31,1
1999	1 293	100,0	12	0,9	142	11,0	1 139	88,1	709	54,8	430	33,3
2000	1 239	100,0	21	1,7	114	9,2	1 104	89,1	624	50,4	480	38,7
2001	1 073	100,0	12	1,1	83	7,7	978	91,1	521	48,6	457	42,6
2002	1 053	100,0	14	1,3	79	7,5	960	91,2	521	49,5	439	41,7
2003	1 050	100,0	10	1,0	95	9,0	945	90,0	515	49,0	430	41,0
2004	1036	100,0	11	1,1	60	5,8	965	93,1	554	53,5	411	39,7
2005	984	100,0	10	1,0	46	4,7	928	94,3	522	53,0	406	41,3
2006	984	100,0	10	1,0	33	3,4	941	95,6	521	52,9	420	42,7
gmina wiejska Podgórzyn (typ usługowo-przemysłowy – do 2000 r., usługowy)												
1998	1 269	100,0	109	8,6	563	44,4	597	47,0	191	15,1	406	32,0
1999	1 085	100,0	70	6,5	474	43,7	541	49,9	166	15,3	375	34,6
2000	870	100,0	47	5,4	394	45,3	429	49,3	110	12,6	319	36,7
2001	688	100,0	62	9,0	213	31,0	413	60,0	108	15,7	305	44,3
2002	713	100,0	53	7,4	246	34,5	414	58,1	110	15,4	304	42,6
2003	660	100,0	28	4,2	232	35,2	400	60,6	67	10,2	333	50,5
2004	718	100,0	33	4,6	228	31,8	457	63,6	134	18,7	323	45,0
2005	629	100,0	39	6,2	189	30,0	476	75,7	136	21,6	340	54,1
2006	759	100,0	43	5,7	258	34,0	458	60,3	131	17,3	327	43,1
gmina miejska Duszniki-Zdrój (typ usługowy)												
1998	1 882	100,0	6	0,32	675	35,87	1 201	63,82	489	25,98	712	37,83
1999	1 686	100,0	11	0,65	683	40,51	992	58,84	411	24,38	581	34,46
2000	1 529	100,0	9	0,59	571	37,34	949	62,07	416	27,21	533	34,86
2001	1 059	100,0	4	0,38	187	17,66	868	81,96	363	34,28	505	47,69
2002	1 181	100,0	4	0,34	310	26,25	867	73,41	367	31,08	500	42,34
2003	1 045	100,0	10	0,96	252	24,11	783	74,93	365	34,93	418	40,00
2004	1119	100,0	#	#	#	#	824	73,64	438	39,14	386	34,50
2005	1117	100,0	4	0,36	282	25,25	831	74,40	437	39,12	394	35,27
2006	1102	100,0	4	0,36	316	28,68	782	70,96	384	34,85	398	36,12

UWAGA: # oznacza, że dane nie mogą być opublikowane ze względu na konieczność zachowania tajemnicy statystycznej

Tab. 2. Województwo śląskie i gminy województwa śląskiego

lata \ sektory	sektory ogółem		rolnictwo, łowiectwo, leśnictwo oraz rybactwo		przemysł i budownictwo		usługi ogółem		usługi rynkowe		usługi nierynkowe	
	[osoba]	[%]	[osoba]	[%]	[osoba]	[%]	[osoba]	[%]	[osoba]	[%]	[osoba]	[%]
województwo śląskie (typ przemysłowy – do 2000 r., usługowy – od 2001 r.)												
1998	1 410 112	100,0	11 347	0,8	725 763	51,5	673 002	47,7	405 953	28,8	267 049	18,9
1999	1 297 486	100,0	9 739	0,8	651 192	50,2	636 555	49,1	376 476	29,0	260 079	20,0
2000	1 175 824	100,0	10 529	0,9	568 722	48,4	596 573	50,7	336 338	28,6	260 235	22,1
2001	1 157 313	100,0	10 195	0,9	538 733	46,6	608 385	52,6	342 528	29,6	265 857	23,0
2002	1 118 538	100,0	9 058	0,8	512 137	45,8	597 343	53,4	340 604	30,5	256 739	23,0
2003	1 083 974	100,0	7 453	0,7	490 909	45,3	585 612	54,0	335 417	30,9	250 195	23,1
2004	1 080 527	100,0	7 475	0,7	482 559	44,7	590 493	54,6	334 126	30,9	256 367	23,7
2005	1 097 204	100,0	7 054	0,6	491 056	44,8	599 094	54,6	343 303	31,3	255 791	23,3
2006	1 120 768	100,0	6 552	0,6	503 190	44,9	611 026	54,5	355 826	31,7	255 200	22,8
gmina wiejska Włodowice (typ usługowy)												
1998	411	100,0	23	5,6	147	35,8	241	58,6	69	16,8	172	41,8
1999	353	100,0	4	1,1	90	25,5	259	73,4	94	26,6	165	46,7
2000	245	100,0	6	2,4	57	23,3	182	74,3	38	15,5	144	58,8
2001	262	100,0	5	1,9	61	23,3	196	74,8	49	18,7	147	56,1
2002	278	100,0	5	1,8	63	22,7	210	75,5	80	28,8	130	46,8
2003	226	100,0	5	2,2	34	15,0	187	82,7	44	19,5	143	63,3
2004	218	100,0	3	1,4	44	20,2	171	78,4	33	15,1	138	63,3
2005	296	100,0	3	1,0	63	21,3	230	77,7	86	29,1	144	48,6
2006	246	100,0	3	1,2	47	19,1	196	79,7	50	20,3	146	59,3

gmina miejsko-wiejska Siewierz <i>(typ usługowo-przemysłowy – do 1999 r., przemysłowy – od 2000 r.)</i>												
1998	2 220	100,0	101	4,5	1 022	46,0	1 097	49,4	625	28,2	472	21,3
1999	1 677	100,0	71	4,2	796	47,5	810	48,3	413	24,6	397	23,7
2000	1 730	100,0	71	4,1	878	50,8	781	45,1	401	23,2	380	22,0
2001	1 917	100,0	123	6,4	1 050	54,8	744	38,8	282	14,7	462	24,1
2002	1 804	100,0	95	5,3	946	52,4	763	42,3	362	20,1	401	22,2
2003	1 959	100,0	53	2,7	1 144	58,4	762	38,9	367	18,7	395	20,2
2004	2152	100,0	38	1,8	1359	63,2	755	35,1	313	14,5	442	20,5
2005	2685	100,0	34	1,3	1840	68,5	811	30,2	359	13,4	452	16,8
2006	2914	100,0	46	1,6	2047	70,2	821	28,2	363	12,5	458	15,7
gmina miejska Szczyrk <i>(typ usługowy)</i>												
1998	963	100,0	20	2,1	210	21,8	733	76,1	554	57,5	179	18,6
1999	810	100,0	19	2,3	176	21,7	615	75,9	437	54,0	178	22,0
2000	1 211	100,0	23	1,9	233	19,2	955	78,9	779	64,3	176	14,5
2001	1 707	100,0	10	0,6	177	10,4	1 520	89,0	459	26,9	1 061	62,2
2002	825	100,0	20	2,4	172	20,8	633	76,7	469	56,8	164	19,9
2003	754	100,0	16	2,1	90	11,9	648	85,9	501	66,4	147	19,5
2004	746	100,0	12	1,6	88	11,8	646	86,6	493	66,1	153	20,5
2005	816	100,0	12	1,5	88	10,8	716	87,7	532	65,2	184	22,5
2006	1021	100,0	12	1,2	115	11,3	894	87,6	590	57,8	304	29,8
gmina miejska Wiśła <i>(typ usługowy)</i>												
1998	2 118	100,0	65	3,1	501	23,7	1 552	73,3	1 125	53,1	427	20,2
1999	1 933	100,0	73	3,8	507	26,2	1 353	70,0	962	49,8	391	20,2
2000	1 800	100,0	70	3,9	392	21,8	1 338	74,3	961	53,4	377	20,9
2001	1 929	100,0	80	4,1	508	26,3	1 341	69,5	943	48,9	398	20,6
2002	1 678	100,0	62	3,7	374	22,3	1 242	74,0	854	50,9	388	23,1
2003	1 629	100,0	54	3,3	372	22,8	1 203	73,8	738	45,3	465	28,5
2004	1 949	100,0	61	3,1	371	19,0	1 517	77,8	1 054	54,1	463	23,8
2005	2 027	100,0	61	3,0	388	19,1	1 578	77,8	1 090	53,8	488	24,1
2006	2 081	100,0	59	2,8	349	16,8	1 673	80,4	1 193	57,3	480	23,1

gmina miejska Ustroń (typ usługowy)												
1998	6 208	100,0	120	1,9	2 293	36,9	3 795	61,1	2 295	37,0	1 500	24,2
1999	6 123	100,0	109	1,8	2 212	36,1	3 802	62,1	2 262	36,9	1 540	25,2
2000	5 973	100,0	70	1,2	2 399	40,2	3 504	58,7	2 105	35,2	1 399	23,4
2001	5 713	100,0	60	1,1	1 974	34,6	3 679	64,4	2 090	36,6	1 589	27,8
2002	5 443	100,0	58	1,1	1 865	34,3	3 520	64,7	1 968	36,2	1 552	28,5
2003	5 444	100,0	53	1,0	1 976	36,3	3 415	62,7	1 867	34,3	1 548	28,4
2004	5 056	100,0	39	0,8	2 001	39,6	3 016	59,7	1 486	29,4	1530	30,3
2005	4 930	100,0	57	1,2	1 776	36,0	3 097	62,8	1 541	31,3	1556	31,6
2006	4 868	100,0	45	0,9	1 717	35,3	3 106	63,8	1 536	31,6	1570	32,3

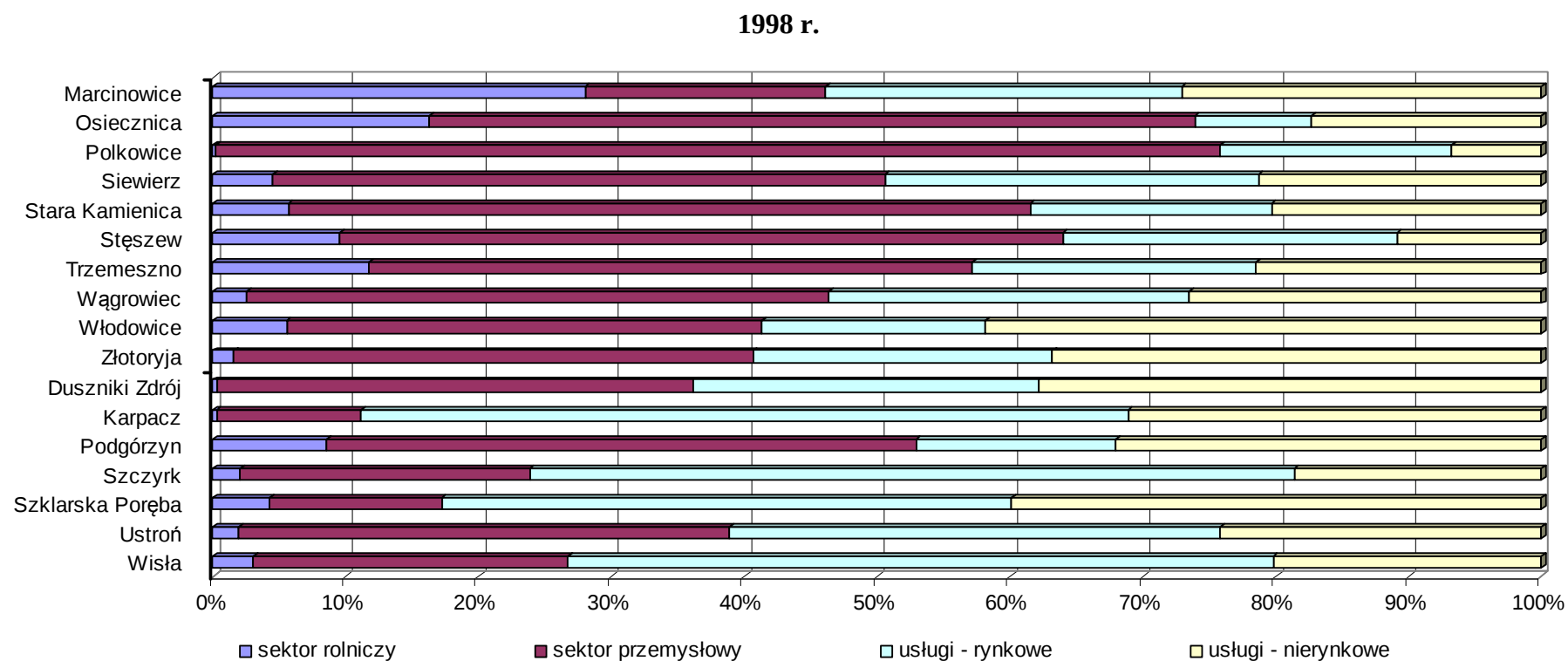
Źródło: opracowanie własne na podstawie danych Wojewódzkich Urzędów Statystycznych we Wrocławiu, Poznaniu i Katowicach

Tab. 3. Województwo wielkopolskie i gminy województwa wielkopolskiego

lata \ sektory	sektory ogółem		rolnictwo, łowiectwo, leśnictwo oraz rybactwo		przemysł i budownictwo		usługi ogółem		usługi rynkowe		usługi nierynkowe	
	[osoba]	[%]	[osoba]	[%]	[osoba]	[%]	[osoba]	[%]	[osoba]	[%]	[osoba]	[%]
województwo wielkopolskie (typ usługowy)												
1998	848 347	100,0	35 077	4,1	373 950	44,1	439 320	51,8	253 555	29,9	185 765	21,9
1999	825 085	100,0	31 283	3,8	358 137	43,4	435 665	52,8	255 989	31,0	179 676	21,8
2000	762 967	100,0	26 854	3,5	331 071	43,4	405 042	53,1	228 498	29,9	176 544	23,1
2001	750 446	100,0	24 879	3,3	320 728	42,7	404 839	53,9	226 367	30,2	178 472	23,8
2002	738 306	100,0	23 118	3,1	309 377	41,9	405 811	55,0	226 948	30,7	178 863	24,2
2003	740 994	100,0	20 306	2,7	315 861	42,6	404 827	54,6	228 690	30,9	176 137	23,8
2004	766 451	100,0	21 059	2,7	329 740	43,0	415 652	54,2	241 691	31,5	173 961	22,7
2005	777 842	100,0	20 343	2,6	333 852	42,9	423 647	54,5	244 917	31,5	178 730	23,0
2006	796 910	100,0	20 702	2,6	338 988	42,5	437 220	54,9	257 542	32,3	179 678	22,5

gmina miejsko-wiejska Stęszew (typ przemysłowy)												
1998	2 782	100,0	266	9,6	1 514	54,4	1 002	36,0	700	25,2	302	10,9
1999	2 780	100,0	335	12,1	1 481	53,3	964	34,7	656	23,6	308	11,1
2000	2 873	100,0	183	6,4	1 770	61,6	920	32,0	639	22,2	281	9,8
2001	2 767	100,0	161	5,8	1 701	61,5	905	32,7	638	23,1	267	9,6
2002	2 756	100,0	178	6,5	1 699	61,6	879	31,9	585	21,2	294	10,7
2003	3 031	100,0	135	4,5	1 964	64,8	932	30,7	616	20,3	316	10,4
2004	3 000	100,0	137	4,6	1 842	61,4	1021	34,0	714	23,8	307	10,2
2005	3 171	100,0	106	3,3	1 913	60,3	1152	36,3	828	26,1	324	10,2
2006	3 251	100,0	108	3,3	2 054	63,2	1089	33,5	786	24,2	303	9,3
gmina miejsko-wiejska Trzemeszno (typ przemysłowo-usługowy – w 1998 r., usługowo-przemysłowy – 1999-2002 i 2005-2006, usługowy – 2003-2004)												
1998	2 230	100,0	263	11,8	1 012	45,4	955	42,8	476	21,3	479	21,5
1999	2 252	100,0	238	10,6	921	40,9	1 093	48,5	563	25,0	530	23,5
2000	1 949	100,0	214	11,0	834	42,8	901	46,2	462	23,7	439	22,5
2001	2 088	100,0	178	8,5	959	45,9	951	45,5	475	22,7	476	22,8
2002	1 976	100,0	162	8,2	858	43,4	956	48,4	509	25,8	447	22,6
2003	1 913	100,0	163	8,5	768	40,1	982	51,3	544	28,4	438	22,9
2004	2 033	100,0	125	6,1	873	42,9	1 035	50,9	562	27,6	473	23,3
2005	1 985	100,0	124	6,2	908	45,7	953	48,0	476	24,0	477	24,0
2006	2 076	100,0	123	5,9	962	46,3	991	47,7	512	24,7	479	23,1
gmina miejska Wągrowiec (typ usługowy – do 2003 r., przemysłowo-usługowy – 2004-2005, usługowo-przemysłowy – w 2006 r.)												
1998	6 859	100,0	176	2,6	3 004	43,8	3 679	53,6	1 863	27,2	1 816	26,5
1999	6 482	100,0	152	2,3	2 843	43,9	3 487	53,8	1 743	26,9	1 744	26,9
2000	5 577	100,0	132	2,4	2 501	44,8	2 944	52,8	1 277	22,9	1 667	29,9
2001	5 580	100,0	134	2,4	2 650	47,5	2 796	50,1	1 282	23,0	1 514	27,1
2002	5 438	100,0	115	2,1	2 536	46,6	2 787	51,3	1 203	22,1	1 584	29,1
2003	5 467	100,0	131	2,4	2 465	45,1	2 871	52,5	1 303	23,8	1 568	28,7
2004	5 691	100,0	141	2,5	2 785	48,9	2 765	48,6	1 246	21,9	1 519	26,7
2005	5 849	100,0	139	2,4	2 903	49,6	2 807	48,0	1 228	21,0	1 579	27,0
2006	5 805	100,0	125	2,2	2 836	48,9	2 844	49,0	1 248	21,5	1 596	27,5

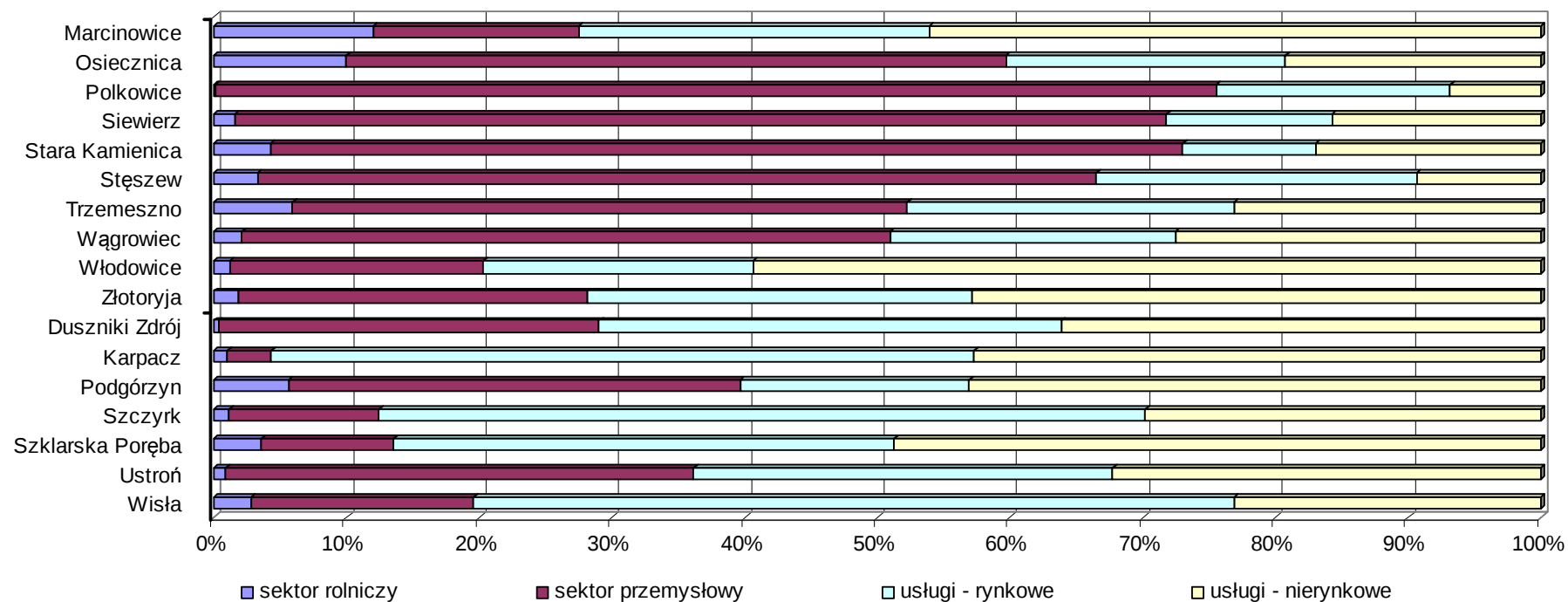
Źródło: opracowanie własne na podstawie danych Wojewódzkich Urzędów Statystycznych we Wrocławiu, Poznaniu i Katowicach

Ryc. 1. Struktura pracujących według sektorów gospodarki w wybranych gminach w 1998 r.

Źródło: opracowanie własne na podstawie danych Wojewódzkich Urzędów Statystycznych we Wrocławiu, Poznaniu i Katowicach

2006 r.

Ryc. 2. Struktura pracujących według sektorów gospodarki w wybranych gminach w 2006 r.

Źródło: opracowanie własne na podstawie danych Wojewódzkich Urzędów Statystycznych we Wrocławiu, Poznaniu i Katowicach

Załącznik 5. Kwestionariusz wywiadu z przedstawicielami władz samorządu gminnego

KWESTIONARIUSZ

--	--	--	--	--

POSTAWY WŁADZ SAMORZĄDOWYCH WOBEC TURYSTYKI W GMINIE

Prowadzone w Katedrze Turystyki Akademii Ekonomicznej w Poznaniu badania na temat zakresu i charakteru zaangażowania samorządu gminnego w kształtowanie procesów rozwojowych w turystyce dotyczą dwóch grup gmin, znajdujących się na różnych etapach rozwoju funkcji turystycznej, tj. w fazie wprowadzania (wzrostu) oraz w fazie dojrzałości (stabilizacji).

Prosimy o udział w badaniu i ustosunkowanie się do przedstawionych poniżej kwestii związanych z kształtowaniem turystycznego rozwoju Państwa gminy. Wyrażone przez Państwa opinie zostaną wykorzystane jedynie do celów naukowych.

A. TURYSTYKA W GMINIE

1. **Proszę określić obecną oraz pożądaną w przyszłości dominującą funkcję gospodarczą gminy.**

(proszę wstawić znak „x” w dwóch kolumnach i wybranych wierszach tabeli)

Dominująca funkcja gminy	Obecnie	W przyszłości
Przemysłowa		
Rolnicza		
Usługowa (bez turystycznej/uzdrowiskowej)		
Turystyczna/uzdrowiskowa		
Wielobranżowa (bez zdecydowanej dominacji), w tym turystyczna/uzdrowiskowa		
Wielobranżowa, bez funkcji turystycznej/uzdrowiskowej		

2. **Proszę wskazać kluczowe, Państwa zdaniem, dla zainicjowania rozwoju turystyki w Państwa gminie wydarzenie(a) oraz kiedy miało(y) miejsce.**

W jakim stopniu wiązało(y) się z działaniami podjętymi przez samorząd gminny?

.....

.....

.....

.....

.....

.....

.....

.....

.....

.....

B. DETERMINANTY ZAANGAŻOWANIA SAMORZĄDU GMINNEGO W PROCESY ROZWOJOWE W TURYSTYCE

3. Proszę ustosunkować się do poniższych stwierdzeń:

(proszę wstawić w każdym wierszu tabeli jeden znak „x” zgodnie z Państwa opinią)

	Całkowicie się zgadzam	Zgadzam się	Ani się nie zgadzam ani się zgadzam	Nie zgadzam się	Całkowicie się nie zgadzam
1) Podstawowe znaczenie dla rozwoju turystycznego gminy ma - niezależnie od działań samorządu gminnego - atrakcyjność występujących na jej terenie walorów turystycznych .					
2) Odpowiednie działania władz samorządowych wpływają na rozwój turystyczny gminy.					
3) Samorząd gminny może w znacznym zakresie oddziaływać na procesy rozwojowe w turystyce na swoim obszarze – zarówno w sposób bezpośredni jak i pośredni .					
4) Samorząd gminny może w znacznym zakresie oddziaływać na procesy rozwojowe w turystyce na swoim obszarze – głównie w sposób pośredni .					
5) Samorząd gminny może – ale w niewielkim zakresie - oddziaływać na procesy rozwojowe w turystyce na swoim obszarze zarówno w sposób bezpośredni jak i pośredni .					
6) Samorząd gminny może – ale w niewielkim zakresie - oddziaływać na procesy rozwojowe w turystyce na swoim obszarze i to głównie w sposób pośredni .					
7) Warunkiem koniecznym wpływania przez władze samorządowe na rozwój turystyczny gminy jest dysponowanie odpowiednimi środkami finansowymi (ze źródeł własnych lub zewnętrznych).					
8) Gminy zamożne mają większe możliwości stymulowania procesów rozwojowych w turystyce na swoim obszarze niezależnie od występujących na ich terenie walorów turystycznych .					
9) Gminy zamożne mają możliwość inicjowania od podstaw rozwoju turystyki na swoim obszarze.					
10) Zamożność samorządu gminnego sprzyja angażowaniu się władz lokalnych w kształtowanie możliwości wypoczynku i rekreacji na terenie gminy.					

4. Czy i w jakim stopniu Pana/Pani zdaniem samorząd gminny w odniesieniu do turystyki na swoim terenie powinien pełnić funkcje:

- koordynacyjne, kontrolne,
- inicjatora rozwoju turystyki, inwestora?

.....

.....

.....

.....

.....

.....

.....

.....

5. **Z czego przede wszystkim wynika podejście władz samorządowych do kształtowania rozwoju turystyki w Państwa gminie?**

(proszę ze wszystkich wymienionych przesłanek wybrać i zakreślić maksymalnie 4 najważniejsze w Państwa odczuciu)

1) Spodziewane efekty gospodarcze w gminie, wizerunek gminy:

- ☐ postrzeganie korzyści ekonomicznych rozwoju turystyki jako dziedziny gospodarczej (zatrudnienie i dochody mieszkańców, wpływy do budżetu gminy, ożywienie różnych dziedzin gospodarki poprzez turystykę, pobudzenie lokalnej przedsiębiorczości itd.),
- ☐ dążenie do przekształcenia gminnej gospodarki (np. wykorzystanie turystyki jako jednej z opcji dywersyfikacji struktury gospodarczej gminy lub restrukturyzacji gospodarki lokalnej),
- ☐ postrzeganie turystyki jako szansy na podniesienie atrakcyjności gminy dla inwestorów z zewnątrz,
- ☐ dostrzeganie zagrożeń odpływu zysków z turystyki wypracowanych w gminie poza miejscową gospodarkę (w wyniku dominacji dużych firm spoza gminy przy niedostatecznym udziale lokalnych przedsiębiorców i mieszkańców w obsłudze turystów),
- ☐ zorientowanie na promocję gminy poprzez turystykę (turystyka jako narzędzie promowania gminy w ogóle).

2) Potrzeby społeczne i kwestie przestrzenne:

- ☐ chęć podniesienia jakości życia mieszkańców poprzez udogodnienia rekreacyjne i wypoczynkowe oraz inne związane z przystosowaniem gminy do obsługi turystów (chęć szerszego zaspokojenia potrzeb społeczności lokalnej),
- ☐ dążenie do ograniczania negatywnych społecznych i przestrzennych efektów rozwoju turystyki (dbałość o planowy rozwój turystyki, zachowanie ładu przestrzennego itp.),
- ☐ ochrona walorów przyrodniczych i kulturowych gminy, dbałość o ochronę dziedzictwa narodowego,
- ☐ uwzględnianie zasad zrównoważonego rozwoju obszaru przez turystykę (tj. jak najbardziej przyjaznego środowisku, uwzględniającego warunki ekonomicznego i społecznego rozwoju); postrzeganie turystyki jako narzędzia osiągnięcia rozwoju zrównoważonego.

3) Bezpośrednie bodźce z otoczenia:

- ☐ impuls finansowy, zwiększone możliwości finansowe gminy (pozyskane przez gminę środki finansowe, np. z funduszy UE),
- ☐ podążanie za trendami (takimi jak np. „moda” na turystykę i rekreację, rosnące potrzeby współczesnych społeczeństw w sferze wypoczynku i rekreacji, zmiana stylu życia),
- ☐ inicjatywy ze strony różnych organizacji lokalnych, stowarzyszeń, przedsiębiorstw, inwestorów, mieszkańców i innych grup społecznych,
- ☐ naciski ze strony różnych grup interesu w gminie.

4) Wewnętrzne uwarunkowania:

- ☐ wysokość środków finansowych w dyspozycji gminy (zamożność gminy lub niedostatek środków finansowych),
- ☐ konsekwencja przyjętej strategii i planów rozwoju gminy,
- ☐ ciągłość/brak ciągłości władzy lokalnej,
- ☐ możliwości kompetencyjne samorządu gminnego w zakresie sterowania procesami rozwojowymi w turystyce,

- ☐ przedsiębiorczość, aktywność, innowacyjność/pasywność, podejście zachowawcze, tradycyjne przedstawicieli władz samorządowych,
- ☐ osobiste przekonania, przychylność/uprzedzenia decydentów lokalnych w odniesieniu do rozwoju turystyki w gminie.

5) Inne (jakie?):

- ☐
- ☐
- ☐
- ☐

C. SPOSOBY ODDZIAŁYWANIA SAMORZĄDU GMINNEGO NA PROCESY ROZWOJOWE W TURYSTYCE

6. **Proszę ocenić znaczenie** (stosowanych i możliwych do zastosowania w Państwa gminie) **grup instrumentów oddziaływania na rzecz turystycznego rozwoju Państwa gminy** (na obecnym etapie tego rozwoju):

(proszę wstawić znak „x” w każdym wierszu tabeli w polu, które najlepiej odzwierciedla Państwa opinię w poniższej skali o pięciostopniowej intensywności)

Grupa instrumentów (sposobów oddziaływania)	Bardzo ważna	Ważna	Średnio ważna	Mało ważna	Zupełnie nieważna
Planistyczne (stosowanie długofalowych rozwiązań strategicznych, w tym związanych z zarządzaniem przestrzenią, inwestycjami, finansami; plany i programy rozwoju)					
Organizacyjne (w tym instytucjonalne ; organizacja własnej działalności gminy, wykorzystanie możliwości udziału w innych podmiotach, kreowanie rozwoju instytucji wspierających gospodarkę turystyczną, zawiązywanie porozumień współpracy z innymi podmiotami itp.)					
Ekonomiczno-finansowe (głównie narzędzia polityki dochodowej, pieniężnej, usług komunalnych, udostępniania zasobów gminy; preferencje finansowe i pomoc publiczna; instrumenty dłużne finansowania rozwoju, pozyskiwanie zewnętrznych środków finansowych itp.)					
Pobudzania infrastrukturalnego (przedsięwzięcia inwestycyjne służące pobudzeniu rozwoju turystyki w gminie – inwestycje własne i wspólne w zakresie infrastruktury technicznej, społecznej, gospodarczej)					

Informacyjne (w tym promocyjne oraz poznawcze o charakterze diagnostycznym; wewnętrzne i zewnętrzne, dotyczą środowiska lokalnego, przedsiębiorstw, instytucji, realizowanych inwestycji, lokalnych produktów turystycznych, kształtowania wizerunku gminy itd.)					
Administracyjno-prawne (związane z tworzeniem i zasadami wykorzystania prawa miejscowego, tj. zezwolenia, nakazy, zakazy, przepisy gminne, decyzje np. o warunkach zabudowy i zagospodarowania terenu i in.)					
Doradczo-szkoleniowe (szkolenia, doradztwo ekonomiczne, prawne, wspomaganie podmiotów naukowo-badawczych, oświatowych itp.)					
Inne (jakie?) (pozostałe instrumenty)					

7. **Które z grup instrumentów kształtowania rozwoju turystycznego gminy należałoby w Państwa gminie wprowadzić lub w większym stopniu wykorzystać?**

(proszę zakreślić właściwą grupę lub grupy rekomendowanych sposobów oddziaływania)

- ☐ **planistyczne**
(stosowanie długofalowych rozwiązań strategicznych, w tym związanych z zarządzaniem przestrzenią, inwestycjami, finansami, plany i programy rozwoju itp.)
- ☐ **organizacyjne**
(w tym **instytucjonalne**; organizacja własnej działalności gminy, wykorzystanie możliwości udziału w innych podmiotach, kreowanie rozwoju instytucji wspierających gospodarkę turystyczną, zawiązywanie porozumień współpracy z innymi podmiotami itp.)
- ☐ **ekonomiczno-finansowe**
(głównie narzędzia polityki dochodowej, pieniężnej, usług komunalnych, udostępniania zasobów gminy; preferencje finansowe i pomoc publiczna; instrumenty dłużne finansowania rozwoju itp.)
- ☐ **pobudzania infrastrukturalnego**
(przedsięwzięcia inwestycyjne służące pobudzeniu rozwoju turystyki w gminie – inwestycje własne i wspólne w zakresie infrastruktury technicznej, społecznej, gospodarczej)
- ☐ **informacyjne**
(w tym **promocyjne** oraz poznawcze o charakterze diagnostycznym; wewnętrzne i zewnętrzne, dotyczą środowiska lokalnego, przedsiębiorstw, instytucji, realizowanych inwestycji, lokalnych produktów turystycznych, kształtowania wizerunku gminy itd.)
- ☐ **administracyjno-prawne**
(związane z tworzeniem i zasadami wykorzystania prawa miejscowego, tj. zezwolenia, nakazy, zakazy, przepisy gminne, decyzje np. o warunkach zabudowy i zagospodarowania terenu i in.)
- ☐ **doradczo-szkoleniowe**
(szkolenia, doradztwo ekonomiczne, prawne, wspomaganie podmiotów badawczo-naukowych, oświatowych itp.)
- ☐ **inne (jakie?)**
- ☐ **żadne (dlaczego?)**.....

8. Proszę określić intensywność współpracy gminy z instytucjami otoczenia zewnętrznego na rzecz rozwoju turystyki

(proszę przyznać punkty w skali od 0 do 3, wstawiając znak „x” w odpowiednim polu tabeli)

Instytucja otoczenia	Bardzo duża	Średnia	Mała	Brak współpracy
Sąsiednie gminy				
Związek gmin/stowarzyszenie				
Samorząd powiatowy				
Samorząd wojewódzki				
Organizacje turystyczne (lokalne/regionalne)				
Euroregiony				
Gminy partnerskie				
Instytucje zarządzające obszarem chronionym				
Inne (jakie?)				

Proszę wymienić najważniejsze aspekty (zakres) współpracy w sferze turystyki z poszczególnymi instytucjami:

Sąsiednie gminy.....
.....
Związek gmin/stowarzyszenie.....
.....
Samorząd powiatowy.....
.....
Samorząd wojewódzki.....
.....
Organizacje turystyczne (lokalne, regionalne).....
.....
Euroregiony.....
.....
Gminy partnerskie.....
.....
Instytucje zarządzające obszarem chronionym.....
.....
Inne (jakie?).....
.....

9. Czy gmina przystąpiła do realizacji dużych zadań inwestycyjnych na rzecz rozwoju turystyki (budowa obiektów, zagospodarowanie terenów rekreacyjnych/turystycznych itp.)?

☐ TAK ☐ NIE

Jeśli tak, to proszę je wymienić oraz podać źródło(a) finansowania:.....
.....
.....

10. Czy gmina zrealizowała/ realizuje projekt(y) turystyczny/rekreacyjny w ramach partnerstwa publiczno-prywatnego?

☐ TAK ☐ NIE

Jeśli tak, to jaki(e)?.....
.....
.....

11. Czy gmina poszukuje inwestorów do podjęcia inwestycji w ramach partnerstwa publiczno-prywatnego? ☐ TAK ☐ NIE

12. Czy gmina promuje oferty inwestycyjne na targach inwestycyjnych lub w prasie branżowej? ☐ TAK ☐ NIE

13. Czy gmina stworzyła udogodnienia dla turystów związane z udostępnianiem walorów przyrodniczych i kulturowych (np. nowe miejsca parkingowe przy głównych atrakcjach turystycznych, ciągi komunikacyjne, wypożyczalnie sprzętu, dojścia do atrakcji turystycznych itp.) ☐ TAK ☐ NIE

Jeśli tak, to jakie?.....
.....
.....

14. Czy w gminie przeprowadzono działania w zakresie wizualizacji i oznakowania atrakcji turystycznych? ☐ TAK ☐ NIE

15. Czy gmina przeprowadziła kompleksowe prace w zakresie estetyzacji obszaru (mała architektura, zieleń, oświetlenie itp.)? ☐ TAK ☐ NIE

16. Czy gmina utworzyła podmiot(y) prowadzące działalność w sferze turystyki/rekreacji? ☐ TAK ☐ NIE

Jeśli tak, to proszę podać jego:

rodzaj (np. obiekt rekreacyjno-sportowy, punkt informacji turystycznej, turystyczny obiekt noclegowy, itp.)	formę prawną (np. zakład budżetowy, spółka prawa handlowego)
1.....	
2.....	
3.....	
4.....	

17. Czy gmina zaadaptowała obiekt(y) (np. zabytkowej architektury, przemysłowy lub inny) do świadczenia funkcji wystawienniczo-promocyjnych, obsługi ruchu turystycznego lub aktywności kulturalnej itp? ☐ TAK ☐ NIE

18. Proszę wskazać instytucje służące rozwojowi gospodarczemu, w których powstaniu uczestniczyła gmina:

- ☐ agencja rozwoju lokalnego ☐ ośrodek doradczo-szkoleniowy
☐ agencja inicjatyw lokalnych ☐ fundusz poręczeniowo-kredytowy

19. Czy gmina organizuje lub pomaga innym w organizacji szkoleń dla osób zainteresowanych podjęciem aktywności gospodarczej w sferze turystyki (np. w zakresie agroturystyki)? ☐ TAK ☐ NIE

Jeśli pomaga w organizacji, to w jaki sposób?.....
.....
.....

20. Czy gmina tworzy/prowadzi banki danych o kwalifikacjach na swoim terenie? ☐ TAK ☐ NIE

21. Czy gmina propaguje rozwijanie turystyki i podejmowanie działalności gospodarczej w turystyce wśród społeczności lokalnej? ☐ TAK ☐ NIE

22. Czy gmina propaguje kierunki kształcenia na swoim terenie związane z gospodarką turystyczną?
☐ TAK ☐ NIE
23. Czy gmina zapewnia ułatwienia organizacyjne dla podmiotów zamierzających inwestować w sektor turystyki?
☐ TAK ☐ NIE

Jeśli tak, to jakie?.....

24. Czy gmina prowadzi monitoring zjawisk turystycznych? ☐ TAK ☐ NIE

Jeśli tak, to co on obejmuje:

- ☐ stan techniczny obiektów, urządzeń infrastruktury turystycznej
☐ kontrolę jakości świadczonych usług
☐ badania ruchu turystycznego (jego wielkości i struktury)
☐ inne (jakie?).....

25. Czy Urząd Gminy posiada certyfikat jakości lub jest w trakcie opracowywania systemu jakości?
☐ TAK ☐ NIE

26. Czy gmina stosowała/stosuje instrumenty dłużne finansowania inwestycji samorządowych w sferze turystyki i rekreacji (kredyty komercyjne, kredyty i pożyczki o charakterze preferencyjnym lub emisja obligacji komunalnych)? ☐ TAK ☐ NIE

27. Czy gmina pozyskała dofinansowanie zewnętrzne na rozwój turystyki/rekreacji?
☐ TAK ☐ NIE

Jeśli tak, to z jakich funduszy/programów i w jakiej wartości?.....

28. Które z poniższych sposobów promocji turystycznej wykorzystywała/wykorzystuje gmina?

☐ uczestnictwo w imprezach targowych	☐ promocja w środkach masowego przekazu
☐ organizacja imprez typu <i>study press</i>	☐ zapewnienie podmiotom lokalnym bezpłatnej reklamy w materiałach promocyjnych
☐ udział w stworzeniu filmu promocyjnego	☐ zlecenie podmiotowi zewnętrznemu działań promujących gminę (outsourcing)
☐ rozsyłanie informacji o swojej ofercie turystycznej do różnych podmiotów	☐ nawiązanie kontaktów z gminami zagranicznymi
☐ publikacja materiałów promocyjnych	☐ przysyłanie materiałów do punktów informacji turystycznej

Dziękujemy za udzielone odpowiedzi!

Załącznik 6. Formularz wybranych potencjalnych instrumentów oddziaływania na turystykę w dyspozycji władz samorządu gminnego

Grupa instrumentów oddziaływania	Potencjalne narzędzia oddziaływania	Kryteria wartościowania	Maksymalna liczba punktów (od 1 do 3) ^d	Przyznane gminie punkty (od 0 do 3) ^e	
				N	T
Planistyczne	1. Posiadanie przez gminę programu rozwoju lokalnego zawierającego cele w zakresie turystyki (także odrębne plany rozwoju turystycznego gminy).	aktualność dokumentu, jego bieżące weryfikowanie i dostosowywanie do potrzeb	2	18	13
	2. Przyjęcie do realizacji przez władze samorządowe programu zadań z zakresu turystyki.	przyjęcie programu	1	7	7
	3. Realizacja zamierzeń planistycznych gminy (przedsięwzięcia w zakresie kształtowania ładu przestrzennego).	udział powierzchni objętej obowiązującymi miejscowymi planami zagospodarowania przestrzennego w stosunku do powierzchni wskazanej do sporządzenia w studium (stan na 2006 r.), udział miejscowych planów w powierzchni gminy ogółem	3	21	11
	4. Uwzględnienie funkcji turystycznej gminy w miejscowym planie zagospodarowania przestrzennego.	uwzględnienie funkcji turystycznej w akcie prawa miejscowego	1	10	7
	5. Stworzenie przez gminę koncepcji (projektu) turystycznego/rekreacyjnego zagospodarowania terenu.	opracowanie (zlecenie opracowania) koncepcji (projektu)	1	11	4
	6. Przyjęcie przez gminę Wieloletniego Planu Finansowego lub dokumentu dotyczącego analizy zdolności kredytowej i ryzyka niewypłacalności.	przyjęcie dokumentu i jego aktualizacja	2	10	4

^d Maksymalna wartość punktów przyjęta dla danego instrumentu odzwierciedla rozpiętość możliwej oceny danego narzędzia, zakres możliwego wartościowania (gdzie: 1 – najniższa możliwa wartość maksymalna, 3 – najwyższa).

^e W zależności od intensywności stosowania określonego instrumentu w analizowanym okresie każdej z badanych gmin przyznano punkty od zera (brak zastosowania danego narzędzia lub jego wykorzystanie w stopniu co najwyżej minimalnym) do wartości maksymalnej liczby punktów przyjętej dla danego sposobu oddziaływania (między 1 a 3). W formularzu zamieszczono także dane surowe (wyniki wartościowania stosowanych przez gminy narzędzi oddziaływania), tj. łączną liczbę punktów przyznanych za stosowanie poszczególnych instrumentów wszystkim gminom należącym do grupy nowych potencjalnych obszarów recepcji turystycznej (symbol N w ostatniej kolumnie tabeli) oraz do grupy tradycyjnych gmin turystycznych (T) – zob. ostatnia kolumna tabeli. Przykładowo, liczba punktów równa 13 za posiadanie przez gminę programu rozwoju lokalnego w grupie gmin turystycznych (kolumna T, wiersz pierwszy) oznacza sumę punktów (ocen) przyznanych łącznie wszystkim siedmiu przebadanym gminom należącym do tej grupy. Z kolei łączna liczba punktów uzyskanych za ten instrument przez gminy – nowe potencjalne obszary recepcji turystycznej (10 uwzględnionych w badaniach terenowych jednostek samorządu terytorialnego) wynosi 18.

Grupa instrumentów oddziaływania	Potencjalne narzędzia oddziaływania	Kryteria wartościowania	Maksymalna liczba punktów (od 1 do 3) ^d	Przyznane gminie punkty (od 0 do 3) ^e	
				N	T
	7. Przyjęcie przez gminę Wieloletniego Planu Inwestycyjnego.	przyjęcie dokumentu i jego aktualizacja, uwzględnienie inwestycji w sferze turystyki	2	16	8
	8. Przyjęcie przez gminę programu rewitalizacji obszarów z przeznaczeniem m. in. do wykorzystania dla celów turystycznych/rekreacyjnych.	przyjęcie programu	1	4	3
	9. Przyjęcie przez gminę strategii, programów promocji.	przyjęcie strategii, programów	1	1	2
	10. Przyjęcie przez gminę programu działań w zakresie pobudzania przedsiębiorczości lokalnej.	przyjęcie programu	1	1	0
	INSTRUMENTY PLANISTYCZNE – łączna liczba punktów		15	93	58
Organizacyjne, instytucjonalne i administracyjno-prawne	Organizacja własnej działalności administracji lokalnej punkty ogółem		8	25	27
	1. Wydzielenie w ramach urzędu gminy komórki zadaniowej odpowiedzialnej za sprawy turystyki.	wyłączność prowadzenia spraw turystyki/łączenie ich z innymi zadaniami	2	5	12
	2. Powołanie wśród radnych gminy komisji, grup zadaniowych itp. do spraw związanych z kształtowaniem turystyki.	okres funkcjonowania, regularność, zakres działań	2	2	8
	3. Powołanie poza strukturą urzędu jednostki organizacyjnej do zajmowania się sprawami turystyki (podmioty samorządowe lub pozasamorządowe, zewnętrzne).	stopień instytucjonalnego zaangażowania gminy w sprawy rozwoju turystyki	2	8	2
	4. Uzyskanie przez urząd gminy certyfikatu jakości lub opracowywanie systemu jakości usług publicznych w gminie.	posiadanie certyfikatu lub wdrażanie procedur jakości	1	4	1
	5. Uczestnictwo gminy w programach rozwoju administracji lokalnej, wdrażanie nowych rozwiązań funkcjonalnych.	realizacja zadań w zakresie wdrażania nowych rozwiązań w administracji lokalnej	1	6	4
	Bezpośrednie oddziaływanie poprzez tworzenie podmiotów oraz dostarczanie dóbr/usług punkty ogółem		9	41	38
	6. Zaadaptowanie przez gminę budynku komunalnego na cele noclegowe lub prowadzenie obiektu noclegowego przez instytucje podległe gminie.	sposób wykorzystania obiektu	1	3	2
	7. Utworzenie i/lub prowadzenie przez gminę obiektu muzealnego (samorządowej placówki muzealnej).	utworzenie i prowadzenie placówki	1	3	2

Grupa instrumentów oddziaływania	Potencjalne narzędzia oddziaływania	Kryteria wartościowania	Maksymalna liczba punktów (od 1 do 3) ^d	Przyznane gminie punkty (od 0 do 3) ^e	
				N	T
	8. Gmina utworzyła i/lub prowadzi inny obiekt stanowiący element zagospodarowania turystycznego gminy, np. komunalny basen kąpielowy, centrum rekreacyjne, pole golfowe, wyciąg narciarski itp.	liczba obiektów, zakres obsługi ruchu turystycznego	2	9	8
	9. Utworzenie/przystąpienie i wpływanie przez gminę na funkcjonowanie lokalnych spółek, które realizują zadania w sferze turystyki/rekreacji.	utworzenie/przystąpienie do spółki	1	1	3
	10. Udział gminy w powstaniu instytucji służącej rozwojowi gospodarczemu (np. agencji rozwoju lokalnego, inicjatyw lokalnych, funduszu poręczeniowo-kredytowego) lub przystąpienie do niej.	utworzenie instytucji lub przystąpienie do niej	1	6	3
	11. Organizowanie i prowadzenie przez gminę działalności kulturalnej i sportowo-rekreacyjnej skierowanej do turystów.	liczba, ranga (zasięg) i cykliczność organizowanych imprez w ramach działalności skierowanej m. in. do turystów	3	19	20
	Wsparcie organizacyjne podmiotów gospodarczych i społecznych		punkty ogółem	12	39
	12. Utworzenie przez gminę punktu obsługi inwestora (przedsiębiorcy), „okienka przedsiębiorczości”, opracowanie „ścieżki inwestora” lub wprowadzenie innych tego typu udogodnień organizacyjnych.	zakres udogodnień organizacyjnych	2	7	1
	13. Preferencyjne udostępnianie gminnych lokali i budynków użytkowych dla podmiotów gospodarczych działających w sferze turystyki w gminie.	udostępnianie mienia komunalnego	1	0	1
	14. Zapewnienie przez gminę uproszczonych procedur lokowania inwestycji m. in. w sektor turystyki, utworzenie inkubatora przedsiębiorczości itp.	zakres ułatwień organizacyjnych	2	3	0
	15. Wprowadzenie przez gminę udogodnień organizacyjnych dla zarejestrowanych w gminie organizacji społecznych prowadzących działalność w sferze turystyki (np. udostępnianie lokalu na spotkania).	zakres udogodnień organizacyjnych	2	7	5
	16. Prowadzenie przez gminę lub organizowanie usług doradztwa dla mieszkańców i/lub przedsiębiorców (w tym działających lub zamierzających podjąć działalność turystyczną).	zapewnienie usług doradztwa dla mieszkańców i/lub przedsiębiorców, inicjatywa założycielska i/lub prowadzenie ośrodka doradczo-szkoleniowego	2	1	0

Grupa instrumentów oddziaływania	Potencjalne narzędzia oddziaływania	Kryteria wartościowania	Maksymalna liczba punktów (od 1 do 3) ^d	Przyznane gminie punkty (od 0 do 3) ^e	
				N	T
	17. Samodzielne organizowanie lub pomoc w organizacji szkoleń dla osób zainteresowanych podjęciem aktywności gospodarczej w sferze turystyki (np. w zakresie agroturystyki), szkolenia ukierunkowane na przekwalifikowanie bezrobotnych.	podjęcie się organizacji lub wsparcie organizowania w gminie szkoleń przez inną instytucję, cykliczność działań	2	13	7
	18. Utworzenie bądź wsparcie organizacyjne przez gminę jednostek ratownictwa lub podjęcie innych działań organizacyjnych w zakresie dbałości o zwiększenie poziomu bezpieczeństwa na swoim terenie (np. wprowadzenie systemu monitoringu).	podjęcie działań organizacyjnych na rzecz zwiększenia bezpieczeństwa w gminie	1	8	4
	Organizowanie form współpracy	punkty ogółem	28	132	131
	19. Przystąpienie gminy do związku międzygminnego lub innego stowarzyszenia samorządowego działającego na rzecz rozwoju turystyki.	zakres współpracy i jej intensywność	3	20	16
	20. Członkostwo gminy w Lokalnej (Regionalnej) Organizacji Turystycznej.	zakres współpracy i jej intensywność	3	11	19
	21. Inicjatywa założycielska w zakresie instytucjonalizacji współpracy w dziedzinie turystyki (związki gminne, LOT-y i in.).	inicjatywa założycielska	1	0	4
	22. Członkostwo gminy w strukturze euroregionalnej.	zakres współpracy i jej intensywność	3	9	13
	23. Członkostwo gminy w związkach bliźniaczych i partnerskich miast/gmin.	zakres współpracy i jej intensywność	3	21	16
	24. Współdziałanie gminy z parkami narodowymi lub krajobrazowymi i innymi instytucjami zarządzania obszarami chronionymi w realizacji programów rozwoju turystyki.	zakres współpracy i jej intensywność	3	11	10
	25. Współdziałanie gminy z władzami samorządowymi powiatu w realizacji programów rozwoju turystyki.	zakres współpracy i jej intensywność	3	22	13
	26. Współdziałanie gminy z władzami samorządowymi województwa w realizacji programów rozwoju turystyki.	zakres współpracy i jej intensywność	3	15	11
	27. Funkcjonowanie na terenie gminy grup partnerskich (Lokalnych Grup Działania).	realizacja zadań w zakresie rozwoju turystyki	1	6	2
	28. Organizowanie przez gminę spotkań z lokalną branżą turystyczną.	cykliczność spotkań, stałość i regularność współpracy	2	1	8
	29. Współpraca gminy z instytucjami turystycznymi działającymi na jej terenie (np. z oddziałem PTTK w zakresie organizacji imprez turystycznych, wytyczania szlaków itd.).	podjęcie współpracy	1	3	5

Grupa instrumentów oddziaływania	Potencjalne narzędzia oddziaływania	Kryteria wartościowania	Maksymalna liczba punktów (od 1 do 3) ^d	Przyznane gminie punkty (od 0 do 3) ^e	
				N	T
	30. Realizacja zadań gminy z zakresu turystyki (także promocji walorów gminy) poprzez działalność zarejestrowanych w gminie organizacji społecznych.	liczba podmiotów realizujących zadania, zakres zlecanych zadań	2	13	14
	INSTRUMENTY ORGANIZACYJNE – łączna liczba punktów		57	237	214
Informacyjne, w tym promocyjne	1. Przeprowadzenie przez gminę wizualizacji oraz oznakowania atrakcji turystycznych i obiektów użyteczności publicznej.	kompleksowość podjętych działań	2	15	10
	2. Utworzenie i/lub prowadzenie przez gminę lokalnego punktu informacji turystycznej.	utworzenie i prowadzenie placówki, powiązanie z regionalnym systemem informacji, zakres obsługi	2	5	12
	3. Uruchomienie przez gminę gminnego centrum informacji.	uruchomienie działalności punktu	1	5	5
	4. Utworzenie przez gminę banku danych o kwalifikacjach na jej terenie.	gromadzenie danych i ich wykorzystywanie w kontaktach z przedsiębiorcami i/lub do opracowywania programów szkoleń	1	3	1
	5. Propagowanie przez gminę kierunków kształcenia na jej terenie związanych z gospodarką turystyczną, przedsiębiorczością.	podjęcie działań propagujących kierunki kształcenia	1	1	4
	6. Propagowanie przez gminę rozwijania na jej terenie turystyki i podejmowania działalności gospodarczej w turystyce poprzez prowadzenie działalności popularyzatorskiej wśród społeczności lokalnej.	organizowanie konkursów związanych z lokalnym produktem turystycznym, organizowanie spotkań itp.	1	5	7
	7. Promocja proinwestycyjna gminy poprzez udział w konkursach dla jednostek samorządu terytorialnego, np. „Grunt na medal”, „Gmina fair play – certyfikowana lokalizacja inwestycji”, „Profesjonalna gmina przyjazna inwestorom” i in.	liczba konkursów, w których uczestniczyła gmina	2	6	5
	8. Przygotowanie przez gminę ofert inwestycyjnych dla podmiotów gospodarki turystycznej.	promowanie oferty na stronach internetowych gminy i/lub targach inwestycyjnych czy w prasie branżowej	2	13	7

Grupa instrumentów oddziaływania	Potencjalne narzędzia oddziaływania	Kryteria wartościowania	Maksymalna liczba punktów (od 1 do 3) ^d	Przyznane gminie punkty (od 0 do 3) ^e	
				N	T
	9. Stosowanie przez gminę nowoczesnych rozwiązań informacyjnych podnoszących jakość i ułatwiających dostęp do informacji publicznej (np. System Informacji Geograficznej – GIS).	zastosowanie rozwiązań usprawniających dostęp do informacji i jej jakość (np. opracowanie studium uwarunkowań w wersji elektronicznej)	1	2	0
	10. Prowadzenie przez władze samorządowe lobbingu w zakresie spraw rozwoju turystycznego gminy.	podjęcie starań na rzecz realizacji zamierzeń w sferze turystyki w gminie zależnych od decyzji innych podmiotów zewnętrznych	1	1	2
	11. Prowadzenie przez gminę monitoringu i analizy zjawisk turystycznych na jej terenie.	zakres monitoringu i prowadzonych analiz (stan techniczny obiektów i urządzeń infrastruktury turystycznej, kontrola jakości świadczonych usług, badania wielkości i struktury ruchu turystycznego w gminie), ich regularność	3	6	19
	12. Podejmowanie przez gminę walki z „szarą strefą” w turystyce poprzez ewidencję i oznakowanie obiektów świadczących usługi hotelarskie i inne działania informacyjne.	podjęcie działań	1	0	3
	13. Prowadzenie przez gminę własnej, aktualizowanej strony internetowej z podstroną poświęconą turystyce w gminie lub odnośnikiem do informacji turystycznej zorganizowanej w postaci osobnego serwisu.	zawartość witryny (programy pobytu w gminie, charakterystyka walorów turystycznych, obiektów zagospodarowania turystycznego, imprez i wydarzeń w gminie), interaktywność (aktualny obraz z kamer, bieżące komunikaty meteorologiczne, wykaz wolnych miejsc noclegowych), dostępność w języku obcym	3	18	20
	14. Wydawanie przez gminę lokalnej prasy.	prowadzenie działalności wydawniczej	1	7	5

Grupa instrumentów oddziaływania	Potencjalne narzędzia oddziaływania	Kryteria wartościowania	Maksymalna liczba punktów (od 1 do 3) ^d	Przyznane gminie punkty (od 0 do 3) ^e	
				N	T
	15. Promocja gminy w środkach masowego przekazu.	zasięg oddziaływania mediów wykorzystywanych w promocji, częstotliwość ich wykorzystania w działaniach promocyjnych	2	15	14
	16. Udział gminy w stworzeniu filmu promocyjnego.	wykorzystanie instrumentu promocji	1	9	7
	17. Opracowywanie przez gminę kalendarza imprez kulturalnych, sportowych itp. o charakterze ponadlokalnym	cykliczność opracowań, wyprzedzenie (kilkumiesięczne, sezonowe) w opracowaniu kalendarza	2	12	14
	18. Publikowanie przez gminę materiałów promocyjnych.	przeznaczenie i zasięg rozpowszechniania materiałów (przesyłanie do punktów informacji turystycznej i różnych podmiotów na zewnątrz gminy, włączanie mieszkańców w promowanie gminy – rozdawanie gadżetów promocyjnych)	2	18	14
	19. Udostępnianie podmiotom gospodarczym miejsca w wydawanych materiałach promocyjnych gminy i/lub na witrynie internetowej.	zapewnianie (bezpłatnej lub na preferencyjnych warunkach) reklamy podmiotom gospodarczym	1	7	7
	20. Wydawanie przez gminę i propagowanie kart rabatowych z udziałem gestorów bazy turystycznej.	zastosowanie instrumentu promocji	1	0	2
	21. Udział gminy w imprezach targowych turystycznych/inwestycyjnych (samodzielnie lub wspólnie z innymi podmiotami, np. związkiem gmin, starostwem powiatowym i itp.).	częstotliwość udziału i ranga imprez targowych	2	18	14
	22. Organizowanie przez gminę imprez typu <i>study tour</i> .	wykorzystanie instrumentu promocji	1	1	7
	INSTRUMENTY INFORMACYJNE – łączna liczba punktów		34	167	179

Grupa instrumentów oddziaływania	Potencjalne narzędzia oddziaływania	Kryteria wartościowania	Maksymalna liczba punktów (od 1 do 3) ^d	Przyznane gminie punkty (od 0 do 3) ^e		
				N	T	
Ekonomiczno-finansowe (po stronie dochodów i wydatków budżetowych)	Po stronie dochodów budżetowych gmin		punkty ogółem	15	78	71
	1. Oddziaływanie przez gminę stawką podatku od nieruchomości na podmioty sektora usług (w odniesieniu do nieruchomości związanych z prowadzeniem działalności gospodarczej).	rezultat obniżek górnych stawek w podatku od nieruchomości (jako % dochodów z podatku możliwych do uzyskania w latach 2000-2006), wysokość stawek podatku jako % stawek maksymalnych w latach 1998-2008, rodzaj podmiotów uzyskujących preferencyjne stawki (branża turystyczna)	3	17	12	
	2. Pobieranie przez gminę opłaty miejscowej lub uzdrowskiej (instrument fiskalny).	wysokość stawek opłat jako % stawek maksymalnych w latach 1998-2008	2	2	11	
	3. Udzielanie przez gminę przedsiębiorcom ulg, zwolnień, umorzeń, odroczeń i rozłożenia na raty płatności podatku od nieruchomości (w tym dla podmiotów sektora usług turystycznych, podmiotów tworzących nowe inwestycje i nowe miejsca pracy) oraz inne zwolnienia i ulgi, np. zwolnienie za wniosek o wpis do ewidencji działalności gospodarczej.	zakres rzeczowy i czasowy wprowadzonych zwolnień, umorzeń, odroczeń itd., rezultat ulg, zwolnień umorzeń i odroczeń jako % dochodów z podatku od nieruchomości możliwych do uzyskania w latach 2000-2006), rodzaj podmiotów otrzymujących wsparcie (branża turystyczna)	3	18	15	
	4. Stosowanie przez gminę instrumentów dłużnych finansowania rozwoju (kredytów komercyjnych, kredytów i pożyczek o charakterze preferencyjnym, emisji obligacji komunalnych i in. – w tym z przeznaczeniem na cele turystyczne, kulturowe, sportowe czy rekreacyjne).	wskaźniki zadłużenia ogólnego gminy (w latach 2000-2006), cel przeznaczenia pozyskanych środków (turystyka, kultura, sport, rekreacja)	3	17	15	
	5. Pozyskanie przez gminę zewnętrznych bezzwrotnych źródeł finansowania zadań w sferze turystyki i rekreacji (budżet państwa, fundusze UE i in.).	liczba dofinansowanych projektów, wielkość wsparcia	3	20	16	
	6. Zastosowanie przez gminę montażu finansowego lub realizacja projektu turystycznego w formie partnerstwa publiczno-prywatnego.	przyjęcie nowych rozwiązań w zakresie finansowania działań w turystyce	1	4	2	

Grupa instrumentów oddziaływania	Potencjalne narzędzia oddziaływania	Kryteria wartościowania	Maksymalna liczba punktów (od 1 do 3) ^d	Przyznane gminie punkty (od 0 do 3) ^e		
				N	T	
	Po stronie wydatków budżetowych gmin (bez przedsięwzięć w zakresie infrastruktury)		punkty ogółem	12	56	46
	7. Wydatki gminy na promocję i aktywizację turystyczną.	wielkość wydatków na promocję (wskaźnik łącznych nakładów w zł <i>per capita</i> w latach 1998-2006 i nakładów na 1 miejsce noclegowe w 2006 r.) oraz w dziale budżetowym „Turystyka” w latach 2001-2006 (łączne nakłady w zł <i>per capita</i>)	3	18	16	
	8. Wydatki gminy na działalność kulturalną i/lub sportową.	wielkość wydatków (w odniesieniu do średniej krajowej) na kulturę, sztukę i ochronę dziedzictwa narodowego oraz kulturę fizyczną i sport według działów klasyfikacji budżetowej w latach 1998-2006	3	18	15	
	9. Wniesienie przez gminę kapitału do spółki działającej w sferze turystyki i rekreacji.	podjęcie wydatku	1	1	3	
	10. Udzielenie przez gminę podmiotom sektora turystyki dotacji, pożyczek, gwarancji lub poręczeń majątkowych.	zakres podmiotowy i rzeczowy podjętych wydatków	2	2	0	
	11. Udzielenie przez gminę dotacji, pożyczek, gwarancji lub poręczeń majątkowych organizacjom społecznym realizującym zadania w sferze turystyki i rekreacji czy promocji.	zakres podmiotowy i rzeczowy podjętych wydatków	2	12	11	
	12. Udzielenie przez gminę dotacji, pożyczek, gwarancji lub poręczeń majątkowych instytucjom rozwoju gospodarczego lub wniesienie udziału do spółki.	podjęcie wydatku	1	5	1	
	INSTRUMENTY EKONOMICZNO-FINANSOWE – łączna liczba punktów		27	134	117	
	Pobudzania infrastrukturalnego (kształtowania infrastruktury)	1. Zagospodarowanie przez gminę terenów rekreacyjnych, otoczenia obiektów zabytkowych i in., np. budowa, rozbudowa i modernizacja publicznej infrastruktury turystycznej i rekreacyjnej (m. in. rewaloryzacja parków gminnych i podworskich, ścieżki zdrowia, kąpieliska, skateparki, ściany wspinaczkowe, miejsca biwakowania itp.).	zakres, kompleksowość działań	3	19	14
2. Stworzenie przez gminę udogodnień dla turystów związanych z udostępnianiem walorów przyrodniczych i kulturowych (nowe miejsca parkingowe przy głównych atrakcjach turystycznych, ciągi komunikacyjne, wypożyczalnie sprzętu, dojścia do atrakcji turystycznych itp.)		zakres wprowadzonych udogodnień	2	12	11	

Grupa instrumentów oddziaływania	Potencjalne narzędzia oddziaływania	Kryteria wartościowania	Maksymalna liczba punktów (od 1 do 3) ^d	Przyznane gminie punkty (od 0 do 3) ^e	
				N	T
	3. Zaadaptowanie przez gminę obiektu zabytkowej architektury, przemysłowego lub innego do świadczenia funkcji wystawienniczo-promocyjnej, obsługi ruchu turystycznego lub aktywności kulturalnej itp.	przystosowanie obiektu do wykorzystania na cele turystyczne, kulturalne, promocyjne	1	5	3
	4. Podjęcie przez gminę działań w zakresie rewitalizacji zdegradowanych obiektów i/lub przestrzeni gminnej.	zakres podjętych działań i ich charakter (uwzględnienie funkcji turystycznej/rekreacyjnej)	2	6	0
	5. Prowadzenie przez gminę renowacji obiektów zabytkowych.	skala prowadzonych działań	3	15	5
	6. Przystąpienie gminy do wyznaczenia szlaków turystycznych, ścieżek edukacyjnych, ścieżek rowerowych itp.	podjęcie działań	1	8	6
	7. Przeprowadzenie przez gminę prac w zakresie estetyzacji obszaru (mała architektura, oświetlenie, zieleń itp.).	kompleksowość działań	2	12	11
	8. Ponoszenie przez gminę wydatków inwestycyjnych, w tym infrastrukturalnych wspomagających ogólny rozwój jednostki terytorialnej.	wskaźniki wydatków inwestycyjnych <i>per capita</i> w latach 2000-2006 w odniesieniu do wartości średniej dla gmin małych i średnich z województw: dolnośląskiego, śląskiego i wielkopolskiego	3	14	15
	INSTRUMENTY KSZTAŁTOWANIA INFRASTRUKTURY – łączna liczba punktów		14	91	65
INSTRUMENTY OGÓŁEM	82 INSTRUMENTY ŁĄCZNIE, w tym: 10 planistycznych, 30 organizacyjnych, 22 informacyjne, 12 ekonomiczno-finansowych, 8 promocyjnych		150	722	633

Źródło: opracowanie własne

Załącznik 7. Instrumenty oddziaływania władz samorządowych na turystykę stosowane w wybranych gminach (mierniki cząstkowe)

Tab. 1. Dokumenty planistyczne opracowane na potrzeby gmin

Gmina (1 – miejska, 2 – wiejska, 3 – miejsko-wiejska)	Strategie rozwoju	Plany Rozwoju Lokalnego/ Miejscowości	Wieloletni Plan Inwestycyjny	Wieloletni Plan Finansowy	Program rewitalizacji	Strategia, programy promocji	Analizy ruchu/ zagospodarowania turystycznego	Programy pobudzania przedsiębiorczości
Polkowice(3)	✓ (1995, 2003, 2007)	✓ (2004, 2003)	✓ (2006)	–	✓ (2007, 2008)	–	–	✓ (2000, 2006)
Siewierz(3)	✓ (2004)	✓ (2004)	–	✓ (2004)	✓ (2007)	✓ (2005-2007)	–	–
Stęszew(3)	✓ (2000)	✓ (2004, 2006)	–	–	–	–	–	–
Trzemeszno(3)	–	✓ (2004, 2006, 2005)	✓ (2004, 2006)	✓ (2002 i nast.)	–	–	–	–
Wągrowiec(1)	✓ (1996, 2002)	–	✓ (2003 i nast.)	✓ (2003 i nast.)	✓ (2005)	–	–	–
Złotoryja(1)	✓ (2000)	✓ (2004)	✓ (2005)	–	✓ (2006)	–	✓	✓
Marcinowice(2)	✓ (2000)	✓ (2004, 2007)	✓ (2005, 2006)	–	–	–	–	–
Osiecznica(2)	✓ (2004)	✓ (2004, 2005, 2007)	✓ (od 1992 r.)	–	–	–	–	–
Stara Kamienica(2)	✓ (2000)	✓ (2004, 2006)	✓ (2005, 2007)	–	–	–	–	–
Włodowice(2)	✓ (2000)	✓ (2004, 2007)	✓ (2005, 2007)	–	–	–	–	–
Duszniki-Zdrój(1)	–	✓ (2004)	✓ (2003 i nast.)	–	✓ (2005)	–	–	–
Karpacz(1)	✓ (2000, 2005)	✓ (2005, 2007)	✓ (2005 i nast.)	✓ (2005, 2007)	✓ (2005)	✓ (2005)	–	–
Szczyrk(1)	✓ (2004)	–	✓ (2004, 2005)	–	–	–	–	–
Szklarska Poręba(1)	✓ (2001)	✓ (2005)	✓ (2008)	–	✓ (2007)	–	–	–
Ustron(1)	✓ (2004, 2007)	✓ (2004, 2007)	–	–	–	–	–	–
Wisła(1)	✓ (1999)*	✓ (2004, 2007)	–	–	✓ (2007)	✓ (2006)	–	–
Podgórzyn(2)	✓ (2000)	✓ (2005)	✓ (2004, 2006)	–	–	–	–	–

UWAGA: ✓ oznacza dysponowanie przez gminę określonym dokumentem planistycznym; w nawiasach podano datę opracowania dokumentu;

* oznacza dokument Studium Uwarunkowań i Kierunków Zagospodarowania Przestrzennego wraz z Elementami Strategii Rozwoju Miasta Wisły (brak samodzielnego dokumentu strategii).

W tej i kolejnych tabelach niebieską czcionką zaznaczono gminy turystyczne, czarną – nowe potencjalne obszary recepcji turystycznej.

Źródło: opracowanie własne na podstawie badań terenowych

Tab. 2. Turystyka w strukturze organizacyjnej urzędów gmin i instytucje uczestniczące w rozwoju turystyki w gminach

Gmina (1 – miejska, 2 – wiejska, 3 – miejsko-wiejska)	Komórka organizacyjna urzędu gminy lub jednostka organizacyjna poza strukturą urzędu zajmująca się turystyką	Instytucje uczestniczące w rozwoju turystyki w gminie		
		Związki międzygminne i stowarzyszenia samorządowe	Lokalne i Regionalne Organizacje Turystyczne	Lokalne stowarzyszenia, organizacje społeczne
Polkowice(3)	Polkowickie Centrum Animacji (instytucja kultury)	Związek Gmin Zagłębia Miedziowego	Dolnośląska Organizacja Turystyczna	Grupa Partnerska „Porozumienie Wzgórz Dalkowskich”
Siewierz(3)	Referat Oświaty, Kultury i Promocji, Miejsko-Gminny Ośrodek Kultury	Związek Gmin Jurajskich,	–	Fundacja "Zamek Siewierski" im. Księstwa Siewierskiego
Stęszew(3)	Referat Promocji Gminy	porozumienie o współpracy gmin w ramach Mikroregionu WPN	–	Lokalna Grupa Działania (w rejestracji)
Trzemeszno(3)	Referat Spraw Obywatelskich i Promocji Gminy, Ośrodek Sportu i Rekreacji	–	Wielkopolska Organizacja Turystyczna	Lokalna Grupa Działania – Stowarzyszenie „Światowid”, Stowarzyszenie Miłośników Zabytków Historycznych położonych na terenie Miasta i Gminy Trzemeszno
Wągrowiec(1)	Stanowisko ds. kultury, sportu i turystyki oraz współpracy z organizacjami pożytku publicznego, Ośrodek Sportu i Rekreacji	Związku Gmin Pojezierza Wielkopolskiego	–	Wągrowieckie Stowarzyszenie Szlaku Cysterskiego, Towarzystwo Przyjaciół Ziemi Pałuckiej, PTTK o/Wągrowiec, Towarzystwo Przyjaciół Ziemi Wągrowieckiej
Złotoryja(1)	Wydział Spraw Społecznych, Złotoryjski Ośrodek Sportu i Rekreacji	Stowarzyszenie Gmin Polskich Euroregionu Nysa, Stowarzyszenie „Dolny Śląsk w Unii Europejskiej”	Dolnośląska Organizacja Turystyczna	Polskie Bractwo Kopaczy Złota, Towarzystwo Miłośników Ziemi Złotoryjskiej, Złotoryjskie Towarzystwo Tradycji Górnictw
Marcinowice(2)	bezpośrednio Wójt Gminy	Stowarzyszenie Gmina Ślężańskich	–	Stowarzyszenie „Ślężanie” Lokalna Grupa Działania, Stowarzyszenie „Ziemia Marcinowicka”, Fundacja Forum Krasków
Osiecznica(2)	bezpośrednio Wójt Gminy	Stowarzyszenie Gmin Polskich Euroregionu Nysa, Związek Gmin „Kwisa”	Dolnośląska Organizacja Turystyczna	Lokalna Grupa Działania Fundacja „Bory Dolnośląskie”
Stara Kamienica(2)	Referat Rozwoju Gminy, Centrum Informacji Turystycznej (od 2008 r.)	Stowarzyszenie Gmin Polskich Euroregionu Nysa	Dolnośląska Organizacja Turystyczna	Stowarzyszenie Lokalna Grupa Działania „Partnerstwo Izerskie”, Stowarzyszenie Promocji Przedsiębiorczości "IZERY", Sudeckie Towarzystwo Turystyki Wiejskiej, Stowarzyszenie „Pod Kamienickim Grzbietem”, Stowarzyszenie „Kopaniec”, Stowarzyszenie „Nasz Barcinek”, Towarzystwo Przyjaciół Wojcieszyc, Towarzystwo Przyjaciół Rybnicy i in.
Włodowice(2)	bezpośrednio Wójt Gminy	Związek Gmin Jurajskich	Jurajska Organizacja Turystyczna	Stowarzyszenie Lokalna Grupa Działania „Perła Jury”

Duszniki-Zdrój(1)	Referat Kultury i Promocji	Stowarzyszenie Gmin Ziemi Kłodzkiej, Stowarzyszenie Gmin Uzdrowiskowych, Stowarzyszenie Gmin Euroregion Głacensis, Związek Międzygminny „Konsorcjum Turystyczna Szóstka” (do 2001 r.)	Dolnośląska Organizacja Turystyczna, Lokalna Organizacja Turystyczna Ziemi Kłodzkiej	Towarzystwo Miłośników Dusznik-Zdroju, Stowarzyszenie Na Rzecz Rozwoju Dusznik- Zdroju
Karpacz(1)	Referat Promocji Miasta	Stowarzyszenie Gmin Polskich Euroregionu Nysa, Związek Gmin Karkonoskich	Karkonoska Organizacja Turystyczna, Dolnośląska Organizacja Turystyczna	Lokalna Grupa Działania – Fundacja „Partnerstwo Ducha Gór”, Towarzystwo Miłośników Karpacza, Stowarzyszenie „Pegaz”, Stowarzyszenie Szkoła Górska
Szczyrk(1)	Miejski Ośrodek Kultury i Informacji im. Jana Więzika	Stowarzyszenie Region Beskidy, Stowarzyszenie „Euroregion Beskidy”, Stowarzyszenie Gmin i Powiatów „Śląsk – Beskidy”, Wspólnota Gmin Ziemi Bielskiej	Lokalna Organizacja Turystyczna „Beskidy”, Beskidzka Organizacja Turystyczna (na bazie porozumienia „Beskidzka Piątka”)	PTTK oddział Szczyrk, Stowarzyszenie Młodzi dla Szczyrku, Towarzystwo Miłośników Szczyrku, Stowarzyszenie Sportowo-Rekreacyjne „Sokół” i in.
Szklarska Poręba(1)	Referat Promocji Miasta, Sportu i Turystyki	Stowarzyszenie Gmin Polskich Euroregionu Nysa, Związek Gmin Karkonoskich	Lokalna Organizacja Turystyczna w Szklarskiej Porębie	Stowarzyszenie Cyklistów „Szklarska Poręba na dwóch kółkach” i in.
Ustroń(1)	Wydział Oświaty, Kultury, Sportu i Turystyki	Związek Komunalny Ziemi Cieszyńskiej, Euroregion „Śląsk Cieszyński”, Stowarzyszenie Rozwoju i Współpracy Regionalnej „Olza”	Beskidzka Organizacja Turystyczna (na bazie porozumienia „Beskidzka Piątka”)	Stowarzyszenie Promocji i Rozwoju Ustronia, Towarzystwo Miłośników Ustronia, Stowarzyszenie Kulturalne Równica, Stowarzyszenie Miłośników Kultury ludowej „Czantoria” i in.
Wisła(1)	Referat Promocji, Turystyki i Sportu	Związek Komunalny Ziemi Cieszyńskiej, Stowarzyszenie Rozwoju i Współpracy Regionalnej „Olza”, Euroregion „Śląsk Cieszyński”	Wiślańska Organizacja Turystyczna, (na bazie porozumienia „Beskidzka Piątka”)	Polskie Towarzystwo Turystyczno – Krajoznawcze Oddział w Wiśle, Cieszyńskie Stowarzyszenie Agroturystyczne „Natura” koło w Wiśle, Fundacja na Rzecz Rozwoju Miasta Wisła, Stowarzyszenie na Rzecz Wspierania Rozwoju Zespołu Szkół Gastronomiczno-Hotelarskich – „Teraz Patelniok”, Towarzystwo Miłośników Wisły, Stowarzyszenie Przyjaciół Miasta Wisły „Imko Wisłka”, Wiślańskie Stowarzyszenie Sportowe i in.
Podgórzyn(2)	Referat Rozwoju – Turystyka i Promocja	Stowarzyszenie Gmin Polskich Euroregionu Nysa, Związek Gmin Karkonoskich, Związek Gmin Wiejskich	Dolnośląska Organizacja Turystyczna	Lokalna Grupa Działania – Fundacja Partnerstwo Ducha Gór, Stowarzyszenie Miłośników Sosnówki, Stowarzyszenie Odnowy Wsi Zachemie, Stowarzyszenie Promocji Gospodarczej „Pogórze”, Fundacja Forum Staniszów i in.

Źródło: opracowanie własne na podstawie badań terenowych

Tab. 3. Skutki decyzji podatkowych podjętych w gminach w latach 2000-2006

Gmina (1 – miejska, 2 – wiejska, 3 – miejsko-wiejska)	Łączne skutki decyzji podatkowych (podatek od nieruchomości)								Rezultat obniżek górnych stawek w podatku od nieruchomości								Rezultat ulg, zwolnień, umorzeń i odroczeń w podatku od nieruchomości							
	jako % dochodów z podatku od nieruchomości możliwych do uzyskania																							
	2000	2001	2002	2003	2004	2005	2006	średnia 00-06	2000	2001	2002	2003	2004	2005	2006	średnia 00-06	2000	2001	2002	2003	2004	2005	2006	średnia 00-06
Polkowice(3)	1,1	6,7	12,2	13,3	15,9	18,6	5,2	10,4	0,0	0,0	0,1	0,8	0,0	0,4	0,0	0,2	1,1	6,6	12,2	12,6	15,9	18,2	5,2	10,3
Siewierz(3)	28,8	23,6	22,4	18,1	21,1	18,8	16,8	21,4	27,0	22,8	20,9	14,1	16,9	17,8	16,4	19,4	1,8	0,8	1,5	4,0	4,2	1,0	0,4	2,0
Stęszew(3)	28,6	28,4	25,2	24,0	27,8	23,6	28,0	26,5	25,2	24,4	21,2	23,1	24,7	22,0	22,7	23,3	3,4	4,0	4,1	0,9	3,1	1,6	5,3	3,2
Trzemeszn(3)	15,9	9,6	11,0	12,3	12,2	12,5	13,3	12,4	12,2	7,4	4,7	9,5	10,3	10,6	12,8	9,6	3,8	2,2	6,3	2,8	1,9	2,0	0,5	2,8
Wągrowiec(1)	22,6	25,4	20,1	28,5	29,2	25,3	27,2	25,5	14,0	22,3	15,1	21,5	19,7	20,4	21,7	19,3	8,6	3,1	5,0	7,0	9,5	4,9	5,5	6,2
Złotoryja(1)	16,9	7,3	5,9	8,2	9,4	12,7	10,3	10,1	0,0	0,0	0,0	2,6	3,5	4,8	7,4	2,6	16,9	7,3	5,9	5,5	6,0	7,9	2,9	7,5
Duszniki-Zdrój(1)	10,5	3,8	18,4	1,7	0,1	1,3	1,0	5,3	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	1,3	1,0	0,3	10,5	3,8	18,4	1,7	0,1	0,0	0,0	4,9
Karpacz(1)	13,8	10,6	7,1	16,9	9,9	13,4	14,2	12,3	0,0	0,0	0,0	7,1	5,5	5,1	9,2	3,9	13,8	10,6	7,1	9,7	4,4	8,3	5,0	8,4
Szczyrk(1)	7,5	7,4	6,8	6,0	7,9	14,1	9,6	8,5	6,5	5,4	4,4	3,6	5,0	11,8	9,6	6,6	1,0	1,9	2,5	2,4	2,9	2,3	0,0	1,9
Szklarska Poręba(1)	7,5	23,4	30,1	17,1	7,6	6,3	3,8	13,7	0,0	0,0	6,7	8,0	4,8	2,2	2,1	3,4	7,5	23,4	23,4	9,2	2,8	4,1	1,7	10,3
Ustroń(1)	8,5	16,9	17,1	9,3	18,5	16,7	18,4	15,1	7,9	16,5	16,0	9,1	18,4	16,7	10,2	13,5	0,6	0,4	1,1	0,2	0,2	0,0	8,3	1,5
Wisła(1)	9,7	10,8	17,7	12,0	12,6	16,8	16,7	13,7	8,5	9,8	10,7	8,4	4,9	9,2	10,3	8,8	1,2	0,9	7,0	3,6	7,7	7,5	6,4	4,9
Średnia *	18,4	17,1	18,2	19,6	19,5	17,9	17,3	18,3	12,4	10,9	10,7	13,0	12,4	12,3	13,2	12,1	5,9	6,2	7,5	6,6	7,1	5,6	4,1	6,2
Marcinowice(2)	40,5	28,2	31,9	37,2	29,3	28,2	20,3	30,8	19,7	19,7	24,5	28,9	15,8	13,1	14,3	19,4	20,9	8,5	7,4	8,3	13,5	15,0	5,9	11,4
Osiecznica(2)	10,7	5,9	7,9	13,0	4,9	13,2	12,9	9,8	6,8	4,9	4,7	9,3	0,8	9,8	10,3	6,6	4,0	1,0	3,2	3,7	4,1	3,4	2,6	3,1
Stara Kamienica(2)	11,1	11,1	11,0	10,3	24,8	13,4	13,1	13,5	3,2	6,1	5,1	4,1	11,9	12,7	12,8	8,0	7,9	5,0	5,9	6,1	12,9	0,7	0,2	5,5
Włodowice(2)	29,4	30,3	22,3	20,0	22,9	18,3	16,3	22,8	29,0	22,2	18,5	18,7	17,9	16,5	15,5	19,8	0,4	8,1	3,7	1,3	5,0	1,7	0,8	3,0
Podgórzyn(2)	6,4	6,3	7,1	8,5	14,7	13,1	13,4	9,9	0,5	3,7	4,0	0,4	4,6	12,8	13,4	5,6	5,9	2,6	3,0	8,2	10,1	0,3	0,0	4,3
Średnia **	21,2	19,4	19,3	21,5	22,0	21,8	21,6	21,0	17,1	14,7	14,0	15,5	15,6	16,0	16,4	15,6	4,1	4,7	5,2	6,0	6,4	5,8	5,2	5,3

UWAGA: średnie dla gmin małych i średnich (5-40 tys. mieszkańców) z województw: dolnośląskiego, śląskiego i wielkopolskiego (* gminy miejskie i miejsko-wiejskie, ** gminy wiejskie)

Źródło: opracowanie własne na podstawie danych ze sprawozdań z wykonania budżetów jednostek samorządu terytorialnego w latach 2000-2006 (Ministerstwo Finansów)

Tab. 4. Wysokość stawek podatku od nieruchomości (związanych z prowadzeniem działalności gospodarczej) w gminach w latach 1998-2008

Rok	1998		1999		2000		2001		2002		2003		2004		2005		2006		2007		2008	
Stawka maksymalna [zł/m ²]	11,95		13,47		14,36		15,86		16,83		17,31		17,42		17,98		18,43		18,60		19,01	
% stawki maksymalnej																						
Gmina	podstawowa	obniżona	podstawowa	obniżona	podstawowa	obniżona	podstawowa	obniżona	podstawowa	obniżona	podstawowa	obniżona	podstawowa	obniżona	podstawowa	obniżona	podstawowa	obniżona	podstawowa	obniżona	podstawowa	obniżona
Polkowice	100	-	100	-	100	-	100	-	100	-	100	-	100	-	100	-	100	-	100	-	100	-
Siewierz	69	-	70	-	72	-	73	-	73	-	81	-	80	-	78	-	81	-	82	-	87	-
Stęszew	72	-	75	-	80	-	80	-	80	-	80	-	80	-	80	-	78	-	80	-	80	-
Trzemeszno	90	-	91	-	91	-	95	-	95	-	92	-	92	-	89	-	87	-	86	-	86	-
Wągrowiec	75	-	78	-	80	-	79	-	78	-	81	-	81	-	81	-	79	-	82	-	78	-
Złotoryja	100	-	100	-	100	-	100	-	100	-	100	-	99	-	96	-	94	-	93	-	91	-
Marcinowice	92	-	90	-	90	-	85	-	80	-	78	-	92	-	94	-	92	-	91	-	89	-
Osiecznica	90	-	90	-	97	-	98	-	98	-	99	-	98	-	97	-	98	-	98	-	99	-
Stara Kamienica	b.d.	b.d.	b.d.	b.d.	b.d.	b.d.	b.d.	b.d.	100	-	100	-	100	-	97	-	98	-	97	-	100	-
Włodowice	71	-	72	-	81	-	81	-	83	-	87	-	89	52 ⁱ	89	53 ⁱ	91	60 ⁱ	91	62 ⁱ	82	-
Duszniki-Zdrój	100	-	100	-	100	-	100	-	100	-	100	-	100	-	97	-	98	-	100	-	100	-
Karpacz	99	89 [*]	100	-	100	-	100	-	100	-	99	-	98	-	98	-	96	-	97	-	97	-
Szczyrk	100	50 ⁱⁱ	100	52 ⁱⁱ	100	52 ⁱⁱ	100	50 ⁱⁱ	100	-	99	-	99	52 ⁱⁱ	96	53 ⁱⁱ	100	54 ⁱⁱ	100	59 ⁱⁱ	100	63 ⁱⁱ
Szklarska Poręba	100	-	100	-	100	-	100	-	95	-	95	-	98	-	98	-	98	-	98	-	98	-
Ustronie	97	-	97	-	97	-	97	48 ⁱⁱ	94	50 ⁱⁱ 57 ⁱⁱⁱ	92	52 ^{ii,iii} 52 ^{iv} 29 ^v	92	52 ^{ii,iii} 52 ^{iv} 29 ^v	92	56 ^{ii,iii} 50 ^{iv} 28 ^v	92	60 ^{ii,iii} 49 ^{iv} 27 ^v	94	59 ^{ii,iii} 48 ^{iv} 27 ^v	92	79 ⁱⁱ 58 ⁱⁱⁱ 47 ^{iv} 26 ^v
Wisła	96	50 ⁱⁱ	97	50 ⁱⁱ	97	50 ⁱⁱ	95	50 ⁱⁱ	94	50 ⁱⁱ	95	75 ⁱⁱ	96	75 ⁱⁱ	93	93 ⁱⁱ	93	93 ⁱⁱ	94	94 ⁱⁱ	93	93 ⁱⁱ
Podgórzyn	99	-	100	90 [*]	100	-	98	95 [*]	97	94 [*]	100	94 [*]	99	93 [*]	96	90 [*]	94	88 [*]	93	-	95	-

ⁱ usługi turystyczne, rekreacyjno-sportowe, hotelarskie, ⁱⁱ pokoje gościnne, ⁱⁱⁱ ośrodki campingowe, ^{iv} hale tenisowe, ^v kina, ^{*} inne, np. ogrzewanie ekologiczne, b.d. – brak danych, - nie ustalono stawki

Źródło: opracowanie własne na podstawie: stawki gminne – uchwały rad gmin w latach 1997-2007, stawki maksymalne – Ustawa z dnia 12 stycznia 1991 r. o podatkach i opłatach lokalnych..., op. cit.; Rozporządzenie Ministra Finansów w sprawie wykonania niektórych przepisów ustawy o podatkach i opłatach lokalnych z dnia: 20.11.1997 r. (Dz. U. Nr 143, poz. 956), 03.12.1998 r. (Dz. U. Nr 146, poz. 954), 30.11.1999 r. (Dz. U. Nr 96, poz. 1129), 28.11.2000 r. (Dz. U. Nr 105, poz. 1115); Rozporządzenie Ministra Finansów z dnia 18.10.2001 r. w sprawie określenia górnych granic stawek kwotowych w niektórych podatkach i opłatach lokalnych (Dz. U. Nr 125, poz. 1375); Ustawa z dnia 30.10.2002 r. o zmianie ustawy o podatkach i opłatach lokalnych oraz o zmianie niektórych innych ustaw (Dz. U. Nr 200, poz. 1683); Obwieszczenie Ministra Finansów w sprawie wysokości górnych granic stawek kwotowych w podatkach i opłatach lokalnych z dnia: 31.10.2003 r. (M. P. z dnia 14.11.2003 r. Nr 51, poz. 804), 26.10.2004 r. (M. P. z dnia 26.10.2004 r. Nr 46, poz. 794), 27.10.2005 r. (M. P. z dnia 14.11.2005 r. Nr 68, poz. 956), 25.10.2006 r. (M. P. z dnia 27.10.2006 r. Nr 75, poz. 758), 26.07.2007 r. (M. P. z dnia 03.08.2007 r. Nr 47, poz. 557).

Tab. 5. Ulgi, zwolnienia, umorzenia, rozłożenie płatności w podatkach i opłatach dla przedsiębiorców działających w sferze usług w gminach obowiązujące w latach 1998-2006

Gmina (1 – miejska, 2 – wiejska, 3 – miejsko-wiejska)	Zwolnienia i ulgi w podatku od nieruchomości dla rozpoczynających działalność gosp. (w tym bezrobotnych) i tworzących nowe miejsca pracy	Zwolnienia i ulgi w podatku od nieruchomości w związku z nową inwestycją i/lub zwiększaniem zatrudnienia (tworzenie nowych miejsc pracy)	Umorzenia, odroczenia płatności, rozłożenie na raty itp.	Inne zwolnienia i ulgi, w tym związane z turystyką i inne, np. zwolnienie z opłaty za wniosek o wpis do ewidencji działalności gospodarczej
Polkowice(3)	-	Zwolnienia w podatku od nieruchomości inwestycji, w wyniku których powstało 10 nowych miejsc pracy (1998-2001), ulgi dla inwestorów Legnickiej Specjalnej Strefy Ekonomicznej (od 1996 r.), zwolnienia od podatku od nieruchomości w przypadku nowych inwestycji w działalność gospodarczą (pomoc regionalna, 2004 r.). Zwolnienia z podatku nieruchomości zajętych na prowadzenie działalności gospodarczej przez podmioty podejmujące nową inwestycję lub tworzące nowe miejsca pracy związane z nową inwestycją (pomoc regionalna na wspieranie nowych inwestycji, 2006 r.).	Pomoc publiczna udzielona firmom, w tym: Aqua Hotel S.A., Aquapark Polkowice S.A. (umorzenie zaległości podatkowej odroczenie terminu płatności podatku od nieruchomości, 2005-2006).	Zwolnienia z opłat dla przedsiębiorców – za zgłoszenie o dokonaniu wpisu do ewidencji działalności gosp. i zgłoszenie zmiany wpisu do ewidencji działalności gosp. (2005-2006).
Siewierz(3)	Całkowite zwolnienie z podatku od nieruchomości inwestorów tworzących nowe miejsca pracy (2002 r.).	Całkowite zwolnienie z podatku od nieruchomości inwestorów tworzących nowe miejsca pracy (2002 r.).	-	-
Stęszew(3)	-	Zwolnienia z podatku od nieruchomości nowo wybudowanych lub oddanych do użytku budynków, w których utworzono nowe miejsca pracy (1999-2002), zwolnienia z tytułu utworzenia nowych miejsc pracy (2004-2005, 2007 r.).	-	-
Trzemeszno(3)	-	Zwolnienie z podatku od nieruchomości w ramach programu pomocy regionalnej na wsparcie nowych inwestycji lub tworzenie nowych miejsc pracy(2006 r.)	-	Zwolnienia za opłaty za wpis do ewidencji gospodarczej składany przez osoby bezrobotne (2004-2006 r.).

Gmina (1 – miejska, 2 – wiejska, 3 – miejsko-wiejska)	Zwolnienia i ulgi w podatku od nieruchomości dla rozpoczynających działalność gosp. (w tym bezrobotnych) i tworzących nowe miejsca pracy	Zwolnienia i ulgi w podatku od nieruchomości w związku z nową inwestycją i/lub zwiększaniem zatrudnienia (tworzenie nowych miejsc pracy)	Umorzenia, odroczenia płatności, rozłożenie na raty itp.	Inne zwolnienia i ulgi, w tym związane z turystyką i inne, np. zwolnienie z opłaty za wnioski o wpis do ewidencji działalności gospodarczej
Wągrowiec(1)	Zwolnienia dla nowo powstałych podmiotów gosp. tworzących nowe stałe miejsca pracy (1999 r.).	-	-	Zwolnienie z podatku od nieruchomości na okres 3 lat budynków lub ich części położonych przy Rynku w historycznym układzie urbanistycznym miasta, w których zostanie dokonany remont elewacji frontowej budynków zgodnie z dokumentacją rewitalizacji pierzei Rynku (w przypadku przedsiębiorców – tylko w ramach pomocy <i>de mini mis</i>) – w ramach rewitalizacji Rynku i wzbogacania funkcji turystycznej.
Złotoryja(1)	Zwolnienia z podatku związane z nowo uruchomioną działalnością gospodarczą przez osoby fizyczne zarejestrowane w PUP, związane z podejmowaną po raz pierwszy działalnością gosp. na terenie gminy przy zatrudnieniu (pełne etaty) 5 pracowników (2003 r.), zwolnienia z podatku od nieruchomości zajętych na prowadzenie działalności gosp. związanych z nowo uruchomioną działalnością gosp. przez osoby bezpośrednio wcześniej zarejestrowane w PUP oraz innych przedsiębiorców, którzy podejmą po raz pierwszy działalność gosp. na terenie gminy (2007 r.).	Zwolnienia w podatku od nieruchomości w związku ze zwiększeniem zatrudnienia na terenie miasta Złotoryi – na podstawie uchwały z 2002 r., zmieniającej uchwałę w sprawie wysokości stawek podatku od nieruchomości i zwolnień od tego podatku z 2001 r. oraz uchwałę z 2000 r. w sprawie tworzenia warunków rozwoju przedsiębiorczości poprzez odpowiednie kształtowanie niektórych obciążeń podatkowych w podatkach lokalnych. Zwolnienia z podatku w ramach programu pomocy regionalnej – na wsparcie nowych inwestycji lub tworzenia nowych miejsc pracy związanych z nową inwestycją i horyzontalnej – na utworzenie nowych miejsc pracy w przedsiębiorstwie (2004-2006). W ramach programu pomocy horyzontalnej na rozwój małych i średnich przedsiębiorstw (2006 r.). Pomoc publiczna miasta dla inwestujących na złotoryjskim obszarze Legnickiej Specjalnej Strefy Ekonomicznej (2005 r.).	Umorzenie hotelowi Qubus części podatku od nieruchomości za lata 2000-2004 (w kwocie 28000 zł).	Zwolnienia w podatku od nieruchomości budynków, budowli i gruntów związanych z działalnością sportową i rekreacyjną (1998-2002).

Gmina (1 – miejska, 2 – wiejska, 3 – miejsko-wiejska)	Zwolnienia i ulgi w podatku od nieruchomości dla rozpoczynających działalność gosp. (w tym bezrobotnych) i tworzących nowe miejsca pracy	Zwolnienia i ulgi w podatku od nieruchomości w związku z nową inwestycją i/lub zwiększaniem zatrudnienia (tworzenie nowych miejsc pracy)	Umorzenia, odroczenia płatności, rozłożenie na raty itp.	Inne zwolnienia i ulgi, w tym związane z turystyką i inne, np. zwolnienie z opłaty za wniosek o wpis do ewidencji działalności gospodarczej
Marcinowice(2)	Zwolnienia z podatku od nieruchomości podmiotów gosp. w pierwszym roku uruchamianej działalności, przy zatrudnieniu pracowników na okres 6 miesięcy i powyżej (1999-2000) oraz podmiotów gospodarczych uruchamiających działalność w zakresie usług – zwolnienia na okres od 1 roku do 5 lat (2001), zwolnienie z podatku od nieruchomości (50% w okresie trwania inwestycji) dla nowo powstających przedsiębiorców (2003-2005).	Zwolnienia z podatku od nieruchomości podmiotów prowadzących działalność usługową w gminie i zwiększających zatrudnienie (2001). Zwolnienie z podatku od nieruchomości w formie rocznego ryczałtu zwolnienia, wynoszącego jeden etat kalkulacyjny (1000 zł) przy zwiększeniu zatrudnienia o osoby posiadające status bezrobotnych. (2003-2005).	-	Zwolnienia z podatku od nieruchomości na okres 2 lat przedsiębiorców podejmujących działalność gastronomiczną lub turystyczną i zatrudniających w tym okresie co najmniej 3 osoby (2003-2005). Zwolnienie z opłaty stałej za wniosek o wpis do ewidencji działalności gospodarczej dla osób posiadających status bezrobotnego, po raz pierwszy podejmujących działalność gospodarczą.
Osiecznica(2)	-	Zwolnienia z podatku od nieruchomości dla przedsiębiorców prowadzących działalność gospodarczą na terenie gminy Osiecznica, którzy utworzą nowe miejsca pracy i zachowają je przez okres nie krótszy niż jeden rok w ramach pomocy <i>de minimis</i> , 2005 r.) oraz dla przedsiębiorców realizujących nowe inwestycje na terenie gminy (2005 r.).	-	Całkowite zwolnienie z podatku od nieruchomości w odniesieniu do budynków lub ich części oraz gruntów użytkowanych przez Izby Rękodzieła Ludowego/ w zakresie rękodzieła ludowego (1998-2007).
Stara Kamienica(2)	-	-	-	-
Włodowice(2)	Zwolnienia z podatku od nieruchomości dla osób bezrobotnych przez okres 2 lat od zarejestrowania działalności gosp. (1998-2001).	-	-	Zwolnienia z podatku od nieruchomości gruntów, budynków i budowli lub ich części zajętych na potrzeby prowadzenia przez ratowników górskich statutowej działalności mającej na celu zwiększenie bezpieczeństwa turystów i okolicznych mieszkańców (2006 r.).

Gmina (1 – miejska, 2 – wiejska, 3 – miejsko-wiejska)	Zwolnienia i ulgi w podatku od nieruchomości dla rozpoczynających działalność gosp. (w tym bezrobotnych) i tworzących nowe miejsca pracy	Zwolnienia i ulgi w podatku od nieruchomości w związku z nową inwestycją i/lub zwiększaniem zatrudnienia (tworzenie nowych miejsc pracy)	Umorzenia, odroczenia płatności, rozłożenie na raty itp.	Inne zwolnienia i ulgi, w tym związane z turystyką i inne, np. zwolnienie z opłaty za wniosek o wpis do ewidencji działalności gospodarczej
Duszniki-Zdrój(1)	Zwolnienie z podatku od nieruchomości budynków lub ich części, hal produkcyjnych, wyciągów narciarskich, basenów kąpielowych, rekreacyjnych i rehabilitacyjnych związanych z działalnością gospodarczą nowo powstałych przedsiębiorców, którzy utworzyli na terenie gminy nowe, stałe miejsca pracy – na okres od 12 do 60 miesięcy (2005 r.).	Obniżenie stawki podatku od nieruchomości podmiotom gospodarczym, które po 01.01.2001 r. uruchamiają nowe miejsca pracy (o 10, 15 i 20% w zależności od liczby zatrudnianych osób) na okres 2 lat (2001 r.). Zwolnienie z podatku od nieruchomości podmiotów gospodarczych, które wybudują obiekty własne lub zaadaptują obiekty komunalne nabyte lub dzierżawione od gminy po 31.12.2000 r. na zakład pracy zatrudniający co najmniej 21 osób w produkcji lub usługach – na okres 3 lat, a tworzących do 20 nowych miejsc pracy – na okres 2 lat (2001 r.). Zwolnienie z podatku od nieruchomości budynków lub ich części, hal produkcyjnych, wyciągów narciarskich, basenów kąpielowych, rekreacyjnych i rehabilitacyjnych związanych z działalnością gospodarczą przedsiębiorców, którzy utworzyli na terenie gminy nowe, stałe miejsca pracy – na okres od 12 do 60 miesięcy (2005 r.).	Umorzenie zaległych płatności z tytułu podatku od nieruchomości oraz odroczenie terminu płatności podatku dla osób prawnych (Sudeckie Hotele i Schroniska), Ośrodek Wypoczynkowo-Wczasowy „Błachownia”, Fundusz Wczasów Pracowniczych).	-

Gmina (1 – miejska, 2 – wiejska, 3 – miejsko-wiejska)	Zwolnienia i ulgi w podatku od nieruchomości dla rozpoczynających działalność gosp. (w tym bezrobotnych) i tworzących nowe miejsca pracy	Zwolnienia i ulgi w podatku od nieruchomości w związku z nową inwestycją i/lub zwiększaniem zatrudnienia (tworzenie nowych miejsc pracy)	Umorzenia, odroczenia płatności, rozłożenie na raty itp.	Inne zwolnienia i ulgi, w tym związane z turystyką i inne, np. zwolnienie z opłaty za wnioski o wpis do ewidencji działalności gospodarczej
Karpacz(1)	-	Zwolnienia inwestorów w podatku od nieruchomości dla wsparcia inwestycji, dłuższe dla inwestycji o charakterze sportowo-rekreacyjnym (1997 r.). Zwolnienie w podatku od nieruchomości gruntów, budynków, budowli lub ich części zajętych na prowadzenie działalności gospodarczej przez podmioty podejmujące działalność na terenie gminy w związku z przeprowadzeniem nowej inwestycji w zakresie: kolei gondolowych, kolei linowych, wyciągów narciarskich, narciarskich tras biegowych i zjazdowych, skoczni, torów saneczkowych, basenów kąpielowych, kortów tenisowych, hal sportowych, pól golfowych, lodowisk krytych, parkingów strzeżonych wielopoziomowych pod warunkiem, że wartość początkowa nowej inwestycji wyniesie równowartość co najmniej 300 tys. euro, na okres od 1 do 5 lat w zależności od wartości początkowej inwestycji (2003 r.).	-	-
Szczyrk(1)	-	-	-	-
Szklarska Poręba(1)	-	Zwolnienie od podatku od nieruchomości (do 5 lat) nowo wzniesionych budynków i budowli dotyczących następujących rodzajów inwestycji: hale widowiskowo-sportowe, schroniska górskie, baseny kryte i otwarte z podgrzewaną wodą oraz zalewy wodne, korty tenisowe, koleje linowe, wyciągi narciarskie orczykowe z podporami, instalacje i obiekty sztucznego naśnieżania, tory saneczkowe i bobslejowe, skocznie narciarskie (2000 r., 2004 r., 2005 r.).	-	Zwolnienie od opłaty za dokonanie wpisu do ewidencji działalności gospodarczej oraz za zgłoszenie dotyczące zmiany wpisu (2005 r.).

Gmina (1 – miejska, 2 – wiejska, 3 – miejsko-wiejska)	Zwolnienia i ulgi w podatku od nieruchomości dla rozpoczynających działalność gosp. (w tym bezrobotnych) i tworzących nowe miejsca pracy	Zwolnienia i ulgi w podatku od nieruchomości w związku z nową inwestycją i/lub zwiększaniem zatrudnienia (tworzenie nowych miejsc pracy)	Umorzenia, odroczenia płatności, rozłożenie na raty itp.	Inne zwolnienia i ulgi, w tym związane z turystyką i inne, np. zwolnienie z opłaty za wniosek o wpis do ewidencji działalności gospodarczej
Ustroń(1)	-	-	-	Zwolnienie od opłaty stałej zgłoszenia o dokonanie wpisu do ewidencji działalności gospodarczej (2004 r.).
Wisła(1)	-	-	Umorzenie zaległych płatności z tytułu podatku od nieruchomości oraz poboru odsetek od nieterminowo płaconych należności od osób prawnych (np. spółka „Kino Marzenie” i in.).	Zwolnienie przedsiębiorców zgłaszających po raz pierwszy wykonywanie działalności gospodarczej, z opłaty stałej za zgłoszenie o dokonanie wpisu do ewidencji działalności gospodarczej (2002 r., 2005 r.). Zwolnienie od podatku od nieruchomości budynków lub ich części i gruntów w połowie przedmiotu ich opodatkowania, stanowiące mienie komunalne oddane w posiadanie zależne zajęte na prowadzenie działalności gospodarczej (2003 r., 2004 r., 2005 r., 2006 r.).
Podgórzyn(2)	-	Zwolnienie z podatku od nieruchomości w ramach pomocy regionalnej na wspieranie nowych inwestycji (2006 r.).	-	Zwolnienie od podatku od nieruchomości niecek ogólnodostępnych i czynnych basenów kąpielowych na otwartym powietrzu, ogólnodostępnych kortów tenisowych, ogólnodostępnych boisk sportowych (2003 r. i in.), gruntów zajętych pod istniejące wyciągi narciarskie oraz niecki basenów kąpielowych (1998 r. i nast.), grunty zajęte pod nowo oddane do użytkowania wyciągi narciarskie, parkingi, obiekty sportowe, jeśli prowadzona w nich będzie działalność gospodarcza przez właściciela gruntu – termin zwolnienia 2 lata (1998 r. i nast.). Ulgi dla właścicieli nowo wyremontowanych budynków, jeśli prowadzona w nich będzie działalność gospodarcza (1998 r.). Zwolnienie z opłaty 100 zł za zgłoszenie o dokonaniu wpisu do ewidencji działalności gospodarczej osoby posiadające status bezrobotnych i podejmujące działalność gospodarczą (2007 r.).

Źródło: opracowanie własne na podstawie badań terenowych

Tab. 6. Maksymalne i obowiązujące w gminach roczne stawki opłaty miejscowej/uzdrowiskowej w latach 1998-2008

Rok		1998	1999	2000	2001	2002	2003	2004	2005	2006	2007	2008
Stawka maksymalna [zł/dzień]	opłata miejscowa	1,09	1,23	1,32	1,46	1,55	1,60	1,61	1,67	1,72	1,74	1,78
	opłata miejscowa – obszar ochrony uzdrowiskowej opłata uzdrowiskowa						3,20	3,22	3,33	2,46 3,42	2,49 3,46	2,55 3,54
Gmina		% stawki maksymalnej										
Polkowice(3)		-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
Siewierz(3)		-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
Stęszew(3)		-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
Trzemeszno(3)		83	81	83	89	97	94	93	90	87	86	96
Wągrowiec(1)		55	65	61	55	52	50	50	48	47	46	45
Złotoryja(1)		-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
Marcinowice(2)		-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
Osiecznica(2)		-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
Stara Kamienica(2)		-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
Włodowice(2)		-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
Duszniki-Zdrój(1)		100	98	100	100	100	63	56	60	58	64	68
Karpacz(1)		73	98	98	100	97	100	99	96	93	92	96
Szczyrk(1)		92	98	98	96	90	63	62	72	70	86	90
Szklarska Poręba(1)		92	98	98	100	100	100	99	100	100	98	98
Ustroń(1)		100	100	98	100	100	100	99	96	58	72	79
Wisła(1)		92	98	98	96	97	94	93	90	87	86	90
Podgórzyn(2)		92	81	91	89	97	94	93	90	87	86	84

Źródło: opracowanie własne na podstawie: stawki gminne – uchwały rad gmin w latach 1997-2007, stawki maksymalne – Ustawa z dnia 12 stycznia 1991 r. o podatkach i opłatach lokalnych..., op. cit.; Rozporządzenie Ministra Finansów w sprawie wykonania niektórych przepisów ustawy o podatkach i opłatach lokalnych z dnia: 20.11.1997 r. (Dz. U. Nr 143, poz. 956), 03.12.1998 r. (Dz. U. Nr 146, poz. 954), 30.11.1999 r. (Dz. U. Nr 96, poz. 1129), 28.11.2000 r. (Dz. U. Nr 105, poz. 1115); Rozporządzenie Ministra Finansów z dnia 18.10.2001 r. w sprawie określenia górnych granic stawek kwotowych w niektórych podatkach i opłatach lokalnych (Dz. U. Nr 125, poz. 1375); Ustawa z dnia 30.10.2002 r. o zmianie ustawy o podatkach i opłatach lokalnych oraz o zmianie niektórych innych ustaw (Dz. U. Nr 200, poz. 1683); Obwieszczenie Ministra Finansów w sprawie wysokości górnych granic stawek kwotowych w podatkach i opłatach lokalnych z dnia: 31.10.2003 r. (M. P. z dnia 14.11.2003r. Nr 51, poz. 804), 26.10.2004 r. (M. P. z dnia 26.10.2004 r. Nr 46, poz. 794), 27.10.2005 r. (M. P. z dnia 14.11.2005 r. Nr 68, poz. 956) , 25.10.2006 r. (M. P. z dnia 27.10.2006 r. Nr 75, poz. 758) , 26.07.2007 r. (M. P. z dnia 03.08.2007 r. Nr 47, poz. 557).

Tab. 7. Wskaźniki zadłużenia i wydatki inwestycyjne gmin w latach 2000-2006

Gmina (1 – miejska, 2 – wiejska, 3 – miejsko-wiejska)	Zadłużenie jako % dochodów budżetowych ogółem							Wydatki inwestycyjne [w zł per capita]							Wydatki inwestycyjne [w zł] – zmiana pozycji rankingu	Nowo zaciągnięty dług** jako % wydatków inwestycyjnych		
	2000	2001	2002	2003	2004	2005	2006	2000	2001	2002	2003	2004	2005	2006	1998 – 2006	2004	2005	2006
Polkowice(3)	4,8	11,6	32,2	58,0	39,9	30,5	10,5	1488,5	972,1	944,6	609,7	839,3	494,8	1293,2	-44	27,3	22,8	0,0
Siewierz(3)	0,0	0,0	0,0	0,0	8,9	28,7	28,8	194,2	239,1	59,5	65,7	436,9	1122,9	785,6	1562	35,0	52,4	3,2
Stęszew(3)	16,7	16,9	17,0	12,1	6,0	1,6	13,0	192,0	276,3	251,9	164,1	103,6	301,1	546,8	43	40,5	12,7	44,7
Trzemeszno(3)	7,2	5,7	2,0	5,3	5,3	12,1	7,2	77,9	69,1	104,4	299,5	77,5	348,8	186,4	-465	27,5	59,9	59,0
Wągrowiec(1)	49,1	35,3	30,3	22,9	23,8	16,4	14,6	499,9	201,6	114,3	119,8	200,0	210,9	218,0	197	57,1	15,5	44,6
Złotoryja(1)	12,6	20,6	19,7	17,5	22,5	23,9	30,8	139,9	207,5	213,3	109,5	249,3	251,8	324,6	-154	65,9	55,3	84,0
Duszniki-Zdrój(1)	3,0	15,0	27,9	21,2	18,7	15,2	8,3	611,5	1378,9	411,8	215,4	284,7	345,4	412,1	-613	42,3	28,1	0,0
Karpacz(1)	31,2	71,2	55,4	8,2	25,7	23,9	16,0	564,5	416,1	326,1	220,3	665,7	1746,0	2828,8	92	53,9	27,0	5,4
Szczyrk(1)	2,3	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	19,5	125,8	294,9	133,1	123,8	376,5	320,7	538,6	80	0,0	0,0	85,2
Szklarska Poręba(1)	37,0	27,5	21,1	19,6	22,1	14,3	11,1	247,5	103,3	107,1	293,6	504,4	287,4	590,9	-92	44,9	13,9	13,7
Ustroń(1)	20,9	29,1	43,7	42,9	35,2	20,5	12,2	658,0	862,4	646,1	344,2	152,3	273,2	235,1	-124	0,0	6,9	19,1
Wisła(1)	36,5	32,8	29,8	27,7	24,1	17,3	13,1	130,3	247,8	184,9	154,3	268,8	213,3	452,6	-567	26,7	0,0	1,0
Średnia dla gmin miejskich i miejsko-wiejskich *	17,0	19,8	20,7	21,7	22,0	19,8	21,0	242,5	243,7	225,6	226,9	281,6	303,3	386,1				
Marcinowice(2)	1,6	6,2	8,2	0,0	10,3	24,0	33,1	92,7	66,1	82,4	25,2	189,2	130,3	695,8	893	86,8	228,9	59,4
Osiecznica(2)	8,1	8,6	6,2	3,8	0,4	0,3	0,0	374,2	526,2	396,2	412,5	2501,0	1650,5	1350,6	76	0,0	0,0	0,0
Stara Kamienica(2)	1,7	1,3	1,8	11,9	7,5	8,5	20,9	32,8	7,4	150,2	163,9	159,6	257,2	453,5	1161	26,7	27,0	69,4
Włodowice(2)	9,2	7,1	7,0	7,3	8,6	16,1	20,6	151,1	90,9	85,2	212,0	190,7	309,8	688,4	997	24,9	57,7	23,5
Podgórzyn(2)	49,3	47,0	43,4	58,9	44,9	25,9	25,7	193,6	95,7	146,0	271,5	66,4	969,7	327,7	-646	26,4	18,2	1,3
Średnia dla gmin wiejskich	14,0	15,5	16,2	17,1	20,1	16,9	17,4	256,1	159,8	268,9	303,3	385,7	388,3	490,2				

* wśród gmin małych i średnich (5-40 tys. mieszkańców) województw: dolnośląskiego, śląskiego i wielkopolskiego

** przychody budżetów pochodzące z kredytów, pożyczek, sprzedaży wyemitowanych papierów wartościowych (przychody zwrotne), bez nadwyżek lat ubiegłych i prywatyzacji majątku (wskaźnik > 100 oznacza duże prawdopodobieństwo „przejadania” części nowo zaciągniętego długu na potrzeby bieżące)

Źródło: opracowanie własne na podstawie danych z Banku Danych Regionalnych GUS oraz ze sprawozdań z wykonania budżetów jednostek samorządu terytorialnego (Ministerstwo Finansów)

Tab. 8. Pozyskane przez gminy w latach 1998-2007 zewnętrzne bezzwrotne źródła finansowania działalności w sferze szeroko ujmowanej turystyki

Gmina (1 – miejska, 2 – wiejska, 3 – miejsko-wiejska)	Źródło finansowania (rok pozyskania środków)	Dofinansowany projekt	Środki na dofinansowanie zadań własnych gmin z budżetu UE w zł per capita (nie tylko turystyka) ^f	
			2006	2007
Polkowice(3)	1. Fundusze strukturalne UE, ZPORR (2006 r.). 2. Urząd Kultury Fizycznej i Sportu (2001 r.).	1. Utworzenie Regionalnego Centrum Rekreacyjno-rehabilitacyjnego Aquapark Polkowice, budowa basenu wraz z kręgielnią i salą fitness (4 mln zł, w tym 2,28 mln zł to środki pozyskane przez spółkę Aquapark z dominującą pozycją gminy). 2. Budowa hali sportowej (1 mln zł).	0,0	0,0
Siewierz(3)	1. Fundusze strukturalne UE, Regionalny Program Operacyjny Województwa Śląskiego (2007 r.).	1. Wykonanie platformy widokowej wraz ze schodami w wieży bramnej Zamku w Siewierzu (budowa platformy widokowej oraz konieczny remont murów dla udostępnienia Zamek zwiedzającym – kwota 340 tys. zł). 2. Budowa nowej ścieżki rowerowej łączącej ruiny Zamku ze zbiornikiem Kuźnica Warężyńska oraz na rozwój infrastruktury aktywnych form turystyki wokół Zamku w Siewierzu w ramach wspólnego projektu Miast i Gmin Zagłębiowskich: „Rozwój infrastruktury aktywnych form turystyki i re-kreacji – Centrum sportów letnich i wodnych – Pogoria” (gmina uzyskała 880 tys. zł).	0,0	0,0
Stęszew(3)	–	–	0,0	0,0
Trzemeszno(3)	–	–	0,0	0,0
Wągrowiec(1)	–	–	66,4	0,0
Złotoryja(1)	1. Fundusze UE, Program Inicjatywy Wspólnotowej Interreg III A Polska – Saksonia (2006 r.). 2. Środki przedakcesyjne, Phare CBC Polska – Niemcy (2002 r.). 3. Fundusze strukturalne UE, ZPORR (2006 r.).	1. Turystyczne zagospodarowanie Złotoryi (443,85 tys. zł) – modernizacja budynku Muzeum Złota, zagospodarowanie terenu kopalni Aurelia, wybudowanie ścieżek rowerowych na terenie Górki Mieszczańskiej. 2. Utworzenie „Złotego Szlaku Rowerowego” w ramach rozbudowy Euroregionalnego Szlaku Rowerowego ER 4 (12,45 tys. euro). 3. Płuczki Złota w Euroregionie Nysa, Międzynarodowe Mistrzostwa Polski w Płukaniu Złota. 4. Wyposażenie hali sportowej. 5. Sporządzenie kompleksowej koncepcji rewaloryzacji Baszty Kowalskiej.	0,0	4,4

^f Dane według Banku Danych Regionalnych, GUS, www.stat.gov.pl

Gmina (1 – miejska, 2 – wiejska, 3 – miejsko-wiejska)	Źródło finansowania (rok pozyskania środków)	Dofinansowany projekt	Środki na dofinansowanie zadań własnych gmin z budżetu UE w zł per capita (nie tylko turystyka) ^f	
			2006	2007
Marcinowice(2)	1. Fundusze UE, Sektorowy Program Operacyjny „Restrukturyzacja i modernizacja sektora żywnościowego oraz rozwój obszarów wiejskich” (2006 r.).	1. Budowa boiska wielofunkcyjnego oraz zadanie pn. „Nasz Wiejski Rynek Wiry” oraz w ramach działania „Odnowa wsi oraz zachowanie i ochrona dziedzictwa kulturowego” (33,81 tys. zł).	100,8	32,2
Osiecznica(2)	1. Środki z Urzędu Kultury Fizycznej i Sportu – Totalizatora Sportowego, 2003 r. 2. Fundusze UE, Sektorowy Program Operacyjny „Restrukturyzacja i modernizacja sektora żywnościowego oraz rozwój obszarów wiejskich” (2006 r.). 3. Promesa Ministra Kultury i Dziedzictwa Narodowego – Fundusz Promocji Kultury (2006 r.). 4. Program Inicjatywy Wspólnotowej Interreg III A Polska – Saksonia (2006 r.).	1. Budowa Gminnego Centrum Kultury Fizycznej i Sportu w Świętoszowie (2,5 mln zł). 2. Budowa Gminnej Biblioteki wraz z czytelnią w Osiecznicy (337,90 tys. zł z UE i 79,83 z Ministerstwa Kultury). 3. Dokumentacja dla utworzenia Kliczkowskiego Parku Kulturowego (25,12 tys. zł).	13,7	74,8
Stara Kamienica(2)	1. Program Inicjatywy Wspólnotowej Interreg III A Polska – Saksonia (2006 r.).	1. Remont mostu wraz z remontem drogi gminnej w celu utworzenia transgranicznej ścieżki rowerowej (562,5 tys. zł). 2. Utworzenie Centrum Informacji Turystycznej (252,1 tys. zł). 3. Poprawa stanu wyposażenia sprzętowego ochotniczych straży pożarnych w gminie Stara Kamienica w ramach transgranicznego systemu ochrony przeciwpożarowej oraz zwalczania skutków klęsk i katastrof (150 tys. zł). 4. Remont świetlic wiejskich (204,6 tys. zł).	56,2	205,9
Włodowice(2)	1. Fundusze strukturalne UE, ZPORR (2005 r.). 2. Fundusze UE, Sektorowy Program Operacyjny „Restrukturyzacja i modernizacja sektora żywnościowego oraz rozwój obszarów wiejskich” (2006 r.). 3. Środki funduszu Rozwoju Kultury Fizycznej (2005 r.).	1. Budowa pola namiotowego wraz z infrastrukturą towarzyszącą w miejscowości Rzędkowice (566,2 tys. zł). 2. Zagospodarowanie terenu wokół zalewu Włodowice; ścieżka rowerowa Włodowice – Rzędkowice – Hucisko– Zdów (720 tys. zł). 3. Budowa sali gimnastycznej (2180 tys. zł).	70,4	136,1

Gmina (1 – miejska, 2 – wiejska, 3 – miejsko-wiejska)	Źródło finansowania (rok pozyskania środków)	Dofinansowany projekt	Środki na dofinansowanie zadań własnych gmin z budżetu UE w zł per capita (nie tylko turystyka) ^f	
			2006	2007
Duszniki Zdrój(1)	1. Program INTERREG III A Czechy-Polska (2006 r.). 2. Środki pochodzące z Ministerstwa Sportu (77,6 tys. zł). 3. Fundusze strukturalne UE, ZPORR (2006 r.). 4. Ministerstwo Kultury (2005 r.).	1. Modernizacja tras biegowych na Jamrozowej Polanie, budowa pawilonu obsługi technicznej oraz zakup systemu zaśnieżania (296 tys. zł). 2. „Odbudowa Czarnego Stawu” (398,7 tys. zł). „Zagospodarowanie turystyczne wokół Czarnego Stawu” (306,8 tys. zł). 3. „Góry Orlickie bez granic” 4. Budowa centrum kultury i spotkań młodzieży – przebudowa i modernizacja budynku przy ul. Zdrojowej 8 na Dusznicki Ośrodek Kultury (300 tys. zł). 5. Remont i modernizacja Dworku Chopina (150 tys. zł).	110,8	187,6
Karpacz(1)	1. Środki w ramach programu Phare SSG (2003 r.). 2. Fundusz Małych Projektów Programu Phare CBC Polska/Niemcy (2002 r.). 3. Dolnośląska Federacja Sportu we Wrocławiu (2005 r.).	1. „Wzrost atrakcyjności inwestycyjnej Gminy Karpacz poprzez rozbudowę infrastruktury ochrony środowiska” (2474 tys. euro). 2. „Promocja bez granic” (15,7 tys. zł). 3. Remont wieży trenerskiej na Skoczni Narciarskiej „Orlinek” (31 tys. zł). Modernizacja skoczni narciarskiej „Orlinek” i trasy biegowej.	0,0	0,0
Szczyrk(1)	1. Fundusze strukturalne UE, Regionalny Program Operacyjny Województwa Śląskiego (2007 r.).	1. Centrum rekreacji (crossowy tor rowerowy i trasa narciarstwa biegowego) jako element projektu kluczowego „Rozwój infrastruktury turystycznej Subregionu Południowego” (30,5 mln zł).	0,0	350,7
Szklarska Poręba(1)	1. Środki z budżetu centralnego w ramach programu „Blisko Boisko” (2007 r.).	1. Budowa boiska sportowego (300 tys. zł).	47,1	0,0
Ustrón(1)	1. Fundusze strukturalne UE, ZPORR (2005 r., 2006 r.). 2. Środki w ramach programu Phare CBC (2004 r. i 2005 r.)	1. „Program rozwoju i promocji produktów turystycznych i kulturowych Beskidzka 5” (382,5 tys. zł). 2. „Rynek jako Salon Miasta - Rewitalizacja Rynku w Ustroniu” (2,9 mln zł). 2. Modernizacja amfiteatru oraz kompleksowe zagospodarowanie Parku Kuracyjnego w Ustroniu (3,3 mln zł). 3. „Ścieżka Rycerska” i „Czantoria bez granic 2005-2015”.	13,9	126,0

Gmina (1 – miejska, 2 – wiejska, 3 – miejsko-wiejska)	Źródło finansowania (rok pozyskania środków)	Dofinansowany projekt	Środki na dofinansowanie zadań własnych gmin z budżetu UE w zł <i>per capita</i> (nie tylko turystyka) ^f	
			2006	2007
Wisła(1)	1. INTERREG III A (2006 r.). 2. Środki w ramach programu Phare CBC (2003 r.). 3. Fundusze strukturalne UE, Regionalny Program Operacyjny Województwa Śląskiego (2007 r.).	1. Program współpracy przygranicznej (68 tys. zł i 72 tys. zł). 2. Organizacja konferencji na temat turystyki w Euroregionie Śląsk Cieszyński (5,1 tys. zł). 3. „Zadaszenie amfiteatru wraz z modernizacją zaplecza i zagospodarowaniem otoczenia w Wiśle” (5 mln zł). 4. Rozbudowa systemu ścieżek spacerowo-rowerowych (4,4 mln zł).	51,0	0,0
Podgórzyn(2)	1. Środki w ramach programu Phare SSG (2002 r.). 2. Umowa grantowa ze środków Unii Europejskiej zawarta pomiędzy Gminą a Euroregionem Nysa (2005 r.). 3. Fundusze UE, Sektorowy Program Operacyjny (2006 r.). 4. Program INTERREG III A Czechy-Polska (2007 r.). 5. Środki w ramach programu Phare CBC (1997-1999).	1. „Rozwój Turystyki w Podgórzynie” – inwestycja kanalizacyjna (1496,7 tys. euro). 2. „Wspólna promocja turystyki Spindlerouv Młyn – Podgórzyn” (75,7 tys. zł). 3. Modernizacja obiektów sportowych w Podgórzynie (333 tys. zł). 4. „Biesiadowanie bez granic” – Polsko-Czeski festyn dożynkowy (19,5 tys. zł). 5. Projekty budowy szlaku rowerowego.	0,0	37,9

Źródło: opracowanie własne na podstawie danych z Banku Danych Regionalnych GUS oraz badań terenowych

Tab. 9. Wydatki gmin na promocję i aktywizację turystyczną według poszczególnych działów klasyfikacji budżetowej w latach 1998-2006

Gmina (1 – miejska, 2 – wiejska, 3 – miejsko-wiejska)	Łączne wydatki na promocję [w zł] ⁸	Łączne wydatki na promocję [w zł <i>per capita</i>]	Nakłady na promocję na 1 miejsce noclegowe w gminie [w zł]		Łączne wydatki w dziale „Turystyka” [w zł]	Łączne wydatki w dziale „Turystyka” [w zł <i>per capita</i>]
	1998-2006	1998-2006	2003	2006	2001-2006	2001-2006
Polkowice(3)	6 158 259,00	236,80	2955,97	3431,78	323 752,00	12,45
Siewierz(3)	125 906,87	10,29	416,71	83,73	-	-
Stęszew(3)	243 647,25	17,49	75,65	46,50	-	-
Trzemeszno(3)	254 455,60	18,08	143,44	12,40	-	-
Wągrowiec(1)	983 483,00	39,87	304,04	553,82	35 000,00	1,42
Złotoryja(1)	981 437,00	59,13	964,21	1299,03	-	-
Marcinowice(2)	73 862,95	11,35	16,53	365,81	-	-
Osiecznica(2)	157 001,00	22,39	59,87	458,32	15 000,00	2,14
Stara Kamienica(2)	42 373,00	8,23	42,58	113,47	295 940,00	57,50
Włodowice(2)	193 313,00	36,26	-	128,73	746 626,63	140,05
Średnia – gminy wchodzące na rynek turystyczny	921 373,87	45,99	497,90	649,36	141 631,86	21,36
Duszniki-Zdrój(1)	990 773,00	193,93	90,16	296,99	1 093 710,00	214,08
Karpacz(1)	584 310,88	116,86	-	39,60	1 262 595,81	252,52
Szczyrk(1)	11 989,80	2,10	0,37	0,45	387 825,97	67,77
Szklarska Poręba(1)	227 657,00	32,12	5,32	1,63	1 218 747,00	171,97
Ustroń(1)	237 190,42	15,53	-	31,02	154 160,00	10,09
Wisła(1)	348 094,67	30,88	4,26	41,77	270 966,93	24,03
Podgórzyn(2)	152 092,25	19,60	14,93	22,41	328 903,52	42,39
Średnia – typowe gminy turystyczne	364 586,86	58,72	16,43	61,98	673 844,18	111,84

UWAGA: - oznacza, że wydatki w danej kategorii nie zostały wyodrębnione (są one niewidoczne z perspektywy budżetu gminy)

⁸ Bez wydatków promocyjnych wykazywanych w działach: Kultura i sztuka, Kultura i ochrona dziedzictwa narodowego oraz na Kultura fizyczna i sport.

Źródło: opracowanie własne na podstawie sprawozdań z wykonania budżetów jednostek samorządu terytorialnego (badania terenowe)

Tab. 10. Wydatki gmin na kulturę, sztukę i ochronę dziedzictwa narodowego oraz na kulturę fizyczną i sport w latach 1998-2006

Gmina (1 – miejska, 2 – wiejska, 3 – miejsko-wiejska)	Kultura i sztuka [w zł per capita]			Kultura i ochrona dziedzictwa narodowego [w zł per capita]							Kultura fizyczna i sport [w zł per capita]									
	1998	1999	2000	2001	2002	2003	2004	2005	2006	średnia 98-06	1998	1999	2000	2001	2002	2003	2004	2005	2006	średnia 98-06
Polkowice(3)	92,4	87,6	150,3	121,9	111,6	109,4	135,0	147,5	296,5	139,1	924,3	222,0	187,9	224,6	282,5	429,0	292,3	149,9	896,2	401,0
Siewierz(3)	53,5	67,2	82,8	80,8	86,3	87,7	87,8	95,8	103,6	82,8	9,5	8,1	10,4	7,7	7,8	10,6	9,4	9,3	7,6	8,9
Stęszew(3)	24,3	24,2	25,1	26,7	28,1	36,2	33,0	29,7	30,7	28,7	11,1	10,0	14,6	14,7	15,8	19,2	25,1	13,6	26,2	16,7
Trzemeszno(3)	22,4	25,8	27,8	31,6	36,7	38,7	43,0	44,2	44,8	35,0	24,9	28,1	29,9	31,8	36,8	40,6	44,7	49,7	64,2	39,0
Wągrowiec(1)	32,8	38,1	38,6	45,4	44,2	47,8	55,3	55,0	79,2	48,5	14,1	16,5	16,4	21,8	18,9	24,0	35,0	45,4	66,2	28,7
Złotoryja(1)	50,4	61,6	65,4	66,2	71,5	69,3	83,3	92,8	179,3	82,2	15,0	15,4	55,5	30,4	13,0	8,7	18,4	63,3	40,9	29,0
Duszniki-Zdrój(1)	48,7	0,0	7,6	5,3	9,0	19,9	61,9	137,1	194,5	53,8	88,8	78,1	59,6	106,0	82,0	56,9	47,4	90,1	125,2	81,6
Karpacz(1)	27,4	33,6	44,4	43,4	53,0	60,2	43,3	49,3	44,6	44,4	17,1	83,3	265,1	376,1	204,6	92,6	70,2	87,2	171,0	151,9
Szczyrk(1)	27,6	54,8	46,6	67,0	75,2	90,9	162,8	145,5	221,5	99,1	18,0	9,8	29,1	20,6	26,7	12,6	19,1	19,8	15,7	19,1
Szklarska Poręba(1)	19,7	11,8	9,5	14,2	14,0	20,7	20,7	34,6	26,5	19,1	6,5	16,8	20,3	15,5	14,8	10,8	127,1	12,1	39,6	29,3
Ustroń(1)	49,0	65,9	70,8	105,2	158,2	199,3	123,6	125,5	120,3	113,1	2,6	2,0	3,1	5,1	7,0	6,8	5,0	15,1	19,5	7,4
Wisła(1)	39,5	45,6	64,3	82,0	127,0	57,0	105,5	66,1	60,6	72,0	4,9	4,5	11,4	9,8	10,5	75,3	21,7	7,3	46,7	21,3
Średnia dla gmin miejskich i miejsko-wiejskich *	37,3	41,6	45,5	47,7	49,9	51,6	55,6	63,5	77,7	52,3	25,8	21,2	22,5	28,0	26,9	25,8	33,5	40,8	51,5	30,7
Marcinowice(2)	38,2	28,2	31,4	37,2	33,2	44,0	72,9	92,9	92,9	52,3	0,0	8,0	8,2	0,4	8,7	8,4	15,1	17,6	82,9	16,6
Osiecznica(2)	67,5	69,7	74,3	74,8	62,2	83,4	223,2	201,0	183,1	115,5	0,0	0,0	2,1	14,9	14,8	13,7	108,2	51,5	121,6	36,3
Stara Kamienica(2)	17,0	14,8	17,8	17,3	21,1	20,5	16,5	16,9	34,0	19,5	12,7	11,9	8,7	8,1	11,9	7,7	7,1	5,4	14,9	9,8
Włodowice(2)	19,3	26,5	30,1	26,4	27,5	25,0	29,6	26,4	27,1	26,5	2,9	4,0	3,9	3,4	3,4	5,0	4,3	167,7	425,6	68,9
Podgórzyn(2)	12,0	15,8	14,7	14,2	16,3	15,9	15,2	20,9	25,0	16,7	6,2	8,0	7,2	6,8	7,9	8,9	10,1	12,1	15,3	9,2
Średnia dla gmin wiejskich *	29,9	32,5	36,6	37,9	42,0	42,9	48,0	53,0	66,6	43,3	11,4	11,2	9,7	12,1	17,0	23,6	25,9	31,2	57,3	22,1

* wśród gmin małych i średnich (5-40 tys. mieszkańców) w Polsce

Źródło: opracowanie własne na podstawie danych (wydatki gmin wg działów klasyfikacji budżetowej) z Banku Danych Regionalnych GUS